

ISSN 1512-09-53

ქართველური
მემკვიდრეობა

KARTVELIAN
HERITAGE

VII

2003

ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის
დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი

DIALECTOLOGY RESEARCH INSTITUTE OF KUTAISI AKAKI
TSERETELI STATE UNIVERSITY

ქართულური მემკვიდრეობა

VII

მეღვნება ქუთაისის სიონის (ბაბრატის)
ტაძრის 1000 წლისთავს

ქუთაისი

2003

Kutaisi

81.2 ბრ

809.463.1-800.87

ქ.279

„ქართველურ მემკვიდრეობაში“ ქვეყნდება ქსუ დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ ორგანიზებული ყოველწლიური სიმპოზიუმის (ქუთაისური საუბრები) მასალები და ინსტიტუტის მომძიებელთა ჯგუფების მიერ მომზადებული კომპლექსური (ლინგვისტური, ეთნოლოგიური, ფოლკლორული და სხვ.) ხასიათის ტექსტები სამეცნიერო აპარატურითურთ; VII ტომში ქვეყნდება 2002 წლის 11-12 მაისის ქუთაისურ საუბრებზე (IX) წაკითხული მოხსენებები (სიმპოზიუმის ძირითადი თემა: დიალექტი, ენა, კულტურა: ენობრივი (კულტურული) სისტემისა და ქვესისტემის გამიჯვნის ზოგადთეორიული პრობლემა) და ზემო სვანეთის, სამეგრელოს, ქუთაისის, ოკრიბისა და ხონის მომძიებელთა ჯგუფების მიერ მოპოვებული მასალა.

რედაქტორი
ტარიელ ფუტკარაძე

სარედაქციო საბჭო:

იოსებ ასათიანი, თეიმურაზ გვანცელაძე, როლანდ თოფჩიშვილი, ზურაბ კიკნაძე, ომარ ლანჩავა, ავთანდილ ნიკოლეიშვილი, თედო უთურგაიძე, მარინე ქაცარავა, მიხეილ ქურდიანი, რევაზ შეროზია, ზურაბ ჭუმბურიძე

რედაქციის მისამართი: 384000 ქ.ქუთაისი, თამარ მეფის 59,

ქსუ დიალექტოლოგიის ინსტიტუტი. ტელ.: 4-28-83

ელ-ფოსტა: putkaradze@posta.ge

Kartvelian Heritage contains materials of the annual symposium (**Kutaisi Discussions**) organized by the Kutaisi Dialectology Research Institute. The present issue has articles of the **Kutaisi Discussions-IX** (The main theme of symposium: Dialect, language, culture: Common theoretical problems of qualifying language (cultural) systems and subsystems), of May 11-12, 2002, based on the data collected by the academic staff of the Institute and on papers of leading Kartvelologists in Georgia and abroad. Texts of the collection are of complex (linguistic, ethnologic, folkloristic etc.) nature.

EDITOR
Tariel Putkaradze

EDITORIAL BOARD:

Ioseb Asatiani, Teimuraz Gvantseladze, Roland Topchishvili, Zurab Kiknadze,
Omar Lanchava, Avtandil Nikoleishvili, Tedo Uturgaidze, Marine Katsarava,
Mikheil Kurdiani, Revaz Sherozia, Zurab Chumburidze

Address of the Editorial Office; 59, Tamar Mepe str., Kutaisi

© **Kutaisi State University Press**

შინაარსი - CONTENTS

რევაზ აბაშია - დიალექტური პოზიციის პრინციპი და ქართველურ ენობრივ ერთეულთა ურთიერთმიმართების ზოგიერთი საკითხი (სიბილანტთა შესატყვისობის მიხედვით).....	7
RevasAbashia - Dialectal position principle and some questions of interrelations of kartvelian language (according to sibilant correspondence).....	15
ლელა ავალიანი, ნათია ოდილაძე - ენობრივი სიტუაცია არაბულ ქვეყნებში.....	16
Lela Avaliani, Natia Odilavadze - Language situation in Arabic countries.....	21
გიული ალასანია - თვითიდენტიფიკაცია შუა საუკუნეების საქართველოში (მთელისა და ნაწილის ურთიერთობა).....	22
Giuli Alasania - Self-identity in Medieval Georgia (Whole and a part)	33
პიკია აპხაიძე - ენობრივი სიტუაცია შრი ლანკაში.....	34
Pikia Apkhaidze - Language Background in Sri Lanka.....	39
ცირა ბარბაქაძე - ენობრივ ერთეულთა რიტმული გამეორება, როგორც მეტყველების მაროგანიზებელი ფაქტორი (ქართული კლასიკური მწვერვალური ტექსტების მიხედვით).....	40
Tsira Barbakadze - Language units' rythmical repetition as organizer factor of the speech (According to Georgian classical eloquence texts).....	44
ციალა ბენდელიანი - "სასწაულნი წმიდისა მთავარმოწამისა გიორგისნი" და "ამირანდარეჯანიანი" ქართული სამწიგნობრო ენის პერიოდიზაციის თვალსაზრისით.....	45
Tsiala Bendeliani - "Miracles of the Saint Martyr Giorgi" and Amirandarejaniani" from the standpoints the periodization of the Georgian literary language.....	62
თინათინ ბოლქვაძე - ენის სტანდარტიზაცია და დიალექტები.....	63
Tinatini Bolkvadze - Language Standartization and Dialects.....	71
პაატა ბუხრაშვილი - ეთნიკური კულტურის შესწავლის საკითხისათვის.....	73
Paata Bukhrashvili - On the question of investigation of ethnic culture.....	88
იულენ ბაბოშვილი - კოლხური კულტურა. კოლხეთი. იბერია.....	90
Yulon Gagoshidzee - Colchian Culture, Colchis, beria	100
თეიმურაზ გვანცელაძე - ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი კრიტერიუმები და ქართველური ენობრივი სამყარო.....	102
Teimuraz Gvantseladze - Essential criteria for the genealogical classification of languages and the Kartvelian language universe	142
Ю.В. ЗЫЦАРЬ - К происхождению некоторых соматических терминов Языка басков ("лицо" и другие).....	146
იური ზიცარი - ბასკური ენის ზოგიერთი სომატური ტერმინის წარმომავლობისათვის („სახე“ და სხვ.).....	171
ოთარ შიშიაშვილი - რუსული ენის გავლენის შედეგებისათვის ქართულ დიალექტურ მეტყველებაზე.....	172
Отар Микиашвили - К итогам влияния русского языка на грузинскую диалектную речь.....	183
ჯულიეტა რუხაძე - ეთნოგრაფიული მასალა ზოგიერთი მონათესავე ტერმინის სესხების, წარმომავლობისა და მნიშვნელობის დასადგენად.....	185

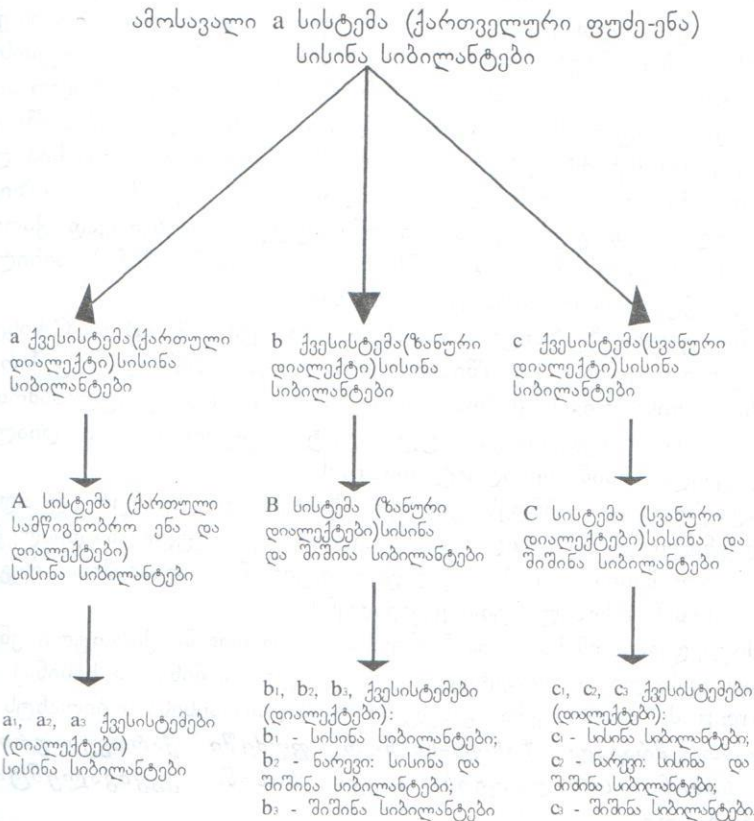
Julieta Rukhadze - Ethnographic materials for determining of borrowing, origin and meaning of some related terms.....	190
ჯუღიშაძე რუხაძე - ქართული ხალხური სამეურნეო ტრადიციებისა და ზოგიერთ ხალხურ ტერმინთა რეგიონალური თავისებურება.....	191
Julieta Rukhadze - Regional characteristics of the georgian folk farming traditions and of some folk terms.....	195
ღარმჯან სირია - ეთნიკურისა და ნაციონალურის ურთიერთობისათვის.....	196
Darejan siria - Ethnic and national identity.....	200
მანანა ტაბიძე - ენობრივი ვარიანტების კვლევის საკითხისათვის.....	201
Manana Tabidze - The Problem of Language Varieties.....	205
ტარიელ ვუტკარაძე - მონათესავე ენობრივ ერთეულთა კვლითვითვის საკითხისათვის.....	206
Tariel Putkaradze - Language - (vernacular) dialect.....	225
ნათელა ქუთელია - ქართული ენა, როგორც კულტურულ-ეროვნული და ისტორიულ-პოლიტიკური მთლიანობის საფუძველი.....	228
Natela Kutelia - Georgian language as the basis for the kultural, national, historical and political unity.....	236
რევაზ შეროზია - ნასესხები ლექსიკისათვის ლაზურ ანდაზებსა და იდიომებში.....	238
Revaz Sherozia - On the borrowed words in las proverbs and idioms.....	245
თინა შიოშვილი - შურისძიების პრობლემისათვის ქართულ ზღაპრებში.....	246
Tina Shioshvili - To the problem of the revenge in the georgian Popular fairy-tales.....	250
ბრეჟა ჩანტლაძე-ბაკრაძე - ბასკური ენის ერთი ლექსების Aurpegi-ს ეტიმოლოგიური ანალიზი ბასკური ენის დიალექტების თავისებურებათა ფონზე (შესაბამისი კავასიური მასალის გათვალისწინებით).....	251
Greta Chantladze-Bakradze - Etymological analyze of the Basque poem aurpegi – on the background of Basque dialectical originality.....	256
რამაზ ხაჭაპურიძე - „ჯადოების“ გაკეთებისა და მისი მოხსნის ხალხური ტრადიცია საქართველოსა და თურქეთში (შეპირისპირებითი ანალიზი).....	257
Ramaz Khachapuridze - Binding “spells” and the folk tradition of their unbinding in georgia and turkey.....	266
ქართველური დიალექტური ტექსტები	267
Kartvelian dialectal texts	267
ბალსჯემოური დიალექტი (ლატალური მეტყველება)	268
Balszemouri dialect (Latali speech)	268
მეგრული დიალექტი (ხობური მეტყველება).....	278
Megrelian dialect (Khobi speech)	278
იმერული დიალექტი (ქუთაისური მეტყველება).....	290
Imeretian dialect (Kutaisi speech).....	290
იმერული დიალექტი (ოკრიბული მეტყველება).....	296
Imeretian dialect (Okriba speech).....	296
იმერული დიალექტი (ხონური მეტყველება).....	309
Imeretian dialect (Khoni speech).....	309

რეკავ აკაშია

დიალექტური პოზიციის პრინციპი და ქართველურ ენობრივ ერთეულთა ურთიერთმიმართების ზოგიერთი საკითხი
 (სიბილანტა შესატყვისობის მიხედვით)

ქართველურ ენათა და დიალექტთა ურთიერთმიმართება ქართველური ფუძე-ენის სისინა სიბილანტა (ზ ს ძ ც წ სპირანტ-აფრიკატა) საფეხურებრივი ცვლილებისა და განაწილების მიხედვით შესაძლებელია პირობითად ასეთი სქემით წარმოვიდგინოთ:

შენიშვნა: 1. პირობითად ქართულ-ზანურ-სვანური a₁-b₁-c₁ ქვესისტემები (დიალექტები) ერთმანეთთან მომიჯნავე დიალექტებია; a₂-b₂-c₂ — მომიჯნავე და პერიფერიულ (დაცილებულ) დიალექტებს შორისაა მოქცეული; a₃-b₃-c₃ კი —

პერიფერიული (დაცილებული) დიალექტებია.

2. წარმოდგენილი სქემა პირობითია: ამგვარად არ ვეხებით საკითხს იმის შესახებ, თუ როდის მოხდა ქართველური ფუძე-ენის დიფერენციაცია და რა სახით: ჯერ სვანური გამოეყო, ზანურ-სვანური ენობრივი ერთობა თუ თავიდანვე ცალკეულ ენობრივ (დიალექტურ) ერთეულებად დაიშალა, ვინაიდან ამას პრინციპული მნიშვნელობა არა აქვს ქართველურ ენებში (დიალექტებში) სიბილანტების ურთიერთმიმართების საკვალიფიკაციოდ.

A სისტემაშიც (ქართულის a_1 ქვესისტემაში) ნაწილობრივ ჩამოყალიბდა შიშინა სიბილანტები, მაგრამ ეს პროცესი (სისინა სიბილანტთა გაშიშინება) არ განვითარებულა, ის გარკვეულ ეტაპზე შეჩერდა და ქართული სამწიგნობრო ენა და დიალექტები დარჩა სისინა რიგისა.

B სისტემაში (კერძოდ, ზანურის b_3 ქვესისტემაში) და C სისტემაში (სვანურის c_3 ქვესისტემაში) საერთო ქართველური სისინა სიბილანტებს ენაცვლება შიშინა სიბილანტები. ზანურისა და სვანურის b_2 და c_2 ქვესისტემებში წარმოდგენილია როგორც სისინა, ისე შიშინა სიბილანტები, ხოლო საკუთრივ ქართულ დიალექტებთან მომიჯნავე ზანურ და სვანურ დიალექტებში (b_1 და c_1 ქვესისტემებში) შენარჩუნებულია საერთო-ქართველური სისინა სიბილანტები.

როგორც წარმოდგენილი სქემიდან ჩანს (თუ მას გავიზიარებთ), ქართველოლოგიაში გავრცელებული შეხედულების მიუხედავად, ქართველურ ფუძე-ენაში დამატებითი რიგის (შუა რიგის სისინ-შიშინა) სიბილანტების რეკონსტრუქციის საჭიროება უნდა მოიხსნას.

ამის კვალობაზე ზანურ და სვანურ დიალექტებში (B და C სისტემებში) წარმოდგენილი უკანა რიგის (შიშინა) სიბილანტთა ამოსავლადაც ქართველურ ფუძე-ენაში წინა რიგის (სისინა) სიბილანტები უნდა ვიგულისხმოთ, ისევე, როგორც ეს ნავარაუდევია ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში წარმოდგენილი სისინა სიბილანტებისათვის.

ბუნებრივია, გაჩნდეს კითხვა: ზანურ და სვანურ დიალექტებში წარმოდგენილი სისინა სიბილანტები საკუთრივ ქართული ენა-დიალექტიბიდან შესული ფონემებია თუ ქართველური ფუძე-ენის შესაბამისი რიგის (წინა რიგის — სისინა) სიბილანტთა ეკვივალენტები?

მიუხედავად იმისა, რომ ზანურსა და სვანურში ქართული ენა-დიალექტებიდან შესული ან ფონეტიკურად ცვლილი (შიშინა \rightarrow სისინა) არაერთი ფუძე (resp. ძირი, მორფემა) გვხვდება, რომელიც სისინა სიბილანტს შეიცავს, ვფიქრობთ, **მრავალ ზანურ-სვანურ ფუძეში ქართველური ფუძე-ენის სისინა სიბილანტის ასევე სისინა ეკვივალენტია შენარჩუნებული.**

ამ ვითარების ძირითად მიზეზად დიალექტური პოზიციის პრინციპი ჩანს სავარაუდებელი.

ეს პრინციპი (ქართველურ დიალექტთა გავრცელების ადგილის ერთმანეთთან სიახლოვე-სიშორის მიხედვით) გულისხმობს ზანურ და სვანურ დიალექტებში (თქმებში) ლექსიკის ისეთ თანაარსებობას, რომელიც შეაპირობებს ზანურსა და სვანურში (ნაწილობრივ — ქართულ დიალექტებშიც) საერთოქართველურ შიშინა სიბილანტიან

ფუძეებთან ერთად სისინა სიბილანტების შემცველი ფუძეების არსებობას.

ქართველურ ენებსა და დიალექტებში სისინა სიბილანტთა განაწილება და მათ ეკვივალენტთა ჩამოყალიბება სხვადასხვა დიალექტურ არეალს და სხვადასხვა ქრონოლოგიურ საფეხურს გულისხმობს.

ქართველური ფუძე-ენის დიფერენციაციის პირველ საფეხურზე სისინა სიბილანტები (ზ ს დ ც წ) უცვლელადაა წარმოდგენილი ფუძე-ენის ქართულ, ზანურ და სვანურ დიალექტებში (ა, ბ და ც ქვესისტემებში). ქართველური ფუძე-ენის დიფერენციაციის მეორე საფეხურზე ზანურისა და სვანურის იმ დიალექტებში (ბ₂ და ც₂ ქვესისტემებში), რომლებიც არ ესაზღვრებიან საკუთრივ ქართულ დიალექტებს, სისინა სიბილანტების ეკვივალენტებად ჩამოყალიბდა შიშინა სიბილანტები (ჟ შ ჯ ჩ კ), ამასთანავე, ქართულ დიალექტებთან მომიჯნავე ზანურ-სვანურ დიალექტებში (ბ₁ და ც₁ ქვესისტემებში) ისევ სისინა სიბილანტებია წარმოდგენილი, ხოლო შუა ზოლში — ბ₂ და ც₂ ქვესისტემებში — ჩამოყალიბებას იწყებს შიშინა სიბილანტები, მაგრამ შენარჩუნებულია სისინა სიბილანტებიც.

ქართველური ფუძე-ენის დიფერენციაციის მესამე საფეხურზე ქართულ დიალექტებთან მომიჯნავე ზანურ და სვანურ დიალექტებშიც (ბ₁ და ც₁ ქვესისტემებში) ნაწილობრივ ჩამოყალიბდა შიშინა სიბილანტები, მაგრამ სისინა სიბილანტების შემცველი საერთოქართველური ლექსიკის დიდი ნაწილი კვლავაც შენარჩუნებულია.

ამ პერიოდში, როგორც ჩანს, ჩამოყალიბებას იწყებს ბგერათმესატყვისობა ხმოვნებს შორის, რომელმაც ერთგვარად შეაჩერა სისინა სიბილანტთა შიშინად ქცევის პროცესი: საერთოქართველურიდან მომდინარე ზანურ ფუძეებში (რომლებიც სისინა სიბილანტებსა და ე/ა ხმოვნებს შეიცავდნენ) ხმოვნებს შორის განსხვავების შექმნამ (ქართულ-სვანური ე/ა: ზანური ა/ო) გარკვეულწილად შეზღუდა ასეთივე განსხვავების წარმოქმნა თანხმოვნებს შორის (**სისინა : შიშინას** ნაცვლად დარჩა **სისინა : სისინა**). სვანური ამ მიმართებით ფართო გასაქანს აძლევს ფონეტიკურ პროცესებს: უმლაუტიზაციას (ხმოვნებში), სპირანტიზაციას, აფრიკატიზაციას, დეზაფრიკატიზაციას (თანხმოვნებში).

დროთა განმავლობაში ზანურ და სვანურ დიალექტებში (თქმებში) ხდება დიალექტურ ფორმათა ერთგვარი შერევა-გადანაწილება: სისინა სიბილანტიანი (ბ₁ და ც₁ ქვესისტემების) ფუძეები მკვიდრდება შიშინა სიბილანტიანი დიალექტების (ბ₂, ბ₃ და ც₂, ც₃ ქვესისტემების) ზოლშიც — ზოგ შემთხვევაში პარალელური ფორმის, ალომორფის სახით, სხვა შემთხვევაში კი — ფუძეებში ფონეტიკური პროცესის ნიადაგზე სისინა სიბილანტთა გაშიშინებით ან სემანტიკური გადაწვევისა და დატვირთვის წყალობით შენარჩუნებული პირვანდელი ფონემური (სისინა-სიბილანტური) სახით.

საერთოქართველურ ლექსიკაში მოიპოვება არაერთი ფუძე (resp. ძირი, მორფემა, აფიქსი), რომელიც საკუთრივ ქართული წინა რიგის (სისინა) და ზანურ-სვანური როგორც წინა რიგის (სისინა), ისე უკანა რიგის (შიშინა) სიბილანტთა შესატყვისობაში დიალექტური პოზიციის პრინციპს ათვალსაჩინოებს:

1. ქართვ. ფუძე-ენა *ზ: ქართ. ზ: ზან. ზ: (სისინა ეკვივალენტები); *ზიდ: ქართ. ზიდ-ვა: ზინდ-უა „ზიდვა; ჭიმვა“ (მეგრ.); ო-ზდ-უ „აღება“ (ჭან.). (არნ. ჩიქობავა). ზ: ქართ. ზ: ზან. უ (შიშინა ეკვივალენტი); *ზიდ: ქართ. ზიდ-ვა: ზან. უიდ-უა/გო-უიდ-უა „გაჭიმვა“.
2. ქართვ. ფუძე-ენა *ს: ქართ. ს: ზან. ს: სვან. ს (სის. ეკვივ.) *სუ: ქართ. სუ-მ-ა: „ყოლა“: სვან. ლ-ს-სუ „იყო“ (ეკ.ოსიძე; ბგიგინეიშვილი); *სუ: ქართ. სუ-მ-ა/მო-სუ-მ-ა „წასმა“: ზან. სუ-მ-ალ-ა (მეგრ.), ო-ს-უმ-უ (ჭან.) „წასმა“ (არნ.ჩიქობავა); *ს: ქართ.ს: ზან. შ: სვან. შ (შიშ. ეკვივ.); *სუ: ქართ. სუ-მ-ა „სმა, დაღვეა“: ზან. შუ-მ-ა „სმა“, ნა-შვი „ნასვამი“ (მეგრ.), ო-შუ-მ-უ „სმა“, შვ-ერ-ი „ნასვამი“ (ჭან.): ნა- შუ „ნასვამი“ (სვან.). (მ.ბროსე, არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია).
3. ქართვ. ფუძე-ენა *ძ: ქართ. ძ: ზან. ძ: სვან. ძ(>ზ) (სის. ეკვივ.); ქართ. ძ-ევ-ს: ზან. ძ-უნ/ძ-გ (მეგრ.), ძ-უნ *ძ-: (ჭან.) „ძევს“: სვან. ზ-ი/ზ-გ „არის“, „უძევს“ (არნ. ჩიქობავა, ა. შმიდტი). *ძ-ინ: ქართ. შე-ძ-ინ-ებ-ა/შე-ძ-ენ-ა: ზან. ძ-ინ-ა (მეგრ.), მო-ნძ-ინ-უ (ჭან.) „მატება, შეძენა“ (არნ. ჩიქობავა); *ძ: ქართ. ძ: ზან. ჯ (შიშინა ეკვივალენტი); *ძ-ინ: ქართ. მო-ძ-ინ-ებ-ა „მოხედვა“: ზან. ჯ-ინ-ა „ხედვა“ (მეგრ.) (ზ. სარჯველაძე).
4. ქართვ. ფუძე-ენა *ც: ქართ. ც: ზან. ც (სის. ეკვივ.); *ცხ: ქართ. ცხ-ვ-ა, სა-ცხ-ვ-ელ-ი: ზან. ცახ-უ-ა „დაფქვა“ (მეგრ.) (კ. შმიდტი); *ც: ქართ. ც: ზან. ჩ (შიშ. ეკვივ.); *ცხ: ქართ. ცხ-ვ-ა, სა-ცხ-ვ-ელ-ი: ზან. ჩახ-უ-ა „ჩჯღრევა“ (მეგრ.) „თქვეფა, ღღვება“ (ჭან.), ო-მ-ჩახ-ულ-ე „სადღვებელი“ (ჭან.).
5. ქართვ. ფუძე-ენა *წ: ქართ. წ: ზან. წ: სვან. წ (სის. ეკვივ.); *წულ-: ქართ. წულ-ი: სვან. ლი-წუილ-ე „განწულება“ (ვ.თოფურია); *წულ-: ქართ. წულ-ილ-ი/წურ-ილ-ი: ზან. წულ-უ მცირე“ (ჭან.) (ლ. ნადარევიშვილი); *წ: ქართ. წ: ზან. ჭ: სვან. ჭ: (შიშ. ეკვივ.); *წულ-: ქართ. წულ-ი: სვან. ჭუშ „ვაჟი“ (გ.როგავა), ნა-ჭულ-აშ „საწულისი“ (ზ. სარჯველაძე); *წულ-: ქართ. წულ-ილ-ი/წურ-ილ-ი/წვრ-ილ-ი: ზან. მო-წვირ-ილ-ი „მოჭერილი, ვიწრო; დაწვირლებული“ (მეგრ.).
6. ქართვ. ფუძე-ენა *ც: ქართ. ც: ზან. ც (სისინა ეკვივალენტი); *ცეც: ქართ. ფუძე-ენა ცეც-ებ-ა: ზან. (მეგრ.). ცაცაფ-ი (ჰ.ფენრიხი); *ც: ქართ. ც : ზან. ჩ (შიშინა ეკვივალენტი); *ცეც-: ქართ. ცეც-ებ-ა: ზან. (მეგრ.) ჩაჩ-ჩაჩ-ი (რედუბლიცირებული ჩაჩ-„ცეცებით სიარული“).
7. ქართვ. ფუძე-ენა *წ: ქართ. წ : ზან. წ (სისინა ეკვივალენტი); *წაფ-: ქართ. გა-წაფ-ვ-ა; და-ე-წაფ-ა, მო-წაფ-ე: ზან. (ჭან.). ო-წწოფ-ულ-უ „სწაფლება“, წწოფ-ულ-ა „სასწაფლებელი“ (არნ. ჩიქობავა); *წ: ქართ. წ: ზან. ჭ (შიშინა ეკვივალენტი); *წაფ-: ქართ. გა-წაფ-ვ-ა, და-ე-წაფ-ა : ზან. ჭოფ-უ-ა (მეგრ.), ო- ჭოფ-უ (ჭან) „დაჭერა; აღება; მითვისება...“ (ზ.სარჯველაძე; ვ.შენგელია).

8. ქართვ. ფუძე-ენა *წ: ქართ. წ : ზან. წ (სისინა ეკვივალენტი);
 წან-: ქართ. წან-ვ-ა: ზან. წიწ-ონ-უა „წვევა; გლეჯა“ (მეგრ.);
 ბ-წიწ-უმ „ვწვევ; ვჭიმავ“ (ქან.) (ნ. მარი; არნ. ჩიქობავა);
 წან-: ქართ. წან-ვ-ა, გა-წან-ილ-ი : ზან. (მეგრ.), მო-წან-უ-ა, მო-წან-ილ-ი „id“; *წ: ქართ. წ: ზან. ჭ (შიშინა ეკვივალენტი);
 წან-: ქართ. წან-ვ-ა, გა-წან-ილ-ი, გა-და-წან-ილ-ი : ზან. (მეგრ.) ჭაჭ-უ-ა, გო-ჭაჭ-ილ-ი „id“.
9. ქართვ. ფუძე-ენა *წ: ქართ. წ: ზან. წ : სვან. წ (სისინა ეკვივალენტი);
 წუელ-: ქართ. წუელ-ი, წუელა-დ: ზან. წუ (მეგრ.),
 წუ ო-წვალ-ე (ქან.): (სვან.) წუჟ, წუ-ი (ვ. თოფურია; გ. კლიმოვი, ჰ. ფენრიხი); *წ: ქართ. წ : ზან. ჭ (შიშინა ეკვივალენტი); *წუელ-: ქართ. წუელ-ი : ზან. (მეგრ.) ჭველ-ა „წვრილი მცენარე, ნერგი“; იმერულ დიალექტში დასტურდება ჭვალო „წველი, პურეულის ღერი“ (ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართ. დიალექტოლოგია, I, 674), რომელიც ზანიზმი ჩანს და ძველქართული წუელა-ს კანონზომიერი შიშინა შესტყვისია.
10. ქართვ. ფუძე-ენა *ს: ქართ. ს: ზან. ს: სვან. ს (სისინა ეკვივალენტი);
 *სერ-: ქართ. მე-სერ-ი: ზან. (მეგრ. ქან.). მა-სარ-ი: სვან. მე-სერ. მა-სერ „id“ (ბ. ჭარაია; არნ. ჩიქობავა; გ. კლიმოვი);
 *ს: ქართ. ს: სვან. შ (შიშინა ეკვივალენტი);
 *სერ-: ქართ. სა-სრ-ევ-ი: სვან. ლი-შერ-ე „ლესვა“ ლა-შერ „სალესი“ (ზ. სარჯველაძე).
11. ა) ქართვ. ფუძე-ენა *ზ: ქართ. ზ: ზან. ზ (სისინა : სისინა შესატყვისობა);
 *ზიზ: ქართ. გა-ზიზ-ინ-ებ-ა: ზან. გო-ზიზ-ინ-აფ-ა „გადავსება“ (ს. ჟღენტე).
 ბ) ქართვ. ფუძე-ენა *ზ: ქართ. ზ: ზან. ჟ (სისინა : შიშინა შესატყვისობა);
 *ზიზ: ქართ. გა-ზიზ-ინ-ებ-ა: ზან. გო-ჟიჟ-ინ-აფ-ა „გავსება, გაჟღენტა: გასივება“.
12. ა) ქართვ. ფუძე-ენა *ს: ქართ. ს: სვან. ს (სისინა : სისინა); *ს-ჟალ: ქართ. ს-რ-უ-ლ-ი, ს-რ-უ-ლ-ი-ად: სვან. სურ-ჟ „ძლიერ; მთლად“ (ჰ. ფენრიხი).
 ბ) ქართვ. ფუძე-ენა ს : ქართ. ს: ზან. შ (სისინა : შიშინა); *ს-ჟალ: ქართ. ს-რ-უ-ლ-ი (<*ს-ლ-უ-ლ-ი<*ს-ვლ-უ-ლ-ი<*ს-ვალ-უ-ლ-ი), ს-რ-უ-ლ-ი-ად: ზან. შურ-ო „სულ; მთლად“.
13. ა) ქართვ. ფუძე-ენა *ძ: ქართ. ძ: ზან. ძ: სვან. ძ(>ზ) (სისინა:სისინა); *ძ/*ძ-ეჟ: ქართ. ძ-ე-ს „ძევა“: ზან. ძ-ე-ნ/ძ-უ-ნ (მეგრ.) „ძევს“, ძ-უ-ნ (ქან.) „ძევს“: სვან. ზ-ი „არის“, ზ-ო-ზ „უძევს“ (ზ<ძ) (არნ. ჩიქობავა, კ. შმიდტი).
 ბ) ქართვ. ფუძე-ენა *ძ: ქართ. ძ: ზან. ჯ (სისინა: შიშინა); *ძ-/*ძ-ეჟ: ქართ. ძ-ე-ს „ძევს“, ძ-ევ-ნ-ა: ზან. ჯ-ა-ნ-ე/ჟ „წევს“ (ეტიმოლოგიურად „ძევს“), ჯ-ა-ნ-ჟ „წოლა“ (ეტიმოლოგიურად „ძევან“).
14. ა) ქართვ. ფუძე-ენა *ც: ქართ. ც: სვან. ც (სისინა: სისინა);
 ცინც-: ქართ. ცინც-ლ-ვ-ა: სვან. ლი-ცინც-ურ-ე „წაგლეჯა; წართმევა“ (ჰ. ფენრიხი).

- ბ) ქართვ. ფუძე-ენა *ც; ქართ. ც; ზან. ჩ (სისინა: შიშინა);
 *ცინც: ქართ. ცინც-ლ-ვ-ა, ცინც-ლ-ავ-ს; ზან. ჩინჩ-ი „მცირე;
 წვრილი“, ჩინჩ-ოლ-უ-ა „დაფშენა, დანამცეცება“ (ეტიმოლოგიურად
 „დაცინცვლა“).
15. ა) ქართვ. ფუძე-ენა *წ; ქართ. *წ; ზან. *წ; სვან. *წ (სისისინა:
 სისინა); *წურ: ქართ. წურ-ვ-ა, წურ-ავ-ს; ზან. წირ-უ-ა, წირ-უნ-ს
 (მეგრ.), წირ-უმ-ს, წორ-უმ-ს (ჭან.) „id“; სვან. ლი-წურ-ე „წურვა“, ხ-
 -წურ „სდის“ (გ-კლიმოვი; ჰ. ფენრიხი).
- ბ) ქართვ. ფუძე-ენა *წ; ქართ. წ; ზან. ჭ (სისინა: შიშინა);
 *წურ: ქართ. წურ-წურ-ი (რედუბლიცირებული წურ);
 ზან. ჭურ-ჭულ-ი „წურწური“.

ქართველურ ენებში სისინა სიბილანტთა განაწილება და მათ
 ეკვივალენტებად როგორც სისინა, ისე შიშინა სიბილანტების არსებო-
 ბა ქართველური ფუძე-ენის დიფერენციაციის ეპოქაში სხვადასხვა
 დიალექტურ არეალში და სხვადასხვა ქრონოლოგიურ საფეხურზე ბგე-
 რათშესატყვისობათა ჩამოყალიბებას გულისხმობს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბულაძე, 1973 — აღ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის
 ლექსიკონი, თბ., 1973.
2. გამყრელიძე, 1959 — თ. გამყრელიძე, სიბილანტთა
 შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი
 საკითხი, თბ. 1959.
3. გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965 — თ. გამყრელიძე, გ.
 მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ.,
 1965.
4. ელიავა, 1987 — გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი,
 თბ., 1987.
5. თოფურია, 1931 — ვ. თოფურია, სვანური ენა, ზმნა, I, თბ.,
 1931.
6. თოფურია, 1979 — ვ. თოფურია, შრომები, ტ II, თბ., 1979.
7. კარტოზია, 1984 — სიბილანტთა შესატყვისობის დარღვევათა
 ახსნისათვის ქართველურ ენებში, „მაცნე“, 2, თბ., 1984.
8. ლომთათიძე, 1962 — ქ. ლომთათიძე, წინაენისმიერ სპირანტთა
 უძველესი სისტემისათვის ქართველურ ენებში, საქ. მეც. აკადემიის მოამბე,
 XXIX, 2, თბ., 1962.
9. მაჭავარიანი, 1965 — გ. მაჭავარიანი, საერთო ქართველური
 კონსონანტური სისტემა, თბ., 1965.

10. მაჭავარიანი, 2002 — გ. მაჭავარიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა (ლექციების კურსი), თბ., 2002.
11. მელიქიშვილი, 1980 — ი. მელიქიშვილი, საერთო ქართველური სიბილანტთა სისტემა ფუნქციონალური ტიპოლოგიის თვალსაზრისით, თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხები, V, თბ., 1980.
12. ონიანი, 1962 — ა. ონიანი, ქართველურ ენათა ბგერათშესატყვისობის ზოგი საკითხი, საქ. მეც. აკადემიის მოამბე, 1, თბ., 1962.
13. ოსიძე, 1989 — ე. ოსიძე, სიბილანტთა შესატყვისობის შესახებ ქართველურ ენათა ჰარმონიულ კომპლექსებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდული, XVI, თბილისი;
14. ორბელიანი, 1941 — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I-II, თბ., 1941.
15. როგავა, 1960 — გ. როგავა, ბგერათშესატყვისობათა დარღვევის შემთხვევებისათვის ქართველურ ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XII, თბ., 1960.
16. როგავა, 1962 — გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1962.
17. სარჯველაძე, 1995 — ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1995.
18. სვანური ლექსიკონი, 2000 — ვ. თოფურია, მ. ქასლდანი, სვანური ლექსიკონი, თბ., 2000.
19. ფენრიხი, 1978 — ჰ. ფენრიხი, ენათა გენეტიკური ნათესაობის დასაბუთების კრიტერიუმები და ახლანდელი საერთო-ქართველური ფუძეების ძირეულ ფონემათა სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხი, თბილისი;
20. ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990 — ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, I გამოცემა, თბ., 1990.
21. ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990 — ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, II გამოცემა, თბ., 1990.
22. ქაჯაია, 2002 — ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, I, II, თბ., 2000.
23. ქეგლ — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. ტ. I-VIII, თბ.,
24. ღლონტი, 1984: ალ ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბილისი;
25. ჩიქობავა, 1938 — არნ. ჩიქობავა, ჰანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938.
26. ჩიქობავა, 1942 — არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942.
27. ჭარაია, 1997 — ბ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997.

28. ხანმ. ტექსტ., 1984 — ხანმეტი ტექსტები, ნაკვეთი I, თბ., 1984.
29. Кипшидзе, 1914 - И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматиею и словарём, С.-Пб.; 1914.
30. Климов, 1964 - Т. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва; 1914.
31. Марр, 1910 - Н. Я. Марр, Прагматика чанского (лазского) языка с хрестоматиею и словарём, С.-Пб.; 1910.
32. Марр, 1914 - Н. Я. Марр, Определение языка второй категории Ахеменидских клинообразных надписей по данным яфетического языкознания, ЗВОРАО, т. XXII, вып I—II, С.-Пб.
33. Мачавариани, 1960 - Г. Мачавариани, О трёх рядах сибилантных спирантов и аффрикатам в картвельских языках, XXV международный конгресс востоковедов, Доклады, Москва.
34. Тесмелец, 1995 - Я. Г. Тесмелец, Сибиланты или комплексы в прекартвельском, Вопросы языкознания, 2, Москва; 1995.
35. Чикобава, 1948 - Арн. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, II, თბილისი.
36. Klimov, 1998 - G. Klimov, Etimological Dictionary of the Kertvelian Languages, Berlin - New-York.
37. Polak, 1955 - V. Polak, Contribution a lagrammatice historique des langues Kartveliannes, Archiv orientalni, XXIII, 1-2, Praha; 1955.
38. Schmidt, 1961 - K.H. Schmidt, Sibilanten- und Affrikatenkorespondenzen in den Kartvelschprachen Bedi Kartlisa, XI-XII, 36-37, Pariz; 1961.
39. Schmidt, 1962 - K.H. Schmidt, Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes des südkavkasischen Grundsprache, Wieslaben; 1962.
40. აბაშია, 2001, I, II — რ. აბაშია, სიბილანტთა შესატყვისობის ზოგიერთი საკითხი ქართველურ ენებში, I: XXI, რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები; II: საქ. მეც. აკადემიის არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მე-60 სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 2001.
41. აბაშია, 2002, III, IV, V — რ. აბაშია, სიბილანტთა შესატყვისობის ზოგიერთი საკითხი ქართველურ ენებში, III: „არნ. ჩიქობავას საკითხავები“, XIII; IV: თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის სამეცნ. სესიის მასალები, თბილისი; V: XXII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესიის მასალები, თბ., 2002.
42. აბაშია, 2002, VI — რ. აბაშია, სიბილანტთა ამოსავალი ფონემების რეკონსტრუქციისათვის ქართველურ ფუძე-ენაში, თსუ ფილოლ. ფაკ.-ისა და თსუ ფილიალების V სამეცნიერო სესიის მასალები, სოხუმი-თბილისი; 2002.
43. Абашиа, 2002, VII - Р. Абашиа, О составе сибилантных фонем

в Картвельском языке-основе, Тезисы докладов, XI Коллоквиум
Европейского общества кавказоведов, Москва.

REVAS ABASHIA

DIALECTAL POSITION PRINCIPLE AND SOME QUESTIONS OF INTERRELATIONS OF KARTVELIAN LINGUAL UNITS (ACCORDING TO SIBILANT CORRESPONDENCE)

In common-Kartvelian vocabulary there are quite a few stems, e.g. Georgian front [s], Zan and Svan front [s], and back [S] that serve the example for the dialectal position principle. This article discusses the above-mentioned stems that reveal the regular interrelated correspondences.

ლელა ავალიანი.
ნათია ოდილაშვილი

ენობრივი სიტუაცია არაბულ ქვეყნებში

არაბული სალიტერატურო ენა დიალექტებთან ერთად შეადგენს სემიტურ ენათა სამხრეთ-დასავლურ შტოს. არაბული ქვეყნების მოსახლეობის გარდა, არაბულ ენას ფლობს შუა აზიის, თურქეთის, ირანის, ავღანეთის, ინდოეთის, პაკისტანის, ინდონეზიისა და სხვა ქვეყნების მუსლიმთა დიდი ნაწილი.

არაბულ ქვეყნებში არსებული ენობრივი სიტუაციის ვ.შაგალისეული ანალიზის (ვ.შაგალი, 1987, გვ.58) მიხედვით ვლინდება არაბული ენის შემდეგი ვარიანტები:

1. კლასიკური სალიტერატურო არაბული;
2. თანამედროვე სალიტერატურო არაბული (წერილობითი და ზეპირი);
3. ყოველდღიური სასაუბრო ენა;
4. ტერიტორიული და სოციალური დიალექტები.

აღნიშნული საკითხის შესახებ არსებობს იბრაჰიმ ანისის, იბრაჰიმ მადკურის, მუჰამედ მირაჯ აზ-ზაგლულისა და სხვათა მოსაზრებები (მდრ., ვ.შაგალი, 1987, გვ. 46-47).

კლასიკური არაბული კლასიკური მემკვიდრეობის ისტორიული ენაა (ძველი არაბული პოეზია, საგმირო თხზულებები, ყურანი). მას ხანგრძლივი სამწიგნობრო ტრადიციები გააჩნია. პირველი ლიტერატურული ძეგლები თარიღდება მე-7 საუკუნით (ყურანი (610-632) და მისი ძველი სურები). რაც შეეხება კლასიკური არაბული ენის წარმოშობას, თ.ნელდეკე მიიჩნევდა, რომ იმდროინდელ დიალექტებს შორის განსხვავება ძალზე მცირე იყო და კლასიკური არაბული მოიცავდა არაბეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთი, აღმოსავლეთი და ცენტრალური ნაწილების ყველა დიალექტის ელემენტებს. მის მოსაზრებას თითქმის მთლიანად ემთხვევა გვიდის შეზედულება, რომელიც თვლიდა, რომ კლასიკური არაბული წარმოადგენდა ნეჯდისა (ცენტრალური არაბეთის ნახევარკუნძულის) და მიმდებარე რაიონების დიალექტთა სინთეზს. ევროპელ მეცნიერთა ერთი ნაწილი კლასიკური ენის საფუძვლად მიიჩნევს ერთ რომელიმე დიალექტს, რაც ა.ჟორდანისა სარწმუნოდ არ მიაჩნია (ა.ჟორდანია, 1976, გვ.155). არაბულ ფილოლოგიაში გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, კლასიკური არაბული წარმოიშვა ყურეიმიტების დიალექტის საფუძველზე, რომელიც ეკონომიკური, სოციალური და ისტორიული ფაქტებიდან გამომდინარე, იქცა ჰიჯაზის არაბების ენად. ჰასან აუნის აზრით, იმდროინდელი მეცნიერები ენის ფორმირების საკითხს უდგებოდნენ არა ისტორიულად, არამედ დოგმატურად. ისინი ყურეიმიტების დიალექტს მიიჩნევდნენ „წმინდად“, ხოლო იმ დროს არანაკლებ გავრცელებულ სხვა დიალექტებს განიხილავდნენ როგორც „გადაბრას“ აღნიშნული დიალექტიდან. მეცნიერი თვლის, რომ „საერთო არაბულ ენას“ ყურეიმიტების დიალექტთან ერთად საფუძვლად დაედო იმ დროს გავრცელებული სხვა დიალექტები (ა.სულთანოვი, 1955, გვ.33-34).

ამჟამად კლასიკურ არაბულს გამოიყენებენ კულტის მსახურები რელიგიურ თემებზე საუბრისას ქადაგებებსა და რადიოგადაცემებში. დღეს ამ ენაზე საუბრობენ ალ-აზჰარისა და სხვა მუსლიმანური ცენტრების თეოლოგები. კლასიკური

არაბული საოცრად სტაბილურია. მისთვის დამახასიათებელია არქაული ლექსიკა და არქაული გრამატიკული ფორმები. მკითხველს სათანადო მომზადებით შეუძლია წაიკითხოს და გაიგოს მრავალი საუკუნის წინ შექმნილი ნაწარმოები (ვ. შაგალი, 1987, გვ. 52).

XIX საუკუნიდან კლასიკური ენის საფუძველზე ჩამოყალიბებას იწყებს თანამედროვე სალიტერატურო არაბული ენა (აბელოვა, 1979, გვ. 52). იგი მიეკუთვნება ნორმირებულ ენობრივ წარმონაქმნს. თანამედროვე სალიტერატურო და კლასიკურ ენებს შორის არსებობს თვისობრივი განსხვავება როგორც მათ სტრუქტურაში, ასევე სოციალურ ფუნქციებში. ცნობილი ენათმეცნიერი ი. ბლაჟუნიშვილს, რომ თანამედროვე სალიტერატურო ენის მცოდნე, რომელსაც შეუძლია გაიგოს კლასიკურ არაბულზე შექმნილი ნაწარმოები, აღმოაჩენს ამ ორ ენობრივ ფორმას შორის მნიშვნელოვან განსხვავებებს ლექსიკასა და გარკვეულწილად, სინტაქსში.

კლასიკური ენისაგან განსხვავებით, თანამედროვე სალიტერატურო ენა კლტურის, მეცნიერების, ტექნიკის, მასობრივი ინფორმაციის ენაა და უმთავრესად გამოიყენება ოფიციალური ურთიერთობისას. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ის არ არის არაბი მასების პრაქტიკული ენა. სირიელი ფილოლოგი ჰისამ ალ-ხატიბი წერს: „ჩვენს დროში ძნელი წარმოსადგენია, რომ ვინმემ სალიტერატურო ენა მიიჩნიოს ყოველდღიური ყოფა-ცხოვრების ენად... საქმე ისაა, რომ როდესაც ჩვენ დაკავებული ვართ ვაჭრობით, განვიხილავთ იურიდიულ პრობლემებს ან ვწყვეტთ ფინანსურ საქმეებს, ჩვენ ვიყენებთ სახალხო - სასაუბრო ენას“ (ვ. შაგალი, 1987, გვ. 52).

ყოველდღიური სასაუბრო ენა შეიქმნა არაბული სალიტერატურო ენისა და ტერიტორიული დიალექტების ურთიერთზეგავლენის შედეგად. იორდანელი მეცნიერი მუჰამედ მირაჯ აზ-ზაგლული მას უწოდებს „arabiyatu-l-mutafafina“ „ინტელიგენციის სასაუბრო ენას“ და „al-lugatu-l-wustā“ „საშუალო ენას“; კ. ოდე-ვასილევა — „ქალაქური მეტყველების საშუალო სალიტერატურო სასაუბრო ენას“ (კ. ოდე-ვასილევა, 1959, გვ. 137); ა. ჟორდანი — „კოინეს ანუ სასაუბრო ენას“ (ა. ჟორდანიას, 1976, გვ. 56).

ყოველდღიური სასაუბრო ენისთვის დამახასიათებელია რეგიონალური სპეციფიკა, ამიტომ, შესაძლებელია, ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ ცალკეული დიალექტების, ოლქებისა და თვით ქვეყნების ყოველდღიური სასაუბრო ენა. ამა თუ იმ არაბული ქვეყნის დედაქალაქის განათლებული ფენების ყოველდღიური სასაუბრო ენა წარმოადგენს ნორმას, რომლის დაცვას ცდილობს ყველა განათლებული მოქალაქე.

დრამატურგიაში ამ მეტყველების გამოყენების ცდებს პირველად ვხვდებით XIX საუკუნის ბოლოს. ე. წ. „მესამე ენაზე“ იყო შექმნილი ეგვიპტელი დრამატურგის თავფიკ ალ-ჰაქიმის რამდენიმე პიესა. ეგვიპტელმა დრამატურგმა მუჰამედ ოსმან გალაღმა (1829-1898) მოლიერის კომედიების თარგმნისას დიალოგებში წარვე ენასა და დიალექტზე შეიტანა (კ. ოდე-ვასილევა, 1965, გვ. 665).

ღიბანელი მწერალი ფარაბ ანტუანი პიესაში „ეგვიპტე ახალი და ეგვიპტე ძველი“ მოქმედი გმირების სასაუბრო ენად იყენებს არაბულის სამ ენობრივ ფორმას: განათლებული მოქმედი გმირები (არისტოკრატები და მაღალი კლასის წარმომადგენლები) საუბრობენ სალიტერატურო ენაზე; მოსამსახურეები, ფელახები და სხვ. — დიალექტზე; ხოლო პრივილეგირებული წრეების ქალბატონები —

„გამარტივებულ სალიტერატუროზე“. ლიბანელი მწერლის ფარაბ ანტუნის აზრით, გამარტივებული სალიტერატურო ენა არ მოიცავს კონკრეტულად სალიტერატურო ენისათვის დამახასიათებელ თვისებებს. ის არც დიალექტია, არამედ მესამე ენაა, რომელშიც გაერთიანებულია არაბული ენის ამ ორი ნაირსახეობის სხვადასხვა ნიშნები (ა.დოლინინა, 1974, გვ. 103-113).

საინტერესოა ამერიკელი ენათმეცნიერის კ.კილენის სტატია „შერეული სტილი ეგვიპტის არაბულ ენაში“. მისი აზრით, ეს სტილი იქმნება ყოველდღიურ საყოფაცხოვრებო თემებზე საუბრისას. ამ დროს მოსაუბრე ერთმანეთში უნებურად ურევს ამ ორ ფორმას (სალიტერატუროსა და დიალექტს). კ.კილენის მიერ გამოყენებული ტერმინი „სტილი“ ადასტურებს იმას, რომ მეცნიერი უარყოფს მესამე დამოუკიდებელი ფორმის არსებობას და განიხილავს მას როგორც გარდამავალ საფეხურს ენასა და დიალექტს შორის.

ყოველდღიური სასაუბრო ენა უფრო ლაკონიური, გამომხატველი, მოქნილი და ზუსტია, ვიდრე კლასიკური სალიტერატურო არაბული. მისი გრამატიკული წყობა უფრო მარტივი და „თავისუფალი“ სამწიგნობრო სალიტერატურო ენასთან შედარებით. მასში გაბატონებულია ე.წ. თავისუფალი სინტაქსი.

თუ საზოგადოებრივ-პოლიტიკური (ახალი ამბების ჩათვლით), სამეცნიერო-პოპულარული და სასწავლო გადაცემები (ანუ ტელევიზიის დროის 60%) გადის სალიტერატურო ენაზე, სპორტული, ლიტერატურულ-დრამატული, საბავშვო და ქალთა გადაცემები გადაიცემა ყოველდღიურ სასაუბრო ენაზე. სალიტერატურო არაბულთან ერთად ამ ენაზე სწავლება მიმდინარეობს სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში (ე.შაგალი, 1987, გვ.56).

საერთო სალიტერატურო ენის ვარიანტებს უპირისპირდება ტერიტორიული დიალექტების ერთობლიობა. არაბული დიალექტების ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ისტორიულმა, გეოგრაფიულმა, სოციალურმა და სხვა ექსტრალინგვისტურმა ფაქტორებმა. არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება ენობრივ კონტაქტებსაც.

VII-XI საუკუნეებში იწყება არაბთა დაპყრობითი ომები, რის საფუძველზეც არაბული ვრცელდება ახლო და შუა აღმოსავლეთში, ჩრდილოეთ აფრიკასა და ევროპის სამხრეთში, სადაც მას ზვდება არამეული, სირიული, ბერბერული და კობტური ენები. მათ, თავის მხრივ, ზეგავლენა მოახდინეს აქამდე არსებულ ენობრივ სიტუაციაზე, კერძოდ: კობტურმა — არაბული ენის ეგვიპტურ დიალექტზე, არამეულმა — სირიულ და ერაყულ დიალექტებზე, ბერბერულმა — მალრიბულ დიალექტზე, ხოლო უზბეკურმა და ტაჯიკურმა — შუა აზიის არაბულ დიალექტზე.

არაბების მიერ დაპყრობილი ქვეყნების ენების ზეგავლენა არაბულზე ყველაზე მეტად უწყობდა ხელს სამწერლობო და ზეპირი მეტყველების ერთმანეთისაგან დაშორებას.

ზოგი დიალექტი ისე დაშორდა სალიტერატურო ენას, რომ მისი გაგება მხოლოდ სალიტერატურო ენის ცოდნით ძნელია. როცა არაბი მოსახლეობის გაუნათლებელი ფენები უსმენენ პოლიტიკურ თუ მხატვრულ რადიოგადაცემებს, მათ მხოლოდ საერთო წარმოდგენა ექმნებათ აღნიშნული გადაცემების შინაარსზე, რადგან სალიტერატურო ენის ბევრი რთული გრამატიკული კონსტრუქცია და ლექსიკის გარკვეული ნაწილი არ არის დამახასიათებელი დიალექტებისათვის.

ასევე დაშორდნენ ერთმანეთს დიალექტებიც. მაგალითად, ალჟირელსა

და ერაყელს ერთმანეთის თითქმის არ ესმით. თუმცა სირიელს შეუძლია გაუგოს ერაყელს ან ეგვიპტელს (გ.შარბატოვი, 1965, გვ.58). მიუხედავად დიალექტურ ჯგუფებს შორის არსებული განსხვავებებისა, სხვა დიალექტებზე მოსაუბრეებს ძირითადად მაინც შეუძლიათ ერთმანეთის გაგება, ვინაიდან დიალექტური ფორმების გრამატიკული წყობა და ლექსიკური ფონდი გარკვეულწილად ემთხვევა ერთმანეთს.

ტერიტორიული დიალექტების გარდა, არსებობს სოციალური დიალექტები, რომლებიც ცნობილი იყო უკვე ძველ არაბეთში. ესენია: ქალაქელთა, ფელახებისა და ბედუინების მეტყველება.

დიალექტის როლი არაბთა ცხოვრებაში იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ იგი სცილდება ყოველდღიური ყოფა-ცხოვრების ზეპირი ურთიერთობის ფარგლებს და გამოიყენება რადიოგადაცემებში, თეატრსა და კინოში (გ.შარბატოვი, 1965, გვ.57).

აღსანიშნავია კლასიფიკაციის მიხედვით შეიძლება დავასახელოთ თანამედროვე არაბული დიალექტების ორი ჯგუფი:

აღმოსავლური

დასავლური (ანუ მადრიბული)

- 1) არაბეთის ნახევარკუნძულის დიალექტები
- 2) სირიულ-ლიბანურ-პალესტინური
- 3) მესობოტამიური
- 4) ეგვიპტური
- 5) სუდანური
- 6) შუააზიური

- 1) ლიბიური
 - 2) ტუნისური
 - 3) ალჟირული
 - 4) მაროკოული
 - 5) ჰასანი (დას. აფრიკა)
- (ა.ლეკიაშვილი, გვ.20)

ზემოაღნიშნული დიალექტებიდან, ფონეტიკური, სინტაქსური და მორფოლოგიური თვალსაზრისით, სალიტერატურო ენასთან ყველაზე ახლოს დგას მომთაბარე ბედუინების მეტყველება; მსხვილი დიალექტური ჯგუფებიდან — ჩრდილო არაბეთის ნახევარკუნძულის, შემდეგ — ეგვიპტური მეტყველება, ხოლო ერაყულ, სირიულ და მადრიბულ დიალექტებზე იგრძნობა არამეულისა და ბერბერულის დიდი ზეგავლენა (ვ.ბელკინი, 1960, გვ.168).

სალიტერატურო ენობრივი სიტუაციაა შუა აზიის არაბულენოვან ყიშლაღებში. შუა აზიის არაბული დიალექტების ენობრივი თავისებურებები ქმნიან სისტემას, რომლისთვისაც დამახასიათებელია სალიტერატურო არაბული ენისა და სხვა არაბული დიალექტების მსგავსი და განსხვავებული ნიშნები. ენის შინაგანი განვითარების კანონზომიერებებმა საუკუნეების მანძილზე ჩამოაყალიბეს შუააზიური არაბული, რომელიც ფუნქციონირებს საკუთარი ენობრივი მახასიათებლებით. შუა აზიის არაბული დიალექტების მნიშვნელოვან თავისებურებას წარმოადგენს მათი არაბული სამყაროსაგან მრავალსაუკუნოვანი იზოლაცია. ბუნებრივი და კამუკადარული დიალექტები ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ვითარდებოდნენ არაბული სამყაროსაგან დამოუკიდებლად და ამავე დროს, თანაარსებობდნენ და ენობრივ კონტაქტში იმყოფებოდნენ ინდოევროპულ (ტაჯიკურ, ავღანურ) და თურქულ (უზბეკურ, თურქმენულ) ენებთან. ამან ხელი შეუწყო შუა აზიაში ტრიგლოსიის ჩამოყალიბებას. დღეს მოსახლეობის დიდი ნაწილი ბუნარისა და კამუკადარიის რეგიონებში მშობლიური არაბულის პარალელურად ფლობს და იყენებს ტაჯიკურ და უზბეკურ ენებს. რაც შეეხება

საუღის არაბეთს, აქ ინგლისური წარმოდგენს უმაღლესი განათლებისა და მეცნიერების ენას. ფრანგულის არცოდნის შემთხვევაში, მაროკოში შეუძლებელია ადმინისტრაციულ სფეროში მუშაობა, რადგან აქ დოკუმენტაციის დიდი ნაწილი იწერება და ქვეყნდება ფრანგულ ენაზე. ერთი და იმავე პროფესიული სფეროს წარმომადგენლები ერთმანეთს ესაუბრებიან ფრანგულ ენაზე. საუბრისას ისინი თავისუფლად გადადიან არაბულიდან ფრანგულზე და პირიქით. მსგავს მოვლენას ადგილი აქვს სუდანში, სადაც ფრანგულს ინგლისური ენაცვლება. აღნიშნული ენობრივი სიტუაცია ამ ქვეყნებში, რა თქმა უნდა, განპირობებულია ევროპელი დამპყრობლების პოლიტიკით, რომელიც მიმართული იყო არაბული ენის განდევნასა და ფრანგულისა და ინგლისურის გავრცელება-დამკვიდრებაზე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ეკონომიკური ცხოვრების ყველა სფეროში. არაბული რჩებოდა მხოლოდ რელიგიისა და ყოველდღიური სასაუბრო ურთიერთობის ენად.

მიუხედავად ზემოთ წარმოდგენილი ენობრივი სიტუაციისა, არაბული სალიტერატურო ენა დომინირებს ყველა არაბულ ქვეყანაში.

ზოგი მეცნიერის აზრით, სალიტერატურო ენისა და არაბული დიალექტების ურთიერთმიმართება ისეთივეა, როგორც მონათესავე ენებისა ერთმეორესთან. მიმართება კოდიფიცირებულ, სალიტერატურო არაბულსა და მის დიალექტებს შორის განიხილება არა როგორც ურთიერთობა ორ განსხვავებულ სისტემას შორის, არამედ როგორც ვარიანტულობა ერთი ერთეულის ფარგლებში (ა.ჟორდანი, 1976, გვ.155).

არაბი ხალხის აზრით, ცალკეული დიალექტების ენებად გამოცხადება ხელს შეუშლის არაბთა ერთიანობას, დაარღვევს მათი მრავალსაუკუნოვანი კულტურის უმთავრეს საფუძველს, საერთო სალიტერატურო არაბული ენა წარმოდგენს ყველა არაბის ერთიანობის საფუძველს, ისევე როგორც მათი საერთო ისტორია, კულტურა, ინტერესები და ბედი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ა. ლეკიაშვილი, 1977 - ა. ლეკიაშვილი, არაბული ენა, თბ. 1977.
2. ა. ჟორდანი, 1976 - ა. ჟორდანი, ორენოვნების საკითხი ეგვიპტეში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, 1976.
3. გ. ჩიქოვანი, 2001 - გ. ჩიქოვანი, ენობრივი სიტუაცია შუა აზიის არაბულენოვან ყიზილბაღში, პერსპექტივა XXI, 3, თბ. 2001.
4. В. М. Белкин, 1960 - М. Белкин, Проблема литературного языка и диалекта в арабских странах, Труды института языкознания АН СССР, Т. X, 1960.
5. К. В. Оде-Васильева, 1959 - К истории проблемы языка в арабских странах, Вопросы языка и литературы, М. 1959.
6. А. Ф. Султанов, 1955 - А. Ф. Султанов, Проблема формирования национального языка в Египте, Вопросы языкознания, №6, 1955.
7. В.Э. Шагаль, 1987 - В.Э. Шагаль, Языковой аспект национальных (вопросов) процессов в арабских странах, М. 1987.
8. Г. Ш. Шарбатов, 1960 - Г. Ш. Шарбатов, Об аналитичности строя современных арабских диалектов, М. 1960.

მეშვიდე ალმასნი

**თვითღმერთობისა შუა
საუკუნეების საქართველოში
(მთელისა და ნაწილის ურთიერთობა)**

კონფლიქტი და კონკურენცია გადარჩენის აუცილებელი პირობაა. შუა საუკუნეებში სახელმწიფოს სოციალური, ეთნიკური და კულტურული სიჭრელე სხვა პირობებთან ერთად ქვეყნის სიცოცხლისუნარიანობის გარანტია იყო და მისი დაცვა სხვადასხვა საშუალებით ხდებოდა: კომპაქტური დასახლების შენარჩუნებით, შერეული ქორწინებების აკრძალვით, სოციალურ კიბეზე მოძრაობის შეფერხებით და სხვ. ეპოქის ნიშანი — ბილინგვიზმი ხშირად სოციალური შინაარსისა იყო. პარალელურად მიმდინარეობდა ასიმილაციური პროცესები და შეინიშნებოდა ეგალიტარული ტენდენციები, რასაც, აგრეთვე, საგანგებო ღონისძიებებით ეწყობოდა ხელი — მთელი ქვეყნის ერთ საკანონმდებლო სივრცეში მოქცევა, ერთი რელიგიის გავრცელება, ღვთისმსახურების ერთ ენაზე შემოღება, ერთი სალიტერატურო ენის აღიარება, დაბალი ფენების წარმომადგენელთა დაწინაურება.

სახელმწიფოებრიობის ხანგრძლივი ტრადიციები საქართველოში პოლიეთნიკურობისა და სოციალური სტრატეფიკაციის პირობებში ქმნიდა საფუძველს შესაბამისი ტენდენციებისათვის — ტოლერანტობისა და დემოკრატიული ელემენტების განვითარებისათვის.

მიუხედავად იმისა, რომ ეთნიკურობა და სოციალური მრავალფეროვნება მთელი შუა საუკუნეებისათვის იყო დამახასიათებელი, გაერთიანების ხანაში, ეპოქის დაკვეთის შესაბამისად, პრიორიტეტულია უნიფიკაციის, ერთგვაროვნების, და არა მრავალფეროვნების ხაზგასმა.

წყაროების გამოთქმები “ყოველი ერი“ ან “მამათა ჩვენთა“ თითქმის შეუძლებელს ხდის ამ კლიშეების მიღმა კონკრეტული შინაარსის დანახვას და ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში იმის წარმოდგენას, თუ ვინ იგულისხმება მსგავს ზოგად განცხადებებში. სათანადო მასალის სიმცირის გამო შეუძლებელია იმის გაგება, თუ რას ფიქრობს ხალხი, უბრალო ადამიანები, თუმცა კი ერთეული მაგალითებითაც კარგად ჩანს, რომ ხელისუფალთა და მათი ინტერესები და სურვილები იშვიათად ემთხვევა და არც ერთიანობის გრძნობაა მათში ისეთივე მძაფრი, როგორც ელიტარულ წრეებში (“წარჩინებულებში“). ცენტრალური ხელისუფლებისადმი დაპირისპირება იშვიათად თუ აისახება ოფიციალურ ისტორიოგრაფიაში, თუმცა კი ცალკეული შემთხვევებიც ნათელს ხდის, რომ ვითარება ამ თვალსაზრისით არც ისე იდეალური იყო, როგორც ზოგჯერ ძველ ისტორიკოსებს უნდათ, რომ წარმოაჩინონ. დავითის ისტორიკოსის გადმოცემით, თბილისის შემოერთების შემდეგ ქალაქის მოსახლეობა საკმაოდ უჩენდა პრობლემებს ხელისუფლებას: “ყვიან ღავღავი და თვინიერ მიზეზისაცა მოსრნიან რაოდენნი პოვნიან ქრისტიანენი“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 267). აქ სახეზეა რელიგიური დაპირისპირება, მაგრამ ამასთან ერთად სოციალურიც და ეთნიკურიც (მ. გაბაშვილი, 1979). ამბოხებულებისათვის ამ შემთხვევაში ხელისუფლება დამპყრობელიც არის.

ქალაქის მოსახლეობის სოციალური, რელიგიური და ეთნიკური დიფე-

რწმუნაცია და იმათ შორის რთული ურთიერთობა ჩანს სხვადასხვა წყაროში (მ. გაბაშვილი, 1973, 8-22; ვ. გაბაშვილი, 1976). დიდი ხანია მიექცა ყურადღება თამარის ე.წ. მეორე ისტორიკოსის თხზულების ცნობას — “ყრმანი განიწუართნეს მოძაგებად უჯეროსა უსჯულოებისა, რამეთუ ბილწებამან უწესომან და ყრმე-პრიემან მბორგალებითმან ბორგნეულობამან ვერცა თუ კჳალი პოვა. დღეთა თამარისთა” (ქართლის ცხოვრება, 1996, 411), სადაც “ყრმა“ გაგებულია როგორც სოციალური ტერმინი (ვ. გაბაშვილი, 1976, 167). საინტერესოა მე-14 ს-ის მონუმის უარყოფითი დამოკიდებულება ე.წ. “რინდათა“ მიმართ (ვ. გაბაშვილი, 1996, 57). ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, შუა საუკუნეების მანძილზე მოქმედი პრინციპი, რომელიც სოციალური დიფერენციაციის შენაჩუნებას ემსახურებოდა, ხაზგასმულია სხვადასხვა ეპოქის გამოჩენილი მოღვაწეების მსჯელობაში: “რასა ვისცა ბედმან მისცეს, დასჯერდეს და მას უბნობდეს, მუშა მიწყვი მუშაკობდეს, მეომარი გულოვნობდეს“ ან “პატრონისა სამსახური არაოდეს არ წაბღების. პირველ ყმა ვარ, წასვლა მინდა პატრონისა სამსახურად, ხამს მეფეთა კროგულება, ყოფა გვმართებს ყმასა ყმურად“ (“ვეფხისტყაოსანი“). შეიძლება ვთქვათ, რომ არაქანჯელო ლამბერტის დაკვირვებაც სამეგრელოში ხანგრძლივი ცხოვრების დროს: “არავის არ შეუძლია გამოვიდეს იმ წოდებიდან, რომელშიც იგი დაბადებულა. ასე რომ, აზნაურს არ შეუძლია თავადი გახდეს, მსახურს — მსახური და მიწის მსახური. ყოველი კაცი უნდა დარჩეს თავის წოდებაში, თუნდაც სიმდიდრით გაუსწორდეს კოლხიდის უდიდებულეს კაცს“ (არქანჯელო ლამბერტი, 1938, 27).

მართალია, იყო შემთხვევები, როდესაც დაბალ საფეხურებზე მდგომი პირები მაღალ თანამდებობებზე ინიშნებოდნენ პირადი თვისებების გამო (მაგალითად, მხარგრძელები, ყუთლუ არსლანი, ყუბასარი და სხვ.), მაგრამ ეს, როგორც წესი, წარჩინებულთა უკმაყოფილებას იწვევდა. “კარგი მოყმე და უბნუი იყო ყუბასარ, გაზრდილი პატრონთაგან, და იყო ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი“. აფრიღონ “აზნაურისა ყმობისაგან ღმრთის მობაძაობითა კაცქმნილი, მიიწია მსახურთუხუცესობამდის“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 324). მაგრამ როდესაც აჯანყებულები თამარის დროს მათ გადაყენებას ითხოვდნენ, მხოლოდ სწორედ მათ სოციალურ წარმოშობას ასახელებდნენ: “ალარ ვეგებით ზღლისუფალთა და გამგებელთა საქმისათა... ვინათგან მათგან დაძრცივლინი და უბნოდ გაძეულნი ვართ, და გუარიანნი და მსახურეულნი სახლნი უბატოდ და უბნოდ გასრულ ვართ უგუართა და უზმართაგან“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 324). გიორგი სააკაძის მიმართ ამკარად უარყოფითად განწყობილი “ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელების ავტორი, მის ტრაგედიას ასე გადმოგვცემს: “მოურავი კაცი დიდად კარგი არისო და უმრწემესი გუართაო. ჩვენ იმათ ცოდნი და შვილნი და თავნი ყმად რად მივცეთო“, — ალაპარაკებს ის პირველ დიდებულეს (ქართლის ცხოვრება, 1959, 388).

მიუხედავად იმისა, რომ უბრალო ხალხი ძველ ლიტერატურაში ერთეულ შემთხვევებში თუ ჩნდება, ნათელია, თუ როგორ აფასებენ ავტორები მათ მნიშვნელობას. მემპტიანეები უბრალო ხალხს საზოგადოების არამართო განლაგებელ, არამედ ძირითად ნაწილად მიიჩნევენ. ისინი არიან “წურილი ვრი“, “უნი სოფლიონი“. მათი წარმომადგენლები იხსენიებიან ხან როგორც “ქვეყნის მოქმედი“, ხან “ქვრივ-ობოლნი“, ან “გლაზაკნი“, რომელზე ზრუნვას ელიტის

წარმომადგენელთა აუცილებელ მოვალეობად მიიჩნევენ. მესტუმრე ჭიჭურის აღსასრულს "შეკრბეს ყოველნი გლახაკნი და ობოლ - ქურიენი და ევედრნეს მეფესა, რათა მიანიჭოს გუამი ჭიჭურისი იმად, რომე მრავალი კეთილი ექმნა მათ ზედა. ისმინა დავით და მისცა გუამი მისი და მრავლითა გოდებითა წარიღეს"... (ქართლის ცხოვრება, 1996, 476). ჟამთააღმწერლის თხზულებაში სასწორზე იღება, ერთი მხრივ, მეფე, ხოლო, მეორე მხრივ, — ქვეყანა და ერი. ამ დაპირისპირებას ქართველი მეფე და ისტორიკოსი ერის და ქვეყნის სასარგებლოდ წყვეტენ. ასეა ეს დემეტრე II-ის შემთხვევაში, მაგრამ როდესაც ანალოგიურ ვითარებაში დავით VIII საპირისპირო გადაწყვეტილებას იღებს, სრულიად აშკარაა, რომ ჟამთააღმწერლის სიმპათია პირველისაკენ იხრება: "თუ არა წარვიდე ურდოსა და წარვიდე მთიულეთს, სიმაგრეთა შინა, და დავიცვა თავი ჩემი და, აჰა, ყოველი სამეფო ჩემი წინაშე მათსა ძეს. იხილეთ, რავდენი სული ქრისტიანე სიკუდილსა მიეცემის და ტყუე იქმნების და ეკლესიანი შეიგინებიან და მოხრბდებიან, ხატნი და ჭუარნი დაიძუსრვიან და უკუეთუ წარვიდე ყაენს წინაშე, დასტურით უწყი, მომკლავს... მეწყალის უბრალო ერი, ვითარცა ცხოვარნი კლვად უღონო არიან. მე დავსდებ სულსა ჩემსა ერისათვის ჩემისა და არა დავიშლი ურდოსა წასკლას" (ქართლის ცხოვრება, 1996, 520-521). მეფის ძალზე დიდი ფუნქციისა და მნიშვნელობის მიუხედავად, ძველი და შუა საუკუნეების საქართველოში, ერი, ე. ი. ხალხი ბევრად უფრო მეტია და მეფეს მისი სამსახური და მისთვის თავდადებაც კი მოეთხოვება.

ერი არა მარტო მრავალ ეთნოსთა ერთობლიობაა, არამედ სხვადასხვა სოციალურ საფეხურზე მდგომთა სიმრავლაც არის, დიფერენცირებულ თავისუფალთა და დამონებულთა (გ. მამულია, 1987, 108; 190-193). თუმცა ამ ფაქტებს მათიანებში ნაკლებად ესმება ხაზი და აქა-იქ მხოლოდ მკრთალი მინიშნებებია შემორჩენილი. ერისთავთ-ერისთავის ლიპარიტ ლიპარიტის ძის ბრძანებით გადაწერილ XI ს-ის ხელნაწერის მინაწერით "უფალო შეიწყალენ ყოველნი ერისთავნი და აზნაურნი, მღდელნი და ყოველნი მსახურნი ერისთავთაი ერისთავისა მაგისტროზისი ლიპარიტისანი და დაიცვენ" და "უფალო, შეიწყალენ და დაიცვენ ყოველნი ერისთავნი და აზნაურნი, მღდელნი და დიაკონნი, მსახურნი..." (გ. მამულია, 1987, 21; ქუთაისის სახ. ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, I, 1955, 19). როგორც მ. ბერძნიშვილი მიიჩნევს, აქ იერარქიული კიბეა წარმოდგენილი (მ. ბერძნიშვილი, 1970, 96; ვაჰანის ქებათა განგება, ლ. მუსხელიშვილის გამ. 1939, 85).

გვიან შუა საუკუნეებში ადრე გაბატონებული "მეფე და ყოველი ერის" ნაცვლად საზოგადოების აღსანიშნავად სხვა, უფრო მრავალფეროვანი გამოთქმები გვხვდება: "აკურთხევდენ დასნი სამღდელონი. აქებდნენ ერნი, ამკობდენ მგალობელნი, ლოცვიდენ გლახაკნი, აღამაღლებდენ სულნი..." ; "გაუყვეს ჯარს, სარდლებს, თავადთა, აზნაურთა, გლეხთა, ჯარს ყოველთა" ; "უბოძეს წყალობა ქართველთა და კახთა თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა" (პაპუნა ორბელიანი, 1981, 106, 233); "მოიწია რა რტიშჩევი ტფილისად, მოინდო ფიცით კახნი თავადნი და გლეხნი და მიენ-დენენ... შეიბყრნა მან მრავალნი თავადნი, აზნაურნი, სამღვდელონი და გლეხნი და წარგზავნა ციმბირად" (თეიმურაზ ბაგრატიონი, 1983, 87).

განსხვავებული კულტურული და სოციალური ტრადიციების პირობებში საეჭვოა ერთნაირი იდენტიფიკაცია და ცენტრალური ხელისუფლებისადმი თანაბარი

კოველებს. ერთ სახელმწიფოში განსხვავებულ ჯგუფებს, როგორც წესი, ორმაგი ლოიალურობა აქვთ: ერთი საკუთარი ჯგუფისადმი, ერთი ცენტრისადმი. უკანასკნელი, შესაძლებელია, განსაკუთრებით გაერთიანების დასაწყისში, იძულებითიც იყოს. სერო სამართლის მოქმედების და მეტნაკლები ცენტრალიზაციის პირობებშიც ასეთი ჯგუფები მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე განაგრძობდნენ არსებობას, თუმცა კი მათი ლოიალურობის ხარისხი იცვლება სხვადასხვა ვითარებაში. ძველი ქართული ისტორიკოსების შეხედულებით, “წერილი ერი” თითქოს უფრო ადვილად მიჰყვება უცხო გავლენის ქვეშ და ადვილად სამართავი იყო. გავიხსენოთ თუნდაც ვახტანგ გორგასლისადმი მიძღვნილი მონაკვეთი “ქართლის ცხოვრებაში”, სადაც ვითხოვლობთ: “ბინჯარან, ეპისკოპოსი ცეცხლისმსახურთა ასწავებდა ქართველთა სწულსა თვისსა, არამედ არავინ ერჩიდა წარჩინებულთაგანი, გარნა წერილი ერი მოქცა მრავალი ცეცხლის მსახურებასა. და შეერია ქართლს წერილსა ერსა ცეცხლისმსახურება“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 136). ქართული წერილობითი ძეგლების მონაცემები ერთგვარად ადასტურებს სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ პატრიოტიზმი, ლოიალურობა უფრო ელიტის დამახასიათებელია. ამკარად არჩევს ამ თვალსაზრისით სხვადასხვა სოციალურ საფეხურზე მდგომთ მე-18 ს-ის მწიგნობარი ვახუშტი ბაგრატიონი — “გლეხთა უწიგნოთაცა უწყიან ძლიერება გორგასლისა, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფისა“ (ვახუშტი ბაგრატიონი, 1973, IV, 292), — მიაჩნია მას. გვიან შუა საუკუნეებში დაბალი ფენებისადმი დამოკიდებულება ერთგვარად იცვლება. წერილობით ძეგლებში სწორედ დაბალი ფენის წარმომადგენლების მაღალი ზნეობრიობის არაერთი მაგალითია ნაჩვენები და მათ პატრიოტიზმს ხაზგასმით აღნიშნავენ. პაპუნა ორბელიანის ცნობით, ზუნძახის ბატონთან ბრძოლაში “კახნი შეიბნეს, თავადნი გლეხის კაცისაგან უმჯობეს და გლეხი კაცი თავადისაგან უკეთესად. ეგრე ყოველივე უკეთეს და უკეთესად გაისარჯნენ“ (პაპუნა ორბელიანი, 1981, 218). ნშირი ხდება შემთხვევები, როდესაც გლეხი უფრო ერთგული რჩებოდა თავისი სამშობლოსი, ვიდრე თავადები. რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყებული თავადები მორჩილებას არჩევენ. ზოგიერთი მათგანი “მივიდა მარკიზის წინაშე. იხილეს რა გლეხთა ღალატი თავადთაგან, განრისხდნენ და დაეცნენ თავსა რუსთა ჩუმლაციის ბოლოს“ (თეიმურაზ ბაგრატიონი, 1983, 83). გარკვეული ლიბერალიზაციის მიუხედავად, მანძილი სოციალურ საფეხურებს შორის ძალზე დიდი რჩება. არქანჯელო ლამბერტის შთაბეჭდილებით, სამეგრელოში ბატონის უფლება ბევრად აღემატება იტალიელი თავადების უფლებას, რადგან “აქაურ ბატონს შეუძლია გაასამართლოს თავისი ყმა და ყმას ნება არა აქვს მის განაჩენზე იჩივლოს თვით მთავრის წინაშეც. ბატონს შეუძლია არამც თუ დაატუსაღოს თავისი ყმა, არამედ აწამოს და სასტიკად დასაჯოს. მაგ., მოსჭრას ხელი, ფეხი, ამოსთხაროს თვალები, წაართვას ყოველივე ქონება და მოუსპოს თვით სიცოცხლეც“ (არქანჯელო ლამბერტი, 1938, 28). იმავე აზრისაა ჟან შარდენიც: “ბატონებს თავის ქვეშევრდომების სიცოცხლესა და ქონებაზე განუზომელი უფლებები აქვთ. როგორც უნდათ, ისე ექცევიან მათ. ართმევენ ცოლებს, ბავშვებს; ყიდნიან ან სხვაგვარად ბატონობენ მათზე“ (ჟან შარდენი, 1975, 117).

პატრიოტიზმი მოითხოვდა წარსულის ცოდნას, ამისათვის კი აუცილებელი იყო განათლება. ისტორიკოსები სწორედ პატრიოტიზმის და ეროვნული გრძნობების გასაღვივებლად იღვწიან. მაგრამ მათი ადრესატების წრე ძალზე

შეზღუდულია. პაპუნა ორბელიანი წერს: “ხელ-ვყავ ადწერად პირველად, რათა არა დავიწყებულ იქმნენ ესევეთარნი ამბავნი და მეორედ, შემდგომნი ჩვენნი მოიხსენებდნენ ესეოდენთა ჟამთა, ვითარებათა და ქცეულებათა, რომელ კინდა და არაოდეს ყოფილ არიან ესევეთარნი იწროებანი ქართლისანი და მალიადნი ცვალებანი დამპყრობელთა და განმგეთა ქვეყანისა ჩვენისათანი, მწარენი და ძნიადნი მონარკეობანი, რომელიმე ვიხილე თვალითა ჩემითა და რომელიმე მომეთხრნეს სარწმუნოთა კაცთაგან” (პაპუნა ორბელიანი, 1981, 42). გლეხები არ იგულისხმებიან არც ვახუშტი ბაგრატიონის მკითხველთა სიაში, ვინაიდან ისინი, ისტორიკოსის თქმით, “უწიგნონი” არიან. მიუხედავად იმისა, რომ მე-18 ს-ში გლეხები უკვე საკმაოდ აქტიურად არიან ჩართული საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და მათი პატრიოტიზმი ექვს არ იწვევს, თუ გავითვალისწინებთ ვითარებას განათლების სფეროში, დიდი ილუზია არ უნდა გვქონდეს იმის შესახებ, თუ რამდენად იცნობდნენ საქართველოს მკვიდრნი თავის წარსულს. ჟან შარდენის ცნობით, მის დროს სამღვდელთაგან კი ისეთი გაუნათლებელი იყო, რომ “ძლივს კითხულობენ კონდაკს და ლოცვანს”, “ეპისკოპოსებს შორის ბევრია ისეთი, რომელმაც კითხვა არ იცის” (ჟან შარდენი, 1975, 138, 140). უცხოელების დაკვირვებებს ქართველი ისტორიკოსებიც ადასტურებენ — “ჟამთა შინა მეფისა როსტომისათა ფრიად მიდრკა ქუეყანა ქართლისა სწავლისაგან სამღთოთა წერილთა, რამეთუ კინდა და თვით სამღვდელნიცა კრებულნი და დასნი არღარა მზრუნველ და მაძიებელ იყვნეს სამღთოთა სწავლათათვის...” (ქართლის ცხოვრება, 1959, 441). იყო შემთხვევები, როდესაც კათალიკოსადაც კი გაუნათლებელი პირი ინიშნებოდა: “მისცეს კათალიკოზობა ურდუმეგაშვილს ქრისტეფორეს...” “და არა ჰქონდა გამოცდილობა წერილთა, მცირედ ოდენ წურთილ იყო” (ქართლის ცხოვრება, 1959, 425). მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე სხვადასხვა ფორმით ვლინდება დაპირისპირება მთასა და ბარს შორის. გავიხსენოთ, მაგალითად, მთიელთა აჯანყება მე-13 ს. 30-იან წწ-ში, რომელიც, თუმცა სხვა მთიელთა ხელით იქნა ჩახშობილი; ვითარება მონღოლთა დროს, გიორგი ბრწყინვალის საქმიანობა და მისი საკანონმდებლო აქტიურობა, ქრისტიანობის გავრცელების განსაკუთრებული პრობლემები და სხვ.

გაერთიანება, ცენტრალიზაციისაკენ სწრაფვა საკუთარ ჩვევებზე უარის თქმას და გარკვეულ მსხვერპლს მოითხოვდა. იმის გამო, რომ ტრადიციების დავიწყებისათვის ყველა არ იყო მზად, გაერთიანების იდეა ყველასათვის თანაბრად მისაღები არ იყო. რეპრესიების მიუხედავად (“დაუმძიმა მათ მეფემან ხარკი”), ქვეყანაში დიდხანს რჩებოდნენ კულტურის, ცხოვრების წესისა და სოციალური მდგომარეობის მიხედვით განსხვავებულნი, რასაც ერთმანეთის გვერდით არსებული წერილობითი და ზეპირი კულტურა თავისებურად ასახავდა. მიუხედავად იმისა, რომ თითქოს უკვე დაძლეულ იქნა „კერბთა სიმრავლე“, რომელიც “ძლევით შემუსრეს”, ხელისუფლებას მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე უზღვებოდა სხვადასხვა გზის ძიება ქვეშევრდომთა ცხოვრების ერთი წესის ქვეშ მოსაქცევად. არჩილმა (მე-მს.) “აღაშენა ციხე-ქალაქი ერთი ნუხპატს ორთა ნიგალთა შუა. ხოლო ნუხპატელნი უწინარეს იყვნეს კაცნი წარმართნი და მხეცის ბუნებისანი, არამედ ყრუს მოესრა სიმრავლე მათი და იძულებით მონათლნა არჩილ იგინი” (198-9); “რომელიმე... უკანასკნელ მოაქცივნა აბიბოს ნეკრესელ

განსაკუთრებით და რომელიმე უკანასკნელნი დარჩეს წარმართებასავე შინა დღეი-სამღეს“.

ის, რომ განსხვავებულობა და მათ შორის სოციალური სტრატეფიკაცია ფელსობობდა ქვეყნისადმი განსხვავებულ ლოიალურობას, სრულიად ნათელი იყო ძველ მწიგნობართათვის. სოციალურ კიბეზე დაწინაურება და პირობების გაუმჯობესება სასურველ პირობად რჩებოდა, ვინაიდან ამაზე მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული სიმშვიდე ქვეყანაში. ქვეყნის სიმშვიდისათვის აუცილებელი იყო ქვეშევრდომთა თანხმობა: “კაცნო, ძმანო, ერთსულნო და ერთრჯულნო“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 309 — ისტ. და აზმ.), “ტომნო და ერთნებანო“ (იქვე, 340). თამარის დროს “გააზნაურდეს ქუეყანისა მოქმედნი, და გადიდებულდეს აზნაურნი და გახელმწიფდეს დიდებულნი მეფობასა შინა ამისსა“ (თამარის) (ქართლის ცხოვრება, 1996, 327) და იქნებ ამის გამოც “უამთა მისთა არა იყო მშობლარებელი, არცა მტაცებელი, არცა მეკობრე და არცა მტაცებელი, არცა მეკობრე და მპარავი“; “იყო მდიდრად ესე სამეფო, რომელ აზნაურის ყმანი მისთა პატრონთა სწორად იმოსებოდეს“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, ლაშა ფორტის დროინელი მემბტიანე, 300). მაგრამ ეს იდეალური სურათი, ცხადია, შორს იყო რეალური ვითარებიდან, ხოლო ეს მოჩვენებითი სიმშვიდე და კოლდღეობა ამ ფეოდალური სახელმწიფოს საკმაოდ მკაცრი ცენტრალიზაციიდან და ხელისუფლების სიძლიერიდან მომდინარეობს. “ერთმთავრობა ერთუფლებასა ერთისა კაცისასა, ერთისა ღმრთისა და კაცისა სრულისა მიერ სრულ კაცად აღმოჩენით აღმოჩენილსა და აღმობრწყინებულსა“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 304), “მოუხდა არსთა, მიდთა და სპარსთა ერთ სამწყსოობა „ერთ-თვლებულად“ (ჩაბრუნბაძე, თამარიანი, 207). იდეალაია „ერთ-სამწყსოობა ერთ-თვლებულად“; “ერთსულ და ერთნება“ ყოფნა (გიორგი მერჩულე, 1982, 250), “ერთ სამწყსო და ერთისა მწყემსისა“ (შუშანიკის წამება, შეად. იოანე, 10; ნ. ვანბაძე, 1997, 21).

წარმატებული სახელმწიფოსათვის სასურველი იყო ქვეყნის ჰომოგენურობა. ქართული წყაროს მიხედვით, ალექსანდრე მაკედონელმა გაწმინდა ქართლი უცხო და მოსული ნათესავისაგან: “მოსრნა ყოველნი იგი ნათესავნი აღრეულნი ქართლს მეოფნი და უცხონი იგი ნათესავნი მოსრნა და დაატყუენა... დაუტყუნა ნათესავნი ქართლოსიანი“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 49)... უცხო ძალასთან დამორისპირება ეთნიკური ნიშნითაც ხდება. ფარნავაზი ხელისუფლებისათვის მოხელეებში თავის თანატომელებს — პირველ რიგში, ქართველებს და, ამასთანავე, თავის ნათესავებს — თარგამოსიანებს ეყრდნობა უცხო ძალის — აზოს და მოხმობა წინააღმდეგ. სწორედ ამ დროიდან, ისტორიკოსის წარმოდგენით, შეიძლება დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთისადმი მორჩილების მყარი ტრადიცია, რომელიც მეტ-ნაკლებად გასდევს საქართველოს შუა საუკუნეების მანძილზე. ფარნავაზი “მივიდა ქუჯის თანა და რქუა მას ქუჯი: შენ ხარ შვილი თათთა მათ ქართლისათა, და შენ გმართებს უფლობა ჩემი... შენ ხარ უფალი ზუნი და მე ვარ მონა შენი“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 53). წყაროში ხშირი ხდება გამოთქმა “ყოველნი ქართველნი“.

ტერმინების შესწავლა ნათლად აჩვენებს მათი შინაარსის ცვალებადობას და მათ პირობითობას. მაგ., თუ მე-19 ს. ტერმინი **ერი** უკვე ნათესაობასაც ფელსობობს, თავდაპირველად და დიდი ხნის მანძილზე მას ასეთი მნიშვნელობა

არ ჰქონდა. ს.ს. ორბელიანის განმარტებით, “ერი — მსოფლიო კაცი, ტომი ნათესავი, ერთი ნათესავი განიყოფების ტომად-ტომად, ხოლო ტომი განიყოფების სახლად-სახლად და სახლი განიყოფების კაცად-კაცად“. დ. ჩუბინაშვილ ტერმინს “ერი“ სხვაგვარად განმარტავს — ერი — ხალხი, ნათესაობა კაცთა განსაკუთრებული ენითა, შთამომავლობითა და სარწმუნოებითა. სიმრავლე კაცთა ერთად შეკრებულთა, ჯარი., მაგრამ ტერმინოლოგიის ცვალებადობის პირობებშიც უცვლელი რჩება ქართველი ავტორების უარყოფითი დამოკიდებულება ყოველგვარი დაშლისა და განკერძოებისადმი.

სახელმწიფოს შესაქმნელად და მისი ძლიერებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ტერიტორიას, მის სიდიდეს და იმ საზღვრებს, სადაც ვრცელდებოდა ცენტრის ხელისუფლება. თანაცხოვრებისათვის აუცილებელი ტერიტორია ძველ ქართულ წყაროებში აღინიშნებოდა როგორც ხევი, ხეობა, საერისთავო, ქუეყანა, ადგილი, ყოველი ქუეყანა (“განყვნა ხევთა და ქუეყანათა“, “ყოველსა ქვეყანასა ქართლისასა“). ქვეყანას გარკვეული დროიდან სახელმწიფოს მნიშვნელობაც აქვს და მცირე ერთეულისაც. ფარნავაზის შემდგომ ხანებში (ძვ. წ. მე-3 ს-ის შემდგომ) მე-11 საუკუნის დამდეგამდე საქართველო არაერთხელ ყოფილა გაერთიანებული. თუმცა გვიან, შუა საუკუნეებშიც კი, როდესაც საქართველო რამდენიმე სამეფოდ და სამთავროდ იყო დაშლილი, მიზანი კვლავ გაერთიანებული სახელმწიფო იყო — ერთი ენით, ერთი რელიგიით, ერთი კანონით, ერთი ხელისუფლებით, თუმცა უკანასკნელი განსაკუთრებით ძნელად მისაღწევი იყო. ცენტრიდანული ტენდენციები წერილობით წყაროებში ან იგნორირებულია, ან ბუნებრივი გზიდან გადახვევად არის მიჩნეული და იგმობა. თუკი სადმე იხსენიება ქვეყნის სხვადასხვა კუთხე ან სხვადასხვა ჯგუფი, როგორც წესი, ნეგატიურ კონტექსტში — “განდგეს კლარჯნი ვარაზ-ბაქარისაგან და მიერთნეს ბერძენთა“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 130), “ამა ხანთა შინა ხევსურის ქვეყანა აღარ დამორჩილდა კახს ბატონს“, როდესაც “მთეულთა, პირუტყუთა სახეთა მათ კაცთა ქართალელთა, ფხოელთა, წილკანელთა და გულდამყრელთა... არა ინებეს ნათლისღება... ერისთავმან მეფისამან მცირედ წარმართა მახვილი მათ ზედა“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 123).

“ქვეყნის განხეთქა“ ზოგადად უარყოფითი მოვლენაა, ეხება ეს ისრაელს (ქართლის ცხოვრება, 1996, 100) თუ ქართლს. ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე დიდ დამსახურებად უთვლის თამარს იმას, რომ მან “მეფობა განუხეთქელად დაიცვა“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 300). აქვე შეიძლება გავიხსენოთ დავითის ისტორიკოსთან მეფის მოვალეობათა ნუსხაში “განხეთქილობათა კრძალვანი, სამეფოსა წყნარებისა ღონენი“ (ქართლის ცხოვრება, 1996, 268). სახელმწიფოს დაშლა ისეთი ავტორის უკმაყოფილებასაც კი იწვევს, როგორც არის მე-14 ს-ის ანონიმი ისტორიკოსი უამთაღმწერელი, რომლის საკმაოდ უარყოფითი დამოკიდებულება ქართველი მეფეებისადმი აშკარად განსხვავდება სხვა მემკვიდრეთა შეხედულებისაგან. და ეს იმ პირობებში, როდესაც მეფე სახელმწიფოს სინონიმი და ცენტრალიზაციისა და ძლევამოსილების ერთგვარი სიმბოლო და გარანტიაა. ისტორიკოსი ძალზე დამწუხრებულია, როდესაც “არღარა იყო ღონე, დაამტკიცეს, რათა განყონ სამეფო და საქურჭლე ორად, და აჩინნეს თავადნი სამეფოსანი და განყვნ ორად, ტფილისი ორად, ქუთაისი—ორად, და თავადები და ერისთავნი ურთიერთ შეასწორეს ნიკოფსით დარუბანდამდე და

განდგომი სამეფო საქართველო... და აქა იქმნა განყოფილება სამეფოსა, და მიერითგან
 შეიქმნა ორ სამეფოდ" (ქართლის ცხოვრება, 1996, 481).

საპარტიზმისაგან მიდრეკილი ფეოდალები "ქართლის ცხოვრების"
 მხედრობის მონაკვეთში მემპტიანეთა კრიტიკის ობიექტი ხდებიან. ამასთანავე,
 ფეოდალური განდგომა, პირველ რიგში, მეფის დალატად იყო მიჩნეული, თუმცა
 მისი მხარის პრეროგატივად რჩებოდა განდგომილთა შენდობაც, თუ ამას
 სახელმწიფო ინტერესები მოითხოვდა. მაგ., "ამა ხანთა შინა ხევსურის ქვეყანა
 დან დაშორდა კახს ბატონს და პირველისაებრ აღარ ჩამობრძანდა კახეთიდან
 კახს ბატონს ერკლე ქალაქს და მოსთხოვა ფარვანი მამისა თვისსა ქართველს
 ბატონს მუჟს თემურაზს, ინება ხევსურეთსა დალაშქრა... რა შეიტყეს ხევსურთა,
 შემობრუნდნენ ხევსურნი და ითხოვეს დანაშაულისა მიტევება, შეუნდო ცდომა
 მათ და შემოირიგა..." (დალატის მაგალითები განსაკუთრებით ხშირი ხდება
 სახელმწიფოს გაერთიანების ხანაში. "ვითარ წარხდეს ამას შინა ჟამნი რაოდენ-
 ნიშნა იმეს კვალად მედგრობად ზაკულებით, ვითარცა არს ჩუეულება ქართლისა
 მხარეთა. შეეუბნეს ნაქურდევითა და საბოტარელთა ლაშქარნი კახეთად"
 (ქართლის ცხოვრება, 1996, 217). ლაპარაკია ბაგრატ III-ის დროს განდგომაზე,
 როდესაც სახელმწიფოს გაერთიანების პროცესი ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებ-
 ბული. ამ მონაკვეთის ავტორი თანამედროვეა. ქართლის აზნაურებს ის
 უარყოფითად იხსენიებს, მაგრამ არჩევს მათ არა ეთნიკური, არამედ გეო-
 გრაფიკულ-პოლიტიკური ნიშნით — "ქართლის აზნაურნი". ამ ცნობის გავლენით
 დღევანდის ისტორიკოსი "ორგულობას" უკვე ქართველთა გენეტიკურ თვისებად
 მიიჩნევს. "ქართლის აზნაური" ადგილს უთმობს "ნათესავი ქართველთას". იმ
 შემდგარ სახელმწიფოში, როდესაც ერის ჩამოყალიბება მეტ-ნაკლებად დასრულებ-
 ბულია, ავტორისათვის ეს ერთი და იგივეა. "ვინათგან ნათესავი ქართველთა
 ორგულ ბუნება არს პირველითგანთა თვისთა უფალთა, რამეთუ რაჟამს განდნენ,
 განსუქნენ და დიდება პოონ და განსუენება, იწყებენ განზრახვად ბორცისა,
 ვითარცა მოგვითხრობს ძველი მათიანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი"
 (ქართლის ცხოვრება, 1996, 275). "შური ურთიერთითა" იყო საქართველოს
 ფეოდალის მიზეზი ვახუშტი ბაგრატიონის აზრით (ვახუშტი ბაგრატიონი, 1973,
 291). ქვეყნის გაერთიანებისათვის აუცილებელი პირობა იყო გამგებელთა
 ერთობა, ერთსულ, ერთნება ყოფნა (გიორგი მერჩულე, 1982, 250).
 ხელისუფლების ერთნებად ყოფნის შედეგია საქართველოს გაერთიანება მე-10 ს-
 ის მიწურულს — "იყო მათ ჟამთა ერისთავი ქართლისა იოვანე მარუშისძე, კაცი
 ძლიერი და ერმრავალი. ამან წარავლინა მოციქული წინაშე დავით კურაპალატისა,
 აწეა, რათა გამოილაშქროს ძალითა მისითა, აღიღოს ქართლი, ანუ დაიშვიროს
 თვით, ანუ უბოძოს ბაგრატს, ძესა გურგენისსა, ასულის წულსა გიორგი აფხაზთა
 მეფისასა, რომელსა ეყოდა მამულად აფხაზეთი და ქართლი. ესევე იოვანე
 მარუშისძე ეძიებდა ბაგრატს მეფედ და ვითარცა მოისმინა დავით კურაპალატმან
 სიტყუა იოვანე მარუშისძისა, წარმოემართა" (ქართლის ცხოვრება, 1996, 216).
 მას შემდეგ, რაც ქვეყანა გაერთიანებულა, დაპირისპირება ძირითადად
 გარეშე სამყაროსთან ხდება. ქვეყანას უსათუოდ აქვს საზღვარი. ეს აუცილებ-
 ბულია. ყველა ძველ ავტორს ზუსტი წარმოდგენა აქვს ქვეყნის საზღვარზე
 ზრველ კონკრეტულ შემთხვევაში, დაწყებული მე-5 ს-დან ("შუშანიკის წამება"),
 დამთავრებული "ქართლის ცხოვრების" გაგრძელებებით. ავტორები ხშირად ამ

საკითხზე საგანგებოდ ამახვილებენ ყურადღებას. “საზღვრის ბურობა” ან ზოგჯერ მისი გაფართოება მნიშვნელოვანი პირობაა წარმატებისათვის (“ვერ იძებნეს მეფეთა ქართლისათა საზღვარი და მოკუდეს მწუხარებასა შინა დიდსა ფარსმან და კაოს” (ქართლის ცხოვრება, 1996, 66). უკვე შემდეგი მეფეები არმაზელ და აზორკ “იყვნეს კაცნი მხნენი და შემმართველნი, შეითქუნეს ესენი და განიზრახეს ძიება საზღვართა ქართლისათა”, (იქვე) “ქართველთა დაიცვეს ცოცხლებით ძიებისთვის საზღვართა მათთასა” (იქვე, 69), “სიმხნითა მათითა უკუმოიხუნეს საზღვარნი ქართლისანი”, “სომეხთა უკმოსცეს საზღვარი ქართლისა, ქალაქი წუნდა და ციხე დემოთისა, ჯავახეთი და არტანი” (იქვე, 70), “მირდატ ბერძენთაგან ეძებდა კლარჯეთს საზღვარს ქართლისასა (იქვე, 131), “მეფეგა საზღვართა ზედა ქართლსა და რანისათა” (იქვე, 132), “ვძებნეთ საზღვარი ქართლისა ბერძენთაგან”, “უმეტეს წარმატებასა საზღვართა ჩუენთასა” (იქვე, 137). მეფის მოვალეობათა ჩამონათვალში ერთ-ერთი პირველი ადგილი სწორედ საზღვრის დაცვას უკავია: “ვითარ ვინ აღრაცხნეს რაოდენნი საქმენნი და განსაგებელნი, კიდეთა ბურობანი, ნაპირთა ჭირვანი...” (ქართლის ცხოვრება, 1996, 268).

საზღვარი, ბუნებრივია, მუდამ ცვალებადია, რაღაც ისეთი, რისთვისაც მუდმივი ბრძოლაა საჭირო და რაც ყოველთვის შეიძლება გახდეს სხვადასხვა უცხო ტომთა “ყოველთა ნათესავთა უცხოთა” თავდასხმის ობიექტი. ქართულ წყაროებში უფრო მეტად ლაპარაკია საზღვრის დაცვაზე, ვიდრე მის გაფართოებაზე. ყველა მეფეს დამსახურებად ეთვლებოდა, თუ მას “ყოველნი სანაპირონი სამეფოსა მისისანი უშიშრად ჰქონდეს” (ქართლის ცხოვრება, 1996, ლაშა-გიორგის დრ. მატინე, 297). ერეკლე II-ის დაბასიათებაში “საზღვართა” მოხსენიება მემატინემ აგრეთვე აუცილებლად მიიჩნია — “ასაკით იყო მცირე, მაგრამ სოლომონისა სიბრძნეს არარად მეფობასა საკადრად განაგებდა ყოველთა საზღვართა კეთილისათა” (პაპუნა ორბელიანი, 1981, 103).

ისტორიის ქვაკუთხედად იქცა სწრაფვა დამოუკიდებლობისაკენ, თუმცა, რისი მიღწევაც მოკავშირეების გარეშე არ ხერხდებოდა. ამიტომ ფარნავაზ “წარავლინა მოციქულნი წინაშე მეფისა ანტიოქოს ასურასტანისა, და წარსცა ძლუენი დიდძალი, და აღუთქუა მას მსახურება, და ითხოვა მისგან შეწყენა ბერძენთა ზედა. ხოლო ანტიოქოს შეიწყნარა ძლუენი მისი, უწოდა შვილად თვისად, და წარმოსცა გვირგვინი” (ქართლის ცხოვრება, 1996, 54). ამ გზით მან ქვეყანას თავისუფლება მოუბოვა, რასაც ლეონტი მროველი მის ქვეშევრდომებს ათქმევინებს: “ვჰმადლობთ სუესა ჩუენსა, რამეთუ მოგუცა ჩუენ ნათესავთაგან მამათა ჩუენთასა და აღგვიხადა ხარკი და ჭირი უცხოთა ნათესავთაგან” (იქვე, 56), რაც დამოუკიდებლობას ნიშნავდა.

დამოუკიდებლობა ქართულ წყაროებში სხვადასხვა გამოთქმით აღინიშნება. ქვეყნის დამოუკიდებლობა იყო პირველ რიგში “დაუმონებელი თავისუფლება”, “არა მიცემა ხარკისა” (“მოეშენა ქუეყანა ქართლისა, განძლიერდა დავით და განამრავლნა სპანი და არღარა მისცა სულთანსა ხარაჯა” (ქართლის ცხოვრება, 1996, დავითის ისტ., 250), თამარმა “დაიხსნნა ხარკისაგან უცხოთესლთასა” (იქვე, ლაშა-გიორგი დრ.მატ., 298), “ფარსმან განდგა და არღარა მისცა სპარსთა ხარკი” (იქვე, 130). ხარკის არმიცემასთან ერთად დამოუკიდებლობა ნიშნავდა უცხოელი გამგებლის არყოფნას, დამპყრობელის გაყვანას ტერიტორიიდან: “მოსრნეს ერისთავნი სპარსთანი”, ან “ბრძოლითა მათითა დაიბყრეს ფრიალი ქვეყანანი და

კანონებს „არის ნათესავნი“ (გიორგი მერჩულე, 1982, 250), მას შემდეგ, რაც დაიწყო „არაღარა მისცა სულთანსა ხარაჯა, თურქნი ვერღარა დაიზამთრებდეს ქრისტე ქართლის ცხოვრება, 250). პირიქით, ხარაჯის დადება ქვეყნის დაპყრობას ნიშნავდა. თანამის შეორე ისტორიკოსთან რუქნ ად-დინის წერილის ტექსტში უკლებლობა: „ნათესავსა ზედა თავისუფალსა დადებად ხარაჯი ყმებური“ (იქვე, 250). ხარაჯის დადების ყოველი ფაქტი ძალზე მტკიც-ნეულად აღიქმებოდა: „ოდეს უფროსი მკრეფია ეს ქვეყანა ეჭირათ, მაშინ იმათაც დაწერეს და დასდვეს მირი, რომელ არს ხარჯი, თორემ არას დროს ერანის ხელმწიფისაგან ქართლის ქვეყანა არ დამწროლურა ესე ცოდვათა ჩვენთა დავაბრალთო (პაპუნა ორბელიანი, 1961, 45). დამოუკიდებლობის დაკარგვის შედეგი იყო როგორც ქვეყნის აღწერა, ასევე უცხოური მონეტის მოჭრა, დამპყრობელთაგან თანამდებობებისა და ტიტულულების მოღება. თავისუფლების დაკარგვა იყო აგრეთვე „ხელსა უცხოეთსლთასა მიუცხნა“ — „ხელსა უცხოეთსლთასა მიცემითა დასასრულ მახვილისა მათისა ქმნითა, ნეშტნი ოდენლა დამიტევნა ისრაელისანი“ (თ. ჟორდანი, 1897, 68).

დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის, ბრძოლის გარდა, საჭირო იყო ცხოვრების წესის შენარჩუნება, უპირველესად, ენის, რელიგიის, პოლიტიკური ინსტიტუტების, ტრადიციებისა. ამავე დროს ხდება მათი მუდმივი ცვლა, უცხო ინსტიტუტებისა და ტრადიციების მიღება და გათავისება. უცხოება და საკუთარს შორის არსებული მიჯნა მუდმივად იცვლება, რაც მუდმივ საფრთხეში აყენებს ელლმასლიზაციის პროცესში ჩართულ მცირე ერს („დაღაცათუ ნათესავით ქართული ხარ, სხვათა კვლა ყოვლითა სწავლულებითა სრულიად ბერძენი ხარ“ — მიმართავენ გიორგი ათონელს — ქართული პროზა, 1982, 463). ამ საფრთხის მიუხედავად, ქართული კულტურა მუდამ ღია იყო უცხოური კულტურებისათვის, ხოლო საქართველო განსაკუთრებით ძლიერი მაშინ იყო, როდესაც მის ტერიტორიებზე დასავლეთისა და აღმოსავლეთის, სამხრეთისა და ჩრდილოეთის დამაკავშირებელი გზები გადიოდა. დანარჩენი სამყაროსადმი საქართველოს კუთვნილებას სხვადასხვა გამოხატულება აქვს, მაგალითად, წმინდა რელიკვიების შემოტანა, „ღვთისმშობლის წილხვდომილობის“ იდეა, ორენოვანი მონეტების არსებობა, უცხოური ტიტულები, უცხოური ინსტიტუტების დამკვიდრება, რაც დროთა განმავლობაში ეროვნული ნიშნებით ივსებოდა. მაგ., ამირა, ამიდი, რეისი, მუშთასიბი ქართლის მოხელეები არიან და თბილისის ამირას ემორჩილებიან. ქართული ეკლესია, რომელიც მე-5 ს-დან ავტოკეფალურია, ქრისტიანული სამყაროს ნაწილს წარმოადგენს, მაგრამ ყველა ქრისტიანისათვის აუცილებელ ნომოკანონთან ერთად, იგი ხელმძღვანელობს „მცირე სჯულის კანონით“, რომელიც მე-10 ს-ის მიწურულს ექვთიმე ათონელმა შეადგინა ბერძნული კანონებისა და ქართული მასალის საფუძველზე. თვით ქრისტიანობა, რომელიც გარედან არის შემოტანილი, საკუთარი რელიგია ხდება.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. ქართლის ცხოვრება, 1996 — ქართლის ცხოვრება (“ძველი ქართლის ცხოვრება”). გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა და ტერმინთა განმარტ-

- ება დაურთეს აკადემიკოსებმა: ი. ანთელავამ და ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1996.
2. ვ. გაბაშვილი, 1973 — ვ. გაბაშვილი, თბილისის სოციალური ისტორიიდან (მოქალაქეთა ამბობება 1122-1123 წწ. თბილისში. ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან. თბ., 1976.
 3. ვ. გაბაშვილი, 1966 — ვ. გაბაშვილი, ქალაქ თბილისის სოციალური ისტორიიდან (ყამთააღმწერლის ერთი ცნობის განმარტება). ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან I, თბ., 1966.
 4. მ. გაბაშვილი, 1979 — მ. გაბაშვილი, მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების სოციალური ტერმინოლოგიიდან ("ლადვა"). საქართველოს ისტორიის აღმოსავლეთის მასალები, წიგნი II, 1979.
 5. მ. გაბაშვილი, 1973 — მ. გაბაშვილი, თბილისი 1082-1122 წლებში. ქართული წყაროთმცოდნეობა IV, 1973.
 6. არქანჯელო ლამბერტი, 1938 — არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა. თარგმანი იტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი, მეორე გამოც. ლევან ასათიანის წინასიტყვაობით, რედაქციით და შენიშვნებით, თბ., 1938.
 7. ქართლის ცხოვრება, 1959 — ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1959.
 8. გ. მამულია, 1987 — გ. მამულია, პატრონჟიმობა, თბ., 1987.
 9. მ. ბერძნიშვილი. საქართველო XI-XII სს-ში, 1970.
 10. ლ. მუსხელიშვილი, 1939 — ვაჰანის ქვაბთა განგება, ლ. მუსხელიშვილის გამ., 1939.
 11. პაპუნა ორბელიანი, 1981 — პაპუნა ორბელიანი, ამბავნი ქართლისანი. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ელ. ცაგარეიშვილმა, თბ., 1981.
 12. თეიმურაზ ბაგრატიონი, 1983 — თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა, თბ., 1983.
 13. ვახუშტი ბაგრატიონი, 1973 — ქართლის ცხოვრება, IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.
 14. ჟან შარდენი, 1975 — ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ). ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მ. მგალობლიშვილმა, თბ., 1975.
 15. გიორგი მერჩულე, 1982 — ქართული პროზა, I, 1982.
 16. ნ. ვაჩნაძე, 1997 — ნ. ვაჩნაძე, სააზროვნო სისტემა და ქართული საზოგადოების ზნეობრივი იდეალი V-X სს. თბ., 1997.
 17. თ. ჟორდანიას, 1903 — ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და ლიტერატურისათვის. II, თ. ჟორდანიას გამ. ტფ., 1897.

GIULI ALASANIA

SELF-IDENTITY IN MEDIEVAL GEORGIA
(WHOLE AND A PART)

The paper deals with a medieval structure of society in case of Georgia. In this regard the following questions are considered: conflict and competition as a condition for survival, physical and mental security, significance of borders, freedom and independence, education and patriotism, social inequality and loyalty, common people, unification and ethnic, religious and social diversity, interplay, interaction and efforts to preserve identity.

ფიქრია აფსაიძე

პნობრივი სიტუაცია ური ლანკაში

სხვადასხვა კულტურულ-ისტორიული, გეოგრაფიული თუ სოციოლინგვისტური ფაქტორების საფუძველზე, ერთი და იმავე ენობრივი სისტემის ფარგლებში გამოიყოფა სინჰალას რამდენიმე ენობრივი სახე. კერძოდ, სინჰალა, როგორც ერთიანი ეროვნული სახელმწიფო ენა ამჟამად ფუნქციონირებს ორი ძირითადი სახით: **წერილობითი** (სამწერლობო-სალიტერატურო) და **სალაპარაკო** სინჰალა. გარდა ამისა, განასხვავებენ წერილობითი სინჰალას **კლასიკურ-არქაულ** და **თანამედროვე** სახეებს. აგრეთვე, თანამედროვე სინჰალას ფუნქციური გამოყენების ორ სხვადასხვა რეგისტრს:

ა) **ფორმალური**, სტანდარტიზებული, რომელსაც აქვს არა მარტო სალაპარაკო, არამედ სამწერლობო ფუნქციაც, ბ) **სასაუბრო** (colloquial) რეგისტრი. სტანდარტიზებულ სალაპარაკო სინჰალას უპირისპირებენ რეგიონალურ მეტყველებებს, როგორიცაა: 1) ნუვარული ანუ მაღალმთიანი ზონის რეგიონალური მეტყველება, რომელსაც სინჰალურად ჰქვია 'uda rat¹ sinhala' ანუ **ზემო ქვეყნის სინჰალა** და 2) 'pahat² rat³ sinhala' ანუ **ქვემო ქვეყნის სინჰალა**, რომელიც სალაპარაკო ენის სამხრეთ სანაპირო რეგიონის დამახასიათებელი მეტყველებაა.

წერილობითი („სამწერლობო“) სინჰალას ისტორიულ ევოლუციაში გაიგვრი გამოყოფს ოთხ ძირითად პერიოდს:

1. სინჰალური პრაკრიტი (ძვ.წ.200- ახ.წ. IV-V სს.)
2. პროტოსინჰალური (ახ.წ. V-VIII სს.)
3. საშუალო სს-ების სინჰალური (ახ.წ. VIII-XIII ს-ის I ნახევარი)
4. თანამედროვე სინჰალური (ახ.წ. XIII ს-ის I ნახევარი-XX ს; Geiger, 1938, 1-8)

სინჰალური პრაკრიტის დროინდელი დოკუმენტური მასალა ცნობილია „ბრაჰმი“ წარწერების სახელით. ამ წარწერების ენა ფონოლოგიური და მორფოლოგიური მონაცემებით იმავე ტიპისაა, რაც ინდური პრაკრიტული დიალექტები, ამიტომ გაიგვრი მას „სინჰალურ პრაკრიტს“ უწოდებს. პირველი წარწერები თარიღდება ძვ.წ. III ს-ით. ერთ-ერთი წარწერა შეიცავს ცნობებს ბუდიზმის შემოღების შესახებ. იმის გამო, რომ კუნძულზე ბუდიზმის დამკვიდრებამდე შესრულებული წერილობითი მასალა არ შემორჩენილა, ძნელია ზუსტად ვილაპარაკოთ იმ დიალექტის თავისებურების შესახებ, რომელზედაც ლაპარაკობდნენ ადგილობრივი მცხოვრებლები იმ დროში, როდესაც ლანკას კუნძულზე ბუდისტმა მისიონერებმა პირველად იქადაგეს ახალი დოქტრინა. როგორც ისტორიულ წყაროებში „Dīpavansa (IVს.) და "Mahavansa" (Vს.) არის მოთხრობილი, ლანკას (ცვილონი) პირველი მეფე იყო ვიჯაია, ხოლო მისი ინდოეთიდან ჩამოსვლის ჟამს იქ ცხოვრობდნენ სხვადასხვა აბორიგენი ტომები. მართალია, ვიჯაიას ამბავი წმინდა ლეგენდარული ხასიათისაა, მაგრამ მასში ისტორიული სინამდვილის მარცვალიც უთუოდ არის. გაიგვრი მიიჩნევს, რომ ვიჯაია და მისი თანამემამულენი, რომლებიც სამშობლოდან გამოაძევეს, ამ

კონსტრუქციულ მოვიდნენ დასავლეთ ინდოეთიდან. ისინი ლაპარაკობდნენ რომელიმე დასავლეთ ინდოარიულ დიალექტზე. ამ მოსაზრებას, მკვლევრის აზრით, მხარს უჭერს სინჰალაში ძველი ამოსავალი -v-ს შენარჩუნება, მაშინ როცა აღმოსავლურ დიალექტებში -v გადავიდა -b-ში [Geiger, 1938, 2]. იმავდროულად კუნძულზე იწყება აღმოსავლურ ინდურ დიალექტებზე მოლაპარაკე ხალხთა მიგრაციები. ამ განაპირობა სწორედ სინჰალა ენის რთული კომპოზიციური ხასიათი. მოტივად ჩრდილო-დასავლური საფუძვლისა, ჩნდება ისეთი ფონოლოგიური მოვლენები, რომლებიც აშკარად აღმოსავლური დიალექტების ზეგავლენით აღიქვამება. გაიგვრს მაგალითად მოჰყავს c>j რეგულარული გადასვლა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ლექსიკური მარაგი განსაკუთრებით გამდიდრდა აღმოსავლური დიალექტებიდან ნასესხობებით.

პროტოსინჰალურში მოხდა რადიკალური ლინგვისტური რევოლუცია სამხრეთ ინდური ტიპის დამწერლობის - გრანტჰის შემოღების შედეგად. ამ დროის წარწერების (კლდისა და გამოქვაბულის წარწერები IV-V სს.) შედარება ბრაჰმი წარწერებთან ნათელს ხდის, რომ პროტოსინჰალურში სქარბ-ის უფრო თანამედროვე ენისათვის დამახასიათებელი ლინგვისტური მოვლენე-

საშუალო სს-ების დროინდელი დოკუმენტური მასალა უმთავრესად ფრა-გულურად, სტილისტურად, აგრეთვე ნაწილობრივ გრამატიკის მიხედვითაც შედგენილი ხასიათისაა, მაგრამ საშუალო სს-ების სინჰალურსა და პროტოსინჰალურს შორის ფუნდამენტური სხვაობა აშკარაა, რადგან ფონოლოგიისა და მორფოლოგიის მთავარი მახასიათებლები არსებითად თანამედროვე ენის მსგავსია. ამ პერიოდის დოკუმენტურ მასალას კიდევ უფრო ამდიდრებს წიგნების არსე-ობა. სალიტერატურო-სამწერლობო მოღვაწეობა შრი ლანკაში იწყება მე-9 საუკუნედან. მაგალითად, უძველესი სინჰალური ნაწარმოებია „სიბას-ლაქარა“ - წიგნი, რომელიც რიტორიკის შესახებ არის დაწერილი და რომლის შექმნა მიეწერება მეფე სენა I-ს (831-851წწ.). XI-ში შეიქმნა „დჰამპი ათუვე გეთა სიდა“ ეს არის პალი ენაზე დაწერილი შრომის შესახებ კომენტარები.

მე-12-13 სს-ებში იწყება, აგრეთვე, პოეტური ნაწარმოებები, როგორცაა „კოტაპე თქმულებანი“, რომელიც შესრულებულია ხუთტერფიანი იამბის სტრუქტურით. მე-13 სს-ში შეიქმნა აგრეთვე „ამვათურა“ და „დჰარმაფრადი თქმულება“ - წიგნები, რომლებიც ბუდას ცხოვრებაზე მოგვითხრობენ. გაიგვრის პერიოდის თანამედროვე სინჰალური პერიოდი გრძელდება მე-13 სს-ის შუა ხანე-დან მე-20 სს-ის ბოლომდე. იგი იყოფა ორ ქვეპერიოდად. პირველი — კლასიკური პერიოდის ლიტერატურა, რომელიც, ძირითადად, უკავშირდება პოეტების თანამედროვეებს (XVI.) და მოჰოთთლას (XVII სს-ის დასაწყისი) სახელებს. მეორე ქვეპერიოდს კი ქმნის შემდგომდროინდელი ლიტერატურა.

მე-13 სს. ითვლება თანამედროვე სალიტერატურო სინჰალას ჩამოყალიბ-ების ეპოქად. სწორედ ამ დროს შეიქმნა „სიდათსანგარვა“, რომელიც არის სინჰალა ენის პირველი ეროვნული გრამატიკა. გაიგვრის აზრით, ამ წიგნმა უფრო რადიკალი ითამაშა სინჰალური ენის ისტორიაში, რაც ბანინისა და კაჩიანას კონსტრუქციებმა სანსკრიტისა და პალის ისტორიაში.

„სიდათსანგარვა“ სინჰალა ენის დოკუმენტურულ ისტორიაში არის

პირველი კლასიკური გრამატიკა, რომელმაც შეაჯამა ენის განვითარება შვიდი საუკუნის მანძილზე, მოახდინა ენის სტანდარტიზაცია ანუ ჩამოაყალიბა კლასიკური სამწერლობო სინჭალას სახე.

მე-16 ს-დან იწყება შრი ლანკას ინტენსიური კოლონიზაცია პორტუგალიელების, ჰოლანდიელების, დანიელების, ინგლისელების მიერ. შრი ლანკა კარგავს დამოუკიდებლობას და მისი კულტურა და ენა განიცდის შევიწროებას. ევროპული ენებიდან ყველაზე მეტად სინჭალამ განიცადა პორტუგალიურის გავლენა. ძალიან ბევრი სიტყვა შემოვიდა ამ ენიდან და დროთა განმავლობაში მოხდა მათი ბუნებრივი სინჭალიზაცია. მაგალითად, საჭმლის, ტანსაცმლის, რელიგიის, საკანონმდებლო ტერმინოლოგია ძირითადად სწორედ პორტუგალიური ნასესხობებით შეიქმნა. აგრეთვე, მრავალი საკანონმდებლო-საადმსრულებლო ტერმინი შემოვიდა დანიურიდან. თავის მხრივ, ინგლისურმაც მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა სინჭალაზე. ძირითადად ეს გავლენა აისახა სახელმწიფო-საადმინისტრაციო სისტემის შესაბამის ტერმინოლოგიაში. საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ პორტუგალიელებთან და დანიელებთან შედარებით, ინგლისელები ყველაზე დიდხანს ფლობდნენ პოლიტიკურ ძალაუფლებას ამ კუნძულზე.

მე-19 ს-დან იწყება ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რომელიც 1948 წ. დაგვირგვინდა შრი ლანკას პოლიტიკური დამოუკიდებლობის გამოცხადებით. თუმცა, ამის შემდეგ, ოფიციალური სახელმწიფო ენის სტატუსით დიდხანს ფუნქციონირებდა ინგლისური. იგი დღესაც მეორე სავალდებულო ენად ისწავლება სკოლებში. ამჟამად ინგლისური საერთაშორისო ენის სტატუსით ფართოდ გამოიყენება სხვადასხვა სფეროში. უფრო მეტიც, შეიძლება ითქვას, რომ მას დღემდე არ დაუკარგავს ოფიციალური სახელმწიფო ენის სტატუსი და კოლონიური რეჟიმისაგან განთავისუფლებულ ქვეყანაში დღესაც ყველაზე პრესტიჟულ ენად ითვლება.

ეროვნული დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ შრი ლანკის ოფიციალურ სახელმწიფო ენად გამოცხადდა სინჭალა. იგივე სტატუსი მიენიჭა თამილურსაც. შეიქმნა სინჭალა ენის სახელმწიფო დეპარტამენტი.

ერთი და იმავე ენობრივი სისტემის ფარგლებში ჩამოყალიბებული სინჭალას სხვადასხვა ენობრივი სახეები ამჟამად ფუნქციონირებენ თავ-თავისი სოციოლინგვისტური სტატუსებით. წერილობით სინჭალას გამოყენების თავისი არეალი აქვს. კერძოდ, სახელმწიფო დოკუმენტების, კანონების, ოფიციალური განცხადებების, აგრეთვე, პრესის ენა, უმეტესად წერილობითი სინჭალაა. რაც შეეხება წერილობითი სინჭალას კლასიკურ-არქაულ და თანამედროვე სახეებს, ისინი ერთმანეთს უპირისპირდება ორთოგრაფიული თვალსაზრისით. კლასიკურ-არქაული სამწერლობო სინჭალა ეყრდნობა 'elu' ანუ „წმინდა სინჭალურ“ ანბანს, რომელიც შედგება 33 ასოსაგან, მათგან 12 ხმოვანია, 21 კი — თანხმოვანი. ხოლო თანამედროვე კლასიკური სამწერლობო სინჭალა იყენებს ე.წ. „misra“ ანუ შერეულ ანბანს, რომელიც 54 ასოსაგან შედგება, მათ შორის 18 ხმოვანია, 36-თანხმოვანი. შერეული ანბანი შეიცავს როგორც 'elu' ანბანის, ისე სანსკრიტული ანბანის ასო-ნიშნებსაც. სწორედ ამით არის განპირობებული მისი „შერეული“ ხასიათი. კლასიკურ-არქაული და თანამედროვე წერილობითი სინჭალას კერძო ხმარების საკითხი არსებითად სტილისტიკის პრობლემას წარმოადგენს. კლასიკურ-

ოქტობრულ სინშალს უფროსი თაობის კონსერვატულად განწყობილი მწერლები ლიტერატურული ენაა. თანამედროვე წერილობითი სინშალა კი გამარტივებული კლასიკური სალიტერატურო ენისა და სალაპარაკო სინშალას ნორმების ერთგვარი კომპოზიციის შედეგია.

თავის შრიც, სალაპარაკო სინშალა სამწერლობო სინშალას უპირისპირდება როგორც განმატიველი სტრუქტურით, ისე ხმარების საკუთარი რეგისტრებით. სალაპარაკო სინშალას აქვს 41 ბგერა, რომელთაგან 13 ხმოვანია და 28 — თანმოვანი. ორთოგრაფიულად იგი გამარტივებულია, არ შეიცავს იმ ასო-ნიშნებს, რომლებიც ადარ წარმოითქმებიან. მაგ., ასპირირებულ თანხმოვნებს, რომელსაც ფაქტობრივად ადარც თანამედროვე სამწერლობო სინშალაში იყენებენ.

სინშალას სამწერლობო და სალაპარაკო სახეებს შორის სხვაობა დასტურდება ენობრივი სისტემის თითქმის ყველა ასპექტში. ფონეტიკაში, მორფოლოგიასა და სინტაქსში, ლექსიკაში. მათი გამოყენების არეალებიც ზუსტად არის განსაზღვრული. ამ ორ ენობრივ სახელს შორის მკვეთრი სხვაობა განსაკუთრებით აუღსაინოა მათთვის, ვინც სინშალას მეორე უცხო ენად სწავლობს. მაშინაც, რომელიმე ერთი მათგანის კარგად დაუფლება არ გულისხმობს მეორის გაგებას, რადგან ერთიც და მეორეც სპეციალურ შესწავლას საჭიროებს. ამიტომაც წერილობით და სალაპარაკო სინშალას ცალ-ცალკე კურსით ამწველიან უნივერსიტეტებში უცხოელ სტუდენტებს.

რაც შეეხება სალაპარაკო სინშალას ფორმალურ და სასაუბრო რეგისტრებს, მათ შორის ძირითადი სხვაობა სოციალურ-ფუნქციური ფაქტორებით არის შეპირობებული. მაგალითად, საუნივერსიტეტო კურსები, ლექციები, სამეცნიერო კონფერენციები, სასკოლო გაკვეთილები იკითხება სალაპარაკო სინშალას ფორმალურ რეგისტრში. ამ სახის სინშალაზე იწერება ლიტერატურულ-მედიისტური ნაწარმოებებიც, ლექსები, პიესები შედარებით ახალგაზრდა ავტორების მიერ. ძალიან ხშირად ეს არის თეატრის, კინოს, ოპერის, ტელევიზიის ენაც. სასაუბრო არაფორმალურ სინშალას კი იყენებენ არაოფიციალურ, არაფორმალურ სიტუაციებში, როგორცაა: ოჯახი, სამსახური, ბაზარი და სხვ. ფორმალური და არაფორმალური რეგისტრები ინტონაციის მიხედვით უპირისპირდებიან ერთმანეთს. მაგალითად, ფორმალურ სალაპარაკო სინშალას მასიათებს მკვეთრი მახვილები, ნელი, დინჯი ლაპარაკი და ემოციური, ხშირად მათეტიკური ტონი, რაც არაფორმალურ კონტექსტში არ შეიძინევა. მცირეოდენი სხვაობა შეინიშნება ლექსიკაშიც. არაფორმალური სასაუბრო სინშალა განსაკუთრებით მდიდარია სლენგებითა და ჟარგონებით.

სალაპარაკო სინშალას საფუძველს უქმნის დედაქალაქ კოლომბოსა და მისი შემოგარენის მეტყველება. ამდენად, ის არ უნდა აგვერიოს სინშალას რეგიონალურ ნაირსახეობებში, რომელთაც სახელმწიფო ენის ფუნქცია არ გააჩნიათ, სკოლებსა და სხვა დაწესებულებებში არ იხმარებიან და თეატრსა და ლიტერატურულ ნაწარმოებებში მხოლოდ ციტატის სახით თუ შეგვხვდებიან [Disanayaka, 1991, 11-14].

ნუვარული ანუ მალალმთიანი ზონის და სამხრეთ სანაპიროს რეგინალური

მეტყველებები ერთმანეთისაგან მხოლოდ ლექსიკით განსხვავდებიან. სტანდარტიზებულ სალაპარაკო ენასთან შედარებით გრამატიკულ სტრუქტურაში სხვაობა იმდენად მცირეა, რომ რეგიონალური მეტყველების გაგება არანაირ სირთულეს არ ქმნის მათთვის, ვინც სინჰალას მეორე უცხო ენად სწავლობს. აღსანიშნავია, რომ ნუვარულ მეტყველებებში ბრძანებით ფორმებს რეტროფლექსური t ბგერა ახასიათებს, რომელსაც სტანდარტიზებულ სალაპარაკო ენაში უპირისპირდება მეორე ცალი - d მორფოლოგიაში სხვაობა უმთავრესად მრ.რიცხვის სუფიქსებს და წარსული დროის ზმნის ფორმებს ეხება. ამ უმნიშვნელო სხვაობის გამო გაიგერი რეგიონალურ მეტყველებებს დიალექტებად არ თვლის. [Geiger, 1938, 168]. ამავე შეხედულებას სხვებიც იზიარებენ.

შენიშვნა: მაგალითად, პროფ. ქარუნათილაქე (ქელანია უნივერსიტეტი, ენათმეცნიერების განყოფილება, შრი ლანკა), მან ეს თვალსაზრისი დაადასტურა პირადად ჩვენთან საუბრის დროს.

მიუხედავად იმისა, რომ სინჰალას წერილობითი და სალაპარაკო სახეები ერთმანეთისაგან ისევე განსხვავდებიან, როგორც ორი სხვადასხვა ენა, ტრადიციულად ისინი ერთი ენის სახეობებად მიიჩნევა. თუმცა ამ საკითხზე მრავალი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება არსებობს. ენათმეცნიერები თვლიან, რომ ისინი ორი სხვადასხვა ენაა. ზოგიერთი თანამედროვე მეცნიერი მიიჩნევს, რომ საქიროებას არ წარმოადგენს მეტყველებისა და წერის ასე გამიჯვნა, რადგან, მათი აზრით, სალაპარაკო სინჰალა შესანიშნავად ერგება ხმარების ფორმალურსა და არაფორმალურ აუცილებლობებს. გარდა ამისა, სალაპარაკო სინჰალა საკომუნიკაციო საშუალებაა. იგი უფრო მჭიდროდ აკავშირებს ერთმანეთთან საერთო კულტურული აქტივობის თუ ეროვნულობის სხვა ასპექტებს. სალიტერატურო სინჰალას ენობრივი სტრუქტურა კი გაცილებით რთული და არქაულია. სკოლაში ბავშვები, მათი აზრით, ამაოდ ხარჯავენ უამრავ დროს ძველი გრამატიკული ფორმების ზეპირობაში, მაგრამ ბევრისთვის ეს ძალზე მნიშვნელოვანი ეროვნული საკითხია. ისინი თვლიან, რომ სამწერლობო სინჰალას უძველესი ტრადიციები აქვს, რაც თაობიდან თაობას გადმოეცა და უარის თქმა ამ ტრადიციაზე იქნება ერის გაღარიბების და დაცემის უქველი მიზეზი. თვითონ სინჰალალებს პატარაობიდანვე აქვთ ჩანერგილი, რომ სინჰალა ერთიანი ეროვნული ენაა. საინტერესოა ისიც, რომ, მათი აზრით, სალაპარაკო ენას „უბრალოდ არა აქვს გრამატიკა“, ხოლო სამწერლობო სინჰალა კი არის ნამდვილი, „წმინდა სინჰალა“. ენათმეცნიერთა შორის კი დღეს არავინ უარყოფს, რომ სალაპარაკო და სამწერლობო ენები სახელმწიფო ენის ორი სხვადასხვა სახეობაა. მათ თანაბარი სოციოლინგვისტური სტატუსები მოეპოვებათ.

დისანაიკას აზრით, აქ დიგლოსიას აქვს ადგილი, რადგან დიგლოსია საერთო ნიშანია ისეთი ტრადიციული საზოგადოებისათვის, სადაც წერა ძველთაგანვე მიჩნეული იყო „წმინდა საიდუმლოებად“, რომელიც არ შეიძლება დაბინძურებულიყო უბრალო ყოფითი გარემოებებით და ადამიანების სუბიექტური მიდგომით.

ამდენად, სინჰალას ენობრივი სახეების ერთ ენად გაერთიანების კრიტერიუმი არის ის, რომ ყველა მათგანი ერთი ერის კუთვნილებაა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ფ.აფხაიძე, მ.მაჭავარიანი, 1998 - ფ.აფხაიძე, მ.მაჭავარიანი, „სინგლუოლოგიური და ანალიტიკური კაუზატივი სინჰალურში“ - კრებული „გზა წინაგნ“, თბილისი, 1998.

2. J.De Alwis, 1966 - " J.De Alwis, The Sidath Sangarava, A Grammar of the Sinhalese Language", Colombo. The Government Press, Geylon, 1966.

3. J.B.Disanayaka, 1991 - J.B.Disanayaka, "The Structure of Spoken Sinhala", "Wall, Sounds and their Patterns", Padukka: The State Printing Corporation, Sri Lanka, 1991.

4. J.B. Disanayaka, 1994 - J.B. Disanayaka, "Sinhala A Unique Indo-Aryan Language", Introducing Sri Lanka Language. M.H. Publications, Sri Lanka, 1994.

5. J.B. Disanayaka, 1998 - J.B. Disanayaka, "understanding the Sinhalese", S.Godage Bros, Colombo, 1998.

6. W.Geiger, 1938 - W.Geiger, "A Grammar of the Sinhalese Language", Ceylon Branch. Royal Asiatic Society, Colombo, 1938.

7. W.S.Karunatilake, 1992 - W.S.Karunatilake, "An Introduction to Spoken Sinhala", M.D.Gunasena Co. Ltd, Colombo, 1992.

8. W.Wicramasinghe, 2000 - W.Wicramasinghe, "Sinenglish: A De-hegemonized Variety of English in Sri Lanka, The ninth text in the "advanced English for Higher Education" series, Tharanjee Prints, Nawinna, Sri Lanka, 2000.

PIKRIA APKHAIDZE

LANGUAGE BACKGROUND IN SRI LANKA

Sinhala is one of the two national languages of Sri Lanka, the other being *Tamil*, spoken in India as well. *Sinhala* was made the official national language of the country in 1956. As for the *English*, being the international language it has the status of the link language, which is obligatory second language studied in schools. It is widely used in official circles.

Sinhala is not a homogenous entity. On the basis of geographical, socio-linguistic and historical factors, it has several varieties. The main important divisions are: **Spoken** and **Written**.

The two registers basically represent Spoken *Sinhala*: a. **Formal Standard**, which has spoken as well as literary function, b. **Colloquial**.

Standard *Sinhala* is opposed to regional Spoken varieties, such as: **Nuvarayan** (Rural) *Sinhala* or so-called "Up Country *Sinhala*" and **Southern *Sinhala* or "Low Country *Sinhala*."**

The present paper discusses the details of socio-linguistic differences between the registers of spoken language. It also introduces the main periods in the evolution of **Literary *Sinhala*** as well as the brief history of the written traditions of the *Sinhalese*.

**ენობრივ მრთველურ რიტუალზე დაფუძნებული, როგორც
მეტყველების მარობანიშნავი ფაქტორი**

(ქართული კლასიკური მეტყველების
ტიქსტების მიხედვით)

ქართული კლასიკური მეტყველების ტიქსტები ჩვენამდე წერილობითი სახითაა მოღწეული. თუმცა თავისი არსით მეტყველება ზეპირი მეტყველების ფორმაა, ჩვენ საქმე გვაქვს წინასწარ წერილობითი სახით გაფორმებულ ტიქსტებთან, რომლებიც ზეპირი გამოსვლებისთვის იყო გამიზნული. ასეთ შემთხვევაში მეტყველებაში თავს იჩენს როგორც წერითი, ისე ზეპირი აზროვნებისა და მეტყველებისთვის დამახასიათებელი ენობრივი ფორმები.

ენობრივ ერთეულთა გამეორება, რომელსაც გრიგოლ კიკნაძე ფიქსირებულ ფორმათა გამეორების ტენდენციას უწოდებს მეტყველებაში, განიხილება, როგორც ზოგადად ენისთვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი მიდრეკილება.

ენის საფუძველში არსებული ეს მოვლენა — ფიქსირებულ ფორმათა გამეორების ტენდენცია — განსაკუთრებით თვალსაჩინოვდება ზეპირ მეტყველებაში.

ენობრივ ერთეულთა გამეორების სიჭარბე შესამჩნევია ქართული კლასიკური მეტყველების ტიქსტებში.

მეტყველებაში არსებული ეს მოვლენა ენის ბუნებიდან მომდინარეობს.

გიორგი ახვლედიანი ფონეტიკური მოვლენების არაფონეტიკურ ფაქტორებზე როცა საუბრობს, წერს:

არის ენაში ისეთი ბგერათცვლილება, რომელსაც არ ახასიათებს არც ფონეტიკური განპირობებულობა და არც ფონეტიკური კანონზომიერება, ე. ი. სიტყვაში ადგილი კი აქვს ბგერათცვლილებას, მაგრამ ამის მიზეზია არა ფონეტიკური ფაქტორები, არამედ ფსიქოლოგიური ფაქტორი საერთოდ — (ხაზგასმა ჩემია, ც. ბ.), ხოლო კერძოდ — სემანტიკური (აზრობრივი) და გრამატიკული. ყველა ასეთ შემთხვევაში მოცემული სიტყვის ფონეტიკურ შედგენილობაზე გავლენა აქვს მის გარეშე მომხდარ ფაქტს (ფსიქოლოგიურს, სემანტიკურს, გრამატიკულს), რომელიც ზოგჯერ ფონეტიკური წარმოშობისაც შეიძლება იყოს.

გიორგი ახვლედიანი ბგერით ანალოგიას ყოველი ენის კანონზომიერებად მიიჩნევს და ორ ძირითად სახეს გამოჰყოფს: ნეიტრალური ბგერითი ანალოგია, რომლის მოქმედება ან მის მიერ გამოწვეული ცვლილება არ ახდენს გავლენას სიტყვის მნიშვნელობაზე და ფუნქციონალური ან მადიფერენცირებელი ბგერითი ანალოგია, რომლის მოქმედება უკავშირდება სიტყვის მნიშვნელობას (გ. ახვლედიანი, 1999, გვ. 233).

„გრამატიკაში ხშირად ანალოგიურ წარმოებაზე გვიხდება საუბარი, — წერს აკაკი შანიძე, — ანალოგია ჰქვია რამე ფორმის გაჩენას სხვა ფორმის მიმსგავსებით. თავისი ხასიათის მიხედვით ანალოგია შეიძლება იყოს: ფონეტიკური, მორფოლოგიური ან სინტაქსური“ (აკ. შანიძე, 1980, გვ. 29).

ანალოგის თავდაპირველ არსებობას ენაში ადასტურებს აგრეთვე ბავშვთა მეტყველებაში ანალოგიური წარმოების უამრავი ფაქტი ენის სხვადასხვა დონეზე.

ფრანსუა დე სოსიური, რომელმაც დაწვრილებით შეისწავლა ანალოგიის მოვლენები, აღნიშნავს: ანალოგია ფსიქოლოგიური რიგის მოვლენაა, მაგრამ ეს არ არის საკმარისი მის განსასხვავებლად ფონეტიკური მოვლენებისაგან, რადგან ეს უნარსწრაფი შეიძლება განხილულ იქნენ, როგორც ფსიქოლოგიურნი. საჭიროა ფრანსუა დე სოსიურის წაყვლით და ვთქვათ, რომ ანალოგია გრამატიკული რიგის მოვლენა. და გულისხმობს იმ ურთიერთდამოკიდებულებათა შეცნობასა და დადგენას, რომლებიც ფორმებს ერთმანეთთან აკავშირებს (სოსიური, 1977, გვ. 29).

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ანალოგია ენის ბუნებიდან გამომდინარე მოვლენა, რომელიც სხვადასხვაგვარად რეალიზდება ბავშვთა მეტყველებაში, კრამატიკაში, ზეპირ მეტყველებაში, მჭევრმეტყველებაში, ლიტერატურაში.

ენის ბუნებაში არსებული ანალოგიის თავისებურ, „შემოქმედებით ინტერპრეტაციას“ წარმოადგენს პოეტიკაში იმგვარი მხატვრული გამოსახვის საშუალებების არსებობა, როგორებიცაა: ალიტერაცია, ამპლიფიკაცია, ანაფორა, ასონანსი, გამეორება...

ალიტერაცია — ერთი და იმავე ან მსგავსი თანხმოვანი ბგერების გამეორება სილაბულ სტრიქონში, რომელიც ქმნის ლექსის კეთილზმოვანებას. ალიტერაცია რიტმული პროზის ერთ-ერთ კომპონენტადაც გვევლინება. ჩვეულებრივ შემთხვევაში ალიტერაცია ხმაბაძევაა — ძირითადი ბგერის ხმოვანი ასოციაცია. ალიტერაციასთან ახლოს დგას ასონანსი — ერთგვარ ხმოვანთა სიმეტრიული გამეორება. ასონანსი პოეზიაში ბგერების მუსიკალური ორგანიზაციის გარდა რიტმული საყრდენის როლსაც ასრულებს. ამპლიფიკაციისთვის დამახასიათებელია სინონიმური გამოთქმების სინშირე, ნავარაუდევია ემოციის გასაძლიერებლად, აზრის ხაზგასმისთვის. გამეორება — ბგერების, სიტყვების, ფრაზების, ფრაზების — რითმის, მეტრისა და რიტმის გამეორებას გულისხმობს როგორც პოეტურ, ასევე პროზაულ მეტყველებაში. ანაფორა — გამეორების სახეა. ანაფორა შეიძლება იყოს: ბგერითი, ლექსიკური, სინტაქსური (ანდრო ჭილაია, რამაზ ჭილაია, 1984).

ქართული კლასიკური მჭევრმეტყველების ტექსტებში გამოვლენილი ენობრივ ერთეულთა გამეორება ენაში არსებული ანალოგიის კანონის შემოქმედებითი ინტერპრეტაციაა. ამასთანავე, ზემოაღნიშნულ ტექსტებში ენობრივ ერთეულთა გამეორება სტილური ხასიათისაა.

რამდენადაც ჩვენ ვგულისხმობთ, რომ ფიქსირებული ფორმის გამეორების ტენდენცია ადამიანის მეტყველების ბუნებრივი ტენდენციაა, მოსალოდნელია, რომ იგი განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ იქნება მოცემული ზეპირსიტყვიერებაში“ (გრ. კიკნაძე, 1957, გვ. 68).

ეს მართლაც ასე აღმოჩნდა. რაკი მჭევრმეტყველება ზეპირი მეტყველების უმაღლესი ფორმაა, აღნიშნული მოვლენა განსაკუთრებულად გამოვლინდა.

ტექსტებში (გარკვეულ მონაკვეთებში) მეორდება: ბგერა, ბგერათკომპლექსი, ბრუნვის ფორმა, რიცხვის ფორმა, ზმნა, წინადადების დასაწყისი, ფრაზა და ა. შ. ამგვარი გამეორებები მჭევრმეტყველებაში ქმნის კეთილზმოვანე-

ბისა და რიტმულობის ეფექტს და გამიზნულია მსმენელებზე ზემოქმედებისათვის. უნდა აღინიშნოს, რომ ენობრივ ერთეულთა გამეორების სიხშირე მაღალია სამქადაგებლო ხასიათის ტექსტებში მქვერმეტყველების სხვა დარგებთან შედარებით.

მეორდება ბგერა:

„ვალი გაქუს წერილობითის წურთისა, თუ წესიერი მღუდულობა გნებავს“ (ანტონ ჭყონდიდელი).

„და როდესაც მოსემ იმარხა ორმეოცი დღე და ორმეოცი ღამე და კიდევ მთად აღვიდა, მაშინ მოსემ მოილო ჰსჯული“ (ანტონ ჭყონდიდელი).

„ბეტრე მოციქული ცხადად გვამცნებს...“ (ანტონ ჭყონდიდელი).

„...ზეცის საზრდელით იზრდებოდნენ“, (გაბრიელ ეპისკოპოსი).

„...მივიქცეთ მხურვალთა ვედრებითა მაცხოვრისადმი“ (გაბრიელ ეპისკოპოსი).

„...რომელ სოფელი ესე მცირე შენ შორის შემოსვლისათვის სწყევს შობისა ჟამსა და ცხელთა ცრემლითა განხრწნადისა...“ (იონა ხელაშვილი).

„...სიობლის მწუხარებით ვაბარებთ სამარეს საყვარელსა და სანატრელს მამას“ (ნიკო დადიანი).

„მე, გიორგი, საქართველოს მეფე მრავალ მოკითხვას მოგახსენებ“ (გიორგი VIII).

და ა. შ.

მეორდება ბრუნვისა და რიცხვის ფორმები:

„იოსებმან მისნი ძმანი შეიწყალნა...“ (ანტონ ჭყონდიდელი).

„მაშინ ჰრქუა უმრწემესმან მან ძემან მამასა თქსა...“ (იოვანე ბოლნელი).

„აწ მოვედით, ძმანო ჩემნო საყუარელნო ქრისტესნო, მოვიძულნეთ და მოვიძაგნეთ საქმენი იგი და სიტყუანი ფარისევლისანი და შევიყუარნეთ საქმენი და სიტყუანი მეზუერისანი“.

„...და მრავალთა მათ შრომათა, ჭირთა, მოთმინებათა და წინააღმდეგობათა გარემოებათა...“ (გაბრიელ ეპისკოპოსი).

„...და ღრუბელმან ცივთა ყინულისა მქონემან დასეტყუა ცხოვრებისა სიცოცხლე ძმისა თქუჩნისა ვახტანგისა სასტიკისა სიკუდილიანისა ქარისა მობერვითა...“ (იონა ხელაშვილი).

ზმნის ფორმათა გამეორება:

„აჰა, ესერა მოვიდა და მოიწია ჟამი იგი შეწყნარებისაჲ“ (ანტონ ჭყონდიდელი).

„და ამას ვჰყოფდეთ და ვილოცვიდეთ უფლისა მიმართ ღმრთისა ჩუენისა, ვევედრებოდით და ვიტყოდით და ვთქუათ...“ (იოვანე ბოლნელი).

„მოვედით, თაყუანის-ვსცეთ და შეუვრდეთ და ვტიროდით წინაშე უფლისა...“ (იოვანე ბოლნელი).

... და პირთმემღერთად, რამეთუ იშუებდეს და ...

... და გამოიწვია გულში მთვლემარე წმინდა გრძობა“

მეორდება წინადადების დასაწყისი:

... რომლისა ძლით სიხარული მოგვეფინა, ჩუენ;

... რომლისა მიერ წყევლისაგან პირუცლთა საცთურთასა გან-

... ბნელისაგან ცთომათასა დაცემულისა ქართუცლთა აღმად-

... მუნათა დედათა მწუხარებისა ცრემლთა დამშრეტელ;

... მეკერპეთა გულის სიტყუათა ზესთა სიტყუა მეცნიერებად

... ანგელოზთაცა მიუზღვისა დაფარულისა საიდუმლოსა

... რომელმან ცეცხლის ფერთა საყდართა ზედა მჯდომარე

... რომლისა მიერ შევემეცნენით ყოველთა დამბადებლად

... შენ ფრიად შუენიერო შორის დედათა, საღთოო სძალო!“

... საყუარელნო, რაჲ ჯერ არს ჩუენდა ყოფად?

ჩუენდა ჯერ არს განღუქებად ძილისაგან მსწრაფლ,

ჩუენდა ჯერ არს ზე აღდგომად გულსმოდგინედ,

ჩუენდა ჯერ არს წარმართებად მწურვალედ,

ჩუენდა ჯერ არს მიგებებად მისი სიხარულით,

ჩუენდა ჯერ არს თაყუანისცემად მისი სიწმინდით,

ჩუენდა ჯერ არს მისა მუკლმოდრეკად სინანულით,

ჩუენდა ჯერ არს მისა შევრდომად ცრემლითა,

ჩუენდა ჯერ არს მისა აღსარებად“ (იოვანე ბოლნელი)

და ა. შ.

ენობრივ ერთეულთა რიტმული გამეორება ფონეტიკის, მორფო-

ლოგიისა და სინტაქსის დონეზე მჭევრმეტყველების ტექსტებში ზეპი-

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. გ. ახვლედიანი, 1999 — გიორგი ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები; თბ., 1999.
2. გრ. კიკნაძე, 1957 — გრიგოლ კიკნაძე, მეტყველების სტილის საკითხები; თბ., 1957.
3. სოსიური, 1977 — Фердинанд де Соссюр, Труды по языкознанию; М., 1977.
4. აკ. შანიძე, 1980 — აკაკი შანიძე, თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1980.
5. ჭილაია, რ. ჭილაია, 1984 — ანდრო ჭილაია, რამაზ ჭილაია, ლიტერატურათმცოდნეობის ცნებები; თბ., 1984.

TSIRA BARBAKADZE

LANGUAGE UNITS' RYTHMICAL REPETITION AS ORGANIZER
FACTOR OF THE SPEECH

(According to Georgian classical eloquence texts)

Rythmical repetition of Phonetical, Morphological and Syntactical language units in eloquence texts organizes speech. This event is stylical. It is caused by function of the text.

The repetition of the language units causes euphony and rhythm, which has great influence on the listener. The orator always wants to conquer the audience

ცხელა ბუნეპოიანო

**"სასწაულნი ზმიდისა მთავარმოწაიისა გიორგისნი"
და "ამირანდარეჯანიანი" ქართული სამეცნიერო ენის
პერიოდიზაციის თვალსაზრისით**

ქართული სამეცნიერო ენის პერიოდიზაციის საკითხი მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ქართული ენის, არამედ მწერლობისა და საერთოდ ქართული მწერლობის ისტორიის თვალსაზრისით, მასთან არის დაკავშირებული ქართული სამეცნიერო ენისა და დიალექტოლოგიის პრობლემები, ახალ დროში — ლუთისმსახურების ენის საკითხიც.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ქართული ენის განვითარების რამდენიმე ეტაპია გამოყოფილი, სახელდობრ: აკ.შანიძე გამოყოფდა სამ ეტაპს: ძველს, საშუალოსა და ახალს. პერიოდიზაციის საფუძველია ასპექტის წარმოებაში მომხდარი ცვლილება: ძველი პერიოდი მოიცავს V-XI საუკუნეებს, საშუალო - XIII-XVIII საუკუნეებს, ხოლო ახალი პერიოდი იწყება XIX საუკუნიდან და ვრცელდება დღემდე. აღსანიშნავია, რომ აკ.შანიძე პირობითად თვლიდა გამოყოფილ ეტაპებს და მათ ქრონოლოგიურ საზღვრებს (აკ.შანიძე, 1934, გვ. X); აკ.შანიძის აზრს იზიარებენ: კ.კეკელიძე, ბ.ინგოროყვა, ვ.თოფურია, ი.ქავთარაძე, გ.დევეტერსი, ზ.ჭუმბურიძე, ლ. კვაჭაძე და სხვ. ტერმინები - ძველი, საშუალო, ახალი - ინტენსიურად გამოიყენებოდა და გამოიყენება, მას წინამოცინიერთა გარდა იყენებენ სხვა ჰუმანიტარულ დისციპლინათა წარმომადგენლებიც, მიუხედავად იმისა, რომ დიდი ხანია არსებობს განსხვავებული თვალსაზრისებიც.

არნ.ჩიქობავა ქართული ენის განვითარებაში გამოყოფდა ორ პერიოდს: ძველს - V-XI სს. და ახალს - XII საუკუნიდან დღემდე. ეტაპთა გამიჯვნა ემყარება ემფატიკურ ხმოვანთა, ბრუნვისა და პირის ნიშანთა განაწილებას, თანდებულთა და ზმნისწინთა სისტემას, სინტაგმის აგებულებას და სხვ. (არნ.ჩიქობავა, 1937, გვ. 227); ამ აზრს იზიარებენ: ივ.გიგინეიშვილი, ანტ.კიზირია, ფერთელიშვილი, ბ.ჯორბენაძე და სხვ.

ქართული ენის სისტემური ასპექტით ანალიზის საფუძველზე საშუალო ქართულის პერიოდს უარყოფს თ.უთურგაიძე (თ.უთურგაიძე, 2002, გვ.12).

ბ.ჯორბენაძე ქართული ენის პერიოდებს გამოყოფს ძველი ქართული ენის სამეცნიერო ენასთან თანდათანობითი დაახლოების ძირითადი ნიშნის მიხედვით და ერთ შემთხვევაში ვარაუდობს განვითარების ხუთ ეტაპს (ბ.ჯორბენაძე, 1987, გვ.9-17), მეორე შემთხვევაში - ექვს ეტაპს (ბ.ჯორბენაძე, 1989, გვ.155-171).

ზ.სარჯველაძე წერილობითი წყაროების მრავალრიცხოვან ენობრივ მონაცემებზე დაყრდნობით ძველ ქართულში გამოყოფს ორ ქვეპერიოდს: V-VIII და IX-XI საუკუნეებს და მიუთითებს, რომ XII-XVIII საუკუნეების სასულიერო მწერლობის ძეგლთა ენა არსებითად ისევ ძველი ქართულია, შესწავლას მოითხოვს XIX ს. I ნახევრის ენაც. ზ.სარჯველაძის აზრით, ცალკეულ ძეგლთა ენობრივი ანალიზისას არსებითი მნიშვნელობისაა არა იმდენად ქრონოლოგიური მონაცე-

მები, რამდენადაც - თხზულების ქანრი. ქანრი ხშირ შემთხვევაში განაპირობებს ენობრივ ფორმათა არჩევანს (ზ.სარჯველაძე, 1984).

ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაციის შესახებ ტ.ფუტყარაძე წერს: „მიზანშეწონელია ქართული სამწიგნობრო ენის გამოიყვანა ძველ და ახალ ქართულად, ვინაიდან ქართული სამწიგნობრო ენის განვითარებაში არა გვაქვს წყვეტილობა (მაგ., ბერძნულ თუ სომხურ სინამდვილეში ახალ ეტაპს სათავე ედება სხვა დიალექტზე სტანდარტული ენის დაფუძნებით), და, რაც მთავარია, ე.წ. ძველი ქართულით არა მხოლოდ V-X საუკუნეებში, არამედ XIII თუ XVIII საუკუნეებშიც იქმნება სასულიერო ხასიათის ლიტერატურა; გარდა ამისა, თანამედროვე ქართულის მცოდნისთვის რთული გასაგები არაა V საუკუნის ტექსტებიც კი“. ტ.ფუტყარაძე ერთიან სალიტერატურო ენას განიხილავს პარალელურად ფუნქციონირებადი სამი სტილური ვარიანტის სახით - საერო, სასულიერო და სამეცნიერო (ტ.ფუტყარაძე, 1993, გვ.38-40).

ქართული სამწიგნობრო ენის პერიოდიზაციის საკითხი ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის აქტუალურ პრობლემებთან კავშირში განხილული აქვს რ.თვარაძეს, რომელიც, ფაქტობრივად, უსაფუძვლოდ თვლის „თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობის“ ძველ და ახალ ქართულ მწერლობად დაყოფას. ავტორს ძირითად არგუმენტად მოჰყავს სამწიგნობრო ენის უწყვეტობა, ძველი ტექსტების გაგების საკითხი, მაგრამ უარყოფს სიტყვაკაზმული მწერლობის საერო და სასულიერო მწერლობად დაყოფას.

რ.თვარაძე წერს: „ან ერთხელ და სამუდამოდ უნდა ვალიაროთ, რომ V-XVIII (თუ V-XI) საუკუნეთა ქართული მწერლობის ენა თვისებრივად განსხვავდება ახალი, თანადროული სალიტერატურო ენისაგან, რომ, ამასთან, ხსენებულ საუკუნეთა მწერლობა სულაც არ არის ორგანული ნაწილი მთლიანად ქართული ლიტერატურისა, დღემდე ცხოვლად მოქმედი მუხტი მწერლობის განვითარებისა... ან კიდევ ამოვიდეთ იმ თვალსაზრისიდან, რომ ის, რასაც „ძველ ქართულს“ ვუწოდებთ, სხვა რამ ენა კი არ არის, არამედ მხოლოდ ერთ-ერთი პლასტია ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენისა“... (რ.თვარაძე, 1985, გვ.9), „შდრ., „როგორც არ შეიძლება ვილაპარაკოთ ძველ და ახალ ქართულ მწერლობაზე (გვაქვს სასულიერო და საერო მწერლობა), ასევე ხელოვნურია ძველ და ახალ სალიტერატურო ენაზე მსჯელობა, სალიტერატურო ენის ისტორიაში არ იძებნება ენობრივი მოვლენები, რომელთა ქრონოლოგიური ჩარჩოები ერთმანეთს ემთხვეოდეს“ (ტ.ფუტყარაძე, 1993, გვ. 40).

ზ.სარჯველაძის მიერ სკრუპულოზურადაა შესწავლილი ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის, ასევე, საისტორიო საბუთებისა და ლაბიდარული წარწერების ენობრივი ფორმები, რომლებიც წარმოდგენილია მის მრავალრიცხოვან სამეცნიერო შრომებში, მათ შორის, ზემოდასახელებულ წიგნშიც (ზ.სარჯველაძე, 1984), საიდანაც შეიძლება დავასკვნათ, რომ აკ.შანიძის, არნ.ჩიქობავას მიერ ეტაპების გამოსაყოფად აღებული კრიტერიუმები ცალკეულ ენობრივ მოვლენათა სახით, ხშირ შემთხვევაში გვხვდება გაცილებით ადრეულ წყაროებში, ეს კი გულისხმობს მოვლენათა არსებობას შესაბამისი პერიოდის თუ უფრო ადრეულ სამეცნიერო ენაში (ან თანადროულ დიალექტებში).

ქართული სამწიგნობრო ენის პერიოდიზაციას მჭიდროდ უკავშირდება

თანამედროვე ქართულ ეკლესიაში ღვთისმსახურების ენად კლასიკური ხანის ქართულის გამოყენების, ლიტურგიკული ტექსტების შინაარსის გაგების საკითხი (იხ. პროტობრესვიტერი გიორგი (გამრეკელი), 1996, გვ. 13-16; მისივე: 2000, გვ. 45; ცხენდელიანი, 2001, გვ. 46-66);

ქართული სამწიგნობრო ენის პერიოდიზაციის თვალსაზრისით, ყოველივე ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია სასულიერო და საერო მწერლობის ნიმუშთა ენობრივი და სხვა ასპექტით ურთიერთშედარება-ანალიზი, მით უფრო ისეთი ძეგლებისა, რომელნიც ერთ ეპოქაშია შექმნილი. ამჯერად საანალიზოდ ვიღებთ ორ ასეთ ძეგლს, ესენია: აბუსერისძე ტბელის ჰაგიოგრაფიული თხზულება „სასწაულნი წმიდისა მთავარმოწამისა გიორგისნი“ და მოსე ხონელის საგმირო-საფალავნო რომანი „ამირანდარეჯანიანი“. ორივე ძეგლი განეკუთვნება XIII საუკუნეს.

აბუსერისძე ტბელის თხზულება ავტორისეული ხელნაწერთაა მოღწეული, შესრულებულია მრგლოვანი ნუსხა-ხუცურით, ასომთავრული გამოყენებულია ამჟამად დასაწყისში. ძეგლი პირველად სხვა სათაურით გამოსცა ისტორიკოსმა ლმსწავლიშვილმა (აბუსერისძე ტბელი, 1941); ჩვენ მიერ მოხმობილი სათაურით ძეგლი გამოსცა ე.გაბიძაშვილმა (აბუსერისძე ტბელი, 1990, გვ.225-268); A-85 ხელნაწერის ზანდუკში მოცემული სათაურით - „ახალნი სასწაულნი წმიდისა გიორგისნი“ - ტექსტი გამოიცა სპეციალისტთა ჯგუფის მიერ (აბუსერისძე ტბელი, 1998, გვ. 334); აქვე შეენიშნავთ, რომ ჩვენს ნაშრომში ვიმოწმებთ ტექსტის 1941 წლის გამოცემას.

ძეგლს გვიან მიექცა ყურადღება, ამიტომ, XX ს. 80-იან წლებამდე მას არ ჰქონდა მიკუთვნებული შესაბამისი ადგილი ქართული სამწიგნობრო ენისა და ჰაგიოგრაფიის ისტორიაში. ამ მრავალმხრივ უნიკალური ძეგლის ენა და სტილი სასულიერო და საერო მწერლობის ნიმუშთა კონტექსტში პირველად განიხილა ზსარჯველაძემ (იხ. ზ.სარჯველაძე, დასახ. წიგნი, გვ.268).

„ამირანდარეჯანიანის“ ენობრივი ანალიზისას გარკვეულ დაბრკოლებას ქნის ის, რომ ტექსტის ყველაზე ადრეული ნუსხები XVI-XVII საუკუნეებს განეკუთვნება, მაგრამ აკადემიურ გამოცემაში ყველა ნუსხის შედარება-შეჯერებით ძეგლის თავდაპირველი ენობრივი სახე ფაქტობრივად აღდგენილია, გამომცემელს თითოეული ენობრივი მოვლენა განხილული აქვს შუა საუკუნეების წერლობით ძეგლთა ენობრივ მონაცემებთან კავშირში (მოსე ხონელი, ამირანდარეჯანიანი, 1967).

აბუსერისძე ტბელის თხზულება ძირითადად ორი ნაწილისგან შედგება: პირველი ნაწილი ჰაგიოგრაფიული თხრობაა, მეორე კი ისტორიული ხასიათისაა. ჰაგიოგრაფიული ნაწილი უფრო მეტად ავლენს კლასიკური ხანის ჰაგიოგრაფიულ ძეგლთა ენობრივ ნორმებს, ვიდრე ისტორიული ნაწილი, სადაც არის დიალექტიზმები, სამეტყველო ენისთვის დამახასიათებელი ფორმები და ლექსიკური მასალა.

ძეგლის ჰაგიოგრაფიულ ნაწილში რამდენჯერმე გვხვდება ისეთი ფრაზები, სადაც ზვენი აზრით, შესანიშნავად იკითხება მწერლის ენობრივი პოზიცია. მის ავტორი აღნიშნავს, რომ წმინდა გიორგის მიერ შუარტყალში ეკლესიის აგების ამბავი მას სხვათაგან სმენია, კერძოდ: „... ვითარცა მომითხრობდეს რომელსამე ნეტარი იოსებ, ძე ივანესი, რომელსა ამას შინა აღწერისათჳს

იოვანედ უწოდ...“ (გვ.62); ფონეტიკური ვარიანტი იოვანე ავტორს უცილოდ მიჩნეული აქვს საეკლესიო-სამწიგნობრო ენის, ივანე კი სამეტყველო ენის (ან დიალექტის) კუთვნილებად. სახელი ივანე პირველად ერედვის 906 წლის წარწერაში ჩნდება. „ქართლსა შინა უფლობასა ტბელისა ივანესა“ (იხ.ზ.სარჯველაძე, დასახ. წიგნი, გვ. 142). მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ერედვის წარწერაში მოხსენიებულია ტბელი. როგორც ჩანს, აბუსერისძე ტბელის საგვარეულო სახლში ანთროპონიმთა ფონეტიკური ვარიანტებითაც აღინიშნებოდა წოდებრივი განსხვავებულობა. საერთოდ, IX-XI საუკუნეებში უკვე იწყება „წიგნურისა“ და „სოფლურის“ ურთიერთდაპირისპირების პროცესი (იხ.ზ.სარჯველაძე, დასახ.წიგნი, გვ. 119), ამ ვითარების გამოძახილიც ჩანს აბუსერისძე ტბელის ზემოაღნიშნულ ფრაზაში, მაგრამ უფრო თვალნათელია საეკლესიო და საერო სტილთა გამიჯვნისკენ სწრაფვა, რაც თანადროულ მწერლობაში ტრადიციის (სასულიერო მწერლობის) და ნოვაციის (საერო მწერლობის) ურთიერთობისა და დაპირისპირების, მიღებისა და თვითგამიჯვნის ფონზე უნდა წარმართულიყო. ამ პროცესს შესანიშნავად ასახავს აბუსერისძე ტბელის თხზულება.

იმავე იოვანეს შესახებ ძეგლის ავტორი ამბობს, რომ იგი იყო „ერისკაცვი და უსწავლელი, ვითარცა მამად მისი ბოლოც-ბასილი“ (გვ.60). ფრაზას თავის დროზე ძეგლის პირველი გამომცემლის გაკვირვებაც გამოუწვევია; თხზულების ენობრივი და სარწმუნოებრივი ხასიათიდან, ასევე, ავტორის მსოფლმხედველობიდან თუ ამოვალთ, „უსწავლელი“ აქ იმ ერისკაცთ მიემართება, რომელთაც არ იცოდნენ სამწიგნობრო ენა, კერძოდ, ძეგლის შემთხვევაში, იოვანემ - წმინდა გიორგის ქრისტიანულ კულტთან დაკავშირებული ამბები და გადმოცემები, რომელთა შესახებ იმ პერიოდში ქართულად უკვე არსებობდა ზოგი ბერძნული და სირიული წყარო. ასეთ ერისკაცთ ხელი მიუწვდებოდათ მხოლოდ ზეპირი გზით გავრცელებულ წმინდა გიორგის სახელთან დაკავშირებულ სასწაულებზე, რომელთაგან ზოგს ამჟამად ემჩნეოდა წარმართობის კვალი.

ფრაზის შინაარსი გარკვეულწილად ეწინააღმდეგება მოსაზრებას, რომ აბუსერისძე ტბელი შესაძლოა საერო პირი ყოფილიყო (ნ.ბერძენიშვილი). პირიქით, ჩვენი აზრით, ძეგლის ავტორი არის სასულიერო პირი, საეკლესიო-მწიგნობრული ენის კარგად მცოდნე და მისი სიწმინდის დამცველი, ჰაგიოგრაფიის კლასიკური ხანის ტრადიციის ახალ დროში უშუალო გამგრძელებელი, მაგრამ იმ ეპოქაში მოღვაწე, როცა აუცილებელი ხდებოდა ენობრივი თუ ქანრული პოზიციის ერთგვარი „დეკლარირება“, ენის თანადროული ვითარებისათვის ანგარიშის გაწევა. მაგ., მწერალი საგანგებოდ იძლევა პარალელურ ფორმებს: „კირითხურო ანუ გალატოზი“, „კერძო-კარაული, რომელ არს ჯორი“. გალატოზი ლ.მუსხელიშვილს სომხურიდან შემოსულად აქვს მიჩნეული (გვ.71), კარაული გვხვდება „მუშანიკის წამებაში“, მაგრამ XIII საუკუნის ენაში იგი, როგორც ჩანს, ზემოაღნიშნული ლექსებით გადმოიცემოდა, „აქ კერძოდ ნახევარსა ჰნიშნავს“, - უთითებს ლ.მუსხელიშვილი (გვ.75); არქაული პერიოდის ქართულში კარაული ნიშნავდა დედალს, ხოლო ვირი - მამალს (ივ.ჯავახიშვილი), ნახევარი კარაული, ე.ი. ნახევრად ვირის სახეობისა, ნახევრად კი - ცხენისა. ჯორი დიალექტიზმია, რაც შეეხება გალატოზს, იგი სამეტყველო ენის კუთვნილება ჩანს, რომელიც შესამჩნევად უპირისპირდებოდა სამწიგნობრო ფორმას, თანამედროვე ქართულში

კლასიკური არქაიზმია, დამკვიდრებულია კალატოზი, რომლის სემანტიკა აღარ
შეიქმნა მერე მნიშვნელობას — ქვისმთელი.

აღსანიშნავია აბუსერისძე ტბელის ძეგლისა და „ამირანდარეჯანიანის“
ძეგლის მნიშვნელობა.

აბუსერისძე ტბელის ძეგლში ყველა მოსალოდნელ შემთხვევაში გვხვდება
მისი უმრავლეს შემთხვევაში უ. არის სულ სამი გამონაკლისი, როცა უ-ს ცვლის ვ:
იგივეა სუ. ვარსკვლავის, სხვა ადგილზე იმავე სიტყვებში მაინც უ-ა
მოხვედრის მქონეა, სუას. ვ ძველ ტექსტებში ხშირად ენაცვლება უი
კლასიკურად უ-ს წესი ძეგლში რამდენიმე სიტყვაში გვხვდება - სიტყვა, თწიერ,

„ამირანდარეჯანიანი“ ა სავითოდ არ არის გამოყენებული, უ-ს მაგიერ
მხოლოდ ვ-თვალსა, თქვეს, ზღვათა. ტბელი ვ-ს იყენებს მხოლოდ ორ
სიტყვაში - ჭა, პირველი.)

„ამირანდარეჯანიანი“ ზოგჯერ უ ხმოვანი ენაცვლება უი კომპლექსს,
მაგ. სურველი ეს მოვლენა კლასიკური ხანის ტექსტებშიცაა და დიალექ-
ტულად უნდა იყოს. იგი დღესაც გვხვდება კახურში, გურულსა და მესხურში
(იხ. მარტოვიძე, 1989). ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში ლექსემა არ არის.

ძველს თხზულებაში ძალზე ხშირია მ. იგი უძველეს ქართულ ტექსტე-
ში გამოტყვევდა ემ დაღმავალ დიფთონგს, ასახავდა ეი კომპლექსსაც; X-XI
საუკუნეებში და შემდგომი ხანის ძეგლებში მ აღარ ემორჩილებოდა დადგენილ
წესს. მა ხშირად ენაცვლებოდა ე ნიშანი ან პირუკუ (იხ. ივ. ჭავთარაძე, 1964,
გვ. 45-52). ასეთი მერყეობა იმით აიხსნება, რომ იგი სხვადასხვაგვარად ესმოდათ
კლასიკურად. 1956, გვ. 125). სავითოდ პროცესი ად, ემ, ოდ დაღმავალ დიფთონგთა

შეცვლა ჰაგიოგრაფიულ ძეგლებში წარმოდგენილია მხოლოდ ემ დიფთონგის
შეცვლაში. ემ დიფთონგი არ ჩნდება სახელობითშიც - სასანთლე, მოწამე,
შემაღ. მ მოცემულია უ-ს შემდეგაც; ეს მოვლენა სპორადულად იჩენს თავს
მხოლოდ აბუსერისძე ტბელის თხზულებაში კი, ფაქტობრივად, ნორმალაა
მხოლოდ. ასეთივე ვითარებაა XIII-XIV საუკუნეთა ძეგლებშიც, მაგრამ
ამაში ტექსტში ორ შემთხვევაში ე-ა წარმოდგენილი - უმჭეულად, უმჭ-

ეულად. შეფარდებაა 52:2, ამის გამო იგი შესაძლებელია განხილულ იქნას,
როგორც კლასიკური სტილიზაცია - შენარჩუნებულიყო უძველესი გრაფემა,
როცა უმჭეს უმჭეულად ძველ სახეს მისცემდა. „გრაფემის სხვადასხვაგვარი
გრაფემა უმჭეულად ძველი ქართულის სამწიგნობრო სკოლის ერთს ან რამდენიმე
სკოლაში უნდა დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ უკვე XI საუკუნიდან
ამაში უმჭეს ფარგლები საგრძნობლად იზღუდება და ცდილობენ საყოველთაოდ

შეცვლათ და ე-თი მთელ რიგ ხელნაწერებსა და სავით ხასიათის თხზულებე-
ბში. რამდენადაც საეკლესიო წიგნების რედაქციებშიც. მაგ. მ-ს ხმარობენ
უმჭეულად უ-ს შემდეგ. რაც გაგრძელდა XIX ს. 60-იან წლებამდე (ივ. ჭავთარაძე,
1964, გვ. 45-52). ასეთი იმეორება ილ. აბულაძესა და ქ. ლორთქიფანიძეს).

„ამირანდარეჯანიანი“ მ გვხვდება მხოლოდ მ-ს ნაცვლად, მაგ., წაწყიდე-
ბა. ოდ უმჭეულად გრაფემათა მონახულობის აღრევით. გვხვდება ში, ი-ს
ფორმა და ტბელის თხზულებაში.)

აბუსერისძე ტბელის თხზულებაში. ი-ს უმჭეულად გრაფემათა მონახულობის აღრევით. გვხვდება ში, ი-ს
ფორმა და ტბელის თხზულებაში.)

რედუცირებული ფორმები. კლასიკური ხანის ძეგლთა ენაში თითქმის უგამონაკლისოდ სწორედ ურედუქციო ფორმებია გაბატონებული. რედუცირებული ფორმები ძალზე ხშირია „ამირანდარეჯანიანში“. ამ მხრივ იგი ახლოს დგას თანამედროვე სალიტერატურო ენასთან.

ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში მაქსიმალურად მცირეა ფონეტიკური პროცესები, რომელნიც არ შეეფარდება უძველეს ტექსტთა ენობრივ ნორმებს, მხოლოდ ისტორიულ ნაწილში ერთგან ბ ყრუვდება ფ-დ — ნეფსით, გამოტოვებულია (ან დაკარგული) ვ—ახოანი. ამ მხრივ სრულიად საპირისპირო ვითარებაა „ამირანდარეჯანიანში“, ბევრი მათგანი დღესაც გვხვდება სამეტყველო ენასა თუ დიალექტებში.

მორფოლოგია: ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში სახელობითი ბრუნვა ყოველთვის წარმოდგენილია მ ნიშნით, გარდა ე-ხმოვანფუძიანებისა. „ამირანდარეჯანიანში“ თანხმოვანფუძიანებში მეტადაა დაცული კლასიკური ხანის ენობრივი ნორმები, ვიდრე ხმოვანფუძიან სახელებში - გამქრალია მ ნიშანი, ზოგან შეცვლილია ი ნიშნით. გამარტივებულია მოთხრობითის -მან ნიშანი, მაგ., ყოველმა კაცმა, ალი მოჰამედისძემ. აბუსერისძე ტბელის თხზულებაში ყველგან დაცულია - მან ნიშანი, გარდა ერთადერთი შემთხვევისა და ისიც ისტორიულ ნაწილში - „პატრონმან ძმამა ჩემმან“. -მა ნიშანი პირველად ადიშის ოთხთავში (897წ.) ჩნდება, იგი საკმაოდ ხშირია IX-XI საუკუნეთა სასულიერო ძეგლებში. საერთოდ, მოთხრობითის -მან ნიშანი ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებელია XII-XVIII საუკუნეთა სასულიერო ძეგლების ენისა, იგი დღესაც არქაული სტილის შექმნის ერთ-ერთი გავრცელებული საშუალებაა. ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში ნათ. და მოქმ. ბრუნვები წარმოდგენილია -და და -და ნიშნებით, ეს ნიშნები გამარტივებულია „ამირანდარეჯანიანში“, -სა ნიშანი ნორმაა, არის -სი-ც, მაგ.: „ბოლოსი აღარა ვიცო“.

აბუსერისძე ტბელის თხზულებაში რამდენიმე ადგილას გამოტოვებულია ემფატიკური ა-, მაგ.: სასოებასა ღმრთისსა, სომზითისსა, ნივთისსა. ემფატიკური ა-ს კლება სასულიერო ძეგლებში შეინიშნება ჯერ კიდევ XI-ში (ლატალის ლექციონარში) (იხ.ზ.სარჯველაძე, 1984, გვ. 372), ამდენად, მას სასულიერო ძეგლისთვის უჩვეულო მოვლენად ვერ ჩავთვლით, სამაგიეროდ ძეგლში ემფატიკური ა არ ერთვის პირთა სახელებს, არის ორი გამონაკლისი და ისიც ისტორიულ ნაწილში, მაგ., ცაცადასა, ხათუთადაა, მაშინ, როცა IX-XI საუკუნეთა ისტორიულ საბუთებში ემფატიკური ა საკუთარ სახელებთან ძალზე ხშირია. ჩვენი აზრით, ძეგლის ავტორი ჰაგიოგრაფიულ ნაწილში საგანგებოდ იცავს კლასიკური ხანის ენობრივ ნორმას. ემფატიკური ა, პირიქით, ძალზე ხშირია „ამირანდარეჯანიანში“, მაგ., უთხრა ბადრსა, უსიბსა, ამირან დარეჯანისძესა. უფრო მეტიც, ემფატიკური ა-ს სიხშირე ყველაზე მეტად დაუცავს XVI საუკუნის ხელნაწერს, რის გამოც მას „ანმეტ ხელნაწერსაც“ უწოდებენ (ს.ყუბანეიშვილი); როგორც ჩანს, ემფატიკური ა-ს სიხშირე ხაზს უსვამდა თხზულების საერო ხასიათს, სამეტყველო ენასთან სიახლოვეს.

საგულისხმოა ფაქტი, რომ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში ს ყველგან შენარჩუნებულია „აბუსერისძის“ დაწერილობისას, ს ხშირად იკარგება „ამირანდარეჯანიანში“, მაგ., ქაოზ ქოსიძე, ამირან დარეჯანიძე, სავარსიმოძე და მისთ. ჩვენი აზრით, ეს მოვლენა მიანიშნებს, რომ ისინი უკვე გვარებადაა გაგებული, ამ მხრივ

წილობრივად შემდგომი ხანის ქართული ენის ნორმა. ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში „საწილს წოდისა მთავარმოწამისა გიორგისნი“ და „ამირანდარეჯანიანი“ არ იკარგება მოქმ. ნორმის ნიშანი - დონადმდე, მსგეფსადმდე, ტაძრადმდე; „ამირანდარეჯანიანი“ და „საწილს წოდისა მთავარმოწამისა გიორგისნი“ ახალი ნორმა - იკარგება ბრუნვის ნიშანი.

ტბელის თხზულებაში არც ერთი შემთხვევა არ იპოვება ებიანი მთავლობისა, ძალზე ხშირია იგი „ამირანდარეჯანიანი“ში. საერთოდ ებ მაწარმოებული მოვლობითის ძველი - ნ მაწარმოებლისაგან განსხვავებით, მაგალითად, „საწილს წოდისა მთავარმოწამისა გიორგისნი“ ენაშიც არ გვხვდება, როგორც ჩანს, ის მართლაც „ნაკლებ-მწიფობად“, „არაბრესტიჟულ“ მაწარმოებლად მიაჩნიათ. რუსთაველიც, მებრუნების მსგავსად, აშკარად გაურბის ებ-ის ხმარებას“... (იხ.კ.დანელია, 1998, გვ. 33). ნართანიანი მრავლობითი - მან მოთხრობითის ნიშანთან ერთად არათუ „საწილს წოდისა მთავარმოწამისა გიორგისნი“ ენაშიც, არქაული, თანაც საეკლესიო-მწიფობადი სტილის საყრდენად გვევლინება.

სასულიერო ძეგლში ძირითადად ძველი ნორმებითაა წარმოდგენილი ზმნის სხვა ნიშნები, თემის ნიშნები, გამოიყენება ძველი მწკრივები, ერთხელ გვხვდება მყოფადის მწკრივის ფორმა, გადმოსცემს სრულ ასპექტს, მაგ., აღვწერ; ერთხელა გამოყენებული მყოფადის კავშირებითი—მოგვიწოდებდეს, I ხოლმე-ობითი—მოაქვენბდით; ცნობილია, რომ ასპექტის წარმოების ახალი წესი ძველადვე ოთხ საუკუნით ადრე ჩნდება, თავდაპირველად - სპორადულად, ადრეულ საერო ძეგლებში კი - ძალზე ხშირად.

სასულიერო ძეგლებში, ძირითადად, წარმოდგენილია ძველი ზმნისწინები, ახალი ვითარება შეგვხვდა მხოლოდ ოთხ შემთხვევაში, ძირითადად ახალი ვითარებაა წარმოდგენილი „ამირანდარეჯანიანი“ში.

სინტაქსი: ძველ სასულიერო თხზულებათა მსგავსად აბუსერისძე ტბელის თხზულება გამოირჩევა ნელი რიტმით, რომელიც მკითხველში „მარადიული წარსულის“ (რ.ბარტი) განცდას ამკვიდრებს. აღსანიშნავია, რომ თხრობის ეს სტილი თანაბრად ახასიათებს როგორც ჰაგიოგრაფიულ, ისე მატრიანეთა ტექსტებს. ტბელის თხზულება ამ ორივე სახის მწერლობის ნიშან-თვისებათა სინთეზირებას ახდენს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, იგი უფრო მეტად კლასიკური ხანის ჰაგიოგრაფიის („ცხოვრების“ ჟანრის) ხაზს აგრძელებს (იხ.ქვემოთ). ძეგლში უმეტესად გამოყენებულია მარტივი ან თანწყობილი წინადადებები; „ამირანდარეჯანიანი“ უფრო ხშირია ქვეწყობილი წინადადებები, გამოყენებულია ინტენსიობის „და“.

აბუსერისძე ტბელი ხშირად იყენებს თანმიმდევრობის „და“ კავშირს. „და“ კავშირი გვხვდება როგორც ერთგვარ წევრთა შესაერთებლად, ისე სრულიად დამოუკიდებელი წინადადებების საზღვარზე, ასევე, თხრობის დიდი პერიოდების შესაერთებლად; ბოლო ორი მოვლენა, ახასიათებს მხოლოდ ბიბლიურსა და ჰაგიოგრაფიულ ტექსტებს, მას კ.დანელია ბიბლიის სტილს უწოდებს, იგი მურჩინიზმია, მაგრამ თვით ბერძულში ებრაულიდანაა შესული (იხ.კ.დანელია, 1998, გვ. 33-40); სრულადაა დაცული ჰაგიოგრაფიის სხვა ტრაფარეტიც — „და“-თი და „ხოლო“-თი აბზაცების დაწყება. ამ შემთხვევაშიც სასულიერო ძეგლის ავტორი ჰაგიოგრაფიის თხრობის სტილს იცავს.

ძეგლის ისტორიულ ნაწილში არ გვხვდება „ხოლო“ კავშირი. „და“ და „ხოლო“ კავშირები, მათთან დაკავშირებული თხრობის სტილი, ჰაგიოგრაფიულსა და საისტორიო მწერლობაში ქრისტიანული მწიგნობრული ტრადიციიდან მომდინარეობს, თუმცა საისტორიო მწერლობაში ამ მხრივ არც ანტიკური საისტორიო მწერლობის ტრადიციაა გამოსარიცხი (საკითხის შესახებ იხ. ე.ხომტარია - ბროსე, 1992, გვ. 17-32); „ამირანდარეჯანიანში“ არ გვხვდება „და“ და „ხოლო“-თი ფრაზების დაწყება, რომანის თხრობა პირდაპირია, უშუალოდ ეხება საგანს რაც ებოძა ხალხური ზეპირსიტყვიერების წიაღიდან მომდინარეობს.

ბოლოკ-ბასილის ზოგი ავტორი მწერლის გამოწვევად პერსონაჟად მიიჩნევს (იხ. პ. რატიანი, 1979, გვ. 173); ქართულ ისტორიოგრაფიაში არ არის დადგენილი ბოლოკ-ბასილის რეალურობა; თხრობის სტილის მიხედვით პერსონაჟი ერთგვარ მითოლოგიურ საბურველშია გახვეული, დრო-სივრცულ ქრონოტოპში აქცენტირდება მხოლოდ სივრცე, დრო კი მეტი ნიშნებით მითოლოგიური, მარადიული დროა. ამ მხრივაც ძეგლი უნიკალური მოვლენაა ქართული ჰაგიოგრაფიის ისტორიაში, სადაც „დამტკიცებულად“ თხრობა არაგამონაგონ, ისტორიულად არსებულ პირთა რეალურობასაც ეყრდნობა.

სასულიერო ძეგლში მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმების თვალსაზრისით, თითქმის უგამონაკლისოდ, დაცულია კლასიკური ხანის ენობრივი ნორმა. „ამირანდარეჯანიანში“ წარმოდგენილია შერეული ვითარება, სადაც არსებითად ქარბობს პრეპოზიციული წყობა.

აბუსერისძე ტბელის თხზულებაში მაქსიმალურად მცირეა დიალექტიზმები და სამეტყველო ენის ფორმები. მაგ., სადევენი, თფილისისა, ჩუქქება, ღმრთეებისა... ისტორიულ ნაწილში გვხვდება: დიდრუანნი, მცირაობითა, ნაკოლოვეანებამან. ამ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, არ გამოირიცხება გადაწყვერის ჩარევაც, ვინც, დიდი კრებულის ერთი მინაწერის მიხედვით, ავტორს გადაწერაში დახმარებია. ზემოაღნიშნული სახის ფორმები ძალზე ხშირია „ამირანდარეჯანიანში“. რომანში ასევე მერყევიანაა ჰ-ს ხმარება სიტყვებში: ჰინდოთ და ინდოთ, აბრაჰამ და აბრამ. ტბელის თხზულებაში ყველგან დაცულია ჰ: ჰოროლი, ბალაჰვარი, ჰამოდ.

ძირითადად ასეთია საანალიზოდ აღებულ ძეგლთა ენობრივი შედარება-შეპირისპირების შედეგები. ეს სურათი გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ სასულიერო ძეგლის ავტორი რიგ პრინციპულ შემთხვევებში საგანგებოდ იცავს კლასიკური ხანის ენობრივ ნორმებს, „ამირანდარეჯანიანის“ ენა კი ნათელი დასტურია იმისა, რომ ნორმირებული საეკლესიო-სამწიგნობრო ენის გვერდით არსებობს სამეტყველო, „ხალხის სამუდამო სალაპარაკო ენასთან“ (ი. ჭავჭავაძე) ახლოს მდგომი სამწერლო ენა.

ახლა ორივე ძეგლის ძირითად საკითხებს განვიხილავთ ლიტერატურათმცოდნეობითი ასპექტით.

ენობრივი ფორმები, როგორც სტილის საყრდენი საშუალება, მომდინარეობს მწერლის ენობრივი რეპერტუარიდან, ტბელის მიერ ფორმათა არჩევანი, როგორც ვნახეთ, გარკვეულწილად სხვაობს ჰაგიოგრაფიული და ისტორიული ნაწილების მიხედვით.

„სასწაულნი წმიდისა მთავარმოწამისა გიორგისნი“ ყველა ნიშნით იმეორე-

„სამხელის“ ჟანრის ძველთა სახისმეტყველებითსა და საღვთისმეტყველო ჟღერითსა, მოხუდდევად იმისა, რომ ჰაგიოგრაფიის კლასიკური ხანიდან (V-X სას. ცნობილი პერიოდის შემდეგაა შექმნილი; მასში ვლინდება „ასურელ მამათა“ ძველი ძველი არქიტექტურები (იხ. ე.გაბიძაშვილი, 1982). ძველის ავტორი მკვიდრად აღიარებს ვიზანტიურ მერჩულეს და ბასილ ვაჩესძის საღვთისმეტყველო, ასევე, ეროვნულ და დევლიან ენარული „აღნაგობა“, ნაკლები ყურადღება ექცევა „სამხელის“ მთავარ ბერებზე („აღნაგობასა“ და „სამკაულს“ ივ.ჯავახიშვილი აღიარებს ძველ ქართულ არქიტექტურის სპეციფიკის გამოსახატავად - ქართულ ძველ „აღნაგობა“ მუდამ ავლენდა ეროვნულ ხუროთმოძღვრულ ყალიბს, ხოლო „სამკაულში“ ანუ ორნამენტებში კი ხშირად ჩნდებოდა უცხო არქიტექტურა). ტბელის თხრობაში „სამკაულის“ როლს, გარკვეულწილად, ათავსებს არაჰაგიოგრაფიული პასაჟები, მათი სილამდე და მხიარული ტონი. ამ უკანასკნელ ნიშანთა ფუნქციას უკავშირდება ძველის შექმნის მიზანმიმართულმა იმ ეპოქაში, როცა ჰაგიოგრაფიულ მწერლობაზე ფაქტობრივად დიდი როლებს იღოლოგიური დაკვეთა, მაგრამ ამ შემთხვევაში მთავარ როლს ვაჟიანობა ჯალალედინის მიერ მოსრულ ერში მესიანიზმის იდეის აღმოჩენა. მესიანიზმის იდეა IX საუკუნიდან წმინდა გიორგისთან იყო დაკავშირებული. ამგვარი წერს: „საქართველოში სწორედ მეცხრე საუკუნიდან იწყება მწერლობის კულტურის გაძლიერება ოფიციალური ეკლესიის წიაღშივე (კ.აკეველი, 1988, გვ. 531). ამ საფუძველზე გაჩნდა მოთხოვნილება ბერძნულიდან, სომხურიდან, სომხურიდან წმინდა გიორგის შესახებ არსებული წყაროების აღმოჩენისა, XII-XIII საუკუნეებში მესიანიზმის იდეა მაცხოვრისა და ღვთისმშობლის ხელთუქმნელი ხატების თემის წინწამოწევას უკავშირდება (იხ. ნაგელავა, 1999, გვ.48); აბუსერისძე ტბელის სარწმუნოებრივ-ეროვნული აზროვნების უდავო დასტურია ის, რომ ძალზე მძიმე ეპოქაში შეეცადა აღმოჩენილი ფორმით აელორძინებინა წმინდა გიორგისთან დაკავშირებული მესიანიზმის იდეა.

ლიტერატურის ასპარეზზე ფაქტობრივად ანაქრონიზმად ქცეული ჟანრის („ბერძნობის“) მდგომარეობას აბუსერისძე ტბელი არსებითად ცვლის თხრობაში ძველი საზნაროსა და ახალი ელემენტების ჩართვით - ეს არის წმინდა გიორგის ძველი საწაულნი, წმინდანის ფამილარული დამოკიდებულება მთავარი გმირისადმი, ძველი აღუბიები ხალხურ საკარნავალო-სამოედნო ტრადიციებზე (იხ. რ.თვარაძე, 1982; რ.სირაძე, 1991; ი.სიხარულიძე, 1981; ვ.როდონაია, 1987; რ.ხალვაში, 1998).

ჰაგიოგრაფიის ჟანრულ შაბლონსა და პირქუშ სამყაროში, პირველად მოხდის ჰაგიოგრაფიასა და გიორგიანაში, იჭრება ეს უჩვეულო ელემენტები და ბერძნობა, რაც ტბელის ქმნილებას სასულიერო და საერო ლიტერატურული, ორთოდოქსალური სარწმუნოებისა და ხალხური ქრისტიანობის ტრადიციათა ორგანულ სინთეზად წარმოგვიდგენს.

წმინდა გიორგის სიცილი-„ლაღობა“ უბრეცედენტოდ არ არის მიჩნეული, ამიტომ ლიტერატურაში შესადარებლად მოხმობილია XIV საუკუნის ძველის ლევა იერუსალიმელის წამების“ ერთი ადგილი: „იქმნა საკვირველ, რამეთუ თანამ ბოკუეთილმან პირი აღმოსავლეთით ქმნა და დიდნი განიცინნა და მადლობაი შეწერა ლმერთსა“ (იხ.ბ.ბაღვაშიშვილი, 1999, გვ.64), ჩვენი აზრით, ზემოაღნიშნული

მონაცემი არსებითად განსხვავდება წმინდა გიორგის სიცილისგან, ერთი მხრივ. სწორედ კომიკური სილამის თვალსაზრისით, რაც ახასიათებს მხოლოდ ხალხურ-საკარნავალო სიცილს, რომელიც ყოვლისმომცველიცაა და, ამასთანავე, ამბივალენტურიც, მეორე მხრივ, წმინდა გიორგის დამოკიდებულება მიწიერი მიკროკოსმოსის მიმართ, შეიძლება „ვთარგმნოთ“ მაკროკოსმოსის „ენაზე“ და პირუკუ; ტრანსფორმაცია ერთიდან მეორე დონეზე და პირუკუ, გვაძლევს მათ იგივეობას. მაკროკოსმოსში ვგულისხმობთ სამყაროს არა მხოლოდ ქრისტიანულ, არამედ წარმართულ მოდელსაც. ამ უკანასკნელის წიაღში მითოსურ ზეპირ ტექსტებში არსებობდა წარმართული მთვარის ღვთაება, რომელიც ქრისტიანობის ეპოქაში წერილობითი ტექსტების გზით ჩაანაცვლა წმინდა გიორგის ქრისტიანულმა კულტმა, მაგრამ არა სრულად, რომ უკვლავ გაეჭრო წინარე ტრადიცია.

ჩვენი აზრით, აბუსერისძე ტბელის თხზულებაში მოცემულია წარმართული ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული ზეპირი „ტექსტებისა“ (რაც ცალკეულ სიმბოლურ ნიშანთა მიხედვით აღდგება) და ქრისტიანული წერილობითი ტექსტების ფიქსაცია, რითაც ერთმანეთს ზვდება ორი კულტურული ტრადიცია, მას ი.ლოტმანი კულტურულ ორენოვნებას უწოდებს (იხ. Ю.М.Лотман, 1973, с.8-10); ცნობილია ძეგლის ფოლკლორული წყაროები (იხ. მ.ჩიქოვანი, 1944), წარმართულ-ეთნოგრაფიულ „ტექსტს“ კი წარმოადგენს უძველესი ქართველური, ბუნების კვდომალროძინების მისტერიასთან დაკავშირებული კარნავალური ელემენტები.

აღსანიშნავია, რომ ძეგლის ავტორი წარმართული „ტექსტის“ მხოლოდ მინიშნებით კმაყოფილდება, რაც სრულიად საკმარისია მისი იდეოლოგიური მიზნისთვის. იგი იქ იწყებს ქრისტიანულ ამბავს, სადაც წარმართული მთავრდება, თუმცა ქრისტიანულ სახეობრივ სისტემაში არაიშვიათად ჩნდება წმინდა გიორგის წარმართული კულტის სამბოლიკაც, ასე მაგალითად: მხცოვან ნეტარ ბასილის წმინდა გიორგი ირემს მოუვლენდა ხოლმე. კონტექსტი არაფერს გვეუბნება ირმის შესახებ, მაგრამ ცნობილია, რომ ირემი და ხარი წმინდა გიორგის საკულტო ცხოველებს წარმოადგენენ. შდრ., ბოლოკ-ბასილის ხარები და მათი სახელები — ქურდა და პირქუში, რომელთა სახელდება, ჩვენი აზრით, მჭიდროდ უკავშირდება წმინდა გიორგის წარმართულ კულტს. აღნიშნული ზოონიმები, ასევე ანთროპონიმი (ჩვენი აზრით, გარკვეულწილად, თეონიმი) ბოლოკ-ბასილი, ძეგლში მწყობრ ნიშანთა სისტემას ქმნის, რომლის ყველა კომპონენტს მსკვალავს წმინდა გიორგის კულტთან დაკავშირებული სიმბოლიკა.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ეს წარმართული სისტემა მტკიცედ ექცევა „ცნობების“ ქანრის ფარგლებში, მაგრამ მთავარი სიუჟეტური ხაზის წარმოქმნელი ძირითადი წინააღმდეგობა (ლიტერატურული ინტრიგა) მაინც დაკავშირებულია ისეთ ფენომენტთან, როგორიცაა პერსონაჟთა „წყვილობა“ — ბოლოკ-ბასილი და ნეტარი ბასილი, წმინდა გიორგის მატერიალიზებული „ლაღობა“ და სერიოზული წმინდა გიორგი. როგორც ო.ფრეიდენბერგი მიუთითებს, ზოგადად „ხაზოვანი ციკლური ტექსტების“ შებრუნების შედეგია პერსონაჟ-წყვილების გაჩენა, რისი რეფლექსები ახალი დროის ეპიკურ ქანრებამდე აღწევს (იხ. О.М.Фрейденберг, 1973, 14).

ლიტერატურათმცოდნეობაში გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ ბოლოკ-მეტსახელია, რაც მომდინარეობს გარეგნული მსგავსებიდან („ბოლოკა“), ამდენად

მონაცემი არსებითად განსხვავდება წმინდა გიორგის სიცილისგან, ერთი მხრივ, სწორედ კომიკური სილამის თვალსაზრისით, რაც ანასიათებს მხოლოდ ხალხურ-საკარნავალო სიცილს, რომელიც ყოვლისმომცველიცაა და, ამასთანავე, ამბივალენტურიც, მეორე მხრივ, წმინდა გიორგის დამოკიდებულება მიწიერი მიკროკოსმოსის *„მეგობრობის თეატრებში“* მაკროკოსმოსის „ენაზე“ და პირუტყუ; ტრანსფორმაცია ერთიდან მეორე დონეზე და პირუტყუ, გვახლენუხნა *„ნათ ოფიციალს“*. მაკროკოსმოსში ვგულისხმობთ სამყაროს არა მხოლოდ ქრისტიანულ, არამედ წარმართულ მოდელსაც. ამ უკანასკნელის წიაღში მითოსურ ზეპირ ტექსტებში არსებობდა წარმართული მთვარის ღვთაება, რომელიც ქრისტიანობის ეპოქაში წერილობითი ტექსტების გზით ჩაანაცვლა წმინდა გიორგის ქრისტიანულმა კულტმა, მაგრამ არა სრულად, რომ უკვალოდ გაექრო წინარე ტრადიცია.

ჩვენი აზრით, აბუესრისძე ტბელის თხზულებაში მოცემულია წარმართული ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული ზეპირი „ტექსტებისა“ (რაც ცალკეულ სიმბოლურ ნიშანთა მიხედვით აღდგება) და ქრისტიანული წერილობითი ტექსტების ფიქსაცია, რითაც ერთმანეთს ხვდება ორი კულტურული ტრადიცია, მას ი.ლოტმანი კულტურულ ორენოვნებას უწოდებს (იხ. Ю.М.Лотман, 1973, с.8-10); ცნობილია ძველის ფოლკლორული წყაროები (იხ. მ.ჩიქოვანი, 1944), წარმართულ-ეთნოგრაფიულ „ტექსტს“ კი წარმოადგენს უძველესი ქართველური, ბუნების კვდომადლორძინების მისტერიასთან დაკავშირებული კარნავალური ელემენტები.

აღსანიშნავია, რომ ძველის ავტორი წარმართული „ტექსტის“ მხოლოდ მინიშნებით კმაყოფილდება, რაც სრულიად საკმარისია მისი იდეოლოგიური მიზნისთვის. იგი იქ იწყებს ქრისტიანულ ამბავს, სადაც წარმართული მთავრდება, თუმცა ქრისტიანულ სახეობრივ სისტემაში არაიშვიათად ჩნდება წმინდა გიორგის წარმართული კულტის სამბოლიკაც, ასე მაგალითად: მხცოვან ნეტარ ბასილის წმინდა გიორგი ირემს მოუვლენდა ხოლმე. კონტექსტი არაფერს გვეუბნება ირემის შესახებ, მაგრამ ცნობილია, რომ ირემი და ხარი წმინდა გიორგის საკულტო ცხოველებს წარმოადგენენ. შდრ., ბოლოკ-ბასილის ხარები და მათი სახელები — ქურდა და პირქუში, რომელთა სახელდება, ჩვენი აზრით, მჭიდროდ უკავშირდება წმინდა გიორგის წარმართულ კულტს. აღნიშნული ზოონიშები, ასევე ანთროპონიმი (ჩვენი აზრით, გარკვეულწილად, თეონიმი) ბოლოკ-ბასილი, ძველში მწყობრ ნიშანთა სისტემას ქმნის, რომლის ყველა კომპონენტს მსკვალავს წმინდა გიორგის კულტთან დაკავშირებული სიმბოლიკა.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ეს წარმართული სისტემა მტკიცედ ექცევა „ცხორების“ ჟანრის ფარგლებში, მაგრამ მთავარი სიუჟეტური ხაზის წარმოქმნელი ძირითადი წინააღმდეგობა (ლიტერატურული ინტრიგა) მაინც დაკავშირებულია ისეთ ფენომენტთან, როგორიცაა პერსონაჟთა „წყვილობა“ — ბოლოკ-ბასილი და ნეტარი ბასილი, წმინდა გიორგის მატერიალიზებული „ლაღობა“ და სერიოზული წმინდა გიორგი. როგორც ო.ფრეიდენბერგი მიუთითებს, ზოგადად „ხაზოვანი ციკლური ტექსტების“ შებრუნების შედეგია პერსონაჟი-წყვილების გაჩენა, რისი რეფლექსები ახალი დროის ეპიკურ ჟანრებამდე აღწევს (იხ. О.М.Фрейденберг, 1973, 14).

ლიტერატურათმცოდნეობაში გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ ბოლოკ-მეტსახელია, რაც მომდინარეობს გარეგნული მსგავსებიდან („ბოლოკა“), ამდენად

წარმოადგენს ეს პერსონაჟი „გასტრონომიულ-კარნავალური თემატიკის საფეხურს“ (რ.ხალვაში).

ჩვენი აზრით, ბოლოც- მართლაც მეტსახელია, მაგრამ გამორიცხულია, სახელდების მოტივად გვევლინებოდეს გარეგნული მსგავსება. მთელი რიგი არგუმენტების საფუძველზე ჩვენ მიგვაჩნია, რომ სახელდება გულისხმობს პერსონაჟის კავშირს უძველეს ქართველურ ტრადიციასთან, უფრო მეტიც — ბოლოც-ბასილი ბერიკაობა-ყენობის მთავარ პერსონაჟად შეიძლება განვიხილოთ. ჰაგიოგრაფის მიერ „ცხორების“ ჟანრის იდეალური გმირის სახე-იდის მოდელირებას საფუძველად უდევს სავლეს პავლედ ქცევის ახალი აღთქმისეული პარადიგმა.

ჩვენი აზრით, ბოლოცი ძირითადი აქსესუარი უნდა ყოფილიყო ბერიკების ჩაცმა-მორთულობისა. ნიშანდობლივია, რომ წერილობით წყაროებში მცენარის სახელი ბოლოცი პირველად ტბელის თხზულებაში ჩნდება (იხ.ივ.ჯავახიშვილი, 1986, გვ. 215-218), რაც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში საკარნავალო ტრადიციის სპეციფიკაზე მიუთითებს, სადაც ჩვენი ვარაუდით, სახელდობრ, წითელი ბოლოცი უნდა ფიგურირებდეს, რომლის ერთ-ერთი ვარიანტია ვაშლი ასევე — კვახი; მაგ., იმერეთში ბერიკას თავსაბურავად დასტურდება კვახი — „კვახაბერა“ (იხ.ჯ.რუხაძე, 2000, გვ.291)

ვაშლი აღნიშნული ფუნქციით არ გვხვდება სპეციალურ ლიტერატურაში, მაგრამ მის შესახებ ცნობა იპოვება ი.ჭავჭავაძის მოთხრობაში „უცია-ადამიანი?!“ თელეთის სალოცავად მიმავალი ლუარსაბის გარეგნობას მწერალი ასე აღწერს: „... ხმლის პირი ზედწამოცმული ვაშლით რომ ამოდებულნი სჭეროდა, თავიდან ფეხამდინ ორშაბათის ყინი იქნებოდა“ (ი.ჭავჭავაძე, 1988, გვ.103); ცნობილია, რომ თელეთობა, აწყვერის თეთრგორგობა და სხვ. წმ.გიორგის ხალხური საკულტო დღესასწაულები იყო. მწერლის მიერ თელეთის სალოცავის (სადაც ლუარსაბი და დარეჯანი შვილიერების შესავედრებლად მიდიან) და „ორშაბათის ყინის“ ერთ კონტექსტში მოხსენიებას გმირთა მხოლოდ სარწმუნოებასთან მიმართების აღნიშვნის ფუნქცია არ შეიძლება ჰქონდეს. ილია სპეციალისტის დაქრად იცნობდა ქართულ ეთნოგრაფიას, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ამ დაკავშირებას ეთნოგრაფიული დეტალი უდევს საფუძველად.

წითელი ვაშლი ფიგურირებს ლეჩხუმური საახალწლო „სამკლოვიარო ბასილას გვერგვის“ (ვაზის ლერწისგან გაკეთებული გორგალის, მორთულობაში: გორგალს ჯვარედინად აქვს გაყრილი თხილის ორი ჯოხი, რომელიც ამავე დროს ჩიჩილაკიცაა, წამახულ წვერებზე კი წამოცმულია ოთხი წითელი ვაშლი, ისინი „გვერგვის“ აუცილებელი აქსესუარებია. „ბასილას გვერგვი“ ოჯახში ნათლისღებამდე ინახება, ნათლისღების დღით მას ოჯახის უფროსი დაშლის და ნაწილებს ბოსლის სახურავზე აიტანს. ლეჩხუმურში დასტურდება ბასილა/ვასილა ფონეტიკური ვარიანტებიც (საკუთარი მასალა).

ჩვენი აზრით, „ბასილას გვერგვის“ ბოსელთან კავშირი ლეჩხუმურ რიტუალში სვანური მესაქონლეობა-მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული ბომბლა / ბოსელის საწესო რიტუალიდან მომდინარეობს.

ვ.ბარდაველიძის მიხედვით, მთიულურ-გუდამაყრული ახალი წლის რიტუალის მიხედვით, ბერი უკავშირდება საერთოქართულ ღვთაება ბასილს, რომელსაც, ასევე, ეწოდება ბოსელი/ბოსლო/ბოსლა, სვანეთში — ბობლა/ ბამბლუ

/ ბებლუ, ხოლო ქრისტიანობის ეპოქაში ღვთაება წმინდა ბასილს დაუკავშირდა (ვ. ბარდაველიძე, 1953, გვ. 98, 104).

გამოკვლევულია, რომ ბერი/ბერიკა/ბოსელ/ბასილ/ყვენი იდენტური ბერსონაჟებია, სახელდობრ ბერი კი მთვარის ღვთაება - წმინდა გიორგის ხატის მთავარი მსახურის სახელი. დადგენილია ისიც, რომ უმუშალოდ ბერი/ბერა/ბეროლ/ბერიკა ქრისტიანულ ვასილ/ბასილსაც უკავშირდება (იხ. ჯ. რუხაძე, დასახ. სტატია, გვ. 288, 291).

ქრისტიანობის უდიდესი წმინდანის ბასილი კაპადოკიელის ქართული წარმომავლობა და მასთან დაკავშირებული ბასილის კულტი (იხ. ე. ხინთიბიძე, 1962, გვ. 125-151; ბ. კილანავა, 1981, გვ. 87-105) ინტერესმოკლებული არ გვეჩვენება აბუსერისძე ტბელის თხზულებასთან დაკავშირებით, კერძოდ იმ საფუძველზე, რომ ბასილისა და გრიგოლის კულტი სწორედ იმ გეოგრაფიულ არეალშია დადასტურებული, სადაც მიმდინარეობს ტბელის თხზულების მოქმედება.

საქართველოში ძველთაგანვე ცნობილი ანთროპონიმი ბასილი (იხ. მკვანაძე ვარიანტი) ქართულში ბერძნულიდან უნდა გავრცელებულიყო ზეპირი ან წმინდა ტექსტთა ქართული თარგმანების გზით, თუმცა ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ, ჩვენი აზრით, თვით ბერძნულში, ასევე სხვა ხალხების ონომასტიკონში, მათ შორის ქართველურ არეალშიც, ზოგი ანთროპონიმი, დასაშვებია, გვიანხეთური ხანის აღმოსავლეთ კაპადოკიის ონომასტიკური ფონდიდან იღებდეს დასაბამს, სადაც ზოგი მათგანი თეოფორული სახელიცაა (იხ. ნ. ხაზარაძე, 2001, გვ. 121-127).

ხეთურთან და ხალღურთან ქართველური ენების კავშირს საგანგებოდ ეხებოდა ვ. თოფურია; ქართველურ ენებში ნ და ს ფენების ანალიზის დროს, იგი აღნიშნავს, რომ, კერძოდ, ნ ფენით ქართველური ენები ფართოდ უკავშირდებიან არა მხოლოდ კავკასიურ ენებს, არამედ ხეთურს და ასევე ნარევი ტიპის ხალღურს (ვ. თოფურია, 1979, გვ. 194-195). ზემოაღნიშნული წარმომავლობისა და ამ სახის ზოგი სახელი დასტურდება უძველესი ქართველური სიმღერების მისამღერებშიც (მ. შილაკაძე, 1999, გვ. 202-209), საიდანაც შემდგომში ანთროპონიმებად დამკვიდრებულან.

სვანურ ბასილის კულტში გვხვდება სახელის თანხმკვანაძე ვარიანტი - ბასილ, საქართველოს სხვა კუთხეებში დასტურდება ა-ფუძიანი ვარიანტიც—ბასილა (ალ. ლლონტი); აღსანიშნავია, რომ აბუსერისძე ტბელი საგანგებოდ იცავს სახელის ქრისტიანულ დაწერილობას მაშინაც, როცა გმირს ბოლოკ-ბასილის უწოდებს (შდრ., ნეტარი ბასილი).

ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ვ. ბარდაველიძის დებულება, რომ „ქრისტიანული წმინდანების სახელით, უმრავლეს შემთხვევაში, უძველესი ხალხური ღვთაებები იგულისხმება“ (ვ. ბარდაველიძე, 1941, გვ. 1-2).

ბოლოკ-ბასილი ენობრივად იმგვარივე სტრუქტურისაა, როგორცაა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ბასილა/ვასილასთან დაკავშირებული სახელები: კვანბა-ბერა, ბერიკა-ბასილა, კაცა-ბასილა და მისთ.

ჩვენი აზრით, ძველში პარადიგმატულ სახეთა იერარქიულობა ვლინდება: წარმართული ბერსონაჟის პარადიგმატული სახეებია: 1. ბერი, რომელიც მთვარის ღვთაება-წმინდა გიორგის ხატის მთავარი მსახური იყო, რადგან ძველის სახე-

ობრივი სისტემის თითოეული კომპონენტი ცალსახად უკავშირდება და განპირობებულია წმინდა გიორგის კულტით; 2.ხალხური ღვთაება ბასილი, რომლის კულტი მოიცავს უძველესი ბერის სახესაც; პარალელურად ამისა, ქრისტიანული იდეალური გმირის პარადიგმატული სახეებია: აბრაამი, წმინდა სტეფანე (იხ.ტექსტი, გვ.58), წმინდა ბასილი, (სავლე>) პავლე მოციქული, ასურელი წმინდა მამები, წმინდა გრიგოლ ხანძთელი.

მაშასადამე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბოლოკ-ბასილი და მასთან დაკავშირებული რეალიები არის წარმართული „ტექსტი“ ქრისტიანულ ტექსტში, რომელთანაც პრინციპულად არის დაკავშირებული ავტორის იდეოლოგიური თვალთახედვა, სასულიერო ძეგლის ენობრივ-ჟანრული დისკურსი - ავტორი მტიციედ იცავს ჰაგიოგრაფიის ოდინდელ ენობრივ გარსს.

ეს დისკურსი გრძელდება XVII-XVIII საუკუნეთა სასულიერო ძეგლებშიც, კერძოდ: „წამება □□□ ქეთევან დედოფლისაჲ“, „წამებაჲ ლუარსაბ მეფისაჲ“, „წამებაჲ ელისბარისი, შალვასი და ბიძინაჲსი“, გარკვეულწილად, სულხან-საბას-ქადაგებანშიც“, სადაც გრამატიკულ ფორმებს არქაული სტილის შექმნის ფუნქცია აკისრიათ, ამგვარსავე ფუნქციას ისინი მოკლებულნი არიან საერო ძეგლებში. საერო თხზულებათა ავტორები თხრობით, მხატვრული გამოსახვის საშუალებებით, ზოგჯერ ენობრივი გადახვევებით, მისწრაფვიან შესაბამისი სტილის შექმნისაკენ.

საგმირო-საფალავნო რომანი „ამირანდარეჯანიანი“ (საერთოდ, საერო ძეგლები) გენეტიკურად უკავშირდება სასულიერო, ჰაგიოგრაფიული დარგის მწერლობის ძეგლებს, რაც თავის დროზე კეკელიძემ ოთხი ელემენტის სახით გამოყო (იხ.კეკელიძე, 1933, გვ. 40-41), ერთ-ერთი ელემენტის მიხედვით, ორივე დარგის მთავარი გმირები „წმინდა მხედრებად“ არიან გააზრებული, რაც ეკლესიის მიერაც იქნა დაკანონებული, „ამის დასტურია ლაშთხვევის მთავარანგელოზის ეკლესიის იკონოგრაფია, სადაც დადასტურებულია სამი სცენა „ამირანდარეჯანიანიდან“ (ლ.შერვაშიძე, 1957, გვ.60-61).

საკარნავალო-სამოედნო სიცილი ნავარაუდევია „ამირანდარეჯანიანიშიც“ (რ.ხალვაში), მაგრამ ამ მხრივ არსებითად სხვა ვითარებაა ტბელის თხზულებათაში, რომელიც ტიპოლოგიურ კავშირს შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპულ ხალხურ-სასიცილო კულტურასთან ავლენს (იხ. M.M.Бахтин, 291-352), თუმცა ჩვენ მიუღებლად მიგვაჩნია სპეციალურ ლიტერატურაში არსებული თვალსაზრისი ძეგლში კათოლიკური სიცილის არსებობის შესახებ. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ჩვენი აზრით, ძეგლში ასახულია უძველესი ქართველური საკარნავალო სიცილის ტრადიცია (შდრ., ჯ.რუხაძე, 1999), რისი მასშტაბები ძეგლის მიხედვით, წმინდა გიორგის სახემდეც აღწევს, ღვთის მიმართ თავისუფალი, ფამილარული (ზოგჯერ სკაბრეზული) დამოკიდებულება უცხო არ არის ქართული ზეპირსიტყვიერებისთვისაც (იხ.გ.რ.კიკნაძე, 1972, გვ. 142); საქართველოსთვის განსაკუთრებულად მძიმე, გაუცინარ ეპოქაში, ძეგლის ავტორმა მკითხველს (მრევლს) საგანგებოდ უჩვენა კოსმიური სიცილის ფაქტი, რისი ანალოგიცაა საერთოდ საკარნავალო-სასიცილო კულტურის უპირველესი მიზანი - „ყოველთა დაბადებულთა სიცილის“ გამოწვევა და პრეცედენტი. ქართველთა უპირველესი და უძლიერესი ღვთაების „ლაღობას“ უნდა გამოეწვია დამონებულ ყოველთა ქართველთა

მხიარულებაც, აქედან - საყოველთაო ოპტიმიზმი. ძველი რომ ეპოქის ინტერესებით საზრდოობს, ჩანს იქედანაც, რომ შემდგომში ქართულ მწერლობაში მსგავსი თხზულება აღარ შექმნილა.

რომანის ჟანრული სპეციფიკა თავისთავად გულისხმობს თხრობის სტილს დაქვემდებარებულ თავისუფალ მიდგომას ანტიკურობიდან ცნობილი „მაღალი ჟანრების“ (ეპოსი, საგმირო პოემა, ოდა და სხვ.) ენისადმი, იგი ყოვლისმომცველი ჟანრია, ვერ თავსდება სამწიგნობრო, ნორმატიული ენის ფარგლებში და სრულად იყენებს ენის აბსოლუტურად ყველა შესაძლებლობას. საგმირო-საფალავნო, საგმირო-სარაინდო და ა.შ. რომანები წარმოიშვა ზეპირი თუ წერილობითი თხრობითი ჟანრების (მათ შორის ჰაგიოგრაფიის) საფუძველზე და წიაღში, მაგრამ მათ ძალზე ბევრი აქვთ საერთო შუასაუკუნეების ბერძნულ სარაინდო რომანთან, შეიცავენ ანტიკური ხანის რომანის ელემენტებსაც. ამის გამო რომანული სიტყვისადმი დამოკიდებულების თვალსაზრისით მათი შეფასება არ ხდება შემდგომი პერიოდების ევროპული რომანის ჟანრული პარამეტრებით, სადაც ერთ-ერთ ძირითად ნიშნად გამოიყოფა რომანული სიტყვის მიერ რიტორიკული სიტყვის რღვევა (იხ. *М.М. Бахтин*, 1986, с. 353-427); მიუხედავად ამისა, ქართულ სინამდვილეში შუა საუკუნეების რომანებმა და მათმა ავტორებმა, ერთი მხრივ, მინც გამოავლინეს შემდგომი პერიოდების რომანის მთავარი არსი - ენობრივი დემოკრატიულობა, მათ სამწიგნობრო ენის სტატუსი მიანიჭეს „ხალხის სამუდამო სალაპარაკო ენის“ გრამატიკულ ფორმებს. რუსთაველმა არტანები ახსნა სამწიგნობრო-საეკლესიო ენას და ფართოდ გაუხსნა კარი იმდროინდელი სამეტყველო ენისა და თანადროული დიალექტების ენობრივ ფორმებს (შდრ., არნ. ჩიქობავა, 1938, გვ. 220-223), რომელთა ნაწილი სამწიგნობრო ენის საერო ვარიანტის კუთვნილება მანამდეც უნდა ყოფილიყო, უმეტესობა კი თვით რუსთაველმა აქცია სამწერლო ფორმებად.

ჩვენი აზრით, „ამირანდარეჯანიანის“ ჟანრულ-ენობრივი დისკურსი შემდგომში გამოვლინდა იოანე ბატონიშვილის ორიგინალურ (დიალოგურ) რომანში „კალმასობა“. „კალმასობის“ ავტორმა ფართოდ წარმოაჩინა ძველი სასულიერო თხრობითი ჟანრების შინაარსობრივ-იდეური და თემატური შემეცნებითი მასალა (ამის შესახებ იხ. თ. ხვედელიანი, 1989, გვ. 59-72), მაგრამ ენობრივი გარსის მხრივ დაიცვა ჟანრის მოთხოვნები.

მაშასადამე, აღნიშნულ ძეგლთა (და მასთან დაკავშირებულ საკითხთა) ენობრივი და ლიტმცოდნეობითი ანალიზი საფუძველს იძლევა შემდეგი დასკვნებისთვის:

1) აბუსერისძე ტბელის თხზულებაში უცვლელადაა წარმოდგენილი ჰაგიოგრაფიის ჟანრული ყალიბი შესაბამისი, ოდინდელი, ენობრივი გარსითურთ. იგივე ვითარებაა X-XI საუკუნეების შემდგომ ეპოქებში შექმნილ სასულიერო მწერლობის ძეგლებშიც; მეორე მხრივ, „ამირანდარეჯანიანის“ ჟანრულ-ენობრივი ხაზი ქმნის ტრადიციას, რომელიც ქართული რომანის (XXს.) ფენომენადე მოდის. ამ მხრივ იგი ახლოს დგას ევროპული რომანის ისტორიასთან - XV-XVI საუკუნეებში ევროპული რომანი ხალხური სამეტყველო ენიდან ამოიზარდა (ლინგვისტური თეორია - მ. ბახტინი, ვ. კოჟინოვი, მ. მიხაილოვი);

2) გამომდინარე ზემოთქმულიდან, შესაძლებელია XI საუკუნიდან გამოიყოს არა ახალი ქართული ენა, არამედ საერო მწერლობის ენა, სამწიგნობრო ენის

საწიგნო (V-XVIII სს. და შემდგომ, სტილიზაციის გზით) და საერო (XII ს-ის დასაწყისი) ვარიანტები პარალელურად იწყებენ არსებობას. ამგვარ მიდგომას, პარალელურად განამტკიცებს IX საუკუნიდან მრგლოვანი ანბანისთვის ნუსხა-საწიგნო გამოყოფა, შემდგომ — ნუსხა-ხუცურისა და მხედრულის განაწილება საწიგნო და საერო ტექსტების გადასაწერად, რაც ყოველთვის გაცნობიერებული მომენტი იყო, მაგრამ რიგ მიზეზთა გამო ხშირადაც ირღვეოდა: ანბანის შეცვლა, მკითხველის ინტერესის გათვალისწინება და ა.შ. (სტეციალურ საწიგნო ტექსტებში ცნობილია ძველი ხელნაწერის ერთი ასეთი მინაწერი: „ნეტარ იყოველსა ესე ზემო ასოები, არა ვიცი, თავი სით უც“). ისტორიული საბუთების მიხედვით დაწერილია მხედრულად, მეორე ნაწილი - ნუსხა-ხუცურად, იმის მიხედვით რომელ წოდებას ეკუთვნოდა საბუთის შემდგენელი პირი.

მ. ტფუტკარაძის ზემოაღნიშნულ სქემაში გამოყოფილია სამი სტილი - საწიგნო, საერო და სამეცნიერო, ერთიანი სალიტერატურო ენის სამი კომპლექსი სახით. ჩვენი აზრით, სქემა სწორადაა აგებული - მართებულია კომპლექსის გამოყოფა, მაგრამ არა სამი, არამედ პირველი ორი ვარიანტისა. საწიგნო ენის ორი ვარიანტიდან - სასულიერო და საერო - თითოეულში გამოყოფა, ერთი მხრივ, „წამების“, „ცხოვრების“, ჰიმნების, ეგზეგეტიკის, პოპულტიკის და ა.შ., მეორე მხრივ, საერო რომანის, ოდების, მატიაანის და ა.შ. სტილები.

საწიგნო ენის ზემოაღნიშნული ვარიანტები ჩვენ გვესმის, როგორც საწიგნო და საერო მწერლობის ენა თავის, ერთმანეთისაგან განსხვავებულ, თითოეულ დინამიკაში. ჩვენში საერო მწერლობა წინარე უზარმაზარი ლიტერატურული და ენობრივი მემკვიდრეობის წიაღში იშვა არსებითი იდეებისა და საბუთო სისტემის სხვა დონეზე ტრანსფორმაციის გზით და საშუალებით, ესაა საერო ვარიანტი კი შეიქმნა საეკლესიო-სამწიგნობრო ენის მიმართ უფროდ შემოქმედებითი მიდგომით, ამ საფუძველზე სტილის შექმნის მიზნით უფრო შენეებულად დაშვებული შეცდომებით“ (პ.ვალერი), რაც განმსაზღვრელი ფაქტორის როლს ასრულებს ინდივიდუალურ სტილებშიც.

საერო მწერლობამ სულ სხვა განზომილებასა და კონტექსტში წარმოაჩინა საწიგნო-საეკლესიო ენა, რომელიც, თავის მხრივ, მეტად გამძლე აღმოჩნდა და ფარგვლი სიცოცხლისუნარიანობა დღემდე შეინარჩუნა (ღვთისმსახურების ენა). მისი გრამატიკული ნორმები დღესაც გვევლინება სასულიერო ტექსტთა დღეს შექმნის საშუალებად.

მ. ცალკე განსახილველი ფილოსოფიური მწერლობის ძეგლების საკითხი. უფრო ახლო, ისინი, როგორც თეოლოგიური ტექსტები, სრულიად კანონზომიერად ითვლებიან სამწიგნობრო ენის სასულიერო ვარიანტის ფარგლებში, სადაც უფრო გამოიყოფა სამეცნიერო სტილის სახით.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. აკ. შანიძე, 1934 - აკ. შანიძე (ალ. ბარამიძე, ილ. აბულაძე), ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, ტფ., 1934.
2. არნ. ჩიქობავა, 1938 - არნ. ჩიქობავა, დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“, ენიმკის მოამბე, III, თბ., 1937.
3. თ. უთურგაიძე, 2002 - თ. უთურგაიძე, ქართული ენა სისტემური ასპექტით, ქუთაისური საუბრები, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, IX, 2002წ.
4. ბ. ჯორბენაძე, 1987 - ბ. ჯორბენაძე, ბალავარი ქართული მწერლობისა, თბ., 1987.
5. ბ. ჯორბენაძე, 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.
6. ზ. სარჯველაძე, 1984 - ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
7. ტ. ფუტყარაძე, 1993 - ტ. ფუტყარაძე, ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში ეტაპების გამოყოფის მიზანშეწონილობის შესახებ, ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებელთა II სამეცნიერო კონფერენცია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, ქუთ., 1993.
8. რ. თვარაძე, 1985 - რ. თვარაძე, თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობა, თბ., 1985.
9. პროტოპრესვიტერი გიორგი (გამრეკელი), 1996 - პროტოპრესვიტერი გიორგი (გამრეკელი), წმინდა წერილის თანამედროვე ქართულ ენაზე თარგმნის პრინციპების შესახებ, გელათის მეცნიერებათა აკადემიის უწყებანი, ქუთ., 1996, №2.
10. პროტოპრესვიტერი გიორგი (გამრეკელი), 2000 - პროტოპრესვიტერი გიორგი (გამრეკელი), ზოგიერთი მოსაზრება ლიტურგიული ანუ საღვთისმეტყველო წიგნების თანამედროვე ენაზე თარგმნასთან დაკავშირებით, ქუთაისური საუბრები, VII. თეზისები, 2000 წ.
11. ც. ბენდელიანი, 2001 - ც. ბენდელიანი, ილია ჭავჭავაძე და ღვთისმსახურების ენა, კრ. ქართველური მემკვიდრეობა, V, ქუთ., 2001.
12. აბუსერისძე ტბელი, 1941 - აბუსერისძე ტბელი, ბოლოკ-ბასილის მშენებლობა შუარტყალში და აბუსერისძეთა საგვარეულო მათიანე, 1233 წ. გამოსცა ლ. მუსხელიშვილმა, თბ., 1941.
13. აბუსერისძე ტბელი, 1990 - აბუსერისძე ტბელი, სასწაულნი წმიდისა მთავარმოწამისა გიორგისნი. წგ. წმინდა გიორგი ქართულ მწერლობაში, შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, ლექსიკონი და კომენტარები დაურთო ე. გაბიაშვილმა, თბ., 1990.
14. აბუსერისძე ტბელი, 1998 - აბუსერისძე ტბელი, ახალი სასწაულნი წმიდისა გიორგისნი, თხზულებანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთეს: ნ. გოგუაძემ, მ. ქავთარიამ, რ. ჩავუნავამ, ბათ., 1998.
15. მოსე ხონელი, 1967 - მოსე ხონელი, ამირანდარეჯანიანი, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ლ. ათანელიშვილმა, თბ., 1967.
16. ივ. ქავთარაძე, 1964 - ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, I. XII-XVIII ს.ს. თბ., 1964.

17.გ.ახვლედიანი, 1956 - გ.ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის შესავალი, თბ., 1956.

18.კ.დანელია, 1998 - კ.დანელია, ნარკვევები ქართული სამწერლობო ისტორიიდან, I. თბ., 1998.

19.ე.ხომტარია-ბროსე, 1992 - ე.ხომტარია-ბროსე, ქართული საისტორიო მწერლობის უნარული კუთვნილებისა და თავისუფლების საკითხისათვის, ჟ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1992, №1-2.

20.პ.რატიანი, 1979 - პ.რატიანი, ძველი ქართული ლიტერატურის თემატიკა. აბუსერისძე ტბელის მოთხრობა, როგორც საისტორიო წყარო, ჟ. „მათაბი“, 1979, №11.

21.ე.გაბიძაშვილი, 1982 - ე.გაბიძაშვილი, ასურელი მოღვაწეების „ცხოვრება“ ე.წ.არქეტიპების ურთიერთმიმართებისათვის, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სესია, 1982, №4.

22.ნ.სულავა, 1999 - ნ.სულავა, აბუსერისძე ტბელი - რედაქტორი, მწერალი, კრებული აბუსერისძე ტბელი-800, თბ., 1999.

23.კ.კეკელიძე, 1981 - კ.კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1981.

24.რ.თვარაძე, 1983 - რ.თვარაძე, აბუსერისძე ტბელის ნოველა, ჟ. „ქორიხი“, 1983, № 5.

25.რ.სირაძე, 1991 - რ.სირაძე, წმინდა გიორგის „ქართული“ სასწაულები, კ. სკოლა და ცხოვრება“, 1991, №8.

26.ი.სიხარულიძე, 1981 - ი.სიხარულიძე, ტბელი აბუსერისძე, ცხოვრება ქუთაისის ბასილისა, ბათ., 1981.

27.ვ.როდონაია, 1987 - ვ.როდონაია, შენიშვნები, ქართული მწერლობა, III, თბ., 1987.

28.რ.ხალვაში, 1998 - რ.ხალვაში, ტბელ აბუსერისძის სახისმეტყველება, თბ., 1998.

29.ბ.ბალხამიშვილი, 1999 - ბ.ბალხამიშვილი, აბუსერისძე ტბელი - ზეივანური, კრ. აბუსერისძე ტბელი - 800, თბ., 1999.

30.Ю.М.Лотман, 1973 - Ю.М.Лотман, Статьи по топологии культуры, Тарту, 1973.

31.მ.ჩიქოვანი, 1941 - მ.ჩიქოვანი, აბუსერისძე ტბელის თხზულების ფოლკლორული წყაროები, სმამ, ტ.V, №7, 1941.

32.О.М.Фрейденберг, 1973 - О.М.Фрейденберг, Происхождение литературной интриги. Труды по знаковым системам, т.6, Тарту, 1973.

33.ივ.ჯავახიშვილი, 1986 - ივ.ჯავახიშვილი, თხზ. 12 ტომად, ტ.V, თბ., 1986.

34.ჯ.რუხაძე, 2000 - ჯ.რუხაძე, ნიღბოსანთა დღესასწაულის მთავარი მონაწილის ბერიკას ენობრივ-კულტურული სიტუაციის ისტორიული დინამიკა, კრ. ქართველური მეგვიდრეობა, VI, ქუთ., 2000.

35.ი.ჭავჭავაძე, 1988 - ი.ჭავჭავაძე, თხზ. 20 ტომად, ტ.II, თბ., 1988.

36.ვ.ბარდაველიძე, 1953 - ვ.ბარდაველიძე, ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, თბ., 1953.

37.ე.ხინთიბიძე, 1962 - ე.ხინთიბიძე, ბასილი დიდის სადაფრობისათვის, საქ.სსრ, მეცნ. აკად. საზოგად.მეცნ. განყოფილების „მოამბე“, 1962, №3.

38.ბ.კილანავა, 1981 - ბ.კილანავა, ბასილი და გრიგოლის კულტი

- საქართველოში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1981, №4.
39. ნ. ხაზარაძე, 2001 - ნ. ხაზარაძე, გვიანხეთური ხანის აღმოსავლეთ კაბადოკიის ანთროპონიმიკისათვის, წგ. ძველადმოსავლური და ქართველოლოგიური ძიებანი, თბ., 2001.
40. ვ. თოფურია, 1979 - ვ. თოფურია, ნ და ს ფენებისათვის ქართველურ ენებში, შრომები, ტ. III, თბ., 1979.
41. მ. შილაკაძე, 1999 - მ. შილაკაძე, გლოსოლოგიები ქართულ ხალხურ სიმღერებში. კრ. ქართველური მემკვიდრეობა, III, 1999.
42. ვ. ბარდაველიძე, 1941 - ვ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ზაბარ), თბ., 1941.
43. კ. კეკელიძე, 1933 - კ. კეკელიძე, ქართული ფეოდალური ლიტერატურის პერიოდიზაცია, თბ., 1933.
44. ლ. შერვაშიძე, 1957 - ლ. შერვაშიძე, კედლის მხატვრობა „ამირანდარეჯანიანის“ სიუჟეტით სვანეთში, ე. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1957, №1.
45. М. М. Бахтин, 1986 - М. М. Бахтин, Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса, в кн. Литературно-критические статьи, м., 1986.
46. გ. კიკნაძე, 1972 - გ. კიკნაძე, ქართული სატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის, თბ., 1972.
47. ჯ. რუხაძე, ბუნების ძალთა აღორძინების ხალხური დღესასწაული საქართველოში. ბერიკაობა-ყვენობა. თბ. 1999.
48. М. М. Бахтин, 1986 - М. М. Бахтин, Из предистории романного слова. Эпос и роман, в кн. Литературно-критические статьи, м., 1986.
49. თ. ხვედელიანი, 1989 - თ. ხვედელიანი, „კალმასობა“ და ჰაგიოგრაფიული მწერლობა (V-Xსს.), მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1989, №1.

TSIALA BENDELIANI

"MIRACLES OF THE SAINT MARTYR GIORGI" AND AMIRANDAREJANIANI" FROM THE STANDPOINTS THE PERIODIZATION OF THE GEORGIAN LITERARY LANGUAGE

For purpose of periodization of the literary Georgian language, studied two works of the same epoch (13th c.) yet of the different genres the religious one - the Hagiographic writing of Abuserisdze Tbeli and the secular writing "Amirandarejaniani" a chivalrous romance.

Linguistic analysis and literary study of both works led to the conclusion that it is not right to seek after determining periods in the literary language, however it is necessary along with the language of religious texts 5th - 18th cc. and thereafter, by way of stylization) and of the secular texts (from the 12th cc. to present) to distinguish language variants that had been functioning in parallel with the two varieties.

თინათინ გოლჭავაძე

ენის სტანდარტიზაცია და დიალექტები

ჩვენამდე მოღწეული პირველივე ქართული წერილობითი ძეგლები, რომლებიც ახალი წელთაღრიცხვის V საუკუნიდან გვაქვს, მკაცრად სტანდარტიზებულ ენაზეა შექმნილი. სტანდარტიზაცია ერთნაირად ახასიათებს როგორც ქვეყნის მთავდასახვევ ადგილას - ცენტრში თუ პერიფერიაში, ისე საზღვარგარეთ აღმოჩენილ პირველივე ქართულ ეპიგრაფიკულ თუ სხვა წერილობით ძეგლებს.

სტანდარტიზაცია არის ენის რომელიმე ვარიანტის ფართოდ გავრცელების პროცესი. იგი თანდათანობით იქცევა სუბრადიალექტურ ნორმად და თავისი ფუნქციებით აღემატება რეგიონულ და სოციალურ დიალექტებს (ფერგიუსონი, 1970, გვ.31). ქართული ენის სტანდარტიზაციის საწყის პერიოდზე დაკვირვება საჭირო წყაროების უქონლობის გამო ჯერჯერობით შეუძლებელია. უნდა ვიფიქროთ, რომ, როგორც საერთოდ ყველგან, ისე ქართლშიც, სტანდარტიზებული ქართული ურბანისტული მოვლენა იყო, მაგრამ ჭირს საუბარი იმაზე, რომელი ენა ან ქართულის რომელი ტიპი (სოციალური თუ დიალექტური) შეავინროვა, ან რომელს ჩაენაცვლა სტანდარტიზებული ქართული. ასევე ძნელია დაბეჯითებით რამის თქმა, ეყრდნობოდა თუ არა იგი "განათლებული საშუალო ფენის" (ფერგიუსონი, 1970, გვ.33), ან "ქალაქის ინტელიგენციის ბირთვის" (გარვინი, 1959, გვ.29) მეტყველებას, რაც საერთოდ მიზნულია სტანდარტიზებული ენის საფუძვლად.

V საუკუნის დასაწყისისთვის ქართული უკვე წერილობითი ენაა, რომელზეც ზრუნავენ. ამ დროისათვის ქართულს უკვე აქვს ფართო კომუნიკაციისათვის საჭირო ინტეგრაციისა და უნიფიცირების თვისებები. იგი მოდერნიზებული, ქართლის ქრისტიანული ელიტის მიერ მიღებული და აღიარებული ენაა (ფერგიუსონი, 1970, გვ.34). ქართული უკვე აღჭურვილია ქრისტიანობასთან დაკავშირებული სპეციალიზებული ლექსიკითა და ქრისტიანობის შესაბამისი დისკურსებით - ძველი და ახალი აღთქმის თარგმნილი წიგნები, ჰაგიოგრაფია, ჰიმნოგრაფია, როგორც ორიგინალური, ისე თარგმნილი და კომენტირებული თეოლოგიური ლიტერატურა. ამ აზრს ამაგრებს კ. დანელიას დაკვირვება, რომ "შუმანიკის წამებაში" გამოყენებულია თვრამეტი ბიბლიური სენტენცია-ალეგორია; თვრამეტივე დიალოგშია ჩართული, ამათგან თექვსმეტი - შუმანიკის მეტყველებაში და ორი - ავტორისაში. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საკრძაღველ, "ღვთის სიტყვად" მიჩნეული თხზულებებიდან - პავლეს ეპისტოლეებიდან, მათეს, ლუკას და იოანეს სახარებებიდან, შესაქმიდან, ისუ ნავეს წიგნიდან, ფსალმუნებიდან და ა.შ. - საჭირო ადგილები ზუსტად კი არ არის მოტანილი, არამედ იაკობ ხუცესი შეუზღუდავ, თავისუფალ პერიფრაზირებას მიმართავს. განსაკუთრებით საყურადღებოა ნონსენსური ("უზრო", მცდარი) იკითხვისები, რომლებიც ბიბლიის ძველ ქართულ თარგმანში მოიპოვება და ასეთივე სახით გამეორებულია იაკობის თხზულებაში. "შუმანიკის წამებაში" გამოყენებული ბიბლიური სენტენცია - ალეგორიების შესწავლა, მათი შედარება პირველწყაროებთან, უცილობელს ხდის, რომ "შუმანიკის წამების" სახით ჩვენს წინაშეა ისეთი სრულყოფილი მხატვრული ძეგლი,

რომელიც უეჭველ წინაპირობად გულისხმობს მრავალსაუკუნოვანი ეროვნული ლიტერატურული ტრადიციისა და მოქნილი, დახვეწილი, დანმენდილი, ნორმირებული სამწერლობო ენის ადრინდელ არსებობას (დანელია, 1998, გვ.490). ამ აზრს გაცილებით ადრე დაბეჯითებით გამოთქვამდა კ. კეკელიძე: "იაკობ ცურტაველის "მარტივობა შუშანიკისი" ნათლად ამტკიცებს, რომ მესხეთე საუკუნის ნახევარში ქართულად უკვე არსებობდა ევანგელე ანუ სახარება, პავლე მოციქულის ეპისტოლენი, საიდანაც იაკობს ციტატები მოჰყავს და ასერგასი ფსალმუნისაგან შემდგარი დავითნი" (კეკელიძე, 1960, გვ.415). კორნელი კეკელიძეს ამ აზრის გამოთქმის საშუალებას აძლევდა თავად "შუშანიკის წამების" ტექსტში მოცემული ინფორმაცია. მაგალითად, დედოფალმა "თანა წარიტანა ევანგელჳ და წმიდანი წიგნნი იგი მოწამეთანი".

V საუკუნის დასაწყისისთვის ქართულს უკვე დიდი ხნის მოპოვებული ჰქონდა მნიშვნელოვანი სოციალური ფუნქცია - იგი ეროვნული იდენტიფიკაციისა და კულტურული თვითდამკვიდრების საშუალება იყო. როგორც ნ. მარი წერდა, "ქართული მწიგნობრობა თავიდანვე, უძველეს ნაშთებში, წინ გვიშლის განვითარებულს სალიტერატურო ენას. ცხადია, საეკლესიო მწიგნობრობას არ შეუქმნია იგი. სალიტერატურო ქართული ენა ქრისტიანობამდის ადრე გამოშუშავებული უნდა ყოფილიყოს და ქრისტიანულ მწიგნობრობას იგი მხოლოდ თავისთვის საინტერესო ნაწილში განუვითარებია" (მარი, 1938). ჩვენამდე მოღწეული ძეგლების ქრონოლოგიური საზღვრები მხოლოდ იმის საშუალებას იძლევა, რომ დავუშვათ დაუფიქსირებელი, ხანგრძლივი ზეპირი ლიტერატურული ტრადიციის არსებობა, რომელიც წინ უძღოდა ენის წერილობით ფიქსაციას ან ენის სტანდარტიზებული წერილობითი სახე მთლიანად შეავიწროვა ქრისტიანული ელიტის მიერ მოდერნიზებულმა ქართულმა. ლიტერატურული ენის ჩამოყალიბება ამა თუ იმ კულტურაში არ იწყება აუცილებლად ენის წერილობით ფიქსაციასთან ერთად. "ლიტერატურული" ტრადიციები და "ლიტერატურული" ენა ხშირად ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ზეპირსიტყვიერების სახით არსებობს (გამყრელიძე, 1990, გვ.200-201).

პირველივე ლიტერატურული ძეგლების ენობრივი დახვეწილობის ხარისხი, შესაძლოა, ქართულის მაღალგანვითარებულ საერთაშორისო ენებთან ხანგრძლივ და ღრმა კავშირზეც მიგვანიშნებდეს (გორდენიანი, 1993). თუ მათ მნიშვნელოვანი როლი მართლაც შეასრულეს ქართულის ნორმატიულ ენად ქცევის პროცესში, ეს ვერ მოხდებოდა მწიგნობრული ურთიერთობის გარეშე, ამისთვის მხოლოდ "ზეპირი" კავშირები საკმარისი არ იქნებოდა. დამწერლობის შექმნისა (graphiration) და სტანდარტიზაციის გარდა ენის განვითარების ერთ-ერთი სახეა მოდერნიზაცია. იგი მიზნად ისახავს, ენა გახადოს სხვა განვითარებული ენების მსგავსი, რომ შესაძლებელი იყოს დისკურსის ისეთი ფორმების შექმნა, რომლებიც შეესაბამება საზოგადოების ინტერესებსა და მიზნებს (ფერგიუსონი, 1970, გვ.32).

სალიტერატურო ენის ისტორიის საწყის პერიოდშივე აშკარაა ქართულის მნიშვნელოვანი შინაგანი თვისებები: მოქნილი სტაბილურობა, რაც ენაში კულტურის ფარდი მოდიფიკაციის საშუალებას იძლევა და ინტელექტუალიზაცია, რადგან ქართულის კოდიფიცირებული ვარიანტი, რომელზეც ითარგმნება წმინდა

წერდა, საღვთისმეტყველო ლიტერატურა და იქმნება ორიგინალური ნაწარმოებები, უმთავრესად ყოველდღიური ქართული მეტყველებისაგან ხელოვნურობის მაღალ ხარისხით. პირველივე ქართული წერილობითი ძეგლების დახვეწილობა ეფუძნებინებს, რომ მნიგნობარი ქართველებისთვის მშობლიური ენა ეფუძნებოდა ნორმა და ისინი ეტალონს ქმნიან. ამას გარდა, ქართულს დიდი ხანია მოპოვებული აქვს, როგორც პ. გარვინი უწოდებს, ამ ენაზე პოლპარავე კოლექტივის გამაერთიანებელი და იმავდროულად სხვადასხვაენოვანი საზოგადოებებისგან გამოყოფისა და თავდაცვის ფუნქციები.

წვეულებრივ, სტანდარტული ენის ლიტერატურული მოდელის შემქმნელად აღიარებულია მწერალი ან მწერალთა მცირე ჯგუფი. სტანდარტიზებული ენა რელიგიური ან ეროვნული (ან რელიგიურ-ეროვნული, - თ.ბ.) სიმბოლოა (ვერვიუსონი, 1970, გვ.32). ამ თავში სპეციალურად ცალ-ცალკე განიხილება, ერთი მხრივ, ენობრივი ნორმის ცნება და, მეორე მხრივ, მწერლის (ან მწერალთა ჯგუფის) დამოკიდებულება და წვლილი (მონაწილეობა) ენობრივი ნორმის შექმნაში.

მიუხედავად იმისა, რომ ძველი ქართული ორიგინალური და ნათარგმნი ლიტერატურა ქმნის ერთ მთლიან ჰომოგენურ ენობრივ სისტემას, რაც ვერ უსახებდა მხოლოდ ჟანრული ერთგვაროვნებით, XI-XII საუკუნეებამდე ჩვენთვის უცნობია ქართველ მნიგნობართა მუშაობის თეორიული საფუძვლები. გამსაჯურებით ეს ეხება ბიბლიურ ტექსტთა მთარგმნელებს, რომლებიც ენის კანონმდებლებად გვევლინებიან. მათ ღვანლს შთამომავალი იმდენად უსახებენ, რომ ხელშეუხებელ სინმინდედ თვლიან (ამის შესახებ იხ. დანართებით ქვემოთ). პირველ ანონიმ მთარგმნელებს მხოლოდ რჩეულებს აღიარებენ. მაგალითად, ეფთვმე მთაწმიდელის ქართული თარგმანების შესახებ ვიორგი მთაწმიდელი წერს: "ეგევითარი თარგმანი, გარეშე მათ პირველთასა, არაარა გამოჩინებულ არს ენასა ჩუენსა და ვჰგონებ, თუ არცაღა გამოჩინებად არს" (გ. მთაწმიდელი, 1967).

თვით X საუკუნისა და შემდგომი პერიოდის ქართველ ეგზეტიკოსთა ლინგვისტური ხასიათის კომენტარების უმეტესობა ქართული ენისთვის დამახასიათებელ მოვლენებს კი არ ხსნის, არამედ ბერძნულისას (კომენტარებში ძირითადად ახსნილია გრამატიკული სქესის გამოხატვის თავისებურებანი ბერძნულში, Pluralia tantum-ის, ბერძნულ საკუთარ სახელთა ბრუნების თავისებურებანი, მახვილის, ასპირაციისა და პუნქტუაციის ნიშნები, კუთილხმოვნების ნიშანი ბერძნულ ენაში და ა.შ.). ყველა მათგანი განხილულია არა მეცნიერული გრამატიკის, არამედ ჰერმენევტიკული სახელმძღვანელოს პოზიციიდან და თარგმანთან დაკავშირებული პრაქტიკული საჭიროებითაა განპირობებული. ცხადია, მთარგმნელ-კომენტატორთა ამ ტიპის კომენტატორული საქმიანობა ქართული ენის მეცნიერული გრამატიკის წინამორბედად ვერ ჩაითვლება, იგი არის ძველი ქართული ენის ე.წ. პრაქტიკული, ჰერმენევტიკული გრამატიკის ჩონჩხი (დობორჯგინიძე, 2000, გვ.13).

ანტონ პირველი მოიხსენიებს "პირველთა ჩუენთა გრამატიკოსთა" და უფრო აღნიშნავს, რომ გრამატიკული სახელმძღვანელო ძველ ქართულ სამყაროში არ არსებობდა: "წმინდა მამათა ქართველთა მეთარგმანეთა მოჰჳინა ღმერთმან

სული თვის და გადმოღებითა წიგნთაჲთა იღვანეს საღმრთოთა წერილთა და წმიდათა მოძღვართა და ბუნებისა და ზესთა ბუნებისა წერილთა გადმოთარგმანებითა, რაოდენიცა კმა. და ამათნი იგი თარგმანები წერილნი მრავალნი ჰგან დღეინდლად დღემდე. დაღათუ მრავალნი აკლნ, პოებულ არიედ წმიდასა ქალაქსა იერუსალემს და წმიდასა მთის ათონის მონასტერსა ჩუენ ქართველთასა; გარნა გრამატიკაჲ არასადა ვისმინეთ, არცა ნაშთთა წიგნთა შემდგომად აოხრებისა და არცა პირველ, რაცა იყოსცა ჩვენსა ზედა ენასა" (დამოწმებულია ნ. დობორჯგინიძის მიხედვით, 2000, გვ.14). გავრცელებული თვალსაზრისით, აქ ჩანს გრამატიკისა და გრამატიკოსის ანტონისეული ზოგადი და დაბნეული გაგება. მაგრამ, როგორც ნ. დობორჯგინიძემ გამოიკვლია, გრამატიკისა და გრამატიკოსის ანტონისეული გაგება ზუსტად ასახავს ძველი ქართული ლინგვისტური აზროვნების ისტორიულ სურათს და არავითარ წინააღმდეგობას არ შეიცავს. ანტონი გულისხმობს არა ენის მეცნიერულ გრამატიკას, არამედ პრაქტიკულ სახელმძღვანელოს, ტექსტის განმარტებათა სისტემას, რომელსაც თანამედროვე გაგებით, გრამატიკასთან გაცილებით ნაკლები აქვს საერთო, ვიდრე სხვა ჰუმანიტარულ მეცნიერებებთან (ტექსტოლოგია, ლიტერატურათმცოდნეობა, თეოლოგია, ფილოსოფია); ხოლო გრამატიკოსი, უპირველეს ყოვლისა, ტექსტის განმარტებელს (აგრეთვე მთარგმნელს, - თ.ბ.), ტექსტოლოგს, ზოგადად ფილოლოგს ნიშნავს და არა მაინცდამაინც გრამატიკული ხასიათის თხზულების ან თუნდაც გრამატიკის ავტორს (ნ. დობორჯგინიძე, 2000, გვ.16).

სტანდარტიზაცია ენობრივი დაგეგმვის ერთ-ერთი სახეა. სწორედ ენობრივ დაგეგმვას ახორციელებდნენ გრამატიკოსები. ისინი ორმაგ როლს თამაშობდნენ. ერთი მხრივ, როგორც ტექსტოლოგები, ტექსტის განმარტებლები და ფილოლოგები, იკვლევდნენ სათარგმნელი ტექსტის ენობრივ ქსოვილს, ე.ი. სწავლობდნენ ენის ბუნებას და არამცირედი წვლილი შეიტანეს ენის შესახებ მეცნიერების ჩამოყალიბებაში; მეორე მხრივ, როგორც ენარ ჰაუგენი წერს, გრამატიკოსები მასწავლებლები იყვნენ და ეკუთვნოდნენ იმავე ისტებლიშმენტს, რომელშიც შედიოდნენ მოსამართლეები, მოძღვრები და პრინციები (საერთოდ, არისტოკრატია, - თ.ბ.). მოსამართლეები ქმნიდნენ საზოგადოებრივი ცხოვრების, მოძღვრები - რელიგიის, არისტოკრატია - ეტიკეტის კოდს, ხოლო გრამატიკოსები ქმნიდნენ "სწორ" ან "კარგ" ენას. ადრე მკვეთრად არ იყო ერთმანეთისაგან გამიჯნული ენის შესწავლა დესკრიპციული (აღწერითი) და პრესკრიპციული (მიწერიითი) თვალსაზრისით და გრამატიკა (თვით პრესკრიპციული (მიწერიითი) უფრო ნორმატიული დისციპლინა იყო, ვიდრე - ანალიტიკური (ჰაუგენი, 1966, გვ.3-4).

სწორედ პირველმა ანონიმმა გრამატიკოსებმა (ე.ი. მთარგმნელ-კომენტატორებმა) შექმნეს ქართული წიგნური ენა, რომელიც შუასაუკუნეთა სასულიერო მწერლებისთვის იდეალი იყო. წიგნურში იგულისხმებოდა საეკლესიო ძველი ქართული, რომლის კონსერვატიულობას მისი უწყვეტად გამოყენება და მაღალი პრესტიჟი განაპირობებდა (ბოედერი, 2001). წიგნური - სალიტერატურო ენის, ხოლო სოფლური - არასალიტერატუროს, დიალექტურის მნიშვნელობით პირველად დასტურდება საკუთარი მთარგმნელობითი მეთოდის შემქმნელის ეფრემ მცირის მიერ თარგმნილ ტექსტებზე დართულ

ლექსიკონოგრაფიულ სქოლიოებში, რომელთა შორის გამოიყოფა განმარტებითი სქოლიოები, სადაც მოცემულია ერთი ცნების გამომხატველი "ნიგნური" და "სოფლური" ერთეულები (სარჯველაძე, 1981, გვ.10).

ბოედერმა თვალი გადაევნა "ნიგნურისა" და "სოფლურის" გამოსახულების ისტორიას და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ XI-XIII საუკუნეებში ნიგნური ქართული სამწერლობო ენის კონსერვატულ ნაჲადს შეადგენდა. მან პერიოდში მოხდა "სოფლური" წერილობითი ენის ემანსიპაცია ძველი წერილობითიდან. "სოფლური" უკვე შეიცავს როგორც არარელიგიური მწერლობის ენას, ისე "მარტივ" სამეტყველო ენას, ანუ სხვაგვარად რომ ვთქვათ, იგი აღნიშნავს ენის დემოკრატიულობის ხარისხს (სარჯველაძე, 1997, გვ.3-11). ენის დემოკრატიულობა განისაზღვრება იმის მიხედვით, რამდენად ახლოსაა ენის საბუნი და სამწერლობო სახეები ერთმანეთთან.

ეფრემ მცირე გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულების "ქრისტეს მოხსნათჲს" თარგმნისას არშიაზე აკეთებს ასეთ კომენტარს:

"შეისწავე, რამეთუ ამას ადგილსა სახარებისასა, ვითარმედ: "მონაო პოროტო და მედგარო", "მცონარებისა" ნილ თქმულ არს "მედგრობად", მალათუ რომელთამე ადგილთა "მედგარი" "მზაკუვარად" გულისკმა-იყოფების, უფროსდა ლიტონსა საუბარსა შინა".

ეფრემ მცირე ტერმინებს - სოფლური, ლიტონი და უშუერი - თავისუფლად უნაცვლებს ერთმანეთს (სარჯველაძე, 1984, გვ.233). ასეთი დიალექტები გვაფიქრებინებს, რომ ლიტონი და უშუერი სოფლურის მსგავსად მხოლოდ ამა თუ იმ ტერიტორიული ან სოციალური დიალექტისთვის განსაზღვრულ სიტყვებს ან ფორმებს კი არ აღნიშნავს, არამედ მდაბიური რეგისტრებისა და წერის სტილსაც. სწორედ ამიტომ ალ. ფოცხიშვილი "სოფლურს, უშურსა და ლიტონს" აერთიანებს ტერმინით "ვულგარული", რაც ლიტერატურულისა და მაღალი სტილის საპირისპიროდ, ნიშნავს არალიტერატურულსა და მდაბიურს (ფოცხიშვილი, 1995, გვ.105). ამის ნათელი მაგალითია იოანე დამასკელის "დიალექტიკის" ქართული თარგმანის წინაბიტყვაობაში ეფრემ მცირის მიერ გაკეთებული შენიშვნა:

"გარნა უწყითმცა, თუ რომელთა წიგნთაჲ ეგების კაზმვაჲ, ანუ რომელთაჲ უღონოჲ არს, რამეთუ იპოოს თუ "ცხოვრებაჲ" ანუ "წამებაჲ", ანუ რაიცა-რაი მანავი, გინა მოთხრობით სოფლურითა და უშურითა სიტყუთა აღწერილი, მას სიტყუთ განაშუენებენ, გარდაკაზმავენ და მეტაფრას უწოდენ, რომელ არს "გარდაკაზმული" (დამასკელი, 1976, გვ.68). აქედან ჩანს, რომ ნიგნური ენა რიტორიკული თვალსაზრისით რაფინირებულია. იგი ხასიათდება როგორც გარდაკაზმული, განაშუენებული, ე.ი. სტილისტურად დახვეწილი, სოფლური, ლიტონი და უშუერი კი დაბალი, მდაბიური სტილით ნაწერს აღნიშნავს. ლიტონი, უშუერი მეტყველება და წერა ახასიათებს ლიტონ კაცს - კაცს "რომ წმიდათაგანს, თანადახდომილ მონას". წმინდა კაცი კი მის ნაწერს გარდაკაზმავს და გაამშუენებს. ოპოზიცია გარდაკაზმული, განაშუენებული - უშუერი, ლიტონი არ ეხებოდა მხოლოდ "წმიდათა თქმულსა და მართლმადიდებელთა მამათა აღწერილს". მას "რაოდენცა ლიტონთა სიტყუთა აღწერილ იყოს, ბრძენთა და მართლმადიდებელთაგანი ვერვინ შეეხების". ამას მხოლოდ სულელი, მწვალებელი და ეკლესიისგან განვრდომილი თუ გაბედავდა

(დამასკელი, 1976, გვ.68).

შუა საუკუნეებიდან სამწერლობო ენაში სოფლურის შესვლამ გამოიწვია მისი დაყოფა საღვთო, სამღვდლო, გარეშე და საერო წერილებად. სულხან-საბა ორბელიანი სწორედ ასე ყოფს ქართულ ენასა და მწერლობას:

"მსოფლიო" ანუ "გარეშე", ე.ი. საერო

"სამღვდლო" ანუ "საღვთო", ე.ი. სასულიერო

ი. აბულაძის დაკვირვებით, საბა "საერო" ტერმინსაც იცნობს: თამამი ესე საერო სიტყვა არს, ხოლო წერილთა მიერ კადნიერად ითქმის. "საერო" აქ ხალხურს, ზეპირსიტყვიერს ნიშნავს და არა წერილობითს (არასასულიერო შინაარსისას), როგორც ეს ჩვეულებრივ ესმით ხოლმე (აბულაძე 1998, გვ.8).

ან კიდევ:

ხორშაკი (41, 6 დაბად.) ქარი შემწველი. ხორშაკი საღმრთოს წერილში ძეს და ხორშა - გარეშე წერილსა შინა ZA (II: 427).

საღვთო და საერო წერილებს შორის ენამზებობა, ანუ ენა-ნათლად მეტყველება მხოლოდ სასულიერო (ანუ საღვთო და სამღვდლო) მწერლობის მახასიათებლებად მიიჩნეოდა. იმავე მოთხოვნებს უყენებდნენ ფილოსოფიური თხზულებების მთარგმნელს. იოანე პეტრიწის აზრით, არ გამოდგება ფილოსოფიური ნაშრომების ქართულად გადმოღებისას "ადვილთა და ჩუელთა სათარგმანოთა ენა; ლიტონი, ჩვეულებრივი სალაპარაკო ენა, ანუ "მდაბრიონთა" ენა. ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებების "შენწყობისას" საჭიროა ენა "გალექსებული და მესხუებ მდაბრიონთაგან" (მელიქიშვილი, 1975, გვ.59).

მიუხედავად იმისა, რომ ფილოსოფიური ტრაქტატების ენა მდაბიოთა ენისგან განსხვავებული უნდა ყოფილიყო ("მესხუეი მდაბრიონთაგან"), XI-XII საუკუნეების ლიტერატურულ ძეგლებში მაინც დასტურდება ისეთი ენობრივი მოვლენები, რომლებიც შემდეგ ახალ ქართულ ენაში დამკვიდრდა. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ისინი ხალხურ, ცოცხალ მეტყველებაში ადრევე არსებობდნენ და თანდათან, შეუმჩნევლად იჭრებოდნენ სამწერლო ენაში ლიტერატურული სკოლების დიდი კონსერვატიულობის მიუხედავად (მელიქიშვილი, 1975, გვ.9). სწორედ ამგვარ ფაქტებში ვლინდება სოფლური ენის ემანსიპაცია.

თუ თვალს გავადევნებთ ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის მანძილზე დიალექტისა და სტილის აღმნიშვნელ ტერმინებს (მათ მხოლოდ პირობითად შეიძლება ტერმინები ვუნდოთ), შევამჩნევთ მათ იდენტურობას. დაბალ სტილად დაბალი სოციალური ფენის მეტყველებას ან რომელიმე ტერიტორიული დიალექტისთვის დამახასიათებელ ენობრივ მოვლენებს მიიჩნევენ. ამ თვალსაზრისით დავაკვირდეთ სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონს, რომელშიც, შეიძლება ითქვას, მოცემულია ყველა ის შეფასება, რაც ეძლევა ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში დიალექტურ მოვლენებს (ამ საკითხის შესახებ დანწრილებით იხ. ბაკურაძე, 1998).

1. მეტიჩარა სხვათ სარიგებელთ გამგებელი გლეხურად, რომელ არს წარმდები Z (I: 466)

2. მუნჯი უტყვი (+ გლეხურად Z) ZABCDE (I: 527).

3. ფიცხლავ გლეხურად სწრაფად ZA (II: 195).

4. ქა ქალი, ნაკვეთი გლეხურად ZA (II: 209).
5. სელა გლეხურია, სლვა უნდა ZAB (II: 84).
6. ფელიცი შაშხის ნაკვეთს უწოდენ გლეხნი ZA (II: 188).
7. ჭიშკა მაცთურად იტყვიან გლეხნი ZA (II: 402).

1. ვაშა, ვაშა მოასწავებს შურისგებისა და სანადლის მიმთხვევას, არს მსოფლიოთა ენითა ვახ-ვახ Z (I: 257).

2. ღრუდო... სპარსნი ქაპრიზს უწოდენ; ხოლო მსოფლიონი ღრუდოს (II: 257).

3. კიცვი - კვიცი. მამალსა ცხენსა ეწოდების ახტა და დედალსა - რდალი და ჭაკვი; შვილთა მათთა კიცვი, რომელსა მსოფლიონი კვიცად უწოდენ (II: 345).

1. მეთანაღრება გულს მაკლდება, - სოფლურად Z (I: 460).

2. საპონი (საპოვნი CD) ფრანგულია, ქართულად წერილით (წერილში) შენაზავები და განსაწმედელი ეწოდების, ხოლო სოფლურად კუმპა ZAB (II: 48).

გლეხური, მსოფლიო და სოფლური უპირისპირდება სალიტერატურო წახ ანუ წიგნურს.

ზოგჯერ "სიტყვის კონაში" ზუსტად არის მითითებული სიტყვის დიალექტური წარმომავლობა:

1. დავავენას უხმოზენ გურიელნი დაჭერასა ZA (I: 190-191).

2. კაკლად იტყვიან იმერელნი მარცვალთა (I: 347).

3. ჟარე იარე მესხურად ZAB (I: 634).

სალიტერატურო და დიალექტური ფორმები ბოლომდე როდია დიფერენციალში გამიჯნული. ისეც ხდება, რომ განსამარტავი ან განმმარტავი სიტყვა/ფორმა დიალექტური, ოღონდ წარმოშობა მითითებული არ არის:

1. თუთა (ხე) ყოლა, ტუტა - სამივე ერთია ZA

ყოლა (ხე) თუთა ZA (I: 634).

2. ფუქე ფუზე ZACD საძირკველი, გინა სამკვიდრებელი B (II: 206).

3. ქანველი კანველი ZABCD (II: 212).

დიალექტური სიტყვები ან ფორმები რომ დაბალი სტილისთვისაა დამახასიათებელი, აჩვენებს სულხან-საბა ორბელიანის მიერ გამოყოფილი სტილები: "სამ სახე არიან მზრახველობანი ხმოანთა სიტყვათანი: ზემთა სიტყვა უარესისათვის, სწორი - მოყვასისათვის და დამხე - ხელქვეშეთათვის" ZAB (II: 95).

ამ განმარტების მიხედვით, ადამიანი სხვადასხვაგვარად მეტყველებს. უარესთან მას ზემთა სიტყვა შეეფერება, მოყვასთან - სწორი სიტყვა და ქვეშევრდომებთან (ხელქვეშეთთან) - დამხე სიტყვა. ყველა შემთხვევაში იგი შესაფერის სტილს არჩევს, რაც გარკვეული ლექსიკისა და გრამატიკული ფორმების გამოყენებას გულისხმობს. ნათქვამიც იმის მიხედვით ფასდება, რომელი სოციალური

ფენის წარმომადგენელს ეკუთვნის იგი.

1. ბრძანებული - თქმული უაღრესისა ZA (I: 116).
2. თქმა ითქმის სწორს კაცს ეტყოდეს, ხოლო მოხსენება უაღრესისადმი და ბრძანება უმცროსისათვის, რამეთუ სამ-სახე არიან თქმანი Z (I: 315).
3. მოწოდება არს მოყვასთა მოხმობა, ხოლო მოხადე - უაღრესისა და დაუძახე - უდარესთათვის ZA (I: 514).
4. რისხვა (რისხუა Ca) ესე არს ვნება ურიდი და ურცხვინო, რისხვა უაღრესისათვის ითქმის, ლალვა - სწორისათვის და დრტვინვა - უდარესისათვის ZA (II: 71).

ზეშთა, სწორი, დამხე - ამ დაყოფის მიხედვით გლესური, მსოფლიო, სოფლური, უშუერი და ლიტონი სიტყვები და ფორმები მოხვდება მეტყველების "დამხე ანუ უდარეს" სახეობაში და გამოირიცხება "უაღრესი მზრახველობიდან", რომელსაც ახასიათებს ენამზებობა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბოდერი ვ., 2001 - Boeder W., Purity of Language in the History of Georgian, Paper read at the conference "Purism in the Age of Globalization" University of Bremen, 18-21 September, 2001.
2. გამყრელიძე თ., 1990 - გამყრელიძე თ., წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა - ანბანური წერის ტიპოლოგია და წარმომადგობა, თბ., 1990.
3. გარვინი პ., 1959 - Garvin P., The Standard Language Problem, - Concepts and Methods, Anthropological Linguistics, vol. 1, no. 3, Indiana University, 1959.
4. გარვინი პ., მათიოტი მ., 1960 - Garvin P. L., Mathiot M., The Urbanization of the Guarani Language - A problem in Language and Culture, - Men and Cultures, Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, ed. A. F. C. Wallence, Philadelphia, University Press of Pennsylvania, 1960.
5. გიორგი მთაწმიდელი, 1967 - გიორგი მთაწმიდელი, ცხორებად ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოვანესი და ეფთვესი და უწყებად ღირსისა მის მოქალაქობისა მათისაჲ, აღწერილი გლახაკისა გიორგის მიერ ხუცეს-მონაზონისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, ი. აბულაძის რედაქციით, თბ., 1967.
6. გორდეზიანი რ., 1993 - გორდეზიანი რ., ქართული თვითშეგნების ჩამოყალიბების პრობლემა, თბ., 1993.
7. გრადოლი დ., 1997 - გრადოლი დ., Graddol D., The Future of English, The British Council, London, 1997.

8. დამასკელი ი., 1976 - დამასკელი ი., დიალექტიკა, ქართული თარგმანების ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. რაფაევამ, თბ., 1976.
9. დანელია კ., 1998 - დანელია კ., "შუშანიკის წამების" მხატვრული სეციფიკის ინტერპრეტაციისთვის, - ნარკვევები ქართული სამწერლობო ფუნდის ისტორიიდან, ტ. I, თსუ გამომცემლობა, თბ., 1998.
10. დობორჯგინიძე ნ., 2000 - დობორჯგინიძე ნ., ტერმინ "გრამატიკოსის" გაგებისათვის ძველ ქართულ მწერლობაში, - ფილოლოგიის ფაკულტეტის შალვაზრდა მეცნიერთა შრომები, წიგნი მეოთხე, თსუ გამომცემლობა, თბ., 2000.
11. კეკელიძე კ., 1951 - კეკელიძე კ., ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, თბ., 1951.
12. მარი ნ., 1938 - მარრი ნ., ქართული ენათმეცნიერებაში (ლექცია წავითხულება პარიზში აღმოსავლურ ცოცხალ ენათანაციონალურ სკოლაში), გამოაქვეყნა ი. მეგრელიძემ და ალ. ღლონტმა, თსუ შრომები, VI, პირველი სერია, საზოგადოებათმეცნიერებანი, თბ., 1938.
13. მელიქიშვილი დ., 1975 - მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975.
14. ორბელიანი ს.-ს., 1991, 1993 - ორბელიანი ს.-ს., ლექსიკონი ქართული, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, ტ. I, თბ., 1991; ტ. II, თბ., 1993.
15. ფერგიუსონი ჩ., 1970 - Ferguson Ch. A., Language development, - Language Problems of Developing Nations, New York, London, Sydney, Toronto, 1970.
16. ფოცხიშვილი ალ., 1995 - ფოცხიშვილი ალ., ქართული ენათმეცნიერების ისტორია, თბ., 1995.
17. ჯერნუდი ბ., 1971 - ჯერნუდი ბ., Jernudd B. H., Towards a Theory of Language Planning - Can Language Be Planned? Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations, edited by J. Rubin and B. H. Jernudd, The University Press of Hawaii, 1971.
18. ჰაუგენი ე., 1966 - ჰაუგენი ე., Haugen E., The Problem of Language, - Language Conflict and Language Planning, The Case of Modern Norwegian, Cambridge, Massachusetts, 1966.

TINATIN BOLKVAZDE

LANGUAGE STANDARTIZATION AND DIALECTS

The very first written monuments of the 5th-century AD, which have come down to this day are created in a strictly standardized language. Standardization is a common feature of the very first Georgian epigraphic or other written monuments discovered both in the centre peripheries or beyond the boundaries of the country. So far

scholars have found it impossible to study the standardization of the Georgian language on its initial stage due to the absence of the necessary sources. It can be presumed that as anywhere else in Georgia too the standardized Georgian language was an urbanistic phenomenon; but it is difficult to say which language or which type of the Georgian language was overpowered or replaced by standardized Georgian. It is also difficult to convincingly say whether it was based on the speech of the "educated middle classes" or on the "nucleus of the city intelligentsia"; their speech is usually considered to be the bases of the standardized language.

At the turn of the 5th century the Georgian language was already a written language which was taken great care of. At the time the Georgian language already possessed features of integration and unification necessary for large-scale communication. It was a modernized language, accepted and acknowledged by the Christian elite of Kartly. The Georgian language was already equipped with the special lexicon associated with Christianity and the discourses suitable for the Christian religion - the translated books of the Old and New Testaments, hagiography, hymnography, both original and translated and theological literature supplied with commentaries.

პაატა გუხრაუშილი

ეთნიკური კულტურის უსწავლის საკითხისათვის

ჰუმანიტარ მკვლევართა დამოკიდებულება კაცობრიობის ისტორიისადმი ერთობ მრავალწახნაგოვანი და ხშირ შემთხვევაში ერთიმეორისგან კარდინალურად განსხვავებულიც კია. ამასთანავე, საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ კაცობრიობის ისტორიის უადრეს საფეხურებზევე ყალიბდებიან ეთნიკური ერთობები, რომლებიც ისტორიის თვალმიუწვდენ მდინარებაში საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ერთ-ერთ უმთავრეს მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენენ.

კონცეპტუალურად სწორედ ამგვარი მიდგომა ახასიათებს დიდი ივანე ჯავახიშვილის კვლევებსაც, სადაც შესწავლის ძირეულ ობიექტს, მხოლოდ რომელიმე ერთი სოციალური ერთობა ან პოლიტიკურ-კარტოგრაფიული ერთეული (თუნდაც საქართველო - ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით) კი არ წარმოადგენს, არამედ მეცნიერის ყურადღების მთავარი საგანი, ჰერეტიკით შემეცნების სანუკვარი ობიექტია — ერი, ჯიში; რომლის ამქვეყნიური არსებობის სივრცისეულ ნაკვალევსაც მის წიადშივე არსებული სოციალური ფენები, სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური საზღვრები ან კიდევ სხვა ყოფითი მხარეები ნათელჰყოფენ. სწორედ ამის გამო უწოდა მან თავის სათაო ნაშრომს — „ქართველი ერის ისტორია“ და ამიტომაც ცდილობდა იგი ამ ფორმით დაემკვიდრებინა ეს სახელწოდება საისტორიო საკვალიფიკაციო ტერმინად. დიდი მეცნიერი პირდაპირ გვეუბნება, რომ „ისტორიკოსის ამოცანაა გაარკვიოს იმ ჰიპოთეზათა სისწორე თუ მცდარობა, რაც მიღებული აქვს ისტორიის ფილოსოფიას; შეიტანოს ახალი მონაცემების ანკარა ნაკადი, რათა უფრო მართებულად იყოს ჩამოყალიბებული ამ დისციპლინის ესა თუ ის ძირითადი საკითხი, როგორცაა დადგენა და განსაზღვრა ეროვნებისა, რასობრივი და ნაციონალური განმასხვავებელი ნიშნებისა, სახელმწიფოსი და სხვა მისთანა“ (4,392). დიახაც, მას კაცობრიობის ისტორია ერების, ხალხების და საზოგადოდ ჯიშების ისტორიად მიაჩნდა და არა საზღვრებცვლადი პოლიტიკური ერთეულების (რომლებიც ერის, ჯიშის გარემოსთან ადაპტაციის შედეგს წარმოადგენენ) ისტორიად. იგი საზოგადოების ისტორიას წარმომავლობითი სისხლისმიერი ერთობების, მოდგმათა სივრცული არსობის რაკუსში სჭერეტდა.

თავისთავად, ეთნოსის, როგორც ურთულესი სოციალური ორგანიზმის კვლევა კი სისტემურ ხასითს უნდა ატარებდეს, რამეთუ იგი მრავალსახოვანი ფენომენია. ამ ფენომენისადმი სისტემური მიდგომის იდეა, რაღა თქმა უნდა, სრულიადაც არ არის რაღაც ახალი რამ და ის ოდითგანვე თან ახლდა ნამდვილ მეცნიერულ კვლევებს. „მეცნიერება კი უმაღლეს დონეზე სხვა არაფერია, თუ არა სამყაროთმკოდნეობა, რომელსაც თავად შემოქმედის ლაბორატორიაში შეჰყავხარ; აზროვნება ერთდროულად არის ობიექტური სამყაროს, ანუ სულიერი და ფიზიკური რეალობის შემეცნების საშუალებაც და როგორც სუბიექტური პროცესი, აღმნიანის მე-ს გამოხატულებაც“ (1,12). ადამიანი, როგორც მაღალი დანიშნულების და თავისუფალი ნების მქონე არსება, უზენაესის მიერაა შექმნილი და მისი პიროვნული თავისუფლება შემოქმედისგან მომდინარეობს. ღმერთმა

ადამიანი შექმნა „ხატად თვისად“ და ამდენად, ადამიანი გამორჩეულ, თავისთავად ღირებულებას წარმოადგენს. იმ ორი სუბსტანციიდან (სულიერი და მატერიალური) - რომლებიც მთლიანობაში შეადგენენ ადამიანის არსებას, უმთავრესი და უპირატესად ფასეულია უკვდავი სული. იგი მისგან მომდინარე გონიერ საწყისთან ერთად ადამიანის ბიროვნულობის, ინდივიდუალობის განმსაზღვრელია. ე. ი. თავისთავადობა, დამოუკიდებელი ჭკრეტა სიღრმისეული პროცესებისა, რასაც ვერასგზით ვერ ავცდებით კვლევის პროცესში, ბუნებრივია, უცილობელ პირობად უნდა მივიჩნოთ და გარკვეულად შინაგანი, ბიროვნული თავისუფლების გამოვლინებად უნდა ვაღიაროთ; რამეთუ „კემპარიტად შემოქმედებითი სული ვერ ეგუება ვერავითარ სტატიკურ დოგმებს, ვინაიდან შემოქმედება თავად დინამიკაა, იგია თავად დინამიური სულის სინამდვილე“ (2, 413).

კულტურულ—ისტორიული და ეთნიკური პრობლემების კვლევის დროს, მრავალი სიძნელის დაძლევა უხდება მკვლევარს. ერთ-ერთი ამდაგვარ დაბრკოლება თავანია ის ფონი, რომელიც შექმნილია კვლევის პროცესში, ფაქტობრივი მასალის მოზღვაების პირობებში (რაც თანამედროვე ეტაპზე ერთობ სწრაფი ტემპებით მიმდინარეობს), სულ უფრო და უფრო ვიწრო სპეციალიზაციისა გამო. თავისთავად ეს მოვლენა გარდუვალი და პროგრესულია, მაგრამ სამწუხაროდ მას საგრძნობლად ჩამორჩება მეცნიერული კოოპერაციის პროცესი. ამის მიზეზი თეორიული ბაზის სისუსტეა, რაც მნიშვნელოვანწილად ხელს უშლის კიდევ ეთნიკური პროცესების წარმატებულ კვლევას და ამ საკითხების შემსწავლელ დარგებს შორის ურთიერთგაგების დამკვიდრებას.

აღბათ, ყოვლად გაუმართლებელია სხვადასხვა კვლევითი დისციპლინების საშუალებით ერთიმეორისგან დამოუკიდებლად ეთნოსის ფენომენის დანაწევრებულად შესწავლა. არადა, სამწუხაროდ, ჩვენთან საკმაოდ ხშირად ვაწყდებით ამგვარ ფაქტებს. ცალკე აღებული რომელიმე დისციპლინა, აქცევდა რა ეთნოსს საკუთარი კვლევის ობიექტად, მას თავისეული პოზიციებიდან გამომდინარე შეისწავლიდა. მოხდა კუროიზული რამ: ეს დისციპლინები კი არ ემსახურებოდნენ ეთნოსის (კვლევის ობიექტის) კვლევას, არამედ პირიქით, ეთნოსი — თავად კვლევის ობიექტი, იქცა მათი უწყებრივი ინტერესების მსახურად. კონკრეტული, მრავალმხრივად დინამიური ფენომენისადმი ამგვარმა მიდგომამ შექმნა ისეთი ვითარება, რომ ეთნოგრაფია, არქეოლოგია, კულტურის ისტორია, ისტორიოგრაფია, ენათმეცნიერება და სხვა მომიჯნავე ჰუმანიტარული დისციპლინები ერთიმეორისგან განსხვავებულად აღიქვამენ ობიექტურად ყოფაში არსებულ ფენომენს — ერს. რაღა თქმა უნდა, ამგვარი ვითარება მიზანშეუწონელია იმდენად, რამდენადაც ერი (ეთნოსი) ეს არის მთლიანი, არსებული კონკრეტული რეალობა და ყოვლად დაუშვებელი მისი როგორც ერთიანი ფენომენის დაქუცმაცება, დანაწილება უწყებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე. წინააღმდეგ შემთხვევაში, კვლევის პროცესში, ყოველი ცალკეული დარგი საკუთარი კანონებისა და ლოგიკის მიხედვით დაანაწევრებს მას, რამაც შესაძლოა კუროიზულ დასკვნებამდეც კი მიგვიყვანოს. ეთნოსის შესწავლა უნდა ხდებოდეს კომპლექსურად. ყოველმა დისციპლინამ, რომელიც ამ ფენომენს თავის შესწავლის ობიექტად გაიზღის, უნდა გაითვალისწინოს იმ დარგთა დასკვნები, კვლევის მიმართულებები და შენიშვნები, რომელთა შესწავლის ობიექტიც აქამდე ყოფილა ეთნოსი —

ერი. ასე, ურთიერთშემოქმედებით პროცესში, ურთიერთ დასკვნათა გათვალისწინებით უნდა შეისწავლებოდეს ეს მრავალმხრივი ფენომენი.

როგორც აღნიშნეთ, კვლევის უცილობელი კომპლექსურობა მრავალსიძნელეს უქმნის ამ საკითხით დაინტერესებულ მკვლევარს და მის წინაშე მთელ რიგ პრობლემებს (თეორიული თუ პრაქტიკული ხასიათისას) წამოჭრის, რომელთა გადაწყვეტის გარეშეც შეუძლებელია იმ ეთნო-სოციალური პროცესების წარმოჩენა-ანალიზი, რომელთაც ადგილი აქვთ განსაზღვრულ რეგიონში, დროის განსაზღვრულ მონაკვეთში.

ჯერ კიდევ 40-იანი წლების ბოლოს, ცდილობდა რა აეწყო ფეხი ზოგადად მსოფლიო ისტორიული პროცესებისათვის, საბჭოთა ისტორიკოსთა ერთმა ნაწილმა იწყო თეორიული გზების ძიება ეთნოგენეტური პროცესების კვლევაში კომპლექსური მეთოდების დასაწერად.

ამ პრობლემას შეეხო თავის სტატიაში (იხ.5) ცნობილი რუსი მეცნიერი ს.ა. ტოკარევი, რომელიც აღნიშნავდა — „გარკვეული ხალხების ეთნოგენეზის შესწავლა ერთობ რთულ პრობლემას წარმოადგენს, რომლის სრული გადაწყვეტა შეუძლებელია ეთნოგენეტური პროცესის ნიშან-თვისებების გათვალისწინებლად და ყველა საჭირო სახის წყაროზე დაყრდნობის გარეშე. სამწუხაროდ, უმრავლეს შემთხვევაში ასე არ ხდება და ამა თუ იმ ხალხის წარმომავლობის პრობლემა ხშირად განიხილება მხოლოდ ერთი რომელიმე სახის — ანთროპოლოგიურ, ენობრივ, არქეოლოგიურ ან სხვა რომელიმე მასალაზე დაყრდნობით, რაც თავის მხრივ იწვევს საკითხის ცალმხრივ გადაწყვეტას“ (5, 35).

ეთნოსი, ერი — ნიშან-თვისებათა სიმრავლით ხასიათდება და თავის მხრივ, წარმოადგენს ისტორიულად ჩამოყალიბებული თავისებურებების, ყოფითი თვისებების, კულტურული ღირებულებების რთულ კომპლექსს. ერის წარმომავლობაში გარკვევა ნიშნავს, ამოიცნო მისი ყველა ეს თავისებურება, დაადგინო მათი გენეზისი და განვითარების გზები. ასეთ სიტუაციაში, როგორც ს.ა. ტოკარევი მიიჩნევდა, სახელდობრ ეთნოლოგიას და მხოლოდ ეთნოლოგიას, როგორც ხალხების ეთნიკური თვისებების შემსწავლელ მეცნიერებას ძალუძს ყოველი ცალკეული ხალხის ეთნოგენეზის პრობლემის მეტ-ნაკლებად სრული და ამომწურავი გადაწყვეტა. მაგრამ მას, ამგვარი საკითხების გადაჭრა არამც და არამც არ ძალუძს ზემოაღნიშნული სამეცნიერო დისციპლინებისგან განცალკევებით. პირიქით, აუცილებელია თანამშრომლობა ამ დარგებს შორის (5, 36).

ეთნოგენეტური პროცესების კვლევაში, კომპლექსური მიდგომა გულისხმობს ეთნოლოგიური მონაცემების ფართო და მეთოდურად სწორად გამოყენებას; მათ კავშირს სხვა სახის ისტორიულ მასალებთან და მომიჯნავე დარგებთან (ზოგიერთი საბუნებისმეტყველო დისციპლინის: ეთნობოტანიკის, ეთნოზოოლოგიის და სხვა მონაცემებთან). კომპლექსური მეთოდი, პირველ რიგში, ანგარიშს უწევს მოცემული ფაქტების მრავალფეროვნებას: ანთროპოლოგიის, არქეოლოგიის, ფოლკლორისტიკის, ისტორიის, ლინგვისტიკის, ეთნოლოგიის, ონომასტიკის და სხვათა თავისებურებებს.

განვლილი პერიოდის ერთ-ერთ უმთავრესად ხელშეშეხებ შედეგად შეიძლება ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ აღნიშნული საკითხების კვლევაში

გამოიკვეთა ეთნოგენეტიური პროცესების კვლევის ქრონოლოგიური ჩარჩოები და სივრცულ-ობიექტური მეთოდოლოგია.

ეთნოგენეზის, როგორც პროცესის, კვლევის დროს ქრონოლოგიის პრობლემას განმსაზღვრელი მნიშვნელობა ენიჭება. მიჩნეულია რომ, ეთნოგენეზი, როგორც ისტორიული პროცესი იწყება ეთნიკური ერთობის პირველი ფორმის — ტომის ჩამოყალიბებისთანავე (6, 127).

აღიარებულია, ისიც რომ ანთროპოლოგიური ტიპები ნეოლითის ხანაში ყალიბდებიან; არქეოლოგებიც ნეოლითის ეპოქას უკავშირებენ ტომობრივი ორგანიზაციების საბოლოო ფორმირებას; ლექსიკოსტატისტიკურ მეთოდზე დაყრდნობით, ენათმეცნიერებიც, ძირითადი ენობრივი ოჯახების ჩამოყალიბების პერიოდად ნეოლითის ხანას თვლიან. ამდენად, მართებულია ხალხთა ეთნოგენეზის დასაწყისის ნეოლითით განსაზღვრა. მართალია, შეუძლებელია მსოფლიოს ყველა ხალხის ეთნოგენეზის შესწავლის ქრონოლოგიურად ერთი ეპოქიდან დაწყება, მაგრამ ამ პროცესს, რომ სტადიალურად წინარე ისტორიულ ხანაში ეყრება საფუძველი, ეს ნათელია.

გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ მეთოდურად შესაძლებელია ეთნოგენეტიური ხასიათის კვლევა წარმართოს როგორც გარკვეული ეთნოსის შიგნით, ასევე გარკვეული ტერიტორიაზე. პირველ შემთხვევაში, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს თანამედროვე ეთნოსის საველე-ეთნოგრაფიული შესწავლა და მეცნიერული კვლევითი ხაზის აგება თანამედროვე მდგომარეობიდან წარსულიკენ, ეთნოგენეზის სათავეებისკენ; მეორე შემთხვევაში კი ჩვენ ვიწყებთ პრობლემის დამუშავებას საკვლევ ტერიტორიაზე მოპოვებული კულტურის უძველესი ნაშთებიდან და მოვდივართ თანამედროვეობამდე. მიგვაჩნია, რომ აუცილებელია ამა თუ იმ ეთნოსის ფორმირების შესწავლის პროცესში მოხდეს აღნიშნული ორივე მიმართულების ერთგვარი თანხვედრა და არქეოლოგიური კვლევების შედეგად სიღრმისეულ შრეებში მოპოვებული მასალა შეუპირაპირდეს ეთნოგრაფიული შესწავლის შედეგად ახლა უკვე ხელშესახებად ცოცხალი მასალების ანალიზის შედეგად მიღებულ დასკვნებს. ესე იგი, შესაძლებლად მაქსიმალურად დაინერგოს ინტერდისციპლინარული კვლევები. მითუმეტეს, ამგვარი მიდგომა სავსებით გამართლებულად მიგვაჩნია ისეთი რეგიონისადმი, როგორიცაა კავკასია, სადაც აშკარად გამოკვეთილია ძირეული იბერიულ-კავკასიური მოდემის ავტოქტონობა. ამდენად, პარალელთა დაძებნა ერთიმეორისგან ქრონოლოგიურად დაშორებულ სერთო წარმომავლობის კულტურათა შორის, თუკი დამუშავებული იქნება ამის მეთოდოლოგიური მექანიზმი, არ უნდა იყოს მთლად გაუმართლებელი. აქვე დავამატებთ იმასაც, რომ კულტურათა საერთო წარმომავლობის უპირველეს განმსაზღვრელად, მოცემულ რეგიონში გარემოსთან ადაპტაციის შედეგად ჩამოყალიბებული, დროში მდგრადი და უცვლელი, სამეურნეო-კულტურულ ურთიერთობანიც გვესახება. ეს უკანასკნელნი, თავის მხრივ, წარმოადგენენ ამდაგვარ კულტურათა სულდგმის ძირეულ ღერძს.

ახლა, რამდენიმე სიტყვით, გვინდა შევეხოთ ეთნოგენეტიური პროცესების კვლევაში თითოეული ზემოაღნიშნული სამეცნიერო დისციპლინის გამოყენების პრინციპებს.

დავიწყით — ანთროპოლოგიით, დარგით, რომელსაც ძალუძს მეტნაკლ-

ბად ძველი ეთნომადიფერენცირებული ფაქტების მოცემა; სახელდობრ, მისი იმ ნაწილით, რომელიც ისტორიული ანუ ეთნიკური ანთროპოლოგიის სახელითაა ცნობილი.

ანთროპოლოგიურ მონაცემებში ჩვენ უპირველეს ყოვლისა გვაინტერესებს ეთნოგანმასხვავებელი ხასიათის მასალები, რომელთაც გვაწვდის არა მარტო რასობრივი ნიშნით დიფერენციაცია (ამ მხრივ, უპირატესად, იგია შედარებით მომცველი ხასიათის), არამედ მსოფლიოს ხალხთა კლასიფიკაცია ანთროპოლოგიურ ტიპებად. ეს უკანასკნელი ჩამოყალიბებულია ფორმირებული რასების სოციალურ-ისტორიული განვითარების შედეგად კულტურული, ისტორიული, რასებშორისი კონტაქტების, მიგრაციული და კონსოლიდაციური პროცესების განვითარების პირობებში. განსაზღვრავდა რა ანთროპოლოგიურ ტიპს, როგორც მაკლასიფიცირებელ ერთეულს, ნ.ნ. ჩეხოკსარიოვი წერდა — ანთროპოლოგიურ ტიპთა ჯგუფებში ერთიანდებიან ისინი, რომელთაც აქვთ საერთო წარმოშობის ისტორია, რომლებიც მორფოლოგიურად გვაგონებენ ერთმანეთს, რომლებიც ჩამოყალიბდნენ ერთგვაროვანი მიზეზობრივი ელემენტების შემდეგ (7, 304). სწორედ ანთროპოლოგიური ტიპები გვევლინებიან მსოფლიო ეთნიკური მრავალფეროვნების პირველად კატეგორიებად; ოღონდაც, ბუნებრივია, უნდა ვითვალისწინებდეთ იმასაც, რომ ანთროპოლოგიური ტიპების მიხედვით კლასიფიკაცია ატარებს მომცველ ხასიათს; ე.ი. ხანდახან ერთი ტიპის ქვეშ შესაძლოა გამოვლინდეს რამდენიმე ეთნოსი, ან კიდევ ერთი ეთნოსი წარმოდგენილი იყოს რამდენიმე ტიპით (მაგ. რუსები).

აღსანიშნავია ენობრივი მონაცემებისა და ანთროპოლოგიური მასალის ერთიერთი მიმართებაც: ენა და კულტურა შესაძლოა გავრცელდეს ანთროპოლოგიური ტიპის დამოუკიდებლად, ხოლო ანთროპოლოგიური ტიპი არასდროს არ გავრცელდება ენისა და კულტურის გარეშე.

ანთროპოლოგიური მონაცემების სამეურნეო-კულტურულ ან ისტორიულ ეთნოლოგიურ მონაცემებთან შეჯერების დროს არ უნდა დაგვავიწყდეს ის, რომ როგორც წესი საქმე გვაქვს, ერთის მხრივ, მსგავსი სამეურნეო-კულტურული ტიპების გაჩენასთან (რომლებიც ვითარდებიან ერთიმეორის დამოუკიდებლად) და ისეთ ერთობასთან, რომელიც არ აიხსნება ისტორიული კავშირებით; ხოლო, მეორეს მხრივ, ერთობასთან, რომელიც აღმოცენდება განსაზღვრულ ტერიტორიაზე ხანგრძლივი კავშირების შედეგად, იქ დასაზღვრული ხალხების ისტორიული ბედის ერთობასთან ერთად. გამომდინარე აქედან, სამეურნეო-კულტურული ტიპების მიხედვით კლასიფიკაცია არ იძლევა იმის საშუალებას, რომ ვივარაუდოთ მისი სიახლოვე ან გენეტიკური კავშირები არსებულ ანთროპოლოგიურ ტიპებთან; ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოლქების მიხედვით კლასიფიკაციას კი პირიქით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ეთნოგენეტიკური პრობლემების გადასაწყვეტად, იმდენად, რამდენადაც ანთროპოლოგიური ტიპების გაჩენა გარკვეულწილად უკავშირდება სწორედ ამგვარი ერთობების ჩამოყალიბებას.

საუკუნეთა სიღრმეში რაც უფრო შორს მივიდვართ, მით უფრო მეტია დამთხვევა ეთნიკურსა და ანთროპოლოგიურ ერთობებს შორის (8, 15); ოღონდ, ისტორიულ-სოციალური მოვლენები ცვლიან ეთნიკურ ერთობათა შემადგენლობას, ზრდიან მათ რიცხვს, განაცალკევებენ ან აერთიანებენ ხოლმე მათ

შემადგენელ ნაწილებს, ცვლიან საქორწილო კავშირთა არეალებს, რასაც თანდათან მიყვავართ ანთროპოლოგიური ტიპის ცვლილებებამდეც კი.

ეთნოგენეტიური პროცესების კვლევაში წყაროთა სიძველით, ანთროპოლოგიური მონაცემების შემდეგ, არქეოლოგია გამოირჩევა. არქეოლოგია, რომელსაც თამამად შეგვიძლია ერთგვარად „პალეოეთნოლოგია“ ვუწოდოთ (თუ კი იგი მხოლოდ ძეგლების ფორმალური აღწერით არ შემოიფარგლება და ცდილობს აღადგინოს გარკვეული კულტურული ყოფა და ცხოვრება), იძლევა ეთნიკური ისტორიის ადრეულ ეტაპებში შედრწევის საშუალებას. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ უკანასკნელ პერიოდში, სულ უფრო ნათლად იკვეთება ეთნოარქეოლოგიის განვითარების პერსპექტივები. მართალია, სახელწოდება — ეთნოარქეოლოგია, ჯერ კიდევ დასახვეწია და სრულყოფილად ვერ ასახავს კვლევის იმ სფეროებსა და მიმართულებებს, რომელთა აღსანიშნავადაც ეს ტერმინი იწერება ქართულ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სპექტრში, მაგრამ იგი რომ გარკვეულწილად ინტერდისციპლინარული კვლევის ერთგვარ კატალიზატორად გვევლინება, სრულიად ნათელია. საფიქრებელია, რომ კვლევის ობიექტთან მიმართებაში შეუსაბამობის სათავე, თვით ამ ხელოვნურად შედგენილი ტერმინის შინაარსობრივ გაუმართაობაშია საძიებელი. იგი ორი სიტყვის — ეთნოსის (Εθνος-ხალხი) და არქეოლოგიის (Αρχαιολογία-სიძველე და Λογος-მცოდნეობა) ხელოვნურად შერწყმის შედეგადაა მიღებული და პირდაპირ თარგმანში „ხალხის სიძველეთმცოდნეობას“ ნიშნავს. თავისთავად, სიძველეთმცოდნეობა კი წყაროთმცოდნეობის ნაწილი გახლავთ, რომელიც, თავის მხრივ, საისტორიო დამხმარე დისციპლინად იგულისხმება (3, 45).

მაშასადამე, სრულიად ნათელია, რომ ცალკე ტერმინი — არქეოლოგია, ქართულად, სიტყვა-სიტყვით სიძველეთმცოდნეობას აღნიშნავს. სწორედ ამგვარი მნიშვნელობით ხმარობდა ამ ტერმინს ექვთიმე თაყაიშვილიც, ქართული არქეოლოგიის ერთ-ერთი მესაძირკვლე, რომელიც სავესებით მართებულად გამოჰყოფდა ამ სფეროდან ცალკე გათხრით არქეოლოგიას - გათხრით სიძველეთმცოდნეობას. ეს თავისთავად მიგვანიშნებს იმაზე, რომ დიდ მეცნიერს გათხრა, სიძველეთმცოდნეობითი მასალების მოძიების ერთ-ერთ ხერხად, წყაროების მოძიების ერთ-ერთ საშუალებად მიაჩნდა. ე.ი. ამ შემთხვევაში მთავარია, ძირეულია წყარო, რომლის მოპოვების ერთ-ერთი ხერხიც არქეოლოგიაა დღევანდელი გაგებით. თავის მხრივ კი ეს წყარო, ამჟერად გათხრითი მეთოდებით მოძიებული, მეცნიერის, მკვლევარის მიერ ჩაყენებულია კვლევის ძირეული ობიექტის (ხალხის, ერის) შესწავლის საქმეში.

ჯერჯერობით კი არქეოლოგიური მასალების გამოყენებისას აუცილებელია მეთოდოლოგიურად სწორედ გავერკვეთ მათ შესაძლებლობებში. ისინი, როგორც წესი, ეთნოსის ყოფის ორ სფეროს განეკუთვნებიან: მატერიალურ-სამეურნეოს (საბრძოლო და შრომის იარაღები, საცხოვრებელი ნაგებობები, ყოველდღიური ყოფის ნივთები და სხვა) და სულიერ-სარიტუალოს (გამოყენებითი ხელოვნება, სამლოცველოები, სამაროვნები, ყორღანები...). თუმცა ეს დაყოფა მხოლოდ პირობითია და ერთ სფეროს მიკუთვნებული ნივთი, სრულიად შესაძლებელია, ატარებდეს მეორეს მიკუთვნებული ნივთის თვისობრივ ნიშნებს. ამას ემატება ისიც, რომ კულტურის დაყოფა მატერიალურ და სულიერ სფერ-

ოვბად თანამედროვეობისთვის არის დამახასიათებელი. ადრეულ ეპოქებში კი, როგორც ირკვევა მრავალრიცხოვანი მონაცემებით, სამეურნო და სასულიერო-სარიტუალო სფეროები სრულად ერწყმოდნენ ერთიმეორეს და მათ შორის რაიმე ზღვარი თითქმის, საერთოდ არ არსებობდა. გამომდინარე აქედან, ზედმეტია მტკიცება იმისა, რომ უკვე ნეოლითის ხანიდან (თუ უფრო ადრიდან არა) არქეოლოგიურ მასალაში შესაძლოა აისახოს ეთნიკურობის ნიშნით აღბეჭდილი სულიერი, სამეურნეო-ყოფითი, სოციალური თუ სხვა ურთიერთობანი.

ეთნიკურობის ნიშნით აღბეჭდილ მრავალფეროვან მასალებს, როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, ნეოლითის ხანიდან ვხვდებით, რომელთაც უკვე გააჩნიათ უფრო ადრეულ ხანებში ჩამოყალიბებული ლოკალური განსხვავებებით გაპირობებული კულტურული მრავალსახეობა.

შენიშვნა: თუმცა არის გარკვეული ცდებიც იმისა, რომ არქეოლოგიურ მასალაში ეთნიკური ხასიათის ნიშნები დაფიქსირდეს უფრო ადრინდელი ხანებიდანაც, მაგ. მუსტიერული ეპოქიდანაც კი (იხ.ო.ჯაფარიძე, საქართველოს არქეოლოგია. თბ.1991).

ცნობილია, რომ ყოფითი კულტურა მნიშვნელოვანწილად ბუნებრივ პირობებზე, ფიზიკურ-გეოგრაფიულ გარემოზეც დიდადაა დამოკიდებული. არქაული ადამიანის ყოფასა და ცხოვრებაზე უშუალო გავლენას ახდენდა მოცემული გარემოს ფლორა და ფაუნა, პეტროგრაფია და კლიმატი, თავშესაფრად და დასასახლებლად ვარგის ადგილთა რაოდენობა, იმგვარ ადგილთა რაოდენობრივი სიხშირე, სადაც ადამიანს შესაძლებლობა ეძლეოდა შეგუებოდა არსებულ გარემოს და ბიოცენოზში შესულიყო მასთან. გამომდინარე აქედან, მსგავს ეკოლოგიურ პირობებში, სრულიად დასაშვებია იყოს, რომ ტერიტორიულად ერთმანეთისგან დაშორებულ მხარეებში, მსგავსი მეურნეობისა და კულტურული ყოფის ფორმები ჩამოყალიბებულიყო.

როგორც ფიქრობენ, უკვე პალეოლითური კულტურების შიგნით შესაძლებელია ლოკალურ განსხვავებათა გამოყოფა. არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე დადგენილი ლოკალური ვარიანტების გაანალიზებისას შესაძლოა გაირკვეს ხალხის ავტოქტონობა თუ მოსულობა, კულტურული კავშირების დონე, ადგილობრივ გარემოპირობებთან შეგუების ინტენსივობა. ცნობილია ისიც, რომ საზოგადოდ კულტურა გაპირობებულია არა იმდენად ბუნებრივი გარემოთი, რამდენადაც საზოგადოებრივი ყოფით. მის შიგნით არსებული ლოკალური განსხვავებანი წარმოადგენენ არა თავიდანვე მომდინარე მოვლენებს, არამედ ისინი ყალიბდებიან ისტორიული განვითარების პროცესში და განისაზღვრებიან არა უშუალოდ გარემოს ზემოქმედებით, არამედ საზოგადოების მიერ ამ გარემოსთან შეგუებით(8,17). აქედან გამომდინარე, არქეოლოგიური მონაცემების გამოყენების გამოცდილება მეტყველებს, რომ მატერიალურად დაფიქსირებულ ყოფით ძეგლებში შესაძლოა გამოიყოს ეთნიკური სპეციფიკა, რომელსაც სრულიად თავისთავადი, გრძნობითი საწყისი გააჩნია და ამა თუ იმ ეთნიკური ელემენტის ჯიშობრივ-გენეტიკური დვრიტიდან მომდინარეობს.

ეთნოგენეტიური პრობლემების საკვლევ აუცილებელ წყაროთა შორის, არქეოლოგიურ მონაცემებს, კვალში ენათმეცნიერული დასკვნები უდგას. ლინგვისტური მონაცემები მკვლევარს, ძალზე ხშირად, ხალხთა ეთნიკური

ისტორიის ადრეულ შრეებში ჩანედვის საშუალებას აძლევს. თანამედროვე ეტაპზე, ენათმეცნიერების გადამწყვეტ მიღწევას, ნათესაობის პრინციპით ენათა ოჯახებად, განშტოებებად და ჯგუფებად დიფერენცირებული გენეალოგიური კლასიფიკაცია წარმოადგენს. სწორედ ეს ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია გამოიყენება ეთნოლოგთა მიერ ხალხთა კულტურულ-ისტორიული კავშირების შესწავლის და ეთნოსთა კლასიფიკაციის დროს.

ენა — ერთობის ეთნიკური სპეციფიკის დიადი გამოვლინება, ნათელი გამოხატულებაა მისი უნიკალობისა. დიდად საყურადღებოა ის მომენტები, როცა ხალხების ისტორიაში თავს იჩენს ენის შერჩევისა და გააზრების ფაქტები. „დედაენის“ აღმოჩენა ერების ისტორიაში კაცობრიობის თვითშემეცნების გზაზე, აუცილებელი მონაკვეთია. ენა არ არის მხოლოდ რაიმეს ანარეკლი, იგი თვითონ არის ეროვნული კულტურის მშენებლობის ერთ-ერთი უმთავრესი ფაქტორი. როცა ხდება დედაენის გაცნობიერება, მაშინ ყალიბდება ეროვნული ცნობიერება (9, 46). როგორც მეცნიერული ლინგვისტიკის ერთ-ერთი ფუძემდებელი, დიდი გერმანელი მეცნიერი ვილჰელმ ფონ ჰუმბოლდტი აღნიშნავს, ერი ეს არის კონკრეტული ენით დახასიათებული სულიერი ფორმა კაცობრიობისა, ინდივიდუალიზებული ტოტალურობასთან მიმართებაში (10, 310). სხვაობა ენებს შორის ეს უფრო მეტს ნიშნავს, ვიდრე ეს უბრალო ნიშანდობლივი სხვაობაა. სიტყვები და სიტყვათფორმები წარმოქმნიან და განსაზღვრავენ ცნება-გაგებებს; სხვადასხვა ენები თავიანთი არსით, საკუთარი ზეგავლენით შემეცნებისა და შეგრძნების ფაქტორებზე, სინამდვილეში ერთიმეორისგან სრულიად განსხვავებულ სამყაროთშემეცნებებს წარმოადგენენ. ენა მიუხედავად გარკვეული გავლენებისა, გამომდინარე თვითმყოფადი ხასიათიდან, მაინც ინარჩუნებს საკუთარ ინდივიდუალობასა და განუმეორებლობას; ხოლო ენის უკუგავლენა იმითაა გაპირობებული, რომ მისი საშუალებით ამა თუ იმ ერის წარსულში შემოქმედებითი ყოველივე ფენომენი, უშუალოდ მოქმედებს ინდივიდზე; ადამიანის ინდივიდუალობა ხომ ენის ინდივიდუალობის ანალოგიურია სწორედ იმის გამო, რომ მათზე ერთი და იგივე ფაქტორები ზემოქმედებენ (10, 372). ენაში, რომელიც ბუნებრივი, მოთხროვნილებებიდან და ხმებიდან (ფონემური გამიდან, „მშობლიური ხმებიდან“ — პ.ბ.) მომდინარეობს, ჩვენ ყოველთვის ვაფიქსირებთ ჰემმარიტად ენობრივი ხასიათის დულაბს, რომელიც ამ ენას ზოგადად ეროვნული ხასიათიდან აქვს შეთვისებული (10, 373).

როგორც დიდი ჰუმანისტი და კულტურტრეგერი ზვიად გამსახურდია ბრძანებს, ენა მუსიკალური სტიქიონის ცნობიერი გამოცხადებაა და არა მარტოდენ „ნიშანთა სისტემა“. ენა შეითავსებს რაციონალურ და ირაციონალურ საწყისებს ...კაცობრიობის პირველადი ენა მუსიკალური და ალოგიური იყო. ეს იყო ენა-სიმღერა, იგი თანდათან უახლოვდებოდა და ეგუებოდა ემპირიული სამყაროს საზრისებს და ლოგიკას, მაგრამ მასში მუსიკალურ-ემოციური საწყისი პრევალირებდა მაინც. მისი ექო დღესაც შემორჩენილია ძველი საკრალური პოეზიის ჰიმნებში, უძველესი ქართული სიმღერების ალოგიურ ტექსტებში. კაცობრიობა თავდაპირველად კი არ „ლაპარაკობდა“, არამედ სიმღერით ლოცულობდა... ყოვლისშემოქმედი და ყოვლისმომცველი ლოგოსი აზრისმიერ ლოგიკურ პლანში მხოლოდ ნაწილობრივ ცხადდება. ლოგოსის გამოუთქმელი, მიღმური საწყისი მარად მუსიკალურია, იგი „მეორე“ ლოგიკით, ლოგოსის

გადმოიცემა, ემოციის ენით, ზეშთა აზრით. ხალხურ სიტყვიერებაში
„ხატის ენა“ ეწოდება. ლოგოსი ქმნაა და ზეშთასიბრძნის გამოცხადე-
ნადა. ჩვენ წინაპართათვის ლოგოსის მსახური იყო „სიბრძნითა გამომთქმელი
ლოგოსის საიდუმლოსა“. დაე, ნურც ჩვენი თანამედროვეობა ჩააქრობს ლოგოსის
მსახურების ამ მაღალ კანდელს (ზვიადი)“.

ენობრივ მონაცემებში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ონომასტიკური
სიტყვებსა და ცნებებს; ისეთებს, როგორცაა: ეთნონიმები, ანთროპონიმები,
ტოპონიმები (მათ შორის ჰიდრონიმები) და ნიზონიმებიც კი.

ენოგენეტური პროცესების კვლევაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება
ნარკოტულ წყაროებსაც, წერილობითი ხასიათის მონაცემებსაც. ყველაზე ფა-
ლად ამ სახის მასალაში, ალბათ, ეთნონიმები და ტოპონიმები უნდა ჩაითვალოს.
საყურადღებოა, აგრეთვე რელიგიურ-სარიტუალო აღწერილობითი და
საზოგადოებრივი მონაცემებიც. რამდენადაც წერილობითი წყაროები დროსა და სივრცეში
კარგად შეზღუდულია, ეთნოგენეტური პროცესების კვლევისას მიზანშეწონილია
ამ წყაროებზე დაყრდნობაც, როგორცაა ფოლკლორული მონაცემები. ამ
მონაცემებში ფოლკლორში იგულისხმება ზოგადად ხალხური შემოქმედება არსე-
ბული განსტობებით: ზეპირსიტყვიერებით, მუსიკით, ქორეოგრაფიით, ორნამენ-
ტული ხელოვნებით.

თანამედროვე გამოკვლევების შედეგად, კაცობრიობის ისტორიაში აღიარე-
ბული კლიმატური კატაკლიზმების გადამწყვეტი მნიშვნელობაც (იხ.11).
გამოვლილია, რომ მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვან მოვლენათა სიხშირე არსე-
ბულად იზრდებოდა კლიმატური ექსტრემუმების ეპოქებში, რომლის დროსაც
მოხერხდა ტემპერატურის ან მაქსიმუმი, ან მინიმუმი. ქრისტემდე IV-I ათასწლეუ-
ლებში ჩვენი პლანეტის ჩრდილო ნახევარსფერო განიცდიდა არსებით კლიმატურ
რყევებს, რომლებიც უდაოდ დიდ გავლენას ახდენდა ადამიანთა ქმედით ასპექტ-
ებზე აღნიშნულია ისიც, რომ ჩვენი ეპოქის, XX საუკუნის, გლობალური
დაზიანება თავისი სიდიდით (0,6 C⁰-ით ჩრდილო ნახევარსფეროში) შეესაბამება
აღწერილი ცივილიზაციების წარმოქმნის ეპოქის კლიმატური რყევების მასშტაბ-
ებს.

შესაძლოა დანამდვილებით ითქვას, რომ შორეულ წარსულში, ხალხთა
დასახლებები თან სდევდა ლოკალური ბუნებრივი პირობების გაუარე-
ვებას, რაც თავისთავად განაპირობებდა კაცობრიობის ისტორიაში ამდაგვარი
ხასიათის მოვლენებს. თუ კლიმატის და ბუნებრივი პირობების გაუარესება
განაპირობებს ხალხთა და სახელმწიფოების კონსოლიდაცია-გაძლიერებას და
ცენტრალიზებული ხელისუფლების დამკვიდრებას, ბუნებრივი პირობების გაუმჯ-
ობესება საპირისპირო მოვლენების განვითარებას უწყობს ხელს. მთლიანობაში
შესაძლოა დავასკვნათ, რომ იმ ეპოქებში, როდესაც ხდებოდა გლობალური
კლიმატური აღრევები, ამ მოვლენებს თან ახლდა საზოგადოებრივი ცხოვრების
აქტივიზაცია, ხალხთა დიდი გადასახლებები, ახალი სახელმწიფოების წარმოქმნა;
ხოლო როდესაც საქმე გვაქვს კლიმატური პირობების გაუმჯობესებასთან, მაშინ
ხდება საზოგადოებრივი ცხოვრების მოღუწება, ინტელექტუალური და მატ-
ერიალური დეგრადაცია ...

ესაუბრობთ რა ეთნოგენეტური კვლევის მეთოდოლოგიაზე, კომპლექსურ

კარგველური მემკვიდრეობა

მიდგომაზე, უბირველესად ჩვენ მხედველობაში გვყავს თავად ეთნოლოგის, მკვლევარის ფიგურა, რომელსაც აღქურვილს სპეციალური ცოდნით, გამოძინარე სხვადასხვა დისციპლინების მიღწევების თანამედროვე დონიდან, ძალუძს მეტ-ნაკლებად სწორად შეაფასოს მოხმობილი მონაცემები. სწორედ ეთნოლოგი, იყენებს რა ანთროპოლოგიის, არქეოლოგიის, ენათმეცნიერების, წერილობითი წყაროების, ფოლკლორის, ონომასტიკის, ეთნობოტანიკის და სხვა მონაცემებს, აკავშირებს და იზილავს მათ თვით ეთნოლოგიის მონაცემებთან კონტექსტში.

ეთნოგრაფიული მასალა უშუალოდ ყოფაში აიკრიფება და ეთნოგენეტიური პროცესების კვლევაში არსებით როლს თამაშობს. თუმცა ამ მასალის (განსაკუთრებით ისეთის, რომელიც სამეურნეო ყოფას ასახავს და მატერიალური კულტურის სფეროს განეკუთვნება) გამოყენება გარკვეულ სიფრთხილეს მაინც მოითხოვს, რამდენადაც არც თუ ისე იშვიათად მათ მოდერნიზებული ხასიათი გააჩნიათ და გარეშე კონტაქტების გავლენასაც განიცდიან; ან გამოძინარე მსგავსი ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობებიდან ხშირად საკმაოდ წააგვანან ხოლმე ერთმანეთს.

ეთნოსის კვლევა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ისევე როგორც ზოგადად საბჭოთა ისტორიოგრაფიაშიც, ისტორიის მატერიალისტურ გაგებას ემყარებოდა. ისტორიის მატერიალისტური გაგება აღიარებს მოვლენების მიზეზ-შედეგობრივ კავშირს, რის გამოც ეს უკანასკნელნი განიხილებიან ერთიმეორესთან კავშირში და ამგვარად დგინდება მათი განვითარების კანონზომიერება და სპეციფიკა. ფიქრობდნენ, რომ საკვლევი ისტორიული პროცესებისადმი ამგვარი მიდგომა გამორიცხავს ისტორიული სქემების აპრიორულ გაგებას, წარსულის მოდერნიზაციას (რა არის ამაში დასაგმობი? — პ.ბ.), გათამედროვეობას. მიჩნეულია, რომ გარდასულ მოვლენათა შესწავლა ისტორიული მასალის სიზუსტეს უნდა ეფუძნებოდეს და არა აპრიორულ სქემებს, რომელთა უტყუარობაც ძალზე ხშირად შესაძლოა სათუო და არამყარი იყოს.

კვლევის პროცესისადმი ამგვარი დამოკიდებულების შედეგად, წინარე საზოგადოებების შესწავლის დროს, შეიძლება ბევრი უზუსტობა გაგვეპაროს; რამდენადაც შესაძლოა მხედველობიდან გამოგვრჩეს ყველაზე მთავარი — საუკუნეთა სიღრმიდან გამომზირალი „ღვრიტა“ რომელიც საკვლევი ობიექტის არსებითი ნაწილია და საზოგადოდ, მოცემული მომენტისათვის, მისი შემოქმედი ეროვნული ენერჯის კონკრეტულ გამოვლინებას წარმოადგენს.

ისტორიული ჭეშმარიტება მოიცავს მოვლენებს, რომელთა არსის გაგება ისტორიკოსს შეუძლია ისტორიული სიტუაციების ურთიერთგანაპირობებელი მიზეზ-შედეგობრივი კანონების გახსნით. ეს კავშირები კი უსასრულოა, როგორც დროში, ასევე სივრცეში. ყოველი ისტორიული მოვლენის, ფაქტის გაგება, ყოველი ისტორიული სიტუაციის გახსნა შესაძლებელია მხოლოდ მსოფლიო ისტორიული მოვლენების ფონზე. ისტორიულ მეცნიერებაში კვლევა დღეს, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, კომპლექსურ ხასიათს უნდა ატარებდეს და სამეცნიერო ინფორმაცია უნდა მოიცავდეს არა მარტო ვიწრო სპეციალობებს, არამედ საჭიროა სრულყოფილი ინფორმაცია მომიჯნავე დარგებში მოპოვებული კვლევის შედეგების შესახებაც (3, 76).

საზოგადოებრივ-ისტორიული პროცესი ისეთივე ობიექტური ხასიათის

პროცესია, როგორც ბუნებრივ-ისტორიული პროცესი (3, 36), მაგრამ თითოეულ მათგანს საკუთარი კანონზომიერებანი ახასიათებს, რომელთა შორისაც ერთიანობა არსებობს. სწორედ ამიტომ, ეთნოსის ცხოვრებაში მიმდინარე პროცესები უნდა შესწავლებოდეს მათი ადგილობრივი განხორციელების მთელს სპეციფიურობაში, მატერიალ-კონკრეტულ სინამდვილესთან მთლიანობაში (12, 102).

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ერის (ხალხის) თავისთავადობის ერთ-ერთ უმთავრეს მახასიათებელს კულტურა წარმოადგენს. ე.ი. ისტორიულად არსებული თვითმყოფადობა საწარმოო წესებისა, წარმოდგენებისა, რწმენისა, კლდისა და სხვათა, რომლებიც შეადგენენ მოცემული ეთნიკური ერთობის კულტურების შინაარსს. „კულტურის“ ცნებაში არსებულ შემთხვევაში მოიაზრება ადამიანური საქმიანობის (მატერიალური და სულიერი) ყოველგვარი გამოვლინება. მსადასხვა ხალხებში შესაძლოა კულტურის ბევრი ელემენტი ერთგვარიც იყოს; ამავდროულად ყოველი ხალხი ფლობს ისტორიული და გეოგრაფიული სპეციფიკით გამოირჩეულ თვისებებს, თავისებური შინაარსის კულტურულ ელემენტებს. სწორედ ამ თავისებური ელემენტების კვლევით უნდა ხდებოდეს ამა თუ იმ ეთნიკური ერთობის არეალიზაცია-გამოყოფა. ამისთვის საჭიროა არა ის რაც მათ აერთიანებს, არამედ ის, რაც განასხვავებს მათ ერთიმეორისაგან (13, 34).

არსებობს კულტურის უამრავი განმარტება. დღესდღეობით, ალბათ, ყველაზე მისაღებია ე. მარქარიანისეული განმარტება, რომლის მიხედვითაც, კულტურა — ეს არის არაბიოლოგიურად შემუშავებული და გადმოცემული წესი ადამიანის მოღვაწეობისა (14, 15). თუმცა, ჩვენის მხრივ, დავამატებდით, რომ ამ ფენომენის თვისობრიობაზე საკმაოდ დიდი გავლენა აქვს ბიოლოგიურ (თავად ამ კულტურის შემოქმედის წარმომავლობასაც, გენსაც, ჯიშსაც) ფაქტორსაც. ამ ამოსავალი ელემენტებიდან გამომდინარე, კულტურული სპეციფიკა, მის გამომხატველ ენასთან ერთად, მიჩნეულია ეთნიკურ ერთობათა ერთიმეორისგან გამომცალკეებელ მთავარ კრიტერიუმად. ე.ი. უნდა დავუშვათ, რომ კონკრეტული საზოგადოების, ეთნიკური ერთობის ყოფის გამოხატულებას, კულტურა წარმოადგენს. ამდენად, ყოველ ეთნიკურ ერთობას მისთვის დამახასიათებელი კულტურა გააჩნია. ეთნოსი კი თავისთავად მუდამ გარკვეულ ტერიტორიას უკავშირდება. ნებისმიერი რეგიონი სივრცესა და დროში მოცემული, ქმნის თვისებათა განუმეორებელ კონფიგურაციას. ეს არის ერთიანი კომპლექსი, რომელიც მთლიანობაში წარმოდგენილი, გარკვეულ სისტემას განასახიერებს. ადამიანის მიერ შექმნილი კულტურა, ერთის მხრივ, გამოავლენს გარემოს ათვისების კონკრეტულ ხარისხს; მეორეს მხრივ, ადაპტაციის მოცემული წესი განსაზღვრავს ამავე კულტურის დონეს. მაშასადამე, კულტურა ერთდროულად მიზეზიც შეიძლება იყოს და შედეგიც. განვითარების მაღალ საფეხურებზე გამოვლენილი კულტურა, გარემოს ათვისების უკეთეს შესაძლებლობებს ქმნის და ადაპტაციის შედეგად შექმნილი, თავის მხრივ უფრო რაფინირებული, სრულყოფილ ფორმებს წარმოაჩენს. ე.ი. საქმე გვაქვს მეტად რთულ პროცესთან — ადამიანზე მოქმედებს მისივე შექმნილი ფენომენი.

ეთნიკური კულტურა (ისევე როგორც კულტურა საზოგადოდ), თუნდაც როგორც ნებისმიერ დონეზე წარმოჩინებული გლობალური ფენომენი, მრავალი მსადასხვა დონისა და მნიშვნელობის მოვლენის დიფუზიური ერთიანობაა. ტრადიციული კულტურა, ეთნოლოგის თვალსაზრისით, ძირითადადში ორ დამოუკიდებ-

ბელ სფეროს მოიცავს: მატერიალურს და სულიერს, რომელთაგან თითოეული კიდევ მთელ რიგ შემადგენელ ნაწილებად განიყოფა. მაგალითად, მატერიალური კულტურის სფეროში, გარდა საკუთრივ მატერიალური კულტურის ისეთი ელემენტებისა, როგორცაა ნაგებობანი, ტანსაცმელი, სამეურნეო და სხვა სახის ელემენტები, შეჰყავთ თვით მეურნეობის დარგებიც: მესაქონლეობა, მიწათმოქმედება, მევენახეობა-მელვინეობა, ხელოსნობა და ა.შ. მიიხნევენ, რომ მატერიალური კულტურა გაპირობებულია ძირითადად საწარმოო ძალთა განვითარებით და განსაკუთრებით ბუნებრივი გარემოს თავისებურებებით. ამდენად, იგი არც ისე გადაჯაჭვულია ეთნოსთან (15, 74).

ყოველი ეთნოსის სულიერი კულტურა, მატერიალურთან ერთად, არის არა მარტო ნაწილი მთლიანი ეთნიკური კულტურისა, არამედ იგი საერთო ეთნიკური შემეცნების უშუალო და უძლიერეს ზეგავლენასაც განიცდის. ეთნიკური შემეცნება კი უკიდურესად მობილიზების შემთხვევაში, გვევლინება როგორც ეთნოსის (ხალხის) სულიერი სახე, რომელიც თავისთავად განაპირობებს კიდევ იდეოლოგიზაციის სხვადასხვა ფორმებს; ყოველივე ამისა გამო, იგი არის ტრადიციის კონსერვაციისა და განახლების ერთ-ერთი წარმმართველი ფაქტორიც (16, 78).

ტრადიცია, რომელიც ფართოდ დომინირებს როგორც მატერიალური, ასევე სულიერი კულტურის ფენომენში, ზოგადი გაგებით ადამიანთა ერთგვაროვან ჯგუფურ ჩვევებსა და ქცევას ასახავს. იგი წარმოქმნის შედეგად გადაეცემა დროში და განაგრძობს არსებობას. ეთნიკური ტრადიცია, ისტორიულ-სოციალურ მოვლენად ითვლება, რომელიც ორსახოვანია და მხოლოდ საზოგადოებრივი ცხოვრებისთვისაა დამახასიათებელი. ერთის მხრივ ტრადიცია გვევლინება როგორც სოციალური წესებისა და ნორმების აღდგენის მექანიზმი, რაც გაპირობებულია წარსულში ამ ღირებულებათა არსებობით; მეორეს მხრივ, ტრადიციაში იგულისხმება ისტორიულად ჩამოყალიბებული იმგვარი სოციალური წესები და ნორმები, რომელთაც გააჩნიათ თვითგანახლების უნარი და აქვთ სოციალურ-მემკვიდრეობითი თვისებები. მიჩნეულია, რომ ხალხური ანუ ეთნიკური წეს-ჩვეულებები და ეთნიკური ტრადიციები, დაახლოებით, ერთი და იმავე შინაარსის ცნებებია (18, 6).

აღნიშნულ ეთნიკურ ტრადიციათა ერთობლიობა შემადგენელი ნაწილია ეთნიკური კულტურისა, რომელიც თავის მხრივ რთული წარმონაქმნია და მრავალი სხვადასხვა ფაქტორის სინთეზს წარმოადგენს. ეთნოგენეზის ემბრიონული საფუძველი, ისტორიული განვითარების რთული პროცესი, მრავალმხრივი სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური სიტუაციები, კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობათა შედეგები თუ სხვა მსგავსი მოვლენები ის ფაქტორებია, რომლებიც სხვადასხვა მიმართულებითა და სიძლიერით მოქმედებენ ეთნოსზე და უდიდეს გავლენას ახდენენ ყოფითი კულტურისა და მისი თვისებების ჩამოყალიბებაზე.

ეთნიკური კულტურის, კერძოდ მისი მატერიალური ნაწილის სფეროს განეკუთვნება საცხოვრისი და ჩვეულებრივ, ამ უკანასკნელის ჩარჩოებში შეისწავლება.

მატერიალური კულტურის ელემენტებთან დაკავშირებით, როგორც აღრე-

ვე აღნიშნავდნენ, საბჭოთა და შესაბამისად ქართულ ეთნოგრაფიაში ჩამოყალიბდა კვლევის გარკვეული პრინციპები, რომლებიც როგორც წესი, ამ მოვლენების ვქსტრაუტილიტალურ — „სულიერ“ მხარეებს თითქმის არ ითვალისწინებდნენ; საუკეთესო შემთხვევაში მათ ნაწილობრივ, ფრაგმენტულად განიხილავდნენ. ამგვარი მიდგომა კი მართებული არ უნდა იყოს, რადგანაც შეუძლებელია კულტურის ობიექტურად არსებულ ელემენტებზე სრული წარმოდგენების ჩამოყალიბება, თუ მხედველობაში არ ვიქონიებთ მათ „სულიერ“ მხარეებს, არ გავითვალისწინებთ იმ შინაარსს, რომელიც მათ მიეწერებათ (ან მიეწერებოდათ) სხვადასხვა ეთნიკურ ერთობებში დროის სხვადასხვა მონაკვეთებში; თუ მხედველობაში არ ვიქონიებთ მათ ადგილს სამყაროს ინდივიდუალურ თუ საზოგადოებრივ აღქმაში (19, 3).

ეთნოგრაფიულ მასალაში, იქნება ეს სასულიერო-რელიგიური, სამეურნეო-ყოფითი ხასიათის, სოციალური თუ საოჯახო-საქორწინო ურთიერთობანი, ყოველთვის შესაძლებელია ეთნიკური სპეციფიკის გამოყოფა.

მატერიალური კულტურის სფეროში ეთნომაჩვენებელ ნიშანთა (რომელნიც თავის მხრივ საყოფაცხოვრებო სფეროსთან შეგუებით არიან გაპირობებულნი) რაოდენობა საკმაოდ მაღალია დასახლების ტიპებში, რამდენადაც ეს უკანასკნელნი ადგილის რელიეფთან შესაბამისობაში იშვებიან და ყალიბდებიან. მათი შესწავლის შედეგად შესაძლოა დაფიქსირდეს დასახლების ორგანიზაციული სპეციფიკის თავისებურებანი — მიმართება ცენტრალურ მოედანთან, სამლოცველოსთან და ა.შ.

კავკასიაში და კერძოდ დღევანდელი აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული კვლევების შედეგად, მომდინარე უძველესი ხანებიდან, თითქმის უწყვეტი ინტერვალებით, დაფიქსირებულია მუდმივი ცხოვრების კვალი. მიკვლეული და შესწავლილია უძველესი ნამოსახლარები, გამოკვლეულია საცხოვრისის მრავალი ნაირსახეობა. ამიტომ, ვფიქრობთ, არსებული მრავალფეროვანი მასალის საფუძველზე თვალის მიდევნება საცხოვრისის ფენომენის ჩამოყალიბება-განვითარებისთვის უძველესი ხანებიდან დღევანდლობამდე, სავსებით გამართლებულია და ერთობ საშურიც. მისი ვერტიკალურ ჭრილში ამგვარად წარმოდგენა, ალბათ, საგულისხმო პანორამულ სურათს დაგვიხატავს მოცემულ ტერიტორიაზე მიმდინარე ეთნოგენეტური პროცესების შესახებაც. იმდენად, რამდენადაც საცხოვრისის ფენომენი ეთნიკური ელემენტის საცხოვრებელ გარემოსთან ადაპტაციის შედეგად ფორმირებული ეთნიკური კულტურის შემადგენელი ერთ-ერთი არსებითი ელემენტია, იგი ამავე ელემენტის სამყოფ გარემოსთან ერთგვარ ბიოცენოზში შესვლის ნათელი ასახვაცაა.

ამასთანავე, ამ ყოფითი კომპლექსის ვერტიკალურ ჭრილში განხილვა გამართლებული ჩანს იმდენად, რამდენადაც ეს წარმოადგენს ეთნიკური ყოფის ამ ყველაზე დამახასიათებელი ელემენტის დინამიკაში განხილვის ერთ-ერთ ხერხს. ამ შემთხვევაში, მისი სწორედ ვერტიკალურ ჭრილში თვალის გადევნება (რეტროსპექტივა) საშუალებას მოგვცემს დავადასტუროთ არა მხოლოდ ახალი საფეხურები მის განვითარებაში, არამედ დავინახოთ ტრადიციული ელემენტისა და ინოვაციის ურთიერთობის რთული პროცესი.

რდითგან, „სახლის“ — გაგებასთან ამა თუ იმ სახით შერწყმული იყო (და

ეს ამჟამადაც ასეა) ადამიანის ცნობიერებაში აღქმული სამყაროს ყველა ძირითადი კატეგორია. თამამად შეიძლება ითქვას ისიც, რომ ინდივიდის ქცევის ნორმებიც კი პრინციპულად იმის მიხედვით ყალიბდებოდა, თუ სად იმყოფებოდა იგი — სახლში თუ მის გარეთ. სწორედ საცხოვრისს გააჩნია განსაკუთრებული, განმსაზღვრელი მნიშვნელობა სივრცის ტრადიციულ სქემათა ჩამოყალიბებაში. და კიდევ, საცხოვრისი ხომ გარკვეულწილად აერთიანებს ადამიანის მიერ ათვისებული სამყაროს. ყოველივე ამ და კიდევ მრავალ მსგავს გარემოებათა გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია ეთნოსის ყოფაში საცხოვრისის ფენომენის ადგილის ნათლად გასიგრძეგანება.

ვებებით რა საცხოვრისს, მის ფენომენს ამა თუ იმ ტრადიციულ საზოგადოებაში, პირველ რიგში, ალბათ, უნდა შევეცადოთ შეძლებისდაგვარად გამოვავლინოთ ადამიანის მიერ მოცემული გარესამყაროს ათვისების ფუნქციონალური მექანიზმის პრინციპები. ე.ი. უნდა დაფიქსირდეს ის პრინციპები, რომლის მიხედვითაც ხდებოდა ადამიანის ცნობიერებაში გარდაქმნა „ბუნებრივისა“ — „კულტურულად“, „ათვისებელისა“ — „ათვისებულად“. ამასთანავე, ძალზე საინტერესოა და კვლევის პროცესში ანგარიშგასაწვევია კონკრეტულ ეთნიკურ ყოფაში ჩამოყალიბებული სივრცის გაშინაურება-გათავისების ტრადიციული მოდელის თვისობრიობაც.

საცხოვრისის ფენომენის კვლევისას მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ მისი როგორც ყოფითი კომპლექსის სოციალური არსიც. „სახლი“ უნდა განვიხილოთ როგორც სოციალური ერთეული იმ მრავალმხრივი მასალისა და თეორიული გამოკვლევების ნიადაგზე, რომლებიც უხვად არის დაგროვილი შესაბამის სამეცნიერო ლიტერატურაში. შეძლებისდაგვარად უნდა წარმოჩინდეს ის, თუ როგორ ვლინდება საცხოვრისის ფენომენში თვით იქ მოსახლე საზოგადოებრივი ჯგუფის სოციალური ნიშან-თვისებები.

ვებებით რა საცხოვრისს, წამოიჭრება მისი მიმართების საკითხიც დასახლებასთან. როგორც აღნიშნავენ, დასახლება თავის მხრივ წარმოადგენს ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ერთეულს, რომელიც ხასიათდება ძირითადი ეთნიკური შემადგენლობის გარკვეული ერთობით; მოსახლეთა, მათი ენის, სამეურნეო პირობების, თავდაცვის ინტერესების ერთიანობით. ეს ერთობა ვლინდება იდეოლოგიის ზოგიერთ სფეროშიც... დასახლებანი არსებობენ რა ხანგრძლივად, ინარჩუნებენ წარმომშობი საზოგადოებრივ-ეკონომიური პირობების კვალსაც.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან ნათელია, რომ საცხოვრისის, როგორც ეთნიკური ყოფის დამახასიათებელი კომპლექსის შესწავლის მომენტში, მკვლევარის წინაშე რიგი ამოცანებისა წარმოჩინდება, რომლებიც განუყოფლად არიან ერთიმეორესთან დაკავშირებული. მათი გასიგრძეგანების გარეშე თითქმის წარმოუდგენელია ამა თუ იმ ერის ისტორიის სულიერ ხლართებში დავანებული იმ დვრიტის შეგრძნება, რომლის გათვალისწინების გარეშეც შეუძლებელია ერის განვლილი ისტორიის ნებისმიერ ნიუანსში მეტნაკლებად, თუნდაც მიახლოებითად გარკვევა.

გამომდინარე ყოველივე ზემოთქმულიდან, სწორედ საცხოვრისი იქნება ჩვენი მომავალი კვლევის ძირეული საგანი; უფრო სწორად შევეცდებით იმის განსაზღვრას, თუ რა ადგილი უკავია ამ ფენომენს საზოგადოდ ეთნიკურ ყოფასა

და კულტურაში; რამდენად აისახება მასში ერის (ეთნოსის), როგორც სისხლითნათესაობით გენეტიკურ ურთიერთობებზე ამოზრდილი უნიკალური ერთობის, ღვთიებობებულ სამყოფ-სამკვიდრებელთან ბიოცენოზში შესვლა-შეხამების ერთობ სათუთი და ამავე დროს საკმაოდ მიზანმიმართული პროცესი.

საცხოვრისში, უბირველეს ყოვლისა, ჩვენ ვგულისხმობთ ძირითად საცხოვრებელ ნაგებობას რომელიც სამყოფელია სრულიად გარკვეული მიკროსოციალური უჯრედისა — ოჯახისა. პარალელურად შევებებით მის მიმართებას საცხოვრებელი კომპლექსის სხვა ელემენტებთან (ისეთებთან როგორიცაა ეზო-ყურე, დამხმარე სამეურნეო ნაგებობანი, სახნავ-სათესი და ა.შ) და შევეცდებით მისი ადგილის განსაზღვრას ოჯახის ფორმირება-განვითარებაში; გარე და შიდა სივრცეების აღქმითი მომენტების ჩამოყალიბებაში; გენოთეიზმის, როგორც ოჯახის იდეოლოგიური საფუძვლის, შემუშავება-განმტკიცებაში.

დაბოლოს, კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ, რომ მომავალში შევეცდებით, ქართველურ სამყაროში და კერძოდ მისი თანამედროვე სამკვიდროს შუაგულ ნაწილში (ერთგვარ გეოგრაფიულ ეპიცენტრში — ცენტრალურ ამიერკავკასიაში), საცხოვრისის შესახებ ჩვენს ხელთ არსებული არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალა გავაანალიზოთ, ჩვენის აზრით, უმთავრესი მახასიათებლების მიხედვით; შემდგომი თანამიმდევრობით:

- ა) საცხოვრისი და სივრცული აღქმა;
- ბ) საცხოვრისი და სამშენებლო ტრადიცია;
- გ) საცხოვრისი და ოჯახური რელიგია — გენოთეიზმი;
- დ) საცხოვრისი და გვაროვნულ-თემობრივი სოციალური ორგანიზაცია.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- 1.ზ. გამსახურდია, წერილები, ესსეები, თბ. 1991.
- 2.მ. გეგეშიძე, ეთნიკური კულტურა და ტრადიციები, თბ. 1978.
- 3.მ. კოსტავა, ფიქრები საქართველოს მისიაზე, თბ. 1991.
- 4.უ. სიდამონიძე, ისტორიული მეცნიერება და სამეცნიერო ინფორმაციის საკითხები, თბ. 1978.
- 5.რ. სირაძე, სახიმეტყველება, საუბარი ქართულ ესთეტიკაზე, თბ. 1982.
- 6.კ. ფიცხელაური, იორ-ალაზნის აუზის ბრინჯაო-რკინის ხანის ნამოსახლართა ტოპოგრაფიის პრინციპები, კაე შრომები VI, თბ. 1984.
- 7.თ. ჩიქოვანი, ეთნოგრაფიული მასალის როლი არქეოლოგიურ ძიებაში, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები III, თბ. 1985.
- 8.ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. I თბ. 1969.
- 9.ს. ჯანაშია, გვაროვნული წყობილება ქართველურ ტომებში, შრომები, ტ. II, თბ. 1952.
10. Артамонов М.И. Этнос и Археология. Теоретические основы советской археологии. Тезиси докладов. Л. 1969 стр. 3-6.
11. Байбурун А.К. Жилище в обрядах и представлениях восто-

чных славян. Л.1983 — 276 стр.

12. Вилгелм-фон Гумбольдт. Язык и философия культуры. М.1985 — 449стр.

13. Итс С.В. Введение в этнографию. М. 1972 — 261стр.

14. Итс С.В. Этнографические исследования, Рассы и народы. М. 1987 Стр. 11-28.

15. Клименко В.В. Климат и История в эпоху первых высоких Культур (3500 — 500 гг. до н.э.). Восток №4 1998.

16. Козлов В.И. Этнос и культура. СЭ №3 1979 21-31стр.

17. Маркарян Э.С. Очерки теории культуры. Ер. 1969 — 216стр.

18. Сумбадзе Л.З. Типология грузинского народного жилища. Тб. 1983 — 147стр.

19. Сумбадзе Л.З. Архитектура грузинского народного жилища „Дарбази“. Тб. 1984 — 370стр.

20. Токарев С.А. К постановке проблем этногенеза. СЭ №3 1949. 12-36стр.

21. Чебоксарев И.А. Основные принципы антропологических классификаций. ТИЭ Нов.Сер. М. 1951 стр. 300-337.

22. Чистов К.Н. Этническая общность, этническое сознание и некоторые проблемы духовной культуры. СЭ №3 1972. 47-65стр.

23. A. Bühnen, Haus und Grab: Gebaute Kosmologie und Ideologie, EAZ 3-4 1997, 451- 455 S.

24. T.J. Ditmar, Von der kaukasischen Volkern der mythischen Zeit, Ein abermaliger Beitrag zur Historie und Geographie der Mythologie, Berlin 1789 — 161 S.

25. K. Gutbrod, Geschichte der früher Kulturen der Welt, Köln 1975. — 450 S.

PAATA BUKHRASHVILI

ON THE QUESTION OF INVESTIGATION OF ETHNIC CULTURE

The beginning of ethno-genesis of people must be determined by the Neolithic period as the process in terms of stage by stage development is established in the prehistoric period.

Ethno-genetic research should be carried out as within a certain ethnics so within the limits of the definite territory. In the first instance the field-ethnographic study acquires particular importance, that is, the direction is from the contemporary situation back to the past condition to the origins of ethno-genesis. In the second case we begin from the most ancient remnants of culture to the modern times.

Considering the above-mentioned reasons and other facts the explanation of the questions demands the introduction of interdisciplinary investigations. Such approach is appropriate to the Caucasian region, where Ibero-Caucasian autochthony presents the

basic phenomenon. A methodological mechanism should be worked out to discern parallels between the cultures of common source that has been separated. Common features that are stable in time, and constant industrial-cultural compounds, which have been established in the given region as consequence of adaptation with environment, should be regarded as the foremost parameter in determining the common origin of cultures. This is the basic axis for the existence of such culture.

თულოს გავრცელება

კოლხური კულტურა. კოლხეთი. იბერია

ტერმინი — „არქეოლოგიური კულტურა“ იხმარება გარკვეული ხანისა და განსაზღვრულ ტერიტორიაზე გავრცელებული ადგილობრივი თავისებურებების მქონე არქეოლოგიური ძეგლების ერთობლიობის აღსანიშნავად.

არქეოლოგიური კულტურის გამოყოფისას ითვალისწინებენ მახასიათებელთა მთელ კომპლექსს: მეურნეობის ხასიათს და დონეს, დასახლების ტიპს, დაკრძალვის წესს, სამკაულის, იარაღის, თიხის ჭურჭლის ფორმებსა და ორნამენტაციას და ა.შ. გარდა ამისა, გამოარჩევენ ხოლმე ე.წ. „წამყვან“ ანუ „განმსაზღვრელ“ ელემენტებს — იმ ძირითად ფორმებს, რითაც მოცემული არქეოლოგიური კულტურა განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ განსხვავდება სხვა თანადროული არქეოლოგიური კულტურებისაგან. კოლხური კულტურისათვის ასეთი განმსაზღვრელი ფორმებია ბრინჯაოს ცული, წალდი, თიხი, აბზინდა და, განსაკუთრებით, გრავირებული დეკორი, რომელიც ამკობს ბრინჯაოს ამ ნივთებს.

სპეციალისტთა უმეტესობას მიაჩნია, რომ არქეოლოგიური კულტურა ერთი ეთნიკური ერთეულის კუთვნილებაა და თითოეულ ეთნოსს ერთი არქეოლოგიური კულტურა შეესაბამება. არქეოლოგიურ კულტურას, ცხადია, სახელდება იმ ეთნოსის მიხედვით, რომელთანაც ხერხდება მისი დაკავშირება, მაგრამ, ჩვეულებრივ, ასეთი დაკავშირება მეტ-ნაკლებად დასაბუთებულ ვარაუდს არ სცილდება ხოლმე და ასეთ შემთხვევაში არქეოლოგიურ კულტურას სახელს არქმევენ მისი გავრცელების გეოგრაფიული არეალის ან იმ არქეოლოგიური ძეგლის მიხედვით, სადაც იგი პირველად განისაზღვრა, ხანდახან კი ამ კულტურის რომელიმე განმსაზღვრელი ელემენტის მიხედვით.

ყოველი არქეოლოგის ოცნების ზღვარია, დაუკავშიროს საკვლევი არქეოლოგიური კულტურა კონკრეტულ ეთნოსს, მაგრამ ამ პრობლემის გადაწყვეტა მხოლოდ არქეოლოგიურ მონაცემთა საფუძველზე, ანთროპოლოგიისა და, რაც მთავარია, ენობრივი მონაცემების გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია [კნაბე, 1959, გვ.255]. სწორედ ამაშია განსაკუთრებული და ხშირად დაუძლეველი სიძნელე უმწერლობო არქეოლოგიური კულტურის, ასე ვთქვათ, „ეთნიზაციისა“. „არქეოლოგიური მასალების გაიგივება ლინგვისტურ ჯგუფებთან, ანუ, სხვაგვარად რომ ითქვას, ეთნოსებთან, არც თუ ისე იოლი და, მრავალი თვალსაზრისით, სარისკო, საქმეა. მიუხედავად ამისა, ეს არის წინარეისტორიაში ისტორიული შედწევის ერთადერთი მეთოდი“ [ტოვარი, 1954, გვ.338] (ციტირებულია გ.კნაბეს მიხედვით [კნაბე, 1959, გვ.247]).

ბრინჯაოს გრავირებული ცულები და აბზინდები, რომლებიც დღეს კოლხური არქეოლოგიური კულტურის განმსაზღვრელ ფორმებად ითვლება, პირველად ჩრდილოეთ კავკასიაში 1869 და 1877-1880 წლებში, ყოზანის სამაროვნის გათხრების დროს აღმოჩნდა და, შესაბამისად, ამ კულტურას „ყოზანური კულტურა“ ეწოდა [უვაროვა, 1900, გვ.14]. მხოლოდ გასული საუკუნის 30-იან წლებში გაირკვა, რომ ამ არქეოლოგიური კულტურის გავრცელების გეოგრაფიული არეალი გაცილებით უფრო ფართოა, ვიდრე ჩრდ.კავკასიის ცენტრალური რეგიონი

[ლვაშენკო, 1932, გვ.111; ჯაფარიძე, 1953], და ბ.კუფტინი პირველი იყო, რომელმაც ამ არქეოლოგიური კულტურის აღსანიშნავად იხმარა ტერმინი "Колхидско-абхазская бронза" — „კოლხიდურ-აბხაზური ბრინჯაო“ [კუფტინი, 1941, გვ.68; კუფტინი, 1949, გვ.135]. ამასთან, ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ სახელდებულ ბ.კუფტინი ეთნიკურ შინაარსს არ სდებდა: კოლხური ეთნიკური ფენის ჩამოყალიბების პროცესს იგი კოლხიდურ-აბხაზურის შემდგომ ხანას აკუთვნებდა [კუფტინი, 1949, გვ.236]. მაგრამ სულ მალე „კოლხეთის კულტურა“ „კოლხურ კულტურად“ იქცა [ჯანაშია, 1946, გვ.27] და ამოქმედდა სიტყვის მაგია: ეს არქეოლოგიური კულტურა კოლხების, ანუ ზანების, ანუ მეგრულ-ჭანების კუთვნილად გამოცხადდა [ლორთქიფანიძე, 1979, გვ.37 და შმდ. იხ. აქვე საკითხის სრული ბიბლიოგრაფია].

ამ აზრის დამკვიდრებაში გადამწყვეტი როლი იქონია საქართველოს აღმოსავლეთ და დასავლეთ ნაწილებად დაყოფის ლიხის ქედთან მიბმულმა სტერეოტიპმა, რასაც შემდგომში მხარი აუბა ლინგვისტების მიერ მ. სვოდემის გლოტოქრონოლოგიური მეთოდის გამოყენებით მიღებულმა დასკვნამ წინარე-ქართველური ენის ადრეული დივერგენციის თაობაზე, რომლის თანახმად წინარე-ქართველური ენის დაშლა დაწყებულა სვანური ენის გამოყოფით ქ.წ. XIX ს-ში და გაგრძელებულა ქ.წ. VIII ს-ში ზანურისა (მეგრულ-ჭანურის) და საკუთრივ ქართულის ურთიერთდამორებით [კლიმოვი, 1952, გვ.119 და შმდ.].

ამ ქრონოლოგიის შეპირისპირება არქეოლოგიურ ქრონოლოგიასთან, რომლის მიხედვით კლასიკური კოლხური კულტურა თარიღდება ქ.წ. XI-VII საუკუნეებით, ამასთან მისი გაფურჩქვნისა და მაქსიმალური ტერიტორიული განვრცობის ხანა მოდის ქ.წ. VIII-VII საუკუნეებზე [ფანცხავა, 1988, გვ.22-24, 54-81; აფაქიძე 2002, გვ.21], როგორც ჩანს, გვაძლევს საფუძველს ვამტკიცოთ მხოლოდ ის, რომ, ჯერ ერთი, კოლხური არქეოლოგიური კულტურა, თუ არ ჩამოყალიბებულა, არსებობდა მაინც იმ პერიოდში, როცა სვანური უკვე გამოყოფილი იყო წინარე-ქართველურისაგან, და მეორეც, ენის შემდგომი დიფერენციაცია, ანუ ზანურისა და საკუთრივ ქართულის დამორიშორება კოლხური კულტურის წიაღში განხორციელებულა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართველურ ენათა დიფერენციაციის აბსოლუტური ქრონოლოგიის გამოთვლამ იმავე გლოტოქრონოლოგიური მეთოდით, ოღონდ 200-სიტყვიანი სიის მიხედვით (გ.კლიმოვმა, 100-სიტყვიანი საცდელი სია გამოიყენა), სრულიად განსხვავებული შედეგი მოგვცა (სვანურის გამოყოფა — დაახლოებით ქ.წ. X ს., ქართულ-ზანური დივერგენცია — წელთაღრიცხვათა მიჯნა [გამყრელიძე, 1965, გვ. 17]), ხოლო თითონ გ.კლიმოვი უფრო გვიან გამოქვეყნებულ ნაშრომში გვაფრთხილებს, რომ „მ.სვოდემის მეთოდიკას, ჩვეულებრივ, მიყვავართ მნიშვნელოვნად დაძველებულ აბსოლუტურ თარიღებად“ [კლიმოვი, 1986, გვ.57], ქართველ მკვლევართა ერთი ნაწილი მაინც თვლის, რომ ქ.წ. II ათასწლეულის შუა ხანებისათვის ქართველურ ენათა დაშლის პროცესი დასრულებული იყო და, შესაბამისად, მათ მიაჩნიათ, რომ კოლხური კულტურა მხოლოდ კოლხების ანუ ზანურ (მეგრულ-ჭანურ) ენაზე მეტყველი ეთნოსის კუთვნილება იყო [ლორთქიფანიძე, 1979, გვ.38; მიქელაძე, 1974, გვ.72].

ფიქრობთ, რომ ამგვარი დასკვნისათვის საკმარისი საფუძველი არ არსე-

ბობს და უფრო მართალია გ.მელიქიშვილი, რომელიც წერს, რომ გვიან ბრინჯაოს ხანაში ქართველურ ეთნიკურ ჯგუფს სწორედ „კოლხური კულტურა“ უნდა დაუკავშირდეს და რომ ეს უკანასკნელი „წარმოადგენდა ჯერ კიდევ სუსტად დიფერენცირებული ქართველი ტომების კულტურას“ [ნარკვევები, 1970, გვ.356].

დავიწყოთ კოლხური კულტურის ტერიტორიული განფენილობით.

კოლხური კულტურის განმსაზღვრელი ბრინჯაოს ნივთების აღმოჩენათა კარტოგრაფირებით დგინდება, რომ ეს კულტურა მოიცავს არა მარტო მთელ დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს, მთიანი სვანეთისა და აფხაზეთის ჩათვლით, სოჭის მიდამოებამდე, არამედ, შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროსაც, ქალაქ ორდუმდე, რომელიც მდებარეობს 180 კმ-ის მანძილზე ტრაბზონის დასავლეთით, მდ. მტკვრის ზემო დინებას და ჭოროხის ხეობასაც მთლიანად, ე.ი. ისტორიულ ჭანეთს (ლაზეუს), ტაოს, კლარჯეთს, სპერს, კოლა-არტაანს. კოლხური კულტურა (მისი ყობანური ვარიანტი) ვრცელდება კავკასიონის მთავარი ქედის გადაღმაც, ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, და ლიხის ქედის აღმოსავლეთითაც: მთელი სამცხე, თორი-ლივანი ანუ ბორჯომის ხეობა, მთელი შიდა ქართლი, არაგვამდე, და ნაწილობრივ, თრიალეთიც კოლხური კულტურის გავრცელების არეალშია მოქცეული [კუფტინი, 1949, გვ.135; აფაქიძე, 2002, გვ.117].

ბოლო წლების არქეოლოგიურმა გათხრებმა შიდა ქართლსა და ბორჯომის ხეობაში დაგვანახა, რომ იქ კოლხური არქეოლოგიური კულტურის გაფურჩქვნის პერიოდში, ანუ ქ.წ. VIII-VII საუკუნეებში არა მარტო ლითონის ნივთები, თიხის ჭურჭელიც „კოლხური“ იყო.

რა უნდა ვიფიქროთ? განა შესაძლებელია დავუშვათ, რომ კოლხური კულტურის გავრცელების მთელ ამ ტერიტორიაზე ქ.წ. VIII-VII ს-ში მხოლოდ მეგრულენოვანი მოსახლეობა ცხოვრობდა? და თუ ამას დავუშვებთ, მაშინ სადღა ვეძებოთ სვანები, რომლებიც იმ დროისათვის, ზოგიერთთა მტკიცებით, უკვე ათას წელზე უფრო მეტი ხანგრძლივობის დამოუკიდებელ ენობრივ და, შესაბამისად, ეთნო-კულტურულ ისტორიას ითვლიან? ან ქართვები სად იყვნენ იმ დროს?

მათთვის ადგილი კავკასიაში აღარ რჩება.

ვფიქრობთ, ერთადერთი სწორი ვარაუდი შეიძლება იყოს შემდეგი:

კოლხური არქეოლოგიური კულტურის მატარებლები იყვნენ ქართველური ტომები, რომლებიც, ალბათ, ბევრ (და არა მხოლოდ სამ!) დიალექტზე ლაპარაკობდნენ (გავიხსენოთ ძველადმოსავლურ და ძველბერძნულ წერილობით წყაროებში მოხსენიებული დიაოხი-დაიაენი-ტაოხი, რომელთაც „60 მეფე ემ-ორჩილებოდა“, კულხა-კილხი-კოლხი, მუშქი-მოსხი-მესხი, ზაბახა-ჯავახი, ვიტ-ეროხი-ოდრაზე, კატარზა-კლარჯი, ლოსა-ლაზი, იგანიეხი-ჰენიოხი, სასპერი, მაკრონი, სანი, მოსინიკი, ტიბარენი და სხვ. [ნარკვევები, 1970, გვ.362 და შმდ.]), მაგრამ ამ ტომთა შორის ურთიერთგაგებინების პრობლემა არ უნდა არსებულყო, რადგანაც, წინააღმდეგ შემთხვევაში, წარმოუდგენელი იქნებოდა თვით არსებობა ასეთ ვრცელ ტერიტორიაზე სავსებით ერთგვაროვანი ნივთიერი და, რაც მთავარია, სულიერი კულტურისა [კუფტინი, 1949, გვ.136]; კოლხური კულტურის მატარებელთა რწმენა-წარმოდგენებისა და, საერთოდ, სულიერი კულტურის ერთობაზე მსჯელობის უფლებას იძლევა ბრინჯაოს ნივთების გრავირებული და,

განსაკუთრებით, კერამიკული ნაწარმის კვეთილი დეკორის სრული ერთგვაროვნობა „კოლხური“ არქეოლოგიური კულტურის გავრცელების მთელ არეალში [ფანცხავა, 1988].

ქ.წ. II ათასწლეულის ბოლოს „კოლხური კულტურის“ წიაღში აღმოცენდა დიაუხის და კულხას სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები. ქ.წ. IX-VIII ს-ის დასაწყისის ურარტულ წარწერებში ფიგურირებს დიაუხის „ძღვეამოსილი ქვეყანა“, როგორც ურარტუს ყველაზე უფრო სერიოზული მოწინააღმდეგე. მერმინდელ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე [ნარკვევები, 1970, გვ.374-379], ქ.წ. VIII ს-ში კი მას იქ კულხას ძლიერი სამეფო ჩაენაცვლა, როგორც ურარტუს ახალი ღირსეული მტერი [ნარკვევები, 1970, გვ.387-388]. აშკარაა, რომ საშიშროება როგორც ერთ, ისე მეორე სახელმწიფოს ურარტუს სახით სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ემუქრებოდა და, თუკი დიაუხი, რომლის ცენტრი უფრო ახლო იყო ურარტუსთან, შეეწირა მასთან ბრძოლას, უფრო ჩრდილოეთით მდებარე კულხამ, უკეთ გაუძლო ურარტუს შემოტევას. ისე კი ორივე ამ პოლიტიკური ერთეულის ცენტრი „კოლხური კულტურის“ არეალის სამხრეთ ნაწილშია საგულვებელი და, როგორც ჩანს, ორივე მათგანი ერთი და იგივე ქართულ ტომებს აერთიანებდა, ოღონდ ჰეგემონი ტომი იყო სხვადასხვა: დიაუხი-ტაოხი თუ ტაოს უკავშირდება, კულხა-კოლხი უთუოდ კოლასთან კავშირში უნდა იქნეს განხილული.

მოგვიანებით, როცა შავი ზღვის სამხრეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროზე ბერძნული ახალშენები გაჩნდა, იქმნება ახალი სახელმწიფო — ქ.წ. XI-VIII ს-ის ძველ-კოლხური სამეფოს მემკვიდრე, აქემენიანთა იმპერიის თანამედროვე კოლხეთის სამეფო, ცენტრით სადღაც დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. „ოქრომრავალი კოლხეთის“ ამ სამეფოს სიმდიდრე და მისი კულტურის მაღალი დონე საყოველთაოდ ცნობილია ქ.წ. V-IV ს-ის ვანისა და საირხის მდიდრული სამარხების წყალობით [ლორთქიფანიძე, 1972; ლორთქიფანიძე, 1973; ნადირაძე, 1990]. ქ.წ. VI-IV ს-ში აქ მონეტაც იჭრებოდა — ე.წ. კოლხური თეთრი, რომელიც ათასობით არის ნაპოვნი საქართველოში და რომელთა აღმოჩენების ტობოგრაფია თითქოს საზღვრავს კოლხეთის სახელმწიფოს ტერიტორიას [ლორთქიფანიძე, 1973, გვ.178; დუნდუა, 1987, გვ.9-32].

ჩვენ მიჩვეულნი ვართ, რომ კოლხეთის სამეფო ტრადიციულად მხოლოდ მეგრულ-ჭანებს და დასავლეთ საქართველოს დავუკავშიროთ და მისი აღმოსავლეთი საზღვარი ისევ და ისევ ლიხის ქედს გავაყოლოთ². მაგრამ ბოლო წლების არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაგვანახა, რომ ეს ასე არ არის.

1995-1997 წწ-ში ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შიდა ქართლის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ იმუშავა მტკვრის მარცხენა შენაკადის, მდ. აღმოსავლეთ ფრონეს ანუ დვანის-წყლის ხეობაში, ადგილ წითელბეგებზე, ქარელის რაიონის სოფელ ტახტიძირთან. გათხრებით გაირკვა, რომ გვიანი ბრინჯაოს ხანიდან მოკიდებული აქ მდებარეობდა ამ ხეობის მთავარი დასახლება, მისი ეკონომიკური და პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ცენტრი — ხეობის ეპონიმი, სახელად, როგორც ჩანს, დვანი³ (აქედან: დვანის-ხევი, დვანის-წყალი), რომელიც ქ.წ. IV ს-ში მცირე ქალაქად იქცა და როგორც ქალაქმა და ხევის ადმინისტრაციულმა ცენტრმა რომაულ ხანამდე იარსება [გაგოშიძე, 1997, გვ.16-17; გაგოშიძე, 2000, გვ.56-57].

ქ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში დაგროვილმა მძლავრმა კულტურულმა ფენამ მრავალფეროვანი, ძირითადად, კერამიკული მასალა მოგვცა, რომლის ანალიზი, როგორც მოსალოდნელი იყო, კიდევ ერთხელ გვიდასტურებს იმ აზრს, რომ შიდა ქართლი იმ დროს კოლხური კულტურის წრეში იყო მოქცეული. მაგრამ ეს არ არის მთავარი: განსაკუთრებით საყურადღებო და საინტერესო შედეგებით დასრულდა გვიანაქემენიდური და ადრეელინისტური ხანის სამაროვნის გათხრები.

ამ პერიოდის 28 გათხრილი სამარხიდან უძველესი ქ.წ. IV ს-ის შუახანებით, უგვიანესი კი ქ.წ. III ს-ის მეორე ნახევრით თარიღდება. სამარხებში ადგილობრივ მასალასა და აღმოსავლურ იმპორტთან ერთად, ჩვენდა გასაოცრად, უხვად აღმოჩნდა — პირველად საქართველოში ასე შორს ზღვის სანაპიროდან! — ძველი ბერძნული და ბერძნულ-ელინისტური ნაწარმი: შავლაკიანი და სადა კერამიკა, ბრინჯაოს ჭურჭელი, რკინის იარაღი, სამკაული და სხვ. დადასტურდა, აგრეთვე, რომ შიდა ქართლშიც ისევე ადრე, როგორც დასავლეთ საქართველოში, გავრცელებულა ბერძნული დამწერლობა და, რაც მთავარია, ისეთი წეს-ჩვეულებები, რომლებიც ელინურ სამყაროსთან ხანგრძლივ და ინტენსიურ კონტაქტებს გულისხმობს. ასეთია, უპირველეს ყოვლისა, მიცვალებულისათვის საფლავში მონეტის — „ქარონის ობოლის“ — გატანების წესი⁴: ტახტიძირში ეს წესი იმდენად შესისლბორცებული ჰქონიათ უკვე ქ.წ. IV ს-ში, რომ როცა მონეტა არ ჰქონდათ, „ქარონის ობოლად“ გარდაცვლილს პირში ან მუჭში ვერცხლის პატარა ზოდს უდებდნენ, თუმცა ორ შემთხვევაში მონეტაც ჩაუტანებიათ, ერთი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი და ერთიც კოლხური თეთრი (!). ბერძნებთან კონტაქტებზე მეტყველებს, აგრეთვე, ტახტიძირის სამარხებში სტრიგილისა და პატერის აღმოჩენის ფაქტები.

კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია ტახტიძირის მდიდრულ სამარხთა გათხრის შედეგად მიღებული ინფორმაცია. ეს სამარხები, რომლებშიც დაკრძალულთა წარჩინებულობის მანიშნებელი ოქროს შტანდარტები - ინსიგნიები აღმოჩნდა, უეჭველად ადგილობრივი მმართველი არისტოკრატიის წარმომადგენლებს უნდა ეკუთვნოდეს ისევე, როგორც ითხვისში, საირხეში, ვანში, შრომისუბანში და დასავლეთი საქართველოს სხვა პუნქტებში გათხრილი ინსიგნიებიანი მდიდრული სამარხები ეკუთვნის კოლხეთის მმართველებს, გვაროვნული არისტოკრატიის წარმომადგენლებს, რომელთაც უკვე სახელმწიფოსგან ადმინისტრაციული ფუნქციები აკისრიათ, ე.ი. მსახურეულ არისტოკრატიად, სახელმწიფო მონღელეზად არიან ქცეულნი [ლორთქიფანიძე, 1973, გვ.59-67]. მაგრამ ტახტიძირისა და დასავლეთი საქართველოს ხსენებული მდიდრული სამარხები საოცრად ჰგავს ერთმანეთს როგორც კონსტრუქციით, ისე დაკრძალვის წესითა და ინვენტარის შედგენილობით, რაც, ვფიქრობთ, უფლებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ შიდა ქართლი კოლხური სახელმწიფოებრიობის ადმინისტრაციულ სისტემაში იყო ჩართული და ტახტიძირელი არისტოკრატებიც კოლხეთის სახელმწიფოს ხელისუფალნი იყვნენ, ოღონდ შედარებით უფრო დაბალი რანგისა, ვიდრე საირხელი ან ვანელი დიდებულები: დასავლეთ საქართველოში გათხრილ არისტოკრატთა სამარხებს შორის აშკარად შეინიშნება გრადაცია ინვენტარისა და თვით სამარხის სიმდიდრისა და ზომების მიხედვით, რაც უთუოდ იქ დაკრძალულთა

იერარქიული მგომარეობის ამსახველი უნდა იყოს [ბრაგვაძე, 1993, გვ.11-25]. თუკი ეს ასეა, მაშინ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ტახტიძირში დამარბული პირები სახელმწიფო სამოხელეო იერარქიული კიბის იმავე საფეხურზე იდგნენ, რომელზეც ითხვისელი არისტოკრატები, რომლებიც, ალბათ, საირხეში მჭდარი ხელისუფლის („სკებტუხის“) ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ⁵.

ქ.წ. VI-IV ს-ში ნივთიერი კულტურის ერთგვაროვნობა ლიხის ქედის ორივე მხარეს კარგახნის შენიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში [მხარაძე, 2000, გვ.53] და ეს ერთიანობა მარტო დიდებულთა სამარხებში არ ასახულა. მაგალითისათვის ახალციხის რაიონის სოფელ წნისთან გათხრილი ქ.წ.IVს-ის სამარხებიც კმარა, სადაც ქვევრსამარხიც გაითხარა, კოლხური თეთრის „ქარონის ობოლის“ სახით გამოყენების ფაქტებიც დადასტურდა და სამარხეული კერამიკაც თითქმის მთლიანად კოლხურია [კვიციანაძე, 1987, გვ.32-35].

ქ.წ. IVს-ის დასასრული და III ს-ის დასაწყისი უმნიშვნელოვანესი ტეხილების ეპოქაა ცივილიზებული მსოფლიოს ისტორიაში: აქემენიანთა იმპერიის დაცემით დასრულდა ძველი აღმოსავლეთი, დიადოხოსთა ბრძოლებში დაიშალა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ გაერთიანებული სამყარო, შეიქმნა ახალი სახელმწიფოები, მათ შორის ქართლის სამეფოც, მაგრამ ამ ფაქტს, ახალი სახელმწიფოს შექმნას საქართველოში არქეოლოგიური სიტუაცია არსებითად არ შეუცვლია. ცვლილება თუ იყო, ის უფრო ადრე მოხდა, ქ.წ. IV ს-ის შუახანებში და არა ქ.წ. III ს-ის პირველ მეოთხედში, როცა იგულისხმება ქართლის სამეფოს ფორმირება, თანაც ეს ცვლილება სულ სხვა მოვლენებით იყო გაპირობებული და თანაბრად შეეხო როგორც ლიხთ-იქითა, ისე ლიხთ-აქეთა საქართველოს⁶.

ზემოთქმულის შემდეგ, ვფიქრობ, მოულოდნელი არ უნდა იყოს, თუ იბერიას — ქართლის სამეფოს, გარკვეული თვალსაზრისით, კოლხეთის სახელმწიფოს მემკვიდრედ ვიგულისხმებთ. ამის ყველაზე თვალსაჩინო საბუთია ქ.წ. IV ს-ის შუახანების ითხვისის №2, ქ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრის ვანის №16 [კაჭარავა, 1986, გვ.15-25] და ტახტიძირის №3 და №5 ოქროს შტანდარტებიანი სამარხების მსგავსება ახალგორის განძთან და ქ.წ. IIIს-ის კავთისხევის მდიდრულ სამარხთან [ცქიტიშვილი, 2001, გვ.41-46].

ერთდროულად არასოდეს არსებულა კოლხეთის და ქართლის სამეფოები. ქ.წ. III ს-ის დასაწყისში ერთი ქვეყნის ფარგლებში მოხდა მხოლოდ პოლიტიკური ცენტრის გადანაცვლება, რაც მანამდეც და შემდგომშიც არაერთხელ მომხდარა საქართველოში: ჯერ იყო კოლხეთის ანუ ეგრისის სამეფო, რომელიც ნაწილობრივ აღმოსავლეთ საქართველოსაც მოიცავდა და რომლის პოლიტიკური ცენტრი დასავლეთ საქართველოში იყო, და შემდეგ შეიქმნა იბერიის ანუ ქართლის სამეფო, რომლის ცენტრმა უკვე აღმოსავლეთ საქართველოში გადაინაცვლა, მაგრამ იგი თავიდანვე მოიცავდა დასავლეთ საქართველოსაც თითქმის მთლიანად.

ვფიქრობთ, რომ ფარნავაზს, ქართლის მომავალ პირველ მეფეს თარჯიმანი არ დასჭირვებია, როცა იგი ეგრისის მმართველს ქუჯის ეწვია და მისგან ისტორიული სიტყვები მოისმინა: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა, და შენ გმართვეს უფლობა ჩემი. და უკეთუ მოგუეცეს ძლევა, შენ ხარ უფალი ჩუენი და მე ვარ მონა შენი“ [ქართლის ცხოვრება, გვ.22].

ხსოვნა საქართველოს ოდინდელი ერთიანობისა წითელ ხაზად გასდევს ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობას და ქართული პოლიტიკის მესვეურები როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში მუდამ ისწრაფოდნენ ამ ერთიანობის აღდგენისაკენ ქვეყნის მაქსიმალური დაქსაქსულობის დროსაც კი. თავდაპირველად ამ სწრაფვას უთუოდ ასულდგმულებდა ქართველ ტომთა ენობრივი სიახლოვე, შემდგომში კი მის მამოძრავებელ ძალად იქცა ქართული სალიტერატურო ენა, ქართველთა ლოცვისა და მწიგნობრობის ენა, რომლის მიმართ სხვადასხვა ქართულ კუთხურ სამეტყველო ენას დიალექტის ფუნქცია ჰქონდა და აქვს დღემდე. ეს ასე რომ არ ყოფილიყო, ვერ აიხსნებოდა ის, თუ რატომ გრიგოლ ხანძთელს სთხოვა აფხაზთა მეფემ თავის სამეფოში მონასტრის დაარსება [გიორგი მერჩულე, გვ.23] და ვერც ის, თუ როგორ მოხდა, რომ კონსტანტინოპოლის ქვემდებარე აფხაზეთის ეპარქიები შეეცრად და სრულიად უმტკივნეულოდ ქართულენოვან ეკლესიად იქცა⁷.

IV საუკუნიდან მაინც საქართველოში ერთდროულად ორი სამეფო არსებობს — ქართლი, რომელიც ბერძნულენოვან წყაროებში იბერიად მოიხსენიება, და ეგრისი, რომელსაც იგივე წყაროები ლაზიკას უწოდებენ [ჯანაშია, 1946, გვ.100]. ქვეყნის ორად გაყოფა, როგორც ჩანს, ძირითადად გარეშე ძალთა ზემოქმედების შედეგი იყო: ქართლი უმეტესად ირანის გავლენის სფეროში იყო მოქცეული, ეგრისი კი რომისა (ბიზანტიისა). ალბათ ამიტომ არის, რომ თუმცა ლაზიკამ VIII საუკუნის ბოლომდე იარსება, „ქართლის ცხოვრება“ მთელი ამ ხნის განმავლობაში ქართლის უნიტარულ სახელმწიფოზე საუბრობს და პრინციპულად არა ცნობს ლაზიკას (არც იბერიას). ამას უთუოდ რაღაც რეალური საფუძველი უნდა ჰქონოდა და ეს ორი სახელმწიფო ფორმალურად მაინც ერთობას ინარჩუნებდა, რადგანაც, ლეონტი მროველს და ჯუანშერს საერთოდაც რომ არ დაუჭეროთ, შეუძლებელია არ ვერწმუნოთ 739 წლის 14 ოქტომბერს, ორშაბათს, ღამის პირველ საათზე გარდაცვლილ სტეფანოზ მამფალის ეპიტაფიას, ატენის სიონის კედელზე დაწერილს, რომელშიც სტეფანოზი მოხსენიებულია „ქართველთა და მეგრელთა ერისთავთ-ერისთავთა უფალის“ ტიტულით [აბრამიშვილი, 1977, გვ.36].

იბერიელთა და ლაზთა ერთობა-ნათესაობა რომ ბერძნებმაც და სპარსელებმაც კარგად იცოდნენ, ეს ბერძნული წერილობითი წყაროების სტრიქონებს შორის საკმაოდ გარკვევით იკითხება. სანიმუშოდ რამდენიმე მაგალითს მოვიტან.

გელასი კესარიელის თანახმად, იბერიელთა და ლაზებს ერთდროულად მიუღიათ ქრისტიანობა და ერთი განმანათლებელი ჰყოლიათ: „იმავე ხანებში ღმრთის ცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა, რომელთაც მანამდე ის არა სწამდათ. ამ უდიდესი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ“ [გეორგიკა 1, გვ.186].

პროკოპი კესარიელის ცნობით, კავადის წინააღმდეგ ამბოხებული იბერიის მმართველი, გურგენი ცოლ-შვილიანად და იბერიელ დიდებულებითურთ თავს აფარებდა ლაზიკას და იქ წარმატებით იგერიებდა სპარსელთა შემოტევას [გეორგიკა 2, გვ.50]. ხოსროს კი ლაზიკის დაპყრობის შემდეგ გადაუწყვეტია ლაზების აყრა-გადასახლება და მათ ნაცვლად სპარსელთა ჩასახლება, რადგან, „მისი აზრით, სპარსეთის ძალაუფლებას ეს დიდს სარგებლობას მოუტანდა;

იბერიაც ხომ მომავალში უშიშრად ეპყრობოდა, რადგან იბერებს აღარ ეყოლებოდათ ის ხალხი, ვისთანაც ისინი განდგომის შემთხვევაში თავს გადაირჩენდნენ“ [გეორგიკა 2, გვ.93-94].

დასავლეთ საქართველოში საშიშროებისაგან თავის შეფარება წესად ჰქონიათ ქართლის დიდებულებს: მირი და არჩილიც ხომ ეგრისს აფარებენ თავს [ქართლის ცხოვრება, გვ.241]. ეს შემთხვევითი არ შეიძლება იყოს.

და კიდევ ერთი ბიზანტიური წყაროს ცნობა, რომელსაც პირველმა ზ.ალექსიძემ მიაქცია ყურადღება. მენანდრე პროტექტორი წერს, რომ 562 წელს ბიზანტიასა და ირანს შორის საზავო მოლაპარაკების დროს პეტრე პატრიკოსმა წინადადება წამოაყენა, ხელშეკრულების მუხლი ასე გაეფორმებინათ: „ირანი ბიზანტიას უბრუნებს ლაზიკას და იმ ხალხებს, რომლებიც ლაზიკას ემორჩილებიან“. ბიზანტიელთა აზრით, ასეთი ფორმულირებით სვანეთი კვლავ ლაზიკას დაუბრუნდებოდა და მასთან ერთად ბიზანტიას, მაგრამ სპარსელი ელჩი არ დათანხმდა: „მე რომ ეს ვქნა,“ უთხრა მან პეტრეს, „შენ საშუალება მოგეცემა იბერიის შესახებაც იდავო. უფლების ძალით ილაპარაკებ, რომ ისიც ლაზთა ქვეშევრდომი იყო“ [გეორგიკა III, გვ.215-216]. ცხადია, სპარსელებმა იცოდნენ, რომ ლაზიკა, სვანეთი და იბერია ერთმანეთს გარკვეული პოლიტიკური ვითარების გამო ჩამოსცილდნენ და სათანადო პირობებში მათი ერთიანობის დასაბუთება შეიძლებოდა [ალექსიძე, 1968, გვ.168].

სამწუხაროა, რომ ჩვენ ახლა, XXI საუკუნეში გვიხდება ამ ერთიანობის დასაბუთება.

შენიშვნები:

1. ცოტა უფრო ქვემოთ, იმავე წიგნში გ.მელიქიშვილი წერს: “როგორც გვიანბრინჯაოს ხანის კოლხური კულტურის მატარებელი, ისე ძველი კოლხური სამეფოს (რომელიც XI-VIII სს. არსებობდა) მოსახლეობა უმთავრესად ქართველური ტომებისაგან შედგებოდა. ამ დროს ქართველთა და მეგრულ-ჭანებს შორის ენობრივი განსხვავება ჯერ თითქმის არ იყო. მხოლოდ სვანური რამდენადმე უკვე დაშორებული იყო საერთო-ქართველურს, თუმცა “კოლხური კულტურა” და ძველი კოლხეთის სამეფო, უეჭველია, მათაც მოიცავდა“ [ნარკვევები 1970, გვ.389]. ამჟამად, რომ აქ ავტორი ხარკს უხდის გლოტოქრონოლოგიას.

2. “ძვ.წ. VI-IV სს-ში კოლხეთის ნივთიერი კულტურა დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში მკაცრად ერთიანია როგორც ზღვისპირა ზოლში, ასევე შიდა რაიონებშიც (მთასა და ბარში). ეს არის კოლხეთის სამეფოს არსებობის ხანა და ეთნიკურად ამ კულტურის მატარებლები იყვნენ დასავლურ-ქართული ანუ მეგრულ-ჭანური (ზანური) ტომები“ [ლორთქიფანიძე, 1973, გვ.85].

3. ს.მაკალათიას მიერ გათხრილი ღვანის სამაროვანი [მაკალათია, 1949, გვ.225-240] ამ სამოსახლოს კუთვნილი უნდა იყოს.

4. კოლხეთშიც ეს ბერძნული წარმოშობის წესი ქ.წ. IV ს-ში ვრცელდება [კაჭარავა, 1986, გვ.22].

5. გ.მახარაძეს მიაჩნია, რომ აუცილებელი არ არის სკვპტუხები ყოფილიყვნენ ადგილობრივი ტომის ბელადები, რომლებიც ცენტრალურმა ხელისუფ-

ლებამ აღჭურვა ადმინისტრაციული ფუნქციებით. მისი აზრით, სკეპტუხისი შექმნა, მაგალითად, ყვირილის ხეობაში ცენტრალური ხელისუფლების მიერ განხორციელებული სამხედრო აქციის შედეგი გახდა და დიდებულთა ფენა აქ ძალით აყრილი ადგილობრივი დასახლებების ცენტრალურ ბორცვებზე "დემონსტრაციულად ჯდება" [მახარაძე, 2000, გვ.59].

6. ო.ლორთქიფანიძე თვლის, რომ ამ ცვლილებათა მიზეზია "მესხთა, ე.ი. აღმოსავლურ-ქართული ტომების... კოლონიზაცია რიონის დაბლობში" და რომ ძვ.წ. IV-III სს. იყო მათი (მესხების) "ფართოდ განსახლებისა და პოლიტიკური აქტივობის ხანა" [ლორთქიფანიძე 1973, გვ.82]. რამდენად დაკავშირებულია ეს ცვლილებები მესხებთან, სხვა საკითხია (რატომ უნდა ყოფილიყვნენ სამხრეთ-დასავლეთიდან მოსული მესხები მაინცდამაინც აღმოსავლურ-ქართული ტომები?), მაგრამ საგულისხმოა, რომ ო.ლორთქიფანიძეც ქ.წ. IV-III საუკუნეებს დროის ერთ ისტორიულ-არქეოლოგიურ მონაკვეთად თვლის.

7. X ს-ის სომეხი ისტორიკოსის, უხტანესის ცნობით, VI საუკუნის ბოლოს ქართლსა და ეგრისს ერთი მწყემსმთავარი ჰყოლია [ალექსიძე, 1968, გვ.167].

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. აბრამიშვილი, 1977 — გ.აბრამიშვილი, სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში, თბილისი, 1977.
2. ალექსიძე, 1968 — ზ.ალექსიძე, ებისტოლეთა წიგნი, თბილისი, 1968.
3. ბრაგვაძე, 1993 — ზ.ბრაგვაძე, აღმოსავლეთი კოლხეთი ძვ.წ. V-I საუკუნეებში, თბილისი, 1993.
4. გაგოშიძე, 1968 — ი.გაგოშიძე, ითხვისის სამარხი — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XXV-B, თბილისი, 1968.
5. გაგოშიძე, 1964 — ი.გაგოშიძე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბილისი, 1964.
6. გაგოშიძე, 1997 — ი.გაგოშიძე, არქეოლოგიური გათხრები ტახტიძირში (ქარელის რაიონი), — კავკასიის არქეოლოგია: უახლესი აღმოჩენები და პერსპექტივები, საერთაშორისო სამეცნიერო სესიის მოკლე შინაარსები, თბილისი, 1997.
7. გაგოშიძე, 2000 — J.Gagoschidse. Neuer archäologischer Befund im Bezirk Kareli, Schida Kartli. - Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan, Band 32, Berlin, 2000.
8. გამყრელიძე, 1965 — თ.გამყრელიძე, გ.მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, საერთო-ქართველური სტრუქტურის ტიპოლოგია, თბილისი, 1965.
9. გეორგიკა III — გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტომი მესამე, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა ს.ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1936.
10. გეორგიკა I — გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტომი პირველი, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა

- ს.ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1961.
11. გეორგიკა 2 — გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტომი მეორე, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა ს.ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1965.
 12. გიორგი მერჩულე — Георгий Мерчул, Житие св. Григория Хандзтийского, Издание Н.Марра, С.-Петербург, 1911.
 13. დუნდუა, 1987 — Г.Дундуа, Нумизматика античной Грузии, Тбилиси, 1987.
 14. ივაშჩენკო 1932 — М.М.Иващенко, Beiträge zur Vorgeschichte Abchasiens, - Eurasia Septentrionalis Antiqua, VII, Helsinki, 1932.
 15. კაჭარავა, 1986 — დ.კაჭარავა, ზ.მუყანაძე, ნაქალაქარის ზედა ტერ-ასაზე 1980 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში, - ვანი VIII, თბილისი, 1986.
 16. კვიციანიძე, 1987 — К.Д.Квициანიძე, Отчет о работе ЦНИСского отряда, - Полевые археологические исследования в 1984-1985гг., Тбилиси, 1987.
 17. კლიმოვი, 1952 — Г.А.Климов, О глотохронологическом методе датировки распада праязыка, - Вопросы языкознания, 1952, №2.
 18. კლიმოვი, 1986 — Г.А.Климов, Введение в кавказское языкознание, Москва, 1986.
 19. კნაბე, 1959 — Г.С.Кнабе, Вопрос о соотношении археологической культуры и этноса в современной зарубежной литературе, - Советская археология, 3, 1959.
 20. კუფტინი, 1941 — Б.А.Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, I, Опыт периодизации памятников, Тбилиси, 1941.
 21. კუფტინი, 1949 — Б.А.Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, I, Тбилиси, 1949.
 22. ლორთქიფანიძე, 1972 — ო.ლორთქიფანიძე, რ.ფუტურაძე, ვ.თოლორაძე, ა.ჭყონია. არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წელს, — ვანი, I, თბილისი, 1972.
 23. ლორთქიფანიძე, 1973 — ო.ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარი, თბილისი, 1973.
 24. ლორთქიფანიძე 1979 — О.Лордкипანიძე, Древняя Колхида. Миф и археология, Тбилиси, 1979.
 25. მაკალათია, 1949 — С.М.Макалатия, Раскопки Дванского могильника, - Советская Археология, 11, 1949.
 26. მახარაძე, 2000 — გ.მახარაძე, საირხის ნაქალაქარის ისტორიის მნიშვნელოვანი ეტაპი, — არქეოლოგიური ჟურნალი, I, თბილისი, 2000.
 27. მიქელაძე, 1974 — თ.მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბილისი, 1974.
 28. ნადირაძე, 1990 — ჯ.ნადირაძე, საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი, თბილისი, 1990.
 29. ნარკვევები, 1970 — საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I. საქართველო უძველესი დროიდან ახალი წელთაღრიცხვის IV საუკუნემდე, თბილისი, 1970.
 30. ტოვარი, 1954 — А.Товар, Linguistics and Prehistory, - Word, 1954, X, N2-

3.

31. უვაროვა, 1900 — П.С.Уварова, Могильники Северного Кавказа, -
Материалы по археологии Кавказа, VIII, Москва, 1900.

32. ფანცხავა, 1988 — ლ.ფანცხავა, კოლხური კულტურის მხატვრული ხელ-
ოსნობის ძეგლები, თბილისი, 1988.

33. ქართლის ცხოვრება — ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა
ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ, I, თბილისი, 1955.

34. ცქიტიშვილი, 2001 — გ.ცქიტიშვილი, მდიდრული სამარხი ციხიაგორის
სამაროენიდან, — ძიებანი, №7, თბილისი, 2001.

35. ჯანაშია, 1946 — ნ.ბერძენიშვილი, ი.ჯავახიშვილი, ს.ჯანაშია, საქართველოს
ისტორია, ნაწილი I, უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე, ს.ჯანაშიას
რედაქციით, თბილისი, 1946.

36. ჯაფარიძე, 1953 — О.М.Джапаридзе, Бронзовые топоры Западной
Грузии, - Советская Археология, XVIII, 1953.

YULON GAGOSHIDZE

COLCHIAN CULTURE, COLCHIS, IBERIA

The stereotype of the traditional division of Georgia into east and west has played decisive role in establishing the idea that the so-called Colchian archaeological culture, the period of whose efflorescence and expansion is VIII-VII cc B.C. is created by Zan-speaking ethnos. This idea is also encouraged by the conclusions obtained by applying the glottochronology method about the early divergence of the proto-Kartvelian language. However, the vast geographical area of expansion the Colchian culture that spreads further away from the boundaries of west Georgia, excludes the possibility of ascribing the culture only to Zan people. The very fact of expansion of the absolutely homogeneous material and spiritual culture on such a vast territory enables us to admit that the related tribes, who spoke several more dialects of the Georgian language (and not only the three ones) without any language barrier on the level of communication, were bearers of the same culture.

The recent archaeological discoveries gives right to assert that VI-IV cc B.C. Colchis Kingdom apart from the west part of the east Georgia and the new kingdom of Kartli (the same Iberia kingdom) that emerged in the III c B.C. is an heir of Colchis state in some definite respects. The kingdoms of Colchis and Iberia had never existed simultaneously. In the beginning of III c. B.C. there was a shift of the political centre within a single state and King Parnavaz, the first king of Kartli (Iberia), had no need of interpreter conversing with Kuji, the ruler of Egrisi (Colchis).

In IV-VIII cc Georgia was divided into two kingdoms but its population cherished the memory of the country's original unity and as it is confirmed by

Byzantium written records Greeks and Persians of the period were very well aware of the unity and kinship of Iberians and Laz. The faith of unity of "Qoveli Kartli" (entire Georgia) underlines the old historical literature and even during the extreme disintegration of the country. Georgian politicians aspired restoring the unity. This aspiration was usually enlivened by the language affinity of the Georgian tribes who subsequently gained increasing force by formation the common literary language, that was the language of science and literacy of all Georgians with relation to which all the other speeches in Georgia have had the function of dialects to these days.

თეიმურაზ გვანცელაძე

**ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის
კირითაღი კრიტიკიუმები და
პართველური ენობრივი სამყარო**

ენათმეცნიერების, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინის ჩამოყალიბებას, ჩვეულებრივ, XIX ს. დასაწყისში ისტორიულ-მეცნიერულ მეთოდის შექმნასთან აკავშირებენ. ამ მეთოდის ერთ-ერთ ძირითად ფუნქციად კი ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია მიიჩნევა (ჩიქობავა, 1983, გვ. 269). აღნიშნული მეთოდის შექმნიდან დღემდე მსოფლიოში გავრცელებულ ერთ-ერთი საკლასიფიკაციო-გენეალოგიური სქემა გამოქვეყნებულა, მაგრამ დღეგები სულ სხვადასხვაგვარი აღმოჩენილა. მაგალითად, XX საუკუნის დასაწყისში ფ.ფინკმა მკვდარი ენების ჩათვლით 2250 ენა გამოყო (ფინკი, 1915). იგი საუკუნის დასასრულს კი „მსოფლიოს ხალხთა ენების რაოდენობას დასაზღვრებები 4-5 ათასით განსაზღვრავენ“ (ცნობარი, 1989, გვ. 382). 74-წლიანი შედეგად გამოქვეყნებულ ამ მონაცემებზე დაყრდნობით წამოიჭრება სერიოზულ საკითხი მთელი წყება:

რითია გამოწვეული ასეთი უზარმაზარი რაოდენობრივი სხვაობა XX საუკუნის დასაწყისისა და იმავე საუკუნის დასასრულის მონაცემთა შორის? ასეთ მოკლე პერიოდში ხომ ახალ ენათა ჩამოყალიბება და არსებულ ენათა რაოდენობის გაორმაგება დივერგენციის გზით ყოვლად წარმოუდგენელია?

რა მიზეზის გამოა XX საუკუნის დასასრულის მონაცემები იმდენად უზუსტო, რომ ენათა სავარაუდო მინიმალურ რაოდენობას მთელი ათასობით უფრო ადრეატივება ენათა ასევე სავარაუდო მაქსიმალური რაოდენობა?

რა კონკრეტულ საკლასიფიკაციო ნიშნებს ემყარება ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია? მათგან რომელი კრიტერიუმია საკუთრივ ენობრივი ხასიათის რამდენად ზუსტი, უტყუარი და შემოწმებადი ეს კრიტერიუმები?

რომელი კრიტერიუმები უდევს საფუძვლად ქართველური ენობრივი სამყაროს კლასიფიკაციის მცდელობებს და რამდენად მისაღებია ისინი?

აქ წამოჭრილი საკითხები მეტად აქტუალურია არა მარტო დღევანდელი კისათვის, არამედ ეთნოლოგიისთვისაც. წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ შევეცდებით შევავასოთ ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი კრიტერიუმები, კრიტიკულად მიმოვიხილოთ სხვადასხვა ოჯახის ენათა კლასიფიკაციის მცდელობანი და ამ ზოგად კონტექსტში მოვძებნოთ ობტიმალური ქართველური ენობრივი სამყაროს კლასიფიკაციისათვის.

ჩვენი აზრით, სავსებით მართებულია ამეიეს გამონათქვამი: *ერთადერთი ენათმეცნიერული კლასიფიკაცია, რომელიც ფასეული და სასარგებლოა გენეალოგიური კლასიფიკაცია, დაფუძნებული ენათა ისტორიაზე* (მეუფე, 1989, გვ.1), მაგრამ ზემოთ მოყვანილი სტატისტიკური მონაცემები ცხადყოფს, რომ თანამედროვე ენათმეცნიერებას ეს საკითხი ჯერ კიდევ ვერ გადაუწყვეტია. წინ დიდი სამუშაო ელოდება, რაკილა ენათმეცნიერების არსებობის ორი საუკუნის მანძილზე მას ისიც ვერ გაუტკვევია, თუ კონკრეტულად რამდენი საუკუნეა

სწორედ ამიტომაც აუცილებელი ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის და კონკრეტული ენის დიალექტისაგან გამომდინარეობს გამოყენებულ კრიტერიუმთა კრიტიკული შეფასება, აგრეთვე, დიალექტებისა თუ დადებითი მხარეების გამოვლენა, რაც ამ კრიტერიუმს აქვს. ამ თვალსაზრისით, უბირველეს ყოვლისა, ანალიზს მოითხოვს ის ძირითადი კრიტერიუმი: რეგულარულ კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობათა არსებობის ნიშანი და გაგებინების ფაქტორი.

ბგერათშესატყვისობანი როგორც ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის კრიტერიუმი. ისტორიულ-შედარებით ენათმეცნიერებაში დიდი როლი ღივს აქვს შორის თითქმის საყოველთაოდაა გავრცელებული დიალექტის, რომ „... გენეალოგიური კლასიფიკაცია არსებითად ფონეტიკურ დაფუძნებული“ (შარაძენიძე, 1958, გვ.28). იგულისხმება, რომ თუ **A** ენობრივი კონტინუუმის ძირეული ლექსიკური ფონდის ფუძეებსა და რეგულარულ ინვენტარში გამოვლენილი **a¹, b¹, c¹**... ფონემების ადგილას **a², b², c²** ფონემები, საქმე გვაქვს რეგულარულ კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობებთან, ხოლო **A** და **B** კონტინუუმები უმჯობესად ენებია, თანაც ერთნაირი მონათესავენი. ამ წესის თანახმად, ბგერათშესატყვისობის დარღვევასაც კანონზომიერი ხასიათი უნდა ჰქონდეს. ერთი შეხედვით, ასეთ შემთხვევებში ენათა ნათესაობა-წარმომავლობის საკითხი თითქოსდა ლოგიკურად, მარტივად და უპრობლემოდ წყდება, ასევე იოლად მოსაგვარებელი ჩანს კონკრეტული ენის და დიალექტის გამიჯვნის პრობლემაც (რეგულარული კანონზომიერი ბგერათშესატყვისობანი უნდა არსებობდეს მხოლოდ კონკრეტულ ენებს შორის, ხოლო დიალექტებს შორის ისინი არ უნდა შეინიშნებოდეს), მაგრამ რეალურად ეს წესი სრულებითაც არ არის ასე მათემატიკურად ზუსტი და საყოველთაო, რადგან ბევრი გამონაკლისი აქვს, რომ, ჩვენი აზრით, მისი წესად მიჩნევაც კარგია.

ბგერათშესატყვისობათა მიჩნევა ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი და გადამწყვეტ კრიტერიუმად საკითხისადმი ცალმხრივი, სტერეოტიპული მიდგომის მაჩვენებელი უფროა, ვიდრე ჭეშმარიტების ამსახველი. რეალურად **A** და **B** ენობრივი კონტინუუმებს შორის გამოვლენილი რეგულარული კანონზომიერი ბგერათშესატყვისობათა არსებობა სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ **A** და **B** ერთეულები უმჯობესად ენებია და არა **X** ენის ტერმინოლოგიური ვარიანტები (დიალექტები, კილოკავები, თქმები ან ქცევები). არც ისეთი თქმა შეიძლება, რომ თუ **A** და **B** ენობრივი კონტინუუმებს შორის არ დარღვევა რეგულარული და კანონზომიერი ბგერათშესატყვისობანი, **A** და **B** ერთეულები დამოუკიდებელი ენები არ არის, ანდა მათ შორის არ იგულისხმე-ლობა ისტორიული ნათესაობა. განვიხილოთ კონკრეტული მაგალითები:

ა) რეგულარულ და კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობათა არსებობა მხოლოდ (ჰლანდ არა მუდამ) ენათა ნათესაობის დამადასტურებელია. მაგალითად, ენათა მარჯვენა კორესპონდენციები შვიდის აღმნიშვნელ ფუძეებში: ძვ.ინდ. ბერძნ. სებატა: ლათინ. სებატემ: რუს.სემ < სედ'მ...; არაბული ენაში ბერძნული შილომ „მშვიდობა“...

ბ) ბგერათმეცატიყვისობათა არსებობა შესაძლებელია არამცთუ დამოუკიდებელ ენებს შორის, არამედ კონკრეტული ენის ტერიტორიულ ვარსკვლავში შორისაც კი. ამასთანავე, ამგვარი კორესპონდენციები რეგულარულიც შეიძლება იყოს და კანონზომიერიც. მაგალითად, სამხრეთ საფრანგეთის ფრანგულ დიალექტებში ამოსავალი **ღ,გ,ძ** თანხმოვნები **ე,ი** ხმოვანთა წინ რეგულარულად და კანონზომიერად შეცვლილია **ძ** და **ჭ** ფონემებით, ჩრდილოურ დიალექტებში კი **ღ** უცვლელი რჩება, თუ არ ჩავთვლით მის მცირედ პალატალიზებას. ხოლო **გ** და **ძ** გადადის **ჟ** თანხმოვანში (უნივ.ენციკლ. 1995, გვ. 680). ბგერათმეცატიყვისობანი ხშირად ვლინდება მრავალი მთის იბერიულ-კავკასიური ენის დიალექტებს შორისაც (ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური ქვეჯგუფის ენები, ჩეჩნური, ადიღური, აბაზური, აფხაზური ენები). მეტიც შეიძლება ითქვას: არ არის იმდენი შემთხვევები, როცა ერთი და იმავე ენის შიგნით რეგულარული ხასიათის კანონზომიერი ბგერათმეცატიყვისობანი ერთდროულად დასტურდება, ერთი მხრით ამ ენის დიალექტებს, მეორე მხრივ, ამავე ენის დიალექტთა შემადგენელ კილოკავებსა და, მესამე მხრივ, თქმებს შორის. მაგალითად, აფხაზური ენის აბჯღაფურ დიალექტი სისინ-შიშინა სიბილანტთა და სპეციფიკური ფარინგალური სარბანტების უქონლობით უპირისპირდება ამავე ენის ბზიფურ დიალექტს. მეორე მხრით იმავე ბზიფური დიალექტის ოთჰარის, ლიხნისა და ააცის კილოკავები იმავე ფონემათა ქონა-არქონითა და მათი მონაცვლე ფონემებით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან (ლომთათიძე, 1976, გვ. 8-10). რეგულარული და კანონზომიერი ბგერათმეცატიყვისობანი ხუნძური ენის ანწუზური დიალექტის ტობურ და ქადაქოლოურ კილოკავებს შორის (ცერცვაძე, 1948), აბაზური ენის ტაბანოური დიალექტის ფსიუ-კრასნოვოსტოკისა და ყუბინა-ულბურგანის კილოკავებს შორის (ლომთათიძე, 1944), ამავე ენის აშხარული დიალექტის აფსუისა და კვერნის კილოკავებს შორის (ლომთათიძე, 1954).

უნიკალური ენობრივი ფაქტი გამოავლინა ქ.ლომთათიძემ სოფელ კრასნოვოსტოკში მცხოვრები ერთი აბაზური ოჯახის მაგალითზე. ამ ოჯახის წევრთა ოთხი სხვადასხვა პირის მეტყველებაში დადასტურდა ოთხი ერთმანეთისაგან კანონზომიერად და რეგულარულად განსხვავებული ფონემატური სისტემა (ლომთათიძე, 1969). ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ბგერათმეცატიყვისობანი შესაძლებელია გამოვლინდეს იდიოლექტთა დონეზეც კი.

გ) შესაძლებელია, რომ ორ ენობრივ კონტინუუმს, უკეთ, ორ ენას შორის ბგერათმეცატიყვისობანი არც კი გამოვლინდეს, ან არ ჰქონდეს რეგულარული ხასიათი, მაგრამ საქმე მაინც ორ დამოუკიდებელ ენობრივ ერთეულთან გვექმნება. მაგალითად, არცერთი სპეციალისტი არ უარყოფს, რომ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში გამოიყოფა აფხაზურ-ადიღურ ენათა ქვეჯგუფი და არ ამტკიცებს, რომ არსებობს ამ ქვეჯგუფში შემავალი ერთადერთი ენა აფხაზურის, აბაზურის, ადიღურის, ყაბარდოულისა და უბიხურის ნაცვლად, მაგრამ ამ ენათა უკიდურესი სპეციალისტმა ისიც იცის, რომ ამ ქვეჯგუფის ენებს შორის ბგერათმეცატიყვისობათა ერთეული შემთხვევებია გამოვლენილი და მათ არა აქვთ რეგულარული ხასიათი (ლომთათიძე, 1982, გვ.16).

ამრიგად, ჩვენ მიერ აქ განხილული მასალა სრულიად უშეკვეთს ხელს, რომ რეგულარული და კანონზომიერი ბგერათმეცატიყვისობების არსებობა არაა

რეალურად არ გამოდგება არც ენათა გენელოგიური კლასიფიკაციისათვის და არც იმის გასარკვევად, თუ რა ენობრივ ერთეულთან გვაქვს საქმე — მაშინ თუ მის ტერიტორიულ ვარიანტთან.

ფაგებინება როგორც გენელოგიური კლასიფიკაციის კრიტერიუმი.

კლასიფიკაციისათვის ლინგვისტები იშვიათად, მაგრამ მაინც ძირითად კრიტერიუმად ასახელებენ ფაგებინების ფაქტორსაც. სამაგიეროდ, არასპეციალისტები ხშირად მსჯელობენ ასე: თუ X მეტყველება არ ესმის Y ენობრივ კრიტერიუმზე მეტყველს, მაშასადამე, საქმე გვაქვს ორ დამოუკიდებელ ენასთან. ამასთანავე საერთაშორისო ლიტერატურაში ფაგებინების ფაქტორი უტყუარ და უსაქმიან საკლასიფიკაციო საზომად გამოაცხადა ა.ონიანმა XXII რესპუბლიკურ კონგრესულ კრიტერიუმულ სესიაზე 2002 წლის 6 ნოემბერს წაკითხულ მოხსენებაში. ამ მოხსენების ძირითადი დებულებები ასეა ჩამოყალიბებული:

1. როდესაც არსებობს მეცნიერული პრობლემა, ძნელი წარმოსადგენია ამ პრობლემის მეცნიერებაში მისი გადაწყვეტის კრიტერიუმები ვერ მოიხაზოს. ენისა და დიალექტის ერთმანეთისაგან გამიჯვნის კრიტერიუმები, ცხადზე უცხადესია, მაგნიტის (ენა, დიალექტი) არსიდან ამოსვლით უნდა შემუშავდეს“ (ონიანი, 2002, გვ. 53).

ამ წარმოსადგენილი ნაწილის შესავალში გამოთქმული იმედი რეალურად ვერცხდება მოკლებული, ვინაიდან, როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ და აღვნიშნავთ განვსჯილ კონკრეტულ მასალაზე დაყრდნობით, ენათმეცნიერებას ენისა და დიალექტის ერთმანეთისაგან გამიჯვნის, აგრეთვე, ენათა გენელოგიური კლასიფიკაციის ზუსტი და შემოწმებადი კრიტერიუმი, სამწუხაროდ, ჯერაც არ არსებობს. გარდა ამისა, არც ისაა „ცხადზე უცხადესი“, რომ ენისა და დიალექტის ლინგვისტიკის საკვლევ ობიექტთა გამიჯვნა ცნებათა არსიდან ამოსვლით უნდა მოხდეს, ვინაიდან **ცნება და რეალური ობიექტი ერთი და იგივე** ცნებათა არსის კვლევა ენათმეცნიერების საქმე არ არის, მას ფსიქოლოგია ეხმარება. თუ ავტორის ლოგიკას გავყვებით, ლინგვისტური პრობლემა ლინგვისტიკის გარეთ დაგვირჩება, იქ კი ლინგვისტს არაფერი ესაქმება. მაგრამ რეალური ავტორის ეს ბუნდოვანი განცხადება კალმის შეცდომად და მივიჩნიოთ, რომ მან ცნებათა არსის ნაცვლად ენისა და დიალექტის, როგორც რეალობაში არსებულ ობიექტთა, არსი იგულისხმა. მაგრამ რა არის ენის არსი? მარტივად რომ ვთქვათ, ენის არსი თვით ამ ობიექტის არსებობის გამოვლინებაა, ამ ობიექტისათვის დამახასიათებელ ნიშან-თვისებათა ერთობლიობაა, მისი „სახეა“ ენის ტერმინ „არსის“ ეტიმოლოგია). სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ყოველი კონკრეტული ენის არსი გენეტიკური (ზოგჯერ - შექმნილი) ნათესაობის ნიშნით გაერთიანებული სოციუმისათვის საზიარო ენობრივ ნიშანთა (ფონემატური, მორფოლოგიური და ლექსიკური) სისტემების სოციალური ბუნების მქონე ორგანული ერთეულია, რომელიც გამოიყენება ამ სოციუმის წევრ ინდივიდთა შორის ერთმანეთის მისაღწევად, გამომხატველობითი და დანაწევრებითი ფუნქციით. ეს ერთეულია დიალექტს, კოლოკავს, თქმას, ქცევასა და იდიოლექტს, აგრეთვე სლოგანს, სტილს, ისინი კონკრეტული ენის მეტ-ნაკლებად განსხვავებული მორფოლოგიური ერთეულებია (კონკრეტულ ენათათვის მიკროვარიანტთა არსებობა, დიალექტისა, სავალდებულო არ არის) და ყველა მათგანს იგივე

არსი და იგივე ფუნქციები აქვს, რაც ენას მოეპოვება.

ა.ონიანი თავისი მოხსენების თეზისების მეორე პუნქტში წერს:

„2. ენა, როგორც საყოველთაოდ არის ცნობილი, ურთიერთგაგებობის საშუალებათა სისტემაა, დიალექტი კი — ენის ერთ-ერთი ნაირსახეობა. მის შემადგენელი ნაწილი. ამიტომ მათი (ენისა და დიალექტის) ერთმანეთისგან გამიჯვნა სწორედ ურთიერთგაგებინების პრინციპიდან ამოსვლით უნდა მოხდეს. როგორც ეს ტრადიციულად ხდებოდა კიდევ. და მაშინ, ერთი ენის შემადგენელი ნაწილები (დიალექტები) სავალდებულოა აკმაყოფილებდნენ ურთიერთგაგებინების მოთხოვნილებას. სხვაგვარად ისინი ერთი ენის შემადგენელი ნაწილები ვერ იქნებიან“ (ონიანი, 2002, გვ.54).

ამ პუნქტიდან ირკვევა, რომ ავტორს გაგებინება ენის არსად მაშინ, რაც მცდარი თვალსაზრისია, ვინაიდან გაგებინება ანუ კომუნიკაცია ენის ერთი ფუნქციაა და არა მისი არსი (იხ. „შესავალი“, 1972, გვ.6; შდრ. ჩიქვანი, 1952, გვ. 15-18). გარდა ამისა, როგორც აღინიშნა ზემოთ, ენათა კლასიფიკაციაც ფუნქციურია, ოღონდ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდისა. თუ ა.ონიანის მოსაზრებას გავიზიარებთ და გაგებინებას ანუ საკომუნიკაციო ფუნქციას მივიჩნევთ საკლასიფიკაციო კრიტერიუმად, მაშინ ლოგიკურ შესაბამისად მივალთ და გამოგვივა, რომ კონკრეტული ენის ფუნქციას (კომუნიკაცია-გაგებინებას) ვიყენებთ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის ფუნქციის (ენათა კლასიფიკაციის) განსასაზღვრად. ერთი რეალობის ფუნქციით კი მეორე რეალობის ფუნქცია არანაირად არ გაირკვევა. ეს აბსურდია!

გარდა აღნიშნულისა, ავტორი მართალი არ არის, როცა აცხადებს ენისა და დიალექტის გამიჯვნა გაგებინების ნიშნის გამოყენებით ტრადიციულად ხდებოდა. სინამდვილეში, არც ერთი სერიოზული და პროფესიონალი ენათმეცნიერის არცერთ ნაშრომში არასოდეს ყოფილა მცდელი გაგებინების ნიშნით გამიჯნულიყო ერთმანეთისაგან კონკრეტული ენა და დიალექტი. ჩვეულებრივ, ასეთ შემთხვევებში გაგებინებას ერთ-ერთ დამატებით ნიშნად ასახელებენ ხოლმე და არა ერთადერთ კრიტერიუმად.

თეზისების ამავე პუნქტის დასაწყისში ა.ონიანი ისე წარმოაჩენს საკლასიფიკაციო თითქოს ურთიერთგაგებინების საშუალებათა სისტემა მართო ენა იყოს და ამგვარი ფუნქცია არ ჰქონდეს დიალექტს, ან ენის სხვა მიკროვარიანტებს. სინამდვილეში გაგებინების ანუ კომუნიკაციის ფუნქცია აქვს როგორც ენას, ისე მის ნებისმიერ ტერიტორიულ და სოციალურ ვარიანტს: დიალექტს, კლასიფიკაციურ თქმას, ქცევას, იდიოლექტს, კონესს, სალიტერატურო ენას, ჟარგონს, ფუნქციურ სტილს. ავტორს კი ისე გამოსდის, თითქოს ენასა და დიალექტს შორის ფუნქცია საზიარო არ იყოს. მას ავიწყდება, რომ ამა თუ იმ კონკრეტულ ენაზე მეტყველი ორი ინდივიდი, ჩვეულებრივ, ზოგადად ამ კონკრეტულ ენაზე ერთმანეთს ალწევს გაგებინებას, არამედ იყენებენ ამ ენის რომელიმე ტერიტორიულ და სოციალურ ვარიანტს. მაგალითად, ვანის რაიონის სოფელ უხუთის მკვიდრები და Y ინდივიდები ერთმანეთს აგებინებენ არა ზოგადად ქართული ენის გამოყენებით, არამედ ქართული ენის იმერული დიალექტის ქვემოიმერული კილოვარიანტით, ანუ უხუთური ქცევის გამოყენებით. ამ შემთხვევაში გაგებინება წესით 100-პროცენტული უნდა იყოს, მაგრამ თუ იგივე X უხუთელი ინდივიდი შეეცდება ვანის

ინდივიდს და ამ დროს x ილაპარაკებს უხუთურად, მას შეიძლება ყველაფერი ვერც გაუგოს და გაგებინების ხარისხმაც დაიკლოს, ენათმეცნიერის ნათქვამი ოკრიბელისათვის, ძირითადად, მაინც გასაგები მანერაა. მაგრამ თუკი იგივე უხუთელი შეეცდება უხუთურად მოუქციოს ფშვლიან საუბრისას, მაშინ მათ შორის გაგებინების ხარისხი კიდევ უფრო დაბალი იქნება. აქ ორივენი არ შეეცდებიან ილაპარაკონ სალიტერატურო ენაზე, სხვათა შორის, კონკრეტული ენის ისეთივე ვარიანტია, როგორც კლასიკები, თქმები, ქცევები, იდიოლექტები და ჟარგონია. თუ მათ შეეცდებიან თითქმის გაუგებარია ფშვლისათვის, მას ოკრიბელს უფრო უფრო კი გაიგებს ქვემოელი გურული. მოკლედ რომ ვთქვათ, უფრო ენა კი არ არის ურთიერთგაგებინების საშუალებათა სისტემაში მისი ტერიტორიული და სოციალური მიკროვარიანტები.

აქ ორი (ან მეტ) ერთმანეთისაგან ცოტად თუ ბევრად განსხვავებულ ენებზე შეტყვევნი ამ სისტემათა გამოყენებით ურთიერთგაგებინებას აღწევენ. მაგრამ თუ ორი (ან მეტ) ენობრივ სისტემაზე შეტყვევნი ამ სისტემებით ურთიერთგაგებინებას ვერ აღწევენ, მაშინ საქმე გვაქვს არა ერთ ენა დასაქმებთან, არამედ - სხვადასხვა ენებთან“ (ონიანი, 2002,

ეს შეხედვით, ეს დებულება საცხებით მართებული და ლოგიკურია, მაგრამ მთლად ერთი შეხედვით! რეალურად კი საქმე არც მთლად ასე მარტივია. ვინაიდან ამ მარტივ და ლოგიკურ წესს მრავალი გამონაკლისიც აქვს. სხვადასხვა ოჯახის ენათა მონაცემებზე დაკვირვება გვარწმუნებს, რომ ენობრივების მიღწევის თვალსაზრისით სამი შესაძლებლობა არსებობს:

ერთ ენობრივ სისტემაზე მოლაპარაკენი ერთმანეთს ვერ უგებენ. მაგრამ ისინი მართლაც სხვადასხვა კონკრეტულ ენას იყენებენ. მაგალითად თუ ქართული ილაპარაკებს ზოგად ქართული ენობრივი სისტემის გამოყენებით, მას ვერ გაუგებს ქართულის მიხედვით რუსი, სომეხი, აზერბაიჯანელი, სპარსელი და ა.შ., ვინაიდან ამ ენობრივ სისტემაზე მათ ვერც შეუძლია დასაყრდენი. ასეთ შემთხვევაში (ანუ ერთ ენობრივ სისტემაზე მოლაპარაკენი ერთმანეთს ვერ უგებენ) საცხებით მართებულია ჩვენი მხრიდან დაძვინდით: ეს წესი უფრო დაძვინდულია სამ შემთხვევაში: ა) სხვადასხვა წარმოშობის მქონე ენების მიხედვით (მაგალითად, სომეხი, აზერბაიჯანელი, სპარსელი და ა.შ.); ბ) ერთი და იმავე ოჯახის სხვადასხვა ჯგუფში გაერთიანებული ენათა შედარებისას და გ) ერთმანეთისაგან ტერიტორიულად დაშორებული ენათა და იმავე ენათა ოჯახის ერთი და იმავე ქვეჯგუფის ენათა შედარებისას. მაგალითად, პირველი შემთხვევის ილუსტრაციად გამოდგებოდა ქართული ენის შედარება ნებისმიერ ინდოევროპულ, სემიტურ, ურალურ-ალთაურ ენებთან. მეორე შემთხვევის ილუსტრაციად გამოდგებოდა ქართული ენის შედარება ნებისმიერ ინდოევროპულ ენათა არიულ ჯგუფში შემავალი ენებთან. მესამე შემთხვევის ილუსტრაციად გამოდგებოდა ქართული ენის შედარება იმავე ოჯახის ირანულ ჯგუფში შემავალ სპარსულ

ენასთან, სლავურ ჯგუფში შემავალ რუსულ ენასთან; რომანულ ჯგუფში შემავალ იტალიურ ენასთან, გერმანიკულ ჯგუფში შემავალ ინგლისურ ენასთან და ამ მესამე შემთხვევის მაგალითია ინდოევროპულ ენათა სლავურ ჯგუფში შემავალ რუსულს მიმართება ბულგარულთან, ჩეხურთან და ა.შ. ამ სამი ტიპის შემთხვევაში გაგებინება ან სრულებით შეუძლებელია, ანდა ძალზე გაძნელებულია.

2) არის მრავალი მაგალითი იმისა, რომ გაგებინება ხშირად შეუძლებელია, ან საკმაოდ ჭირს ორ (ან მეტ) დიალექტზე, კილოვებზე, თქმაზე და თვით ერთსა და იმავე სამწერლობო ენაზე მეტაწილად შორისაც კი. ამ შემთხვევებში, ჩვეულებრივ, საჭირო ხდება თარგმანის ვარიანტიდან მეორეზე, კოდის შეცვლა, ჩაკითხვა, განმარტების დარღვევა, ლექსიკონის გამოყენება. ამისი დასტურია იტალიურის, გერმანულის, ჩინურის, არაბულისა და მრავალი სხვა ენის დიალექტთა მონაცემები. მაგალითად, იტალიური ენის დიალექტები იმდენადაა ერთმანეთისაგან განსხვავებული, რომ მათზე მეტყველთ პრაქტიკულად უჭირთ კომუნიკაცია. ამიტომ, იტალიურში „ჩვეულებრივი მოვლენაა დიალექტებიდან სალიტერატურო ენაზე და, პირიქით, სალიტერატურო ენიდან დიალექტებზე თარგმანა“ (ქლენტი, 2002, გვ. 22). „ნიშანდობლივია ამ თვალსაზრისით ეს ფაქტიც: როცა ლაპარაკობენ ჰერმანულზე ზემოგერმანულთან შეპირისპირებით, გულისხმობენ კლასიკურ რომელიც მხოლოდ ისტორიული ვითარების გამო არ განვითარდა დამოუკიდებელ ენად და განიხილება, როგორც გერმანული ეროვნული ენის დიალექტი. თუმცა იმავდროულად მან შემოინახა საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაირსახეობის ფონეტიკაში, გრამატიკასა და ლექსიკურ წყობაში“ (ვ. ჟირმუნსკი). ჰ. ბონი ალნიშნავდა: „შეუძლებელია ურთიერთგაგებინება ზემოგერმანულებსა, შვეიცარიულსა და ბავარიულებს შორის... თვით მე ვერ ვუგებ ბადენელს, ბავარიულს და ზემოგერმანულს, როცა ისინი თავის დიალექტზე ლაპარაკობენ“. ანალოგიური ფაქტი შენიშნული აქვს ჰ. პაულს: „შვეიცარიელი (იგულისხმება გერმანულენოვანი შვეიცარიელი — თ.გ.) ვერ გაიგებს არა მხოლოდ ჰოლშტინელის, არამედ ჰესენელისა ან ბავარიელის მეტყველებასაც“. დაბოლოს: „წმინდა რაოდენობით თვალსაზრისით, სხვაობანი ადგილობრივ დიალექტებს შორის — არა მხოლოდ ქვემოგერმანულსა და ზემოგერმანულს შორის, რაც ისტორიულად ადის განმარტებად დასავლეთგერმანულ ტომობრივ კილოებს შორის, არამედ თვით ზემოგერმანულის ფარგლებშიც კი, მაგალითად, ბავარიულს, შვაბურსა და ბასენურს შორის, არანაკლებ ღრმად, ვიდრე სხვაობა ზოგიერთ დამოუკიდებელ ენებს შორის სხვა ხალხებთან; მაგალითად, პოლონურსა და ჩეხურს, ან რუმინულსა და ბულგარულს შორის“ (ვ. ჟირმუნსკი) (ჯორბენაძე, 1989, გვ. 22).

გაგებინება საკმაოდ ჭირს ქართული ენის დიალექტებზე მეტაწილად შორისაც. მაგალითად, თუშურ კილოზე დაწერილი ე.თათარაიძის ლექსები მთლიანად გაუგებარია არა მარტო ბარის კილოებზე მეტყველი უბრალო მკითხველისათვის, არამედ ამ კილოთა სისტემებზე აღზრდილ ენათმეცნიერთათვისაც კი, თუკი ისინი არ გამოიყენებენ თუშური კილოს ლექსიკონს. ამ მხრივ, საყურადღებო შედეგები გვიჩვენა 1999 წლის ზაფხულში იმერეთის სოფელ გელათში მოწყობილმა ცდამ. ჩვენ მიერ გვგვანცელაძესთან ერთად მოწყობილი ამ ცდის მიზანი იყო, გაგვერკვია, თუ რამდენად სწორად გაუგებ-

მეორე ცდისპირები, რომელთაგან არც ერთს არ ჰქონდა უმაღლესი კლასიფიკაცია, ხევესურულ ტექსტს. საამისოდ ცდისპირებს მიეცა ასეთი დავალება: სათავე წაკითხათ 64 წინადადებისაგან შემდგარი ხევესურული ტექსტი და თითოეული წინადადების შინაარსი გადმოეცად იმერულად. აღმოჩნდა, რომ ტექსტის პირველი წაკითხვის დროს იმერელმა ცდისპირებმა ხევესურული ტექსტის შინაარსი მთლიანობაში ვერ გაიგეს, მათთვის გასაგები აღმოჩნდა მხოლოდ ცალკეული სიტყვები და შესიტყვებანი (გვანცელაძეები, 2000, გვ.47-48). ეს იქნა უნდა, თუკი ა.ონიანის განსახილველ დებულებას უყუყუანოდ და უკონკრეტოდ გაიზიარებდით, მაშინ თუშური და ხევესურული დიალექტებად კი არ განიხილვდნენ უნდა გამოგვეცხადებინა მხოლოდ იმიტომ, რომ ბარის კლასიფიკაცია არ ესმით თუშური ლექსები და ხევესურული ტექსტი...

ა.ონიანის განსახილველ დებულებას აქარწყლებს ისეთი შემთხვევების არსებობა, როცა ორი (ან მეტი) ენობრივი კონტინუუმი უშუალოდ ეკავს ერთმანეთს, მათ შორის არ არსებობს არც რეგულარული თუ კონსონანტიური ბგერათშესატყვისობანი და არც ურთიერთგაგები-ობის პრობლემა, მაგრამ დღემდე შედგენილი ნებისმიერი გენეალოგიური კლასიფიკაციის მიხედვით ეს კონტინუუმები მაინც დამოუკიდებელ ენებად ცხადდება. ასეთია, მაგალითად, დანიურის, ნორვეგიულისა და შვედურის; რუსულს, უკრაინულისა და ბელორუსულის; ბულგარულისა და სერბულ-ხორვატულის; ჰინდურისა და ინგუშურის; თურქული ჯგუფის ენებისა და სხვა ენები.

შვედურის საილუსტრაციოდ განვიხილოთ, ერთი მხრივ, დანიურის, ნორვეგიულისა და შვედურის, მეორე მხრივ, სერბულ-ხორვატულისა და უკრაინულ-ბულგარულის მონაცემები. ცნობილია, რომ თუ იცი დანიური, უპრობლემოდ გაიგებ ნორვეგიულ და შვედურ ტექსტებს და თუ გესმის ბულგარული, თითქმის ყოველთვის გაიგებ სერბულ-ხორვატულსაც. ამ დებულების სისწორის შესამოწმებლად ზღნ ლექსიკონებიდან ამოვიწერეთ ძირითად ლექსიკურ ფონდში შემავალი სიტყვების სახელები ხუთივე ენაზე (მათ შორის 93-93 სახელი — დანიურ, ნორვეგიულ და შვედურ ენებზე, 125-125 სახელი — სერბულ-ხორვატულ და უკრაინულ ენებზე). ამ მასალის ანალიზმა, ერთი მხრივ, სკანდინავიური ჯგუფის მეორე მხრივ კი სამხრეთსლავური ქვეჯგუფის ენათა მიხედვით ასეთი ურთიერთობა მოგვცა:

დანიურში, ნორვეგიულსა და შვედურში მცენარეთა სახელების შესახებ (213%) ფონემატური სტრუქტურით აბსოლუტურად იდენტურია (სხვაობა მხოლოდ ემლატივებულ ხმოვანთა გრაფიკულ ასახვაშია დანიურ-ნორვეგიულსა და შვედურს შორის).

ამ აბსოლუტურად იდენტური ფონემატური სტრუქტურისაა ბულგარული და უკრაინული-ხორვატული სახელების 36%. შდრ.. მაგალითად:

დანიური	ნორვეგიული	შვედური	
kål	kål	kål	„კომბოსტო“
buksbom	buksbom	buxbom	„ბუა“
kastanie	kastanje	kastanje	„წაბლი“
ceder	ceder	ceder	„კედარი“
ask	ask	ask	„იფანი“
gran	gran	gran	„ნაძვი“
lønn	lønn	lønn	„ნეკერჩხალი“
mandel	mandel	mandel	„ნუში“
havre	havre	havre	„შვრია“
kløver	kløver	klöver	„სამყურა“
ბულგარული	სერბულ-ხორვატული		
явор	javor		„ბოკვი“
гороцвет	gorocvet		„ცხვირისაბჯღ“
невен	neven		„ბულყვითელ“
кестен	kesten		„წაბლი“
леска	leska		„თხილი“
глог	glog		„კუნელი“
ягода	jagoda		„მარწყვი“
ясен	jasen		„იფანი“
звездан	zvezdan		„კურდღლისფერი“
просо	proso		„ფეტვი“ ...

ბ) მცენარეთა სახელების 68,8% დანიურში, ნორვეგიულსა და შვედურში ხოლო ბულგარულსა და სერბულ-ხორვატულში 63,2% მინიმალურ ფონეტიკურ სხვაობას გვიჩვენებს (სხვაობა ან თითო ფონემაშია, ან მეტათეზირებაში, ან აფიქსაციაში), ამასთანავე, არც ერთი განსხვავებული ფორმა არ გვხვდება ბგერათშესატყვისობას, შდრ., მაგალითად:

დანიური	ნორვეგიული	შვედური	
nød	nøtt	nött	„ნობი“
agurk	agurk	gurka	„კურკი“
hirse	hirse	hirs	„ჰირსი“
hamp	hamp	hampa	„ჰამპი“
tidløs	tidløs	tidlösa	„ტიდლუსი“
bøg	bøk//bok	bok	„ბოკი“
tranebær	tranebær	tranbär	„ტრანბერი“
valmue	valmue	vallmo	„ვალმუი“
ingefær	ingefær	ingefära	„ინგეფერი“
bønner	bønne	bönor	„ბონი“

ნორვეგიული	შვედური	
nøtt	nött	„თხილი“
agurk	gurka	„კიტრი“
hirse	hirs	„ფეტვი“
hamp	hampa	„კანაფი“
tidlös	tidlösa	„უცუნა“
bøk//bok	bok	„წიფელი“
tranebær	tranbär	„მტოში“
valmue	vallmo	„ობრაბუში“
ingefær	ingefära	„კოჭა“
bønne	bönor	„ლობიო“...

ამ წარმოდგენილი მასალა, რა თქმა უნდა, უფლებას იძლევა, ვამტკიცოთ, რომ შვედურად მართლაც არსებობს საფუძველი დანიურის, ნორვეგიულისა და შვედურის არა სამ დამოუკიდებელ ენად, არამედ ერთ ენობრივ კონტინუუმად, რომელიც ენად გამოსაცხადებლად, ისევე როგორც ბულგარულისა და უნგრული ენის ერთ ენად მისაჩნევად, მაგრამ, რამდენადაც ჩვენთვის ცალკეულ ენებზე გამოქვეყნებულ საკლასიფიკაციო ცხრილებში მაინც ცალკეულ ენებად დანიურ, ნორვეგიულ, შვედურ, ბულგარულ და სერბულ ენებად ეწება. მეტიც, ბოლო დროს უკვე სერიოზულად აცხადებენ, რომ უნგრულს, ხორვატული ენა აღარ არსებობს და დამოუკიდებელ ერთეულ ენად აცხადებენ სერბულსაც, ხორვატულსაც და „ბოსნიურ“, „მაკედონურ“ თუ „ალბანურ ენებსაც“, რასაც სულ სხვა, არაენობრივი მიზეზები უდევს საფუძველად (მაგ. ნიკოლაი იბ. ქვემოთ).

ამასთანავე, ზემოთ თქმული ცხადად გვიჩვენებს, რომ **გაგებინების ფაქტორი სრულებითაც არ გამოდგება არც ენისა და დიალექტის კლასიფიკაციის და არც ენათა საკლასიფიკაციო კრიტერიუმად.** ამიტომაც უნდა აღინიშნოს განცხადება; „აქამდე ნათქვამის საფუძველზე შეიძლება დადგინდეს: ქართველურ ენათა და დიალექტთა ურთიერთმიმართების ურთულესი გაგება, რომლის მიხედვითაც გვაქვს სამი (თუ - ოთხი) ქართველური დიალექტებით, აბსოლუტურად ზუსტია“-ო (ონიანი, 2002, გვ.54). უნდა უნდა, ყოვლად უადგილოა რაიმე სიზუსტეზე ლაპარაკი მაშინ, როცა ენის კრიტერიუმი“ არ არის ზუსტი და შემოწმებადი, როცა ამ „კრიტერიუმის“ გამოყენებას უამრავი გამოწვევის აქვს. სიზუსტე არ განისაზღვრება მხოლოდ განმცხადებლის დიდი სურვილით, სასურველი რეალობად მოგვჩვენოს, უნდა მკვლევარს კატეგორიული ფორმა მისცეს და ხშირ-ხშირად გამოიყენოს ცხადზე უცხადესია“, „სავალდებულოა“, „შეიძლება უყოყმანოდ დავთქვათ“, „აბსოლუტურად ზუსტია“. სხვას რომ თავი დავანებოთ, თუკი დავთქვამთ „აბსოლუტურად ზუსტი“ საზომია, რომ საყოყმანოს არ გვიტოვებს, რატომღა ვერ გარკვეულა „აბსოლუტურად ზუსტად“ თვით ა.ონიანი უნდა, თუ კონკრეტულად რამდენი ქართველური ენა არსებობს - სამი თუ

ოთხი? ეს ბუნდოვანება ხომ კიდევ ერთი დასტურია ამ „კრიტიკულ უვარგისობისა“!

ამრიგად, მას შემდეგ, რაც მიმოვიხილეთ ენათა გენეალოგიური თვალსაზრისით კლასიფიცირებისა და ენის დიალექტისაგან გასაჩივრებულ ტრადიციულად გამოყენებული ორი ძირითადი „კრიტიკიუმის“ ნაკლოვანება, მართლაც აბსოლუტურად უყოყმანოდ შეიძლება ითქვას შემდეგი:

თანამედროვე ენათმეცნიერებას ჯერ კიდევ არ მოეპოვება ზუსტი და შემოწმებადი, საკუთრივ ენობრივი ბუნების კრიტიკიუმები ენისა და მის მიკროვარიანტთა გასამიჯნად და არც ენათა გენეალოგიური ნიშნის მიხედვით კლასიფიცირებისათვის. მეტიც, ენათმეცნიერთა მიერ დღემდე შედგენილი უკლებლივ ყველა კლასიფიკაციური ფიქციაა და ემყარება არა საკუთრივ ლინგვისტურ კრიტიკიუმს, არამედ ექსტრალინგვისტურ ფაქტორებს. ეს ფაქტორებია: ენობრივი კონტინუუმის ენად სახელდების ტრადიცია, სოციუმის ეთნოპოლიტიკური და ეთნოკულტურული ინტერესები, დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ქონება და სახელმწიფოს სიძლიერე. ენობრივი კონტინუუმის გავრცელების რეგიონალური გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა, სხვა სახელმწიფოთა ინტერესები, კონფედერაციური ფაქტორები, ეთნოსის კონსოლიდაციის ხარისხი, ხშირად მეცნიერთა ამბიციური და თვითნებობა-ვოლუნტარიზმი, ცალკეულ შემთხვევებში „ორლობის მართი იოტიზმიც“ კი. ხშირ შემთხვევაში ამა თუ იმ კონტინუუმის ენად ან რამდენიმე ენის დიალექტად გამოცხადებას დასახელებულ ფაქტორთაგან რამდენიმე განსაზღვრავს ხოლმე, ზოგჯერ კი მხოლოდ ერთ ფაქტორს ემყარებიან. ამ იმისი მაგალითებიც, როცა მიზანმიმართულად ხდება ტერმინ „ენის“ სემანტიკის გაბუნდოვანებაც. ზემოთ თქმულის საილუსტრაციოდ მოვიხმობ რამდენიმე ტიპური მაგალითი:

1. ძალზე მკვეთრად დიფერენცირებული ლინგვისტური ნიშნების მიკროვარიანტებისაგან შემდგარი ენობრივი ერთეულის ენად (*Deutsche Sprache*) მიჩნევის მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია, შესაბამისი სოციუმის ეთნოპოლიტიკური და ეთნოკულტურული ინტერესების არსებობის ძლიერი სახელმწიფოს ქონა განსაზღვრავს გენეალოგიურ კლასიფიკაციურ გერმანული ენის დამოუკიდებელ ლინგვისტურ ერთეულად შეტანას. მაგრამ ის საკლასიფიკაციო ნიშნებად რეგულარულ და კანონზომიერ ბგერათმეცნიერებად არსებობის ფაქტსა და გაგებინების ფაქტორს გამოვიყენებდით, მაშინ გერმანული ენის ნაცვლად ენებად უნდა გამოყოფილიყო უკლებლივ ყველა ის ტერიტორიული მიკროვარიანტი (საქსონური, ჰესენური, შვაბური, ბავარიული...), რომლებსაც ყველგან და ყოველთვის გერმანული ენის დიალექტებად ასახელებენ, არაა დიალექტებს შორის ბგერათმეცნიერების თანხვედრის არსებობა და გაგებინებად არსებობის ლემას ქმნის. გერმანულის მაგალითი იმითაცაა საყურადღებო, რომ იგი არაა კონკრეტული ენისა და შესაბამისი ეთნოსის (ერის, ხალხის) მიმართული ტრადიციულ გაგებასაც, რომლის მიხედვითაც ერთ ენას ერთი ეთნოსი შეესაბამება და, პირიქით, ერთი ეთნოსი ერთ ენაზე უნდა ლაპარაკობდეს. ამ ტრადიციული გაგების მიხედვით, თუკი გერმანული ენა გერმანელი ენის ენაა, მაშინ ავსტრიელებიცა და „გერმანულენოვანი“ შვეიცარიელებიცა

...უნდა სახელდებოდნენ მსოფლიოს ეთნოსთა საკლასიფიკაციო ცხრილ-
 ...უნდა კი ენათმეცნიერთა მიერ შედგენილ საკლასიფიკაციო ცხრილ-
 ...ენის შესახებ აღინიშნება, რომ იგი გერმანელთა, ავსტრიელთა
 ...ნაწილის დედაენაა, ეთნოლოგთა მიერ შედგენილ
 ...ცხრილებში კი გერმანულენოვანი გერმანელები, ავსტრიელები
 ... (ანუ, როგორც მათ უწოდებენ, „გერმანოშვეიცარიელები“)
 ... ეთნოსად ცხადდებიან და არა ერთი ეთნოსის ქვეჯგუფებად.
 ... კი შესაბამის სახელმწიფოთა (გერმანია, ავსტრია, შვეიცარია)
 ... და ეთნოკულტურული ინტერესებისა და სახელმწიფოთა
 ... ფაქტის გათვალისწინებაა. მეთოდის სიმკაცრის დაცვაზე აქ ლაპარაკიც
 ...

2. სახელმწიფოს სისუსტე, ქვეყნის მოსახლეობის სხვადასხვა
 ... მიკუთვნებულობა და მეზობელ თუ შორეულ სახელ-
 ... ჩარევა რეგიონის გეოსტრატეგიულ მნიშვნელობასთან ერთად
 ... იმის მიზეზი, რომ, ერთი მხრივ, სხვადასხვა ენებად გამოცხადდა
 ... და სერბულ-ხორვატული, მეორე მხრივ კი, ვერ შეიქმნა იუგოსლავიის
 ... რესპუბლიკის შემადგენლობით და ამ რესპუბლიკათა შექმნით
 ... დაიხლიჩა ერთ ენაზე მოლაპარაკე, მაგრამ სხვადასხვა
 ... (მართლმადიდებლური ქრისტიანობა, კათოლიციზმი და ისლამი)
 ... ერთი ეთნოსი (სერბები, ხორვატები, ბოსნიელები, ჩერნოგორიე-
 ... სლოვენები, სლოვენები), შემდგომში კი დაპირისპირება ამ ეთნოსის
 ... სხვა სახელმწიფოთა ჩარევით იმდენად გამწვავდა, რომ ამას
 ... დაუნდობელი სისხლისღვრაც მოჰყვა და ფედერაციის დაშლაც.
 ... შედეგია ის, რომ დღეს უკვე ლინგვისტები სერიოზულად ამტკ-
 ... აღარ არსებობდეს სერბულ-ხორვატული ენა და ასახელებენ
 ... ენებს: „სერბულს“, „ხორვატულს“, „ბოსნიურს“, „სლოვენურს“,
 ... (უფრო მართებული იქნებოდა გვეთქვა, რომ ამ ერთი ეთნოსის
 ... კონფესიური ფაქტორით, გაღრმავდა ფედერაციის შექმნითა და
 ... „წარმოქმნით“). რეალურად კი, როგორც ზემოთაც
 ... არსებობს არამცთუ დასახელებულ „ახალ ენებს“,
 ... და ბულგარულს შორისაც კი (ვრცლად ყოფილ
 ... ეთნოლინგვისტური პროცესების შესახებ იხ. სერო,

3. პოლიტიკურ-ეკონომიკურად მოძლიერებული სახელმწიფოს ეთ-
 ... და ეთნოკულტურული ინტერესები, აგრეთვე
 ... კონსერვატიზმისაგან თავის დაღწევის მისწრაფება
 ... XX საუკუნის შუა წლებიდან დაწყებულ ბრძოლას
 ... უარი თქვან კლასიკურ არაბულ სამწერლობო ენაზე (ალ-
 ... და შექმნან ადგილობრივ არაბულ მეტყველებზე (ალ-ამმიდა) დაფუძნე-
 ... „ახალი ენის“ შექმნის მომხრე ეგვიპტელ
 ... ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოქვეყნებული აქვთ სტატიები და
 ... რომლებშიც ცდილობენ, დაასაბუთონ „ეგვიპტური ენის“ შექმნის აუცილე-
 ... მათი არგუმენტები მოკლედ ასეთია:

... შემკვიდრობა

ა) არაბულ ქვეყნებში (საუდის არაბეთი და ერაყი, სირია და ლიბანი იემენი და ეგვიპტე...) რეალურად ორენოვნებაა გაბატონებული: მწერლობა მეცნიერებაში, პრესაში, განათლებაში, ოფიციალურ საქმისწარმოებაში და ოფიციალურ გამოსვლებში გამოიყენება კლასიკური არაბული საწერლობა ენა თითქმის იმ სახით, რაც მას ჰქონდა ისლამის ჩამოყალიბების დროს. ცოცხალი სალაპარაკო ენა კი იმდენად დაშორდა მას, რომ ეგვიპტელმა არაბმა საგანგებოდ უნდა შეისწავლოს იგი, რათა გაიგოს კლასიკურ არაბულზე დაწერილი თუ დაწერილი. კლასიკური არაბული (ალ-ფოსხ) სკოლებში ისევ ისწავლება თითქმის იგი უცხო ენა იყოს.

ბ) კლასიკური არაბული დიდი ხანია არ არის ცოცხალი სალაპარაკო ენა.

გ) სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში არაენობრივ დისციპლინას მასწავლებლები და ლექტორები, აგრეთვე ადვოკატები და ორატორები უნდა ბენ არა კლასიკურ არაბულს, არამედ ადგილობრივ დიალექტებს. დიალექტები ასევე ფართოდ გამოიყენება თეატრში, კინოში, მოხშირდა მისი ხმარება მხატვრული ლიტერატურაში, თანაც არა მარტო პერსონაჟთა, არამედ ავტორის მიერ თხრობაში.

დ) ეგვიპტეში გავრცელებული დიალექტები განსხვავებულია სხვა არაბულ ქვეყნების დიალექტებისაგან ყველა ენობრივ დონეზე. კერძოდ, ერთი მხრივ ეგვიპტურ ალ-ამიდასა და, მეორე მხრივ, კლასიკურ არაბულსა თუ სხვა არაბულ ქვეყნების მეტყველებას შორის ჩამოყალიბდა საკმაოდ სერიოზული სხვაობა ფონოლოგიისა და ფონეტიკის დონეზე. მაგალითად, ეგვიპტეში ინტერდენტალური ზრეგულარულად და კანონზომიერად შეცვლილია ენაკბილისმიერი ზ თანხმოვანი ინტერდენტალური ს ეგვიპტურში გადასულია კბილისმიერი თ თანხმოვანი ეგვიპტურში მთლიანად მოიშალა ჯ თანხმოვანი, რომელსაც აქ ენაცვლება კ-კლასიკური არაბულის სამი ბრუნვიდან ეგვიპტურმა შეინარჩუნა მხოლოდ ერთი ფორმა, ნამყო დროის მხოლოდობით რიცხვში მოიშალა უღვლილება, მუდმილი წარმოებისას ორგანულ ფორმათა ადგილი აღწერითმა ფორმებმა დაიკავეს და სხვ. (ვრცლად იხ. სულთანოვი, 1955). ამჟამად ეგვიპტეში არსებულის მთელი იყო ვითარება სკანდინავიის ქვეყნებში XIX საუკუნიდან XX საუკუნის შუა ხანებამდე, როცა საბოლოოდ დასრულდა დამოუკიდებელ ენებად დანითხარის ნორვეგიულისა და შვედურის „ჩამოყალიბება“ (სტებლინ-კამენსკი, 1952).

4. ერთიანი ეთნიკური ორგანიზმის უფრო წვრილ ერთეულებად დასლენის მიზნით დამპყრობელი სახელმწიფოები ხშირად იყენებენ გეოსტრატეგიულად მნიშვნელოვან რეგიონებში მცხოვრებ ეთნობრივი კონტინუუმის მიკროვარიანტთა „დამოუკიდებელ ენებად“ სახელდების ხერხს, რასაც დროთა განმავლობაში თან მოჰყვება ენაობრივი აბალიზმის (ტომთა დაპირისპირების), პარტიკულარიზმისა და ენობრივი არატიზმის ჩამოყალიბება. არცთუ ისე იშვიათია იმისი მაგალითებიც, როცა დამპყრობელი სხვადასხვა ხერხს მიმართავს ერთმანეთის მეზობლად მოხიზველი დაპყრობილ ეთნოსთა დამორჩილებისა და შემდგომი ასიმილაციის მიზნით. მაგალითად, 1864 წლამდე, როცა დასრულდა რუსეთ-კავკასიის ნახევარსაუკუნოვანი ომი, ჩრდილოეთ კავკასიაში მდებარე ვრცელ ტერიტორიაზე

... ეს კი დიდ ერთობას ქმნიდნენ ჩერქეზები, რომლებიც საკუთარ ენაზე
 ... ერთგულებას აღნიშნავდნენ ტერმინით ადგღ. ომის დამთავრების შემ-
 ... იმპერიის ხელისუფლებამ ათასობით ჩერქეზი ძალდატანებით
 ... სამშობლოდან და გააძევა თურქეთის იმპერიის ტერიტორიაზე. ამ
 ... მუდგად ისტორიული ჩერქეზეთის მიწა-წყალზე წარმოიქმნა მოსახლე-
 ... დიდი ვრცელი ზონები, რომლებზეც ჩამოსახლეს რუსები, უკრაინე-
 ... ბერძნები და სხვანი. რომლებმაც ერთმანეთისაგან განაცალკე-
 ... სამი დიდი ეთნიკური ჯგუფი: ყაბარდოელები, საკუთრივ ჩერქე-
 ... დოელები. ჩერქეზთა ტერიტორიულმა გამიჯნულობამ და ყოველდღიური
 ... შემცირებამ გარკვეულ დონეზე გააუცხოვა ერთი ერის შვილები,
 ... მუდგოდ გაყოფილად გამოიყენეს ჯერ ცარიზმმა, მერე საბჭოთა ხელისუფლებამ.
 ... ყაბარდოელებსა და ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მოსახლე
 ... ჩერქეზული შტო, ყარაჩაეთ-ჩერქეზეთის რესპუბლიკაში ბინადარი
 ... ჩერქეზები და ადიღეს რესპუბლიკაში მცხოვრები ადიღელები
 ... უკვე კარგაბანია „დამოუკიდებელ“ ეთნოსებად აღირიცხებიან,
 ... მათი დედაენა დაიყო ყაბარდოულ და ადიღეურ „ენებად“ (ზოგჯერ
 ... ყაბარდოულ-ჩერქეზულ „ენასაც“), არადა, ყაბარდოულსა და ადიღეურ
 ... შორის არც რეგულარული და კანონზომიერი ბგერათშეს-
 ... ელიანობა ვლინდება (ორიოდე ფონეტიკური პროცესის მიჩნევა ამგვარ ბგერ-
 ... ვერანაირ კრიტიკას ვერ უძლებს), არც გაგებინება წარმოადგენს
 ... იგივე დამართეს ჩეჩნებსა და ინგუშებს, მორღველებსა და კომი

... ეთნოსთა და მათ ენათაგან განსხვავებულად მოეპყრნენ
 ... და კომუნისტები ოსებსა და ოსურ ენას. ჩრდილოეთ კავკასიის ცე-
 ... ნაწილსა და საქართველოს შუაგულში მოსახლე ოსებიც დაცილე-
 ... ერთმანეთისაგან კავკასიონის ქედის ბუნებრივი ზღუდით, მაგრამ
 ... ვიანახთაგან (ჩეჩენ-ინგუშთაგან) განსხვავებით მათ შეიარაღე-
 ... არ გაუწევიათ რუსეთისათვის, რის გამოც ოსები მორჩილი
 ... განაკუთვნეს. ერთი მხრივ, ოსთა კეთილგანწყობის მოპოვე-
 ... ვიანახთა, ჩერქეზთა და ქართველთა თავისუფლებისაკენ
 ... მისიონის მიზნით (საჭიროების შემთხვევაში ოსები უნდა გამოეყენე-
 ... ბალხებთან დასაპირისპირებლად) არავის გამოუცხადებია სამხრე-
 ... ოსები სხვადასხვა ეთნოსებად, ხოლო ოსური ენის
 ... დამოუკიდებელ ენებად. სწორედ ამ პოლიტიკის
 ... რომ როცა 1973 წელს ინგუშებმა მოითხოვეს ინგუშეთის ყოფილი
 ... ოსებისათვის მათი ისტორიული მიწა-წყლის კვლავ
 ... ჩერქეზთა-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკისათვის, კრემლმა მაშინვე
 ... წინასწარ „ჩადებული ნაღმი“ და მოახდინა ოსებსა და ინგუშებს
 ... სისტემური შეტაკების პროვოცირება. ამ დაპირისპირებაში ჩეჩნებს
 ... არ მიუღიათ, ისინი ხომ „სხვა ხალხი“ იყვნენ! იგივე განმეორდა
 ... შეძლევაც. არც ამჯერად დახმარებიან ინგუშებს ჩეჩნები, სამაგიეროდ,
 ... წელს ჩეჩნეთში დაიწყო ომი, დღემდე რომ გრძელდება, ახლა უკვე
 ... გადგნენ განზე. ოსური ფაქტორი გამოიყენა კრემლმა ქართველი

ხალხის დასასჯელადაც: როცა XX საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს საქართველოში აზვირთდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, მას სამხრეთელი ოსები დაუპირისპირა. კრემლის კარნახით ოსებმა ფაქტურად წელს უკანონოდ შექმნილი ავტონომიური ოლქის ავტონომიურ რესპუბლიკად გარდაქმნა მოითხოვეს, შემდეგ კი საქართველოს შემადგენლობიდან გამოეყო და „ჩრდილოეთ ოსეთის“ ავტონომიურ რესპუბლიკასთან შეერთება მოითხოვა. არატიტებმა კრემლის აქტიური მხარდაჭერით იმას მიადგინეს, რომ ცხრდა რეგიონი ფაქტობრივად უკვე გასულია საქართველოს იურისდიქციიდან და მიზნის მისაღწევად მათ ლინგვისტური ფაქტორიც გამოადგათ.

5. პიროვნული ფაქტორის გამოვლინების მაგალითია დიდოური გავრცელებული დიდოური ქვეყნუფის ენათა კლასიფიკაციის ტერმინოლოგია. დიდოურ ენათა ზუსტი რაოდენობა ჯერ კიდევ არ დადგენილია. მისი ბუნებრივი საზღვრები და ხუთ ენას. ტ. გუდავამ ეს საკითხი თავისებურად გააანალიზა იგი წერდა:

„ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია დიდოურ ქვეყნუფში დაეუფებოდა ბოლო ენები (დიდოური, ხვარშიული, ჰინუხური, ჰუნზიბური, ბეჟიტური), თუმცა თუ უდავოდ მიგვაჩნია, რომ ამ ენათაგან ზოგიერთი ერთმანეთთან მიმართებაში ფაქტობრივად, დიალექტებია (კაბუჭური-ჰუნზიბური, დიდოურ-ჰინუხური) (კაბუჭური ხუთი ენის ჩამონათვალში არსად ფიგურირებს — თ.გ.). თუ საკითხი ისტორიული თვალსაზრისით შევხედავთ, უეჭველია, რომ ყველა ეს ენა ერთ-ერთი პრაენის დიფერენციაციის შედეგია, თანაც იმგვარი დიფერენციაციის შორს რომ არ წასულა.

ენიდან ჩვენი მიზანია, რაც შეიძლება სრულად წარმოვადგინოთ მათი გამგებინეთ, მოვიხმოთ იგი ხუთი ენობრივი ერთეულის მიხედვით, თუმცა თუ ამოვალთ დიდოურ ენათა თავისებურებებიდან (კერძოდ, მათი ფონეტიკური ერთსახოვანებიდან), საკმარისი იქნებოდა ამ ენათაგან ერთ-ერთი შევადგინო ბინა ხუნძურთან. შედეგები ორსავე შემთხვევაში ერთნაირი გამოვა“ (ქობულაძე, 1979, გვ. 26).

ამ წინააღმდეგობრივი განცხადებებიდან გამოდის, რომ ავტორი ხუთ ენა გამოყოფს, ასახელებს მეექვსესაც, თან აღნიშნავს, ეს ერთეულები, ფაქტობრივად დიალექტებია ერთმანეთთან მიმართებაში, ბოლოს კი აცხადებს, ხუნძურ ენას მიმართებით ხუთივე (თუ ექვსივე) ერთგვარ შედეგს გვიჩვენებსო, ანუ ხუთ სიტყვით რომ ვთქვათ, საქმე გვქონია არა ხუთ ან ექვს დიდოურ ენასთან, არამედ ერთადერთ ენასთან.

მშობლიური სოფლის მეტყველების სტატუსის ამაღლების სურვილი და არა მყარი საკლასიფიკაციო ნიშანი განსაზღვრავს ა.მაჰომეტოვის ენად გამოაცხადოს დადესტანში მდებარე სოფელ კუბაჩის სამეცნიერო-მიკროვარიანტი, რომელიც ადრე დარგული ენის დიალექტად მიიჩნეოდა ავტორი წერს:

„I. აულ კუბაჩის მეტყველება ენაა სოციოლინგვისტური კლასიფიკაციის და დიალექტია გენეალოგიური კლასიფიკაციის თვალსაზრისით.

II. 1925 წლის დადესტანის მოსახლეობის აღწერის დროს კუბაჩის გამოყოფილი იყვნენ ცალკე. ამას საფუძვლად დაედო:

კუბანური ენა განსხვავებულია ყველა სხვა დაღესტნური ენისაგან.

კუბანელების საქმიანობა: კუბანელები ცნობილი ოქრომჭედლები არიან.

მედიცინური ყოფა-ცხოვრება:

ისტრამსემელი (შღრ. ქალის წამოსასხამი („კაზი“).

მეტობლეულობა: ყოველი კუბანელის ოჯახში ერთი კედელი დაფარულია მთლიანად. ეს თევზები გადადიოდა თაობიდან თაობაში და დიდი სიფრთხილით ინახებოდა. ზოგ ოჯახში შემორჩენილია XIV საუკუნის თევზი.

კუბანელებს ისეთი კარგი ფორმის წყლის დოქები („მუქალ“) აქვთ და ისინი მუდმივად ატარებენ ქალები ამ დოქებს, რომ სიბერის დროსაც კი ისინი მათს წერწეტა ტანი აქვთ.

მთლიან კუბანელები თავის თავს თვლიან ცალკე ერად, რომლის დაღესტნისაგანაც მთლიანად განსხვავებულია „კუბანელი“ (მთლიანად—„კუბანელები“).

დაღესტნის ყველა სხვა ერის წარმომადგენელს (მათ შორის დაღესტნელებს) კუბანელები უწოდებენ მაჰალ („სტუმარი“).

კუბანელები თანამედროვე ვითარების გათვალისწინებით ცალკე ერი არ არიან, ვეღარც ვეღარ ვერს, მათ გააჩნიათ თავისი ენა“ (მაჰომეტოვი, 2001, გვ.35-36).

კუბანელები განცხადება მოკლებულია ყოველგვარ დამაჯერებლობას. ისინი წვერთა საქმიანობა, ტანსაცმელი, თევზები, დოქები და ქალთა მკვრივი ტანი ვერც ენათმეცნიერებას სძენს რაიმეს და ვერც ეთნოლოგიას, რადგან არც ერთი მათგანი არ არის სამეცნიერო კლასიფიკაციისათვის გამოსადეგი მონაცემი.

ტერმინი „ენა“ პოლისემანტიკური სიტყვაა არა მარტო ქართულში, არამედ ყველა სხვა ენაშიც, რაც ხშირად იწვევს ბუნდოვანებას. ამ სახელით აღნიშნება სხვადასხვა ნაწილიც, ზოგადად მეტყველების უნარიც, კონკრეტული ენის კონკრეტული ენის ტერიტორიული თუ სოციალური ვარიანტებიც, ენის სტილიც, არავერბალურ ნიშანთა სისტემებიც. ტერმინის ამგვარი მრავალმნიშვნელოვანი სიფრთხილით ხშირად აბნევენ არა მარტო ენათმეცნიერების სპეციალისტები, არამედ მათგანაც მოსახლეობის ფართო მასებს, არამედ პროფესიონალურ მეცნიერებს, რომლებიც არცთუ იშვიათად ემყარებიან მოსახლეობის ჩვეულებრივ შეხედულებას ამა თუ იმ რეგიონის თუ ცალკეული სოფლის ან სოფლის მეტყველების ენად მისაჩნევად. მაგალითად, დაღესტან-აზერბაიჯანის საზღვარზე მდებარე 19 სოფელში გავრცელებულია რუთულური ენის მუხადური ენა, მაგრამ ამ „... აულთა არცერთი მკვიდრი თავის თავს „რუთულს“ არ უწოდებს; ყოველი მათგანი თავის სადაურობას მოიხსენიებს „აულთა აულის სახელის კვალობაზე, ხოლო თავის აულის მეტყველება მიიჩნია „რუთულს“ მხოლოდ მაშინ, როცა „რუთულია“ მიჩნეული საერთო-სატომო სახელად და „რუთულური“ საერთო-სახალხო ენად“ (ჯეირანიშვილი, 1984, გვ. 16). რა თქმა უნდა, მეცდომას დაუშვებს ის ლინგვისტი, ვინც ირწმუნებს ამ სოფლების მოსახლეობის განმარტებას და რუთულურს ანუ მუხადურს დაანაწილებს უფრო მეტად „რუთულს“, აქაოდა, ამ „ენებზე“ მეტყველნი ასე ფიქრობენო. სხვა მაგალითი: კუბანელები არსებობს დიდი ტრადიცია გერმანული ენის დიალექტთა ორი დიალექტის შემოგერმანულ და ქვემოგერმანულ „ენებად“ მოხსენიებისა, თუმცა

ასეთივე წარმატებით შეიძლება „ენებად“ გამოცხადებულიყო ზემოაღნიშნული და ქვემოაღნიშნული „ენების“ შემადგენელი დიალექტებიც კი, რაკი მათი მთლიანობა ბგერათშესატყვისობებიც ვლინდება და გაგებინებაც ჭირს. ორი გერმანული „ენის“ არსებობის ფაქტს ხშირად არც ლინგვისტები უარყოფენ, თუმცა მათი ენათა საკლასიფიკაციო ცხრილებში მუდამ შეაქვეთ არა ზემოაღნიშნული და ქვემოაღნიშნული „ენები“, არამედ მათი გამაერთიანებელი გერმანული ანალოგიური ფაქტი ცნობილია საფრანგეთის ენობრივი სინამდვილეში. კერძოდ, ქვეყნის ჩრდილოეთ ნაწილში წარმოდგენილ დიალექტთა ზოგიერთი ოფიციალურად მოიხსენიებენ „ოილის ენად“ (*langue d'oil*). სახელწოდება დიალექტთა ჯგუფს კი „ოქსიტანურ“ ანუ „ოკის ენად“ (*l'occitan ou langue d'oc*). ამ „ენათა“ სახელწოდებებში გამოყენებული სიტყვები *oil* და *oc* დადასტურებითი ნაწილაკებია, რომლებიც აქ გამოყენებულია საკლასიფიკაციო კრიტერიუმებად“. ადრე როგორც ფრანგულ, ისე სხვა ენებზე გამოყენებული საკლასიფიკაციო ცხრილებში არ გამოიყენებოდა ტერმინი „ოქსიტანური“ ან „ოკის ენა“, ვინაიდან ამ ცნებას აღნიშნავდა ტერმინი „პროვანსული ენა“ (*provençal*), რომელიც დიდი ცივილიზაციის ენა იყო X საუკუნიდან და მთლიანად შუა საუკუნეებამდე, მაგრამ ბოლო ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ფრანგულ ენციკლოპედიებსა და ოფიციალურ ცნობარებში უპირატესობა ენიჭება ტერმინს „ოქსიტანური ანუ ოკის ენა“, რომელსაც საოპოზიციო მეწყვეტად უსწავს „ოკის ენას“ შეუხამებენ ხოლმე. რატომ ხდება ტერმინ „პროვანსული ენის“ იგნორირება და „ოქსიტანურის“ გაბატონება? ამისი მიზეზი საფრანგეთის სახელმწიფო ინტერესებია. საქმე ის არის, რომ ტერმინი „პროვანსული ენა“ პროვანსულ ბსაც და საკუთრივ ფრანგულსაც მუდმივად შეახსენებდა, რომ პროვანსული ენა დროს მძლავრი არაფრანგული სახელმწიფო იყო ამჟამინდელი საფრანგული სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, იტალიისა და შვეიცარიის საზღვართან. ეს არსებობდა პროვანსული სალიტერატურო ენა და მაღალი დონის ლიტერატურა ამ ენაზე (იხ. ჩიქობავა, 1952, გვ. 349; „შესავალი“, 1972, გვ. 33; უნივ.ენციკლ. 1995, გვ. 679-682). სწორედ ამ რეგიონში სებასტიანო-საფუძვლის მოსპობის ერთ-ერთი ხერხია ტერმინ „პროვანსული ენის“ ნაცვლად შედარებით ნეიტრალური, თანაც უფრო ვრცელი რეგიონის აღმნიშვნელი ტერმინის „ოქსიტანური ანუ ოკის ენის“ დამკვიდრება. ენციკლოპედიებსა და ოფიციალურ ცნობარებში: ოქსიტანურის გაერთიანებული საზღვრებში მოქცეულია არა მარტო ისტორიული პროვანსის, არამედ მთლიან სამხრეთ საფრანგეთის ტერიტორია ლიმუზენის, ოვერნის, გასკონის, ლანგედოკის ჩათვლით (შესაბამისი რუკა იხ. უნივ.ენციკლ. 1995, გვ.680). ამ გზით საფრანგეთის ლინგვისტური რუკიდან თანთაღან გამოიდევნა პროვანსული ენის მისი ადგილი დაიჭირა ხელოვნურად გაფართოებული მნიშვნელობის ტერმინმა „ოქსიტანური ანუ ოკის ენა“.

ვფიქრობთ, ზემოთ მიმოხილული ფაქტობრივი მასალა სრულიად სავსებით იმაში დასარწმუნებლად, რომ მსოფლიოს ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია არ ემყარება ერთიან კრიტერიუმებს. მეტიც, ამგვარი კრიტერიუმები არც არსებობს, რის გამოც არსებულ „კლასიფიკაციებს“ ყველაზე ხშირად საფუძვლად უდევს არა ლინგვისტური საზომები, არამედ ტრადიცია ან კონკრეტული პირობები.

შეიქმნა ეთნოსის ინტერესები. ამ კონტექსტში ბუნებრივად დაისმის საკითხი თუ რას ემყარება ქართველური ენობრივი სამყაროს არსებული კლასიფიკაციები და რამდენად აკმაყოფილებენ ისინი ქართული სახელმწიფოსა და ქართველი ერის ინტერესებს.

პირველი ავტორი, ვინც სერიოზულად სცადა კავკასიაში გავრცელებულ მთლიან კლასიფიკაცია მის მიერვე ადგილზე მოპოვებული ენობრივი მასალის (ლენინის) საფუძველზე, იყო **იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი**. მან ამჟამად უკვე კავკასიურ ენათა ოჯახის წევრებად მიჩნეული ენები რვა ჯგუფად დააჯგუფა შორის ი.გიულდენშტედტს პირველ ნომრად ცალკე აქვს აღწერილი ქართველური დიალექტები (**Georgianische Mundarten**) მთლიან მებრუნისა და სვანურის შემადგენლობით (გიულდენშტედტი, 1791, გვ.354), რაც იმას ნიშნავს, რომ ავტორს მებრული და სვანური ქართულთან ერთად ცალკე მდგომ ენებად არ მიიჩნდა, მისთვის მებრული და სვანური ერთი და იმავე ენის ისეთივე დიალექტებია, როგორც კახეთში, ქართლში, იმერეთში და გურიაში გავრცელებული კილოები. იგი აღნიშნავდა, რომ მთლიან კლასიფიკაციის კუთხეებში: კახეთში, ზემო, შუა და ქვემო ქართლში, იმერეთსა და გურიაში - ერთი სახის მეტყველებაა მცირე დიალექტური სხვაობით, სამეგრელოში და სვანეთში კი ძალიან განსხვავებული დიალექტებია (**Mundarten**), რომლებიც მებრული უფრო ნაკლებადაა განსხვავებული, სვანური კი მეტად, ისე, რომ ფუძე ენა არ შეიძლება არ ვიცნოთო (გიულდენშტედტი, 1787, გვ.354). სხვაგან მკვლევარი აცხადებს, რომ სვანურის დედა ქართულიაო (გიულდენშტედტი, 1787, გვ.417). აღსანიშნავია, რომ ი. გიულდენშტედტს მთლიან მებრული და სვანური ერთ ენად არ გამოუცხადებია ვისიმე წაბადვით, არამედ ინდივიდუალურ ფაქტორთა გათვალისწინებით, მან ეს დასკვნა სხვისაგან მიიღო, 260 სიტყვის შედარების საფუძველზე გამოიტანა.

გეორგ როზენმა 1844 წელს გამოსცა 38-გვერდიანი ბროშურა სათაურით **Über die Sprache der Lazen** „ლაზთა ენის შესახებ“ (როზენი, 1844), რომელიც წლის შემდეგ გამოაქვეყნა გამოკვლევა ოსური ენის შესახებ, რომელსაც მან ერთდროულად მებრულის, სვანურისა და აფხაზურის მოკლე ლინგვისტური აღწერები (როზენი, 1846). ამ ორმა ნაშრომმა დიდი გავლენა მოახდინა როგორც პერიოდის კავკასიოლოგებზე, რაც დღესაც კი საგრძნობია, არადა ორივე ნაშრომს სერიოზული მეთოდოლოგიური ნაკლოვანებანი ახასიათებდა. ერთად ამისა, გ.როზენის ზოგი დებულება თუ ცალკეული ტერმინი ხშირად დასწრადაა გაგებული. დავიწყოთ იმით, რომ **გ.როზენი ლაზურ მეტყველებას ენას არ უწოდებდა**, როგორც ეს ზოგიერთს ეჩვენება. მისი ბროშურის სათაური „**Über die Sprache der Lazen**“ არ შეიძლება დაიხვეწოს როგორც „ლაზური ენის შესახებ“, რეალურად იგი ნიშნავს იმას, რომ ბროშურაში საუბარია არა მაინცდამაინც ლაზური „ენის“, არამედ **ლაზთა ენის შესახებ**, რაც ერთი და იგივე სულაც არ არის. ოსურის მიმოხილვისადმი მიძღვნილ ნაშრომში გ.როზენი ლაზურს მებრულთან ერთად ერთი ენის, კოლხურის დიალექტებს (**Mundarten**) უწოდებდა (როზენი, 1846, გვ.46-47). მაინც რა კრიტერიუმს იყენებდა გ.როზენი, როცა დამოუკიდებელ ენებად აცხადებდა კოლხურსა (მებრულ-ქანურსა) და სვანურს? **არავითარს!** საქმე ის არის, რომ

„იბერიული ოჯახის“ ენებად კოლხურის, სვანურისა და ქართულის გამოყოფის მიერ მეცნიერის თვითნებობის მაგალითია და მეტი არაფერი ვინაიდან ამ სამი „ენიდან“ მას პრაქტიკულად არ გამოუყვლევიან ქართული ამას მომავალში, თბილისში ყოფნისას ვაპირებო (როზენი, 1844, გვ. 2). სხვა ბით მართებულად შენიშნავდა არნ. ჩიქობავა: „გ. როზენს რომ ჯერ ქართული შეესწავლა და შემდეგ ჭანურის შესწავლა ეცადა, ამოცანას გაცილებით უფრო გაართმევდა თავს. რაკი ჭანურით მოუხდა დაწყება, საყრდენი აკლდა: ქართული ენათა სტრუქტურა გათვალისწინებული არა ჰქონდა, მასთან ჭანურის ერთი კილოკავს ეცნობოდა, ისიც ერთი პირის ჩვენების მიხედვით (სხვებთან შეხვედრა ზოგ რასმე გაურკვევედა)“ (ჩიქობავა, 1965, გვ. 144). ჩვენი მხრივ, ამის დადგენილი, რომ როცა მეცნიერი მის მიერ ენებად მიჩნეული სამივე ენის თეულიდან რეალურად არ იცნობს ერთ-ერთს და მანც აცხადებს, რომ ეს ერთეულები ენებია, მისი მცდელობა არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება კლასიფიკაციად მივიჩნიოთ.

გ. როზენის „კლასიფიკაციის“ ამ არსებითი ნაკლოვანების გამო პრაქტიკულად არავითარი ყურადღება არ მიუქცევიათ მის მომდევნო მუშაობებს, რომლებმაც ბრმად, უკრიტიკოდ გაიზიარეს მისი დაუსაბუთებელი მოსაზრება (ფ. ბოპი, მ. მიულერი, გარკვეულ ეტაპზე — ფ. მიულერი, ჰ. შუხარდტი, ადრ. როსი). ეს მკვლევრები თავის მხრივაც უშვებდნენ სერიოზულ შეცდომებს როცა გ. როზენის მიერ სამ ენად (ქართული, კოლხური, სვანური) მიჩნეულ ერთეულებს რატომღაც ოთხ ენად აცხადებდნენ (ქართული, მეგრული, ლაზური, სვანური), რაც მათი უყურადღებობისა და თვითნებობის მაჩვენებელია. ამ კონტექსტში განსაკუთრებით გამოსარჩევია ისტორიკოს-შეღარებითი მეთოდისა და ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ერთ-ერთი ფუძემდებლის ფრანც ბოპის ქცევა, ლინგვისტისა, რომელსაც გენეალოგიკურად მიიჩნევენ ხოლმე (იხ., მაგალითად, ჩიქობავა, 1983, გვ. 23).

ფ. ბოპს არავითარი ყურადღება არ მიუქცევია იმისათვის, რომ გ. როზენს არ გამოუვლენია ბგერათშესატყვისობანი ლაზურს, მეგრულს, სვანურსა და ქართულს შორის, არ გამოუვლენია არქეტიპები, არასოდეს უკვლევია ქართული ერთმანეთისათვის არ შეუღარებია ამ ერთეულთა ისტორია, მოკლედ, არ ჩაუვარებია ის კვლევითი სამუშაოები, რაც აუცილებელია ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის წინა ეტაპზე. მეტიც შეიძლება ითქვას, რომ ფ. ბოპს პირადადაც არ ჰქონია შენება ქართველურ ენობრივ სამყაროსთან და მთლიანად ემყარებოდა არა მარტო გ. როზენის, არამედ ფ. მაჯოს, მ. ბროსტისა და ჯ. ჰუბინაშვილის საკმაოდ ნაკლოვან ნაშრომებს, როცა ქართულს, მეგრულს, ლაზურსა და სვანურს იბერიული ანუ ქართული წრის ენებად აცხადებდა (ბოპი, 1846, გვ. 1), თანაც ეს „ენები“ ინდოევროპული ოჯახის წევრებად მიაჩნდა არა ფონეტიკურ ბგერათშესატყვისობათა საფუძველზე, არამედ მორფოლოგიურ და ლექსიკის მონაცემთა თვითნებური ინტერპრეტაციის გზით (ჩიქობავა, 1965, გვ. 165).

მეგრულის, ლაზურისა და სვანურის სტატუსის განსაზღვრაში ერთეული მერყეობა შეინიშნება ალექსანდრე ცაგარელის ნაშრომებში. 1873 წელს იგი მეგრულს, ლაზურსა და სვანურს იბერიული ფუძე-ენების

ლიალექტებს უწოდებს და სტატუსით არ განასხვავებს ენის გურული, თუშური, ფშაური, ხევსურული (ცაგარელი, 1873, გვ.VIII-IX), მაგრამ დანარჩენ საენ-ლოკალურ ნაშრომებში ა.ცაგარელი მეგრულს, ლაზურსა და სვანურს ენებად (ცაგარელი, 1872, გვ.10; ცაგარელი, 1880, გვ.11...). რით უნდა მცნო ეს სხვა მეცნიერთა მსგავსად ირწმუნა, რომ ისინი იბერიული ენის კლასში კი არა, არამედ ენებია, თუ რაიმე სხვა მიზეზმა შეაცვლევინა მათ ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად აუცილებელია იმის გახსენება, რომ 1880 წლის შემდგომ აღარ დაუწერია არც ერთი ლინგვისტური ნაშრომი (1880 წელს მან გამოაქვეყნა თავისი „**Мингрельские этюды**“ -ს ორი ნაშრომითაგან მეორე ტომის სათაურშივე მეგრულს ავტორი ენად მოიხსენ-ებდა „**Опыт фонетики мингрельского языка**“ -სე ერქვა ამ ტომს) და ლინგვისტიკის მცოდნეობაში გადაინაცვლა. არადა ა.ცაგარელს ქართველური კვლევის დეტალური გეგმა ჰქონდა შედგენილი (ჯავახიშვილი, 1965, გვ. 320-321). ა.ცაგარელის ბიოგრაფიის ამ თავისე-ობის იუქავახიშვილი ასე ხსნიდა: „ქართველთა მოძულე რუსიფიკატორმა ა.ცაგარელის ნაშრომი, სრულებით მოულოდნელად, ისედაც და დაბეჭდვებული ქართული კულტურის საბოლოო განადგურებისათვის ამ ურიად საგულისხმო ამბის მოთხრობა წინამდებარე მიმოხილვაში, შეუძლებელია (საცენზურო.პირობების გამო — თ.გ.), მაგრამ იმდენად არის აუცილებელი, რამდენადაც ალ.ცაგარელისაგან გვლევადობის სრული შეჩერების მიზეზს გვიხსნის. /კავკასიის/ სასწავლო ინსტიტუტის იანოვსკისა და სხვა რუს მოხელეთა წყალობით სამწერ-ტართულის ენისა და კულტურის დევნა გაჩაღდა. იმავე დროს კულტურის ქართული დამწერლობის მაგიერ რუსული ანბანის ასოები შეიჭრებოდა, ვითომცდა მეგრული კულტურის შესაქმნელად. რუსული კულტურისათვის დაკანონების გარემოება იანოვსკისა და მის თანამოაზრეთა ზრუნვასაცა და მიზანსაც საკმაოდ ააშკარავებდა, რომ ამით ვინმე კულტურაში მოტყუებულიყო. საბედნიეროდ, მთელი სამეგრელოს საღმა მოსახლეობამ შეგნებამ და შორსგამქვრეტელობამ მეფის მოხელეების მთელი ზრუნვა მათა: მოსახლეობის ერთსულოვანი წინააღმდეგობის წყალობით, ეს მოხელეებით უნიადაგო გამოდგა, მაგრამ ამ უსიამოვნო ამბით გამოწვეულმა კულტურის განწყობილებამ ალ.ცაგარელისაგან დაწყებული კვლევა-ძიება ხანგრძლივად დასრულდა, ამის შემდგომ თავისი საენათმეცნიერო მუშაობა თვით ალ.ცაგარელმაც შესწყვიტა და იმ დროითგან მოყოლებული მეტი ამ დარაფერი დაუწერია“ (ჯავახიშვილი, 1937, გვ.7-8. XIX საუკუნის კულტურისაგან დასრულებული საქართველოში განხორციელებული იმპერიული ენობრივი კვლევის შესახებ ვრცლად იხ.: გვანცელაძე, ტაბიძე, შეროზია... 2001).

ამასთანავე, ზენი მხრივ, დავეხედით: როგორც ჩანს, ალ.ცაგარელს ყოველთვის უნდა ესტუმრებოდა მეგრული, ქანური და სვანური ენები კი არა, ქართული ენის კლასში, მაგრამ მასზე ზეგავლენას ახდენდნენ ხელისუფლება და კულტურა რომლებიც, ეტყობა, მისგან მოითხოვდნენ, ენებად გამოეცხადებინა მეგრული-სვანური. სავარაუდოა ისიც, რომ ა.ცაგარელმა 1873 წელს

ისარგებლა ცენზურის მიერ ყურადღების ოდნავ მოდუნებით და დაადგინა თავისი ნამდვილი პოზიცია ამ საკითხთან დაკავშირებით, მაგრამ ნათლად დაინახა, თუ რა დამლუბველი შედეგი შეიძლებოდა მოეტანა ერის ერთიანობისათვის მის იმ ნაშრომებს, რომლებშიც მეგრულს, ჭანურსა და სვანურს ავტორი ენებს უწოდებდა, მან პირად ამბიციასა და ნიერო ინტერესებზე მალა ქართველი ერის ინტერესები და საერთოდ აიღო ხელი ენათმეცნიერულ კვლევა-ძიებაზე.

მეგრულს, ლაზურსა და სვანურს ქართული ენის დიალექტებად მიიჩნევდა პეტრე ჭარაიაც. თავისი თვალსაზრისის დასაბუთების მიზნით მან უკვე ნაშრომში „მეგრული დიალექტის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულს (მასალა)“ წარმოადგინა უზვი ენობრივი მასალა, რომელიც თვალნათლივ როგორც აბსოლუტურ იდენტურობას მეგრულ და ქართულ ენობრივ მასალას იმ სხვაობის მინიმალურ დონესაც (პ. ჭარაიას ეს ნაშრომი დაიბეჭდა „მოამბის“ 1895 წლის X და XII ნომრებსა და 1896 წლის I და II ნომრებში განმეორებით გამოქვეყნდა 1997 წელს. იხ. ჭარაია, 1997). პ. ჭარაიას მოკლედ ასეთია: „ყველა ენები კავკასიისა განიყოფება ორ დიდ რიგად: პირველი რიგს წარმოადგენენ ენები ჩრდილოეთ-კავკასიისა და მეორეს — ენები სამხრეთ-კავკასიისა. ეს უკანასკნელი რიგი, ანუ „ივერიული ჯგუფი“ კავკასიის უფრო შეიკავს ენებს ზოგადის ქართული გვარისას, რომელიც შედგება შემდეგ დიალექტებისაგან: 1. საკუთრივ ქართულისა, 2. მეგრულისა, 3. ლაზურისა და 4. სვანურისაგან. ყველა ამ ენებს, ან უკეთა ესთქვათ, დიალექტებს ერისა იმავე ძირ-ენისას აქვთ ძლიერ ახლო და მჭიდრო ნათესაობა ურთიერთ შობლოდ სვანური ცოტათი უფრო. განირჩევა სხვებისაგან; მაგრამ ისიც უნდა არა, რომ მისი ნათესაობა ქართულ გვარ ენებთან, როგორც სიტყვებისა და სიტყვის ფესვების, ისე გრამატიკულ ფორმების მიხედვითა არ თუ ენის ნიერთათვის, არამედ ყველა დამკვირვებელ ქართველთათვისაც აშკარა არ უნდა რაც შეეხება მეგრულსა, ეს ღვიძლი ძმა ქართულის ენისა, რომელსაც დღეს „ძლიერ წააგავს“, არამედ რომელთან თითქმის „იგივეობს“, თუ ქართულს ქვეშ ვიგულისხმებთ არა იმერულს, ქართლურს, გურულს, რაჭულს, მთიულურს და სხვ. ცალ-ცალკე, არამედ — სრულიად საერთო ქართულს უფრო მწიგნობრულითურთ აღებულსა“ (ჭარაია, 1997, გვ. 204). მართალია, პეტრე ამ დებულებაში წინააღმდეგობრივი მომენტებიც შეინიშნება (მაგალითად, თუ მეგრული, ჭანური და სვანური დიალექტებია ერთი ენისა, მაშინ ავტორი ენებდაც აღარ უნდა იხსენიებდეს მათ და არც კავკასიურ ენათა უფრო ჯგუფში უნდა გულისხმობდეს ენებს), მაგრამ საერთო კონტექსტში უნდა რომ გვიჩვენებს, პ. ჭარაია მეგრულს, ლაზურსა და სვანურს თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის დიალექტებად კი არ მიიჩნევს, არამედ ენისა, რომლის ნაწილებიცაა თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის მისი დიალექტები (იმერული, ქართლური, გურული, რაჭული, მთიულური) და ისტორიული ქართული სალიტერატურო „ენა“.

საყურადღებოა ფრიდრიხ მიულერის მაგალითიც. ეს მეცნიერი თავდაპირველად ძირითად ასპექტებში იზიარებდა გ. როზენის „კლასიფიკაციას“ 1864 წელს მან გამოთქვა თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც არსებობს

კავკასიურ ენათა ოჯახი ქართული, მეგრული, ჭანური და სვანური ენათა შემადგენლობით (მიულერი, 1864, გვ. 222), 1895 წელს კი რინარდ ერკერტის წიგნის წინასიტყვაობაში იგი სამხრეთკავკასიურ ენებს კავკასიურ ენებთან ერთად უკვე უფრო ფართო მოცულობის კავკასიურ ენათა ოჯახის წევრებად მიიჩნევდა (ერკერტი, 1895, გვ. VI). პირველ ეტაპზე მიულერს, როგორც ჩანს, ეჭვი ეპარებოდა იმაში, რომ მეგრულ-ჭანურ-სვანური ენათა ენებია. კერძოდ, იგი წერდა, სამხრეთკავკასიური ენები იმდენად ახლოს არიან ერთმანეთთან, ისინი ერთი ენის დიალექტებადაც შეგვეძლო მიგვეჩინაო (მიულერი, 1864, გვ. 216).

განმეცნიერებაში გაბატონებული სტერეოტიპული თვალსაზრისის დანგრევის მორიგ ცდად უნდა მივიჩნიოთ რინარდ ერკერტისა და მოსე ანდრეასის შეხედულების გამოქვეყნება 1895 წელს ქართველურ ენა-კილოთა კლასიფიკაციის შესახებ. ვენაში გერმანულ ენაზე გამოქვეყნებულ რ. ერკერტის „კავკასიური ძირის ენები“ ერთმანეთთანაა შედარებული კავკასიის 30-მდე ენის ლექსიკური მასალა (545 სიტყვა, 169 სინტაგმა თუ ფრაზა) და მიულერის სტრუქტურა, რის საფუძველზეც ავტორი დაასკვნის, რომ ამ ენათა შინაგანი ნათესაობა უეჭველია (ერკერტი, 1895, გვ. 369). ქართველური ენათა კლასიფიკაციისას ავტორს, როგორც თვითონ აღნიშნავს, უსარგებლოა მოსე ანდრეასის მიერ მისთვის მიწოდებული მასალითა და სქემებით. მიულერ-ანდრეასის თვალსაზრისი მოკლედ ასეთია:

კავკასიურ ენათა ოჯახში ცალკე ჯგუფად გამოიყოფა კავკასიური ანუ იბერიული (ე.ი. ქართული - თ.გ.) ენა (ერკერტი, 1895, გვ. 386-387). იბერიული ენის არსებობის ადრეული სახეობაა ძველი კოლხური, რომლის განშტოებაა სვანური მეტყველება. იმავე ძველი ქართულის განშტოებაა ახალი ქართული, რომლის განშტოებაა მეგრული, მეგრულის განშტოება კი ლაზურია (ერკერტი, 1895, გვ. 287). იბერიული ენის დიალექტური შემადგენლობა ასე განიმარტება:

ქართული მთავარი დიალექტი თავისი დიალექტებით (იმერულით, კახულით, ზვესურულით...),

მეგრული მთავარი დიალექტი ლაზური დიალექტითურთ;

სვანური მთავარი დიალექტი (ერკერტი, 1895, გვ. 311, 361). იბერიული ენის ლექსიკაზე მსჯელობისას ხაზგასმულია, რომ იმ ლექსიკიდან, რაც მიულერს ჰქონდა, ბევრი რამ შემოინახეს სვანურმა, მეგრულმა, ლაზურმა ენებმა (ერკერტი, 1995, გვ. 286).

მაშალდა, რ. ერკერტის ამ წიგნში არცთუ ცოტა შეცდომაა, მაგრამ მან თავისი თვალნათლივ აჩვენა კავკასიურ ენათა ოჯახის არსებობის რეალურობა. მიულერ ამიტომ მისცა მას მაღალი შეფასება ფ. მიულერმა, ხოლო ჰუგო შტრევილი, რომ ამ მიმართულებით მუშაობა გაგრძელებულიყო (შტრევილი, 1895, გვ. 9).

მიულერ არათანმიმდევრული და ტერმინოლოგიურად ძალზე ჭრელია თავის ქართველოლოგიური ნაღვაწი. ტერმინი „ენა“ ნ. მარს გამოყენებულია ქართულის, მეგრულის, ლაზურისა და სვანურის აღსანიშნავად.

ამასთანავე იგი იგონებდა მანამდე არარსებულ სახელებს როგორც დასტურებული ოთხი ერთეულის, ისე მისი დაუოკებელი ფანტაზიის საფუძველზე „ადღენილი“ ერთეულების სახელდებისათვის. მაგალითად, ტერმინთა ორგანიზაციის სისტემა (მანამდე სხვათაგან გამოყენებული და თვით ნ.მარის მიერ გამოყენებული) დასტურდება წიგნში „ჭანური ენის გრამატიკა“, რომელშიც, ერთი მხრივ, ჭანურიც, მეგრულიც, სვანურიცა და ქართულიც, მეორე მხრივ კი დასტურებულია შემდეგი „ენები“: ქაშდ-მოსოხური, ე.ი. ქართული და მესხური; 2. თუბალ-კანური, რაც გულისხმობს ივერიულს (მეგრულს) ჭანურთან და წინარეარული ჭაიურთან ერთად; 3. სონ-სომეხური, ე.ი. სვანური და წინარეარული არმენული 4. გამოუცნობ ენათა ჯგუფი (მარი, 1910, გვ. XXIII). ნ.მარის მიერ შეგნობა ბათა განუწყვეტელი ცვლა ტერმინოლოგიურ დომხალთან ერთად ფასს უდევს იმ პოზიტიურსაც, რაც მას გაუკეთებია. მით უმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ რომ მან ქართველოლოგიაში მუშაობა დაიწყო ქართული ენის ადგილის თვით მსოფლიოს ენათა გენეალოგიურ კლასიფიკაციაში და დაასრულა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის სრული უარყოფით. სამწუხაროა ისიც, რომ ამ არმენოლოგებრივი შესაძლებლობების მეცნიერს ვერაფერი ასწავლა მისი მასწავლებელი ალ. ცაგარლის მწარე გაკვეთილმა: ნ.მარი არცთუ იშვიათად გამოიყენებდა ისეთ მოსაზრებებს, იყენებდა იმგვარ ტერმინებს, რომლებიც წარმოადგენდა ასხამდა ჯერ ცარიზმის, შემდეგ კი კომუნისტური იმპერიის წინააღმდეგ და საფრთხეს უქადდა ქართველი ერის მთლიანობას. უამრავი მსგავსი მაგალითიდან მოვიხმობთ ორიოდეს: ნაშრომში „წინასწარი ცნობა ქართული სემიტურთან ნათესაობის შესახებ“. ნ.მარი ხალხებად და არა ერთი ერის შეგნობა აცხადებდა ქართველს, ივერებს (მეგრელებს) და სვანებს (ვიმოწმებთ წიგნს ჩიქობავა, 1965, გვ. 340). ნაშრომში „აფხაზთა რელიგიურ რწმენათა შესახებ“ ავტორი ასევე ცალკე ხალხებად მიიჩნევდა მეგრელებსა და სვანებს აფხაზურ ჰერქეზთა და ჩეჩენ-ინგუშთა თანაბრად (მარი, 1936, გვ. 107) და ა.შ.

ერთი მხრივ, გ. როზენისა და, მეორე მხრივ, ნ.მარის ზეგავლენა უნდა იქონიებდეს ყიფშიძის შეხედულებებს ქართულის, მეგრულის, ჭანურისა და სვანურის კლასიფიკაციის საკითხში. ეს ჩანს როგორც მისი ნაშრომების სახელწოდებათაგან (**„Дополнительные сведения о чанском языке“, „Грамматический мингрельского (иверского) языка с хрестоматиею и словарем“**...) და ნაშრომთა ტექსტებშიც. მაგალითად, ი. ყიფშიძე თავის „მეგრული (ივერული) ენის გრამატიკაში“ წერდა: „მეგრული ენა ჭანურის უახლოესი მონათესავე ენა მასთან ერთად ქმნის ენათა იაფეტური შტოს სამი მთავარი ჯგუფიდან ერთს, კერძოდ, თუბალ-კანურ ჯგუფს. ამ ბიბლიური სახელწოდების მქონე ნახევარი, კანური, უტოლდება სახელწოდებას ჭანური, ხოლო პირველი თუბალური - სახელწოდებას მეგრული, შუალედური ფორმის, ივერული მეშვეობით“ (ყიფშიძე 1914, გვ. 13).

საბჭოთა პერიოდის ქართულ ენათმეცნიერებაში საანალიზო სკოლა შესახებ არსებობდა ორი ძირითადი თვალსაზრისი: 1. ქართველ-ჭანურ-ნიერთა ერთი ნაწილი გამოყოფდა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ქართულ-ჯგუფს სამი ენის შემადგენლობით: ქართული, მეგრულ-ჭანური (იგივე ხანური ანდა კოლხური) და სვანური; 2. ქართველ ენათმეცნიერთა მეორე ნაწილი

...უნდა ენას—ქართულს, მეგრულს, ჭანურს (ლაზურს) და სვანურს და
 ...მათ არა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ჯგუფად, არამედ დამოუკიდებ-
 ...ქართვლურ ენათა ოჯახად. ამ ორი თვალსაზრისიდან არც ერთი
 ...აზღვრული არც კონცეპტუალურად, არც იმით, რომ
 ...ყოფილიყო რაიმე ახალი ლინგვისტური საბუთი,
 ...უნდა მიჩნეულიყო დამოუკიდებელ ენებად სვანური,
 ...თუ მეგრული და ჭანური. ამ პერიოდის ქართულ
 ...აქვს ერთი მეტად არსებითი თავისებურება: მთელი 70
 ...არც ერთ ქართველ ლინგვისტს არ უცდია, მეგრული,
 ...და სვანური გამოეცხადებინა ქართული ენის დიალექტებად,
 ...ქართვლურ „ენათა“ შესწავლის ისტორიის მიმოხილვისას ან
 ...დუმილით უვლიდნენ გვერდს ან ფრთხილად მიანიშნებდნენ
 ...რომ იგი ულდენშტედტს, ფ.მიულერს, მ.ჯანაშვილს, რ.ერ-
 ...და პ.ჭარაიას მეგრული, ჭანური და სვანური დამოუკიდებელ
 ...არა, ქართული ენის დიალექტებად მიაჩნდათ. ბუნებრივია,
 ...რით აიხსნება ეს თავისებურება? ვფიქრობთ, აღნიშნულ
 ...მეცნიერული მხარე ნაკლებად განსაზღვრავდა, მიზეზი სხვაგან,
 ...ამერიის საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში უნდა იყოს საძებარი,
 ...სათვალისწინებელია შემდეგი გარემოებანი:

...საყოველთაოდაა ცნობილი, საბჭოთა კავშირი იმპერია იყო.
 ...ხელისუფლება დაუფარავად აცხადებდა, რომ მისი სტრატეგიული
 ...საბჭოთა წყობილების დამყარება, ეთნოსთა და ენათა შერწყმა
 ...ერთი (რუსული) ან ორი (რუსული და ინგლისური)
 ...იყო. ამ სტრატეგიული მიზნის მისაღწევად კომუნისტები
 ...პერიოდში იყენებდნენ სხვადასხვა ტაქტიკურ ხერხსა და საშუალებ-
 ...სა. 20-30-იან წლებში იმპერია, ერთი მხრივ, დაუნდობლად
 ...ნაციონალიზმს, ძალით ახორციელებდა კოლექტივიზაციას,
 ...საბაბით ხელს უწყობდა მასობრივ მიგრაციებს, რაც
 ...ცვლიდა დაპყრობილი ქვეყნების ეთნიკურ სტრუქტურას,
 ...ინტელიგენციას და ა.შ., მეორე მხრივ, მოსახლეობაში წერა-
 ...ლიტერატურის ლიკვიდაციისა და კულტურის დონის ამაღლების საბ-
 ...დაპყრობილ ხალხთა კეთილგანწყობის მოპოვებას. ამ
 ...მიზნის მისაღწევად უკვე 1922 წლიდან დაიწყო მანამდე დამწერ-
 ...ენათათვის ანბანების შექმნისა და არსებულ დამწერლობიან
 ...მასობრივი პროცესი. რა თქმა უნდა, ელემენტარული
 ...რომ სანამ ესა თუ ის ენობრივი კონტინუუმი ენად
 ...უნდა გამოკვლეულიყო მისი სტრუქტურაც და
 ...კონტინუუმისადმი და ამის შემდგომ შექმნილიყო
 ...რომლებიც რეალურად ენები აღმოჩნდებო-
 ...ენის დიალექტები. დაპყრობილ ხალხთა დახლეჩა-
 ...და მათი დასუსტება ყველაზე იოლი ამ ეთნოსთა ენების უფრო
 ...დამოუკიდებელ ენებად“ გამოცხადებისა და მათთვის
 ...შექმნის გზით იქნებოდა შესაძლებელი. მართლაც, იმპერიამ

მიადწია იმას, რომ დამოუკიდებელ ენებად გამოცხადდა და ანბანებიც შექმნილი იქნა ისეთ ერთეულებს, როგორიცაა: ჩეჩნური და ინგუშური, ადიღური და ყაბარდოული, ყარაჩაული და ბალყარული, ერზია მორდოვეული და მორდოვეული, კომი ენის ორი ტერიტორიული ვარიანტი და ა.შ. ამ შემთხვევებში კომუნისტები ხშირად ემყარებოდნენ ცარიზმის გამოცდილებასა და მიმართულებით. რეალურად დასახელებულ აქციებს წინ არ უძღოდა ადგილობრივი სერიოზული და ღრმა კვლევა, საკითხები ამა თუ იმ კონტინენტის გამოცხადების შესახებ თვითნებურად წყდებოდა მოსკოვში, კომპარტიის პოლიტიკურ ბიუროში, სადაც სამეცნიერო პრობლემებს არანაირი ფასი არ ჰქონდა. ყველაფერი იწონებოდა პოლიტიკური მიზანდასახულობის შესაბამისად. ამიტომ ენათმეცნიერთა შეხედულებები ან იგნორირდებოდა, ან ლინგვისტებს და ახვევდნენ იმპერიისათვის სასურველ მოსაზრებებს. წინააღმდეგობის განხორციელება ალტერნატიული თვალსაზრისის გამოთქმა თვითმკვლელობის ტოლფასობის ლინგვისტებიც იძულებულნი ხდებოდნენ) „აერჩიათ“ ნაკლები უბედურება თვალსაზრისით) საქართველო გამონაკლისი ვერ იქნებოდა.

XX საუკუნის 20-იან წლებში, როცა დაიწყო დამწერლობათა მასობრივი აქცია, ქართული ენათმეცნიერება არ იყო ისეთი ძლიერი და აშკარად დაპირისპირებოდა იმპერიულ ენობრივ პოლიტიკას. **კომუნისტური ქართველი ერის ერთიანობის საწინააღმდეგოდ ერთდროულად სხვადასხვა ხერხი გამოიყენეს:** საქართველოში სრულიად უსაფუძვლოდ შექმნილი აზეთის, აჭარისა და ე.წ.სამხრეთ ოსეთის ავტონომიები; ზაქათალის ოლქის გადასცეს აზერბაიჯანს, ლორე—სომხეთს; შედგა სამეგრელოს ავტონომიური გეგმა; სამეგრელოში შეიქმნა პარტიკულარიზმის მქადაგებელი ორგანიზაცია „მაფალუ“; 1926 წლის მოსახლეობის აღწერის დროს ცალ-ცალკე აღრიცხვით მებრუნ და სვანურ „ენებზე“ მოლაპარაკეთა რაოდენობა და ა.შ. მათი მნიშვნელობის განხორციელება შეუძლებელი გახდებოდა, თუკი ქართველი ლინგვისტები მებრუნს, ჭანურსა და სვანურს ქართული ენის დიალექტებად მიიჩნევდნენ და არა დამოუკიდებელ ენებად. ამიტომ ცენზურას აუცილებლად დაეველებოდა არ დაებეჭდა ისეთი ნაშრომები, რომლებშიც არ იქნებოდა გამაზიარებული იმპერიისათვის სასურველი პოზიცია. ჩვენი ვარაუდის სისწორეს ზემოთ აღნიშნული გარემოებათა გარდა ისიც უნდა ადასტურებდეს, რომ 1929 წელს (ამ წელს გამოქვეყნდა აღწერის შედეგები) საქართველოს სსრ მარიონეტულ ხელისუფლებას (ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტსა და სახალხო კომისართა საბჭოს) მიადღებინეს დადგენილება, რომლის მიხედვითაც „...სამეგრელოში საქმის წარმოების აღმასრულებელ კომიტეტებსა და სასამართლოებში უნდა შესრულდეს მებრუნულად, ან სახელმწიფო ენაზე (ქართულად) და მეგრულად“ (ბელონი, 2000, გვ.120). ამ დროიდან დაიწყო მებრუნულად გაზეთებისა და წიგნების ბეჭდვა, რაც 1938 წლამდე გრძელდებოდა. ამავე პერიოდში შეუქმნეს დამწერლობის ჭანურსაც (სვანური მაღალ მთებს შორის მოქცეული სვანეთის ნაკლებად პოლიტიკური მნიშვნელობის გამო „უყურადღებოდ“ დარჩა). მებრუნულად ჭანურისათვის დამწერლობათა შექმნას „სამეცნიერო საფუძვლად“ საქართველოლოგიაში გავრცელებული ის თვალსაზრისი დაედო, რომელიც მიხედვითაც მებრუნული და ჭანური ენებად მიიჩნეოდა, მაგრამ რეალურად მნიშვნელოვანი

...პოლიტიკა იყო, იქიდან ჩანს, რომ მეგრულისათვის გრაფიკულ
 ქართული ანბანი იქნა გამოყენებული, ჭანურისათვის კი
 ... ამ გზით ორი კურდღლის დაჭერას ცდილობდა საბჭოთა ხელ-
 ... ერთი მხრივ, ანაწევრებდა ქართველი ხალხისა და თვით მეგრელ-
 ... და, მეორე მხრივ, ირიბად მიანიშნებდა საბჭოთა კავშირის
 ... მოკავშირე თურქეთს, რომ საჭიროების შემთხვევაში პრობლე-
 ... თურქულ სახელმწიფოს ლაზებს შორის სეპარატიზმის წაქეზე-
 ... ში, როცა ქართველი ერის ინტერესებისათვის ყველაზე
 ... თვალსაზრისის გამოთქმა შეუძლებელი გამხდარიყო, ქართველ
 ... ისღა რჩებოდათ, რომ **აერჩიათ დარჩენილი ორი**
 ... **ერთ-ერთი:** მათ მეგრული, ლაზური და სვანური ან ორ
 ... ქანურად და სვანურად), ან სამ ენად (მეგრულად, ლაზურად და
 ... უნდა მიეჩნიათ, მესამე შესაძლებლობა უბრალოდ აღარ რჩებოდა.
 ... **ლინგვისტებმა იმ ეტაპზე ორი უარესი ვარიანტიდან ის**
 ... **რომელიც შედარებით უფრო „სასარგებლო“ იყო ერის**
 ... **შესანარჩუნებლად:** რამდენადაც ჩვენთვის არის ცნობილი, იმ
 ... ქართველ ენათმეცნიერს არ მიუჩნევია ცალ-ცალკე ენებად
 ... და ლაზური, ეს კონტინუუმები მათ ერთ ენად (მეგრულ-ქანური,
 ... კალბური) გამოაცხადეს და ქართველურ „ენათა“ რაოდენობას სამ
 ... განსაზღვრავდნენ. ამ პოზიციის გამოხატვაც კი მაშინ, ჩვენი აზრით,
 ... იყო, რადგან ბოლომდე არ შეესაბამებოდა იმპერიის ხელისუფლე-
 ... (იმპერიას მეგრულისა და ლაზურის ერთ ენად მიჩნევა ხელს არ
 ... რაც თუნდაც იქიდან ჩანს, რომ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მეგრულსა
 ... დამწერლობისათვის სხვადასხვა გრაფიკა შეურჩიეს). მაინც რით
 ... თვალსაზრისი მეორეს, რომლის თანახმადაც არსებობს ოთხი
 ... ენა? იმით, რომ პირველი თვალსაზრისი იმის იმედს მაინც
 ... რომ საბჭოთა კავშირ-თურქეთის სახელმწიფო საზღვრის („რკინის
 ... მურ ერთმანეთისაგან მოწყვეტილი ერთი და იმავე ქართველი ერის
 ... უნდა იყოს (მეგრელები და ლაზები) არ გაუუცხოვდებოდნენ ერთმანეთს,
 ... სახელმწიფოში კი (ვგულისხმობთ საბჭოთა იმპერიას), მართალია, დიდი
 ... ფასად, მაგრამ მაინც შესაძლებელად შეიძლებოდა ჩათვლილიყო
 ... ერის ერთიანობის შენარჩუნება. რჩებოდა იმისი შანსიც, რომ საბჭოთა
 ... არც თუ გვიან დაიშლებოდა და მეცნიერთათვის თავს მოხვეული
 ... უკუგდებულ იქნებოდა. ეს იმედი **ნაწილობრივ გამართლდა**
 ... **წლების ბოლოს,** როცა თურქეთმა უარი თქვა საბჭოთა კავშირის
 ... და მიემხრო გერმანია-იტალია-იაპონიის ალიანსს. ამით
 ... შეიქმნა ომის საფრთხე საბჭოთა კავშირსა და თურქეთს შორის,
 ... მოქმედება კი შეიძლებოდა წარმართულიყო საქართველოსა და სომხეთის
 ... „საბჭოურ“, ისე „თურქულ“ ტერიტორიებზე, აგრეთვე შავი ზღვის
 ... სანაპიროზე. საბჭოთა იმპერიის ხელმძღვანელობა, როგორც ჩანს, შიშობდა,
 ... შემთხვევაში თურქეთს შეეძლო ესარგებლა ქართველი და სომეხი
 ... უმჯობესი საბჭოთა კავშირის იმპერიული პოლიტიკის გამო და

აემოქმედებინა საბჭოთა კავშირის საზღვართან მცხოვრები ქართული და სომხური მოსახლეობა. სწორედ ამ საფრთხემ აიძულა კომუნისტური იმპერია, გარდა მორჩენებით დათმობაზე წასულიყო საქართველოსა და სომხეთში, რაგონი თქმა უნდა, არ ნიშნავს იმას, რომ ამ ორ რესპუბლიკაში იდილია გააფრთხილებინა რეპრესიები აღარ განხორციელებულა“ (გვანცელაძე, 2000, 1, გვ. 88; გვანცელაძე, 2000, 2, გვ. 50; გვანცელაძე, 2002, გვ. 30). იმპერიის ტაქტიკური „უკანდახევის“ გამოვლინება იყო 1938 წელს განხორციელებული რეპრესიები აქცია, კერძოდ: აფხაზური სალიტერატურო ენის გადაყვანა ლათინურ ანბანზე და ქართულ გრაფიკაზე, ოსური ენის სამხრეთული ვარიანტის გადაყვანა ქართულ გრაფიკაზე, მეგრული „სალიტერატურო ენის“ და ქანური სალიტერატურო ენის“ ფუნქციონირების შეწყვეტა, ეკონომიკურად ჩამორჩენილი აზეთში მევენახეობის, მეციტრუსეობისა და მეთამბაქოეობის განვითარების ხელშეწყობის დასავლეთ საქართველოდან უმიწაწყლოდ დარჩენილი ჯარბი მოსახლეობის ჩასახლების დაწყება, 1938-1954 წლებში იმავე აფხაზეთში ცარიზმის დროინდელი იმპერიული შინაარსის რუსული ტაბორიზმების შეცვლა ქართული საზღვარი (ვრცლად იხ.: გვანცელაძე, 2000; გვანცელაძე, 2002, 2; გვანცელაძე, 2003; მიქიაშვილი, 2000). ამ საერთო ფონის გათვალისწინებით ცხადი ხდება, რომ **მეგრულისა და ქანურის ცალკე ენებად გამოცხადებაზე 1938 წელს უარი თქვა სწორედ თურქეთთან მოსალოდნელ ურთიერთობებში.** ქართველი ერისათვის კი ეს იმით იყო კარგი, რომ კვლავ უნდა გაითიშებოდნენ ერთმანეთისაგან ძირძველი ქართველები—მეგრელები და ქანები. გარდა ამისა, ჩნდებოდა იმისი იმედიც, რომ ადრე თუ გვიან იმპერია უნდა იტყოდა ქართველი ერის ორგანიზმიდან მეგრულ-ლაზ-სვანთა მოკვეთის შედეგობაზეც. სამწუხაროდ, საბჭოთა კავშირის დაშლამდე ეს იმედი არ განხორციელდა.

ის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც არსებობს ოთხი ქართველი ენა, ქართულ ენათმეცნიერებაში კვლავ აღორძინდა XX საუკუნის შუა წლებიდან. სამწუხაროდ, ამ ვარაუდის მომხრეთა ერთი ნაწილი თავის მოსაზრებებს მკვეთრად აგრესიული ფორმითაც ნერგავდა, რაც არგუმენტალურად უზუსტ კრიტიკიუმთა უქონლობის კომპენსაციადაც შეიძლება აღვიქვათ. სხვა რამედაც... გულდასაწყვეტია, რომ ქართველი ერისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელოვანი საკითხები ზოგჯერ ნაჩქარევად, ფარული საფრთხის გათვალისწინების გარეშე წყდება.

ამრიგად, ქართველური ენობრივი სამყაროს შემადგენლობის მეტა-ქანურისა და სვანურის ლინგვისტური სტატუსის განსაზღვრის საკითხი შესწავლის ისტორია XVIII საუკუნის დასასრულიდან XX საუკუნის შუა წლებამდე გვიჩვენებს, რომ **არსებობს ამ საკითხთა გადაწყვეტის ვარიანტი:**

1. არსებობს ერთი, ზოგადქართული, იგივე იბერიული ენა, ხოლო მეგრული, ქანური (ლაზური) და სვანური მისი დიალექტებია;
2. არსებობს სამი ქართველური ენა: ქართული, მეგრულ-ქანური (ლაზური) და სვანური;
3. არსებობს ოთხი ქართველური ენა: ქართული, მეგრული (ლაზური) და სვანური.

ამ სამი ვარიანტიდან არც ერთ თვალსაზრისს არ მოეპოვება წმინდა
 ანტიკური წასიათის უტყუარი კრიტერიუმები, რაც იმითაა გამოწვეული,
 რომ მხოლოდ ენათმეცნიერებას არა აქვს ამგვარი საკლასიფიკაციო კრიტერ-
 იუმები. ამის გამო ქართველოლოგებმა დასახელებულ ერთეულთა
 დასახელება უნდა განსაზღვრონ ისე, რომ მაქსიმალურად იყოს
 კლასიფიკაციის ქართველი ერის ეთნოკულტურული და
 ენოლოგიური ინტერესები და გამოუსწორებელი ზიანი არ
 იქნება მის 26-საუკუნოვან ერთობას. სხვა გზა უბრალოდ არ
 არსებობს. ზემოთ დასახელებული სამი თვალსაზრისიდან როგორც ლინგვისტური,
 ისე ენოლოგიური და ეთნოკულტურული ასპექტებით ყველაზე
 უფროსად პირობული თვალსაზრისია, რომლის მოდიფიცირებული
 კონცეფტის დასახუთება ამ ორიოდვე წლის წინათ წარმოადგინა ტარიელ
 ლეიტენანტი. ტ. ფუტყარაძის შეხედულება ამ საკითხზე მოკლედ ასეთია:

საერთოქართველური და თანამედროვე სალიტერატურო ენა, როგორც
 ენათმეცნიერების მოდელის მხარეები, ქმნიან მრავალსაუკუნოვან ზოგადქართველურ
 ენის მოდელს მეორეულ, მეტ-ნაკლებად შეცვლილ განშტოებებს (ფონეტიკურ-
 მორფოლოგიურ-ლექსიკურ ვარიანტებს) წარმოადგენენ სვანთა, ზანთა, მესხთა,
 ლეჩხუმთა, ზურთა თუ სხვა ქართველთა მეტყველებანი. ზოგადქართველური
 ენის წარმოადგენს რომელიმე დიალექტური ერთეულის გამოყოფის დროზე
 უფრო ადრეობითად თუ ვილაპარაკებთ და ისიც დოკუმენტური მასალის
 არარსებობის პირობებში. (...) დღეს არსებულ ქართველურ დიალექტთაგან ვერც
 ერთი არ წელთაღრიცხვის ქრონოლოგიურ ზღვარს ვერ გასცილდება: ჯერ
 ეს უნდა ბერძნულ და ბიზანტიურ წყაროებში ასახული კოლხური ტო-
 პონების ენონიმები და ჰიდრონიმები (ფათი, სარაპანისი, სუანი...) ნათლად
 აჩვენებს, რომ ძველი კოლხეთის სახელმწიფო ენის ფონემატური სტრუქტურა
 და ლექსიკა საერთოქართველურის ანუ თანამედროვე სალიტერატურო ენის
 წარმოადგენს - სისინა ა ტიპის) იყო. ანტიკურ წყაროებში დადასტურე-
 ლ ქართველური ონომასტიკით თუ ვიმსჯელებთ, სწორედ წელთაღრიცხვათა
 რამდენიმე გამოყოფილი ზანურ-სვანური (შიშინა ა) დიალექტური წრე,
 რომელზე შემდგომ მოგვცა დღევანდელი ზანური და სვანური დიალექტები;
 რომელთა სხვა კილოები, ეტყობა, უფრო ინტენსიურად განიცდიდნენ სალიტ-
 ერატურო ენის გავლენას და შედარებით ნაკლებად შეიცვალნენ (ლოგიკურად
 დასტურდება ისიც, რომ ზოგი ქართველური დიალექტი საერთოდ გაქრა)“ (ფუტყ-
 არაძე, 2002, გვ.196-197).

ტ. ფუტყარაძე ქართველთა (ქართველურ) დიალექტთა დაგვუფების შემ-
 დგენის გვთავაზობს:

- საერთოქართული დიალექტები: ქართლური, კახური, იმერული, ლეჩხუმური,
- შვანთა დიალექტები:
- სვანთა (სვანური) დიალექტები: ლაშხური, ლენტეხური, ჩოლურული,
 ლეჩხუმური, ბალსხემოური;
- ზანთა (ზანური) დიალექტები: მეგრული, ჭანური;
- მესხთა დიალექტები: სამცხური, ჯავახური, იმერხეული, ტაოური,

ლივანური, მაჭახლური, აჭარული;

4. რაჭველთა დიალექტები: მთარაჭული, ბარისრაჭული;

5. ფხოველთა დიალექტები: მთიულურ-გუდამაყრული, მოხეური, ფხოველური, თუშური;

6. შერთა დიალექტები: კაკური, ალიაბათური;

7. საქართველოს გარეთ არსებული დიალექტები: ფერეიდნული, ქუთაისური, ბურების ქართული“ (ბურსა-ინეგოლ-ადაფაზარის ქართველთა მებრძოლთა ყიზლარ-მოზდოკური (ფუტკარაძე, 2001, გვ. 96; ფუტკარაძე, 2002, გვ. 100).

რა უნდა ითქვას ამ მოსაზრების შესახებ? პირადად ჩვენ ვისუფლებოთ ტერმინოლოგიის დახვეწას: ალბათ, აჯობებდა პარალელურ ვარიანტებს „ქართველთა“//„ქართველური“, „სვანთა“//„სვანური“, „მესხთა“//„მესხური“, „რაჭველთა“//„რაჭული“, „ფხოველთა“//„ფხოველური“, „შერთა“//„შერთული“ ნებულებით მხოლოდ „ქართველური“, „სვანური“, „ზანური“, „მესხური“, „ფხოველური“, „შერთული“, ვინაიდან დიალექტი ამა თუ იმ თემის ან თემთა ერთეული კი არ არის, არამედ კონკრეტული ენის ტერიტორიული ვარიანტი. სწორედ ამიტომ უნდა გაიხაზოს სახელწოდებაში დიალექტის სადასახელო არა მისი კუთვნილება რომელიმე თემის მოსახლეობისადმი. ეს ერთი მხრივ გამართლებული არ ჩანს კაკურისა და ალიაბათურის დამოუკიდებელ დიალექტებად მიჩნევა არც წმინდა ენობრივი და არც ეროვნული ინტერფერენტული თვალსაზრისით. სხვა მხრივ, საანალიზო მოსაზრებას, ჩვენი აზრით, დასაბუთებელი არაფერი აქვს: იგი ლოგიკურად გამართულია, ემყარება საფუძვლიან ენობრივ და საზოგადოებრივ არგუმენტებს, ითვალისწინებს ქართველური ენობრივ სამყაროს ისტორიულ გზასა და ამჟამინდელ მდგომარეობას, მიჰყვება მსოფლიო ენათა გენეალოგიური „კლასიფიკაციის“ იმ წამყვან ტენდენციას, რომელიც ემყარება კონკრეტულ ეთნოსთა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან ინტერესთა დაცვას რაც შეეხება დღემდე ქართველოლოგიაში გაბატონებულ, გ. როზენის ნაშრომებს დასკვნაზე დაფუძნებულ დანარჩენ ორ მოსაზრებას, ისინი, ჩვენი აზრით, მარტო დასაბუთებული არ არის, არამედ სახიფათოც კია ეროვნული ინტერესებისათვის. ტ. ფუტკარაძის მოსაზრებას ორ საუკუნეზე მეტი ხნის წინათ გამოქვეყნებული უძღვის. ამ ხნის მანძილზე იგი ულდენშტედტისაგან მომდინარე ეს თვალსაზრისი და მისი ვარიანტები არავის გაუბათილებია სერიოზულ ენობრივ არგუმენტთა საფუძველზე (ა. ონიანის ზემოთ განხილული ნაშრომი, როგორც ვნახეთ, ვერც კრიტიკას ვერ უძღვს!), თუმცა აქა-იქ გაისმის უკმაყოფილო ხმები. ამ უკმაყოფილებას, ჩვენი დაკვირვებით, ძირითადად ორი რამ უღვევს საფუძვლად. ერთ-ერთი

ა) პირადი ამბიციები. ზოგიერთ ენათმეცნიერს ჰგონია, რომ ტ. ფუტკარაძის მოსაზრებას გაიზიარებს, ამით მის პიროვნულ ღირსებას წინააღმდეგობა, თუ დღემდე სვანური ენის მკვლევარი ვიყავი, ამის შემდგომ დიალექტის მკვლევარად „დავემცრებიო“. ეტყობა, მათ ავიწყდებათ, რომ მკვლევარის ღირსება და დამსახურება იმით კი არ განისაზღვრება, ენის სპეციალისტად თუ დიალექტისა, არამედ იმით, თუ რა შედეგი აქვს მის საქმიანობას ენობრივ ამისა, ლინგვისტისათვის ერთნაირად საპატიოა როგორც კონკრეტული ენის მისი ნებისმიერი ვარიანტის (თუნდაც ჟარგონის, ანდა ერთი კონკრეტული სტილის) კვლევა.

იმისა, რომ საქართველოსა და ქართველი ერის მტრები აამოქმედებენ "პროვოკატორებს სამეგრელოსა და სვანეთში ტრაიბალიზმისა და ეთნოკრიზისის გასაღვივებლად; მტერი შეეცდება მეგრელებისა და სვანების დასაჯინებას, ენას გართმევდნო. თუ კარგად ჩავუკვირდებით ამ არგუმენტებს, ვხედავთ, რომ ამგვარი პროვოკაციების საშიშროება რეალურად მართლაც არსებობს. უნდა იქნას აღინიშნოს, რომ მტერს არ სძინავს და მუდამ შეეცდება სათავისოდ გამოიყენოს ეს უსუსურობა. მაგრამ საკითხავია, მტრის წისქვილზე რა დაასხამს წყალს: მტერიცაა, რომ არსებობს სამი ან ოთხი ქართველური ენა, თუ იმისი, რომ არსებობს ერთი ენა და ამ ენის დიალექტებია მეგრულიც, ჭანურიცა და სვანურიც? ამ თვალსაზრისთაგან რომელი შეიცავს უფრო დიდ საფრთხეს ერის დასაჯინებისათვის? ამ საკითხებს ღრმად დაფიქრება ესაჭიროება, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნებოდეს, რომ დრო არ ითმენს, საჭიროა, ლინგვისტებმა არ დაიშინონ და სერიოზული განსჯის საფუძველზე ერთხელ და სამუდამოდ დადგინონ ქართველური ენობრივი სამყაროს კლასიფიკაციის საკითხი. ამ საკითხზე უნდა იქნას ყველა იმ ქართველმა ენათმეცნიერმა, ვისაც აწუხებს ეს საკითხი და აქვს არგუმენტები ამ საკითხების გადასაწყვეტად, გამოთქვას თავისი მოსაზრება, რათა განსხვავებულ თვალსაზრისთაგან შეირჩეს ყველაზე უფრო სწორი ქვემოთ ჩვენ მოკლედ შევეცდებით ჩამოვყალიბოთ საკუთარი კლასიფიკაცია იმის შესახებ, თუ რა მიგვაჩნია ერის ინტერესების შესაფერისად. უნდა ითქვას და აქაც გავიმეორებთ, რომ ორ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში და ახლახან აღდგენილი თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც ქანური და სვანური ენები კი არა, ერთი ენის დიალექტებია (უკეთესად უნდა ითქვას), გამოირჩევა ლოგიკურობით. ვგულისხმობთ იმას, რომ მსოფლიოში გავრცელებულია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ქანური ენა უნდა ჰქონდეს (არსებობს ამ მარტივი წესის დარღვევის მაგალითიც, როცა ერთ ენაზე მრავალი ერი ლაპარაკობს და პირიქით, ერთი ერის შვილები გარკვეული მიზეზების გამო სხვადასხვა ენაზე ლაპარაკობენ. პირველი ტიპის შემთხვევებთან გვაქვს საქმე მაშინ, როცა ერთი ენის სამშობლოდან მიგრირებული მოსახლეობა დაბინავდება ახალ ტერიტორიაზე. მაგნიტის ახალ სახელმწიფოს, მაგრამ იყენებს ადრინდელ ენას: ესაა უკრაინა აშშ, კანადა, ავსტრალია, ახალი ზელანდია, ესპანურენოვანი ამერიკის ქვეყნები, არაბულენოვანი ქვეყნები... მეორე ტიპს განეკუთვნება მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში მცხოვრები ებრაელები, სომხების, ბერძნებისა და სხვა ხალხთა დიასპორები). გიულდენშტედტ-ფუტკარაძის კლასიფიკაციის ლოგიკურად მისდევს ამ წესს: რაკი მეგრელები, ლაზები, ქართლებთან, კახელებთან, რაჭველებთან, თუშებთან, ტა-ბიშლებთან, ინგილოებთან ერთად ერთ ერს ქმნიან, მათი შინაური კოდებიც ერთი და იმავე ენის ნაწილები, მისი ტერ-მინოლოგია ვარიანტებია. არა გვგონია, ამ ლოგიკური თვალსაზრისის დარღვევა სერიოზული არგუმენტი აღმოაჩნდეს რომელიმე ქართველ ლინგვისტს. რაც შეეხება დანარჩენ ორ თვალსაზრისს, რომელთა თანახმადაც ერთი ენა სამი თუ ოთხი ქართველური ენა, ისინი, ერთი მხრივ, არღვევენ მარტივ წესს („ერთი ერი ერთ ენაზე უნდა ლაპარაკობდეს“) და

მტერსაც და საქმეში ჩაუხედავ გულუბრყვილო მოკეთესაც აფიქრებენ, რადგან მეგრულ-ჭანებსა და სვანებს ქართლ-კახეთ-ხევსურეთ-ტაო-საინგილოს... მტერი ბთაგან განსხვავებული ენები ჰქონიათ, მაშასადამე, მეგრულ-ჭანები და სვანები ქართველები კი არა, დამოუკიდებელი ეთნოსები ყოფილანო, მეორე მხარე კი სამი ან ოთხი ქართველური ენის გამოყოფის ფაქტს უკვე ორი საუკუნე პერმანენტულად იყენებენ ქართველთა გარუსებისა და გათურქების მოსაზრებით და თურქი მეცნიერები თუ პოლიტიკოსები, რომლებსაც საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ მხარი დაუმშვენეს დასავლეთევროპელმა და ამერიკელმა გლეხ-ლისტმა თუ ეროვნულ უმცირესობათა უფლებების ვითომდა დამცველმა ადვოკატებმა (ვრცლად ამ საკითხთა შესახებ იხ., გვანცელაძე, ტაბიძე, შერვაშიანი, 2001; ითონიშვილი, 1990). სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტია ისიც, რომ ცარული საბჭოურ და პოსტსაბჭოურ პერიოდებში ზოგი ქართველი ავტორი (მათ შორის სახელოვანი მკვლევრებიც) დაუფიქრებლად იყენებს ტერმინებს „ხალხი“ და „ეთნოსი“ საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მოსახლეობის აღსანიშნავად (ითონიშვილი, 1990, გვ. 76-82...). ამიტომ გასაკვირი არც არის, თუ რუსთაფთაძის იდეური ცენტრის, მოსკოვში მოქმედი ნ. მიკულუზო-მაკალაის სახელობის ენოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომლები ერთმანეთისაგან აცალკევებენ ქართლ-კახეთურ (კართველთა), მეგრულ, ლაზ და სვან „ხალხებს“, ტერმინი „ქართველთა ხალხები“ (კართველთა ხალხები) კი **грузины**-ს სინონიმად მიაჩნიათ. ამიტომ იცებენ, რომ მეგრელთა, ლაზთა და სვანთა „...ორენოვნება... ორიენოვნება“ ეთნიკურ თვითშეგნებასთანაა შეფარდებული“ (ვიმოწმებთ წიგნიდან: ითონიშვილი, 1990, გვ. 7). ბუნებრივია, ამგვარი გამონათქვამებისა და „თეორიების“ სინონიმური კონტექსტში ყოვლად გაუგებარია, მაგალითად, იმის მტკიცება, რომ იხვეწილი კავკასიურ ენათა და ეთნოსთა გენეალოგიური ხეები ერთმანეთის იზომობილად ყოფილა: თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ მოსაზრების ავტორი ენათა და ეთნოლოგიური ხის მესამე დონეზე სამ თუ ოთხ ქართველურ ენას ხედავს ტოლფერადობის სახით, ეთნოკულტურული ხის მესამე დონეზეც ალბათ სამ ან ოთხ ქართველურ ეთნოკულტურულ ტოტს, ანუ სამ ან ოთხ დამოუკიდებელ ქართლ-კახეთურ ეთნოსს (ცოცანიძე, 2001, გვ. 125-126). არანაკლებ დამაფიქრებელია მ. ქურდიანის კატეგორიული განცხადება სიმბოზიუმზე „ქუთაისური საუბრობა VII“ (2000 წლის 4 მაისი): „ჩემი დედაენა სვანურია, მშობლიური ენა კი ქართული“.

ჯერ ერთი, ამის განმცხადებელს დაავიწყდა, რომ „დედაენა“ და „მშობლიური ენა“ სრული სინონიმებია, ოღონდ „დედაენა“ საკუთრივ ქართული ტერმინია. „მშობლიური ენა“ კი რუსული **родной язык**-ის კალკირების შედეგია. ამგვარი გამოცემა იგი ქართულად არ უნდა იხმარებოდეს, მეორე, მ. ქურდიანმა პრაქტიკულად არც ერთი სვანური დიალექტი არ იცის, თუნდაც ამიტომ სვანური ენის დედაენა ვერ იქნება. ამგვარი გზით რომ ერის ერთიანობა და ენის იზომობილობა ეთნოკულტურასთან ვერ მიიღწევა, სრულიად ნათელია.

სამი ან ოთხი ქართველური ენის-არსებობის მტკიცება ხელსაყრელი არ არის არც იმ მხრივ, რომ ამით ქართველი ერის ერთიანობის საწინააღმდეგო არგუმენტს ვაწვდით რუსეთისა და თურქეთის რეაქციულ პოლიტიკოსებსა და გლობალისტებსაც და ეთნიკური თუ ენობრივი უმცირესობების დაცვასაც.

... პირებსაც. რუს და თურქ პოლიტიკოსებს ამ მხრივ უკვე
... გამოცდილება დაუგროვდათ. კერძოდ:

ა) 1834 წელს რუსმა ოფიცერმა შანოვსკიმ კავკასიის მე-
... გროზენს (არ ავურიოთ ენათმეცნიერ გ.როზენში!) წარუდგინა
... ერის დანარჩენი ნაწილისაგან სვანთა ჩამოცილებისა და მათი

... მიერ სამეგრელოს, სვანეთისა და ლაზეთის დაპყრობიდან
... ცარიზმი პერმანენტულად კრძალავდა იქაურ სკოლებსა და ეკ-
... ქართული ენის გამოყენებას, აქაოდა მეგრელები, სვანები და ლაზები
... არ არიან და თავ-თავიანთი ენები აქვთო.

ბ) 1860 წელს მეგრულ დიალექტზე ითარგმნა ბიბლიის ცალკეული ნაწილები,
... სვანური საანბანო სახელმძღვანელო, ხოლო XIX საუკუნის
... ამორდიამ, ლევიციკიმ და გრენმა ცალ-ცალკე შეადგინეს
... საანბანო სახელმძღვანელოები. ყველა შემთხვევაში მეგრული და
... მასალის გადმოსაცემად გამოყენებულ იქნა რუსული დამწერ-
... ამ აქტითა ჭეშმარიტი მიზნები ნათლად ჩანს პროფ. ა.გრენის მიერ
... საანბანო სახელმძღვანელოსათვის წამძღვარებულ წინასიტყვაობაში,
... არის განცხადებული: „ამ ანბანის შედგენისას მე მიზნად
... თუნდაც არაპირდაპირ, გამოიმეწვია ნაციონალური
... მეგრელები, რომელნიც ითვლებიან უფრო ძლიერი ქართველი
... ასეთი ბრძოლა, ჭეშმარიტად, სრულიად შეუძლებელია საკუთარი
... ანბანის უქონლად, (იმ ანბანისა,) რომლითაც მეგრელი თავის აზრე-
... გამოატავდა, როგორც მისი მტერი, ამ შემთხვევაში — ქართველი“
... 1949, გვ.104).

გ) 1929-1938 წლებში შექმნილი მეგრული და ლაზური დამწერლობები
... ემსახურებოდა, რასაც ცარიზმის დროს ისახავდა მეგრული და
... საანბანო სახელმძღვანელოების შექმნა (სხვათა შორის, მათი გაუქმება
... მოსახლეობის მოთხოვნისათვის ანგარიშის გაწვევაც იყო და იმისი
... აღიარებაც, რომ მოსკოვს მეგრული და ლაზური სინამდვილეში ენე-
... არ მიაჩნდა, სხვაგვარად „არ გასწირავდა“ მეგრელებსა და
... ძლიერი ქართველი ხალხისაგან გასათელად“).

დ) მეგრულ ენაზე უკვე მერამდენე საუკუნეა დაუნდობლად ებრძვიან არა
... ქართულ ენას, არამედ ლაზურ დიალექტსაც. ამ ბოლო დროს კი
... საბაბით დაიწყო ლათინურ გრაფიკაზე დაფუძნებული
... ენის“ გამოყენება. რეალურად ეს აქტები აშკარად მიმართულია
... დანარჩენი ქართველი ხალხისაგან საბოლოოდ ჩამოსაცილებლად.

ე) ლაზეთში (ჭანეთში) განხორციელებულმა ენობრივმა პოლიტიკამ
... უარყოფითი ნაყოფი უკვე გამოიღო: დღეს ლაზთა ერთი ნაწილი,
... თავს ვეღარ აცნობიერებს ქართველი ერის განუყოფელ ნაწილად,
... მრავალსაუკუნოვანი სულიერი და მატერიალური კულტურის
... მემკვიდრედ და პატრონ-ჭირისუფლად. ამ საქმეში უარყოფითი როლი
... არა მარტო თურქული სახელმწიფო მანქანის მიზანმიმართულმა
... არამედ ქართველ ლინგვისტთა, ეთნოლოგთა, არქეოლოგთა და

ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის უსაფუძვლო „მტკიცებებმაც“, რომელთა თანახმადაც, წინარექართველური ენობრივ-ეთნიკური ერთობა წელთაღრიცხვათა მიჯნამდე რამდენიმე ასეული წლით ადრე დანაწევრდა. ხოლო ლაზური (ჭანური) დიალექტი დამოუკიდებელი ენა ყოფილა. ქართლ-მეცნიერთა ამგვარი „მტკიცებების“ საფუძველზე ზოგი ავტორი (ჯ. ჰიუიტი, ე. ირშტაინი...) არწმუნებენ ლაზებს, რომ ისინი ქართველები არ არიან, რომ ეთნიკურ თვითმყოფადობას ერთნაირად ემუქრება გაქრობის საფრთხე. რუსეთურქული სახელმწიფოს, ისე საქართველოს მხრიდან. სამწუხაროდ, საზღვრის ჩაუხედავ ზოგ ლაზს ეს სიმართლე ჰგონია. მაგალითად, გერმანიაში მოქალაქე ლაზთა გაერთიანება „ლაზებურა“, რომელიც პრაქტიკულად ვ. ფოიერშტაინის გავლენის ქვეშაა მოქცეული, იცავს იმ თვალსაზრისს, რომ ლაზები ქართველები არ არიან და მათთვის ქართველები ისეთივე „მტრები“ ყოფილან, რა რუსეთურქები. ამ საზოგადოების ერთ-ერთი ლიდერი გუბაზ ჩიბარისი ინტერნეტ-თურქულ ენაზე გავრცელებულ წერილში „მეგრელ-ლაზები და საქართველო“ (იხ., www.Lazebura.com) ქართველ ისტორიკოსთა და არქეოლოგთა ერთნაწილის ნაშრომებზე დამყარებით კატეგორიულად უარყოფს ლაზების, მეგრელებისა და სვანების ქართველობას, ეს ისტორიულად და ლინგვისტიკურად ალოგიკურიაო. ბედის ირონიაა, რომ იგივე ავტორი წერილის ბოლოს აცხადებს: „ლაზები თავისი ნებით ქართველებისა და თურქების სურვილებს უნდა თანაუგრძნობენ და მათი ასიმილაციის მსურველთა სიმცდარე ცხადდებიან“ (გ. ჩიბარისის წერილის თარგმანის მოწოდებისათვის მადლობას მოვუხდით ტ. ფუტყარაძეს). კომენტარი აქ ზედმეტი ჩანს.

არსებითად მიგვაჩნია იმის ხაზგასმაც, რომ თუ ქართველი ლინგვისტიკოსი ვერ დაძლევენ შიშს გარეშე მტრებისა თუ ადგილობრივი პროვოკატორების წინაშე და კვლავ გაიზიარებენ მოსაზრებებს სამი თუ ოთხი ქართველური ენის არსებობის შესახებ, ამით არანაირად არ შემცირდება თვით საფრთხე. რუსეთურქულ ზემოთაც ითქვა, სამი-ოთხი ენის არსებობა ლოგიკურად გულისხმობს სამი-ოთხი ეთნოსის არსებობის აღიარებას. გარდა ამისა, იმისი შიში, ვაითუ მტრის პროვოკაცია მოგვიწყოს სამეგრელოსა და სვანეთში მეგრულ-ჭანურისა და სვანურის დიალექტებად მიჩნევის შემთხვევაში, ფაქტობრივად მეგრულ-ჭანურისა და სვანებისადმი უნდობლობის გამოცხადებასა და მათ მამულიშვილობის ეჭვის შეტანას ნიშნავს. საქართველო კვლავაც უნდა ენდოს სამეგრელო-სვანეთის ქართულ მოსახლეობას, ქართველი ერის განუყოფელ ნაწილს. შთამომავლებს ქუჯი ეგრისელისა, გიორგი ჭყონდიდელისა, ციცი დადიანისა, იონა მეუნარგიასი, კონსტანტინე და ზვიად გამსახტოვისა და მრავალ სხვა პატრიოტთა. უნდა გვახსოვდეს, რომ მტრისა და ორის საუკუნეა, განუწყვეტლივ ცდილობს სამეგრელო-სვანეთში ტრაიბალიზმის და სეპარატიზმის დანერგვას და ამ მიზნით იყენებს ერის ერთიანობის დასუსტებად საზიფათო თვალსაზრისებს სამი თუ ოთხი ქართველური ენის არსებობის შესახებ, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწია, თადა აშორდიასა და ისაყ ვინა მსგავსი ერთეული მოდალატეების გარდა მომხრეები ვერ შეიძინა. წარმოუდგენელია, მეგრელთა და სვანთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ სწორად შეაფასოს ვითარება და არ ირწმუნოს, რომ მათ ენას არ ართმევენ.

...თუ ფედერალური ქართულია, მეგრული და სვანური დიალექტები კი ისეთივე
...სამეცნიერო კოდებია, როგორცაა იმერული, ქართლური, მონღური
...სამეცნიერო. ამ მოსაზრების გაზიარება ხომ იმას ნიშნავს, რომ
...ქართულია და სვანთა წინაპრებმა დანარჩენ ქართველებთან
...შექმნეს 24-საუკუნოვანი ქართული სამწიგნობრო ენა
...როგორც, რომ ქართული ანბანის შემქმნელ ფარნავაზს
...აღრე მხარში ქუჩი ეგრისელი ამოუდგა) და უნიკალური
...ქართული კულტურა! ღრმად გვწამს, რომ არც ერთი
...მეგრულ-ჭანი და სვანი არ იტყვის ნებაყოფლობით
...ამ ორი უმთავრესი საგანძურის შემკვიდრებაზე და არც
...ქართველოს განუდგება!

...როცა საქართველოში „ტლიკინის თავისუფლება“ მიიჩნევა დემ-
...კრატის გამოვლინებად, სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციისა თუ ფონდის
...დახმარებით ისეთი ნაშრომები, რომლებშიც როგორც სამეცნიერო ტიტუ-
...ლით მუშაობს ისე დილექტანტი ავტორები (ძირითადად თვითმარქვია „პოლიტო-
...ლოგები“) მოითხოვენ საქართველოს გარდაქმნას ფედერაციად ან კონფედერაციად
...ამ მოთხოვნებს ასაბუთებენ იმით, რომ მეგრული და სვანური ენებად
...მხოლოდ მათი ლოგიკა ასეთია: რაკილა მეგრული და სვანური ენები ყოფილა,
...მეგრულები და სვანები ენობრივი და ეთნიკური უმცირესობანი არიან,
...მთავრობათა უფლებებს დაცვა სჭირდება. ამიტომ აუცილებლად ცხადდება
...დაეხმარებოდნენ!) მეგრული და სვანური სამწიგნობრო ენების შექმნა. რა
...საფუძველზე ამას, „გრანტიჭამიები“ აღარ ნაღვლობენ. თქმული რომ ლიტონ
...არ ჩაგვეთვალოს, მოვიყვანთ უახლეს მაგალითს:

...საქართველოში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულე ჯანრი კაშია ახლახან გამოცემულ
...მონოგრაფიაში „გამოკვლევაში“ წერს (ავტორის სტილს სრულად ვიცავთ):
...„ესა ვითარება შეიქმნა საქართველოს პირველი დამოუკიდებელი რეს-
...პუბლიკის შექმნისას და ახლაც, დამოუკიდებელი საქართველოს პირობებში.
...საქართველოს საფრთხე გარედან აღარ ემუქრება ქართულ სამყაროს: გადაგვარებისა
...და დაშლის „მექანიზმი“ თვით საქართველოშია თავმოყრილი კომუნისტური
...რეჟიმის დიდი მეცადინეობით, განსაკუთრებით უკანასკნელი 30 წლის
...მანძილზე (დავიხსოვოთ ეს დებულებანი: ავტორი ქვეყნის გარედან ვერანაირ
...ფაქტორს ვერ ხედავს, რაც მისი მზერის ნაკლია და არა რეალობა. სამაგიეროდ,
...საქართველოს რაღაც „მექანიზმი“ კარგად გაურჩევია ქვეყნის შიგნით - თ.გ.).
...ამიტომ (ე.ი. იმიტომ, რომ გადაშენების „მექანიზმი“ საქართველოშივეა —
...მეგრული და სვანური ენების განვითარების პირობები სრულიად (?—თ.გ.)
...დადასტურებულია ქართულ სამყაროზე იმპერიული წინებისაგან (რუსეთის
...და იმპერიალური ფარულად განხორციელებული პროვოკაციები პარიზიდან,
...და სხვა - თ.გ.) და შესაძლებლობა იქმნება ლიტერატურულ ენებად
...დასაბუთებისა. მე ვფიქრობ, რომ ეს შეუბრუნებელი პროცესია და
...დადასტურებულია, თუ მეგრულენოვანი და სვანური ენები (მეგრულენოვანი
...და სვანურენოვანი მოსახლეობის დაუდევრობის გამო“ (კაშია, 2002,
...გვ. 207). ამ პროვოკაციულ „ნააზრევზე“ ვრცელი მსჯელობა არ ღირს, ის კი

უნდა ითქვას, რომ ჯ.კაშიას ნებით აურჩევია ამორდია-უვანიას ნაძრავი იმას კი აღარ უფიქრდება, საითკენ მიდის იგი.

P.S. წინამდებარე ნაშრომი დასაბუქდად იყო მზად, როცა ა.ონიანი ურნალ „ენათმეცნიერების საკითხების“ 2003 წლის I ნომერში გამოქვეყნდა ჩვენ მიერ უკვე ნახსენები თავისი მოხსენების სრული ტექსტი, რომელზეც ცდილობს, რაღაც უნდა დაუჭედეს, დაამტკიცოს, რომ ენისა და დიალექტთა გამიჯვნის ერთადერთი უტყუარი და ზუსტი კრიტერიუმი გაგებინებაა. მისი სტატიის თეზისებთან შედარებით მეტი მოცულობის მიუხედავად, ავტორის შემოუთავაზებია რაიმე ახალი, სერიოზული და ლოგიკურად დასაბუთებული მეთოდოლოგიურად გამართული არგუმენტი თავისი თვალსაზრისის განსაზღვრის იცებლად, სამაგიეროდ, მასში უხვად არის ტ.ფუტკარაძისა და პირადად მისი ლანძღვა-გინება („კოკასა შიგან რაცა დგას, იგივე წარმოდინდების“), ცხელი იგრძნობა უარგუმენტო კაცის გამწარებული მცდელობა, კბილებით დაეჭვოს თავისი აზრი, თვალში ნაცარი შეაყაროს საქმეში ჩაუხედავ მკითხველს, რაღაც გაკაპასებული ტონიც თან ერთვის. სტატიის მიმოხილვა აქ სრულიად უფასო იქნებოდა, რადგან საბასუხო წერილს სხვაგან ვაქვეყნებთ. აქ კი მხოლოდ აღვნიშნავთ შემდეგს:

ა.ონიანი თავის სტატიაში ხელაღებით უარყოფს იმ ფაქტს, რომ ლინგვისტურ ქართველოლოგიაში, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ორ საუკუნეზე მეტია არსებობს თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ლაზური, მეგრული და სვანური ქართული (ქართველური) ენის დიალექტებია (გვ.133); უბრალოდ სამარცხვინოა, თუკი კაცმა, რომელსაც ქართველოლოგიის პრეტენზია არაა და ორ უნივერსიტეტში კითხულობს ქართველოლოგიურ დისციპლინებს, იცის თავისი სპეციალობის ისტორია, მაგრამ უარესია, თუ იცის და ვინაა ჩქმაღას ფაქტებს. იგივე ითქმის ა.ონიანის სტატიის 142-ე გვერდზე გამოთქმული კატეგორიული განცხადების შესახებაც, თითქოს დიდ ქართველ საზოგადოებას მოღვაწეებს „... არც ის უთქვამთ სადმე, რომ მეგრულ-ლაზური და სვანური ენები არაა“. ოპონენტის საქმეში ჩაუხედაობისა თუ შეგნებული სიცილი ნათელსაყოფად კომენტარის გარეშე მოვიხმობთ აკაკი წერეთლისა და იაკობ გოგებაშვილის გამონათქვამებს ამ საკითხებთან დაკავშირებით:

აკაკი წერეთელი, სტატია „უბრალო საუბარი“ (1898 წ.):

„თუ არა მზაკვარება და უგუნურება, გონიერება და სიმართლე იმას უნდა იტყვის, რომ მეგრელები ქართველები არ იყოს და მეგრულის ძირითადი ქართული!...“

„თუ იმას ვიტყვით, რომ იმათ (მეგრელებს - თ.გ.) შინაუბრები (განსაკუთრებით დაბალი წოდების ხალხს) მეგრულ კილოზე ლაზურზე უფრო ეხერხებათო, ამით რა დაშავდება? სამწერლო და სადარბაისლო ქართული იმათ ჩვენზე ნაკლები არ იციან?! მართალია, მეგრული კილო ჩამორჩენილი ქართულია, მაგრამ მიუხედავად ამისა, სამაგიეროდ იგივე მეგრულად დღეს სალაროა ნამდვილ ქართული სიტყვების“.

იაკობ გოგებაშვილი:

ა) სტატია „ნაციონალური ერთიანობა ქართველებისა“ (1894 წ.)

„ქართველებში ვხედავთ თუ არა ... ერთიანობასა? ოღონდაც მათ“

კოლეგებს, იმერებს და ამერებს, ერთი მამამთავარი ქართლოსი, ერთის დროსაში არიან, ერთს ენაზე უბნობენ, ერთი ლიტერატურა დაჰბა-

ბ) სტატია „დაბალი ღობე ერთა შორის“ (1894 წ.), რომელიც ენება ენისა და სვანურისათვის დამწერლობის შექმნის მორიგ მცდელობას:

სად თქმულა და გაგონილა, რომ დაბალმა მოხელეებმა ერთს მოჰგლიჯონ ენა ნაწილი, მთელი მხარე, გაჰყარონ შეხორცებულნი ერთად ღვთისა და სხვის ნებით, გასწყვიტონ ათასის წლის ძმური კავშირი, ორივე მხრის შეს-
აღებულად და ჩასაყლაბავად, და უბრძანონ მთელს მხარესა, კარგა ბლომს
შეიღოს ქვეყნისასა: აღარ გაიხსენო შენი ნათესაური დამოკიდებულება და
მთელი ერთიერთობა დედა-ქვეყანასთანა, ილაპარაკე მხოლოდ შენს
ნათესავს კილოზედ, ზურგი შეაქციე შენს მთავარს დედა-ენასა,
და დაუწყე იგი. გადაადგე იქით მშობლიური ანბანი, შენი მონაწილეობით
მოხსნო უარჰყავ სამშობლო ლიტერატურა, რომლის საღაროში არც ერთს
მხელ შენ ნაკლები არ შეგიტანია, გააუქმე შენი საღმრთო მეტყველება,
რომელანაც შეხორცებულა შენი სარწმუნოება, დაივიწყე შენი ათასის წლის
დასრული არსებობა და გადაიქეც ველურ ხალხად, რომელმაც ყველაფერი
დაუღწა უნდა დაიწყოსო“.

სტატია „ბოროტი წადილი სამეგრელოს შესახებ“ (1902 წ.): „ცნობილია,
რომ კოლეგს ერს აქვს მთავარი ენა, რომელიც საერთო საუნჯეს შეადგენს
მკრის ყველა ნაწილისათვის და იწოდება მისს დედა-ენად, და თემიური
კილო-კავები (наречия), რომელნიც იხმარებიან ადგილობრივ. (...) ყველა
კილო-კავში სწავლება მოწყობილია დედა-ენაზედ და ადგილობრივს კილო-
კავში ხმარობენ ასახსნელად და განსამარტებლად იმ საერთო სიტყვებისა,
რომელნიც ადგილობრივ ბავშვებს არ ესმით. (...) ასეთი გონიერული წესი იყო
უნდა საერთოველოშიაც... ყველა ჩვენებურს სკოლებში, შავი ზღვიდგან დაწყე-
ბული დღისტინის საზღვრამდე, იხმარებოდა მხოლოდ წიგნები, საერთო ლიტ-
ერატურულს დედა-ენაზედ დაწერილნი. განსამარტავად ადგილობრივ
კილო-კავებისა და ფრაზებისა, მასწავლებლები ხმარობდნენ სიტყვიერად
ადგილობრივს ტერმინებსა და ფრაზებსა, მაგალითად, სამეგრელოში და
ფანჯოში, და სწავლასთან ერთად ავრცელებდნენ დედა-ენის სრულს ცოდნასა.
... არად, არც სომეხთა შორის, არც თათართა შორის და არც სხვა
კილო-კავებში არ აღმოჩენილა იმისთანა ჭკუა-მოკლე და უკუღმართი ადამიანი,
რომელმაც ვთქვას, სკოლებში სწავლება სათემო კილო-კავებზე უნდა
იქონ და არა დედა-ენაზეო. ჩვენში-კი გამოჩნდნენ იმისთანა ჭკუით
დასრული რომელთაც გაჰბედეს და წარმოსთქვეს, რომ სამეგრელოსა და სვანეთის
სკოლებიდან დედა-ენა უნდა იქმნას გამორიცხული, რადგან აქ ხალხი
ადგილობრივ კილო-კავებსა ხმარობდნენ“.

ბ) სტატია „მეგრული დაწყებითი სკოლის საკითხისათვის“ (1903 წ.):

საკუთარი გულისწადილის გამო მეგრელებმა, ყველა ქართველ ტომთან
ერთად, იმთავითვე აღიარეს ქართული ანბანი თავის საკუთარ ანბანად, და
უნდა სალიტერატურო ენად მიიჩნიეს ქართული ენა, პროვინციულ კილოს
და მხოლოდ შინაურობაში ხმარობდნენ“.

... მეგრელთა ტომი ქართულ ენას ყოველთვის თვლიდა თავის ძირითად ენად (დედა-ენად), ხოლო თავის ადგილობრივ დიალექტს უწოდებდნენ როგორც მშობლიურ კილოს“.

„ფრანგი მოგზაურის შარდენის გადმოცემით, რომელმაც მეტყველებელთა საუკუნის დამდეგს იხანულა სამეგრელო, სამეგრელოში მცხოვრებ და მჭიდრობულ კათოლიკე მისიონერებს, მეგრული კილოს შესწავლის შემდეგ ადვილად ესმოდათ ქართული ენაც“.

„ქართული ენა, ქართული დამწერლობა და ლიტერატურა საუკუნო მანძილზე ისე მჭიდროდ შეეზარდა მეგრელთა შეგნებას, ისეთი ღრმა უწყობი გაიღდა მასში და ისეთ მტკიცე საფუძველს ეყრდნობა, რომ მათი განდევნის და კიდევ უფრო გააძლიერებს მეგრელთა სიყვარულს, ამ ძვირფასი საერთო ქართულ საუფიქროსადმი, რასაც ასე ნათლად ვხედავთ უკანასკნელ ხანებში“.

„... ის, რაც მეგრელთა შტოს შესახებ ითქვა, ხანგრძლივად შეეხება ქართველი ხალხის მეორე შტოსაც - სვანებს, რომლებიც არაქართველებად გადაქცევის ლამობენ იგივე გულმოდგინე, მაგრამ ხეპრე პოლიტიკანები, წინააღმდეგ ამ სიმბათიური მთიელი ქართველების სურვილისა, რომლებიც ჩვენი წელთაღრიცხვის IV საუკუნიდან დღემდე მხოლოდ ქართულ ენაზე ქართულ ალფაბეტს ხმარობენ ეკლესიაშიც, სკოლაშიც და თავისი ცხოვრების ყველა სხვა სფეროშიც“.

აქვე დავძენთ, რომ ამავე თვალსაზრისს იზიარებდნენ, აგრეთვე, ლოლოლა, სისიკო მერკვილაძე, ვალერიან გუნია და სხვანი.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესახებ, რა თქმა უნდა, გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს ილია ჭავჭავაძის შეხედულებას. მის პუბლიცისტურ წერილებში სათანადო მასალას ვერ მივაკვლიეთ, მაგრამ პროფ. ლადო მინგრელი დახმარებით (მადლობას მოვასხენებთ მას გულისხმიერებისათვის!) მოვიხვედრეთ ექვთიმე თაყაიშვილის მოგონება, რომელსაც აქ უკომენტაროდ მოვიყვანოთ: „პროფესორმა ცაგარელმა რომ თავისი „Мингрельские заметки“ გამოაქვეყნა, ჩვენი საზოგადოება, ილია ჭავჭავაძიდან მოკიდებული, ერთხელ აუშხედრდა და კინაღამ შეჭამეს: მოლაღატეა, უნდა მეგრელები ჩამოაშინოთ საქართველოსაო. ძალიან ნიჭიერი კაცი იყო, მაგრამ, სამწუხაროდ, ალტერნატიული ენათმეცნიერულ მუშაობაზე და მის მერე შეუდგა სიგელების გამოცემა რასაც ბევრი სხვაც გააკეთებდა უიმისოდ.“

ერთხელ ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ლოლობერიძე და მე ვბრუნდებოდით საიდანღაც ერთად და ვუთხარი: „ეგ რა გამოდის, გინდათ, რომ მეცნიერულად არ იმუშაოს? მეცნიერებაში პოლიტიკა როგორ უნდა ვაქტივობო მეთქი?“ „მეო, - მიბასუხა ილიამ, - მაგაში არ ვერევიო; ცაგარელის ნათესავი მეცნიერულად როგორია, არ ვკითხულობ, მაგრამ ძალიან კი გვავნო, იმდენად და სხვებმა დაიხვიეს ხელზე და მოთხრა დავვიპირესო!“

[ვარიანტი (1949 წ. 23/XI ჩანაწერში): „მასხოვს ერთი საუბარი და ჭავჭავაძესთან, პეტერბურგიდან ჩამოსვლის კარგა ხნის შემდეგ. სადილად ვართ ილია, ნიკო ლოლობერიძე და მე დავით სარაჯიშვილთან. ჩამოვარდა ლადო ცაგარელზე. ლოლობერიძემ დასვა საკითხი: „რა უნდა ქნას ასეთ შემთხვევაში მეცნიერმა, რასაც მეცნიერული თვალთ შეხედვით, აღიაროს, თუ დამალოსო?“

... კი მეცნიერება რასმე უჩვენებს, როგორ უნდა მოიტყუოს და ... გამოუჩინოს მეთქი? ახლა მარსაც აუხირდნენ, ცილს წამებენ და ეს ... სწორი მეთქი“. ილიამ თქვა, „მე არ ვიცი, მეცნიერულად როგორია ... მოსაზრება, მაგრამ ის კი ვიცი, რომ მაგან ძალიან გვავნო, თითქმის ... ჩამოგვაშორა სამეგრელო. კარგია, რომ თითონ იქაურმა ხალხმა ... სამღვთო წერილი რომ გადაუთარგმნეს, ადგნენ და გამოვიდნენ ... როცა მეგრულად დაიწყეს წირვაო“ [იხ.: ე.თაყაიშვილი, მოგონე- ... მწერლებზე. ილია ჭავჭავაძე. წიგნი: ქართული ემიგრანტული ... დაბრუნება. მრავალტომეული. ტ.1. გ.შარაძის საერთო რედაქციით. ... 1991, გვ.444-445].

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. Bopp, F. Über das Georgische in Sprachverwandtschaftlicher Beziehung Berlin.
2. გვანცელაძე, 2000, 1 - თ.გვანცელაძე, აფხაზური დამწერლობის ქართულ ... გადაყვანის ისტორიისათვის. - ჟურნ. „ბედია“, №6-7, 2000.
3. გვანცელაძე, 2000, 2 - თ.გვანცელაძე, ტოპონიმთა მასობრივი ცვლა ... 1864 წლის შემდგომ. - იკე, ტ. 34, თბ., 2000.
4. გვანცელაძე, 2002 - Т.И.Гванцеладзе, О причинах и целях ... в Абхазии в 1938-1954 гг. – XI коллоквиум Европейского ... Кавказоведов. Тезисы докладов. Москва, 2002.
5. გვანცელაძეები, 2000 - გ.გვანცელაძე, თ.გვანცელაძე, ქართულ დიალექ- ... უთითებთ იმპარტობა და დიალექტური ტექსტის აღჭმა-გაგების ხარისხი. - ... დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები. თბ., ...
6. გვანცელაძე, ტაბიძე, შეროზია... 2001 - თ.გვანცელაძე, მ.ტაბიძე, ... რკინაპრობა, ღვთისმსახურებისა და განათლების ენა, როგორც ... პოლიტიკის განხორციელების საშუალება - „ქართველური ...“. ტ.V, ქუთაისი, 2001.
7. გულდენშტედტი, 1787 - I.A.Güldenstädt, Reisen durch Rußland und ... Gebürge. St. – Petersburg, Bd.I., 1787.
8. გულდენშტედტი 1791 - I.A.Güldenstädt, Reisen durch Rußland und im ... Gebürge. St. – Petersburg, Bd.II., 1779.
9. გუდავა 1979 - Т.Е.Гудава, Историко-сравнительный анализ ... дидойских языков. Тб., 1979.
10. ერკერტი, 1795 - R.Erckert, Die Sprachen des kaukasischen Stammes. ... 1795.
11. ითონიშვილი, 1990 - ვ.ითონიშვილი, ქართველი ხალხის ეთნოსტრ- ... სარკეში. თბ., 1990.
12. კაშია, 2002 - ჯ.კაშია, ენა, საზრისი, ყოფიერება... ქართველურ ... პარიზი-თბილისი, 2002.
13. ლომთათიძე, 1944 - ქ.ლომთათიძე, აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექ- ... ტაპანთურთ). თბ., 1944.

14. ლომთათიძე, 1954 - ქ. ლომთათიძე, აზნაურული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის (ტექსტებითურთ). თბ., 1954.
15. ლომთათიძე, 1969 - К. В. Ломтатидзе, К вопросу о звуковых соответствиях в речи мельчайшего языкового коллектива. - «Вопросы лингвистики». Ленинград, 1969.
16. ლომთათიძე, 1976 - ქ. ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენის ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. I. ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები. თბ., 1976.
17. ლომთათიძე, 1982 - К. В. Ломтатидзе, К вопросу о закономерностях регулярном характере звуковых соответствий. - იკვ წელიწადური. ტ. IX. თბ., 1982.
18. მარი, 1910 - Н. Я. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка по хрестоматии и словарем. С.-Петербург, 1910.
19. მარი, 1936 - Н. Я. Марр, О языке и истории абхазов. Ленинград, 1936.
20. მაჭომეტოვი, 2001 - ა. მაჭომეტოვი, კუბაჩური მეტყველების სტრუქტურა - ენაა თუ დიალექტი. - არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მე-60 სამეცნიერო სესიის მასალები. თბ., 2001.
21. მეიე, 1924 - A. Meillet, Introduction. - «Les langues du monde». Paris, 1924.
22. მიულერი, 1864 - F. Müller, Über die sprachwissenschaftliche Stellung der Kaukasischen Sprachen. - «Orient und Occident, insbesondere in ihren gegenseitigen Beziehungen - Forschungen und Mittheilungen», II Bd., Göttingen, 1864.
23. მიქიაშვილი, 2000 - ო. მიქიაშვილი, აფხაზეთის ტოპონიმების ისტორიული კვლევა 1943-1952, 1952-1967. - „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. IV, ქუთაისი, 2000.
24. ონიანი, 2002 - ა. ონიანი, ენა და დიალექტი (ქართველური დიალექტები - თუ ქართველური ენები?!). - XXII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები. თბ., 2002.
25. ჟღენტი, 2002 - თ. ჟღენტი, დიალექტოლოგიური კვლევის ტრადიციები და სიახლე თანამედროვე იტალიაში. - XXII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები. თბ., 2002.
26. როზენი, 1844 - G. Rosen, Über die Sprache der Lazen. Berlin, 1844.
27. როზენი, 1846 - G. Rosen, Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische, Suanische und Abchasische. Berlin, 1846.
28. სერიო, 1997 - P. Sériot, Faut-il que les langues aient un nom? Le cas de la Macédoine - «Les noms des langues. I. Les enjeux de la nomination des langues», édité par A. Tabouret - Keller. Peeters, Louvain-en-Neuve, 1997.
29. სტებლინ-კამენსკი, 1952 - М. И. Стеблин-Каменский, Обращение к норвежского национального языка. - «Вопросы языкознания», №1, 1952.
30. სულთანოვი, 1955 - А. Ф. Султанов, Проблема формирования национального языка в Египте. - «Вопросы языкознания», №6, 1955.
31. უნივერსალი. 1995 - Enciclopedia universalis france. S.A. Paris, 1995.
32. ფინკი, 1915 - F. Fink, Die Sprachen des Erdkreises. Leipzig und Berlin, 1915.
33. ფუტყარაძე, 2001 - ტ. ფუტყარაძე, ქართველთა დიალექტების კლასიფიკაცია

1. არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები - XII“, მასალები. თბ., 2001.
2. ფუტყარაძე, 2002 - ტ.ფუტყარაძე, ქართველები, ზოგადქართული ენა და ქართველთა დიალექტები (ისტორიული მიმოხილვა). - კოლხური შემკვიდრება“, ტ. VI, ქუთაისი, 2002.
3. კოშტი, 1914 - И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с грамматическою и словарем. С.-Петербург, 1914.
4. შარაძენიძე, 1958 - თ. შარაძენიძე, ენათა კლასიფიკაციის პრინციპები. თბ., 1958.
5. შეროზია, 2000 - რ. შეროზია, ქართველურ ენებთან და დიალექტებთან დაკავშირებული ზოგიერთი სოციოლინგვისტური საკითხი. - XX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები. თბ., 2000.
6. შესავალი“, 1972 - ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები, კლასიფიკაციის რედაქციით. თბ., 1972.
7. შუხარდტი, 1895 - Н. Schuchardt, Über das Georgische. Wien, 1895.
8. ჩიქობავა, 1952 - არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი. თბ., 1952.
9. ჩიქობავა, 1965 - არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ძეგლი. თბ., 1965.
10. ჩიქობავა, 1983 - არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება. II. ძირითადი კონსტრუქციები. თბ., 1983.
11. ცაგარელი, 1872 - А. Цагарели, Сравнительный обзор морфологии индоевропейской группы кавказских языков. С.-Петербург, 1873.
12. ცაგარელი, 1873 - А. Цагарели, О грамматической литературе индоевропейского языка. Критический очерк. С.-Петербург, 1873.
13. ცაგარელი, 1880 - А. Цагарели, Мингрельские этюды. Второй выпуск. Очерки грамматики мингрельского языка. С.-Петербург, 1880.
14. ცერცვაძე, 1948 - ი. ცერცვაძე, ხუნძური ენის ანწუხური დიალექტი. თბ., 1948.
15. ცნობარი, 1989 - Население мира. Демографический справочник. Москва, 1989.
16. ცოცანიძე, 2001 - გ. ცოცანიძე, ქართველური ენების დიალექტური სისტემის ენათა გენელოგიურ ხეზე და მათი განთავსება ეთნოკულტურულ რეგიონებში. - XXI რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები. თბ., 2001.
17. ჭარაია, 1997 - პ. ჭარაია, მეგრული დიალექტის ნათესაობრივი დაკავშირება ქართულთან (მასალა). - წიგნში: პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული დიალექტები. თბ., 1997.
18. ზუნდაძე, 1940 - ტ. ზუნდაძე, ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა და ქართველობის (XIX ს. 80-იანი წლები). თბ., 1940.
19. ჯავახიშვილი, 1937 - ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების დაკავშირებული ბუნება და ნათესაობა. თბ., 1937.
20. ჯვარანიშვილი, 1984 - ე. ჯვარანიშვილი, წახური და მუხადური (ქართული) ენები. I, ფონეტიკა. თბ., 1984.
21. ჯორბენაძე, 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I. თბ., 1989.

TEIMURAZ GVANTSELADZE

ESSENTIAL CRITERIA FOR THE GENEALOGICAL CLASSIFICATION
OF LANGUAGES AND THE KARTVELIAN LANGUAGE UNIVERSE

Genealogical classification of languages is one of the functions of the historical comparative method (Arn. Chikobava). Since the beginning of the 19th century linguists have made several attempts to classify the languages that are known throughout the world. Nevertheless nobody has ever established the actual number of languages.

According to the existing data the quantity of the existing languages ranges from two-thousand to five thousand. Such extreme difference in naming the number of languages is the sign of lack of the exact and verifiable criteria in modern linguistics that would draw the line between the languages and their territorial varieties. It would evade the inconvenience not to proclaim one language as the variant of the other language and the territorial variants of one language as a separate, independent language. Hence the critical evaluation of the existing criteria and the search for the new ones presents an actual issue in modern linguistics. The majority of modern linguists make use of two basic criteria in classifying languages through genealogical features:

1. Regular phonetic correspondences between the language continuums and
2. The degree of mutual comprehension between the speakers of the same language continuum.

The question is how reliable and applicable these two criteria are in making classification of languages. What results do we draw from the application of these criteria jointly or separately? The two century experience confirms that none of these criteria are characterized with reliable precision and their application in general leaves the question unsolvable.

Namely, modern linguistics does not provide a definite view to the question what type of sounds should be taken as useful units for phonetic correspondences. The fact is that regular phonetic correspondences may be observed not only in different languages but also between the dialects, vernacular, speeches and even between the idiolects, for instance, in the southern dialect of French language historical *ts* are shifted into *dz* and *dz* consonants, but the classification table of the world languages does not proclaim southern French language as the independent language opposite to the other language, northern French in this case. The regular correspondences were observed between the territorial variants of German, Italian, Arabic, Avarian and Chechen languages. It can be noted here that in the area of speaking Abaza language Acad. K. Lomtadidze revealed four systems of sound correspondences. The low frequency of occurrence of such examples provides ground not to consider the same correspondence as sufficient classifying criteria. We are lead to make such conclusions so much so that modern classification tables of languages consider the language continuums as separate units although they have no real regular correspondences (such languages are, for instance, Swedish, Danish and Norwegian, Bulgarian and Serbo-Croatian "Languages"...)

3. We shall encounter many obstacles if we take the degree of understandability

the speech between the participants as a criterium. In practice the general public (even some linguists) have the stereotype belief that if speaker of A lingual continuum cannot understand a speaker of B lingual continuum we should deal A and B as separate languages, and not two variants of the same language. However, this seemingly simple rule has lots of exceptions. Namely comprehension is hindered even between the speakers of the territorial or social variants of one and the same language. E.g. the communication may be incomprehensible between the speakers of dialects of German, Chinese, Arabic... but in spite of the fact in none of the genealogical tables of languages those dialects are considered as independent languages. The above mentioned discussion raises possibility to conclude that neither the factor of mutual comprehension can be considered the valid criterion to tell apart whether the speech code is separate language or dialect variant of a definite language.

It is natural that the conclusions that I have drawn above poses the question: what criteria do linguists rely on in designing the genealogical tables of languages? The history of genealogical classification of languages attests that any classification method hitherto been applied is fictitious, invention of the mind, that has no linguistic proper criterion and that they are based on the extra-linguistic factors. These factors are:

The tradition of nominating a lingual continuum as a separate language, involving ethno-political and ethno-cultural interests, the question of having or not having the independent state, the political might of the state, geo-political importance of the region covered by the speech-continuum, the interests of other states in this part of the region, religious and confessional factors, the degree of consolidation of ethnic groups, ambitions of linguists and other subjective factors.

Under these circumstances it is absolutely clear why there is so much difference in determining the exact number of languages in the world, as different linguists ascribe different status to one and the same language. The same is said in relation to the composition of Kartvelian language universe.

Since the end of 18th century three basic points of view have been proposed:

1. Kartvelian language universe consists of only one language and this is Georgian (or Iberian) language.
2. Kartvelian language universe consists of three Kartvelian languages. These languages are: Georgian, Megrelo-Chan and Svan languages.

The difference between the viewpoints is stirred by the question of determining the status of Megrelian, Laz and Svan speeches till the present time. The question is whether Megrelian, Laz and Svan are independent languages or the territorial variants (dialects) of the Georgian language.

The analysis of the history of the definition of Kartvelian language universe shows evidence that initially this question was being clarified from the linguistic stand-

LA. Guldenstadt considered Megrelian, Laz, and Svan speeches as Kartvelian dialects ("Geoprgianische Mundarten") who came to this conclusion not from the approach of extra-linguistic attitudes but through the analysis of vocabulary (260

The first scholar who distinguished three or four units was G. Rozen in the years of 1844-1846. But the latter conclusion does not depend on the deep analysis of the language data or on strict method of analysis. In fact G. Rozen got acquainted with Laz, Megrelian and Svan at one brief journey did not carry out of any research of the Georgian language. Naturally, G. Rozen's conclusion does not have due argumentation. However, this serious absence of argumentation was overlooked in the following periods (among them was an eminent scholar F. Bopp (one of the founders of the comparative methods in linguistics) by the scholars who were interested in the Georgian language.

A group of scholars distinguished three different Kartvelian languages on the basis of observation made by G. Rozen; others saw the fourth language and both standpoints originated their ideas from G. Rozen.

The two unproved ideas that took its origin with one and the same author were aimed at serving instrumental for the disintegration of the many-centuries old unity of Georgians trying to instill the traditions of tribalism and separatism. The method was first used by the Government of Tsarist Russia and then by the Communist Party of SU. This can be approved by the following facts:

A. in the late half of the 19th century Russia conquered historical Georgian provinces Megrelia, Svantei, and Lazica. At this time Russia had introduced radical measures to ban the use of Georgian language education and divine service.

B. Tsarist Government did all in their might to convince Megrelians, Lazans and Svans, who had always identified themselves as Georgians that they were not Georgians and the Georgian language was not their native language. In parallel they tried to write an alphabet for them on the basis of Russian graphics and turn these dialects into literary Megrelian and Svan languages (in 1860 some chapters of the Scripture was translated into Megrelian "language" and in 1864 Russia published "Svan Alphabet" and by the end of the century they created three different types of the Megrelian alphabet, Tsarism could not succeed in such attempts as the inhabitants of Megrelia and Svantei did not recognize such "care."

C. The same goal was planned by the soviet Russia during the reign of communists. In 1929 on the basis of the Georgian letters they created Megrelian written language on the basis of Georgian graphics and Laz written language on the basis of Latin.

In 1938 the communist Russia now abolished the two written forms of Megrelian and Laz that has been a consideration of protest demands of Megrelians and Laz that was an indirect recognition by the communist government that Megrelian and Laz are not separate languages but the dialects of Georgian.

I should like to draw attention to the following fact that after I.A. Gaidemak not once has been declared that Megrelian and Laz are dialects of the Georgian languages. This standpoint was shared by Al. Tsagarelin (in 1873), P. Charaia (1885-90), P. Muller (1895), R. Erckert (1895) who in this question completely depended on Simon Janashia's views, but during the Soviet times neither a Georgian, nor an foreign linguist expressed its view that Megrelian, Laz and Svan are Kartvelian languages.

Why I think that the Georgian linguists forbidden to pose such questions and for the longer this problem was but of a little importance and went by the unapproved comments expressed by G.Rozen.

The viewpoint of Guldenstadt expressed three hundred years ago have been developed and representd in the novel aspects by prof. T. Putkaradze. Based on the sociolinguistic data as well as historical facts and extra-linguistic factors the linguist showed that Megrelian, Laz and Svan are the territorial variants of the dialects of the Georgy Georgian and not the separate languages. I consider that Guldenstadt's approach to the question is linguistically and logically correct that is proved by the fact that there has been no attempt of introducing serious counterarguments against the theory.

Ю.В.ЗЫЦАРЬ

К ПРОИСХОЖДЕНИЮ НЕКОТОРЫХ СОМАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ЯЗЫКА БАСКОВ ("лицо" и другие)

К тематике настоящей работы мы впервые обратились в 1964 году чтобы сделать сообщение Седьмому Международному Конгрессу Антропологических и Этнографических наук в Москве в августе 1964 года. Само это сообщение состоялось, не от последующего издания текста в трудах того же Конгресса отказались, поняв, что для печати этот текст еще не созрел и содержит много просто сомнительные, а для дозревания до кондиции тот же текст должен было долгое время "отлеживаться".

К сожалению, по причинам до сих пор не ясным, редколлегией не согласилась с этим или не получила сообщения об отказе, и материал (в конечном к тому же из вариантов) вышел в Трудах VII МКАЭН, том 5, М., 1970, с. 79-808 со всеми его "достоинствами", а моей последующей попытке, полностью пересмотреть его в специальной работе не было суждено осуществиться.

Основной недостаток той части этого материала, где речь идет о соматических терминах языка басков (Бая), состоит в неучёте формы **aurpegi** "лицо" рядом с **arpegi id**, что выдвигает на первый план форму без /u/ загадочного первого компонента **aur/ar**, и имплицитно выдвигает её на место исходной. В результате оказывается "смазанным" всё соответствующее этимологическое построение прямо ошибочным сравнение с авар. **ber-kal** "лицо", авар. **kal** "рот" и т.д.

Хотя, это еще не самый большой грех всей указанной публикации, но соматическую часть он делает сильно неудачной в целом. К счастью, он, однако, не ликвидирует возможность всё же идти в кавказском направлении в попытке решения вопроса о баскском "лице", которое было принято нами тогда вместе К.Боуда и др. Поэтому с известной натяжкой и снисхождением, со всеми оговорками указанную публикацию, все же можно, полагаем, принять за наше приближение к настоящей работе.

Со своей стороны, великий Л.Мичелена* трижды обращался к интересующему нас здесь вопросу. Первое из этих обращений было сделано в его капитальной /GHV/2/ с.133, где речь коротко говоря, идет о том, что форма **aurpegi** (баск., гип. н.-нав.) старше, чем **arpegi** (биск., гип) ср. также **ahorpegi** и **harpegi** XVII в. (сулет. совр. у Аскуэ **ahurpegi**), близкое предположение К. Боуда о наличии в составе этих форм не только баск. **aur** "глаз" (что разделяется всеми специалистами, как и носителями языка, с баск. **aho** "рот" (разделялось из специалистов Эрнстом Леви): букв. "рот-глаз" первоначальным "лицо" (ср.уже у Боуда авар. **ber-kal** "лицо" букв. "глаз-рот") и, однако, в составе баск. **aho** "рот" нет выбрана, а глухое /r-/ второго компонента "глаз" рассматриваемого баскского композита указывает на бывший гласный

...**/t/** или **/k/<ti**, или; **ki**; **γ**) в качестве такого **It/** невозможно в данном случае постулировать формант **/-t/** копулятивного значения, несмотря на его частотность, то-есть **aur-eta-bogi** "рот и глаз", но лишь такой же элемент какого-то иного значения; д) невозможно выдать в форме **aur** первого компонента, столь загадочного, нечто что-либо морфологическое, но лишь лексическое, и, следовательно, нужно как-то иначе объяснять его сопоставимость с баск. **aur** "передняя часть" (без чего Л. Мичелене просто не мыслилась в данном случае **aurpegi**, очевидно, сколько-нибудь разумная этимология для баск. **aurpegi**).

Добавлю от себя, что столь же необходимым при заявке на соответствующую этимологию представляется требование объяснить ронкальское **aurpegi** "o jegas" в значении прежде всего "темные подглазья" (все подробности см. в предыдущей статье).

Второе обращение Л. Мичелены к этому вопросу было сделано им в одном из писем ко мне (3, с. 120), где он писал: "Баск. **begit(h)arte** "лицо" кажется мне прозрачным и вместе с тем совсем недавним, как это я где-то уже писал, так как здесь еще сохраняется впереди **begi**, а не **bet-** (ср. баск. **bet** "межглазье"). Слово **a(h)urpeg** является западно-баскским, хотя уходит далеко на восток в Наварру, и оно никогда не казалось мне ясным, ср. попытку Эрнста Леви (за ним Эрнст Леви, **Kleine Schriften. Berlin, 1961/**, s. 84, где также упоминается и **begitharte**), где с параллелями в других языках предлагается исходный композит из **"aho** "рот" и **begi** /4/. Конечный выбрант в **aur** формы **aurpegi** при таком подходе не получает объяснения. Я в качестве просто лексического языка вижу здесь прежде всего **aurre**. "Передняя часть", откуда **aur**. В слове **aurpegi** на стыке компонентов некогда содержалось, вероятно, лексическое-вида **/-k-/** из **ki** или **/-t/** из **ti** или нечто подобное; именно к этому можно восходить глухой анлаут второго компонента **pegi** /3, с. 120/.

Наконец, третье обращение Л. Мичелены связано с выходом в Грузии специальной работы по данной теме Г. И. Чантладзе /5/. Об этой работе мы будем говорить ниже, анализировать её (по понятным причинам), но сейчас речь идет не о ней, а о том замечании, которое она вызвала у Л. Мичелены и в свое время было сообщено Грете и мне в личном письме к нам академика Шабьера Кинтаны. Суть же этого сообщения сводится к тому, что если уж в самом Бая есть связь для баск. **aho** "рот", то как это ни неожиданно, интуиция приводит прежде всего к бас. **"ahur"** пригоршня, чашечка или впадина ладони, горсть", следовательно и исходный выбрант - ср. выше требование Л. Мичелены об исходном лексическом выбранте для увязки баск. **aho** "рот" с баск. **aurpegi** "лицо".

Хотя чаша ладони образует, как и рот, некую полость, так сказать "расщепку", есть в данном этимологическом предложении нечто если не существенное, то слабое, не очень сильное. Однако, независимо от этого, перед нами предложение не просто двух носителей языка, но одновременно и лингвистов высшего класса (ибо такая характеристика вполне может быть отнесена и к выдающему баскологу Ш. Кинтана). Поэтому считаем, что перед нами не объект лингвистических сомнений, а предложение, которое должно быть обязательно

учтено и должно занять свое место в окантальном этимологическом построении по данному вопросу. Здесь, иначе говоря, нечто дополнительное к трем указанным выше требованиям: по а/глухому срединному смычному в том же **ahurpegi** баск. **aurre** "перед", в/ронк. **aurpegi** "подглазья" и "глаза с подглазьями".

Этимологическая концепция, подчиненная одной и той же идее и призвана объяснить сразу, помимо самого **ahurpegi** "лицо", все эти сложности (Сложности внутриваскского порядка, не говоря уже о каких-либо внешних).

Перейдем теперь к работе /5/ не только в силу ее тематической направленности, но и в связи как с Кавказом, так и с внутренними сравнениями в Бая.

Что до Кавказа, то здесь в /5/, кроме авар. **berkal**, имеются и другие типологические аналоги для структуры "глаз-рот", как например груз. (хевсур.) **piri** "лицо" букв. "глаз-рот" в одном из самых архаичных грузинских диалектов далее - в самом грузинском **cxvirpiri** "Морда" (применительно к человеку, то-есть с презрительной коннотацией, но обозначение опять -таки лица), букв. "нос-рот" (автор работы /5/ при этом правильно отмечает значение для данной коннотации компонента именно "нос"). Следуя за /1/, автор /5/ приводит также кроме указанного аварского термина, осет. **coest-gom** "лицо" букв. "глаз-рот" см. /6/ под С.

Кавказский тип композита "глаз-рот" или же "нос-рот" и т.п. Для "лица" является, таким образом, достаточно характерным для кавказских языков. Показе этого состоит основная, на наш взгляд, заслуга автора работы /5/.

Начиная с баск. **mustu-pil** "физиономия, образ" букв. "круглое лицо", автор /5/ приходит к архетипу **mustur | mutur "hocico, Jeta"**, то-есть "заостренный конец, остров, мыс, выступ земли в море", ср. **musu** "нос" первоначально только **"hicico, jeta"**, то-есть как бы "рыльце (лица)", применительно к человеку ("носогубье") и с аффективной коннотацией, в отличие от Аскуэ справедливо отмеченной в /5/.

Не имеется в работе /5/ и тех больших недостатков, что были допущены /1/, то-есть, по существу и имплицитно они отвергнуты, и в частности сравнение авар. **berkal** с соответствующим композитом Бая принимается типологически. Мы не говорим уже здесь о тех заслугах, которые у нас обычно отмечают для кандидатских диссертаций (сбор материала и т.п.), как и перечисляем мы и ряда положительных деталей, например указания на отдаленную связь баск. **ahurpegi** через **begi** в конечном счете даже с таким баскским термином Бая, как **begitarte** "лицо" букв. "межглазье".

В своих внутренних сравнениях работа /5/ уже слабее. Укажем хотя бы следующие недочеты. Ронкальский термин "подглазья" какого-либо удовлетворительного толкования не получил. И еще менее это можно было бы сказать о требовании объяснить срединный глухой смычный в составе **ahurpegi**. Копулятивный союз в этом последнем слове (как, впрочем, и в груз. **sqali** "родовое" или "родное гнездо" букв. "земля-вода") вряд ли когда-либо существовал, так как даже копулятивные композиты по своей сути образуются

საქართველი или к баск. **aho** (вопреки /5. с. 213/) иметь не может, а баск. **aurre-** "фасад" или **su-k-alde** "часть кухни" безусловно восходят к формам сопринадлежностным **-ko-** (**aurrekoalde, sukoalde**). Классическим употреблением "рта" (без соединения его с "глазом" и т.п.) является лат. **os** "рот" и "лицо", что совпадает с груз. **piri** как в этих двух, так и во многих других значениях (ср. ниже то же о баск. **aho**). Между тем, в /5/ этот классический факт отсутствует, см. /7/, с. 544.

В работе /5/ и (благодаря ей) внешнее (типологическое) сопоставление таким образом, верх над внутренними реконструкциями в вопросе о названии лица (в кавказском направлении соответствующих поисков). Ситуация здесь такая, что мы затруднились бы даже назвать её "боевой ничьей".

В настоящей работе наша цель будет состоять в том, чтобы попытаться выявить именно внутренние препятствия на том же (кавказском) пути решения проблемы. И таким образом мы попытаемся вывести ту же проблему к такому сравнению, которое было бы более мотивировано изнутри: это была действительно "боевая ничья", если не "боевое завершение".

Сначала обратимся к наиболее поздней, хотя вместе с тем и наиболее распространенной части названий лица в Бая типа **begi-th-arte** "лицо", букв. "межглазье", первоначально лексически "межглазье, переносица". Впрочем, возможно, что прежде, чем стать обозначением лица, это слово употреблялось как бы в промежуточном значении "лоб": ср. древ.-греч. **metopon** "межглазье" /8, с. 71/. Ср. также баск. (биск). **be-t-arte** (<***begi-t-arte**), букв. "межбровье" (лексически "межбровье"), которое, судя по утраченной части (**-gi**) второго компонента, является более старым соответствующим образованием, лексически более реликтивным. (Поскольку оно не стало обозначением лба, то **begi-t-arte** - лица, сохраняясь в таком лексическом значении, которое равно типологическому).

Баск. **begi-bi-t-arte** "лицо", где **bi** "два" (буквально в целом "глаз двух переносиц") является просто вариантом от **begitarte**, уточненным или дифференцированным с чисто этимологической стороны.

Как обозначение лица, неологизм **begitarte** распространен практически повсеместно в БД (диалектов Бая): в обеих Наваррах, что уже очень обширно, в Бискайе, Ронкале, в Бискайе и Гипускоа /9/ (под **cara**), так что вне этого района только Суль. Два других основных по их распространению названия лица (то есть **musu** и **aurpegi**) выступают в качестве более старых и самостоятельных тем же неологизмом: перед нами завершающий этап очень старого и длительного процесса, суть которого и состоит в таком вытеснении старых лексических "противников" третьим. Из двух же более древних форм как раз наше **aurpegi**: западное, то есть бискайское и гипускоанское, встречается и далеко в Наварру (Л. Мичелена, см. выше) и даже в Суль (сулет. **aurpegi** согласно /9/), ср. тот факт, что баск. **musu, mosu** в значении именно лица приводится у Аскуэ /10/ только для западных диалектов (биск. и гип.): эти названия БД оказываются, таким образом, основным до сих пор ареалом борьбы

двух старых лексем **aurpegi** и **musu** (под недружественной сенью здесь же еще и третьей - неологической лексемы **begitarte**).

О более позднем характере **musu** говорит также вторичность или деривативность в нем значения "лицо" при исходности упоминавшегося уже "носорожья", исп. "**hocico**" и т.п., что уже намечено к показу в /5/, см. здесь же об архетипе ***mustur***, словарная единица **must** /11, с. 331/, имитирующая басков засасывание, а также образуемый от нее глагол **musta(tu)** "пробовать, полоская во рту нечто пищевое, особенно жидкое **"mustada"** дегустация жидкости" и т.п. - все это, конечно, вполне соотносимо с тем же **musu**, хотя только на еще более древнем семантическом и историческом уровне очевидную сопоставимость таких аффективных значений, как "хлывание, всасывание" и "носорожье", "рыльце" (свиньи или человека) и т.п.

В виду наличия в БаЯ такого рода "имитаторов" а также архетипа **mustur** очень трудно принять предложение о заимствовании баск. **musu** из латинского языка /12, с.35/ (где см. конец списка). Не располагая мы с сожалением, и данными о том, как получено лат. **musu**, на которое опирается автор работы /12/, принимая указанное заимствование. Однако, мы все же здесь позволим себе сделать следующие замечания (или комментарии).

Во французском языке есть несомненно интересное в данной связи слово **museau**, означающее согласно /13, с. 719/: 1) "Морда, рыло у животного, свиное рыло, говяжьей губы; 2) разг. мордашка, физиономия; рожа, морда у человека, простореч. поцелуй, нежности". Сравним с этим значения баск. **musu** по /12, с. 331/: "поцелуй, лицо, губы, рыльце ("носорожье)". Как видим, здесь почти тот же набор значений, что и во французском варианте, но только в обратном расположении, и, видимо, в таком порядке значений в БаЯ, который обратен истории их сложения в самом БаЯ.

Становится похоже, что данные два слова имели общие исторические корни. Но какие именно корни?

Аскуэ /10/ (т.1 под **aurpegi**) считал баск. **musu** даже более исконным, чем **aurpegi**, руководствуясь при этом, видимо, просто интуицией, особенно интуицией бискайца. Но, во-первых, он сам говорит (там же), что **aurpegi** употребляется более, чем "**la voz propria musu**", наличное лишь в трех пунктах Бискайи, а, во-вторых, признается (/10/, том 2 под **musu**), что **aurpegi** более реликтивно, судя по обозначению "боли, болезни лица". В-третьих, группа слов типа **aurpegi** неясна в своих истоках до сей поры и выглядит более загадочной, чем **musu**, несмотря на свой явно композитный характер.

Наконец, по Аскуэ же (том 1) имеется баск. **bisai** "лицо" (в **bisai** **bisaia**) < фр. **visage**, причем оно известно только в Лабуре и Нижней Наварре, есть в местах Франции, наиболее близких к бискайе, а **musu**, в свою очередь, кроме Бискайи и Гипускоа, тоже известно как раз в Лабуре и Нижней Наварре, все это, пусть слабо, но все же прямо указывает уже на заимствование баск. **musu** из французского.

Судя по явно имитативному характеру основы, что не вызывает сомнения

...весь, однако, может идти о чем-то таком, что может присутствовать с ... пор в самых различных языках независимо друг от друга, простираясь ... на целый континент и даже на разные компоненты. В русском, например, ... отражением данной основы может быть глагол мусолить, муслить, муслять и существительное мосол, тем более, что этого нет в других ... языках /14, т 1, с.549/, хотя, судя по этому же словарю, различные ... для данного русского слова разыскиваются в других и-е. языках, ... весьма отдаленных.

Во всем БаЯ имитативный характер форм, **musu, mosu** наиболее очевиден.

Большое сходство с баск. **musu** (принимая во внимание также и его значение "острие, выступ" и т.п.) имело в своей семантической истории латинское слово **rostrum**, ср.: 1) клюв (птицы); морда (собаки), рыло (свиньи), хоботок (слона); 2) ростр. корабельный клюв (подводный таран); 3) выступ острова, мыс, нос, носовая часть судна, нос корабля" /7, с.675/. И что особенно замечательно, под первым пунктом здесь же находим: "шутливое или пренебрежительное: лицо, рожа" (откуда и исп. **rostro** "лицо" без отрицательной коннотации, то-есть просто в качестве синонима для **cara, semblante, faz** ...)

Что же по этой части (от "клюва" до "лица") имеется у нас в БаЯ? Баск. ... производное от него со "штучным" суффиксом **beko-ki** обозначают лоб, ... его основными обозначениями в БаЯ наряду с **kopeta**. Связь значений "лицо" и "лоб" обычна.

Но и сами **beko** и **beko ki** вполне употребительны также в значении "лицо": см. /9/ под **rostro**, где дано **bekoki** "лицо" /9/ под **cara** (с.352), где дается **beitarte beko** "лицом к лицу", "в упор" и т.п. (= /10/ под **beko**); Здесь же в том же значении "лицом к лицу": **musu musu, arpegiz arpegi, aurpegiz aurpegi, beitarate beitarate** и т.п. ср. еще в /9/ под **frente** (с.877) **aitari buruz** "перед лицом", и здесь же рядом **aitari bekoz** в том же значении.

Однако, нечто подобное происходит и со словом **moko** "Клюв (прицы)": см. в /9/, с.877 под **frente** и далее под **fachada, parte delantera** (рядом с **aurpegi etc.**): **moko** (для ниже - нав. и лабурдинского), **mokoz moko** "лицом к лицу".

В /9/ под **pico** с. 1389 для **moko** дается значение "клюв", но рядом находим форму **mosko** в том же значении, на основании чего было бы несложно возвести обе эти формы к ***mosoko** и далее - к известному уже нам ***mosu/ musu**, придав этому последнему термину первоначение "клюв".

При таком подходе баск. **beko** "лоб, лицо" осталось бы, однако, в стороне ... могло бы быть сведено к форме с исходным значением "клюв" а единогласие ... в составе **moko** не могло бы рассматриваться как результат ... ассимиляции групп типа /a-o/ или /e-o/, что имеет в БаЯ ... аналогий среди в частности фактов, установленных Л.Мичеленой. И ... приняв такую гипотезу и отказавшись от первой, мы могли бы еще ... общий корень +ко "клюв" и т.д. как для **beko**, так и для **mo-ko**, выделяя

их первую часть как префиксальную: ср. баск. **ma-ko** "крюк" **ma-kur**. Префикс (ныне окаменевший) **ma- < +ba-** более очевиден, а значение корня **-kur** "крюк, все "кривое" вполне сопоставимо со значением "клев".

Экскурс. Корень **+kur** "кривой" и т.п. не замыкается не только латинским языком (**cur-v-us** "кривой" и т.п.) или русским (кр-ив), но и всеми и-с. возможно, и гораздо большим количеством языков, что уже снимает вопросы заимствования этого корня языком басков. В частности, сходство баск. **bek-id** "клев" с герм. **bek-id** ни о чем говорить не может, хотя бы уже потому, что о выделении какого-либо префикса в германском слове нет речи.

Что до окаменевших префиксов в БаЯ, то в сомато-терминах этого языка их выделял еще, как известно, К.К. Уленбек (о баск. **ma-kur** см., впрочем, Др. др.), но подход Уленбека в целом требует, полагаем, глубокой переработки. Такая переработка нами пока еще лишь планируется, и поэтому выделение некоторых окаменевших префиксов имеет не более, чем предварительный характер, возможно даже характер преждевременный. Но всё же мы это делаем и даже считаем возможным уточнить, что за выделенными выше префиксами ***ma-** и ***mo-** мы усматриваем более старые их формы **+ba-** и **+be-**, из которых последняя наиболее сохраняется в **be-ko**, **be-ko-ki**, а также, думаю, в баск. **be-lar** "лоб" (ниж. -нав. и сулет.), **be-larr-i**, "ухо" etc.. За пределами соматотерминов БаЯ мы видим такой префикс **be-** в составе баск. **be-lar** "трава", ср. корень **lar** этого слова в названиях пастбища БаЯ типа **larre**. В груз. **ba-la-x** "трава" с плюрализатором **-x**.

Третье основное обозначение лба в БаЯ **kopeta** не может, конечно, иметь отношения к **be-ko / be-ko-ki** и, видимо, связано как-то с исп. **copete** "хохол на лбу, чёлка, 2/хохол у птиц, 3/вершина горы, 4/спесь, заносчивость, надменность, высокомерие" /15, с.256/. Само это исп. **copete** возводят в испанским словам вида **copo**, **copon** etc. "пряд, шерсти, волос," откуда выведены и производные типа **copete** "чёлка, хохол на лбу" (отраженные в письменности конце XIII в. и далее). В X в., в его начале исходное **copo** в его значении пошло, однако, дальше "содержимого прялки" (ср. выше "прядь шерсти"), в баск. **supra** "бочка, кадка" это **copo** связывается лишь через "разновидность кубка, рюмки, или цилиндрической чаши". Но остается неясным, как, через что эта "разновидность чаши" (из лат. "бочка") могла породить "содержимое прялки" и далее "прядь шерсти" etc., как это все утверждается в /16, с. 170/. Такие неутешительны, судя по /14/, итоги исследования происхождения слова **kopeta** в русском языке.

Не только какие-либо обозначения мелких деталей лица человека, но и даже баск. **begi** "глаз", судя по многочисленным свидетельствам, употреблялось в БаЯ в значении "лицо", и это особенно затрудняет этимологию. При этом **begi** "глаз" употреблялось не для образной характеристики какой-либо одной специфической ситуации, например ситуации секретного уединения ("с глазу на глаз" или фр. **tête-a-tête**), а для характеристики многих ситуаций, статусе лексического значения или чего-то близкого к нему. При этом, очевидно, это **begi** "глаз" не только не утрачивало связи самим с "глазом", но, вероятно,

...оставалось обозначением именно глаза.

Насобирая здесь вновь многих примеров типа **begiz begi** "лицом к лицу" букв. "с глазу на глаз", остановимся теперь на следующих **batertz** "лицо" (гип.) (в/9/, с.352 под **cara**). Буквально это "лицо", т.е. есть "лица вид сбоку", так как **ertz** означает "угол, ребро, грань, край" (М1, с.122/). Первоначальное значение всего этого образования: "профиль лица" или "лицо в профиль, ср.в/9/ под **cara** №7: "**perfil la cara=batertz** гип" и здесь же "**corte, contorno de la cara=orraze**".

Применение значений "профиль лица" > "лицо" в гипускоанском мы вновь видим здесь с переходом от детали (только уже не анатомической, а скорее оптической) лица ко всему лицу. Не менее важно для нас в данный момент то, что в **be-t-ertz** < **begi-t-ertz** первый компонент **begi** содержится в исходном значении "лицо".

В/9, с.352/ под **cara** и под №2 находим также **betortz** "лицо" (гип.) с синонимом "**aspecto, presencia, semblante**" а, среди многочисленных синонимов того же пункта 2: **azbegi** (биск.), **betaurre** (*sine loco*), **bakarantze** (ниж. нав.), **bekuruntza** (ниж. нав., лаб.), наконец, просто **ortz** (биск.) букв. "зуб, зубы". В двух из этих синонимов их компоненты **karantze** и **kuruntza** известны также и в отдельно-самостоятельном виде со значением "внешний вид", **be-karantze**, в частности, происходя из + **begi-t-karantze** буквально означает "лица вид" и содержит **be+begi** "лицо", бука. "глаз, глаза".

Последний синоним приведенного ряда **ortz** "зуб, зубы" (в данном случае "лицо") дает нам ключ к этимологии термина **be-te ortz** < **begi-t-ortz**, букв. "лицо-зубы" (где вновь **be-+begi** "лицо" = букв. "глаз, глаза"). Но где ключ к такому обозначению зубов в качестве (или вместо) лица (**semblante**) или его лица вообще внешнего вида человека? В/9/ вразброс, **passim** под **cara** и **semblante** находим следующее: **ortz argi** с "веселым лицом, видом" букв. "светлый зуб" рядом с **begi argiko** "с веселым лицом" букв. "светлые глаза", **ortz beltz** "с мрачным лицом, видом" букв. "темные глаза" (при **arpegi beltz** "черное лицо" в лексическом значении "**mal gesto**").

Хотя оскаленные зубы могут отражать и ярость, а не веселье, но, видимо, **ortz argi** "зубы" и **betortz** "зубы лица" первоначально служили для обозначения именно веселого лица (вида и настроения), равняясь упомянутому **ortz argi**, которое уже подверглось обобщению до всякого "**semblante**".

В упомянутом выше баск. **betaurre** < **+begi-t-aurre** букв. "лица передняя часть" (где **be-+beg** "лицо" - это вновь букв. "глаз, глаза") под **aurre** в лексическом смысле не могла пониматься именно передняя часть лица, так как у басков с их **sienes abultados** выделение в лице подобной части просто несущественно. Поэтому мы предлагаем усматривать в том же компоненте **aurre** "передняя часть" обозначение анфаса (в целом "лица анфас", если не "лица анфасное"). Тогда здесь вновь имело бы место обобщение оптического значения **betaurre** "лица анфас" до "**semblante**".

Но в таком случае и баск. **azbegi**, **atzbegi** "**semblante**" "вид лица"

(первый из синонимов того же ряда, где звонкое начало второго компонента является, возможно, графической ошибкой) также могло бы быть истолковано как "лицо в анфас": +**az, atz** "анфас" < исп. **faz** "лицо" + **begi**, "лицо" в целом "в анфас лицо". (Ведь, как мы уже видели, обозначение профиля лица — аналогичное расширение до общего "вида лица").

В связи с описанной двузначностью баск. **begi** заметим, что если мы подойдем непосредственно с баск. **aurpegi** "лицо", то перед нами будет стоять в частности, вопрос, какое из двух значений содержал второй компонент этого композита: "глаз" или, несмотря на значение "лицо" всего композита, он также значение "лицо"? Правда, эта вторая возможность весьма маловероятна, хотя бы уже потому, что значение "лицо" у баск. **begi**, несмотря на то, что показанную выше распространенность, является все же вторичным, по сравнению с "глаз" и т.п., что очевидно и до сих пор.

В противоположность этому баск. **aurre** "передняя часть", несмотря на отсутствие у него значения "лицо", уже само (и прямо) выводит нас на мысль о том, что **+aur** с таким именно первоначанием ("лицо, лоб"), что восходит к тому же приведенному уже мнению Л. Мичелены: ведь ни из чего другого этот компонент по его абстрактности, грамматизованности и т.д. происходить не может. Ср. также такие производные, как "фасад" или (см. вновь /2/ и приведенную цитату Л. Мичелены) **aur-ka** "передняя часть, фасад" /11. с. 42/, здесь же ***enfrente** "напротив", **frente a**, то есть "напротив чего-либо", далее баск. **aurka egin** "встретиться, столкнуться носом к носу" = исп. **enfrentarse** от **frente** "лоб", ср. также баск. **aur-ki** "скоро, скорая встреча" и т.д. Архетип ***aur** интересен также в связи с баск. **aho/ahu** "рот". Обращение за типоанalogией к лат. **os, oris** /11. с. 42/ "рот" и "лицо", "вид" (но также "край, кайма, берег", а с другой стороны "нос животного" и, как ни странно, "клюв птицы") на первый взгляд кажется весьма многообещающим — в виду особенно груз. **piri** "рот" и **piri** "лицо", которые много говорится в /5/, а также в виду ряда кавказских копулятивных композитов, включающих "рот". Обнадеживает по первому впечатлению и возможность привлечь сюда, баск. **aho** "рот" в виду особенно образований **aoz pez** "лицом вниз", "**aoz gora** "лицом вверх" /9/ (под **boca**), где **aho** "рот" несомненно в значении "лица", ср. также и здесь в наборе значений этого слова "лезвие, край, кайма, берег" и т.п.), а также исп. **(caer) boca abajo** "упасть вниз/вверх лицом" букв. "ртом" /17/, что говорит о достаточной старости самих этих баскских образований.

Однако, эти **aozpez, aozgora** не содержат собственно-значения "лицо" и не создают его для **aho**, так как остаются чистообразными характеристиками одной лишь ситуации падения или лежания (падения, кстати, такого, которое может мыслиться как результат неосторожности, невнимательности: ср. рус. "разинуть рот" = "быть неосторожным, невнимательным", откуда рус. "разинуть", "неловкий, неуклюжий, глупый человек").

Это собственно то же, что уже говорилось выше в связи с рус. "стать перед глазами" и с фр. **tête-a-tête** и что **mutatis mutandi** может быть сказано

astik aora "лицом к лицу", букв. "от рта ко рту"/9/. Поэтому вместе со всеми испанскими коррелятами указанные образования от **a ho** вовсе еще не исчерпывают нас, сами по себе, на прототип **+aho** "лицо": наоборот, только рассмотрение этого вопроса **на иных путях**, возможно, позволило бы понять итальянские корни указанных образований и их коррелятов. Также и семантическая близость между лат. **os.oris** и груз. **piri** сама в свою очередь должна быть разъяснена через какие-то другие возможности.

Что до баск. **ahur** "чашечка ладони", то также не очень верится в его образование от **aho** "рот", так как "рот ладони" в смысле ее полости, углубления является чем-то семантически сомнительным. И мы в данном случае скорее представим бы параллельное в прошлом образование **aho** "рот" и **ahur** "чаша ладони, горсть" от чего-то третьего - от третьего независимого этимона.

Относительно обозначений лица же в БаЯ хотелось бы теперь покончить, с некоторыми, еще с одним заблуждением. Оно относится к баск. **buru** "лицо", которое согласно Гонсальвесу Виана включало в свои значения "лицо", хотя А.Товару такого значения никогда не имело и не имеет /19/. Как писал А.Товар, он просто нигде не находил в БаЯ то же **buru** в таком значении, приводя в качестве возможного источника заблуждения, как баск. **aitari** "по отношению к отцу" (как бы "перед отцом), и указывая, что это вовсе означает "лицом к отцу", но "головой к отцу".

Разделяя полностью это убеждение незабвенного испанского ученого, мы добавим от себя следующее. Речь идет в данном случае не о **pars pro toto** (как **голова**), а наоборот: **to tum proparte**, что предполагает как **вместо**, так **наместо**, или куда голова, туда, естественно, и лицо. (Простейшая Фраза "я повернул к нему голову" в такой же степени означает и поворот лица). Такое употребление означает, что не порождая значения "лицо" на путях внутренней или внешней либо иной деривации, баск. **buru** как и любое другое обозначение головы в любом ином языке, могло с древнейших времен и сколько угодно широко выступать на месте "лица". А.Товар был, очевидно, прав и в глубоком историческом смысле.

Но тогда спрашивается, каким же образом могло возникнуть исп. **de buces** "ничком" (упасть или лежать) с явно стоящим за ним баск. **buru-z** "лицом" (в инструментальном падеже? Во-первых, уже при заимствовании и независимо чего могло иметь место изменение значения в направлении "лица" с отрицательной особенно коннотацией (ср.ряд испанских синонимов типа **-de buces**), а отсюда - и с тенденцией уже к отрицательным ситуациям типа инструментального падения и т.п.

Но главное - это влияние по А.Товару в данном случае в результате исторической аттракции (ранее это называли контаминацией) со стороны исп. **de buces**, предполагающего "поклон с поцелуем руки, преклонение" (ср. важнейший компонент движения вниз, нахождения внизу, вниз лицом в исп. в исп. **de buces**), что мы считаем в исследовании А.Товара особенно впечатляющим. Поскольку это исп. **de buces** имеет арабское происхождение, оно находит

серьезное подтверждение (в указанном своем влиянии на исп. *de bruce* том факте, что *de bruces* неожиданно широко распространяется в португальского языка.

Мы лично не находим значения "лицо" или даже "лоб" и в том который можно предположить для баск. *buruka* "борьба", так как возникло скорее всего в контексте боя баранов у басков, которым бой быков (этимологически мы видим в этом слове ошибку баранов наклоненными головами во время такого боя).

Но наиболее интересным и перспективным в ракурсе исследования Товара представляется нам баск. *buruz buru* "лицом к лицу", букв. "к голове". На первый взгляд, здесь, наоборот, кажется очевидным наличие "лицо" (столь же очевидным, что и во фран. *tête-a-tête*). Но как раз *tête* описано нами выше как чисто образное и эксклюзивное типа на *глаз*. А во-вторых, мы здесь имеем нечто эксклюзивное не только в смысле, но и в том, что подобного нет в других романских языках. И только только показательно, что мы даже готовы допустить здесь факт французский со стороны Бая, если не прямо, то через гасконский или либо другое посредничество. Аналогии не блещут своим отсутствием.

Известно, что изначально голова как животного, так и человека представлялась человеку вместилищем его души, средоточием жизни. В баскском языковом мире определенным ориентиром для нас в том является прежде всего тот факт, что возвратность здесь выражается через *голова* (Бая) и *tavi* (груз.): "свою голову (т.е. личность) он "убил" "вымыл" и т.д., то-есть "он убил себя", "он умылся, вымылся" и т.д. (сама при этом не олицетворяется, а как бы оглавоотворяется).

Грамматические способы выражения возвратности в том же пространстве существовали и ранее, но они не были еще специализированно избирательно-возвратными, а также аналитическими. С другой стороны основ, представленная словами *buru* и *tavi*, существовала в Бая появления того же возвратного аналитического залога, как задолго же та же пара основ параллельно, переплетаясь, бытовала и в грузинском (и Кая (картвельских языках). И по времени это ведет нас к таким глубинам начала земледелия данных народов на этапе их еще не разделенной совместности.

Отвлекаясь от темы, здесь позволим себе привести некоторые или этимологические подтверждения последнего тезиса.

Баск. *buru* "голова", где мы отказываемся видеть какой-либо по закону происхождения интервокального вибранта видим *+bul-* корню **bul*. Впрочем, уже и в форме **bul-u* с суффиксом *-i* это соотносимо не только с баск. *buru* "конец" /11, с. 78/, но также с груз. "конец, край" (с суффиксом *-o*), ср. типологически лат. *caput* "голова", "конец, хвост" (исп. *cabo* < *caput*).

С обеих сторон здесь представлена, следовательно, основа

საბუნების კერძი ***bul, bol**, სვამის კორიკი ვ თუი სოვო, კაკ ბასკი, **bur-di** "ბურია ბეღეგა, არბა", ბუკვ "კოლესა", ილი ბასკი. **bur-pil** "კოლესო", ილი გრუი. **bol** "კოლესო" (<***bol-bol**) კოკა ნე რასსმარირავემ. ოკამენევიში სუფიქსი (-**un**) სირიკო იზვიესენ ვ ბაია ოსობენო ვ ფორმე **-un (eg-un** "დენი" პრი **eg-un** "დენი", **lag-un** "დრუგ" etc.).

გრუი **tav-i** "გოლვა" სოდერჟიტსე თაკჟე ვ გრუი. **sa-sta-ul-i** "პოდუშ-კა" ვ ბასკი **stā**, ოტკუდა ვვიდოიტსე ოსნოვა***sta(+)** "გოლვა" (ს ნეაჟსიმ კონეჩნიმ ბასკი, პოკაჟანნიმ უ ნას ზნაკო პლუს ვ სკობკაჟ). ვ ბაია ეთი ოსნოვე სვამის ბასკი. **bu-ztan** "ხვისო", ბასკი. **a-zten** "ნოსლენი" <***a-ztan, ba-** "ბასკი, კრეი, უროლ **'ba-zstar** ვ ვოზმოსკო, ნავანიე დოლინა **Ba-ztan** კაკ სვამის კრეიწისე კ ვაჟადი იზ ეტყერე ოსნოვიწი პირენეისკი დოლინა არეალა.

თუიკ ობრამო, ს ობეიწი სტორი ზდესე ოკაჟივარესე პრედსტავლენი ოსნოვა **stā(+)** "გოლვა". ნალიჩიე პრეფიქსოვ, ვდელეაჟემი ვ დერივატაჟ ეთი ოსნოვი **stā(+)** ვაჟიკო ვ რეჟუბე ოსობო კომენტარი (სმ. ნიჟე).

პრეჟე, ემ პრისტუპიტე კ ეთო კომენტარიო, რასსმარირ, ოდნაკო, ვოპროს **stā(+)** ობოჟნაჩენი ლბა (კაკ ვოზმოსკო ობრამოვანი ოტ კორნი **bul**). ვ **stā(+)** ობ ეთო ობოჟნაჩენი ეიტამე სლედუიოე: ***šubl** "ლობ", "პერედნია ეაწი": ბასკი. **šubl** "ლობ", მეგრ. **skibu, skibu** "ჟერნოვ მელნიცი", ეან. **mskibu**, "მელნიცა", სვანი. **sgob** "პერედნია ეაწი"... ი დალე: "ოსნოვა... ხოროშო სვამის იზ დრ.-გრუი. ეჟიკა (ვ ფორმე უჟე **subl**)... კ სოოტნოშენიო გრუი. 1. ზან. / ოსნოვაჟ დე დრუიე პრევიდომე ოსნოვი. ანლაუტნიე **m//p** ვ ეანსკო ვტორიეჩნი. ოსნოვაჟ ოსნოვა პრესლეჟივარესე პო პროიზვოდნო **sgobin, sg(w)ebin** "ვპერედი,

კაკ ვიდიმ, ჯა ფორმე, ნაიბოლესე ბლიჟკოე კ ისოხოდნი (ჯა პრაფორმე), ზდესე სვამის გრუიწიკა, სოდერჟაჟა ეა ეაწიწი კონეჩნი ლატერალ. ს ეუეტო ოსნოვა **bul** ვ ბასკი. **buru** ვ გრუი. **bolo**, რასსმარირენიმ ვიწე, მი ვ კაეაწიე ოსნოვა პრესტავლემ, ოდნაკო, სავანიე ზდესე, ვ ეთი პრაფორმე ნე ***bl**, ა იმენო **šubl** (***šubl** < ***š**

šubl), ოტკუდა ვ სვამის რავიტიემ უდარენიე ნა პერვო სლოგე ი მოგლა სვამის პოზდნეიწი (უჟე) გრუიწიკა ფორმე **šubl-i**, კოტორა ვ სვანსკო ი სვანსკო პრეტერპელა რავლიეჩნიე ფონოპრეობრამოვანი ეა ეაწიწი სვამის სვანსკო ისოხოდნი [სრ. ნა ფონე გრუი. **dzahl** "სობაკა" სვანი. • **eh** (ბეზ ლატერალა) სვამის სვანსკო ეაწიწი • **ehw** პრი მეგრ. **d• ohog**, ეო გოვორი ო ბიწვიემ გრუიწიკო სვანსკო სვანსკო *** dzahal > dzahl** (გრუი.) ვ სვამის რავიტიემ უდარენიე ნა სვამის სვანსკო სლოგე.

ვ ბაია ნა ეთო მესტე პოსრედსტოვო ვნუტრენეო სრავნენიე ვოსტანავლივარესე სვამის "სობაკა" იზ ნავანიე ვიდრე: **u-da-gar<+ur-dagar** "ვოდნია სობაკა" /21/.

ნა სლოჟნიე სოოტნოშენიე ანლაუტნიე ზუიკოვ **š-sk-sg** მი ზდესე სვამის სვანსკო, კ სოჟალენიო, ნე მოჟემ.

პოსკოლკუ ჟე დელო კასაეტსე სემანტიეკო სტორონი თოგო ჟე სრავნენიე, სვამის თოგო ჟე კორნი ***bul** ვ ბაია ი ვ გრუიწიკო მი დრე პრაკარტ. ***šubul** სვამის სვანსკო პოსტავილენი ბი, ესტესტენო, ზნაეიე "გოლვა", ოტკუდა უჟე "ლობ", სვამის სვანსკო "პერედი" ი, ვოზმოსკო, "ლიეო".

В картвельских языках ***bul** как обозначение головы должно было, согласно этому, пойти гораздо дальше в сторону "лица" etc., нежели **buru** - по представлениям, во всяком случае, А. Товара и нашим.

Выше для баск. **aur** "передняя часть, фасад" мы ставили (как исключение соматическое значение) "лицо". Между тем, рассмотренный только что картвельский материал показывает, как будто, только "лоб" в качестве непосредственного соматического предзначения для "передней части", а **frons. frontis** соединяет в себе значения "лоб, лицо, передняя часть, фасад" и т.д.

Даже префиксальная часть глагола БаЯ образует в целом если не реликтовый, то во всяком случае непродуктивный мир. Тем более относительно к **именной** части БаЯ (где окаменевшие префиксы были впервые, так сказать, приоткрыты К.К. Уленбеком в составе сомато-группы, после чего все затонуло). Здесь следы префиксов, будучи установлены, указывают поэтому на безбрежные глубины истории БаЯ, из которых они нас достигли.

Но печатать именно таких глубин полностью лежит и на наших основах ***bul-u** "голова" и ***sta(+)**, дериваты которой содержат эти префиксы. Становится очевидным, что данные основы не только существовали как нечто синонимичное в общем прошлом БаЯ и КаЯ (да и впоследствии), но и (впоследствии же) разошлись таким образом, что: а) в БаЯ на своем прежнем месте и на своем "прямой" осталась основа ***bul-u**, тогда как основа ***sta(+)** ответвилась в сторону более абстрактных обозначений ("конец, край" и т.п.), б) в КаЯ же, наоборот, прежнее место унаследовалось основой ***sta(+)**, тогда как на долю БаЯ достались абстрактные ответвления ("конец") наряду с сокращением, сферой употребления.

Нечто подобное наблюдаем мы и тогда, когда обращаемся к древнейшим обозначениям колоса тех же двух языковых ареалов: обозначениям, которые, в первых, восходили бесспорно к этимону "голова", то-есть к тем же двум синонимичным основам, а, во-вторых, имели уменьшительно-аффективный характер, или, во всяком случае, тенденцию к нему ("головка"). В БаЯ в этой части возобладала основа ***bul-u**, притом практически вытеснив вторичную (так что следы этой последней если и есть, то угадываются с большим трудом), в КаЯ же, наоборот, монополюсный верх одержала основа ***sta(+)**.

И действительно, в БаЯ под **espiga** "колос" например в /9/ не найдено ничего, кроме **buru**, хотя и с крайне избыточным описанием всяких разновидностей, как **gal-buru**, **ogi-buru**, **arto-** и **arta-buru** "пшеницы", "початок кукурузы", где для **gal cp. gari** "пшеница", для второго композита **ogi** "хлеб", для третьего **arto** "кукуруза" и т.д. (Здесь же, конечно, стоит вспомнить о том, что суффикс **-u, -un**, содержащийся в **bur-u** "голова" имеет в БаЯ прежде всего уменьшительно-аффективное значение). Что касается основы ***sta(+)** "колос" в БаЯ, то показательно уже то, что здесь ее реконструкция приходится начинать с таких крайне отдаленных терминов, как "урожай, урожайя" и т.д. (ср. ниже всю цепочку значений этой же основы в КаЯ, начиная

"хлеб" и кончая "уборкой винограда").

В грузинском языке основа ***sta(+)** "колос" представлена термином **tav-** "головка", букв. "головка", поскольку такое именно, уменьшительно-обозначительное значение передается здесь, как и вообще в грузинском языке, через уменьшительные основы. Но с этим сравнено уже давно и сван. **šta(+), šda** "колос" /20/ и, собственно оправдывает наличие сибиланта или шипящего в архетипе ***sta(+)**. Как же, как полагаем, должно быть учтено и упомянутое только что **stveli < stveli** "уборка винограда", но также в некоторых местах Грузии "уборка хлебов, всех зерновых" или же "уборка урожая вообще" (как и баск. **u-** /23/).

По своей грамматической форме это слово в его исконном виде (**stveli** является явным образованием от ****stva** "убирать хлеба", однако сам такой глагол, насколько известно, в грузинском языке, во всех его диалектах, по-видимому, утрачен, то-есть его практически нет. Но зато в КаЯ по известному "Сравнительному словарю" акад. А.С. Чикобава известен глагол **stva** "отрываться" — например об осенних листьях и в других подобных смыслах.

Как бы ни поэтичны были эти смыслы и как бы ни дышала поэзией сама **stva**, понятно, что без хлеба ей песен своих не петь, что и песни-то все ее связаны с батюшки-хлеба, и это делает ей только честь. Переходя на жесткий и першавый язык грамматики, мы окажем, что **stva** "отрываться" (об осенних листьях) как раз и укрывает под собой исторически предшествовавшее **stava** "отрывать (колосья)" от ***sta(+)** "колос" через ***stawa (< stva)** (опять из-за ударения), откуда и **stva** "отрываться", где исторически выпал, исчез последний глагольный член (***stva** "отрывать колосья") этого семантического "трио" — и вот переход. Грузинской исторической грамматике, вовсе сравнительно не молодой, все это вовсе не противоречит, так как отименность глагола в этой грамматике может быть в принципе столь же старой, что и отглагольность имени.

Есть также основания полагать, что и в БД (баскские диалекты) форма **u-** имеет более реликтовые значения, чем "урожай" (типа "необмолоченные груды зерна, соломы", "хлеб на корню" и т.п.).

О раннем овцеводстве, связанном с ранним земледелием у басков, см. /24/. Но и это не все.

Для достаточно полного освещения этого вопроса о колосе нам, лингвистам, давно уже следовало бы обратиться к трудам великого русского лингвиста Н.И. Вавилова (безвинно погубленного Сталиным), к трудам его грузинского ученика акад. Менабде, а теперь особенно - к группе (в той же традиции) молодых грузинских лауреатов, которые демонстрируют картвельское происхождение североиспанских пшениц на молекулярном уровне, с помощью электронного микроскопа. А такие археологи по раннему земледелию, как Н.Я. Мещеряков, Лисицына, Чубинашвили и Кушнарева и целый ряд других, более современных? А такие опирающиеся на них лингвисты, как Вяч. Вс. Иванов и Г.В. Вакрелидзе? Ср. также /25/ и /27/.

Впрочем, нечто не менее важное содержится для нас и в обыкновенном

термине грузинских горцев крестьян **šnakvi**, что обозначает палочку, которую до сих пор эти горцы наматывают **колосья пшеницы** прежде чем **сорвать** их со стебля (понятно, что такой способ уборки урожая хлеба в наше время крайне редок даже в горах).

Все вышесказанное в данном разделе может быть представлено в виде крока, который дается нами в конце данной статьи. Самое основное, что πρέπει показать этот крок, сводится к следующему:

1) Изначальная принадлежность двух рассмотренных соматообозначений и их первых дериватов как картвельскому, так и баскскому членам сравнительно синонимия и переплетенность указанной пары еще на этапе продуктивных именных префиксов и раннего земледелия.

2) Постепенное и последовательное историческое разделение той пары обозначений по указанным членам сравнения: за БаЯ все более закрепляется одно из них с отказом от другого, за КаЯ - это другое с отказом от первого. На этапе "личности", то-есть первого аналитического однозначно-возвратного разрыва указанные два обозначения уже, по-видимому, бытуют раздельно.

3) Глубокая древность распада соответствующей общности языков предполагает не только выявлением продуктивных именных префиксов, но и земледельческим характером одной из пар дериватов ("колос"), а также **избирательностью** картвело-баскской связи в этой паре и в самом раннем земледелии (ср. также /24/ о раннем овцеводстве).

Такая избирательность в частности означает, что, когда картвельские и баскские вступили в этап производящего, земледельческого хозяйства, то они были связаны языковой общностью только или прежде (больше) всего друг с другом, а не с каким-либо третьим языковым членом. Ведь сами-то эти рассмотренные обозначения колоса, производные от термина "голова" (уже не говорим о способе уборки), являются избирательными, не находящими корреляций в других языках. А наличие например типа **tav** "вершина горы" или типа **sal** "голова" или типа **šar** "шар" в тюркских, персидском, русском и т.д. языках ничего в этом смысле изменить не может.

Между тем, ряд других земледельческих терминов, особенно именные самих злаков, не является избирательным (специфическим) для баскского и картвелов, принадлежа не только многим северо-кавказским языкам, но и индоевропейским, а также афразийским/26/. Правда, и этот вопрос в свете изложенного, то-есть в свете этой неожиданно обнаруживаемой избирательности заслуживает дополнительного изучения, ср. вновь /27/.

Вернемся к исходному пункту нашей статьи - к вопросу о происхождении загадочного компонента **aur** в составе баск. **aur-pegí** "лицо" и ко всему, что с ним связано: ронк. **aur-pegí** "подглазья", баск. **aur** "передняя часть" "лицо", **aho** "рот", **ahur** "впадина ладони" и т.д. Со звуковой стороны отличительной чертой всех этих единиц является встреча в них двух гласных, сильно оппозированных.

Наиболее в данном случае оппозированный гласный - и - в начальной

... после **b-** отличается в БаЯ тягой к опорному заднеязычному: ср. баск. **bur-di id.** "горная повозка, телега" < **bur-di id.**, баск. **gur-pil** "колесо" < **bur-pil**, **gurpitz** "земляничное дерево" < **burpitz id.** (все это сродни современному опорному согласному в известных формах типа **werra** < **gwerra** < **guerra** "война" или **wasconia** > **gwasconia** > **gascogne**). но этот согласный **-u-** в том же положении может вызывать в БаЯ и элементарное падение предыдущего начального **b-/m-**: ср. баск. **u-dar-e** "груша" < **bu-dar-e** (ввиду баск. **ma-dar-i id.**, где начальный билабиальный сохранился. И падение еще более возможно в БаЯ тогда, когда билабиальному согласному (векст) в свою очередь предшествует гласный, особенно фонетически аспираторный **-a-**, то-есть тогда, когда билабиальный согласный оказывается перед **-u-** после **-a-**. Падение такого билабиального создает нежелательное стечение (нежелательное стечение) гласных : **a-u**, часто заполняемое в БаЯ вставкой, то-есть развитием между данными гласными аспирата (ввиду) вообздето в "стыке" ао может, наоборот, развиться и **-b-** рядом с **h/g**).

Уже сам звуковой состав типа **ao**, или особенно **au** наводит, таким образом, на мысль о возможном присутствии здесь в прошлом интервокального билабиального согласного, то-есть **-b-/m-** и на мысль о праформах типа ***abo**, ср. в /9, с.271/ под **boca: abo** "рот" рядом со столь же распространенным в БД ао, **ago, aho/u**, ср. также биск. гил. аи "рот" и далее в вариантах с артиклем: **aboa, abua** (рядом с аоа, **agoa**), **aoba, aba, auba** (и далее далее здесь же в композитах).

Такой подход (через ***abur**) к нашему вопросу о "лице" в БаЯ на первый взгляд может казаться слишком рискованным, но окрывает уже тот факт, что при таком подходе мы вновь сталкиваемся со столь известным уже нам корнем **+bui**, который уже не в значении "голова" или тем более "хвост" и т.п., но в значении "круг, шар", откуда - не только приводившееся уже баск. **bur-pil** "колесо" и баск. **bur-di** букв. "колеса", но и баск. **bur-u** "голова", букв. "шар". также баск. (суф.) **bui-ar** "легкие", букв. "шары" и т.п.**.

Итак отправляемся от **+a-bur** "круг, шар", что предполагает первично-префиксальный характер первого гласного данной праформы, ср. нечто подобное в составе уже рассмотренного выше баск. **a-zten** "последний", ср. баск. **a-dur** "сплона" при корне **dur-** "вода" в составе гидронимов типа **dur-** в современном Дуэро, далее баск. **a-dar** "рот" откуда упомянутое уже баск. **ma-dar-i, u-dar-e** < **bu-dar-e** "груша", букв. "рогулька" по форме груши, напоминающей рог, рожок.

Со стороны семантики такой подход дает нам возможность объяснить прежде всего загадочное ронк. **aur-pegí** "темные подглазья, темные круги вокруг глаз" (= исп. **ojeras**) как букв. "кружков глаза", "с кругами глаза", поскольку, например, о **jeras** - это и есть круги вокруг глаз или полукружья под ними.

Далее мы получаем возможность истолковать баск. **ahur** (< ***a-bur** "впадина") как "круглое углубление" (в ладони), а баск. **aho, ahuK** < ***a-bur** "рот" в том же самом образом, "круг, круглое углубление". В этой связи уместно вспомнить

о грузинском глаголе **xur-va/bur-va** "крутить, вертеть, окружать" благодаря форме криши древних грузинских домов груз. **sa-xur-av-i** "крыша"/**sa-bur-av-i** "круглое покрытие", а также у Н.Я.Марра **bur-av-i** "крыша", наконец у него же важный культовый термин груз. **ta-bur-av-i** "класть деньги, подарок на голову умершего", где Н.Я.Марр же усматривает баск. **buru** "голова", что, однако, ошибочно, так как в действительности это ***tav-bur-va** букв. "голову (**tavi**) окружать" (то-есть обходить вокруг покойника: такой обычай везде сохраняется в Грузии по сей день). Сходство чередования согласных **x/b** в груз. **xurva/burva** чем-то подобным в Бая (**ahur/abur**) является, на наш взгляд, совершенно случайным.

Далее баск. ***aur** "лицо", стоящее за современным баск. **aur** "лицо, передняя часть", если оно не восходит к обозначению рта, может быть возведено также к ***a-bur** "круг", ср. груз. **saxe** "лицо, образ" с армянско-шумер. **sag** "голова" (собственно, идея круга заключена уже и в рус. **облик**, облик, употребляемых в значении лица).

Теперь вернемся, наконец, к баск. **aur-pegí** "лицо" с его загадочным первым компонентом и к тому требованию Л. Мичелены, по которому в составе этого компонента следует допускать согласный **-t**. В соответствии с данным требованием и уточняя нашу праформу, мы сейчас вводим в нее на правах суффикса основы этот согласный **-t**: ***a-bur-t** "круг, шар", ср. особенно груз. **burti** "мяч", а также первый компонент в баск. ***burt-bil** "колесо", откуда баск. **bur-pil** с глухим /p/, продиктованным тем же суффиксом в исходном первом компоненте. Баск. **aur-pegí** "лицо" согласно этому должно восходить к ***aburt-begí**, где для первого компонента мы стоим перед выбором между двумя бывшими омонимами: ***aburt** "лицо" и ***aburt** "рот" и, конечно, очевидно, предпочесть второе в силу принципа большей простоты.

Баск. **aur-pegí** < ***aburt-begí** должно было некогда буквально означать "рот-глаз", как это и постулировал в свое время Карл Боуда в виду армянско-кал. **kal** "лицо" букв. "глаз-рот" и т.д.

Корня ***bul**, наличного в составе прототипа ***a-burt**, нет, казалось бы, в груз. **piri** "лицо", как и в других названиях лица КаЯ, равно - в груз. **pot**. Однако, оба грузинских **piri** (с глоттализированным, а не с обычным **p**) восходят, как полагаем, к ***bili** от корня ***bil**, обозначавшего изначально круг, шар, а этот корень в Бая представляет собой обычную разновидность корня ***bul**, ср. баск.

biri-bil "круг, круглый" < ***bil-bil**. ср. далее второй компонент в известном нам **bur-pil** "колесо", восходящий к ***bil**, равным образом в составе баск. **mustupil** "рыльце, hocico, далее ср. баск. **uka-bil** "кулак", букв. "рука-шар" наконец баск. **bir-ika** "легкие" < **bil-ika**, букв. "два шара" = груз. **piltwi** "легкие" букв. "два шара" с тем же **pil** < ***bil** "шар" и т.д.

Попытка притянуть к баск. **birika** санскр. **rika** "легкие" не совместима

и самим принципом внутреннего сравнения, хотя Баск. *ka<eка, (согласно /2/) очень спорно даже в значении "один" и совпадает как раз с снскр. eka "один" - по-добно тому, как груз. **musti** "один" совпадает с снскр. **musti id**.

Корень *bul/bil БаЯ находит, таким образом, свои материальные корни не только в груз. **piri** "лицо" и **piri** "рот", но и во втором компоненте груз. (импудативного композита) **tol-piri** "лицо", букв. "глаз-рот". Сам же этот композит входит в кавказский тип обозначений лица, который в отличие, в отличие от латино-романского, характеризуется не только наличием подобных композитов, но и как видим здесь, как раз их связью с омонимичными обозначениями лица и рта. Это последнее дает нам возможность прибегнуть к следующему, уже типологическому сравнению структур:

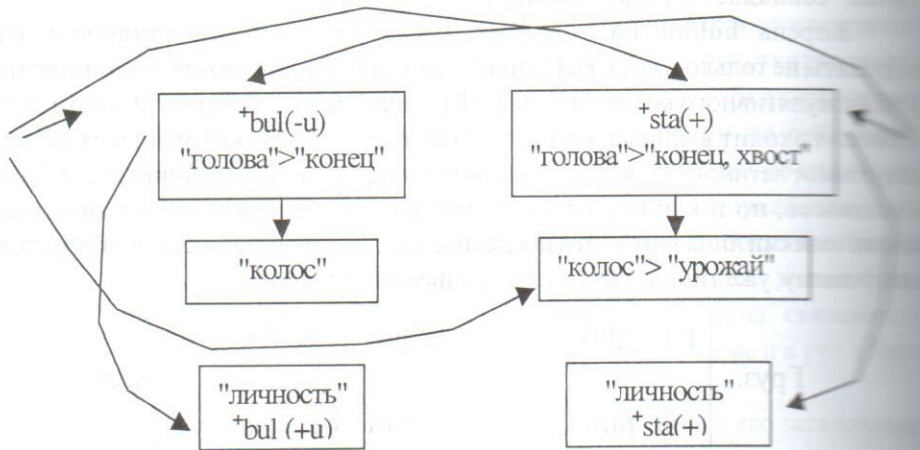
Груз.	piri - piri	+aburt - +aburt	Баск.
	tol - piri	+aburt - begi	

Самая подобная омонимия обозначений лица и рта способна, естественно, породить и подобных композитов, но также и такого их структурного типа (которого не выявленного, как будто, в научной литературе), в котором один из омонимов просто уточняется в отличие от другого с помощью своего значения: ср. груз. **pir-saxe** "лицо", где с помощью **saxe** "лицо", "образ" как уточняется уточнение предыдущего **piri** "лицо" в отличие от **piri** "рот". В Баск. соответствующий пример имеем вне данной сферы в виде баск. **egu-zki** "солнце", где с помощью **zki** "луч, сноп света" (баск. **izki**, груз. **sxivi**) уточняется баск. **egu** "солнце" в отличие от баск. **egu (n)** "день".

Омонимия того же рода может, конечно, оказаться и первоисточником для подобного рода смешений и подмен как в среде носителей данного языка, так и при заимствовании. В частности в языковом отражении ситуации падения могла сыграть свою роль именно подмена обозначения лица у басков омонимичным обозначением рта ("впасть вверх ртом" к тому же живописнее, чем "вверх лицом"). Подобная подмена могла сыграть свою роль и в появлении исп. **caer boca arriba** "пасть вверх".

Груз. **cxvir-piri** букв. "нос-рот" с отрицательной коннотацией ("морда") возникло, конечно, в результате иных потребностей, нежели желание избежать подобной омонимии. И это говорит о достаточной широте "сферы порождения" подобных композитов.

КРОК

Примечания:

* С годами становится все очевиднее, что Л.Мичелена был крупнейшим из баскологов прошлого (по меньшей мере) века. Уже не говорю о том, что в международном масштабе заочно воспитал целую плеяду новых баскологов, начиная с меня и кончая японцами.

** Согласно /11/ баск. **bul-ar** означает "женские груди" и лишь во вторичном значении "грудь вообще", то-есть по существу мужская. Но как объяснить общность сулетинского **bul-ar** "легкие" и общеваскского **bul-ar** "женские груди"? Отвлекаясь от всякой эротики, мы не видим здесь другого объяснения, кроме исходного "шары" (хотя в этом А.Товар не был с нами согласен, судя по его последнему письму к нам). Значение "кгур" прослеживается, полагаем, и в баск. **ur-te** "год" < **bur-te** (вновь здесь происхождение **b**- перед **-u**), букв. "период (оборота) солнца", при столь же частом типологическом прямом обозначении года через солнце: баск. **er-di** "рождество", букв. "новое солнце" при нем **Jahr**, англ. **year**, "год" (к "солнцу" в виду рус. Ярло "бог солнца" и т.п.).

Использованная литература:

1. Сообщение Ю.В.Зыцаря, // Труды VII, МКАЭН, т.5. М., 1971, с. 79-808.
2. L.Michelena. Fonetica historica vasca. S.Sebastian, 1961, pp. 95 - 100.

- 3 Yu.Zytsar. Correspondencia Zytsar-Michelena // FLV, N 86 (2001), pp. 111-122.
- 4 E.Lewy. Kleine Schriften. Berlin, 1961.
- 5 G.Chantladze. Designaciones del rostro humano en vasco y en georgiano. FLV N 26 (1977), pp.207-213.
- 6 В.И.Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка. М.-Л., 1958 (Изд-во АН СССР).
- 7 И.Х. Дворецкий. Латинско-русский словарь, Изд.3, М. 1986.
- 8 П.В. Ернштедт. Египетские заимствования в греческом языке, М.-Л., 1953.
- 9 P. Mugita Berrondo. Diccionario castellano-vasco, Bilbao, 1965.
- 10 R.M. de Azkue. Diccionario vasco-espanol-frances. 2-a ed. (sine 1.), 1948.
- 11 X.Kintana et al. Hiztegia 80 vasco-espanol y espanol-vasco, Bilbao, 1980.
- 12 H.Naarman. Basque ethnogenesis, acculturation and the role of language // FLV N 77 (1998), pp.25-42.
- 13 В.Г.Гак, К.А.Ганшина. Новый французско-русский словарь, М., 1994.
- 14 П.Я.Черных. Историко-этимологический словарь современного русского языка. Изд. 2-е, тт. 1-2, М., 1994.
- 15 Испанско-русский словарь, под ред. Д.В.Кельина. М., 1964.
- 16 J.Corominas. Breve diccionario etimologico de la lengrua castellana. 2-a ed. 1967.
- 17 Испанско-русский фразеологический словарь, под ред. Л.В.Левинтовой, авторы: З.И.Левинтова и др. Л., 1985.
- 18 Н.Н.Чебоксаров, И.А.Чебоксарова. Народы, расы, культуры. М., 1985.
- 19 A.Tovar. De bruces//en el libro: A.Tovar. El euskera y sus parientes. M., 1959, pp. 117-126.
- 20 Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков. М., 1964.
- 21 Н.Я.Марр. Баскско-кавказские лексические параллели. Тбилиси, 1987 (особенно приложение # 1 и Введение Ю.В.Зыцаря).
- 22 V.Sarkisian, La etimologia euskerica de bukatu. terminar. FLV, N 76 (1997), pp. 355-360.
- 23 Ф.Хайнц, З.А.Сарджвеладзе. Этимологический словарь картвельских языков, Тбилиси, 1990 (на груз.яз.).
- 24 Yu. V.Zytsar, Ts.G.Chajnashvili. Pour quelques comparaisons kharthvelo-ques du domaine du lexique d'eleavage. //FLV, N 53 (1989), pp.37-44.
- 25 Ю.В.Зыцарь. Теория Гамкрелидзе-Иванова и картвело-баскская гипотеза. // Известия АН Грузии, 1989, № 3, сс.165-168.
- 26 A.Tovar. Gargoris y gari, garagar. // en el cit. libro de A.Tewur, pp.141-142.
- 27 Yu.V.Zytsar. Reflexion sobre la teoria vasco-caucasica. //FLV, N 66 (1994), pp. 219-226.

Несколько дополнений

Ознакомившись с вышеизложенным еще в рукописи, некоторые читатели выразили нам сомнения в методической правопривности и надежности наших реконструкций в виду наличия в языках таких слов, как лат. **bulla** "пузырь, шип" (юж.-фр. **bola** > исп. **bola** /Л6, р.100/), греч. **bolos**, или англ. **ball** "мяч" в и-е. области, а также таких разновидностей того же корня, как англ. **bill** "шпатель". К тому же, согласно этим сомнениям, здесь речь идет скорее всего о чуждом имитативном, следовательно - о материале, вообще сомнительном, ненадежном или даже неприемлемом для достаточно глубоких реконструкций.

Из того многого, что можно было бы сказать на это, ограничимся следующим. И-е. материал вида лат. **bulla** представляется нам подобными плавающим на поверхности обломкам на фоне той фундаментальной глубинной конструкции в БаЯ и КаЯ, которая очерчивается выше в данной статье. Она представляется способной осветить действительную природу, характер и происхождение тех же хотя бы самих "обломков". О мощности этой конструкции говорит, в самом деле, уже количество, а также социальная важность производных от корня **bul** в БаЯ и КаЯ при "завязанности" их в один исторический узел-блок с параллелями от корня ***sta(+)**.

Число производных от этого корня раскрыто нами далеко не полностью даже среди префиксально-именных: ср. например дополнительно баск. "голова" букв. "голова камень", где вновь имеем из **-buzta** "голова" к корню **zuzta**.

Уже это снимает какие-либо сомнения относительно, в частности, пригодности такого материала для лингвистических реконструкций независимо от не/признания его имитативного характера. Само же признание имитативного характера не может, думаем, внушить какие-либо сомнения еще и по другим причинам. Ведь, в принципе, далеко не все "имитативы" способны, так сказать, отпугнуть глубокого компаративиста, как это видно из всей практики лингвистических сравнений. Потому что далеко не все "имитативы" относятся к классу, допустим, представленному рус. **цапать** / груз. **cara** "писать" (исчезнувший) или рус. **мама** / груз. **mama** "отец". Да даже и не выходя за пределы русского языка вида **мать.мама**, вспомним о том, что в и~е. области никто еще не отказывается от сравнения между собой таких единиц, как рус. **ма-ть**, лат. **ma-ter**, нем. **Mu-tter** и т.п. (и от выведения соответствующего и-е. архетипа) на том основании, что корень **ma** здесь является безусловно имитативным (ср. нем. **Lallworter**) и повторяется не только в груз. **mama**, но и во многих других родственных языках ("инверсное", так же, значение груз. **deda** "мать, женщина" вряд ли не сопоставимо, однако, с груз. **gutnis deda** "женщина-пахарь, старшая из пахущих женщин", букв. "плуга женщина, хозяйка").

В случае: рус. **ма-ть** и т.д. речь идет об и-е. праязыке, одном из обычных праязыков, хотя и резюмирующем громадное количество наиболее распространенных языков Афревозии. Самый обычный же язык восстанавливается и в афревозийской компаративистике, но здесь в данной связи уже обсуждается и такой глобальный вопрос, как "был ли человеческий язык изобразителем (т.е. и-

... (imitativa) в своих истоках", то-есть, иначе говоря, не начиналась ли вообще человеческая речь с имитативности. Да, собственно, и и-е. области такой вопрос все же не чужд, начиная по крайней мере с Г. Шухардта.

Но если так, то спрашивается, какие же сомнения и какие претензии могут быть предъявлены к такой исключительно имитативной области (того же региона Средиземноморья и Евразии), как область БаЯ и КаЯ и притом - к реконструкциям, основанным прежде и больше всего на внутренних сравнениях в каждом из этих двух членов порознь?

Уже сами концепты круга и шара кажутся сопоставимыми с округлостью губ, слатеральной билабиальностью корня (ср. русский имитатив буль-буль - булькать). Но наши реконструкции ставят нас и перед другим, гораздо более глубоким и важным вопросом; как с этим могут быть связаны такие фундаментальные реалии денотации, как солнце и голова - это, повторяем, неслучайно души древнего человека? Хотя и перворожденные (так сказать с лингвистической стороны) билабиальностью, обозначения солнца/головы, как кажется, могли бы стать эталонами для обозначения всего остального круглого и шарового. Кроме того, здесь прощупывается, как будто, скорее некий сферизм, чем линейность семантических сдвигов (то-есть чем перенос значения одного денотата на другой). Но первичное параллельное или равноправное приращение одного и того же имитатива (звукового средства) к чемуто столь формному (столь "формно", лишь внешне подобному), как солнце и голова, а тем более оказионально к любым другим "подвертываемым" их подобиям - это уже казалось бы чем-то уже не очень обычным для праязыковых реконструкций, не только с технической стороны, но и с концептуальной.

А между тем этимологически отношение сюда как солнца, так и головы вполне очевидно: в упомянутом уже баск. **ur-te** "год" < ***bur-te** значение периода, времени годового оборота передано, собственно, суффиксом **te**, как это известно и общепризнано, а корень, предшествующий этому суффиксу, очевидно устанавливается в значении ("год" <) "солнце" уже через бискайскую формаль **Egu berri** "Рождество", букв. "новый год" < "новое солнце" (при баск. **egu-zki** "солнце" и т.д.), ср. также ниже баск. **egun** "день" и все, что вытекает в связи с обозначением дня и года. (О частоте падения билабиального корня в начальной позиции не приходится и говорить: ср. выше **u-zta** в разных значениях при **bu-ztan** "хвост" или баск. **ollo** "курица" при исп. **polio** "цыпленок", баск. **okela** "ломоть, кусок пищи" - к лат. **bucca** согласно /2/ и т.д.).

Таким образом в виде этого корня ***bul** и его производных вновь мы видим лестницу, уходящую в бездонность веков, или точнее, две лестницы (в БаЯ и в КаЯ), медленно расходящихся из одного начала, но продолжающих расходиться и дополнять друг друга (см. сравнение с лестницей уже у нас в работе : **Yu.VI, Zytzar. Escalera de compuestos de tipo mujer-atura en el vasco // FLV. N 49 (1987), pp.15-28**). Существование таких лестниц связано с особым, неповторимым архаизмом БаЯ и КаЯ и с их направленной выше избирательностью по части, в частности, комплексов,

подобных выявляемым выше, что тоже говорит против указанных сомнений. Такой же неожиданной, как "солнце-голова", кажется связь значений "розы" и "волосы", известная тому же К.К. Уленбеку в баскском слове **a-dar**.

Независимо от имитативных начал корня ***bul**, наличие этих материальных коррелятов, как и корня ***sta(+)**, в и-е. и других языках в первую очередь связано, конечно, не с имитативностью, а с существованием в отдаленном прошлом некоего корнесловного фонда, общего у языков в языковых семьях Средиземноморья и Евразии и состоявшего не только из наиболее древних заимствований, но и других более существенных и существенных единиц. Наличие такого фонда, давно уже принимаемого в крайней мере медитерранистами, стало получать все больше, хотя зачастую и имплицитное признание во времена, близкие к нашему, на фоне особенно развития ностратики, а затем и практической глобалистики, то-есть компаративистики моноглоттогенеза.

За неимением места для лучшего примера (а он относится к области числительного "один" и будет приведен нами в другой статье) обратимся к следующему, показывающему все же о каком фонде идет здесь речь. По некоторым аналогиям затронутые выше обозначения солнца и дня в Баскском спрашиваются на следующее деление: **eg-u** "солнце"/**eg-un** "день", где **-u** и **-un** (в силу обычного падения конечного носового) являются предположительно вариантами одного и того же аффективного суффикса, некоего окаменевшего, а часть ***eg** - корнем "солнце", ср. этот же корень в баск. **eg-i** "правда" и в диалектном баск. **ekh-i** "солнце", где конечный согласный **-i** видимо, из **-g** в порядке оглушения последнего как конечного еще до того, как здесь произошло общее для Баскского приращение к данному корню артикля **-i**.

Сравнение К.К. Уленбеком корня ***eg** "солнце" с баск. **beg-i** "солнце", семантически понятное, лишено, однако, какой-либо перспективы в компаративном поиске, как внешнем, так и внутреннем. Из многочисленных возможных внешних коррелятов наиболее близок к этому ***eg** "солнце" тип **deg** с начальным зубным, представленный с картвельской стороны прежде всего сванским **la-dey** "день", а с и-е. германскими формами типа гот. **dag**, нем. **Tag**, англ. **day** (и далее вплоть до рус. день), из кавказских ср. еще кабар. **дыгъз**, абх. **тыгъз** "солнце", а также с вибрантом на месте начального зубного лезгин. "солнце", далее с префиксом лак. **ба-ргъ**. арч. **ба-рхъ** в том же значении и т. д. 20. cc. 75-76.

Как видим, все это сводится к звукотипу **+deg** корня, но дальнейшие исследования приводят в и-е. Области к праформе без начального согласного вообще, то-есть к типу **+agh** "день" (J. Pokorny. IEW. Bern, 1959), а в картвелистике, напротив, к типу без корневого гласного, то-есть к **+dye**, которая и выглядит в современном грузинском и почти так же в занском /20. 1966. Баскская форма **+eg** оказывается в силу всего этого как бы в середине между **+agh** и **+dye**, вызывая к праформе **+deg** вместе с полногласной сванской, лезгинской, готской и т. д. и к реконструкциям пионера и-е. сравнений Боппа.

Какое бы решение в конечном счете ни получила эта проблема с учетом баскского компонента, мы видим, во всяком случае, что это **единая проблема** как для БаЯ и картвельского языкознания, так и для и-е. лингвистики, проблема некоего **общего фонда** соответствующих языков.

Полагаем, что то же самое относится и может быть сказано о тех словах, которые представлены в БаЯ термином **argi** "свет, светлый", который вслед за Лакбом и Лакомбом принято считать до сих пор заимствованием из и-е. ми-ра. В связи с допущением о том же фонде это оказывается под большим вопросом.

Баск. **argi**, хотя и восходящее равно к "солнцу", но, как на это указывает современное значение, было связано также, возможно, о понятием солнечного пространства-неба (ср. в грузинском уже хотя бы **m-ze** "солнце" при **ze** "верх, небо"). Но в одном из диалектов БаЯ (судя, если не ошибаемся, по словарному приложению Салаберри) было зафиксировано слово **zo-har-di**, где часть **hardi** приводит впечатление суффиксальной разновидности того же **argi**, разновидности ***ardi** "светило, свет"; но это находит уже свои совершенно определенные корреляции в урартском мире: ср. в частности урарт. **šel-ardi** "луна, светилы", где по Г.А.Меликишвили **šel** "ночь", а **ardi** "свет, светило", ср. в Урарту и в Арди-ни (Мусассир) при верховном божестве урартийцев **haldi** в баскском имени просто имеем вариант того же **ardi**.

Оближение баск. **zohardi** с таким и-е. теонимом, как **Сварог** составило бы уже гораздо более сложную гипотезу. Но если взять корень ***(h)ar** "свет" < "солнце" тех же слов **argi**, **ardi**, **haldi**, то он заставляет вспомнить об уже известной нам группе: яр (ило), нем. **Jahr**, англ. **year**, к которым для иллюстрации того же фонда добавим теперь груз. ***war** "талиман, крест" < "солнце" с усилением палатального анлаута и-е. форм, ср. палатальный в имени Юпитера при усилении в имени Зевса и т.п. Бессуффиксальную форму корня ***(h)ar/*(h)al** имеем в груз. **awal** "завтра" и префиксальную - в баск. **bi-har** "завтра". К солнечному пространству в БаЯ, помимо груз. **(m)ze**, возвращает нас и в самом БаЯ связь слов **goi** "верх, небо" и **goiz** "утро, утром", где в инструментальном падеже стоит то же **goi**, но в значении "свет, солнце".

Исконность в КаЯ, равно в БаЯ, ряда единиц упомянутого фонда фиксируется в частности картвельским обозначением головы (груз. **tavi** etc.), которому в тюркских языках соответствую названия горы и горной вершины: если здесь имело место заимствование, то, как видно из нашего материала по варианту ***ta(+)**, оно могло быть сделано скорее тюрками, но никак не картвелами. Однако, груз. **cxra** (<"соxara?") "девять", а особенно сван. **čxara** /20, с.232/ заставляет глубоко задуматься - не только в виду чуваш. **toxar** "девять", но и того факта, что именно 9 является великим числом всех тюрков. Поразительным в том же смысле является груз. **kal-max** "форель" в виду фин. **kala** "рыба" и чуваш. **max** "рыба".

В некоторых случаях мы имеем дело с лексическим фактом евразийского безпреувеличения масштаба в отношении которого трудно и даже невозможно допустить его распространение минуя цепные заимствования, миграцию

слова и т.п. Здесь важно подчеркнуть, что мы все же можем использовать подобные лексические факты в наших сравнительных операциях, особенно по части языков - изолятов, не ожидая общего прояснения статуса этих фактов их происхождения и глубокой истории.

Возьмем как пример баск. **lag-un** "друг" (при баск. **adis-kide** и которое по Р.Лафону происходит из **adin 'es kide** "сверстник"). Так же как анализированное **eg-un** "день", это баск. **lag-un**, содержит бывший суффикс **-un** (аффективность или ласкательность которого столь соответствует в данном случае лексическому значению "друг"), ср. в кетском языке (на Енисее в Сибири) этот же корень уже без суффикса и в значении "человек", а также примером равном испанскому **vecino** "соплеменник, сосед, односельчанин". Если мы допустим, что такие же значения имело некогда и баск. **lagrun**, то у нас появляется возможность подойти к прохождению загадочного баск. **lagrun** "суббота" (как кальки с латинского **dies mundiana**), следуя при этом за работами Л.Мичеленой /2/.

С кавказской стороны этим же корнем занимался, еще как дебютант, абхазский ученый В.А.Чирикба в его работе *Общекавказское lag/lab "рад, мужчина"* // Известия АН Грузии, 1980. № 2. с.138 сл. Однако, уже кетский язык показывает гораздо больший масштаб и большую сложность проблемы. В работе Ю.В.Зыцаря о названиях раба, слуги и т.п. в картвельских и баскском языках (там же, сс.131-137), комментирующей статью В.А.Чирикба, этот масштаб сложности раскрываются с привлечением уже китайского и еще более отдаленного и экзотического материала. Но дело не ограничивается и этим известным сообщением нам акад. Вяч.Вс.Иванова к тому же корню в и-е. мир: восходит даже русский глагол *ле-ле-ять*, то-есть как бы "пестовать, любовно и дружески воспитывать" (например, ребенка), "ласкать", ср. с другой стороны *и-е. этноним ле-лег-и*, где видится удвоение корня **leg** в значений скорей всего "человек".

Представляется, что, независимо от статуса корня **lag** в современной лингвистике, басколог, который ознакомился бы с этим материалом и занялся им, мог бы очень много извлечь для своего предмета.

Мы закончим возвращением к баск. **mustur** "мордочка, ральде" и **hocico, mustu-pil** (с чисто фонетическим, то есть ассимилятивным, думается, оглушением анлаута второго компонента). Часть **-ur, -u** в составе **mustu** является вариантом известного уже нам суффикса **-un, -u**, корень же ***must**, хотя и более фонетически, чем семантически соотносится с груз. **maš-i** "кулак", поскольку обе эти единицы, как ни поразительно, являются почти фонетическими разновидностями от груз. **burti** "мяч", баск. **burdi** "кулак" (в исходе "шар"). Совпадение с санскр. **mušti** "кулак" у груз. **mušti** не может следовательно, объясняться предположением о грузинском заимствовании санскрита: грузинское слово является исконным и, скорее всего, более древним.

Те же (обе) единицы возникли, понятно, в результате не только мезо-начального **b-** на **-m**, но и ассимиляции вибранта перед зубным внутри слова.

Среди примеров такой ассимиляции известно **belaus-tegi** "перекресток" < **belau-tegi**, где **tegi** "Место", а **belaur** "колено", ср. вариант **belaur** и др. оба согласно К.Боуда из ***bela-buru** букв. "ноги голова" (где ***bela** "нога", а голова выражено через известное нам уже **buru**). Здесь падение конечного согласного компонента **buru** между /a/ и /u/ ср. с тем, что мы наблюдаем выше для нашего архетипа ***aburt**. Для ***bela** "нога" К.Боуда приводит аналог вида ***la** в кавказских языках, выделяя **be-** в качестве префикса, например в баск. **be-so, be-larr-i** и т.и.

იური ზიცარი

ბასკური ენის ზოგიერთი სომატური ტერმინის წარმომავლობისათვის („სახე“ და სხვ.)

წარმომში შეპირისპირებულია ბასკური: **aurpegi** (< **aburt-begi**; „პირ-სახე“, **burt** „თავი“, **begi** „თვალი“, **burt-bil** „ბორბალი“, **a-burt** „წრე, პირი“... და ქართველური: „ბურთი, დაბურვა, პირი, თოლ-პირი“ და სხვა-სხვა ფორმები; წარმოდგენილია სათანადო ფუძეთა შესაძლო ისტორია.

ოთარ მიქიაშვილი

**რუსული ენის გავლენის შედეგებისათვის
ქართულ დიალექტურ მეტყველებაზე**

XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველო შეიერთა რუსეთმა. ნულმა მოვლენამ იმთავითვე განაპირობა ქართულზე რუსულის სერიოზული გავლენა, რაც თითქმის 200 წელს გაგრძელდა.

წინამდებარე წერილი მიზნად ისახავს იმის გარკვევას, თუ რა ვითარებაში ქართულზე რუსულის გავლენის თვალსაზრისით ქართულ დიალექტურ ტექსტებში.

გამოცემული დიალექტური ტექსტების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ III გვერდის მოცულობის მასალაში (გიგინეიშვილი, თოფურია, ქავთარაძე, 1961) გარდა სოჭელ ქართველთა მეტყველებისა, 100-მდე ლექსიკური ერთეული (რუსული სიტყვა) დაფიქსირებული, ზოგი მათგანი უცვლელი სახით (უცვლელ-სობა), უმრავლესობა კი ცოცხალი ქართული მეტყველების ნორმათა მიხედვით სახეცვლილი, ზოგიც — ქართული სიტყვაწარმოებაში მონაწილე:

რუსულ სიტყვათა უცვლელად შესვლის ნიმუშები:

გარადავოი — городской (მობ.), ვედრა — ведро (მთიულ.), ტარელკა — тарелки (მთიულ.), რეიკა — рейка (მთიან.), პრიკაზი — приказ (კაბ. ქიზიყ.), კალხოზი — колхоз (ინგილ.), ფეჩი — печь (ფერეიდ.), გრანიცა — граница (ფერეიდ.), ზაბასი — запас (ქართლ.), პეტრუშკა — петрушка (ქართლ.), როზგი — розги (გავახ.), ატკაზი — отказ (მესხ.), მალადეც — молодец (აჭარ.), აკოშკა — окошка (გურ.), რამკა — рамка (იმერ.), პოდვალ — подвал (აჭარ.)...

ქართული მეტყველების ფონეტიკურ კანონზომიერებათა შესაბამისად სახეცვლილ სიტყვათა ნიმუშები:

სუდია — судья: $\text{ья} > \text{ია}$ (მობ.), ბუზიკა — музыка: $\text{м} > \text{ბ}$ (თიან.), ტაჭკა — тачка: $\text{чк} > \text{ჭკ}$ (კახ., ქიზიყ.), ოტკა — водка: $\text{-дк} > \text{ტკ}$ (მობ.), ტოლგი — торг: $\text{р} > \text{ლ}$ (აჭარ.), კასრული — кастрюля: $\text{тр} > \text{რ}$ (იმერ.).

პიტონიკი — питоник: $\text{მნ} > \text{ნ}$ (ლეჩხ.).

ნახესხებ სიტყვათა ქართულ სიტყვაწარმოებაში მონაწილეობის ნიმუშები:

გაპოლილი — пол (კახ. ქიზიყ.), გასაგულავებლად — гулять (მობ.), ვაფენობა — война (აჭარ.), სადაჩო — дача (გურ.), გაკრასკული — красавец (რაჭ.), დაბურავებული — бурав (რაჭ.) და ა. შ.

სტრუქტურული ხასიათის რუსიციზმები ანუ სინტაქსურ-სტრუქტურული კალკები ქართულ დიალექტებში არსებითად არ დასტურდება, ანუ რუსული გავლენა ცოცხალ ქართულ მეტყველებაზე ამ კუთხით, საბედნიეროდ, უმნიშვნელოა. მიზეზად, ალბათ, ამ მეტყველების სიძლიერე, მისი ლექსიკისა და გრამატიკულ საშუალებათა სიმდიდრე უნდა მივიჩნიოთ.

განსხვავებული ვითარებაა ყიზლარ-მოზდოკურსა და სოჭელ ქართველთა მუშაობაში, რომლებიც ათწლეულების (პირველი დაახლოებით 200 წლის, მეორე — 100 წლის) მანძილზე რუსულ გარემოცვასა და ამ ენის უშუალო გავლენის პირობებში არსებობდნენ და ვითარდებოდნენ.

სოჭელ ქართველთა მეტყველება და ყიზლარ-მოზდოკური არსებითად კომპლექსური ვითარებას წარმოგვიდგენს. მიუხედავად ამისა, ამ ორი დიალექტური მეტყველების ამსახველი მასალა მნიშვნელოვნად განსხვავდება კომპლექსიდან. ეს იმიტია განპირობებული, რომ ყიზლარ-მოზდოკურის ჩვენად უფრო ძველი ტექსტები ასი წლით ადრინდელია სოჭის რაიონში მცხოვრები ქართველების მეტყველების ნიმუშებზე, ისინი შეზღუდული მოცულობისაა, სოჭის ტერიტორიაზე მცხოვრები ქართველების დღევანდელ მეტყველებას 10 წლის მანძილზე ვსწავლობდით, თანაც რუსულთან მისი ურთიერთობის მნიშვნელოვან ეტაპზე — ქართული სკოლის კვდომის პირობებში. ამიტომაც, უმანძილად ჩავთვალეთ, ჯერ სოჭელ ქართველთა მეტყველება გაგვეჩინა, შემდეგ კი გვეჩვენებინა თავისებურებები, რომლებიც შემორჩა ყიზლარ-მოზდოკურს გასული საუკუნის 30-იან წლებამდე.

სოჭის რაიონში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველების რუსულთან ურთიერთობის შედეგებისათვის

ერთიან გეოგრაფიულ გარემოში საუკუნეზე მეტი ხნის მანძილზე ქართველთა რუსებთან თანაცხოვრების პირობებში, განსაკუთრებით საბჭოთა პერიოდში, როცა ინტენსიური გახდა ქართულ-რუსული ენობრივი კონტაქტების მუდმიბრივია, ქართულ მეტყველებაში დიდი რაოდენობით შემოდის რუსული სიტყვები, ზოგჯერ კი ხდება მთელი ფრაზებისა თუ წინადადებების სესხება:

როგორც ცნობილია, მეტად „გრამატიკული“ ე. ი. სისტემებრივი კავშირით მეტად შებოჭილი სიტყვები უფრო ძნელად გადადის ერთი ენიდან მეორეში. ამიტომვე ხდება, რომ ნასესხებ სახელს ხშირად შევხვდებით, ნასესხები ზმნა კი იშვიათია (ბ. ფოჩუა, 1974, გვ. 46).

სოჭის რაიონში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველებაშიც უპირატესად სახელების სესხება ხდება. ნასესხები გვხვდება სხვა მეტყველების ნაწილებიც. რუსული ზმნა ქართულ მეტყველებაში თავს იჩენს მხოლოდ მაშინ, როცა ქართულად მოლაპარაკე ლაპარაკში ჩაურთავს რუსულ ფრაზას ან წინადადებას: ერთი ქართველი ქალია: **სტო დვაცატ პალუჩაეტ პენცია**. ახლა და მოხბი **ტოლკა დახოდიტ...**

რუსული სიტყვები საყრდენ ელემენტებად გვხვდება ფრაზეოლოგიზმებშიც: ...**ჩემი სიმაჟური არ მიცემდა ხოდს**. ქე მოდიენ თანდათან ჩემ **პოდანზე**.

სოჭელ ქართველთა მეტყველებაში დადასტურებულია რუსული სიტყვები (100-ზე მეტი), და ფრაზები, რომლებიც არ იხმარება ქართველთა მეტყველებაში საქართველოში (მიქიაშვილი, 1994, გვ. 120-121).

ნასესხებ სიტყვათა ფონეტიკური ათვისება

ცნობილია, რომ, როცა სიტყვა ერთი ენიდან განსხვავებული სტრუქტურის მქონე ენაში შედის, იგი, ჩვეულებრივ, იცვლის ბგერითს სახეს.

სოქელ ქართველთა მეტყველებაში რუსულიდან შემოსული ბევრი სიტყვა განიცდის ცვლილებებს ქართული ენის კილოებისათვის (დასავლურქართული – იმერული, ლეჩხუმური, რაჭული დიალექტებისათვის) დამახასიათებელ ფონეტიკურ კანონზომიერებათა შესაბამისად.

რაც უფრო მტკიცეა და დამკვიდრებული ნასესხები სიტყვა ქართულ მეტყველებაში, მით უფრო ექვემდებარება იგი ამ უკანასკნელის ნორმებს (მიქიაშვილი, 1994, გვ. 123).

ქართული დიალექტური მეტყველების თავისებურებათა გავლენა ენაში მასში შემოსული რუსული სიტყვების უდიდეს ნაწილს, რომლებიც შეიცავენ რუსულ შ, ფ, კ, ტ, პ თანხმოვნებს, ე, ი, იუ, ყ სმოვნებს, აგრეთვე -ий, -ий და -ие კომპლექსებს.

შ. როგორც წესი, აღნიშნული ბგერა მარტივდება მისი ხშული ნაწილი (ჩ-ს) ხარჯზე და წარმოდგენილია შ სპირანტის სახით: ვაშინა (ВОШНА), ბლოშადი (ПЛОШАДЬ), პომოში (ПОМОШЬ). დასტურდება შ-ს ჩ-დ წარმოდგენის შემთხვევაც: ვოფჩე (ВОФЧЕ), ვეჩეტო (ВЕЩЕСТВО).

ფ. ჩვეულებრივ, ფ ბგერით გადმოიცემა: სვინაფერმა (СВИНОФЕРМА), ფარსუნკა (ФОРСУНКА), ფართუკი (ФАРТУК), ფარელი (ФОРЕЛЬ)...

არის შემთხვევები რუსულ ან რუსულის მეშვეობით შემოსულ სიტყვაში კ, ტ, პ ყრუ ხშულების შესაბამისად: ქ, თ, ფ ფშვინვიერებით შეცვლის:

К > ქ: ქაშელევსკი (КОШЕЛЕВСКИЙ), ქირჯიზები (КИРГИЗЫ), დაქუმენტი (ДОКУМЕНТ), უზბეკები (УЗБЕКИ), ქედრო (КЕДР), კაზაქები (КАЗАКИ), კაბარდინსკი (КАБАРДИНСКИЙ).

Т > თ: ბათალიონი (БАТАЛЬОН), ბათინკები (БОТИНКИ), თურეკი (ТУРЕК), რემათიზმი (РЕВМАТИЗМ).

П > ფ: კამფოტი (КОМПОТ), შაფანია (ШАМПАНЫ), ცეფი (ЦЕПЬ)...

მსგავსი შემთხვევა დასტურდება ყიზლარისა და მოზდოკის მკვიდრ ქართველთა მეტყველებაშიც: პრითსიდეტელი გამოვიდა და თქო: ქურდკი (КУРДКА) ილუბებო (ჩხენკელი, 1936, გვ. 282).

ამ მოვლენის მიზეზი, როგორც პროფ. გ. ახვლედიანი აღნიშნავს, არის ის, რომ „რუსულის ყრუ ხშული თანხმოვნები უფრო ახლოს დგანან რუსულ ფშვინვიერებთან, ვიდრე ქართულის აბრუპტივებთან (ახვლედიანი, 1941, გვ. 160).

ზემოთ მოტანილ მაგალითთაგან ზოგში (ქაშელევსკი, ქუჩერი, შაფანია, ცეფი) რუსულ ყრუ ხშულთა ქართული ფშვინვიერებით გადმოცემის მიზნად შეიძლება ასიმილაციაც ვივარაუდოთ.

Ё, Ю, Я სმოვნებს მათი შემცველი სიტყვების სესხებისას ახასიათებთ მარტივება უმარცვლო (i) ნაწილის ხარჯზე, ხდება ამ აღმავალი დიფთონგების შეცვლა შესაბამისად ი, უ, ა სმოვნებით, თუმცა დასტურდება აგრეთვე მსგ.

გასრულბზოვნებისა და ე, იო, я დიფთონგების დაცვის შემთხვევებიც (მიქიაშვილი, 1984, გვ. 125).

Ё > ი: ვისოლია (весёлый), ჩორნაპუზი (чернопузый),

Ё > იო: იოლკა (ёлка), კაზიონი (казённый), პაჩინიონი (подчинённый), პლენკა (плёнка).

ასეთი ფორმები საკმაოდ ხშირად გვხვდება.

Ё — ё ვსც (всё), რუჟები (ружья), უტეკ (утёк) ლებკები (лёгкие).

Ю > უ: კლუჩი (ключ), შეკლუჩე (включи), კრუჩოკი (крючок), ტუკოვა (туковать).

Ю — იუ: საიუზნიკებათ (союзниками):

ასეთი შემთხვევები იშვიათია.

Ю — იუ: სამალობია (самолюбие), რევოლუცია (революция), უპრავლუიში (управляющий).

დადასტურდა შემთხვევა, როცა გასრულბზოვნებულია i, უ კი გაუჩინარებულია: აღიხაიუშები (< აღიხაიუშები < აღიხაიუშები < отдыхают).

Я > ა: კუხნა (Кухня), გირა (гиря), ტუნიაცევ (туняцев < ტუნეიაცევ > тунейдцам).

Яს ად ქვევის შემდგომი საფეხურია მისი შეცვლა ე-თი. პალენა (< პალიანა < полиана < поляна), დესეტინა (< დესატინა < десятина < десятина), ზაველენია (< ზაველენია < заявление).

რუსულიდან ნასესხებ სიტყვაში ძს ე-თი გადმოცემის ფაქტი დადასტურებულია ყიზლარ-მოზდოკურშიც: შენ იქნები კნიაზი, მე კნეგინდაო (ჩხენკელი, 1926, გვ. 284).

ვარაუდობენ, რომ აქ ე(ia) დიფთონგის გამარტივების შემდეგ (я > ა) შედეგად ა ქართული ქდერადობისაა, ქართული ა კი უფრო ახლოსაა რუსულ ა-სთან, ვიდრე რუსულ ა-სთან (ენის ნორმები, 1970, გვ. 34).

Я > ია: საკმაოდ ხშირად დიფთონგის პირველი ნაწილი (i) გასრულბზოვნებულია და უტოლდება ქართულ ი-ს: პარიატკის (порядка), იადი (яд), სვიაზი (связь), ტრიაპკა (тряпка), სამაზარიადნი (самозарядный).

Я — я: ზოგჯერ я დაცულია: ყშიკეფში (в ящиках), დყდყ (дядя), უპრავლუიში (управляющий).

რუსული ორთოეპიის ნორმათა შესაბამისად (რუსულ ზებირ მეტყველებაში უმაზვილო ეი-საკენ იხრება) წარმოითქმის რუსულიდან ნასესხები რიგი სიტყვები: სიზონზე, ლაგირში (в лагере), ჩიხოლი (чехол), ტილივიზორი (телевизор), ლიზინკას (лезгинку), პიხოტა (пехота), ცივიო (цевье), ჩიტვიორტმ (в четвертом).

სახეს იცვლიან ნასესხებ სიტყვებში მორფემისეული ბზოვნებიც: -ый, -ий. ამ სუფიქსებით დაბოლოებული მსახლკრელი სახელები სესხებისას დაირთავენ ი ბზოვნას, რადგან შესაბამისი ბზოვნითი წყვილები ქართულს არ მოეპოვება: ბეზდუმი (< бездымный), კრასნი (< красный), ჟოლტი (желтый), სვეჟი (свежий), ლიშნი (< лишний).

-**იე.** ეს დაბოლოება მხოლოდობითში მდგომ არსებით სახელებს ეცვლება -ია კომპლექსით: მათზე გადაწყვეტილია ვეჩნი პასელენია (поселение). გავლენითეს აკრუჟენია (окружение). ზარაჟენია (заражение) არ მოხთესო. ზაველენია (заявление) დავაწერე...

აღნიშნული მოვლენა განპირობებული ჩანს იმით, რომ, როგორც ზემოაღნიშნა, ქართული ა საერთოდ უფრო ვიწრო ხმოვანია, ვიდრე რუსულსა (ახველდიანი, 1956, გვ. 93; ენის ნორმები, 1970, 34) და, მაშასადამე, აბლეს-სთან.

გვხვდება ასიმილაციის მოქმედების შედეგად სახეცვლილი ფორმები ხმოვანი ვიწროვდება ი და ე ხმოვნების გავლენით:

აი > ეი: ხაზენინი (< ხაზაინი < ხაზიაინი < хозяин).

აე > ეე: მაშინეები (< მაშინაეები < машина), აკაჩეებენ (< акачаебэн < качают).

ო ხმოვანს სრულიად იმსგავსებს უ. დამსგავსება პროგრესული დისტანციური: უ-ო > უ-უ: ტუმბუჩკა (< тумбочка).

წინმავალი ხ ბგერის გავლენით ფშვინვიერდება მომდევნო მკლერი პარახოთის (парохода). უ ბგერა შიშინა შ-დ აქცევს მომდევნო სისინა ხეშტი (< жесьть).

შიშინა შ სრულად იმსგავსებს მომდევნო სისინა ს-ს: შოშე (< шеш).

ვითარდება სონორი ნ და რ ბგერები ხშულთა წინ:

ნ: ლემენცები (немцы).

რ: ხლაფორთი (хлопоты); მარშინა (машина),

ინტერვოკალურ პოზიციაში იკარგება ს, ნ, ვ თანხმოვნები:

ს: დეეტინა (< დესეტინა < десятина).

ნ: კაიშნა (< კანიშნა < конечно).

ვ: ზაოდი (< ზავოდი < завод), ვადაპროდს (< водопровод).

თანხმოვანთა თავმოყრისას უჩინარდება ზ, ნ, ლ, დ, ტ ბგერები:

ზ: კალხოში (< კალხოზში < колхозе).

ნ: ფუნდამენტს (< ფუნდამენტს < фундамент), მეშევიკი (< меньшевик).

ლ: ნაჩანიკმა (< ნაჩალნიკმა < начальник).

დ: პოეზში (< პოეზდში < поезда).

ტ: უჩაშკა (< უჩასკა < участка < участок), ასტავნიკი (< отставник).

ხდება აკუსტიკურად მსგავსი ბგერების გადასმა: შ-ს > ს-შ:

სოშე (< შოსე < шоссе). ლ-რ > რ-ლ: ხარელა (< холера).

დასტურდება უ ბგერის სპონტანური აფრიკატიზაციის შემთხვევები: უ >

ჯ: ბარჯით (< на барже), ჯანდრები (< ჟანდრები < ჟანდრამები < жандармы).

ზოგი ნასესხები სიტყვა სახეს იცვლის ამავე სიტყვის ქართულ ვარიანტთან კონტამინირების გზით: კაბუსტო < რუს. капуста + ქართ. კომბოსტო მუზეინი < რუს. музей + ქართ. მუზეუმი.

ნასესხებ სიტყვათა გრამატიკული ათვისება

რუსულში ოდენ მრავლობითის მქონე ზოგი სიტყვა, რომელთა მრავლობითობა -ი და -ი სუფიქსებით, ქართულ მეტყველებაში შემოდის მხოლოდ ერთი ფორმით (დროუი და არა: დროეები). ბოლოვდება რა სახელობით სიტყვაში ი ხმოვნით, ეს სიტყვები ქართულში აღიქმება მხოლოდ ერთი ფორმით ხმოვნით ქართულ სახელებად და იბრუნვის ამ უკანასკნელთა ანალოგიურად.

შახმატ (< შახმატ-ს) ვთამაშობთ. **შახმატ-ი** (< шахматы).

დროშ (< დროჟ-ს ვხმაროვთ. დროჟ-ი (< дрожжи).

შენო ჩაწევით დროქშიო (<დროგ-ში-ო). დროგ-ი (< дроги).

ხლაფორთში ჩეიგდო თავი. **ხლაფორთი** (< хлопоты).

ასეთი ვითარება შენიშნულია სალიტერატურო ქართულშიც (სიტყვის დიქციონარის საკითხები, 1972, გვ. 177).

ამასვე ბედს იზიარებენ ნასესხები ზედსართავებიც, რომლებიც ბოლოვდებათ -ий, -ий სუფიქსებით. დაირთავენ რა ი დაბოლოებას, სახელობით სიტყვაში ისინი დგებიან ფუძეთანხმოვნიან სახელთა გვერდით:

სვეჟს (სვეჟ-ს) შედეფ. **სვეჟ-ი** (< свежий).

ბეზდიმნს (ბეზდიმნ-ს) ვხმაროვთ. **ბეზდიმნ-ი** (< бездымный).

ზოგი ნასესხები სიტყვა, დაბოლოებული ა ხმოვნით, ქართულ მეტყველებაში შემოსვლისას იკვეცს ა ხმოვანს, დაირთავს სახელობითის ი სუფიქსს და ბოლოვდება ბოლოთანხმოვნიან სახელებს უთანაბრდება:

პასუდი არქონდა. **პასუდ-ი** (< посуда).

პრობი ოვლია. **პრობ-ი** (< проба).

არენდი (არენდში) ეიღეს. **არენდ-ი** (< аренда).

მსგავსი ვითარება შენიშნულია სალიტერატურო ქართულშიც (სიტყვის დიქციონარის საკითხები, 1972, გვ. 117).

ნათესაობითში მდგომი მამრობითი და საშუალო სქესის ზოგი რუსული სიტყვათა სახელი, რომელთაც დაბოლოებად -а სუფიქსი მოუდით, სესხებისას დაბრუნება სახელობითში მდგომ ფუძეხმოვნიან სახელად, **а** ხმოვანი ფუძის დაბოლოებად მიიჩნევა და სახელი იბრუნვის ფუძეხმოვნიან ქართულ სუბსტანტივად მსგავსად, ა ხმოვნის მოკვეცილ მხოლოდობითი რიცხვის სათანადო ბრუნვით.

არის სტოლბა იქინე. **სტოლბა** (< столба < столб).

არის ატაჟა (< этажа < этаж) იყო.

პარიატკის დარღოვას არ ვიკადრეფ. **პარიატკა** (< порядка < порядок).

უჩაშკის გაყიდვა არ შეიძლება აქანე. **უჩაშკა** < უჩასკა (< учетка < учёт), (მიქიაშვილი, 1994, გვ. 128-130).

ამასადასამე, ნასესხები სიტყვის მორფოლოგიური შინაარსის დადგენა მისი გარეგანი იერის მიხედვით, ანალიზის გარეშე.

ამ კანონზომიერების გამოვლენა რუსული ენიდან ცნობილი ვითარება, რომელიც ლათინური საშუალო სქესის სიტყვებისა, დაბოლოებული -um სუფიქსით.

ფიქსით, რუსულში გააზრებულ იქნა მამრობითი სქესისად, რადგან მაგარ თანხმოდანზე დაბოლოებული სახელები რუსულში მამრობით სქესს განეკუთვნებოდა. ხოლო სიტყვები: კალტო, კაფე, ფოიე... რომლებიც ფრანგულში მამრობით სქესისაა, რუსულში საშუალო სქესისად იქცა მათი ბოლოკიდური ხმოვნების წყალობით (Калинин, 1978, გვ. 70).

ნასესხებ სიტყვათა მონაწილეობა ქართულ სიტყვაწარმოებაში

ნასესხები რუსული სიტყვები ხშირად მონაწილეობენ ქართულ სიტყვაწარმოებაში.

ა) მონაწილეობა სახელთა წარმოქმნაში.

დასავლურ ქართულ დიალექტებში ა-ზე ფუძეგათავებული სახელები ნობითის საწარმოებლად -ა სუფიქსის ნაცვლად დაირთავენ -ია ბოლოსართი (კერა — კერია, დედა — დედია...).

ამავე წესითაა ნაწარმოები სოჭელ ქართველთა მეტყველებაში რუსული სიტყვებისაგან пена (ქაფი) და еда (საჭმელი) კნინობითის ფორმები: პენა ქაფი და ედია (< еда): გოდოუვა პენია. ძალიან კარგი ისაა მაქ, ედია.

ამ ფორმათა ანალოგიით ნაწარმოები ჩანს ფეჩია (печь), თუმცა ამ დასტურდება მისთვის ამოსავლად სავარაუდებელი ფეჩა.

უ-ო აფიქსებითაა ნაწარმოები რუსულ სახელთაგან: უგრამატნო და უპრობუსკო: დავრჩი უგრამატნო (< безграмотный) კაცი. უპრობუსკო (< без пропуска) ვინ შეგიშუს.

აბსტრაქტული სახელები რუსულიდან ნასესხებ სახელთა მონაწილეობა ნაწარმოებია -ობა სუფიქსით: არენდობა (< аренда), ტროიცობა (< тройка), ფსიხობა (< псих)...

გვგვდება ნასესხობათა დანიშნულების სახელების წარმოებაში მონაწილეობის შემთხვევებიც:

სა-: ეს გააკეთეს სა-პრობ-ავ-ათ (< проба).

სა-ო: მუშაობს სა-მოდისკ-ო-ში (< модистка).

სა-ე: სა-ვოტკ-ე (< водка) ქვაბები მისცა. ჯერ მიწა გამოვჭერი, სა-პადვლ-ე (< подвал).

პადვალ (< подвал) ფუძე იკუმშება ქართული სა- თავსართის დასრულებით გამო.

შეგვხვდა ნა-ებ(-ეგ) აფიქსებით ნაწარმოები წინავითარების სახელი ნა-პალატკები. იმ ადგილას ნაპალატკები (< палатка) ქვია.

ბ) მონაწილეობა ზმნურ ფორმათა წარმოებაში

ნასესხები სახელებისაგან ქართული მორფოლოგიური ინვენტარის სახელებით ხშირად იწარმოება პირიანი ზმნები. ისინი შეიძლება შეგვხვდეს გვარის ფორმით.

მოქმედებითი გვარის ფორმები: გავაზამასკე (< замазка), ვეტეს (< совет) ჩემი საქმე; იმდენი დაშტრაფეს (< штраф)...

«**სტერ**») და ვაგზავნით. **ვასტერილიზოვკეფ** (< стерилизовка).
ენებითი გვარის ფორმა: ეს, კაცო, დაბაჩინკდება (< починка).
საშუალო გვარის ფორმები: რათ მინდა, მე სხვამ მიკამანდროს
 (< **ХОЗЯЙН**)). **ხაზეინობს** (< ХОЗЯЙН) ბოლომდის (მიქიაშვილი, 1994, გვ. 130, 132).

რუსულიდან ნასესხები სხვადასხვა გრამატიკული სქესის მსაზღვრელი სახელების ფორმათათვის სოკელ ქართველთა მეტყველებაში

ქართულ ენას არ გააჩნია გრამატიკული სქესის კატეგორია. ამის გამო რუსულიდან ატრიბუტული მსაზღვრელისა და საზღვრულის სესხებისას სხვადასხვა სქესის მსაზღვრელი სახელები ქართულში ერთნაირი ფორმით წარმოადგებიან:

ეს განსაკუთრებული სიმკვეთრით ჩანს, როდესაც ნასესხებია მდებრობითი და საშუალო სქესის მსაზღვრელი სახელები (მხოლოდით რიცხვში), აგრეთვე მხოლოდითი დასმული მსაზღვრელ-საზღვრულის სესხებისას.

ყველა დასახელებულ შემთხვევაში ნასესხები მსაზღვრელები, როგორც წესი, სახელობითი ბრუნვის -ი სუფიქსს დაირთავენ ყველა ბრუნვის ფორმასთან და გარეგნულად ფუძეთანხმოვნთან ქართულ ატრიბუტულ მსაზღვრელებს ემსგავსებიან:

ნასესხებია მდებრობითი სქესის სახელები:

გამოუტანეს ვეჩნი კატორღა (< вечная которга). დაბეჭდილი არის: კავკასკი გრანიცა (< кавказская граница). მოვტეხეთ პუდოვოი გირა (< **ПУДОВАЯ** ГИРЯ). ვაენი ტაინას (< военная тайна) არ ვლაპარაკოვ მე. დევატავერე შვიდი კლასი დევაცატი შკოლაში (< двадцатая школа).

ნასესხებია საშუალო სქესის სახელები:

ხო იცი, ვაენი დელა (< военное дело). დვაინოი აკნო (двайное дело) ქონდა იქინე სახლს. მალაკოს ვიბარეფთ, ფჩოღნი მალაკოს (< **ВЕЧНОЕ** МОЛОКО). მათზე გადაწყვეტილია ვეჩნი პასელენია (< вечное). არ დამოფოთ პლასტუნკაში გრუზინსკი ნასელენია (< грузинское поселение).

ნასესხებია მხოლოდ მსაზღვრელი, საზღვრული კი ქართულში ან ქართულად გაფორმებული ნასესხები სიტყვაა მხოლოდითი ან მრავლობითი:

გრაჟდანსკი ჩხუბი (< гражданская война) იყო. ცარსკი სოკოს (< царский гриб) უძახიან ჩვენთან. წამალ დავალევიეფ პასლედნი დროშიო (< последнее время). ჩვენთან იყო უოლტი მატკები (< желтые матки).

პადვოდნი რუჟეოები (< подводные ружья) გამეიგონეს.

ყველა განხილულ შემთხვევაში ერთნაირი სურათია. ნასესხები მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილად იქნა შეყვანილი ი სუფიქსით, ქართული სახელობითის ფორმით. ამის მიზეზად უნდა მივიჩნიოთ ქართული ენის დიალექტების, განსაკუთრებით დასავლური დიალექტების მიდრეკილება — ფუძეთანხმოვნიანი ატრიბუტული მსაზღვრელი

საზღვრულთან ერთად პრეპოზიციული წყობით ხმარებისას წარმოადგინოს მხოლოდ თანხმებელი ფორმით — ი დაბოლოებით (გარდა სახელობითისა და წოდებითისა). ეს კანონზომიერება ნორმა სოჭელი ქართველების მეტყველებისათვისაც და მოვლენის ანალოგიის შედეგია ნასესხებ სინტაგმებში დადასტურებული ვითარება (მიქიაშვილი, 1994, გვ. 132-134).

**რუსული ენის გრამატიკულ კანონზომიერებათა
გამოვლენისათვის სოჭის რაიონში მცხოვრებ
ქართველთა მეტყველებაში**

ზოგჯერ თავს იჩენს რუსული მეტყველების გრამატიკულ ნორმათა გავლენა სოჭელ ქართველთა მეტყველებაზე.

ასეთი გავლენის ნიმუშად მიგვაჩნია ის გარემოება, როდესაც წარმომავლობის სახელი, რომელიც უსულო საგნის აღმნიშვნელ სუბსტანტივს ასახავს, ნაცვლად **-ულ(-ურ)** სუფიქსისა, ნაწარმოებია **-ელ** სუფიქსით: მოწონსუქ ქართველი საქმელი. შენი ქართველი წესი, შენი ქართველი ადამიანობა მინც გამოაჩინე. დევიმღერეფ ერთს ქართველათ.

ამ მოვლენის მიზეზი ისაა, რომ მოქმელი ზედსართავის ფორმებს ქვეყნობიერად რუსული ენის ნორმების მიხედვით აწარმოებს. რუსულ ზედსართავებში აფიქსებით არაა გარჩეული სულიერ და უსულო საგანთა წარმომავლობის მაგალითად, ზედსართავი **Грузинская** ერთდროულად ნიშნავს „ქართველსაც“ და „ქართულსაც“.

შდრ.: Грузинская певича (ქართველი მომღერალი ქალი)

Грузинская песна (ქართული სიმღერა).

ამ ვითარების გავლენით აქაურ ქართველს ზოგჯერ უჭირს ქართულს და ქართველს შორის განსხვავების დანახვა.

ასევე რუსული მეტყველების გავლენის შედეგი ჩანს გადა-პრევერბის ხმარება ნაცვლად **გადმო-** ზმნისწინისა: ბილეთს შენ გადაქცემო (< გადმოვცემო), კდარ არი, რო გადაქცეცეს (=გადმოგვცეცეს) და გვასწავლოს.

ქართულ გადა- და გადმო-პრევერბებს რუსულში შეესაბამება **перезвонить** ზმნისწინი, რომელიც ერთმანეთისაგან ვერ განარჩევს პირველი პირისაგან მეორეებელსა და მასთან მახლოებულ მიმართულებებს.

მსგავსი მოვლენა გვხვდება სინტაქსშიც. ქართულ წინადადებებში ზოგჯერ ვლინდება რუსული ენის სინტაქსური ნორმები. გვაქვს თავისებური სინტაქსური კალკები:

ჩვენთან მაშინებზე (შდრ.: на машинах) არ დაქონდენ საქმელი, ხანკებზე (შდრ.: რუს.: на санках) დაქონდენ. კალხოზის მერე სავხოზი დადო (შდრ.: რუს.: стал совхоз). საბავშვო ბალი იმაზე წვეიდა, პრაგულაზე (შდრ.: რუს.: на прогулку) (მიქიაშვილი, 1994, გვ. 134-136).

ქართულ დიალექტურ მეტყველებაზე ზეგავლენის თვალსაზრისით საინტერესო სურათს გვიჩვენებს ყიზლარ-მოზდოკური ქართული. აქაც, არსებითად, ის თვისებები ვლინდება, რაც სოჭელ ქართველთა მეტყველებაში. როგორც ცნობი-

ლს ყიზლარ-მოზდოკური შეისწავლა და გამოკვლევასთან ერთად ამ მეტყველებს ნიშნებით გამოაქვეყნა სტეფანე ჩხენკელმა (ჩხენკელი, 1936).

გარდა მრავალრიცხოვანი ლექსიკური ნასესხობებისა (კაპლი — копля, პერევეჩიკი — переводчик, უჩიტელი — учитель, პრაზნიკები — праздники, პრეზიდენტი — председатель, პოეზდი — поезд, სავსემ — совсем, კუზნეცი — кузнец, სტოლზე — на столе, ნაჩალსტვას — начальству, უჟე — уже, ფამილია — фамилия), ყიზლარ-მოზდოკურში გვხვდება რიგი ფონეტიკურ-გრამატიკული (სინტაქსური) თავისებურებებიც, რომელთა მიზეზი რუსული მემკვიდრეების გავლენაა.

ფონეტიკურ თავისებურებათაგან აღსანიშნავია.

რუსული Ю (იუ) დიფთონგის გამარტივება i-ს ხარჯზე: კანუშნაში (< канушня), ბგერის დაკარგვა. — ლ: ნაჩანიკი (< начальник), დ: პერევეჩიკი (< переводчик), ასიმილაციის შედეგადაა გაფშვინვიერებული მკვეთრი ტ სიტყვაში — დობთური (доктор).

შგავსად სოკელ ქართველთა მეტყველებისა, აქაც გვხვდება ნასესხები ფორმები: პოეზდი პოლნიმ ხოდომ წავიდა (174). კაკრაზ, ნაჩანიკ სტანცია იმ ალაგში იდგა (174). რუსები — ასტავნოი სალდათები — აქ დარჩნენ (76).

რუსულის გავლენით განვითარებულ სინტაქსურ თავისებურებათაგან აღსანიშნავია:

წინადადების წევრთა ბრუნვების აღრევა: ლეონტი ყარფუზი დარჩა (176). ლეკი ძალა უქნია (167). მაშინ სწერავდენ ყველასი გვარი (175). ჩვენი შვილები და შვილიშვილები, რაც იციან, ისიც ავიწყდებათ (173). მისწავლებია რუსის ბაღლები და ნოდის ბაღლები (167).

სახელობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი ფუძეთანხმოვნისანი მსახურელები საზღვრულებთან სხვადასხვა ბრუნვაში: ჩემი ქალმა დობთური შეფანა (174). ჩვენგან დარჩომილი ბოშებმა არ იციან ქართული (175). ჩვენი ენას არა ვკარქავთ (175). მე მივდიოდი ჩემი სოფელში (168). ქალები იჯდნენ ერთი სახში (168). მსაზღვრელი, ნასესხები რუსულიდან, მღვდელად იმისა, თუ რომელი სქესისაა, წარმოდგენილია სახელობითის ფორმით: ვაისკავოი ადგილი იყო (175). შდრ. რუს. войсковое место. ასეთივე ფორმითაა წარმოდგენილი ის მსაზღვრელიც, რომელიც მრავლობითში მღვდომ საზღვრულს ახლავს: რუსები, ასტავნოი (შდრ. რუს. отставные) სალდათები, აქ დარჩნენ (76).

რუსულის გავლენითაა გაბუნდოვანებული წინადადების შინაარსი: მე ვთვლიარეფ ჩვენი ქართველობას ცხოვრობას ჩვენი სოფელში (168).

რუსულის ნორმა ჩანს ამოსავალი ფორმებისათვის: რუსულათაც და ქართულათაც წინადადებაში: იმ პერევეჩიკსა რუსულათაც სცოდნია და ქართულათაც (შდრ. по-русски, по-грузински) (167). მხედველობაშია ლაპა-რაპი.

რუსული переселенец- სიტყვის კალკია გადმოსოფლებული წინადა-

დებაში: **გადმოსვლებული** ხალხი ყოფილა, როგორც რუსები იტყვიან — **პერესელენცი** (167).

რუსულში ქართულის **არ** და **ვერ** ნაწილაკებით გამოხატული ნიუანსები ნაწილაკებით არ გადმოიცემა. ამ ნიუანსების გამოხატვა რუსულ ენაში აღწერათი გზით ხდება. ესაა მიზეზი ყიზლარ-მოზდოკურ ქართულში დადასტურებულ წინადადებისა: მინამ წირვა მოისმინეს, **არავინ არ გაიგო** (175).

ლექსიკური თვალსაზრისით საინტერესოა სიტყვა „საქართველოს“ ხმაურბა „ქართველის“, „ქართველობის“ მნიშვნელობით: ხუთასი სახლი **საქართველო** ვიყავით (175). ხალერა რომ იყო, ძალიან ბევრი **საქართველო** გადიოდა (175).

საინტერესო ფაქტები გამოვლინდა ზემოაჭარულის ორიოდ ტექსტში. რაც ვფიქრობთ, ადასტურებს ჩვენ მიერ ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ქართული დიალექტური მეტყველებისათვის საქართველოში სტრუქტურული რუსიციზმები დამახასიათებელი არაა, რომ რუსულის გავლენის შედეგები აქ უმნიშვნელოა.

ზემოაჭარულისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში (ნიჟარაძე, 1957) დაფიქსირებულია არაერთი სპარსულ-არაბული თუ თურქული ნასესხობა, მაგრამ არაფერია ნათქვამი აღნიშნულ მეტყველებაში რუსიციზმების, მით უმეტეს სტრუქტურული რუსიციზმების არსებობაზე. მაგრამ ისინი დასტურდება წიგნში შეტანილი ტექსტების იმ ნაწილში, რომლებიც საბჭოთა სინამდვილეს ასახავენ კერძოდ, ოქმის ენაში. წიგნში წარმოდგენილი ტექსტი ოქმისა არაა გადმოწერილი ოქმიდან, იგი დაფიქსირებულია ზეპირი თხრობის მიხედვით, მაგრამ დაფიქსირებულია მეცნიერის მიერ სათანადო ნორმათა დაცვით და, ბუნებრივია, სანდოა. მასში წარმოდგენილია ის რუსიციზმები (შტამპები), რომლებიც სალტერატურო ენის საკანცელარიო სტილს ახასიათებს და სათანადო შემთხვევაში ამა თუ იმ დოზით დიალექტურ მეტყველებაშიც ვლინდება. ხსენებული ტექსტის დიალექტურობას უეჭველს ხდის ის ფაქტიც, რომ იგი აჭარულის მრავალთავისებურებას შეიცავს, ჩვეულებრივი, დიალექტური მეტყველების ნიმუშია.

ტექსტში — „საკოლმეურნეო კრებაზე“ (გვ. გვ. 77-80) ვკითხულობთ: კოლმეურნეობის კრებას **გახსნილათ ვამცხადეფ** (77). ქთხოვთ **დახახლოთ პრეზიდუმი** **შემადგენლობა** (77). **გავსაზღვროთ, რამდენი კაცის შემადგენლობით** იყოს პრეზიდუმი (77). ვის აქ **წინადადება** (77). ვინა **მომფხრე**, რომ პრეზიდუმში არჩეული იქნას 5 კაცი? (77). ქთხოვთ **დედაკავით** თქვენი ადგილები! (77). მე **შამომაქ დღის წესრიგში...** (77). **პაწაჲ სიმწყნარე დევცვათ!** (78). ...იმ წევრებზე, რომლებიც **საკოლმეურნეო შრომას გაუბიან** (78). ჩვენ არავინ არ მოქცევს იმს უფლებას, რომ... არ **შევამსრულოთ დადგენილობა** (78). ვინც **მომფხრეა...** **ასწიევით ხელი!** (79). **კრებას დახურვილათ ვამცხადეფ** (80).

რუსიციზმები გვხვდება მეორე ტექსტშიც: „საკოლმეურნეო კანტორი წინა სკლადებიც შესაფაინებელია (87). **ატკაზი არ მითხრა** (93). **გამგეობაზე გვეტან** **საკითხს** (93).

ჩვეულებრივია აღნიშნულ ტექსტებში რუსული სიტყვების ხმარება: რვა მოლტი აკლია (90). სკივრი უჟე ამ ქალის ოდაშია (93). გაეცნობა, ოდაში რანაირი კრავოტებია (101).

მაშასადამე, რუსული ენის გავლენის კვალი დიალექტთა დიდ უმრავლესობაზე უმნიშვნელოა, არ სცილდება რამდენიმე ათეულ (120-მდე) ლექსიკურ ნასესხობას. გამონაკლისია ყიზლარ-მოზდოკელ და სოჭელ ქართველთა მეტყველება, სადაც სტრუქტურული ნასესხობებიც დასტურდება. მსგავსი ვითარების ყარაჯული ნიშნები ფიქსირდება ზემოაჭარულშიც.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. გიგინეიშვილი, თოფურია, ქავთარაძე, 1961 — ივ. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი, 1961.
2. მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956 — არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბილისი, 1956.
3. ნიჟარაძე, 1961 — შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1961.
4. ნიჟარაძე, 1971 — შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1971.
5. მიქიაშვილი, 1994 — ო. მიქიაშვილი, სოჭელი ქართველები და მათი მეტყველება, თბილისი, 1994.
6. ფოჩხუა, 1974 — ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბილისი, 1974.
7. ჩხენკელი, 1936 — სტ. ჩხენკელი, ყიზლარ-მოზდოკური ქართული, ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. VI, ტფილისი, 1936.
8. ახვლედიანი, 1941 — გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1941.
9. ენის ნორმები, 1970 — თანამედროვე ქართული ენის ნორმები, პირველი კრებული, თბილისი, 1970.
10. ახვლედიანი, 1956 — გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის შესავალი, თბილისი, 1956.
11. სიტყვის კულტურის საკითხები, 1972 — ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი პირველი, თბილისი, 1972.
12. Калинин, 1978 — А. В. Калинин, Лексика русского языка, М. 1978.
13. ნიჟარაძე, 1957 — შ. ნიჟარაძე, აჭარულის თავისებურებანი, ბათუმი, 1957.

РЕЗЮМЕ

К итогам влияния русского языка
на грузинскую диалектную речь

На рубеже XVIII-XIX веков Грузия была присоединена к России. Началось интенсивное влияние русского языка на грузинский. Этот процесс коснулся и устной диалектной речи.

Изучение опубликованных грузинских диалектных текстов (1100 стр.) показало, что в них зафиксировано около 100 русских лексических заимствований.

Структурные заимствования характерны в основном речи грузин, проживающих в Кизляре и Моздоке, также в сочинском районе.

Грузинская речь названных регионов России в течении десятилетий развивалась под интенсивным влиянием русского языка.

Изучением грузинской диалектной речи в России установлено, что фонетическое и морфологическое освоение русских заимствований происходит в соответствии с фонетическими и морфологическими особенностями, характерными для западногрузинских диалектов. Заимствованные русские слова участвуют в грузинском словообразовании.

Встречаются также словосочетания, калькированные с русского языка.

Синтаксические кальки русского происхождения зафиксированы также в текстах, записанных на территории Грузии (Верхняя Аджария).

ჯურნიკა რუსაძე

ეთნოგრაფიული მასალა ზოგიერთი მონათესავე ტერმინის სმსების, წარმომავლობისა და მნიშვნელობის დასადგენად

ეთნოგრაფიული მასალა შეიძლება იყოს წყარო მონათესავე ტერმინთა სმსების, წარმომავლობისა და მნიშვნელობის დასადგენად.

ანგ

სვანური ტერმინი ანგ, რომელიც წმინდა ხეს ან სარს წარმოადგენს, თავისი შემადგენელი ნაწილებით ეგვიპტური სიტყვა *anhkh*-ის ტოპოლოგიურ ტერმინად გვესახება.

anhkh ჰქვია ეგვიპტელთა თავმომრგვალებულ ჯვარს, რომელიც სიცოცხლის სიმბოლოდ არის მიჩნეული (A. Erman) და რომელიც ეთმანება ლ. ბოჭორიშვილის მოსაზრებას, რომ ეგვიპტური ღვთაების ხელზე გამოხატული ჯვარი და სიცოცხლის აღმნიშვნელი იეროგლიფი, შეიძლება, გენეტიკურად უკავშირდებოდეს ერთმანეთს, რადგან ჯვარი სიცოცხლის მიმნიჭებელ ღვთაებათა ატრიბუტია (ლუბა ბოჭორიშვილი, 1951, გვ. 72).

ცხადია, რომ ყენის ქუდსა და ბასილას კვერზე გამოსახული ჯვრებიც იდენტური მნიშვნელობისაა და სიცოცხლის ხის იდეასთან უნდა იყოს გენეტიკურ კავშირში (ჯურნიკა რუსაძე, 1999, გვ. 132-133).

ასეთივეა ზემოსვანური *აღბ-ლაღრ-ლის* – აღებისდრეობის და *ღამურევაძალის* – კოშკობის დღესასწაულის დროს თოვლისაგან აგებული კოშკის შუაში ჩამაგრებული სამი მაღალი ხე ან სარი, რომელსაც ანგს ეძახიან და რომელზეც მიმაგრებულია მანდილიანი დროშა, ხოლო წვერზე – ჯვარი და ადამიანის გამოსახულება *ღამარია*, რომელსაც ხელში დაშნა უჭირავს, წინ ხის *ფალოსი* აქვს წამოკიდებული, ხოლო სახედ საცრის „ფარის“ ნაგლეჯი უკეთია.

ძელის, ღვთაება *ღამარიას* ხელმანდილიანი დროშისა და *ჯვრის* ურთიერთმონაცვლეობა უფლებას გვაძლევს, ამ რიტუალში საწმისის ხისათვის შეწირვის წესი ვიგულისხმოთ, რადგან ცნობილია ცხოველის უფურთხ ჯვრის შეცვლის შემთხვევები (B. Массон, 1964, გვ. 369). ვარკვეულია ისიც, რომ ჯვრის ნაცვლად ცხოველის გამოსახვა ცხოველისათვის ამავე მნიშვნელობის მინიჭებას გულისხმობს.

ჯვრის შეცვლა ზოომორფული გამოსახულებით, თხით ან ფრინველით, ასევე, შუა აზიის სამხრეთ-დასავლეთში მცხოვრები მაწათმოქმედი ხალხების არსებითი მოტივია (B. Массон, გვ. 369).

ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება; რომ საქართველოს მთის ყოფამ შემოინახა ფაქტები, რომლებიც დამოწმებულია მითოლოგიურ ტრადიციაში. ეს გარემოება, ე. ი. ეთნოგრაფიული მონაცემებისა და მითოლოგიური ტრადიციების თანხვედრა *აღბ-ლაღრ-ლისა* და

მურყვამობის რიტუალებში გამოხატულია ხის, ჯვრისა და ქაღალდთაების საერთო სარწმუნოებრივი ფონით.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ საქართველოში გავრცელებული ნაყოფიერების ქაღალდთაების კულტი და მასთან დაკავშირებული მითოსური სამყარო დიდ ტიპოლოგიურ მსგავსებას აჩენს წინა აზიაში ფართოდ გავრცელებულ ამ რივის ღვთაებებთან. ეს რელიგიურ-მითოლოგიური კომპლექსი შეიქმნა ადრესამიწათმოქმედო კულტურის წიაღში. ამ ხანებში განვითარდა ნაყოფიერების ქაღალდთაების კულტი და მას დაუკავშირდა ცხოველთა გარკვეული სახეობები (B. Массон, გვ. 357). ამის ანალოგიურ სიტუაციას უნდა წარმოადგენდეს სვანური ზემოსხენებული დღესასწაულებისას თოვლის კოშკის თავზე აღმართულ ხეზე ქაღალდთაების გამოსახვის ჩვეულება. ასეთ ვითარებაში საყურადღებოდ მიგვაჩნია ისიც, რომ საქართველოში განათხარი მასალით ქაღალის ცხვრის თავით გამოსახვის შემთხვევაც არის ცნობილი (კონსტანტინე ფიცხელაური, 1973, გვ. 115). ასევე საყურადღებოა ყოფაში არსებული ფაქტი) რომლითაც დასტურდება, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში რიტუალური დროშების გაწყობა ხდებოდა ხელმანდილით ან სხვა ნაჭრებით. რომელთაც „საკადრისები“, „სამკადროები“ ერქვა და ქაღალდის მიერ იყო შეწირული. ამდენად, დროშა ქაღალური საგანია (ზ. კიკნაძე, 1996, გვ. 127). ასევე ირკვევა, რომ ხის, დროშისა და ჯვრის რელიგიურ-მითოსური არსი ანგ-ის, სიცოცხლის ხის სამყაროში პოულობს ახსნას.

ამრიგად, ეგვიპტელთა თავმომრგვალებული ჯვრის (ankh) სიცოცხლის სიმბოლოდ მიჩნევა და სვანურ ანგ-ში თოვლის კოშკზე აღმართული ხე და მასზე მიმაგრებული ჯვრის არსი გვაფარაუდებინებს, რომ სვანური ანგ ეგვიპტური ankh-ის ტიპოლოგიური ტერმინია; მათი ფონეტიკური მსგავსება მათსავე უძველეს კავშირზე უნდა მიუთითებდეს.

ბედელი

ბედელი კარ-მიდამოს კომპლექსის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და ძველი ნაგებობაა. მას იყენებდნენ ღომის თავთავის შესანახად. დროთა ვითარებაში ბედელი ღომის მარცვლის, ფქვილის და სხვა მარცვლეულის დასაბინავებლად გამოიყენეს. ბედელი ორგვარად კვადრატული, ერთსართულიანი, დაბალ ბოძებზე გამართული და ორსართულიანი, რომლის ერთ-ერთი სართული სხვადასხვა დანიშნულების სათავეს უჭირავს. ბედელი გადახურული იყო ორფერდ-სამფერდა ან ოთხფერდა სახურავით, ჩალით, ყავრით ან კრამიტით. ბედელს პატარა კარი აქვს, რომელიც ხის ურდულით — დათვა-ბოყვათი იკეტება. ეს საკეტი აჭარაში იყო გავრცელებული. ეს ქართულ ყოფაში უძველესი ტიპის საკეტად არის ცნობილი. მისი წარმოშობის ადგილი „სუმერეთ-ბაბილონია“ (ჩიტაია, 2000, II, გვ. 356). ბედლის საკეტი იყო, აგრეთვე, რკინის რაზა და ბოქლომი. ბედლის კარი ზოგჯერ სხვენზე იყო დატანებული, რის გამოც ბედელში

სახლა კარიდან „ცალფა“ ჩადგმული კიბით იყო შესაძლებელი. ბედელი არის აივნიანი და უაივრო. ბედლის კარზე ხშირად ვხვდებით ამოტვიფრულ უფარს, სარტყელზე და ღირსზე ჩუქურთმოვან როზეტს ან სხვადასხვა სახის გეომეტრიულ ორნამენტს. გვხვდება, აგრეთვე, ერთ სახურავქვეშ მოჭკეული ბედელი და „ბედელთახი“, რომელსაც ზოგან ხულასაც უწოდებენ. „ბედელთახში“ დგას საოჯახო ჭურჭელი და სხვადასხვა ინვენტარი. ეს ოთახი ლიტერატურაში სასტუმრო ოთახად არის ცნობილი. ამჟამად დროს იგი დროებითი საცხოვრებლის დანიშნულებას ასრულებს. ბედლის გვერდზე ოთახში (რაჭა, სოფ. დები) ან ბედლის თავზე ახლადდაქორწინებულები ცხოვრობდნენ (თ. ონიაური, 1957, გვ. 16). ბედლის დაშენება რომელიმე სამეურნეო ნაგებობაზე ტიპურად არის მიჩნეული XI საუკუნისათვის. ნიკორწმინდის სიგელში აღნიშნულია: „შევექმნ საწირეს... მარანი მუხისა და დავდგი ზედა ბედელი ხერხული“ (ქ-ბი, II, 48).

აჭარაში ბედელი საცხოვრებელი სახლის სხვენზეა აგებული (აჭარა და ჩოხატაურის რ-ში აჭარლებით დასახლებული სოფლები).

ბედლიდან ნაწარმოებია მეყავრეობასთან დაკავშირებული ტერმინი *დაბეღელა*, რაც ყავრის გასაშრობად ერთმანეთზე გარდიგარდმოდ დაწყობას ნიშნავს. გადმოცემით, ჩოხატაურის რაიონის სოფელ ნაბეღლავს სახელი შეერქვა იმ დროიდან, როდესაც იქ ყავრის გამოხდა დაიწყო (შდრ. ე. ნიკოლაიშვილი, გვ. 334).

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ბედელი თავისი გვემარებით, კონსტრუქციითა და ფუნქციით ორგვარია: ხევსურული და ფშაური, რომელთა დამახასიათებელი თვისებებია მათი გადახურვის სისტემა და ფორმა.

ხევსურული ტაძარ-ბედელია, ფშაური კი — ბედელ-ამბარი, სადაც ხატის მიხედვებიდან აღებულ მარცვლეულს ინახავდნენ (ვ. ბარდაველიძე, 1974, გვ. 16-17).

სომხეთში ძველთაგან *შტემარანი* ღვინის, მარცვლის და სხვა პროდუქტების საცავად იხმარებოდა (Гр. Ачарян, 1977, გვ. 544).

ბედლის შემდეგი სახელწოდებები დასტურდება: ზემო სამეგრელო - *ბად*, ჭანური - *ბაღუ*, ქვ. სამეგრელო - *ბად/ხულა*. ზემო სვანეთში ბედლის შესატყვისია *გემ/გტემ* და იშვიათად *ბად*. ბედლის მონათესავე სიტყვებია: ბოთლისური *ბედუა*, რომელიც მარცვლეულის საფიცხოველია, ხუნძური *ბედუ* საძნე სახლს და საფიცხოველს აღნიშნავს.

ბედლის სინონიმად იხმარება *ხულა*, რადგან იგი *ბედლის* მსგავსი ნაგებობაა. ის მთელი სამეურნეო კომპლექსის ერთი ნაწილია - ნაგებობაა სხვადასხვა მშრალი პროდუქტისათვის, სამეურნეო ჭურჭლისა და ნივთებისათვის ან სახლის შემადგენელი ნაწილია სხვადასხვა დანიშნულებით.

XIX საუკუნის საბუთებში *ხულა* და *ბედელი* ორ სხვადასხვა ნაგებობად იხსენიება 1861, 1866, 1870 წლების საბუთებში (იმერეთი, გურია, სამეგრელო) (ЦГИА СССР; Р. Эристов, 1876, გვ. 11; მურიე,

ბოროზდინი, რაფ. ერისთავი, 1927, გვ. 115). ეს კარგად ჩანს ერისთავის ტექსტში *მეხუღეს* განმარტების დროს: „*მეხუღე* განაგებდა *ბედელს* სადაც ინახავდნენ ღომს და სხვა“ (P. Эристов, 1876, გვ. 11).

მეხუღე სამეგრელოს მთავრების საოჯახო თანამდებობა იყო რომელიც სახლთუხუცესის გამგებლობაში შედიოდა. ჩანს, რომ *ხუღას ბედელს* და სხვა სამეურნეო ნაგებობას ერთი მეთვალყურე-გამგებელი — *მეხუღე* ჰყავდა (ჯ. რუხაძე, 1996, გვ. 220).

ცნობილია *ბედელთან* და *ხუღასთან* დაკავშირებული ზეპირ-სიტყვიერი მასალა და რელიგიურ-მითოსური გადმოცემები, მაგ. *ბედლისა* თუ *ხუღის* თავზე დაღის, ტყაშიმავასა და მონადირის სასიყვარულო კავშირი, რომელიც დოვლათით ავსებს საყვარელ ადამიანის ოჯახს და იმ ადგილს, სადაც ეს აქტი სრულდება. თქმულება მაგიური რწმენის გადმონაშთია, რომლის მიხედვით, შეუღლება ბუნების ძალებზე ზემოქმედების ერთ-ერთი უძველესი საშუალებაა (ე. ვირსალაძე, 1961, გვ. 30, 79; აბ. ცანავა, 1970, გვ. 14; დ. შენგელაია, 1972, გვ. 300-302; Б. А. Богоевский, 1961, გვ. 145). ცნობილია ამ ნაგებობის ფუნქცია საქორწინო რიტუალში (ა. იველაშვილი, 1999, გვ. 140). ყოველივე ზემოთქმული ტიპოლოგიურ მსგავსებას ამჟღავნებს შუამდინარულ მითოლოგიურ მასალასთან (ზ. კიკნაძე, 1979, გვ. 247-249).

საყურადღებოა, რომ შუმერულ ენაში HUHUL ცახე მთვარის ღვთაების სახლის აღმნიშვნელი ტერმინია (ნ. ხაზარაძე, კ. თოფურია, ძველადმოსავლური წარმომავლობის ქართული ტექნიკური ტერმინოლოგიის ისტორიისათვის).

ამ ნაგებობათა საკულტო მოქმედების გადმონაშთი თითქმის დღევანდლამდეა დაცული ხალხის ყოფაში. ამასთან დაკავშირებით, საყურადღებოა, სვანეთში ახალწლის *გუემის* „ბედლის“ კარზე შესრულებული *კულის* რიტუალი. კაკლის ან მსხლის გრძელ ტოტს მოჭრიდნენ და სადამოს ორი ახალგაზრდა მხარზე გაიდებდა, *ხუღ* პატარა ბიჭს შესვამდნენ, მოსახლის სახლში შევიდოდნენ, *კულზე* მჯდარ ვაჟს კერიის გარშემო შემოატარებდნენ და გაიძახოდნენ: „ბომბლა, ბომბლა, *გუემის* კარზე დატვირთული, რის“. ამ ბავშვს ჩქმეტდნენ, ჩხველტდნენ ხის სადგისით ისე, რომ ატირებულყოფი კერიის შემოვლის შემდეგ, როცა „რის“-ს წარმოთქვამდნენ, *კულს* ჩატეხდნენ და ბავშვს მიწაზე დასცემდნენ. *კულის* წეს-ჩვეულება სრულდებოდა ადამიანის, საქონლისა და პურეულის გამრავლებისა და ოჯახში ყოველგვარი ბარაქის გადიდებისათვის. აღნიშნული მაგიური მოქმედება სქემატურად სექსუალურ ურთიერთობას გამოხატავდა (ვ. ბარდაველიძე, 1953, გვ. 115).

შესაძლოა, ეს რიტუალი კავშირში იყოს იმ წეს-ჩვეულებასთან რომელიც *ხუღაში* ამავე მიზნით სრულდებოდა. ამას გვაფიქრებინებს როგორც რიტუალების მიზანი და ტიპოლოგია, ასევე *ხუღა*-სი და *კულ*-ის ფონეტიკური მსგავსება.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. ვ. ბარდაველიძე, 1953 — ვ. ბარდაველიძე, ქართული (სვანური) გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, თბ., 1953.
2. ვ. ბარდაველიძე, 1974 — ვ. ბარდაველიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო რეკონსტრუქციები, თბ., 1974.
3. ლ. ბოჭორიშვილი, 1951 — ლ. ბოჭორიშვილი, ხევისურული „ფიქარი“, მსე, V, 1951.
4. ვ. ვირსალაძე, 1961. — ე. ვირსალაძე, ქართული სამონადირეო ხელოვნება, თბ., 1961.
5. თ. იველაშვილი, 1999 — თ. იველაშვილი, საქორწილო წეს-ჩვეულებები საქართველოში, თბ., 1999.
6. ზ. კიკნაძე, 1979 — ზ. კიკნაძე, შუამდინარული მითოლოგია, თბ., 1979.
7. ზ. კიკნაძე, 1966 — ზ. კიკნაძე, ქართული მითოლოგია, 1, ფიქარი და საყმო, თბ., 1966.
8. ე. ნიკოლაიშვილი, 2002 — ე. ნიკოლაიშვილი, ეთნოგრაფიულ მონაცემთა მნიშვნელობა დიალექტური ლექსიკის შესწავლისათვის, კრებული „ოჩხარი“, თბ., 2002.
9. თ. ოჩხარი, 1957 — თ. ოჩხარი, ახალი ტიპის საცხოვრებელი ნაგებობანი ოჩხარის რაიონში, მსე, IX, თბ., 1957.
10. ჯ. რუხაძე, 1966 — ჯ. რუხაძე, ხულა — სამეურნეო და საკრედიტო ნაგებობა, ქართველური მემკვიდრეობა, I, 1966.
11. ჯ. რუხაძე, 1999 — ჯ. რუხაძე, ბუნების ძალთა აღორძინების ხალხური დღესასწაული საქართველოში, თბ., 1999.
12. კ. ფიცხელაური, 1973 — კ. ფიცხელაური, აღმოსავლეთ საქართველოს ტომების ისტორიის ძირითადი პრობლემები ძვ. წ. XV-XVIII სს., თბ., 1973.
13. ქ-ბი, II, 48.
14. ნ. ხაზარაძე, კ. თოფურია, — ძველადმოსავლური წარმომავლობის ქართული ტექნიკური ტერმინოლოგიის ისტორიისათვის (იბეჭდება).
15. დ. შენგელაია, 1972 — დ. შენგელაია, თხზულებანი, თბ., 1972.
16. გ. ჩიტაია, 2000 — გ. ჩიტაია, შრომები, II, 2000.
17. აპ. ცანავა, 1970 — აპ. ცანავა, ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერების საკითხები, თბ., 1970.
18. Гр. Ачарян, 1977 — Гр. Ачарян, Этимологический коренной словарь армянского языка, Ереван, 1977.
19. Б. А. Богоевский, Земледельческая религия Афин, т. I, Петербург.
20. В. Массон, 1969 — В. Массон, Средняя Азия и древний Восток, М.-Л., 1969.
21. Р. Эрстов, 1876 — Р. Эрстов, Очерки Имеретии в сельскохоз-

яйственном отношении, Тиф., 1876.

22 . A. Erman, Die Hieroglyphen, Berlin und Leipzig.

JULIETA RUKHADZE

ETHNOGRAPHIC MATERIALS FOR DETERMINING OF BORROWING ORIGIN AND MEANING OF SOME RELATED TERMS

Ethnographic materials can serve the source for the determining of borrowing origin and meaning of related terms.

The paper discusses "angi" used at "Koshkoba" festival in Upper Svaneti. Beri/Berika Berikaoba-Qeenoba of the Georgian folk holiday personage, and Begeli and Khula that have often been regarded as synonyms in the Georgian technical language.

ჯულიეტა რუსაძე

**ქართული ხალხური სამეურნეო ტრადიციებისა და
ზოგიერთ ხალხურ ტერმინთა რეგიონალური
თავისებურება**

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული სათავსები და მათი სახესხვაობანია: ბელელი, ხულა, ნალია, სასიმინდე, კილობანი. სამეურნეო იარაღებია: სახვნელი, საფშვნელი, საცეხველი /ჩამური/, ოჩამური, ღონგი, გელაზი.

სამეურნეო სათავსი ბელელი მშრალი ღომის თაველის მარცვლეულის (ღომი, ზორბალი, ფეტვი, მჭადი, ქერი, სიმინდი და სხვ.) და ფქვილის შესანახი ნივთიერებაა, მაგრამ გარკვეულ მიკრორეგიონებში ძველად იგი მხოლოდ ღომის თაველის შესანახად იხმარებოდა.

ბელელი შედის კარ-მიდამოს კომპლექსში და, როგორც წესი, ეზოშია მოთავსებული. იგი ერთსართულიანი ნაგებობაა, შედგმულია ცალ ქვის ან ხის ოთხ ბოკონზე. აქარაში ბელელი სახლის სხვენზე გვხვდება.

ბელლის შემდეგი სახელწოდებები დასტურდება: ბელელი (იმერეთი, გურია, რაჭა, ლეჩხუმი, აჭარა), ბაღ/ბაღუ (სამეგრელო, ლაზეთი). ბელლის სინონიმად იხმარება ხულა (ქვ. სამეგრელო, იმერეთი, გურია), ხარო (იმერეთი), დიდი კილობანი ბაღ (ზემო სვანეთი), რომელიც მაჩუბზე მიშენებულ ნაგებობაში, გემგუმში იყო აგებული.

ტერმინ ბელიდან ნაწარმოებია ბელის გადახურვის სტრუქტურასთან დაკავშირებული საყურადღებო ტექნიკური ხერხის აღმნიშვნელი ზმნა დაბეღლა და ქორბეღლად (თუშეთი) დაწყობა. ბელელი საზომი ერთეულია ჯურისათვის. ბელიდან ნაწარმოებია მეყავრეობასთან დაკავშირებული ტერმინი დაბეღლა, რაც ყავრის გასაშრობად ერთმანეთზე გარდიგარდმოდ დაწყობას ნიშნავს.

ტერმინ ბელის მონათესავე სიტყვები ბოთლიხურსა და ხუნძურშიც გვხვდება. ბოთლიხური „ბელუა“ - მარცვლის საფიცხებლის აღმნიშვნელია, ხუნძური „ბელო“ საძნე სახლს და საფიცხებელს ნიშნავს (ტოგო გუდავა). ბელელი ამავე მნიშვნელობით ქართულშიც არის (სულხან-საბა ორბელიანი, შინ. დ. ჩუბინაშვილი, 1887). ხევსურეთში ბელელი ჰქვია ხატის პურეულის შესანახ ნაგებობასა და ტაძარს. აღნიშნული ტერმინი გავრცელებულია მთიანეთში დევ-ბეღელას სახელით და თუშურ საწესო საფერხულო სიმღერებში — „ქორბეღლა“, „ბელის კრული“ (ბარდაველიძე, 1974).

ფერხულს სვანეთში მიცვალებულისათვის განკუთვნილი დღესასწაულის „ლიჯანალის“ დროს ხატავდნენ. აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში ორი და სამსართულიანი ფერხულები მამაკაცების მიერ სრულდებოდა და მათი საგალობელი მოსაქვლიანობის ზრდა-მატებისა და ადამიანის გამრავლების მოთხოვნისადმი იყო მიძღვნილი. გამოთქმულია აზრი, რომ „ქორბეღელას“ საგალობელში ის დღესასწაული მოიხსენიება, რომლის სახელობის დღეობაზეც ეს ცეკვა სრულდებოდა და მას მოუწოდებდნენ პურის მოსავლის გადიდებას, საქონლის, ადამიანის

გამრავლებას. „ქორბელელს“ საგალობელი მალღარი ვაზის კულტსაც ასახავდა. ტექსტის ეს ნაწილი ფერხულისაგან დამოუკიდებელი საგალობლის სახითაც არის ცნობილი (ბარდაველიძე, 1968, ცოცანიძე, 1990).

ამ საგალობლის არეალი იმის მაჩვენებელია, რომ „ქორბელელა“, როგორც საწესო-საცეკვაო საგალობელი, ყველა ქართველი ტომისათვის საერთო უნდა ყოფილიყო (ბარდაველიძე, 1968, 1974). ვ. ბარდაველიძე, იმოწმებს რა ლინგვისტურ მონაცემებს, დაასკვნის, რომ ბელელი ქართულში უძველესი ტერმინია, იგი ქართულ-ზანური ენობრივი ერთიანობის ხანას განეკუთვნება (კლიმოვი, 1964). ტერმინი ბელელი ბაზისური სიტყვაა და ოდითგან თითქმის უცვლელად იხმარება.

მესხეთ-ჯავახეთში ბერეკაობის დროს ორი ან სამსართულიანი ფერხული ბერობანობის სახელით არის ცნობილი, სიმღერის ტექსტი უცნობია (ჯ. რუხაძე).

ცნობილია, რომ ქორბელელასა და ციხე ბუნასთან ერთად, კოშკი, ციხე არა მარტო საკრალური ცენტრის სიმბოლოდ გვევლინება, არამედ, ისტორიულად, ქვეყნის ცენტრის ფუნქციასაც ასრულებდა. ნიკო ბერძენიშვილი აღნიშნავდა, რომ ქვეყანა ისტორიულ-გეოგრაფიულად არის საზოგადოებრივი ერთეულის საცხოვრისი გარკვეულ გარემოში, რომელსაც თავისი ცენტრი აქვს. უძველესი დასახლებანი უმეტესად გორებზე მდებარეობდა. თავდაპირველად საცხოვრებელი და თავდასაცავი ერთი იყო (ადამიანი ცხოვრობდა სახლად, ციხედ, ჭიხად). შემდეგ ვითარება შეიცვალა. ის გარემოება, რომ ადამიანთა საზოგადოების ერთობლიობის აღსანიშნავად სოციალური ტერმინი გორი (-ქორი) და სახლი (-ციხე) გვაქვს, იმას მოწმობს, რომ ეს ერთობლიობა იმ პირობებში შემუშავდა, როცა ადამიანი გორაზე ბინადრობდა, მის მიერვე შექმნილ შენობაში, სულ ერთია, ეს შენობა მოდობილი („ჩიხა“) იქნებოდა, თუ მთლიანი ხეებისაგან შექმნილი (ჭიხა, ციხე, ჭიხური). ასეთი სოციალური გაერთიანება, უმკველია, გორაზე (ქორად, სახლად) დაბინავების შემდეგ მოხდა. ამის შედეგია და ამასვე მოწმობს, რომ ქორი (გორი, გვარი) შენობასაც ნიშნავს და სოციალურ ერთეულსაც, გვარსაც (ნ. ბერძენიშვილი, 1990). საყურადღებოა, იმერეთში, სოფელ ჭაგანში ჩემ მიერ პირველად დადასტურებული მეზობლის აღსანიშნავი ტერმინი მეგორავე, რაც ნიკო ბერძენიშვილის გორებად დასახლების შესახებ თეზისის დამადასტურებლად მიმაჩნია.

ციხე არა მარტო საკრალური ცენტრის სიმბოლოს, არამედ ისტორიულადაც ქვეყნის ცენტრს წარმოადგენდა (ბარდაველიძე, 1974) ამ საკითხებზე ბევრს უმუშავია - გ. ლეჟავა, მ. ჯანდიერი (1938), გ. ლომთათიძე (1968), კ. მელითაური (1968), ი. სურგულაძე (1986), ვ. ჩიქოვანი (1987), ვ. ცინცაძე (1968) და სხვ.

ყველა ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებას თუ დავუკავშირებთ ფერხულის სახელწოდებას — „ქორბელელას“ - მაშინ ეს ფერხული შეიძლება განვიხილოთ, როგორც სართულბიანი მაღალი შენობა. რიტუალურ ფერხულთა შემთხვევაში აქცენტირებულია წრის, ცენტრისა და ღერძის სიმბოლიკა. წრიული საწესო ფერხულები უკავშირდება „ცენტრის“ და მასზე გამავალი სამყაროს ღერძის გარშემო წრებერუნვის იდეას (ალავერდაშვილი, 2000).

საყურადღებოა, რომ ფერხულები აგრარული დღესასწაულების დროს სრულდებოდა როგორც სვანეთში, სადაც ის ყველაზე ძველი პლასტიკითაა წარმოდგენილი, ასევე სხვაგან. დღემდე, თითქმის არავისა აქვს მითითებული

ქართულიანი ფერხულის „ბერობანობის“ რიტუალური ცეკვა, რომელიც მეს-
ველ-ქაჯანეთში ბერიკაობის დროს იმართებოდა. ვ. ბარდაველიძეს გამოთქმული
აქვს მოსაზრება, რომ ფერხულები, როგორც საწესო-საცეკვაო საგალობელი,
შეიქმნა ქართველი ტომისათვის საერთო უნდა ყოფილიყო.

ხულა — ხმელი ხილის სათავსია, აქ ჭურჭლით ინახავდნენ, აგრეთვე,
მარცვლეულს და ფქვილს, პარკოსნებსა და სხვ. შემდეგ, რაც **ხულამ** თავისი
ძირითადი მნიშვნელობა დაკარგა, ის ტანსაცმლის და სხვა ნივთების შესანახად
გამოიყენეს. იგი „ნეფე-დედოფლის“ პირველი დამის გასათევადაც იყო გამოყენე-
ბული (რუხაძე, 1976). **ხულა** ერთსართულიანი და ერთოთახიანი საკრალური
ნაგებობაა. ცნობილია, აგრეთვე, **ბედლის** და **ხულას** ერთმანეთის გვერდზე
დგების ტრადიცია. **ხულა** და **ბედელი** კონსტრუქციულად ერთმანეთს ჰგავს,
თითქოს არც ფუნქციური ცვლილება გამოკვეთილი, ამიტომ **ხულა** ხშირად
ბედლის სინონიმად იხმარება. **ხულას** ძირითადი ფუნქციის გასარკვევად
საყურადღებოა, აგრეთვე ტერმინი **ხული**, რომელიც საბას განმარტებული აქვს,
როგორც ნაჭუქმაგარი ხილი. ამ ნაგებობის ფუნქცია გარკვეულ ტიპოლოგიურ
შტაბელებს ამჟღავნებს შუამდინარულ მითოლოგიურ მასალასთან (კიკნაძე, 1979).
ნალია/ნანია (გურია, სამეგრელო, იმერეთი). **ნალია** ღომის მშრალი
თაფლის შესანახი და გასაშრობი ნაგებობაა. ღომის გადაშენებისა და მოსავლის
შემცილების შემდეგ **ნალია სასიმინდეს** სინონომი გახდა. **სასიმინდე** ხშირად
ნალიას სახელით მოიხსენიება (გურია). **სასიმინდე** ტაროიანი სიმინდის სახმობი
ნაგებობაა.

კიდობანი მარცვლეული კულტურებისთვის განკუთვნილი სათავსია, მას
სხვადასხვა ფუნქცია და სხვადასხვა სახელი აქვს. სხვადასხვა მოცულობის
პურის კიდობანს სვანურად „**კვეცნა კიბდვენ**“-ი ჰქვია. ფეტვისას — „**ლაფ-
ტურალ კიბდვენ**“-ი, ქერისას — „**ჭემნიშ კიბდვენ**“-ი.

კიდობანს, რომელშიც მარცვალი ორი-სამი წელი ინახებოდა, **ძველი
კიდობანი** — „**ნაჯნელ კიბდვენ**“-ი ერქვა; მასში უმთავრესად ინახავდნენ
ფქვილს. მარცვალი ასეთ **კიდობანში** ადვილად ფუჭდებოდა. ეს **კიდობანი**
სახურავიანად იყო გალესილი. მოულოდნელი ხარჯისათვის **გუშემ**ში შენახული
ჭინდათ რამდენიმე ასეთი კიდობანი, რომელსაც „**ქალგე**“-ს (გადადგმულს)
უძახდნენ. კიდობანს, რომელშიც შენახული იყო ღვინისათვის წინასწარ მომარაგე-
ბული ხორბალი ან ფქვილი, ბალსემო სვანურში — **გუშე-კიბდვენი**, ხოლო
ბალსემო სვანურში — **ტაბლაშ კიბდვენი** ერქვა. ლოცვა-ვედრება ხდებოდა
არა ყველა კიდობანთან, არამედ ამა თუ იმ ღვთაების სახელზე განკუთვნილ
წმინდა კიდობანთან. წმინდა კიდობანს ათავსებდნენ „**გუშემ**“-ში, სხვა კიდობანებს
— „**ჭაგამ**“-ში და „**გუშანდ**“-ში (ჩართოლანი, 1961, ბედუკიძე, 1970).

ქვ. იმერეთში (სამტრედიის რაიონი), დამოწმებულია კავის სახელი
ხარხარახი/ხარხარადი/ხარწარადი (ჩიტაია, 1941, 1944). ამასთან დაკავშირე-
ბით, საყურადღებოა, სახენელის აღმნიშვნელი სვანური ტერმინი **ღენწვიში/
ტენწვიში**, რომელიც ხარის გაწეულს ნიშნავს და აფხაზური სახენელის სახელი
აჯამატა, რომელიც ასევე ხარის იარაღის აღმნიშვნელია. აფხაზური სახენელის
თითოეული ნაწილის სახელი გამწვევ ძალასთან, ხართან არის დაკავშირებული,
რაც სახენელი იარაღის უძველეს სახეობაზე მიუთითებს (Генко, 1930).

საცეხველი **ჩამურის** (გურია, იმერეთი, სამეგრელო) და **ოჩამურის**

სახელითაც არის ცნობილი. საცეხველი, ძირითადად, ღომის თაველის გასაცეხვი იარაღია. მას სხვა დანიშნულებითაც იყენებდნენ. *საჩამურე* (ოჩამურე, მეგრ.) წყლის საცეხველის სადგომ ადგილზე კეთდებოდა და თავდახურული, მაგრამ ღია ნაგებობა იყო. იგი სიტყვა-სიტყვით ღია სადგომს ნიშნავს, გურიაში *ბურულის* სახელითაა ცნობილი.

პატარა ხის სანაყ ჯამს, რომელსაც *კორკოტისათვის* იყენებდნენ, სანაყ *როდინს* ეძახდნენ, ხაშურის რაიონში მას „*მკვდრის როდინი*“ ჰქვია, რადგან მასში, ძირითადად, მიცვალებულისათვის განკუთვნილი ხორბალი ინაყებოდა, ქუცმაცდებოდა.

დინგს აღმოსავლეთ საქართველოში საცეხველის ფუნქცია აქვს, მაგრამ იგი ზოგჯერ საცეხველისაგან განსხვავებული კონსტრუქციისაა. ცნობილია ხელის, ფეხის და წყლით მოქმედი *დინგი*. ასეთი *დინგი* უკანასკნელ დრომდე შემონახული იყო საინგილოში და ძირითადად ბრინჯის გასაცეხვად იხმარებოდა.

გელაზი სელის მარცვლისაგან ზეთის გამოსახდელი იარაღია, იგი სამი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება: მარცვლეულის დასახალავი ღუმელი, საზეთე წისქვილი და წნები. ზეთსახდელი, ისევე როგორც საცეხველი, ძველი სამეურნეო იარაღია, მისი არსებობა საქართველოში V საუკუნეზე ადრეა სავარაუდებელი (ვირჯილიო კორბო, გ. წერეთელი, ლ. მოლოდინი, 1963).

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. ალავერდაშვილი, 2000 — ქ. ალავერდაშვილი, ცენტრის სიმბოლკისათვის ზოგიერთ ქართულ ფერხულში. „ანალები“, №1, 2000.
2. ბარდაველიძე, 1968 — ვ. ბარდაველიძე, სიცოცხლისა და სიუხვის ზე ქართველთა სარწმუნოებაში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის. ტ. XIV, თბ., 1968.
3. ბარდაველიძე, 1974 — ვ. ბარდაველიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს ტრადიციული საზოგადოებრივ — საკულტო ძეგლები. ტ. I, ფშავი, თბ., „მეცნიერება“, 1974.
4. ბედუქიძე, 1970 — ლ. ბედუქიძე, სვანური ავეჯი. სვანეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის. თბ., 1970.
5. ბერძენიშვილი, 1990 — ნ. ბერძენიშვილი, მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII, თბ., „მეცნიერება“, 1990 (მეორე გამოცემა).
6. Генко, 1930 — У. Генко, О названиях плуга в северокавказских языках. Доклады Академии Наук СССР. 1930, №7.
7. კიკნაძე, 1979 — ზ. კიკნაძე, შუამდინარული მითოლოგია. თბ., 1979.
8. კლიმოვი, 1964 — Г. Климов, Этимологический словарь картвельских языков. М., 1964.
9. ლომთათიძე, 1968 — გ. ლომთათიძე, საქართველოს ნაციხართა არქეოლოგიისათვის. „ძეგლის მეგობარი“, №14, 1968.
10. ლეჟავა, ჯანდიერი, 1938 — Г. И. Лежава, М. И. Джандиери, Архитектура Сванетии. Изд. Акад. Архитектуры. 1938.
11. მელითაური, 1968 — კ. მელითაური, ზოგიერთი სამშენებლო ტერმინის შესახებ, „ძეგლის მეგობარი“, №14, 1968.
12. მოლოდინი, 1963 — ლ. მოლოდინი, ქართველი ხალხის მატერიალური

- ქალბურთის ისტორიიდან (ხალხური ზეთსახდელი იარაღები). თბ., 1963.
13. სულხან-საბა ორბელიანი, 1966 — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1966.
14. რუხაძე, 1976 — ჯ. რუხაძე, ხალხური აგრიკულტურა დასავლეთ საქართველოში. თბ., „მეცნიერება“, 1976.
15. სურგულაძე, 1986 — ი. სურგულაძე, ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა. თბ., „მეცნიერება“, 1986.
16. ჩართოლანი, 1961 — მ. ჩართოლანი, ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. თბ., 1961.
17. ჩიტაია, 1941 — გ. ჩიტაია, რაჭული სახვნელის ფარფლიანი ქუსლი. თბ. შრომები. ტ. XVIII, თბ., 1941.
18. ჩიტაია, 1944 — გ. ჩიტაია, ლეჩხუმის ექსპედიციის მოკლე ანგარიში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. XII. თბ., 1944.
19. ჩიქოვანი, 1987 — ვ. ჩიქოვანი, მთიულური სახლის ინტერიერის სიმბოლური ორგანიზაციის დახასიათებისათვის. ქართველი ხალხის ტრადიციული სამეურნეო და სულიერი კულტურა. თბ., 1987.
20. ჩუბინაშვილი, 1887 — დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი. 1887.
21. ცინცაძე, 1968 — ვ. ცინცაძე, შუა საუკუნეების სარეზიდენციოების შესწავლისათვის (კვარას ციხე). „ძეგლის მეგობარი“, №14, 1968.
22. ცოცანიძე, 1990 — გ. ცოცანიძე, გიორგობიდან გიორგობამდე. თბ., 1990.

JULIETA RUKHADZE

REGIONAL CHARACTERISTICS OF THE GEORGIAN FOLK FARMING TRADITIONS AND OF SOME FOLK TERMS

The paper discusses farm buildings and receptacles common on different regions of Georgia (as Begeli, Khula, Nalia, Sasiminde, Kidobani) and the variety of the farming tools (Sakhvneli, Sapshvneli, Satsekhveli /Chamuri/ Ochamure, Dingi, Gelazi). It is also noted here that several of these items are common for all of the Georgian tribes.

ღარეჯან სირია

ეთნიკურისა და ნაციონალურის
ურთიერთობისათვის

ეთნიკურობის საკითხი თავისთავად უკავშირდება ნაციონალური თვითმყოფადობის საკითხს. ეროვნული იდენტიფიკაციის საკითხი არსად ისე მწვავედ არ დგას, როგორც ეს ეთნიკურობისა და ნაციონალიზმის გამიჯვნის დროს ხდება.

ეთნიკური იდენტურობა ერთგულდება იმ ჯგუფისადმი, რომელთანაც ადამიანი მემკვიდრეობით არის დაკავშირებული, ეს საყოველთაოდ ცნობილი აზრია და ეხება არა მარტო იმას, ვინც ტრადიციულ სოფლის მეურნეობას ეწევა. დამინც, ეთნოლინგვისტური იდენტურობის საკითხი წამოიჭრება უმთავრესად ეთნიკური უმცირესობის მოთხოვნებსა და საჭიროებასთან დაკავშირებით, როდესაც ეს ეთნიკური ჯგუფი დიდი საზოგადოების ნაწილია (როგორებიც არიან იმიგრანტთა მრავალრიცხოვანი ჯგუფები ევროპასა და ამერიკაში).

დნელია იმ ფსიქოლოგიური კავშირის განსაზღვრა, რომელიც ამა თუ იმ ჯგუფში თვითმყოფადობის შეგნებას აღვიძებს. რელიგია, ტრადიციული ადატაციები ამ მხრივ მნიშვნელოვანია, მაგრამ ყველაზე გავრცელებული ფორმა, ანუ სიმბოლო ნაციონალიზმისა, რა თქმა უნდა, ენაა. შესაძლოა, ყველაზე ნათელი მაგალითი იმისა, თუ როგორ ასრულებს ენა ეროვნული თვითმყოფადობის განსაზღვრების საჭიროებას, ებრაული ენაა. როდესაც ისრაელის სახელმწიფო ჩამოყალიბდა (1948) აუცილებელი იყო ლინგვისტურად ჰეტეროგენული მოსახლეობის გაერთიანება. საამისოდ ებრაული აშკარად შესაფერისი იყო, მისი უძველესი ისტორიის გათვალისწინებით და იმის გამო, რომ ამ ენას შეუწყვეტლად იყენებდნენ როგორც იუდაიზმის რელიგიის ენას.

როდესაც ხალხის ჯგუფი შეიცნობს თავის ეთნიკურ თვითმყოფადობას, მას სურვილი უჩნდება, შეინარჩუნოს და გააძლიეროს თავისი სტატუსი, ეს კი ხშირად პოლიტიკური აღიარების სურვილში გადადის. XVIII-XIX საუკუნეებში ლინგვისტური ნაციონალიზმი ის ძირითადი მოვლენა იყო, რომელიც ევროპის ხალხთა მოძრაობას ახასიათებდა. ენა ამა თუ იმ ეთნიკური ჯგუფის თვითმყოფადობის უპირველესი ნიშანი იყო. დღეს მსგავსი მოვლენები მსოფლიოს მრავალ რეგიონში შეინიშნება.

1971 წელს შეისწავლეს არსებული 132 სახელმწიფო, აქედან მხოლოდ 12 სახელმწიფო იყო ჰომოგენური ნაციონალური, ე.ი. ერთი ეროვნების ხალხი ცხოვრობდა. 50 ქვეყანა შეიცავდა ძირითად ეთნიკურ ჯგუფს, რომელიც მოსახლეობის 3/4 იყო. 39 ქვეყანაში კი დიდი ეთნიკური ჯგუფი მოსახლეობის ნახევარზე ნაკლებს შეადგენდა.

ეროვნულისა და სახელმწიფოს მიმართ ერთგულება ხშირად ერთმანეთს არ ემთხვევა, როდესაც სხვადასხვა ენა ამ ცნებებს უკავშირდება, კონფლიქტის ალბათობა რეალური ხდება.

გასული საუკუნის ბოლოს რამდენიმე ქვეყანაში სერიოზული კონფლიქტი აღინიშნება: ესპანეთში, კანადაში, ბელგიაში, კორსიკაში, კელტურ ენაზე მოლაპარაკე რეგიონებში და სხვ. კონფლიქტების მიზეზები ერთმანეთისაგან განსხვავ-

უბნულია. ეთნიკური ჯგუფები მშობლიურ ენაზე ნაკლებად ლაპარაკობენ. თუმცა ეთნიკური ჯგუფის მიერ თავისი ენის გამოყენება თანდათან კლებულობს, ისინი მაინც ცდილობენ ენის შენარჩუნებას. შესაძლოა, ეთნიკური უმცირესობის ჯგუფი სწრაფად გაიზარდოს, თავისი ენით დაუპირისპირდეს ქვეყანაში არსებულ სახელმწიფო ენას, მოათხოვოს მედიის, განათლების საკუთარ ენაზე მიღება.

ენა რომ თვითმყოფადობის სიმბოლოა, ნათლად ჩანს ბასკური (ეუსკერა) ენის ისტორიაში და ფრანკოს რეჟიმის დროს ესპანეთის დამოკიდებულებაში მასკების მიმართ. 1937-1950 წლებში ბასკური ენის სწავლება აკრძალული იყო, ასევე მისი გამოყენება მედიაში, საეკლესიო მსახურებასა და ყველა სახალხო ადგილას. წიგნებს ბასკურ ენაზე სახალხოდ წვაებდნენ. ნათლობისას ბასკური სახელების დარქმევა აკრძალული იყო. მდგომარეობა თანდათან შეიცვალა. 1980 წლის მარტში პირველი ბასკური პარლამენტი აირჩიეს და ეუსკერა-ბასკური ენა ესპანურ ენასთან ერთად ოფიციალურ ენად იქნა აღიარებული.

1960-იან და 70-იან წლებში დასავლეთ ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში ე.წ. ეთნიკურობის აღმავლობა ("ethnicity boom") შეინიშნებოდა. ჩატარებული გამოკითხვის შედეგად ამერიკელი მოსახლეობის 17%-ს (რაც 33 მილიონს შეადგენდა) ინგლისური ენა მშობლიურ ენად არ უღიარებია. მათთვის მშობლიური ენა ესპანური, გერმანული, იტალიური, პოლონური და ებრაული იყო. (თანამიმდევრობა დაკუთვია, ყველაზე მეტი პროცენტი ესპანურ ენაზე მოლაპარაკე მოსახლეობა აღმოჩნდა). 70-იან წლების შემდეგ მდგომარეობა იცვლება, განსაკუთრებით ჩრდილოევროპული წარმოშობის ახალგაზრდა თაობა აღარ აღიარებს სხვა ენებს მშობლიურად, მათთვის ამერიკული, უფრო სწორად, ინგლისურია მშობლიური. მეორე მხრივ კი, სამხრეთ ევროპელი ამერიკელები: ესპანელები, პორტუგალიელები, ბერძნები საკუთარ ენებს მიიჩნევენ მშობლიურად, ასევე აზიიდან წასული იმიგრანტებიც თავიანთ ენებს ანიჭებენ მშობლიური ენის სტატუსს (ა.ფიშმენის გამოკვლევა, 1984).

ამა თუ იმ საზოგადოების ცხოვრებაში ერთი ენის არჩევა (ამ შემთხვევაში ინგლისურის) უმაღლეს იწვევს საკუთარ თვითმყოფადობაზე უარის თქმას. თუმცა არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც რომელიმე ეთნიკური ჯგუფი საკუთარ ენაზე ძალიან ცუდად ლაპარაკობს, მაგრამ ინგლისურს მაინც არ აღიარებს მშობლიურ ენად. ეთნიკური ჯგუფის ენა ამ ჯგუფის წარმომადგენლებს წარსულთან აკავშირებთ.

მაგალითად, დღევანდელმა იტალიელ-ამერიკელებმა და იტალიელ-აესტრალიელებმა იტალიური თითქმის არ იციან, მაგრამ იტალიურს მაინც თავისი ეთნიკური იდენტურობის სიმბოლოდ მიიჩნევენ.

არის ასეთი ტენდენციაც — ენა ზოგჯერ ბუნებრივი ბარიერი ხდება სხვადასხვა კულტურის ჯგუფებს შორის, რაც კონფლიქტებს უფრო იწვევს, ვიდრე ურთიერთთანამშრომლობასა და გაგებას. ეს ხშირად გამოჩენილა ოპოზიციური ჯგუფების პოლიტიკურ შეხვედრებში. საკითხი დგას ხოლმე, რომელ ენაზე უნდა წარმოიწოდოს კამათი ორენოვან საზოგადოებაში, სადაც ერთი ენა "ლინგვა ფრანკა" არის აღიარებული, ეს ფაქტორი ნაკლებად მნიშვნელოვანია, მაგრამ იქაც კი ენამ შეიძლება უფრო მეტი პოლიტიკური უთანხმოება გამოიწვიოს, ვიდრე რომელიმე სხვა ფაქტორმა.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ალბათ ძალიან ცოტა სახელმწიფოა მსოფ-
ლიოში, სადაც ერთენოვანი მოსახლეობა ცხოვრობს.

დიდ ბრიტანეთში 1960-იან წლებში იმიგრანტთა რიცხვის დრამატულად
გაზრდის შედეგად ეთნიკური უმცირესობის წარმომადგენლები 100-ზე მეტ ენაზე
ლაპარაკობდნენ. ყველაზე მეტად გავრცელებული ენებია: პენჯაბური, ბენგალუ-
რი, ურდუ, გუჯარეთული, ესპანური და ადგილობრივი კელტური ენები (გელუ-
რი, ვალიური, ბრეტონული, კორნუოლური, შოტლანდიური გელური, ირლან-
დიური გელური). ამასთანავე, სახელმწიფო ენა მხოლოდ ინგლისურია.
სახელმწიფო განათლების სისტემა, პოლიტიკური და სამეურნეო ორგანოები,
სასამართლო, მედია და კულტურული დაწესებულებები ინგლისურ ენას იყენებენ.
რა თქმა უნდა, ეს არ გამოირიცხავს ეთნიკურ უმცირესობათა უფლებებს. გელური
ენის სწავლება ნებაყოფლობითია სკოლებში. იმიგრანტებს კი სრული უფლება
აქვთ, თავიანთ შვილებს მათ მიერვე დაწესებულ კერძო სკოლებში ასწავლონ.
მაგრამ ამ უმცირესობათა შვილები ძალიან მცირე გამოწვევის გარდა, ინგლისურ
სკოლებში სწავლობენ პოლიტიკური და ეკონომიური ფაქტორების
გათვალისწინებით, რაც აიძულებს ხალხს, შეცვალონ თავიანთი ტრადიციული
ენები უფრო ძლიერი კულტურის მქონე ენით; რათა მომავალი, თუკი ისინი ამ ახალი
ენის გარემოცვაში აპირებენ ცხოვრებას, სოციალურად, ეკონომიურად და
პოლიტიკურად უზრუნველყოფილი ჰქონდეთ.

საფრანგეთშიც უმცირესობათა რამდენიმე ენაა იმ ეთნიკური ჯგუფებისათ-
ვის მშობლიური, რომლებიც ამა თუ იმ რეგიონში ცხოვრობენ: ბასკური, ბრეტო-
ნული, კატალონიური, კორსიკული, ფლამანდრიული და ოქსიტანური. 1971 წელს
გამოკვლევის შედეგად ეთნიკური მოსახლეობის 3/4-მა მოისურვა შეენარჩუნებინ-
ათ ეს ენები. მაგრამ ამ ენებზე მოლაპარაკეთაგან მხოლოდ 35%—ს ესმოდა და
ლაპარაკობდა თავის მშობლიურ ენაზე.

ანბანის შექმნის საკითხი იმ ენებისათვის, რომლებსაც საკუთარი დამწერ-
ლობა არ გააჩნიათ, მეტად მნიშვნელოვანია. ეს საკითხი დაკავშირებულია ფსი-
ქოლოგიურ, ისტორიულ და სოციალურ ფაქტორებზე. პოლიტიკური, რელიგიუ-
რი და კიდევ სხვა მოსაზრებაც განაპირობებს ანბანის არჩევის საკითხს. შესაძლოა,
საზოგადოებამ თავისი ენისათვის აირჩიოს ის ანბანი, რომელიც ამ რეგიონში ყველა
ენისთვის ერთი და იგივე იქნება. საერთო დამწერლობა ზშირად პოლიტიკურ
სიმბოლოდ იქცევა ხოლმე. ლათინურ ანბანს ისტორიის მანძილზე ისეთი წარმატება
ხვდა წილად, რომ ის სხვა ანბანების შენარჩუნებას ემუქრება. საკითხი ჩინურ
იეროგლიფიკასაც შეეხო. ლათინური ანბანის, რომელიც pin—yin-ით არის
ცნობილი ჩინეთში, შემოღება სცადეს, მაგრამ ეს უშედეგო აღმოჩნდა. ჩინეთში,
სადაც დაახლოებით 850 მილიონი მცხოვრებია, ძირითადი ენა ჩინურია, რომელიც
სახელმწიფოს აერთიანებს.

ჩინური ენა ჩინეთის ნაციონალური ენაა. ფეოდალური ჩინეთისათვის ძველი
სალიტერატურო ენა ვენიანი იყო, რომელიც შედარებით ვიწრო წრეებში იყო
გავრცელებული, მათ შორის, ვისაც განათლების მიღების საშუალება ჰქონდათ.
ამ ენის გრამატიკული ფორმები, სტილისტური და ლექსიკური ნორმები შენარჩუ-
ნებული იყო, სასაუბრო ენა კი ვითარდებოდა და იცვლებოდა. სალიტერატურო
ენასა და კუთხურ მეტყველებას შორის სხვაობამ ზღვარს მიაღწია მანჯურიული
(ცინების) დინასტიის დროს (1644—1911). ძველი სალიტერატურო ენა — ვენიანი
შეიცვალა ბაიხუათი.

ბაიხუა ის ძირითადი ენაა, რომლის საფუძველზე განვითარდა ჩინელი ხალხის
თანამედროვე ნაციონალური სალიტერატურო ენა. მიუხედავად იმისა, რომ ჩინური

ლიტერატურის ცნობილი მოღვაწეები თავიან ნაწარმოებებს ბაიხუაზე ქმნიდნენ, ამ ენამ ვერ შეძლო უმაღლვე შეეცვალა ვენიანი. დიდხანს გრძელდებოდა ამ ორი სალიტერატურო ენის პარალელურად არსებობა. საკმაოდ რთული პროცესი მიმდინარეობდა მრავალ დიალექტთა შემცველ ჩინურ ენაში სალიტერატურო ფორმების დასადგენად.

ჩინელი მეცნიერები თანამედროვე ჩინურში გამოყოფენ 8 ძირითად დიალექტურ ჯგუფს:

1. ჩრდილოეთის დიალექტური ჯგუფი – პეკინის თქმა. ამ დიალექტებსა და თქმებზე ჩინელების 70% ლაპარაკობს.

2. შანხაის დიალექტთა ჯგუფი. ამ დიალექტებზე ჩყეცზიანის პროვინციაში ლაპარაკობენ. ქალაქ შანხაის თქმა შანხაის დიალექტთა ჯგუფის სისტემაში შედის.

3. ხუნანის დიალექტთა ჯგუფი. ეს დიალექტები ხუნანის პროვინციაშია გავრცელებული.

4. ციანზინურ დიალექტთა ჯგუფი. ამ დიალექტებზე მოლაპარაკეთა რიცხვი 13 მილიონს აღწევს.

5. ხაკას დიალექტთა ჯგუფი. ამ ჯგუფისათვის დამახასიათებელი თქმები გავრცელებულია გუანდუნის პროვინციის ჩრდილო-დასავლეთით.

6. ჩრდილოეთ ფუძიანურ დიალექტთა ჯგუფი. ეს დიალექტები და თქმები გავრცელებულია ფუძიანის პროვინციის ჩრდილოეთით.

7. სამხრეთ ფუძიანურ დიალექტთა ჯგუფი.

8. გუანდუნური (კანტონური) ჯგუფი. გუანდუნური დიალექტი მშობლიურ დიალექტად მიაჩნიათ ჩინელ ემიგრანტებს.

ჩინური დიალექტები ერთმანეთისაგან უმთავრესად განსხვავდება ფონეტიკით. ზოგ დიალექტში საწყისი თანხმოვნები ინარჩუნებენ ძველ უღერადობას, სხვა დიალექტებთან ეს უღერადობა დაკარგულია. ჩინური დიალექტები არსებითად განსხვავდებიან მახვილთა ტონალურ სისტემაში. ტონურ მახვილთა რაოდენობა იცვლება სამიდან შვიდამდე და ზოგჯერ ათს აღწევს. განსხვავებაა, როგორც ბგერით შემადგენლობაში, ასევე ტონალურ სტრუქტურაში. ჩინური დიალექტების ლექსიკური შემადგენლობა ჯერ კიდევ დეტალურად არ არის შესწავლილი. ის ყველა დიალექტისათვის, ძირითადად, საერთო უნდა იყოს. ჩინურ დიალექტებში გრამატიკის სფეროშიც აღინიშნება განსხვავება.

მიუხედავად დიალექტთა შორის მნიშვნელოვანი სხვაობისა, არ არსებობს არავითარი საფუძველი, ეს დიალექტები სხვადასხვა ენებად იყოს მიჩნეული. ყველა ჩინურ დიალექტს ერთიანი გრამატიკული აგებულება და უმთავრესად ერთიანი ლექსიკა აქვს. გაგებინების პრობლემა იყო და არის. მაგრამ ჩინეთის როგორც სახელმწიფო ენობრივი მოწყობისათვის ამას ხელი არ შეუშლია.

სხვადასხვა დიალექტზე მოლაპარაკენი ჩრდილოურ დიალექტს მიიჩნევენ ერთიან სალიტერატურო ენად. პეკინური თქმის ფონეტიკურ თავისებურებას განიხილავენ, როგორც საფუძველს, რომელზედაც საერთო ჩინური სალიტერატურო წარმოთქმა დაფუძნებული.

ჩინეთის მთელ მოსახლეობას მტკიცედ აქვს შეგნებული ჩინელი ხალხის ნაციონალური ერთიანობის მნიშვნელობა, ამიტომაც განცხადება „ჩინური ენების“ არსებობის შესახებ კატეგორიულად უარყოფილია.

ინდოეთში, სადაც 22 პროვინციაა, ენები ერთმანეთისგან საგრძნობლად განსხვავდება.

ამჟამად ინდოეთში ჰინდი და ინგლისური სახელმწიფო ენებია. ინდოეთში

ქვეყნის ძირითადი ენებისათვის სცადეს ლათინური ანბანის შემოღება. ამ ანბანის შემოღების მომხრეები აცხადებენ, რომ ლათინური შრიფტი ელექტრონულ ეკრანს გაცილებით ადვილად მიესადაგებაო. მაგრამ ინდოეთის ლიტერატურის შემსწავლელ უმაღლესმა ორგანომ Sahitya Akademi-მ ეს მიუღებლად მიიჩნია. ისინი ამტკიცებენ, რომ ლათინური ანბანის შემოღება შეასუსტებს თვითმყოფადობის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან სიმბოლოს და მოითხოვენ კულტურული იდენტურობის მქონე ინდოეთის ძირითადი ეთნიკური ჯგუფების ენებისათვის საკუთარი, ბუნებრივი ანბანის შენარჩუნებას.

საერთო ენა ერთ ქვეყანაში მცხოვრებ ყველა ეთნიკური ჯგუფისათვის და საერთო დამწერლობა განაპირობებს ამ ქვეყნის ნაციონალურ თვითმყოფადობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Fishman, 1984 – J.A. Fishman, International Journal of the Sociology of Language. 1984.
2. Tom MacArthur, 2000 – Tom MacArthur, The English Languages. Cambridge University Press. 2000.
3. Tom Freeborn, 1993 – T. Freeborn, Varieties of English. Studies in English Language. MacMillan Press. 1993.
4. Connor, 1978 – W. Connor, Ethnic and Racial Studies. 1978.
5. David Crystal, 1996 – D. Crystal, Encyclopedia of Language. Cambridge University press. 1996.
6. Н.Н.Коротков и др., Китайский язык. Москва, 1961.

DAREJAN SIRIA

ETHNIC AND NATIONAL IDENTITY

The paper deals with ethnic and national identity. The issue of personal linguistic identity emerges strongly in relation to questions of ethnicity and nationhood. Questions of ethnicity are closely related to those of national identity.

Perhaps the most widely encountered symbol of emerging nationhood is language.

Political entities that comprise a homogeneous national group are quite rare. The clearest case of a language fulfilling the need to define a national identity in modern times is Hebrew. Classical Hebrew provides direct evidence of the linguistic unification of the heterogeneous population.

The problem arises when non-written languages or languages of some ethnic groups require an alphabet. Historical, social, political, religious and other considerations may affect the choice of which kind of alphabet to adopt.

The common language and written system for all ethnic groups living in one country determine national identity of this country.

ენობრივი ვარიანტების კვლევის საკითხისათვის

დიალექტოლოგიის მთელ მსოფლიოში დიდი ტრადიციები და უზარმაზარი ენობრივი მასალა გააჩნია, რომლის კლასიფიკაციის და ინტერპრეტაციის მიმართ სხვადასხვა დროს განსხვავებული მიდგომა გამოიყენებოდა. ამდენად დიალექტოლოგიური მასალა მრავალი თვალსაზრისითაა შესწავლილი: ნორმობრივად (სალიტერატურო ენასთან მიმართება), ერთმანეთთან სიახლოვე-სიშორის მიხედვით, ისტორიული ცვალებადობის კუთხით, სოციალური თვალსაზრისით (განსაკუთრებით, XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან), საინვე-ნტარო მნიშვნელობით და ზოგ შემთხვევაში სტანდარტიზებისაკენ მიდრეკილე-ბის კუთხითაც.

კვლევის სხვადასხვა ეტაპზე კონკრეტული მიზნის შესაბამისად გამოიყე-ნებოდა ტერმინები, რომელთა გაგება ყოველთვის ერთგვაროვანი არაა. ამიტომ ენობრივ ვარიანტებზე საგანგებო მსჯელობის დაწყებისას ლინგვისტთა უმრავ-ლესობა საჭიროდ მიიჩნევს დაახუტოს, როგორ უნდა იქნეს აღქმული ესა თუ ის ცნება საკუთრივ მის მსჯელობაში. ამ ბოლო დროს ევროპული ენების დიალექტურ სახეთა მიმართ გაზვირდა ტერმინების — "ვარიანტი", "ვარიანტუ-ლობა" — ხმარება, რაც უფრო მოსახერხებელია ენა-დიალექტის ლინგვისტური და სოციალური გამიჯვნის სირთულეებისაგან თავის დასაღწევად.¹

სოციალურ დიალექტოლოგიაში დიალექტი განიხილება როგორც ლინგვისტური ვარიანტი, რომელიც შეიცავს სტერეოტიპულ თავისებურებებს (ზნორად როგორც შუამავალი დიალექტური თვისებებისა); მას ახასიათებს "დაბალი" პრესტიჟულობა, ნაკლებ კოდიფიცირებულობა და გეოგრაფიულად შემოსაზღვრულ არეალში გავრცელებულობა.

უდავოა, რომ ყველა ეს მიდგომა საინტერესოა და თითოეული მათგანი თავისი მიზნებისათვის კვლევის ყველაზე მარჯვე მეთოდს იყენებს. ასე რომ ენათმეცნიერულ გამოცდილებაში თავი მოიყარა დიალექტოლოგიური მასალის შესწავლის სხვადასხვა მიმართულებამ (მათ შორისაა: ენობრივი არეალების კვლევა გეოგრაფიული საზღვრების მიხედვით; ენობრივი ვარიანტების კვლევა სოციალური საზღვრების მიხედვით, სოციალური და სოციალ-სტილისტიკური სიდიდეების მიხედვით კვლევა; ამ მეთოდით ყოველი ინდივიდის მეტყველება არის არა მხოლოდ მისი მეტყველების შედეგი, არამედ აგრეთვე მისი სოციალური და კულტურული წანამძღვრების (ფონის), სქესის, ასაკის, ჯგუფური ლოიალობის, ტრადიციული ბაზისა და გეოგრაფიული წარმოშობით განპირობებული მიდრეკი-ლებების შედეგი; სოფლის დიალექტების კვლევა (აქ იგულისხმება არა მხოლოდ გეოგრაფიული დიალექტები, არამედ გეოგრაფიულ ენობრივ ვარიანტს + სოციალური ფაქტორი, რომელიც სხვადასხვა ვარიანტის ერთმანეთთან შემ-ავკვირებელიც შეიძლება იყოს; მეტწილად, სოფლის დიალექტები არ არიან მონოსტილისტიკური, რამდენადაც მათ მხოლოდ მცირე სოციალ-სტილისტიკური

ვარიაციები ახასიათებს, ეს ვარიაციულობა კი დამახასიათებელია მცირე, ნათესაური სასოფლო ერთობებისათვის; სალიტერატურო ენის შიგნით არსებული ფუნქციური სტილებიც კი ზოგ შემთხვევაში სოციალურ დიალექტად — სოციალურ ენობრივ ვარიანტებად განიხილება; დიალექტთა სტილური ვარიანტების სახით კვლევა).² გეოგრაფიული დისტრიბუციის კვლევა. ამ შემთხვევაში შეისწავლება: ა) სტანდარტული ენის რეგიონული ვარიანტები; ბ) არაფორმალური ენის არაფორმალური სტილებრივი საფეხურები და გ) დამოუკიდებელი გეოგრაფიული ვარიანტები; ლინგვისტური კომპონენტების კვლევისას უდიდესი ყურადღება ეთმობა ფონეტიკურ-ფონოლოგიურ ვარიანტებს.³ ყოველ დიალექტს აქვს ისეთი მხარეები, რომელიც მისთვის არ არის უნიკალური, ზოგი დიალექტი კი ოდენ მისთვის დამახასიათებელ, უნიკალურ თვისებებსაც ფლობს.⁴

თანამედროვე გამოკვლევათა მნიშვნელოვანი ნაწილი აჩვენებს, რომ ენობრივი ვარიანტების კვლევას დასახელებულის გარდა სხვა მიმართულებებითაც წარმართავენ. და ყველა შემთხვევაში დადგენილ საზღვრებს საერთო დარგის — დიალექტოლოგიის — შიგნით აქცევენ. მხოლოდ ამ მონაცემებს გარეთ დარჩენილ მახასიათებლებს, სოციალურ-პოლიტიკური ფონის გათვალისწინებით, უკავშირებენ დამოუკიდებელ ენას და განიხილავენ დამოუკიდებელი ენობრივი სისტემის სახით. მეტყველების თავისებურებათა და შესაბამისად ვარიანტთა ათვლა ძირითადად ხდება ე.წ. სტანდარტიზებული, სალიტერატურო ენის მიმართ. თუმცა სალიტ. ენა ენობრივ ვარიანტთა მუდმივი (თუმცა შესაძლოა, არათანაბარი) ურთიერთქმედებისა და ცვალებადობის ვითარებაში ყალიბდება და ევოლუციონირდება, მას მაინც აქვს ნორმალიზაციური ბერკეტები, რომელთა მეშვეობითაც “აკავებს” ენის სტანდარტიზებული ვარიანტის ცვალებადობის ტემპს და მას მეტ-ნაკლებად სტაბილურ კალაპოტში აქცევს. დღეს ცნობილ ენათაგან სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებით სტანდარტიზებულმა ენებმა მაინც გაიარეს მკვეთრი გარდატეხების საფეხურები და დიდად განმსგავსდნენ ძველი სალიტ. ენებისაგან. ამ მოვლენას ყველა კონკრეტული ენისათვის კონკრეტული ახსნა ეძებნება. ქართულის მდგრადობასაც უნდა ჰქონდეს სოციოლინგვისტური ახსნა.

სალიტერატურო ენის (სტანდარტიზებული ენისადმი საზოგადოების დამოკიდებულება ორგვარია: ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ სალიტერატურო ენა თავისი მეტ-ნაკლები მდგრადობითა და ნორმატული შემოსაზღვრულობით უფრო ადვილად მისაწვდომი და ასათვისებელია ყველასათვის და მისი “საერთოობა” დიალექტებს ნებისმიერად და თავისუფლად განვითარების მეტ შესაძლებლობას აძლევს, რაც თავისთავად სასარგებლოა ენობრივი კოლექტივის (ეთნოსის) სინამდვილეზე დაკვირვებისა და ეთნოსის განვითარების პროცესის ენობრივი რეალიზაციისათვის. მეორე თვალსაზრისის მიხედვით კი სალიტერატურო ენის მეშვეობით ხდება დიალექტზე მოლაპარაკეთა დისკრიმინაცია და შესაბამისად, დიალექტის განვითარების შეზღუდვა სალიტერატურო ენის ბატონობის ვითარებაში.

ამ თვალსაზრისთა შესაჯერებლად, უპირველეს ყოვლისა, ერთმანეთისაგან უნდა გაიმიჯნოს “დიალექტისა” და “სტანდარტული ვარიანტის” ცნებები. ეს არც ისე იოლია, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მთლიანად ენა, თავისი დიალექტური და სტანდარტიზებული ვარიანტებით, შესაძლოა ერთ მთლიან, არასტანდარტიზებულ ვარიანტად მოვიაზროთ, ხოლო სალიტერატურო ენა მხოლოდ მის ერთ-ერთ დიალექტურ სახესხვაობად.⁵

ტერმინი "სტანდარტული დიალექტი" მრავალი ავტორისთვისაა მიუღებელი. რამდენადაც შინაგან წინააღმდეგობას (დიალექტი გულისხმობს არასტანდარტულობას) შეიცავს; მაინცა და მაინც არც ტერმინი "რეგიონული დიალექტი" მოსწონთ, რამდენადაც იგი ზედმეტად გახაზავს რეგიონულობას, რაც ამცირებს დიალექტის სხვა აუცილებელ თავისებურებებს (რომლებიც ერთად "სოციალურობაში" შეგვიძლია გავაერთიანოთ). კონტინენტური ევროპის ტრადიციულ ტერმინოლოგიაში, დიალექტი არის რეგიონში გავრცელებული ენის მდამიური, არასტანდარტული სამეტყველო ვარიანტი. ამის საპირისპიროდ სტანდარტულ ვარიანტს აქვს ტრანსრეგიონალურობისა და სტანდარტულობის თავისებურება.

ერთ ენას შესაძლოა ჰქონდეს არა მარტო მთელი რიგი დიალექტებისა, არამედ არაერთი სტანდარტული ვარიანტიც. აქ იგულისხმება ე.წ. პლურიცენტრული ან პლურიინაციონალური ენები, რომლებიც შეიცავენ რამდენიმე ეროვნულ სტანდარტულ ვარიანტს, მაგალითად, ინგლისური: ავსტრალიური სტანდარტული ინგლისური, ბრიტანული სტანდარტული ინგლისური, აშშ სტანდარტული ინგლისური და სხვ. ან გერმანული: ავსტრიული სტანდარტული გერმანული, ვერმანული სტანდარტული გერმანული და შვეიცარული სტანდ. გერმანული. ენა წარმოადგენს დიალექტთა და სტანდარტული ვარიანტების ქსელს. უ. ამონის სიტყვით, ენა, რომელიც შეიცავს სტანდარტულ ვარიანტებს, უფრო სტანდარტული ენაა, ვიდრე სტანდარტული ვარიანტი; ხოლო თუ ენა არ შეიცავს არც ერთ სტანდარტულ ვარიანტს, ის იწოდება არასტანდარტულ ანუ ადგილობრივ ენად.

ამონისავე სიტყვით, აუცილებელი არაა, რომ სტანდარტული ვარიანტი მაღიან ენობრივ რეგიონში იყოს გავრცელებული. მაგ., ბავარიული დიალექტი განფენილია არა მხოლოდ გერმანიის სამხრეთ-აღმოსავლეთში, არამედ აგრეთვე მთელი ავსტრიის გასწვრივ (ვორარლბერგის მცირე რეგიონის გამოკლებით). ამასთან, იტალიაში (სამხრეთ ტიროლში) და გერმანულენოვან შვეიცარიაშიც. შესაბამისად, ბავარიული დიალექტი ამ რეგიონებისათვის უფრო საერთოა (და მტკიცეც), ვიდრე თითოეული ამ რეგიონის სტანდარტული ვარიანტი ერთმანეთის მიმართ. მაგრამ ამ თავისებურებამ ბავარიული ენად კი არ გადააქცია, არამედ მხოლოდ ტრანსრეგიონულ დიალექტად დატოვა, წერილობითი (სტანდარტულობის) ტრადიციის არქონის გამო. ყოველი სტანდარტული ვარიანტი (როგორც იტყვა, ბავარიულზე დაფუძნებული), თავის მხრივ, სხვადასხვა ქვედიალექტად (სუბდიალექტად) იყოფა. შესაბამისად, ბავარიული შესაძლოა დაიყოს სხვადასხვა დიალექტად თუნდაც მარტო ავსტრიაში, სახელობრ, შუა და სამხრეთ განშტოებებში (ჩრდილო განშტოება გერმანიაში) ამ გზით, სხვაობა სტანდარტულ ავსტრიულ გერმანულსა (ტრანსრეგიონულს თავისი დიალექტებით) და ავსტრიულ ბავარიულ დიალექტებს შორის (რეგიონული რაც შეეხება მის სტანდარტულ ვარიანტს) საკმაოდ მნიშვნელოვანია. როგორ უკავშირდებიან დიალექტები თავის სტანდარტულ ვარიანტებს? დიალექტის (ანუ მისი წარმომადგენლების) დამოკიდებულება საკუთარი სტანდარტული ვარიანტისადმი ეთნოსური თვითშეფასების შესაბამისია. ამ საკითხისადმი ორი მიდგომა არსებობს: ერთის მიხედვით ტრანსრეგიონული ვარიანტი რჩება იმავე ენად, რომელსაც სტანდარტული ვარიანტი ეკუთვნის და წყდება საკუთარ დიალექტურ წრეს, შესაბამისად — ეთნოსსაც. ამ

დროს მოსახლეობის ეს ჯგუფი შეიძლება სხვა კოლექტივში “გადავარდეს”. მეორე კუთხით კი დიალექტები რჩებიან საკუთარი სტანდარტული ვარიანტისა და თავიანთი მეტყველების “ერთგულ” წარმომადგენლებად.

სტანდარტული ენა დიალექტოლოგიის მიერ მოიაზრება იმ ლერძად, ათვლის წერტილად, რომლის მიმართაც სიახლოვე-სიშორის მიხედვით განლაგდებიან დიალექტური (და სხვა სამეტყველო) ვარიანტები, რომელთა თავისებურებათა შეფასება დროსა და სივრცეში სტანდარტული ვარიანტის საფუძველზე ხდება. ამ ორიენტირის დაკარგვა არასტანდარტულ ენობრივ ვარიანტებს სივრცეში კარგავს და “გაქრობის” საფრთხეს უქმნის.

შენიშვნები:

1. ტერმინოლოგიურად ვარიანტულობა განიმარტება, როგორც ალტერნატიული გზა იმავს სათქმელად (Labov, W. 1972, *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, გვ. 188). ვარიანტული მოძღვრება არის სოციოლინგვისტური მოძღვრება ენის იმ ტიპის ვარიანტებზე, რომლებიც ენობრივი კონტაქტის (ე.წ. სესხების) შედეგი არ არის (კვლევის ეს მეთოდი ლაბოვისეული პარადიგმის სახელითაა ცნობილი).

2. ამერიკელი სოციოლინგვისტის ბერნარდ ბარბერის სიტყვებით, “სოციალური სტრატეფიკაცია სოციალური დიფერენციაციისა და სოციალური ევოლუციის ნაყოფია”. ეს განსაზღვრება მიუთითებს, რომ რაც უფრო დიდია ჯგუფის საზოგადოება, მით მეტად დიფერენცირდება იგი (ცხადია, ლინგვისტურადაც), სოციო-ეკონომიკურ და სხვა სფეროთა შიგნით. სტილისტიკური ვარიანტების სოციო-ფსიქოლოგიური კვლევა განიხილავს ინტერაქტიულ სიტუაციებს. ზოგჯერ მკვლევრები აანალიზებენ ლექსიკურ ან გრამატიკულ თავისებურებათა სტატისტიკურ მიმართებებს და ამის საფუძველზე ცდილობენ მათ კვალიფიცირებას დიალექტად ან ენად.

3. ენაში ყველაფერი როდია ცვალებადი. კ. ბერუტოს სიტყვებით, “სისტემას აქვს დიდი ბირთვი, რომელიც ცვლილებას არ ექვემდებარება”.

4. ვაინრაიხი ავითარებს დიასისტემის კონცეფციას დიალექტთა შორის სტრუქტურული მიმართებების აღსაწერად; “სპეციფიკურმა სტრუქტურულმა დიალექტოლოგიამ შეიძლება შეხედოს სტრუქტურულ შედეგებს ნაწილთა სხვაობისა და ნაწილთა მსგავსების ჩარჩოდან”. რაოდენობრივი ვარიანტი არის აუცილებელი, მაგრამ არა საკმარისი პირობა ენობრივი ცვლილებისათვის. (მაგ., ცვლილებათა მრავალფეროვნებას ქმნის არტიკულაცია, მაგ. ინგლისურში ნაზალური ბგერის ამოვარდნა სუფიქსიდან “ing_in ან ცნობილი მაგალითი სინქრონიული ვარიაციისა, როგორცაა პოსტოკალური ‘r’ ქ. ნიუ-იორკის მეტყველებაში. ხშირად ვარაიაცია არის სტადია ენის მდგომარეობაში მიმდინარე პროცესისა, რომელსაც იგი განსხვავებული მდგომარეობისაქენ მიჰყავს).

5. უ. ამონი მიუთითებს, რომ არალინგვისტებისათვის დიალექტი და სტანდარტული ენა სხვა რამეა, ლინგვისტებისათვის კი სხვა. Ulrich AMMon, “Measuring the Broadness of Dialectal Speech”. *Sociolinguistika*, 12, 1998, p. 195.

MANANA TABIDZE

THE PROBLEM OF LANGUAGE VARIETIES

A single language may contain, not only several dialects but also several standard varieties.

Regional dialects are the result of dialect convergence and may be very close to the standard linguistically, but are not perceived as standard varieties.

Dialects are functionally limited: they are not generally in written use, and their use is regionally restricted.

In this paper we are discussing some problems of dialects correlation to their standard varieties.

ტარიელ ფუტყარაძე

მონათესავე ენობრივ ერთეულთა კვალიფიკაციის საკითხისათვის თანამედროვე მიცნობაში

(ენა და კილო)

ბიბლიური, ტრადიციულ-ხალხური თუ მეცნიერული მიდგომით ცნებები: **ენა** და **ერი** ერთმანეთს განსაზღვრავს (ზღრ, ბიბლიური ტერმინი ენა ხშირად ერის აღმნიშვნელია; ზღრ, აგრეთვე: „ენა ერის სულია“ - ვ.ფ.ჰუმბოლდტი; „ენა დედაა ერისა“...). თანამედროვე სახელმძღვანელოებსა და ენციკლოპედიებში მსოფლიოში არსებულ ენათა რაოდენობა მერყეობს 4 000-დან 7 000-მდე. დაახლოებით სამი ათასი ენობრივი ერთეულის სტატუსი სპეციალისტების მიერ სხვადასხვაგვარადაა წარმოდგენილი. ასეთ სიჭრელეს ქმნის სამეტყველო ერთეულთა ენად თუ დიალექტად მიჩნევის სირთულე და ენისა და კილოს კვალიფიკაციებთან დაკავშირებით არსებული აზრთა სხვადასხვაობა.

სამეტყველო ერთეულთა ენად თუ დიალექტად მიჩნევის სირთულე და კვალიფიკაციასთან დაკავშირებით არსებული აზრთა სხვადასხვაობა შეპირობებულია მსჯელობისას გამოყენებული ტერმინების (ცნებების) ნაირგვარობით. წარმოდგენილ პრობლემაზე მსჯელობისას, ჩვენი აზრით, არსებითია, ერთმანეთისაგან მკვეთრად გაიმიჯნოს ორი ასპექტი: ისტორიულად (ტრადიციულად) რა პრინციპების მიხედვით კვალიფიცირდებოდა უხსოვარი დროიდან დღემდე არსებული ენები თუ დიალექტები და თანამედროვე მეცნიერთაგან რა კრიტერიუმებია შემოთავაზებული ენისა და დიალექტის გასამიჯნავად. ასევე, სხვადასხვა განზომილების მიხედვით განსაკუთრებული ყურადღებითაა შესასწავლი ის ენობრივ-ეთნიკური და ისტორიულ-პოლიტიკური სიტუაცია, სადაც მძაფრი კამათია მოცემული ლინგვისტური ერთეულის ენად თუ დიალექტად მიჩნევის გამო.

თავიდანვე აღვნიშნავთ, რომ ენისა და დიალექტის გამიჯვნის პრობლემა მხოლოდ ლინგვისტიკის სფეროში ვერ მოთავსდება; კულტურული ტრადიციის მქონე არცერთი ენა საკუთრივ ლინგვისტური ნიშნებით არ არის სახელდებული ენად: ჯერ არავის დაუდგენია ენობრივ ცვლილებათა თუ თავისებურებათა ის ზღვარი, რომლის შემდეგაც მონათესავე ენობრივ ერთეულთა შორის არსებული რაოდენობრივი განსხვავებანი გადადის თვისობრივში - **სისტემის ვარიანტი გადადის ახალ სისტემაში**. დღეს სხვადასხვა ენად სახელდებულ სისტემებს შორის არსებულ ლინგვისტურ სხვაობათა პროცენტული მაჩვენებელი, ფაქტობრივად, შეუზღუდავად მერყეობს. როგორც წესი, მონათესავე ენობრივი ერთეულების ერთი ენის ვარიანტებად თუ სხვადასხვა ენებად ჩათვლა უშუალოდ უკავშირდება მოცემული საზოგადოების (საზოგადოებების) მიჩნევის ერთი ისტორიული კულტურის მქონე ეთნოსად (ერად თუ ნაციად). არაიშვიათად, ენის სტატუსი განისაზღვრება რელიგიური ან პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი მიდგომის მიხედვითაც (საკითხის მიმოხილვისათვის იხ. მ. ტაბიძე, 2002); ეს უკანასკნელი კი მჭიდრო კავშირშია სახელმწიფოთა შორის საზღვრების პრობლემასთან და ქვეყნების საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკურ ორიენტაციებთან; კერძოდ, ეთნიკურ-პოლიტიკური კონფლიქტები ზოგჯერ „ენობრივი კონფლიქტებიდან“ იწყება (პ.ჰ.ნელდე); არაიშვიათად, აგრესორი ქვეყნების მესვეურნი თვითმიზნურ ენობრივ პოლიტიკას იდეოლოგიურ იარაღად იყენებენ: დასაპყრობი

ფორტირის მცხოვრებთა ერთიანი ეროვნული ცნობიერების დასაშლელად დასაშლელად აცხადებენ ენებად, შემდეგ კი მათ უქმნიან ისტორიულისგან განსხვავებულ ენებს და უბიძგებენ კულტურულ-სახელმწიფოებრივი გამიჯვნისკენ (მაგ., იხ., რუფის პოლიტიკის შედეგები აფხაზეთში, ჩეჩნეთ-ინგუშეთში, დაღესტანში... თ. ვარცლავი, მ. ტაბიძე, რ. შეროზია, რ. ჭანტურია, 2001). საბჭოთა იმპერიის დაშლის შემდეგ დასაწყისშივე სტალინის მიერ დაიხვეწა მეფის რუსეთში შემუშავებული იმპერიული კონცეფცია, რომელიც თითქოსდა ემყარებოდა ენებისა და ენების თანასწორობისა და „ჩაგრული“ „ერებისადმი“, „ენებისადმი“ დახმარების ფას: სინამდვილეში ერთი რომელიმე კუთხის მოსახლეობის დამოუკიდებელ ენობრივ ჯგუფად, ზღაპრად, ხოლო მისი დიალექტის ენად გამოცხადებით იმპერიის მესაქმრის მიზნად ისახავდნენ ისტორიული ერის (ენის) და „ახალწარმოქმნილი“ ენების (ენის) „გათანასწორუფლებიანობას“, შესაბამისად, დასაპყრობი ქვეყნების ისტორიული მოსახლეობის წარმოდგენას ეთნიკურ-ენობრივ კონგლომერატად - მცირე იმპერიებად; მაგ., ქართველურ სინამდვილეში ი. სტალინმა „განსაკუთრებული ენის“ მქონე ეროვნებებად გამოაცხადა არა მხოლოდ მეგრელები, ლაზები და სვანები, არამედ, აჭარლებიც, ქობულეთლებიც, ინგილოებიც; მათ აზრით, ჯერ უნდა აყვავებულიყვნენ პატარა „დაჩაგრული“ ერების ენები, შემდეგ კი ვეღვას გზა უნდა დაეთმო ერთი მსოფლიო ენისთვის - თავისთავად ენობრივი დიდი რუსი ერის ენისთვის (იხ., ი. სტალინის ნაშრომები: „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“, ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი“; მსჯელობისათვის იხ. აგრეთვე, ა. ნიკოლეიშვილი, 2000, გვ. 34-35). ამგვარი იდეოლოგიური წინების პრობლემაში სახელგანთქმული მეცნიერებიც კი ვეღარ ბედავდნენ ამ საკითხებზე პროფესიონალური აზრის გამოთქმას თუ მსჯელობას...

მონათესავე ენობრივ ერთეულთა შეფარდებითი განსაზღვრა-კვალიფიკაცია, როგორც წესი, იოლად ხერხდება ერთი ისტორიული ნაციის ფარგლებში; მეტიც, ადრეც და თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაშიც ხანგრძლივი თანატოლობის შედეგად გაჩენილი მსგავსებების გამო არამონათესავე ლინგვისტური ერთეულები მოცემული ენის დიალექტად კვალიფიცირდება; მაგ., მე-17 საუკუნემდე არსებული ძველი ბრუსიული ენის - ლიტვურის მონათესავე ბალტიკური ენის - ლემბურგულ „ახალი ბრუსიული მეტყველება რამდენიმე გერმანულ (ბრუსიულ-ლემბურგულ) დიალექტად განიხილება; შდრ., ასევე, ვ. ჟირმუნსკის პოზიცია ლათვია ტერიტორიაზე - „საქსონის მიწაზე“ - ჩამოყალიბებული აღმოსავლურ ლათვია გერმანული დიალექტების შესახებ (ვ. ჟირმუნსკი, 1956, გვ. 24).

შენიშვნა: სამეცნიერო ლიტერატურაში არამონათესავე ენობრივი ერთეულის დიალექტად ქცევის განსასაზღვრავად შემუშავებულია ე.წ. „გადაფარვის კრიტერიუმი“ (იხ., ი. გ. სენსი, 1977).

ამდენად, ენისა და დიალექტის გამიჯვნის პრობლემის არაარსებითად მნიშვნეა, ან მეცნიერთაგან ამ პრობლემის შენიღბვა-მიჩუმათება და პოლიტიკოსთათვის გადაბარება კაცობრიობის პატიოსანი და მშვიდი ნაწილისათვის ზიანის მტკ არაფერს მოიტანს. გარკვევით უნდა ითქვას, რომ, ერთი შეხედვით, ენისა და დიალექტის მიმართების თითქოსდა უწყინარ ლინგვისტურ პრობლემასთან დაკავშირებულია არამხოლოდ კონკრეტული ქვეყნის ენობრივი პოლიტიკა, არამედ, საერთოდ, დიდი პოლიტიკაც.

სენი აზრით, ენისა და დიალექტის მიმართების პრობლემა სინქრონულადაა დასაშლელი საზოგადოებრივ-ისტორიული, ეთნიკურ-კულტურული, რელიგიური

და საკუთრივ ლინგვისტური ასპექტებით; ასევე, საჭიროა მეცნიერთა კვლევის შედეგების გასაზოგადოებრიობა, ვინაიდან, ასეთ შემთხვევაში, შეუძლებელი გახდება მოცემული საზოგადოების მოწყვეტა თავის კულტურულ წარსულთან: ხალხს ექნება გაცნობიერებული არჩევანი თვითიდენტიფიკაციისათვის და, რაც მთავარია, **დაცული იქნება ადამიანის თუ ეთნოსის უფლება, იცოდეს თავისი წარსული**; სამაგალითოდ მოვიყვანთ თურქეთში მცხოვრები ლაზი გოგონას წერილს, რომელიც დაიბეჭდა ჟურნალ „მეორაში“ (ლაზ. მეორა/ბჟორა, მეგრ. ბჟა, სვან. მიჟ და სამწიგნ. ქართ. მზე); 2002 წლის ოქტომბერში გამოქვეყნდა ინტერნეტში (Lazebura.com): წერილის სათაურია: „ერთი ქალაქელი გოგონას „ეგოისტური“ სიყვარული“; მოვიყვანთ წერილის ძირითად ფრაგმენტებს:

“წლების მანძილზე მეგონა, რომ მე მუსიკის არმქონე კულტურის შვილი ვიყავი, რადგანაც, ლაზურ გარემოცვას მოწყვეტილი ერთი შორეული ქალაქის კულტურის პირობებში გავიზარდე...

1997 წელი. ნოემბრის თვე. ერთმა ძალიან ერთგულმა ტრ-აპიზონელმა მეგობარმა: „ლაზო გოგონა“ „აილე“ - მითხრა. „ეს შენ საკუთარ თავთან მივიყვანს. შენს სულში არსებული არასრულფასოვნებისა და უბედობის გამაცოცხლებელი საჩუქარი მოგიტანე“ - და საკუთარი ნათქვამის დამადასტურებელი ძღვენი გადმომცა.

ვიცოდი, რომ როგორც ადამიანი, საიდან მოვედი, მაგრამ გარკვეული დროის განმავლობაში ჩემი სადატურობის შესახებ სულში დიდი სიცარიელე მქონდა. მაგრამ უკვე ხელში ამ სიცარიელის შემავსებელი და მწუხარების გამქარავებელი სამუშაო მაქვს. ეს არის „**HEYAMO**“.

მე წლების მანძილზე მეგონა, რომ იმ კულტურის შვილი ვიყავი, რომელსაც მუსიკა არ გააჩნდა, რადგანაც ლაზურ გარემოცვას მოწყვეტილი, ერთი შორეული ქალაქის უცხო კულტურის გავლენის ქვეშ ვიზარდებოდი. ამის გამო ჩვენი მუსიკისა და კულტურის შესახებ საკმარისი ინფორმაციის ნაკლებობით გამოწვეულ მწუხარებას ყოველთვის ვგრძნობდი.

ლაზურის ცუდად ცოდნისა და სამშობლოდან მოშორებით გამოწვეული უკმარისობის გრძობას მუდამ გულში დავატარებდი, მაგრამ უკვე ვიცოდი, რომ ისე არ იყო, როგორც მე ვფიქრობდი.

რიზეს ფინდიკლის რაიონის სოფელი პიზხალა ჩემი სოფელია. მე პიზხალას ხეობის შვილი ვარ. დედაჩემიც იმავე რაიონის სოფელ დერბენტიდანაა. ესე იგი, მე ორივე მხრიდან ლაზი ვარ. მაგრამ 1972 წელს იზმითის გოლჯუქის რაიონში დავბადებულვარ. თვრამეტ წლამდე იქვე, შემდეგ კი უნივერსიტეტის წლების გამოკლებით სულ სტამბოლში ვცხოვრობდი და ვცხოვრობ.

ვხედავ, რომ როგორც ეთნიკური კოლექტივი, ვიშლებით და სადაცაა იმ წერტილზე მივალთ, როცა აღარ ვიარსებებთ.

ჩემი მშობლები საკმაოდ ახალგაზრდულ ასაკში, როგორც ყველა, რეალურ სინამდვილეს გამოექცნენ და მოვიდნენ უცხო ქალაქში... დედა სასწავლებლად, მამა კი სამუშაოდ.

ჯველ ზაფხულს დავდიოდით სოფელში. ჩემი მშობლების იქ ყოფნა და განაღებული კერია ახლაც მახსოვს. ყვავილიან და მსხლის ხეებიან მღვ. ეწრო არხით ორად გაყოფილ ეზოსა და დედ-მამისაგან უჩუმრად დასამზად გაფენილი თხილის მოპარვას როცა ვივონებ, თვალები ცრემ-
 ლით მვესება ხოლმე.

ზაფხულის არდადეგებს მუდამ ჩემი სოფლის მდინარეზე, იალაღე-
 მზე, სიმინდის, თხილის, ჩაის და ლობიოს ნაკვეთებზე ხეტიალში
 ვატარებდი, თანაც სოფლის მოხუცებთან საუბრითაც ვირთობდი თავს.
 მოუბედავად იმისა, რომ ზაფხულობით ხან ოცი დღე, ხანაც მთელი
 თვეთ ვრჩებოდი სოფელში, მაინც როგორც მინდოდა, ლაზურს ვერც
 ვუბედილობდი და ვერც ვსაუბრობდი. ამის გამო „ეს რას ნიშნავს?“ -
 შეკითხვები მუდამ უპასუხოდ რჩებოდა, მაგრამ დედამ და მამამ
 ომის ჯველა მოხუცი მე და ჩემს ძმას გაგვაცუნეს. ამის წყალობით,
 როცა წამოვიზარდეთ და ინდივიდებად ჩამოვყალიბდით, მათ მონახულე-
 მამ ვაგრძელებდით. ამით ვარდა, ყველაზე დიდი იღბალი ის იყო,
 რომ დედ-მამა ათ წლამდე მხოლოდ ზამთრობით ცხოვრობდა ჩვენს
 სახლში, შემდეგ კი მთელი ცხოვრება ჩვენთან ერთად ვაატარეს.
 სახლში ასაკოვან ადამიანთან ერთად ცხოვრება ყოველი ადამიანისათვის
 დიდი საპოვნება და იღბალია. თანაც, თუ ის ადამიანი ქვეყანაზე
 ვეღვაზე უტკბესი ლაზი ქალია. მისი ნაამბობის წყალობით ვთვლი,
 რომ საკუთარი კულტურიდან მოუწყვეტლად გავიზარდე.
 რასაკვირველია, რომ თავისებური ხასიათებიც მისი გავლენაა. ცნობი-
 სმოყვარე, მგრძნობიარე და ყურადღებიანი ადამიანი ვარ.

1992 წლის 10 ივლისს დედ-მამა დავკარგე. ორი წლის შემდეგ კი
 92 წლის და ჩემთვის „მოსიარულე ბიბლიოთეკად“ მიჩნეული ბაბუააც
 შეუძარბით მიწას. და, თითქოს მათი სიკვდილის გამო ჩვენი სახლის
 ჭერი, მათი იქ აღარ ცხოვრებისა და სულთხუთვის გამო გაგიჟდე-
 მოდა და ჩამოინგრეოდა. მათ დიდი მონატრებით ვიხსენებ...

მათთან გამომშვიდობების შემდეგ არც სოფელი შემრჩა და
 აღარც სახლი. ქალაქმა უფლება არ მომცა მათ დავატრონებოდი.
 ქალაქი და რეალური ცხოვრება, სამწუხაროდ, უძველეს სილამაზეს
 არაფერს უტოვებს. უკვე აღარც მოხუცები მყავს, აღარც ყანები და
 მღვები და არც სოფელში წასვლის შესაძლებლობა. 1997 წლის ოქტო-
 ბრის თვეში, როცა ბოლოს ჩავედი სოფელში, სახლის ჭერიდან ცის
 კამარა მოჩანდა უკვე. არადა, სიტყვა მქონდა მიცემული, რომ როცა
 ვივინდებოდი, რესტავრაციას ჩავუტარებდი. დიახ, გავიზარდე, მაგრამ
 მე სახლი აღარ დამელოდა. ჩავიკეცე შუა ოთახში და ვიტირე ჩვენი
 დამცვეის გამო.

ჯველა ეს ჩემი უბედობა და ნადველი ცოტა ხნით დავივიწყოთ
 და იმას მოვიტხრობთ, თუ დღევანდელ შეგნებამდე როგორ მივედი.

1994 წელს ეურნალ „OGNI“-ს საშუალებით შევიტყვე ზუგაში
 მურუსეს მუსიკალური მოღვაწეობის შესახებ. ხაზის რადიოთი ლაზური
 პროგრამებისა და ზოგიერთი გადაცემის, ასევე ბიროლ თოფალოლოუს
 "HEYAMO"-ს წყალობით შეგნებამ იმისა, რომ მე ლაზი ვარ, მთლიანად
 მომიტყა.

გულდასტვირის სულში ჩამწვდომი ხმა, ლაზურ ენაზე სიამოვნებით მოსმენილი ნაწარმოებები, მათში გამოთქმული არსი და შინაარსი მე თითქმის თავს მაკარგვინებდა. ყველაზე უტყუარი და უნივერსალური კომენტარებით ათქმევინებდა, რომ ჩვენც გვქონია დესთანები და შეტირებები. და, ამ სამუშაოს წყალობით ბოლო ორ წელიწადში ლაზურს კარგად დავეუფლე. ნაწარმოებების სიტყვების გაგებაც დავიწყე და უკვე ლაზურად შემიძლია ლაპარაკი.

ახლა „MJORA“-ც გვაქვს. მე მჯერა, რომ მისი წყალობით ერთმანეთის შესახებ უფრო მეტი ინფორმაცია გვექნება, ერთმანეთს უფრო გავუწვდენტ დახმარების ხელს.

უწინარეს ყოვლისა, მიმაჩნია, რომ ისევე როგორც ყველა ხალხმა, ლაზებმაც თავიანთი წარსულისა და წარმომავლობის ძიება უნდა დაიწყონ. ამისათვის თანადგომა და მხარდაჭერა აუცილებელია, რადგანაც თანადგომის გარეშე დარჩენილი კოლექტივი თანდათან მცირდება, დეგრადირდება და ევროპის ქვეყნების უნივერსიტეტებში „მკვდარ ენათა კათედრებზე“ მხოლოდ საკვლევად იყენებენ. ჩვენც ასევე შეიძლება დაგვემართოს, მაგრამ, საბედნიეროდ, ვარსებობთ და ნაბიჯ-ნაბიჯ წინ მიმავალი კულტურა ვართ.

მე, სიყვარულითა და პატივისცემით, რწმენითა და ენთუზიაზმით სავსე ერთი ლაზი გოგონა უახლოეს მომავალში შეხვედრის და აზრთა გაზიარების სურვილით სუყველას გესალმებით“. პატივისცემით რეფიკა ქადიოღლუ (თურქულიდან თარგმნა ვიგა ქამუშაძემ).

ამკარაა, რომ თურქეთში მცხოვრები ლაზთა უდიდესი ნაწილისათვის ჯერჯერობით მიუწვდომელია არა მხოლოდ მათი ისტორიული წარსულის, სამწიგნობრო ენის თუ მშობლიური ლიტერატურის, არამედ საკუთრივ ლაზური ფოლკლორის არსებობის ცოდნაც. ასევე, მათ დიდ ნაწილს არა აქვს ინფორმაცია იმის შესახებ, თუ როგორ ხდებოდა ლაზთა დაგვემილი ასიმილაცია: რა გულმოდგინებით ცდილობდა თურქეთი ლაზთათვის საკუთარი წარსულის დავიწყებას - ლაზთა გათურქებას. ამ საკითხს მრავალი ნაშრომი მიეძღვნა, მაგ., დავიმოწმებთ წათე ბაწაშის გამოკვლევის ერთ ფრაგმენტს (წ. ბაწაში, 1988, გვ. 13-15): „საყოველთაოდ ცნობილია, რომ სულთნის „ქვეშევრდომნი“ თავის თავს მკვეთრად განასხვავებდნენ ეთნიკური გაგებით. ბუნებრივია, რომ ქართველები (ლაზები), ალბანელები, არაბები და სხვა ეროვნების წარმომადგენლები არასოდეს უწოდებდნენ თავს თურქებს. ამასთან ერთად, ლაზეთის მთავრები, რამდენადაც ეს შესაძლო იყო, ინარჩუნებდნენ ერთგვარ დამოუკიდებლობას. ამას ისინი ახერხებდნენ XIX საუკუნის შუა წლებამდე, თუმცა ევალეობდათ ომის შემთხვევაში გამოეყვანათ ლაშქარი ოსმალეთის დასახმარებლად, მაგრამ ლაზთა რაზმები თურქული ჯარისაგან ყოველთვის განცალკევებით იღვნენ და მასთან არასოდეს ჰქონდათ ურთიერთობა“ (АКТЫ КАК, ტ. 3 გვ. 53)... მიუხედავად დიდი სურვილისა, რომ წაშალონ ყველაფერი, რაც მიუთითებს ლაზების (ქართველების) არათურქულ წარმოშობაზე, თურქეთის მმართველი წრეები იძულებული არიან აღიარონ, რომ ლაზები მიეკუთვნებიან კავკასიური ჯგუფის ხალხებს და წარმოადგენენ ერთ-ერთ ქართველ ტომს. ამასთან, ცდილობენ ეს პრობლემა მოაქციონ წმინდა ლინგვისტურ ჩარჩოებში. ყველა თურქული ლექსიკონი ერთხმად ამტკიცებს, რომ „ლაზები არიან ლაზურად მოლაპარაკე, პატარა

კავასიური ტომის წარმომადგენლები, ხოლო სტამბოლში მიღებული აზრი, აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ყველა მცხოვრებს ეწოდოს ლაზი, მცდარია“ (თურქული ენის დიდი ლექსიკონი, სტამბოლი, გვ.788: ახალი თურქული ლექსიკონი, სტამბოლი, 1980, გვ.649; თურქულ ენაზე). ოფიციალურ თურქულ ისტორიოგრაფიაში ლაზი მოღვაწის ლაზად ხსენება მიღებული არ არის და თურქი ენისათვის მანერად არის მიჩნეული. როგორც დანიშმენდი წერს, „სახელწოდება ლაზის აკუთვნებდნენ ტრაპიზონელებს. იქაური მოსახლეობა ამყად იჩემებდა ლაზობას. ამ ცუდი ჩვევის ბევრი მაგალითი გვაქვს“ (ი. დანიშმენდი, ოსმალეთის ისტორიის განმარტებითი ქრონოლოგია, IV ტომი, 1955, გვ. 492; თურქულ ენაზე). მაგრამ იმავე ისტორიკოსს რატომღაც ავიწყდება იმის თქმა, თუ რატომ იჩემებდნენ ასე ამყად ლაზები ლაზობას და არა ალბანელობას, არაბობას და ა.შ.; მეორე მხრივ, ისლამის ენციკლოპედიაში გარკვევით წერია, რომ „ლაზები“ არიან სამხრეთ კავკასიური (ქართული) ტომის წარმომადგენლები და ისტორიულად უკავიათ შავი ზღვის სანაპიროს სამხრეთ-აღმოსავლეთი“ (ისლამის ენციკლოპედია, VII ტომი, სტამბოლი, 1955, გვ. 25; თურქულ ენაზე). დოღან აფიოდლუ თავის „თურქულ ისტორიაში“ პირდაპირ უთითებს, რომ „XI საუკუნის დასაწყისში თურქმენების (სელჯუკების - წ.ბ.) მოსვლამდე, ჩრდილო-აღმოსავლეთ თურქეთში ქარბობდნენ ქართველები და ლაზები, მათ ენაზე ლაზარაკობდა მოსახლეობის უმრავლესობა“ (დ. ავჯიოდლუ, თურქების ისტორია, წიგნი I სტამბოლი, 1979, გვ.44, 144; თურქულ ენაზე). ფარს თულლაჯის ენციკლოპედიურ ლექსიკონში ვკითხულობთ: „ლაზური ენა ახლოა ქართულთან და წარმოადგენს მეგრული ენის კილოს“ (ბ. თულლაჯი, ენციკლოპედიური ლექსიკონი „ოკეანე“, IV ტომი, მე-2 გამოცემა, გამომცემლობა „ჯემნიეთი“, 1982, მანისი, გვ. 1776; თურქულ ენაზე). „ენა, რომელზეც ლაპარაკობენ ლაზები, მიეკუთვნება კავკასიური ენების სამხრეთულ ჯგუფს და ძალიან ახლოა ქართულთან (ი.ა. გოვსე, ახალი ლექსიკონი და ენციკლოპედია ილუსტრაციებით, გვ. 1954; თურქულ ენაზე). ქემალ ქარადენიზლი თავის „ტრაპიზონის ისტორიაში“ ამბობს: „ტრაპიზონის, ვირესუნის, რიზეს, თორულის და სხვა ადგილების მოსახლეობა შედგება ლაზებისაგან, რომლებიც ცხოვრობენ ქართული წესწესებებით და აქვთ საერთო წარმოშობა, რჯული და ადათი (ქ. ქარადენიზლი, ტრაპიზონის ისტორია, სტამბოლი, 1877, გვ. 68; თურქულ ენაზე) ავტორი იძულებულია აღიაროს: „ეს ქვეყანა დასახლებული იყო ქმნებით, ლაზებით და ქართველებით, რომლებიც, მართალია, სულთნის ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ, მაგრამ არ ცნობდნენ ცენტრალურ ხელისუფლებას და უწყობლობდნენ მხოლოდ თავის ბეგებსა და ალებს... თურქული ისტორიოგრაფია ვერ ახერხებს, უარყოს ლაზებისა და ქართველების ნათესაობა და უარყოს ერთობა, მაგრამ მაინც ცდილობს, „მეცნიერულად“ დაამტკიცოს ლაზ-ქანთა თურქული წარმოშობა. ამ საკითხს გარკვეულ ადგილს უთმობენ სახელმწიფოებრივ და პოპულარულ გამოცემებში. ეწვეიან იმის პროპაგანდას, თურქის ლაზ-ქანები განეკუთვნებიან ალათაური წარმომავლობის თურქულ კონკურენტებს“.

საკუთარი ხალხის ისტორიის არცოდნის გამო ქართველობას თავისი მხით ემიჯნება ლაზთა ერთი ნაწილი; მათ არ იციან, რომ ქართული (resp. ქართველური) კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის შექმნაში არსებითი წვლილი მიუძღვ. ლაზ-მეგრელებისა; შესაბამისად, საუკუნეების მანძილზე სწორედ

სამწიგნობრო ქართულით გადმოსცემდნენ ისინი თავიანთ ნააზრევს.

ქართველურ კულტურასთან ლაზთა თვითიდენტიფიკაციას ართულებს საერთო ქართველური ენის დივერგენციის ის მკდარი ქრონოლოგიებიც, რომლებიც აქამდე იყო დამკვიდრებული; სამაგალითოდ მოვიყვანთ ლაზი პატრიოტის გუბაზ ჩიბარისის მსჯელობის ფრაგმენტს, რომელიც წარმოდგენილია იმავე Lazebura.com-ის გვერდებზე თურქულად გამოქვეყნებულ წერილში "მეგრელ-ლაზები და საქართველო": "მეგრელი (? - ტ.ფ.) არქეოლოგი და ისტორიკოსი ლორთქიფანიძე აღნიშნავს, რომ იბერიული კულტურა და კოლხური კულტურა ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული მატერიალური კულტურის მფლობელები არიან. ასეთი ვითარება გვიჩვენებს, რომ ამ პერიოდში მეგრელ-ლაზებსა და იბერიელებს (ქართველებს) შორის კავშირი ან არ არსებობდა ან და ისეთ დონეზე იყო, რომ ერთმანეთზე გავლენას ვერ ახდენდნენ. კოლხური ცივილიზაცია, მეგრელ-ლაზთა გაქრისტიანების პერიოდამდე, ესე იგი, ჩვ. წ. აღ-ის მე-4, მე-5 საუკუნეებამდე გრძელდება (აფაქიძე). ელიზური და რომაული კოლონიზაცია და ამ ცივილიზაციების გავლენაზე დამოკიდებული მეგრელ-ლაზები გაქრისტიანების შემდეგ საბერძნეთის ორთოდოქსურ ეკლესიაზე იყვნენ დამოკიდებულნი და ეკლესიის ენა ბერძნული იყო.

ქართველებისა და მეგრელ-ლაზების შესაძლო პირველი სერიოზული კულტურული შეხება მეგრელ-ლაზთა ადრეულ საუკუნეებში ქართულ ორთოდოქსულ ეკლესიასთან დაკავშირებით დაიწყო...

ქართველები და მეგრელ-ლაზები დაახლოებით 3000 წელი ერთმანეთისაგან სრულიად დამოუკიდებლად ვითარდებოდნენ. კოლხური ცივილიზაცია იბერიული (ქართული) ცივილიზაციიდან დაახლოებით 700 წლით გვიან იწყება.

გნებავთ ენობრივი, გნებავთ ისტორიული განვითარების თვალსაზრისით ნათლად ჩანს, რომ მეგრელ-ლაზები ქართველებისაგან (ქორთუებიდან) განსხვავებული ეთნიკური ჯგუფია. ამ ორი ხალხის ფიზიონომიური სახეებიც კი თავისუფლად შეიძლება განვასხვავოთ. მოკლედ რომ ვთქვათ, მეგრელ-ლაზთა და ქართველებს შორის ყველაზე ახლო კავშირები მხოლოდ ამ ორი ენის ერთი და იმავე ენათა ოჯახის წევრობაა...

მეგრელ-ლაზთა, ქართველთა და სვანთა ერთ ხალხად გამოცხადება და „ქართველიანებად“ სახელდება ისტორიულად და ლინგვისტურად ალოგიკური. თუკი ყველანი ქართველები ვართ, ესე იგი, ერთი ხალხი ვართ, მაშინ მეცნიერებისა და ლიტერატურის ენად ქართულის გამოყენება ფარული ასიმილაციის ტოლფასია. აქ არსებული ალოგიკურობა ქართულის ჩვ. წ. აღ-მდე 4000-5000 წ.წ-ში დაშლის შედეგად წარმოქმნილი ენის ვერ დანახვა ან და დანახვის უსურველობაა.

ლაზები უკვე თავისი ნებით ქართველებისა და თურქების სურვილებს არ თანაუგრძნობენ და მათი ასიმილაციის მსურველთა უმარტებულობა ცხადია“.

წარმოდგენილი მსჯელობის ავტორი უკრიტიკოდ იღებს ქართველურ დიალექტთა დაშლის იმ ქრონოლოგიას, რომელიც სვოდემის მკდარ მეთოდოლოგიაზე დაყრდნობით პირველად გააკეთა გ.კლიმოვმა. ამ პოზიციის მიმდევართ

შემაჯებთ, რომ დღეს ბუნებაში არ არსებობს თვისობრივად უცვლელი არცერთი ენა, რომელიც არსებობდა 5000 წლის წინ; რაღა სვანური, ქართული თუ ლაზურ-მეგრული შემორჩა დედამიწას?

შენიშვნა: საქართველოში მცხოვრები თანამედროვე მეგრულ-ლაზების კულტურის ენა სამწიგნობრო ქართულია (შდრ., თურქეთში მეგრები ლაზებისთვის უკვე გაუცხოებულია მათი ისტორიული დედა ენა და თურქულს იყენებენ); მეგრულ-ლაზთა საშინაო (“საოჯახო”) ენა მეგრულ-ლაზური, ანუ ზანური კილოებია. აზრთა დიდი სხვადასხვაობაა მეგრულ-ლაზური მეტყველების ფორმირების დროის შესახებაც; ამ მიზნით უფროდ საყურადღებოა პროკოპი კესარიელის მსჯელობა ქუთაისის სამღლის შესახებ; კერძოდ, ის წერს: ლაზებმა ბერძნული ენა არ იციან, ამიტომ ამხინჯებენ და კოტიაიონს ქუთათისს//ქოთათისს ეძახიან (გეორგიკა, 1962, გვ.195). ცნობილია, რომ მეგრულ-ჭანურად ქუთაისის ქუთეში მეტოვ გამოძინარე აქედან, პროკოპის დროს ან ლაზური (მეგრულ-ლაზური) მეტყველება ჩვენთვის ცნობილი სახით ჯერ ჩამოყალიბებული არ არის, ან ლაზთა ძირითადი საურთიერთო-სახელმწიფო ენა იყო სამწიგნობრო ქართული; შდრ., ბაგრატი, გიორგი I თუ საქართველოს უმცირესიანებელი და ქართული მწიგნობრობის ამლორძინებელი სხვა მოღვაწეები, ასევე, ჭყონდიდლები და მრავალი სხვა მოღვაწეები ლაზეთ-კარგელ-ვერისიდან იყვნენ (დაწვრილებით იხ., ქვემოთ).

შეერთი წყარო და ლოგიკური არგუმენტი არსებობს საიმისოდ, რომ

საერთო ქართველური ენის დივერგენციის უფრო ლოგიკური და რეალისტური ახლო მყოფი თარიღია წელთაღრიცხვათა მიჯნა; ცნობილი ქართული სამწიგნობრო კულტურა შექმნილია ლაზების მიერაც და, რაც მთავარია, სამწიგნობრო ქართული ენა დაფუძნებულია არა “საკუთრივ ქართული” მეტყველების, ან რომელიმე სხვა დიალექტის ბაზაზე, არამედ საერთოქართველურ ენობრივ მოდელებზე (დაწვრილებით იხ., ტ.ფუტყარაძე, 2000; ტ.ფუტყარაძე, 2002; ტ.ფუტყარაძე, 2002).

ერთბის, ზალაზების ისტორიებზე დაკვირვება აჩვენებს, რომ ენა და ეთნოსი (ტომო, ეთნიკური ჯგუფი, ერი) ერთმანეთს განსაზღვრავს; ერთი ერის შვილებს ერთ ენა აქვთ, სწორედ ამიტომ, რომ მაგ., ძველი მემატინენი და ჩვენი დღეს მოღვაწენი (გრიგოლ ხანძთელი, ლეონტი მროველი, ვახუშტი, სულხან-საბა ოლა ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, კონსტანტინე გამსახურდია...) არასოდეს საუბრობენ ქართველთა რამდენიმე ენის არსებობაზე; მეტიც, ჩვენი მწიგნობარი წინაპრები ზაზგასმით წერენ, რომ ქართველთა ისტორიული კულტურის ფუძისეული ენაა - დედა ენაა - სამწიგნობრო ქართული, ხოლო ოდიშური (მეგრული), მესხური, კახური, სვანური და ქართველთა სხვა მეტყველებანი კლასურ-სოფლური კილოებია (საკითხის ისტორიისათვის იხ., არნ. ჩიქობავა, 1962, მ. ჭორბენაძე, 1989, გვ. 22-23; იხ., აგრეთვე, ტ. ფუტყარაძე, 2000, ტ. ფუტყარაძე, ნ. ნაკანი. 2001). ჩვენს წინაპართა მიერ თავიანთი ენის სტატუსის განსაზღვრისა და ქართველთა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ცნობიერების ასპექტით განსაკუთრებით საინტერესოა „ივერიელთა ერთობის ტრაქტატი“, რომელსაც 1790 წელს ხელი მოაწერეს ქართლ-კახეთის, სამეგრელოს, იმერეთისა

და გურიის მეფე-მთავრებმა; ტრაქტატში ხაზგასმით აღინიშნება:

„ვინაიდან ყოველთავე ივერიელთა, მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისათა აქვსთ ერთ მორწმუნეობა, არიან შვილნი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ გავასხელობითიცა სიყვარული ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვარობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის.“

ამისათვის ჩვენ ზემოხსენებულად ქვეყანათა ივერიისა და მეფენი და მთავარნი დამამტკიცებელნი საუკუნოსა ამის პირობისა სახელით ყოვლად ძლიერისა ღვთისათა აღვსთქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა, რომელიცა თვითეულად შემდგომთა შინა ჰაზრთა ცხად იქმნების...“

აქვე ხაზგასმით აღვნიშნავთ, რომ, ჩვენი აზრით, გაუმართლებელია სამწიგნობრო ქართულის წარმოდგენა ე. წ. ძველ, საშუალ და ახალ ქართულ ენებად ბერძნულისა და სხვა ენათა მსგავსად, ვინაიდან ქართველურ სინამდვილეში ძველი და ახალი ქართული ენობრივი სისტემები ერთმანეთისაგან თვისობრივად არ განსხვავდება და საუკუნეების მანძილზე ლექსიკური ფონდის გასაოცარი სიმყარის გამო, არც გაგებინების პრობლემა არსებობს. სამწიგნობრო ქართულის ამგვარი სტაბილურობა განსაზღვრა უნიკალურმა სიტუაციამ: იგი თითქმის ოცი საუკუნის მანძილზე ერთდროულად არის სახელმწიფო ენაც, საეკლესიო ენაც და სამწერლობო ენაც; ამდენად, უფრო ლოგიკურია, ვილაპარაკოთ ქართული სამწიგნობრო ენის სტილურ ვარიანტებზე; კერძოდ, პარალელურად ყოველთვის გვერდიგვერდ ფუნქციონირებდა და დღესაც არსებობს სამწიგნობრო ქართულის საეკლესიო სტილი, სალიტერატურო-საკანცელარო სტილი, სამეცნიერო სტილი და სამეტყველო ხალხური ნაირსახეობანი (დაწვრილებით იხ., ტ. ფუტკარაძე, 1993).

ასევე, საყოველთაოდაა ცნობილი (იხ., მაგ., ჰ. პაულის, ჰ. ჰირტის, ვ. ჟირმუნსკის, გ. ტ. შარბატოვის, ნ. ვ. იუშმანოვის, ვ. ა. ჟუკოვსკის და სხვათა გამოკვლევები), რომ, გაგებინების არარსებობის თუ საკუთრივ ლინგვისტურ მახასიათებლებში დიდი განსხვავების მიუხედავად, არაბთა, გერმანელთა, სპარსელთა, ჩინელთა, ესპანელთა, იტალიელთა, ფრანგთა, იაპონელთა და მრავალ სხვა ხალხთა „საშინაო მეტყველებანი“ საერთოეოვნული სამწიგნობრო ენის დიალექტებად ითვლება; სანიმუშოდ მოვიყვანთ ნ. ი. კონრადის დასკვნას: „იაპონიასა და ჩინეთში არა მხოლოდ სოფელში, არამედ ქალაქშიც მოსახლეობის ნაწილი საერთოდ ვერ ფლობს საერთო სალიტერატურო ენას და ზეპირი ურთიერთობების დროს იყენებს თავის დიალექტს“ (ნ. ი. კონრადი, 1960); ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ იაპონელს, რომელიც ვერ ფლობს სამწიგნობრო ენას და მხოლოდ დიალექტზე მეტყველებს, დედაენა არა აქვს, ან მისი დედაენა მისივე დიალექტია... სწორედ მსგავსი ფაქტების არამეცნიერული და არალოგიკური განსჯის გამო ზოგს გაუჩნდა აზრი, რომ შეიძლება არსებობდეს ორი დედაენა (იხ., მაგ., ა.ონიანი, 2003, 143).

მსჯელობის გაგრძელებამდე, განვმარტავთ ქვემოთ გამოყენებულ ამ და სხვა რამდენიმე ტერმინს:

ენა არის ისტორიულად ჩამოყალიბებული ბგერით ნიშანთა სისტემა, რომელიც წარმოადგენს სამყაროს ხედვა-აღქმის, აზროვნების, ცოდნის შენახვის და კომუნიკაციის საშუალებას.

დედაენა (Mather tongue, Native language) არის წინაპრების

მეორე შექმნილი კულტურის ენა (თუ მაგ., რომელიმე აფრიკელი დაიბადა საფრანგულში და ის თავის დედაენად ფრანგულს თვლის, ბუნებრივია, მის დედაენად ფრანგული მიიჩნევა); დედაენა **მთავარი ენაა** და არა მაინცდამაინც მხოლოდ მთავარი დედის ენა (მდრ.: დედა მიწა, დედა სამშობლო, დედა ბოძი...), დედაენად შეიძლება იყოს უმწერლობა ენაც, თუკი მოცემულ საზოგადოებას უწოდებითი კულტურა არ შეუქმნია; მაგ., რამდენადაც, ქართული სამწიგნობრო ენა თვისობრივად ერთნაირად იქმნებოდა ლაზეთშიც, სამეგრელოშიც, სვანეთშიც, იმერეთშიც, იმერეთშიც, საქართველოს მთიანეთშიც და კახეთ-ჰერეთშიც, შესაბამისად, სამწიგნობრო ქართული ყველა ამ კუთხის ქართველის დედაენაა!

ქართული სამწიგნობრო ენის სემანტიკური ველის მიხედვით, დედაენისგან განსხვავებული სხვათა ენა **უცხო ენაა** (მდრ.: რუსული *иностранний язык* - *иностраннй язык*: „სხვა ქვეყნის ენა“).

მოცემული სახელმწიფოს მთელ ტერიტორიაზე ოფიციალური ურთიერთობების (სახელისუფლებო სტრუქტურების, მეცნიერებისა და კულტურის) ენა **სახელმწიფო ენაა**; მოცემული ეთნოსისთვის სახელმწიფო ენა შეიძლება იყოს დედაენაც და უცხო ენაც. არაიშვიათად, სახელმწიფო ენის სინონიმად გამოყენებულია ტერმინი **„ეროვნული ენა“**; ეროვნული ენა ამ მნიშვნელობით შეიძლება გამოიყენოთ, თუკი, ტერმინები **ერი** და **ეროვნება** გააზრებულია როგორც ერთი ქვეყნის მოქალაქეები; თუკი მოცემულ კონტექსტში ტერმინი **ერი** (ეროვნება) ერთ ეთნოსს გულისხმობს, მაშინ **„ეროვნული ენა“** ერთი ნაციის, ერთი მოდგმის ენას აღნიშნავს; ასეთ შემთხვევაში ეროვნული ენის სინონიმად დედაენა უფრო გამოდგება (დედაენასა და ეროვნულ ენას სინონიმებად მიიჩნევენ ცნობილი ენათმეცნიერი გ.რამიშვილი). ცივილიზებული საზოგადოების **კულტურის ენა** (ლიტერატურების, მეცნიერების, მწერლობის, თვითშემოქმედების) და სახელმწიფო ენა, როგორც წესი, არის ტრადიციული დამწერლობის მქონე ენა. კულტურის ან სახელმწიფო ენა მოცემული ხალხისთვის შეიძლება იყოს: საერთაო ენა - დედაენა, სხვისი ენა - უცხო ენა (მაგ., უკვე რამდენიმე ათეული წელია, აზნაზების კულტურის ენაა თავსმოხვეული რუსული ენა). ბუნებაში არც დედაენა არ არსებობს, ამდენად, ე.წ. **დიგლოსიის პირობებში გვაქვს: დედაენა და მშობლიური დიალექტი**; ბილინგვიზმის დროს კი არსებულ რთულ ენათაგან ერთი დედაენაა, მეორე - უცხო ენა.... ზოგი მკვლევარი ესწრაფვის მის მიერ ორენოვნად გამოცხადებული საზოგადოების ერთი ენა ჩათვალოს დედაენად, მეორე ენა კი - მშობლიურ ენად ან ეთნიკური გაგებით ეროვნულ ენად; შედეგობა იყო, აგრეთვე, დამკვიდრებულიყო ტერმინი „მეორე მშობლიური ენა“ სინონიმთა ამგვარი მექანიკური გამიჯვნა გაუმართლებელია; მითუმეტეს, ქართულ სინამდვილეში, რამდენადაც, ტერმინი „მშობლიური ენა“ რუსულის კალკია და საქართველოში მის დამკვიდრებას მიზანმიმართულად ცდილობდნენ წლების განმავლობაში; ამ კალკის, აგრეთვე, ტერმინების „პირველი ენა“ (*Перст материнская*), „ბაზისური ენა“ ხელოვნურობისა და, შესაბამისად, მიუღებლობის შესახებ მსჯელობა იხ. გ.რამიშვილი, 2000, გვ. 70-71, სადაც მიმოხილულია აგრეთვე, გერმანიაში გამართული დისკუსია ტერმინ **Muttersprache**-ს (დედაენის) შესახებ.

ჩვენს შემდგომ მსჯელობებში გამოყენებული იქნება ნათლად განსაზღვრული

შემდეგი ტერმინები: **სახელმწიფო ენა**, **საეკლესიო ენა**, **დედაენა** (ეთნოსის, ანუ ეთნიკური. გაგებით ერის ენა), **მშობლიური დიალექტი** (||დიალექტი, კილო).

წარმოდგენილი ზოგადი მიმოხილვის ფონზე საინტერესოა ის კრიტერიუმები, რომლებიც არსებობს თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში. ჩვენს ხელთ არსებულ განმარტებებს პირობითად დავაჯგუფებთ ავტორთა მიერ შემუშავებული კრიტერიუმების მსგავსების მიხედვით (აქვე, მაღლობას მოვანსენებთ მარბურგის უნივერსიტეტის გერმანული ენის კვლევის ინსტიტუტის დირექტორს, პროფ. დოქტ. გურგენ ერიხ შმიდტსა და მის ასისტენტს, დოქტ. სტეფან რაბანუსს, რომელთაც ჩემთვის ხელმისაწვდომი გახადეს არა მხოლოდ თავიანთი შეხედულებები, არამედ ზოგ სხვა მკვლევართა მოსაზრებანიც); კრიტერიუმები დადგენილია მონათესავე ენობრივი ერთეულებისთვის:

ენა - განფენის ხარისხის მრავალფეროვნება (პრესტიჟულობა) - გამოყენების მაღალი ხარისხი, კოდიფიცირებული დამწერლობა, სტანდარტულობა, სამწერლობო სტატუსი, გარკვეულწილად ხელოვნურობა...

დიალექტი - გამოყენების დაბალი ხარისხი, არასტანდარტულობა, ზეპირი კომუნიკაციის საშუალება, ბუნებრიობა... (გ. ე. შმიდტი, უ. ამონი, ა. ბახი, თ. ლევანდოვსკი, პ. ვიზინგერი, ბ. სოვინსკი, ა. ლინკე...).

ენა - ძირითადი სისტემაა, **დიალექტი** კი არის სისტემის (ეროვნული ენის) ნაირსახეობა, ვარიანტი; დიალექტების მფლობელთა შორის გაგებინება უნდა იყოს (პ. ფინკე, ბ. ჯორბენაძე, გ. ნებერიძე...); დიალექტებს შორის გაგებინება არაარსებითია (ვ. ჟირმუნსკი, ე. ცოსერიუ, ი. ქლოუპეკი, ჯ. შერგენი და მრავალი სხვა...).

მეცნიერთა ერთი ჯგუფის აზრით, მონათესავე ენობრივ ერთეულებს შორის თუკი არის ბგერათშესატყვისობა, მაშასადამე, ისინი ენებად უნდა კვალიფიცირდეს (მ. ქურდიანი)...

გ. ბელმანის, ვ. კონიგის და სხვათა აზრით, დიალექტსა და ენას შორის ზღვარი ძნელი გასავლება; დიალექტიდან ენაში გადასვლა თავისუფლად ხდება...

მკვლევართა ერთი ნაწილი თვლის, რომ ენობრივი ერთეულის სტატუსი მისმა მფლობელმა საზოგადოებამ უნდა განსაზღვროს (პ. ჰარმანი, პ. აუერი...)...

პრესტიჟულობა-სტანდარტულობის მიხედვით შეიძლება სამწიგნობრო ენისა და დიალექტის დახასიათება, მაგრამ, ჩვენი აზრით, შეუძლებელია უმწერლობო ენისა და დიალექტის გამიჯვნა.

ენობრივი სისტემის ვარიანტულობის მიხედვით მსჯელობაც მეტად პირობითია, ვინაიდან, მაგალითად, ფონემატური, მორფოლოგიურ-სინტაქსური და ლექსიკურ-სემანტიკური სტრუქტურების მიხედვით რუსული, ბელორუსული, უკრაინული, პოლონური ენები ერთმანეთთან მიმართებით უფრო ახლომდგომი ვარიანტები არიან, ვიდრე, მაგალითად, გერმანული ენის დიალექტები; აქვე აღვნიშნავთ, რომ ხელოვნური და პრობლემის კვლევისათვის თითქმის არაფრის მომცემია მცდელობა, რომლის მიხედვით ენობრივ ერთეულები ენებად თუ დიალექტებად განსხვავებულად კვალიფიცირდება, ერთი მხრივ, სოციოლინგვისტური, მეორე მხრივ კი, „საკუთრივ“ ლინგვისტური კრიტერიუმე-

და მხედვით (რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ქართველურ სინამდვილეში არცერთი ამგვარი მცდელობა ჰქონდა ნიკო მარს). თუ მკვლევარის მიზანია არსებული ენობრივი ერთეულის სტატუსის კვლევა საკუთრივ ლინგვისტური თუ სოციოლინგვისტური ასპექტებით, შესაბამისად, მან ჯერ უნდა შეისწავლოს ენობრივი (საყოველთაოდ მიღებული) ენებისა და დიალექტების სახელდების კონსტიტუციები და შემდეგ, მიღებული დასკვნებიდან გამომდინარე, უნდა განითარდეს მსგელობა საკამათო სტატუსის მქონე ენობრივი ერთეულის შესახებ ლინგვისტიკის თუ სოციოლინგვისტიკის ურთიერთფარდობითი ცნებებით. არ უნდა ზღვებოდეს საუკუნეების მანძილზე უკვე არსებული ტრადიციული კვალიფიკაციების თვითმიზნური გადასინჯვა, მაგ., რუსული რამდენიმე საუკუნეა დამოუკიდებელ ენადაა მიჩნეული და რისი მომტანია მისი დიალექტად ჩათვლა? ან, ბერძული (ოდიშური) მეტყველება მრავალი საუკუნის მანძილზე ქართველთა ერთ-ერთ დიალექტად ითვლებოდა (ქართველთა სხვა კილოების მსგავსად) და რას მოემსახურა, ან მოემსახურება XX საუკუნეში მისი სტატუსის შეცვლა, რომ უნდა იყოს, სვანთა, მეგრელთა და ლაზთა ზეპირი მეტყველებებისათვის ახალი დამსწრეობების შექმნა? პასუხი ერთია: ამგვარი "აქციებით" დასახელებულ კვალიფიკაციებს გაუფხვრედებათ და, ფაქტიურად, დაეკარგებათ ქართულ-ქართველური მწიგნობრობის სახით არსებულ საკუთარი დიდი კულტურული წარსული, თუნდაც ეს უმეტესწესად საუკუნოვანი წარსული, რომელიც იოვანე ლაზისა და პეტრე ბერიძის მოღვაწეობით იწყებს თავისი განვითარების ახალ ეტაპს...

ბგერათშესატყვისობის არსებობა-არარსებობის მიხედვით მსოფლიოში არსებული არცერთი ენა თუ დიალექტი არ არის კვალიფიცირებული; გარდა ამისა, მრავალ მონათესავე ენას შორის ბგერათშესატყვისობა არ გვაქვს და არაქონდა კანონზომიერი და რეგულარული ბგერათშესატყვისობები გვაქვს დიალექტებად მიჩნეულ ენობრივ ერთეულებს შორის (გერმანულში, ჩინურში, იაპონურში...), მეტიც, ბგერათშესატყვისობები დადასტურებულია თქმეხსა და დიალექტებშიც კი...

ენისა და დიალექტის სტატუსის **განსაზღვრა თავად მოცემული ენობრივი კოლექტივის მიერ** ადეკვატურ შედეგებს მოგვცემს ახალშექმნილი მწიგნობრობის მქონე ან წერილობითი კულტურის არმქონე ენობრივი ერთეულის შემთხვევაში: წერილობითი კულტურის არმქონე ხალხის თვითადქმა ზღვებს გავებინების მიხედვით განსაზღვრული უმწერლებო ენის ფარგლებში (მოდ., ზრდილოკავკასიური ენები). ამ მეთოდს გადაულახავი პრობლემები შეუქმნება ზანგრძლივი წერილობითი კულტურის მქონე საზოგადოების გამოკითხვისას, რადგანაც, საზოგადოების განათლებული ფენისთვის თუ გასაგებია და მშობლიური იქნება არქაული ენა და კულტურა, საზოგადოების გაუნათლებელი ფენისთვის ის უცხო აღმოჩნდება; მაგ., სალიტერატურო იაპონურის ან ინგლისურის არმცოდნე გლენისთვის თუ თავისი მშობლიური დიალექტი აღიქმება უცხო ენად, იგი მისდაუნებურად ემიჯნება საკუთარ უძველეს კულტურას; მდრ., ფართოდ მოცე საუკუნემდე აფხაზთა განათლებულმა ნაწილმა იცოდა, რომ მათ ქართველთა დარად დიდი ქართველური კულტურის მემკვიდრე იყო, მაგრამ რუსეთის იმპერიის მესვეურთა აქტიური მეცადინეობისა და, ბოლოს, აფხაზთა განათლებული ნაწილის - არისტოკრატიისა და ინტელიგენციის - დახმარებით შემდეგ, ამ კუთხის დღევანდელი მოსახლეობის დიდი ნაწილი კარგავს თავის ენობრივ ისტორიულ ორიენტირს, უარს ამბობს დიდ ზოგადქართველურ

წარსულზე... ასე რომ, *განათლების სიმწირის შემთხვევაში* გარკვეულ ფენებს შეიძლება ერთმანეთში აერიოს მშობლიური დიალექტი და დედაენა - წინაპართა შექმნილი სამწიგნობრო ენა (*როცა მშობლიური დიალექტი დედაენად ცხადდება, ისტორიული დედაენა — წინაპრებისაგან შექმნილი სამწიგნობრო ენა — „სხვათა ენად“ ანუ უცხო ენად კვალიფიცირდება, ვინაიდან ორი დედაენა ბუნებაში არ არსებობს!*). ჩვენი აზრით, ენისა და დიალექტის გამიჯვნა არც ამ ე.წ. **პლესი-სციტური** მეთოდითაა შესაძლებელი და სერიოზულად არც არავინ ცდილობს ამ კრიტერიუმის გამოყენებას.

დედამიწაზე არსებული ენობრივი ერთეულები სპეციალისტების მიერ ენებად და დიალექტებად კვალიფიცირებული არ არის არც **გაგებინების კრიტერიუმის** მიხედვით (გაგებინება ხშირად კილოებსა და კილოკავებს შორისაც კი არა გვაქვს!), თუმცა ამ ფაქტორს არსებითი მნიშვნელობა შეიძლება მიენიჭოს წერილობითი კულტურის არმქონე ენობრივი ერთეულების განსაზღვრისას: თუ მოცემულ საზოგადოებას არ გააჩნია თავისი წინაპრებისგან შექმნილი მწიგნობრობა (ანბანი და წერილობითი კულტურის ტრადიცია), ასეთ შემთხვევაში, რეალურად არ არსებობს მონათესავე საზოგადოებებთან თუ ენობრივ ერთეულებთან საერთო კულტურული სისტემა, რომელიც გამაიგივებელ (მაიდენტიფიცირებელ) ათვლის სისტემად მოგვევლინება. სპეციალისტები ამ კრიტერიუმს სერიოზულად არც განიხილავენ, ვინაიდან, ამგვარი ე.წ. **არაპროფესიონალურ-ხალხური** მიდგომის გაზიარების შემთხვევაში საჭირო გახდება წერილობითი ტრადიციის მქონე თითქმის ყველა ენის „დაშლა“ შემადგენელ „ენებად“, რამდენადაც, მსოფლიოში არსებულ თითქმის ყველა ენას მოეპოვება ისეთი დიალექტი, რომლის გაგება გაუჭირდება სხვა დიალექტის მფლობელს.

შენიშვნა: ენისა და კილოს გამიჯვნის კრიტერიუმების შესახებ ჩემი მსჯელობა მოკლე ვარიანტის სახით გამოქვეყნდა ჟურნალ „ენათმეცნიერების საკითხებში“ (2003, 1); იქვეა დაბეჭდილი ა.ონიანის სტატია, რომელიც, ერთი შეხედვით, მიზნად ისახავს ქართველური დიალექტების ჩემეული კლასიფიკაციისა და ენობრივი ერთეულების კვალიფიკაციის თანამედროვე მეცნიერთა მიერ წარმოდგენილი პრინციპების ოპონირებას; სამწუხაროდ, პატივცემული ავტორის არაკორექტული წერილი შორს არის მეცნიერული მსჯელობისგან და გვრჩება შთაბეჭდილება, რომ მას გააზრებული არა აქვს ის საკითხები, რომლის შესახებაც მსჯელობს; კერძოდ, მისგან გაკილულ (!) მეცნიერთაგან, აგრეთვე, მრავალ სხვა ევროპელ თუ აზიელ მკვლევართა მიერ წარმოდგენილია ენისა და კილოს გამიჯვნის რამდენიმე კრიტერიუმი, ა.ონიანი კი მსჯელობს მხოლოდ გაგებინების - როგორც ლინგვისტური კრიტერიუმის - ერთადერთობაზე. მას მიაჩნია, რომ ენა და დიალექტი უნდა გაიმიჯნოს მხოლოდ ამ ლინგვისტური კრიტერიუმით... პატივცემულ ოპონენტს შევასხენებთ, რომ გაგებინება არ არის ლინგვისტური კრიტერიუმი; ამგვარად შეიძლება კვალიფიცირდეს ბევრათშესატყვისობა და ფონემატური, მორფოლოგიური, სინტაქსური და სემანტიკური სტრუქტურები (ამგვარ მცდარ მეთოდოლოგიასა და ტენდენციურ მისწრაფებაზეა აგებული, აგრეთვე, ი.ჩანტლაძის მსჯელობა; იხ. ი.ჩანტლაძე, 2002, გვ. 220). გაუგებრობის ნიმუშია აგრეთვე მისეული განმარტება ენისა, რომელსაც, რატომღაც, საყოველთაოდ

დარღვევად აცხადებს: „ენა არის ურთიერთგაგებინების საშუალებათა სისტემა“ (ა.ონიანი, 2003, გვ.126). ურთიერთგაგებინების საშუალებათა სისტემა შეიძლება იყოს მორზეს ანბანი, უესტების ენა და სხვა მისთ.. პათოვცემულ ოპონენტს განვუმარტავთ, რომ „ადამიანის ენა ბევრით სხვათა სისტემაა“ - აი, ეს არის აღიარებული განმარტება. საშუალო ანაქრონიზმია, აგრეთვე, მისი მსჯელობა, რომ თურმე გერმანული ენისა და დიალექტების სპეციალისტები ზემოგერმანულ და ქვემოგერმანულ ენებს, ეროვნულ-პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, დიალექტებს უწოდებენ (იხ., ა.ონიანი, 2003, გვ.139-140). ახლად, ჩანს, პათოვცემული ოპონენტისთვის უცნობია, რომ ისტორიული დიალექტისგან რამდენიმე თანამედროვე დიალექტი შეიძლება იყოს წამოვლილებული, თუნდაც, მას შეეძლო გაეხსენებინა ფერეიდნული კლას ისტორია...

ამგვარად, ენისა და დიალექტის გამიჯვნის მცდელობისას, პირველ რიგში, უნდა განვსაზღვროთ უმწერლობო ენა და დიალექტი.

ჩვენი აზრით, დიალექტი უნდა განიმარტოს როგორც მოცემული ხალხის (ერის, ნაციის) საერთო-სახალხო ენის განშტოება, რომელიც ქვეყნის ტერიტორიის ერთი ნაწილის მოსახლეობის ან რომელიმე სოციალური ფენის ზეპირი ურთიერთობის საშუალებას წარმოადგენს. სხვა სიტყვებით: კონკრეტული სამეცნიერო ერთეული მონათესავე სტრუქტურის მქონე სამწიგნობრო (სტატივარტული) ენის დიალექტად ჩაითვლება, თუკი მოცემული სამეცნიერო კლას მფლობელ ხალხს ისტორიულად მონაწილეობა მიღებული აქვს ამ სამწიგნობრო ენის შექმნაში.

შესაბამისად, უმწერლობო ენად უნდა მივიჩნიოთ იმ საზოგადოების მფლობელთა, რომლის მფლობელ ხალხს ისტორიულად მონაწილეობა მიღებული არ აქვს საერთო-სახალხო სამწიგნობრო ენის (წერილობითი კულტურის) შექმნაში და შემოქმედების თუ საქმისწარმოების პროცესში იყენებს სხვათა მიერ შექმნილ ენასა და დამწერლობას.

შიფთაობის ხალხებისა და ენა-კილოების მიმართებებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ენობრივი ვარიანტების იერარქია თავისთავად რეგულირდება სამწიგნობრო ენის ისტორიასთან მიმართებით; კერძოდ, აქტუალურია სქემა: ენა — მისი სამწიგნობრო ენა — ამ ერის ცალკეულ თემთა ტერიტორიულ თუ სოციალურ ჯგუფთა) საშინაო მეტყველებანი.

მჯელობას ქართველური სინამდვილის მიხედვით გვაგარძელებთ:

შიფთაობაში ცნობილი ბევრი მეცნიერის მიერ ქართველური ენა-კილოე-ბი კავკასიური და წინა აზიის თუ ევროპის ძველი ენების (შუმერული, ხათური, ურარტული... აგრეთვე, ეტრუსკული, პელაზგური, ბასკური...) მონათესავედ განიხილება. ჩვენი აზრით, იბერიულ-კავკასიური საერთო კონტინენტის არსებობის პერიოდი ქრონოლოგიურად შეიძლება დაუკავშირდეს მტკვარ-არაქსის არტოლოგიური კულტურის არსებობის პერიოდს, ვინაიდან, ვფიქრობთ, რომ იბერიულ-კავკასიურისგან მომდინარე საერთოქართველური ენის არსებობის დრო და გერმელების არეალი თანხვედრა დიდ კოლხურ ცივილიზაციას (დაწვრილე-

ბით იხ., ტ. ფუტყარაძე, 2002). საერთოქართველურ ენას უშუალოდ აგრძელებს ქართველთა სამწიგნობრო ენა, რომელიც უწყვეტად არსებობს ბოლო 16 საუკუნის განმავლობაში; მისი ფონემატური, მორფოლოგიურ-სინტაქსური და ლექსიკურ-სემანტიკური სტრუქტურები საერთოქართველური თეორიული მოდელის სტრუქტურული ადეკვატია. ცნობილია, რომ ქართული სამწიგნობრო ენის შექმნაში თავიდანვე ყველა ქართველური მოდგმა იღებდა მონაწილეობას (მაგ., პირველი ქართული წარწერები იოვანე ლაზისა და პეტრე იბერის სახელთან დაკავშირებულ იერუსალიმის მონასტერში დასტურდება!) ამ თვალსაზრისით, საყურადღებოა არნ.ჩიქობავას დასკვნა: ქართული სამწიგნობრო ენა შეიქმნა ზანური და სვანური დიალექტების მონაწილეობით (არნ. ჩიქობავა, 1948); შესაბამისად, საერთოქართველურიდან ზანურ-სვანური წრის (ე. წ. შიშინა ტიპის) დიალექტების ჩამოყალიბების დასაწყისად ვვარაუდობთ ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის დასასრულს (დაწვრილებით იხ., ტ. ფუტყარაძე, 2000); აქვე აღსანიშნავია, რომ თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის აზრით, ქართული და ზანური დიალექტური ვარიანტები ერთმანეთს ემიჯნება წელთაღრიცხვათა მიჯნაზე (თ. გამყრელიძე და გ. მაჭავარიანი 1965, გვ. 14).

საუკუნეების მანძილზე ქართველობა არა მხოლოდ ქმნიდა სამწიგნობრო ენას, არამედ მისი თაობები იწრთობოდა კიდევ ამ სამწიგნობრო ენის კულტურულ ველში, შესაბამისად, ქართველთა კულტურულ-ეროვნულ და სახელმწიფოებრივ ცნობიერებას საუკუნეების მანძილზე განსაზღვრავდა ერთიანი და ტრადიციული წერილობითი კულტურა (როგორც მაგალითად, არაბთა, ჩინელთა და სხვა ძველ ხალხებთა ცნობიერებას განსაზღვრავდა და დღესაც განსაზღვრავს ტრადიციული წერილობითი კულტურა)... დღეს არსებული ქართველთა ზეპირი თუ საშინაო მეტყველებანი სამწიგნობრო ენის (საერთოქართველური მოდელის) მეორეული ვარიანტები არიან როგორც ფონემატური და მორფოლოგიურ-სინტაქსური, ასევე, ლექსიკურ-სემანტიკური სტრუქტურების მიხედვით; მაგალითად, ქვემოთ ჩამოთვლილ ქართველურ დიალექტებს საერთო აქვთ ძირითადი ხმოვნები და მათი რეფლექსები (მხოლოდ ზოგ განაპირა კილოში, კერძოდ, სამ სვანურ, ერთ ზანურ, რამდენიმე მესხურ და ფხოვურ, აგრეთვე, ჰერულ კილოებში დასტურდება სხვა ენათა გავლენით წარმოქმნილი პალატალიზებული ხმოვნები), თითქმის იდენტურია თანხმოვანთა და სონანტთა რაოდენობა და ხასიათი; სვანური დიალექტების გამოკლებით სავსებით ერთგვაროვანია სამწიგნობრო ქართულისა და ყველა სხვა დიალექტის სახელისა და ზმნის პარადიგმები; გარკვეული სუბერსტრატული გავლენების მიუხედავად, სვანური კილოებიც ქართველურ მოდელს მიჰყვება (იხ. მაგ., გ. მაჭავარიანის მსჯელობა ბრუნვების შესახებ; გ. მაჭავარიანი, 2002, გვ. 78-79)... ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ქართველური (ზოგადქართული) სამწიგნობრო ენის ფონზე ქართველთა საშინაო მეტყველებანი ჩვენთვის დიალექტებად კვალიფიცირდება. ჩვენი აზრით, პირველ რიგში, ქართველთა თანამედროვე საშინაო-სამეტყველო ერთეულები უნდა დაიყოს ცენტრალურ, განაპირა და საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებულ დიალექტებად; თავის მხრივ, განაპირა დიალექტები ექვს ჯგუფად წარმოდგება, კერძოდ:

ცენტრალური კილოები:

კახური, ქართლური, იმერული, ლეჩხუმური, გურული.

ჯანაპირა კილოები:

შესხური კილოები: აჭარული, ლივანური, მაჭახლური, იმერხევული, ტაოური, სამცხური, ჯავახური;

შერეული კილოები: კაკური, ალიაბათური;

ფხოვეური კილოები: ჩალმა-თუშური, ფშავური, ხევსურული, შიმგვეური, მთიულურ-გუდამაყრული; აქვე შეიძლება განვიხილოთ წოვა-თუშური, რომელშიც შთამბეჭდავდაა წარმოდგენილი როგორც ქართველური, ისე ჯანაპირი ენობრივი შრეები; ჩვენთვის საინტერესოა, რომ დ.მელიქიშვილი წოვა-თუშურ მეტყველებას ქართულ შერეულ დიალექტად მიიჩნევს (დ.მელიქიშვილი, 2001, გვ. 16).

ჩაჭული კილოები: ბარისრაჭული, მთარაჭული;

სვანური კილოები: ლაშხური, ლენტეხური, ჩოლურული, ბა-ლქვემოური, ბალსზემოური.

ზანური კილოები: მეგრული, ლაზური (ხოფური, ვიწურ-არქაბული, კონური).

საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებულ ქართველთა კილოები:

ფერეიდნული, „ჩვენებურების ქართული“ და ეიზლარ-მოზდოკური.

ქართველთა სამეტყველო კოდების მაგალითზე ისტორიულად ერთი ეთნოკულტურული სისტემის მქონე ხალხის - ერის - ენობრივი ერთეულების იმარსებობა ე.წ. მონოლინგვურ დიგლოსიად შეიძლება წარმოვადგინოთ, სადაც სამწიფნობრო ენა - სტანდარტული ენა - დედა ენაა, ხოლო საშინაო მტკალება - მშობლიური დიალექტი. შდრ., ქართველთა დიალექტების ენებად უმრავლესობით მავანს საშუალება ეძლევა ქართველობა ოთხ დამოუკიდებელ ეთნოკულტურულ ერთეულად - ოთხ ნაციად - წარმოადგინოს... სინამდვილეს არ შეესაბამება და, აგრეთვე, არალოგიკურია მცდელობა, რომ მაგალითად, სვანსათვის „დედაენად“ ჩაითვალოს „სვანური ენა“, „მშობლიურ ენად“ კი - ქართული: რუსულის კალკი „მშობლიური ენა“ „დედაენის“ სინონიმია, ვინაიდან, ბუნებაში არ არსებობს ზოგადსვანური ენა; არსებობს მხოლოდ სვანთა დიალექტები, რომელთათვის ამოსავალია ისევ და ისევ საერთოპირველური ენის ზანურ-სვანური დიალექტი (შდრ.: თითქმის ჩვენს თვალწინ კახური კილოს ცვლილებებით ჩამოყალიბდა ფერეიდნული კილო). აქვე აღინიშნავთ, რომ სვანთა, მეგრელთა, ლაზთა... მეტყველების აღსანიშნავად ასევე არაადეკვატური და არალოგიკურია სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყენებული ტერმინები: „ეროვნული ენა“, „ეთნიკური ენა“, ვინაიდან წარმოდგენილი შესიტყვებები უშუალოდ გულისხმობენ დამოუკიდებელ ეთნოკულტურულ ერთობას - ერს: ეთნიკური ენა დამოუკიდებელი ეთნოსის ენა (ქონისი - თავდაპირველი ტერიტორიის, ენისა და კულტურის ერთობის საფუძველზე ჩამოყალიბებული ადამიანთა ისტორიული ჯგუფი, საზოგადოება)! სწავლარი მიმართებანი მყარდება არამონათესავე ენობრივ-ეთნიკური

სისტემების შერევით წარმოქმნილი პიჯინის, კრეოლისა და პოსტ კრეოლი კონტინუუმის შემთხვევაში, აგრეთვე, მაშინ, როცა საზოგადოება იყენებს სხვათა მიერ შექმნილ სამწიგნობრო ენას. შესაძლო მიმართებანი შემდეგი სქემის სახით შეიძლება გამოიხატოს (ყოველი სქემა გარკვეულწილად პირობითად ასახავს შესაძლო სინამდვილეს):

ენობრივი ერთეულები		ს.მწიგნობრო ენა		უწყურლობა ენა		ლიაღებ	
		ისტორიული	პოსტკრეოლი	ისტორიული	კრეოლი	ადგილობრივი	სოციალური
ფორმოლოგ-ფუნქციური მახასიათებლები		+	+	+	+	+	- +
საკუთრივ ლინგვისტური მახასიათებლები	მეტაქალბად განსხვავებული ფონოტექტიკური წესები	+	+	+	+	+	- +
	მოზოფოლოგიურ-სინტაქსური თავისებურებანი	+	+	+	+	+	+
	ლექსიკური თავისებურებანი	+	+	+	+	+	+
ნორმატიული მახასიათებლები	წერილობითი ნორმები	+	+	-	-	-	-
	ზეპირი ნორმები	+	+	+	+	+	-
	ბუნებრივი მეტაქალბად	+	+	+	+	+	-
ეთნიკურ-საზოგადოებრივი მახასიათებლები	ეთნოსის ენა (ერის, ნაციის ენა)	+	+	+	+	-	-
	თემის (ტერიტორიულ-ეთნოგრაფიული) ჯგუფის ენა	+	+	+	+	+	-
	სოციალური ფენის ენა	+	+	+	+	+	+
კულტურული-ისტორიული მახასიათებლები	მოკემული ეთნოსის კულტურასთან უწყვეტი კავშირი	+	-	+	-	+	-
	პრეენასთან მემკვიდრეობითობა	+	-	+	-	+	-
	წერილობითი ტრადიცია	+	-	-	-	-	-
შემეცნებით-შემოქმედებითი მახასიათებლები	პირველადი მსოფლ-ღქმის საშუალება	+	+	+	+	+	+
	ხალხური შემოქმედების საშუალება	-	-	+	+	+	-
	პრიფესიონალური მსოფლ-ღქმა (უწყურლობა, მეცნიერება...)	+	+	-	-	-	-
ს.ერო-ფუნქციური მახასიათებლები (გამოცენების ხარისხი)	სახელმწიფო ენა	+	+	-	-	-	-
	რეგიონალური მეტაქალბად	+	+	+	+	+	-
	საშინაო ენა	+	+	+	+	+	+
ს.სულიერო-ფუნქციური მახასიათებლები	ლიტურჯიკის ენა	+	+	+	+	-	-
	სამღვდელოების ენა	+	+	+	+	-	-
	ზეპირი ურთიერთობის ენა	+	+	+	+	+	+

შენიშვნა: 1 - ისტორიული სამწიგნობრო ენა; 2 - პოსტკრეოლური სამწიგნობრო ენა; 3 - ისტორიული უმწერლობო ენა; 4 - უმწერლობო კრეოლი; 5 - ადგილობრივი დიალექტი; 6 - სოციალური დიალექტი. სოციალურ დიალექტში ვგულისხმობთ საკუთრივ სოციალურ დიალექტსაც, პიჯინსაც, ჟარგონსაც და არგოსაც (პიჯინი მეტ თავისებურებებს ავლენს, ამიტომ ბოლო გრაფაში მოთავსებული მეორე ნიშნები მას მიემართება). ინტონაციური თავისებურებანი შეიძლება ჰქონდეს ყოველ ენობრივ ერთეულს, ხოლო პროსოდული - იდიოლექტსაც კი (წარმოდგენილ ცხრილს არა აქვს სრულყოფილობის პრეტენზია).

დამოწმებული ლიტერატურა:

სტამონი, 1983 - U.Ammon: Vorbereitung einen Explizit - Definition von "Dialekt" und benachbarten Begriffen mit Mitteln den formalen Logik. In Klaus J.Mattheier (Hrsg): *Aspekte der Dialekttheorie*. Tübingen 1983 (Reihe Germanistische Linguistik. 46). S. 27-68, hier S.36)

შ. ბაწაში, 1988 - შ.ბაწაში, ეთნო-რელიგიური პროცესები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში, თბ., 1988

შაბაზი, 1969 - A.Bach: *Deutsche Mundartforschung. Ihre Wege, Ergebnisse und Aufgaben*. Heidelberg 1969

ბებელმანი, 1986 - G.Bellmann: *Zweidimensionale Dialektologie*. In: Guntter-Bellmann (Hrsg): *Beiträge zur Dialektologie am Mittelrhein*. Stuttgart 1986 (Mainzer Studien zur Sprach und Volksforschung. 10), S.1-55, hier S,4

ნათამყრელიძე, გ.მაჭავარიანი, 1965 - თ.გამყრელიძე, გ.მაჭავარიანი, კონტრასტის სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში. საერთოქართველური სტრუქტურის ტიპოლოგია. თბ., 1965

ნათამყრელიძე, მ.ტაბიძე, რ.შეროზია, რ.ქანტურია, 2001 - ლეთისმსახურეთა და სასულიერო განათლების ენა, როგორც რუსიფიკატორული პოლიტიკის გამოხატულების საშუალება - „ქართველური მეგკვიდრეობა“, ქუთაისი 2001

გოსენსი, 1977 - J. Gossens, *Deutsche Dialektologie*, 1977

შ.კიზინგერი, 1977, 1980 - P.Wiesinger, "Sache", "Dialekt" und "Mundart", in: *Beiträge des Internationalen Symposions*. "Zur Theorie des Dialekts", Marburg/Lahn 5-10. September 1977, Wiesbaden 1980 (=ZDL, Beihefte N.F. 26)

შენიშვნები - Н.В. Юшманов, *Грамматика литературного арабского языка*. М., 1985

შ.კონიგი, 1978 - W.Konig, *dtv - Atlas zur deutschen Sprache Tafeln und Texte*; München 1979

შ.კორნადი, 1960 - Н.И.Корнад, "О литературном языке в Китае и Японии"

შ.ლევინდოვსკი, 1979 - T.Lewaindowski, *Linguistisches Wörterbuch 3*. Heidelberg, 1979

შ.ლინკე, 1996 - A.Linke, *Studienbuch Linguistik 3*.Tubingen 1996 (=RGL

121); Internet - Quelle: Handout Vorlesung 2: Chaos und Ordnung: Die Sprachenvielfalt. Uni Bielefeld, Fakultät für Linguistik und Literaturwissenschaft.

14.გ.მაჭავარიანი, 2002, - გ.მაჭავარიანი ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა, თბ., 2002

15.დ.მელიქიშვილი, 2001 - დ.მელიქიშვილი, ქართული ზმნის უღლების სისტემ, თბ., 2001

16.გ.ნებიერიძე, 1999 - გ.ნებიერიძე, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1999

17.ა.ნიკოლეიშვილი, 2000 - ა.ნიკოლეიშვილი, ეროვნული საკითხი სტალინის ნააზრევში; ქუთაისი, 2000

18.პ.ჰენელდე, 1993 - P. H. Nelde, Contact or conflict? Observations on the dynamics and vitality of european languages in: Language Conflict and Language Planning. Berlin - New York, 1993, pg.166-169

19.ვ.ჟირმუნსკი, 1956 - В.Жирмунский, "Немецкая Диалектология", М., 1956

20.ვ.ა. ჟუკოვსკი, 1888 - В.А. Жуковский, Материалы для изучения персидских наречий, ч.1, 1888, стр.9

21.ბ.სოვინსკი, 1970 - B.Sowienski, Grundlagen des Studiums der Germanistik, Teil 1. Sprachwissenschaft. Köln/Wien 1970

22.მ.ტაბიძე, 2002 - მ.ტაბიძე, ენობრივი პოლიტიკის საკითხები ქართულ სინამდვილეში; ენა - კულტურათა შეხვედრის, კულტურათა ურთიერთგავლენის, კულტურათა ბრძოლის სარბიელი. ქართველური მემკვიდრეობა, 2002

23.პ.ფინკე, 1996 - P.Finke, Internet - Quelle: Handout Vorlesung 2: Chaos und Ordnung: Die Sprachenvielfalt. Uni Bielefeld, Fakultät für Linguistik und Literaturwissenschaft.

24.ტ. ფუტკარაძე, 2000 - ტ.ფუტკარაძე, საქართველოს ენობრივ-ენტიკური სიტუაციის ისტორიული დინამიკისათვის; ქართველური მემკვიდრეობა, IV, 2000

25.ტ.ფუტკარაძე, 2000 - ტ.ფუტკარაძე, საერთოეროვნული სალიტერატურო ენისა და „საშინაო“ სამეტყველო კოდების მიმართების საკითხი ქართული სალიტერატურო ენისა და ქართველური დიალექტების მიხედვით (სამეტყველო კოდების იერარქიისათვის); XX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, ზუგდიდი, 2000 წ., 20-21 ოქტომბერი

26.ტ.ფუტკარაძე, 2000 - ტ.ფუტკარაძე, ღვთისმსახურების ენა „ყოველთა ქართველთა“ ერთიანობის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი; კრებული „ივერია“, IV-V, პარიზი, 2000

27.ტ.ფუტკარაძე, 2001 - მესხურ და ჰერულ დიალექტთა ადგილისათვის ქართველურ სამეტყველო კოდთა სისტემაში; კრებული „წავახეთი“ (ისტორია და თანამედროვეობა), ახალციხე, 2001 (თანავტორი: ვ.კუშიბაბაშვილი)

28.ტ.ფუტკარაძე, 2001 - ტ.ფუტკარაძე, დიალექტი და უმწერლობა ენა (მონათესავე ენობრივ ერთეულთა კვალიფიკაციის საკითხისათვის); არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მე-60 სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 2001

29.ტ.ფუტკარაძე, 2002 - ტ.ფუტკარაძე, დიალექტი, უმწერლობა ენა და საერთოქართველური სამწიგნობრო ენა (მონათესავე ენობრივ ერთეულთა

კლასიფიკაციის საკითხისათვის); „ქუთაისური საუბრები“ - IX, სიმბოზიუმის
 საფუძველზე, 2002

30 ტ. ფუტკარაძე, 2002 - ტ. ფუტკარაძე, ქართველთა დიალექტები
 (საფუძვლი ასპექტები); კრებული „ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი“, თბ., 2002

31 ტ. ფუტკარაძე, 2002 - ტ. ფუტკარაძე, რომელი ენობრივი ერთეული
 (კლ. კონე, ენა) უდევს საფუძვლად ქართველთა სამწიგნობრო ენას?
 კოლონიალიზური კრებული, I, თბ., 2002

32 ტ. ფუტკარაძე, 2002 - ტ. ფუტკარაძე, მონათესავე ენობრივ ერთეულთა
 კლასიფიკაციის პრობლემა და ქართველთა დიალექტების დაჯგუფების საკითხი;
 ქართული ენის საკითხები, თბ., 2002 წ. № 1

33 ი. ჩანტლაძე, 2002 - ი. ჩანტლაძე, ქართული ენათმეცნიერება პარიზულ
 „ფორუმ“, კავკასიის მაკნე, № 5, 2002

34 ჰ. ჰარმანი, 1986 - Language in Ethnicity, A View of Basic Ecological Rel-
 ationship by Harald Haarmann. Mouton de Gruyter. Berlin. New York. Amsterdam 1986

TARIEL PUTKARADZE

ON THE QUALIFICATION OF RELATED LANGUAGES AS UNITS IN MODERN LINGUISTICS

The history of language study illustrates wide controversy over the qualification of related lingual codes as units. The complexity of acknowledging a language as a separate language, or as a dialect of one and the same entity is conditioned by assigning different meanings in one and the same terms (concepts) used during discussions. The question of the relationships between language and dialect should give preeminence to synchronic analysis considering socio-historical, ethno-cultural, religious and linguistic proper aspects.

A single view attitude of some scholars (H. Paul, H. Hirt, V. Zhirmunsky, G. T. Starbatsky, N. V. Yushmanov, V. A. Zhukovsky etc.) to depend on the so-called criterion of level of intelligibility between language and the dialect speakers leaves much to doubt, as it is universally acknowledged that in spite of the absence of understanding, not to mention great variety in the language features proper, in different systems "homely speeches" of Arabs, Germans, Persians, Chinese, Spaniards, Italians, French, Japanese and many other peoples have been considered as the dialects of common national, literary languages. The criterion of intelligibility does not work even between two dialects of the same vernacular codes. That is why language entities cannot be classified as a language and a dialect on the basis of understanding the communication. This fact can have essential importance for the definition of those languages that do not use written forms. On the other hand if a given community does not have recorded (no alphabet and traditional written system) inherited by ancestors, then we are deprived the standard, the common cultural system, which could be applied for comparison to identify the degree of nearness or remoteness of other related language systems.

It is also impossible to identify languages on the basis of authority and standards,

as in this case one cannot distinguish between the status of unwritten language and its dialects.

It is also utterly conventional to construct the reasoning on the basis of variability of system. For many languages, such as Russian, Byelorussian, Ukrainian, Polish stand closer to one-another in terms of phonemic, morphological, syntactic and lexico-semantic structures, than, say, some dialects of German language. It should be noted here that the problem of identification of the system as a separate language or as a dialect variant of one and the same language cannot be removed by introduction of double criteria, on the sociological standpoints and of linguistic proper, aiming at differentiating languages on two different levels, setting two different statuses to related systems at one and the same time.

The history of linguistics does not also make difference between language systems on the basis of regular sound correspondences. There are sometimes no regular sound correspondences in related languages and, on the other hand, motivated regular correspondences are identified among dialects (German, Chinese, Japanese...) even in vernacular and idiolects.

I think that to determine the status of language and dialect by the speaker community itself will provide the result both in the case of languages of newly created written systems and of unwritten languages (in the latter case the self-identity of the community is established within the limits of understanding the languages code among its users (cf. North Caucasian languages). But this method encounters insoluble problem in communities of long history of traditional written culture. In some cases educated strata of the population can understand and consider archaic forms of language and culture as native but for the laymen it will turn unfamiliar and alien. For instance, the peasant who does not know literary Japanese or Singhalese conceives his vernacular as the native language and in this manner he turns back to his own ancient culture.

In the attempts to make distinction whether the codes present different languages or the dialects of the same language, one should, above all, provide with the definition of unwritten language and dialect.

I suggest that one should define dialect as a branch of common national language serving a means of oral communication for a certain part of the country's territory or certain social strata of the population. In other words, any lingual code must be considered dialect of the literary (standard) language if the users of the nonstandard code have made common historical contributions and, hence, shared common responsibility in creating the general literary (standard) language.

Correspondingly, an unwritten language is a speech of a community whose users have not participated in their history for creation of the common literary (written) language and instead in their literature, business correspondence etc they have come to use the language and graphic expression created by other nations.

The observation on the related lingual codes in the world-wide illustrates that the hierarchy of language variants is regulated by its own force when it is related with the history of the people and the history of the literary language of a given nation.

Namely the scheme is:

Nation, _ its literary language, _ and related dialects of the different communities (territorial or social) within a nation.

On the background of the common Kartvelian literary language (Georgian language) vernaculars of the Georgian communities is qualified as dialects. I think that in the first place modern vernaculars of Georgians should be qualified as central, marginal, and outer (beyond the historical frontiers) dialects. Further the marginal dialects are divided into six groups:

I. Native language (common Kartvelian) literary language. It is represented in religious and official secular variants of belles-letters and science);

II. Dialects – territorial varieties of the common –national language mother tongue.

A) Central dialects:

Kakhetian, Kartliab, Imeretian, Lechkhumian, Gurian;

B) Marginal dialects are further subdivided into dialects:

Meskhian dialects: Acharian, Livanian, Samtskhian, Javakhian;

Eretnian dialects: Kakhian, Aliabatiani;

Pshavian dialects: Chaghma-Tushian, Pshavian, Khevsurian, Mokhebian, Mtskhian, Gudamakrian; here we can discuss Tsova -Tushian, which has impressive amount of Kartvelian and Vejnakhian languages;

Rachvelian dialects: Baris (Plain) Rachvelian and Mtis (Mountainous) Rachvelian;

Svanetian dialects: Lashkian, Lentekhian, Cholurian, Balskvemouri, Balszemouri;

Zan dialects: Megrelian, Lazian, (Khopian, Vitzur-Archabian, Athiniani);

C) dialects beyond the historical frontiers of Georgia:

Fereidanian (the vernacular of Georgians exiled in Iran) “Chveneburebis Kartuli” (vernacular of Georgians exiled in Bursa-Inegolo-Adapazar) and Qizlar – Mozdokian (vernacular of Georgians exiled in Russia).

The scheme of the Kartvelian speech codes elucidates the basis of hierarchal coexistence of lingual units that belongs to people who has centuries-old one literary language and common ethno-cultural system, multifarious vernacular speeches, and multilateral ethnographical features; Kartvelian reality manifests the so-called monolingual diglossia, in which literary (standard) language is the native language and the vernacular is a native dialect. The generalized expression of such phenomenon in terms of the relationship of the language and the nation looks as follows:

Nation (nationality) - Community (Regional face of the nation) - Person.

Mother tongue - dialect (regional appearance of the language) - idiolect

Naturally, if the system is formed by the mixture of non-related lingual-ethnic entities e.g. in case of Pidgin, Creole and Post-Creole continuums, the picture will be different as such communities makes use of the literary language, that has been created by alien nation.

ნათელა ქუთელია

ქართული ენა, როგორც კულტურულ-ეროვნული და ისტორიულ-პოლიტიკური მთლიანობის საფუძველი

ენობრივი პოლიტიკა ქვეყნის სახელმწიფოებრივი მოწყობის ერთ-ერთი ბერკეტი. ამ საკითხისადმი ცალსახა დამოკიდებულება არ არსებობს. აქ ორი მიმართულებაა გასამიჯნი ერთმანეთისაგან. ერთია ენათა და დიალექტთა მეცნიერული შესწავლა და მიღებული შედეგების კვალიფიცირება ლინგვისტურ ტერმინებში და სულ სხვაა ქვეყნის, როგორც დამოუკიდებელი პოლიტიკური სუბიექტის ენობრივი მოწყობა.

ენობრივი პოლიტიკა პროფესიული ლინგვისტიკის სფეროს სცილდება, თუმცა იყენებს ლინგვისტა კვლევის შედეგებს. რა დებულებებია საყრდენი? — აზროვნება ენის შესახებ ენათმეცნიერებად აქცია ისტორიულმა თვალსაზრისმა (არან. ჩიქობავა), ამდენად ქართველთა ტომების კილოებს კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით უნდა მივუდგეთ, ვინაიდან მათ სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-პოლიტიკური ევოლუციის პროცესში შეძლეს ჩამოეყალიბებინათ ერთიანი ქართული ენა და ქართული ეროვნული ცნობიერება.

საქართველო, როგორც ისტორიულ-პოლიტიკური ერთეული, ყოველთვის დაყოფოდა ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ სამეტყველო არეებად, რომლებიც ლინგვისტთა მიერ კვალიფიცირებული არიან მონათესავე ენებად და დიალექტებად, თუმცა მკაცრი დეფინიცია მათ შორის არ არსებობს. მონათესავე ენების მახასიათებლად, თუ ბგერათშესატყვისობის არსებობას მივიჩნევთ, გარკვეულწილად ბგერათშესატყვისობა დიალექტებს შორისაც აღინიშნება. შემთხვევითი არ არის, რომ დღემდე არ შემუშავებულა ენებად და დიალექტებად დაყოფის უნივერსალური პრინციპი.

არ არსებობს საყოველთაოდ აღიარებული კრიტერიუმი, რომელიც გამიჯნავს ენასა და დიალექტს, ვინაიდან არ არსებობს კრიტერიუმი, რომელიც შეითავსებს მეცნიერულსა და სახელმწიფოებრივ თვალსაზრისებს. ზოგჯერ წმინდა ლინგვისტური კრიტერიუმი არ ითვალისწინებს, ან სრულიად იგნორირებს იმ ისტორიულ-გეოგრაფიულ სივრცეს, სადაც გარკვეულ ტომთა პოლიტიკური და კულტურული ერთობა განსაზღვრა ამ ტერიტორიულ-ეთნოგრაფიულ ჯგუფთა პასიონარული განწყობის იგივეობამ ბიოსფეროში, სადაც მოცემული ენა და მისი მატარებელი საზოგადოება ვითარდებოდა. ამდენად, თუ საკითხის გადაწყვეტის დროს ვიხელმძღვანელებთ წმინდა მეცნიერული თვალსაზრისით, მაშინ ერთი სახელმწიფოს ფარგლებში გვექნება ცალკეულ ენათა კონგლომერატი; ეს იგივეა, რაც ცალკეულ ტომთა კონგლომერატი, რომელიც საფუძველშივე გამოირიცხავს ეროვნულ სახელმწიფოებრივ მთლიანობას.

ლინგვისტიკაში დამკვიდრებულია მეცნიერულად არგუმენტირებული აზრი, რომ არსებობენ ისტორიულად დადასტურებული ქართველური ენები — ქართული, სვანური, ზანური (**resp.** ლაზური-მეგრული), მაგრამ არ უნდა დაგვაიწყდეს, რომ ყველანი ისინი ტერიტორიული დიალექტის ფუნქციას ასრულებდნენ **სალიტერატურო ქართულის** მიმართ, რომელზედაც ჩამოყალიბდა ქართველთა სახელმწიფოებრივი და ეროვნული ცნობიერება. **სალიტერატურო**

კართულიანი მიმართებაში ქართული ისეთივე ტერიტორიული დიალექტია, როგორც ზანური (resp. მეგრულ-ლაზური) და სვანური. აკად. ნ. მარი წერს: „ქართული არის ტერმინი უპირველესად ნაციონალურ-კულტურული. ქართული ლინგვისტურად დანაწილებული იყო სხვადასხვა მონათესავე ენებზე დალექტებად და თქმებად. იგი ჩვეულებრივ განიყოფებოდა სხვადასხვა დიალექტებად, მაგრამ ამასთანავე, საქართველო იყო მთელი როგორც ნაციონალურ-კულტურული ერთეული. მისი შემაერთებელი იყო ქრისტიანობის მიღება და საზოგადო სალიტერატურო ენა, რომელიც ცნობილია, როგორც ქართული ენა“. ეს სახელი სწორია და მეცნიერულად გამართლებული, თუ ჩვენ ლინგვისტურად განვმარტავთ მის დიალექტურ საფუძველს. უნდა ვთქვათ, რომ ეს სახელი სწორია ისტორიული შეხედულებით, რადგანაც ამ სახელს მოთავეობა ეკუთვნოდა ეთნოგრაფიულად და დიალექტოლოგიურად ერთდროულად ცნობილ ტომებს, მაგრამ ეს იყო მეხუთე საუკუნეში ქრისტეს ერაში. მეექვსე და მეშვიდე საუკუნიდან ამ სალიტერატურო ენის განვითარებაში მოხდებოდა მონაწილეობას ქართულ-ქართველებს გარდა სხვა ქართველთა ტომების: იმერლები, მეგრელები, სვანები, ჭანები და სხვანი და ამათ საზოგადო ქართულ ლიტერატურაში ერთობით შეაქვს, რასაკვირველია, უფრო დიდი როლი უნდა თვით ქართულებს და, ამგვარად, ტომობრივი ლიტერატურაში უნდა ვარაუდებინა ნაციონალურად და სალიტერატურო ენა ქართული დიალექტურობის ზოგად-ქართველთა ენად. აი, ამის გამო მრავალი ადგილები ქართველთა უფირფასესის პოემის „ვეფხისტყაოსნისა“ უფრო კარგად ესმით, მაგალითად ვურულებს, ანუ იმერლებს, ვინემ თვით ქართულებს, ეთნოგრაფიულ საქართველოს ნამდვილ შეილებს. ამისგანაშობე მრავალი ფორმები აზრის გამოხატულებისა და სიტყვები საუკეთესო ქართულის პროზისა და პოეზიისა, რომელნიც მსაქართველოს სხვადასხვა ადგილას უცნობი არიან, სრულიად ჩვეულებრივად მართლაც ცოცხალ საუბარში ამჟამად მაშინდინებად მყოფს იმერხელებს ბათუმის აზრში ამის გამოვე საღვთო წერილის ტექსტში ჩვენ ეპოულობთ წმინდა წიგნს ანუ მეგრულს და სხვა სიტყვებს. ამ რეალურის კულტურულ-ისტორიულის შეხედულებით ქართული სალიტერატურო ენა იმდენადვე სვანურია და მეგრული, იმდენადვე გურულია და იმერული, რამდენადაც ქართული. ის არის ღვიძლი სამწერლო ენა ყველა საქართველოს ტომებისთვის, სულ ერთია, რა კილოზედ, რა დიალექტზედ, ან რა ენაზედაც უნდა საუბრობდეს იგი სახლში, თავის კერასთან ...“.

ენის ლინგვისტური, მეცნიერული კვალიფიკაცია უნდა გაიმეოროს ამ ენის ამოვადობრივი, სოციალური ფუნქციისაგან. ენის სტატუსს მისი სოციალური და პოლიტიკური ფუნქცია განსაზღვრავს. ქართველი ერის ისტორიის მთელ ისტორიულ ქართულ ენას ყოველთა ქართველთა სოციალური სანქცია ჰქონდა და ეს განსაზღვრავდა მას, როგორც კულტურულ ფენომენს ქართველი ერისა და ქართული კულტურის ფორმირების პროცესში.

ენა მისი სოციალური ფუნქციით განისაზღვრება. ქართული ენა არის ქართული ნაციონალური ენა, მისი კულტურულ-ისტორიული ტრადიციების მატარებელი და სახელმწიფოებრივ-კულტურული ერთობის საფუძველი. უნდა ვთქვათ ამ ენისა და მისი დიალექტების მატარებლები ზოგჯერ პოლიტიკურად შეიძლება სამეფოებსა და სამთავროებს მიეკუთვნებოდნენ, მაგრამ საქართველო როგორც იყო მთელი, როგორც „ნაციონალურ-კულტურული ერთეული“. ამ

ერთიანობის საფუძველი უპირველესად იყო ენა და ეკლესია. ამ ენაზე აღმოცენდა საქართველოში და მის გარეთ კულტურულ-საგანმანათლებლო კერები, სადაც იქმნებოდა ლიტერატურა სასულიერო და საერო. ლიტერატურა ამ სიტყვის ყველაზე მაღალი გაგებით — ლიტერატურა, როგორც მხატვრულ-ესთეტიკური სისტემა².

განუზომლად დიდია ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის როლი, რომელმაც დაიცვა და ამჟამადაც იცავს ქართული ენის უწყვეტელობას ტრადიციასთან ანუ იმ ენასთან, რომელიც მეცნიერთა მიერ კვალიფიცირებულია, როგორც „ძველი ქართული“. ეკლესია სასესეა ახალგაზრდობით, რომელიც ლოცულობს და კითხულობს ბიბლიის ენაზე. მათ ეს ენა ესმით ყოველგვარი მომზადების გარეშე. ესმით იმიტომ რომ საქართველოს ისტორიის ძნელბედობის ყველა ეპოს ქართულმა მართლმადიდებელმა ეკლესიამ არ გაწყვიტა კავშირი ხალხთან და ფარულად თუ ამკარად „წმინდა წერილს“ აზიარა. დღესაც, ბიბლიის ძველი თარგმანის ენა, როგორც საღვთისმსახურო კანონიკური ტექსტი, რჩება ქართული ეკლესიის სალიტურგიო ენად.

საქართველოში საზოგადო და სამწერლო ქართული იყო საყოველთაო ენა როგორც პოლიტიკური დაქუცმაცებულობის პერიოდში, ისე ქვეყნის გამთლიანების შემდეგ, როგორც მისი ორგანიზებული პოლიტიკური ძალაუფლების გავრცელების ერთ-ერთი მძლავრი იარაღი. იმავეს ადასტურებს ერებისა და ეროვნულ სახელმწიფოთა ჩამოყალიბების მსოფლიო პრაქტიკა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ ერი, როგორც პოლიტიკური და კულტურული ერთეული, ერთი საერთო საზოგადო ენით ყალიბდება და ვითარდება. საზოგადო და სამწერლო ქართულის გვერდით არსებობენ მონათესავე ენებად კვალიფიცირებული ზანური (**resp.** მეგრულ-ლაზური), სვანური და დიალექტებად წოდებული ქართლური, კახური, იმერული, აჭარული, გურული, ხევსურული, თუშური, იმერხეული, ლეჩხუმური, რაჭული, ინგილოური, მოხეური, მესხური, ჯავახური, ფშაური, ფერეიდნული, მთიულურ-გუდამაყრული.

ენა, როგორც ისტორიული ფენომენი, გარკვეულ სოციუმში ფუნქციონირებს. თუ ენას არა აქვს საყოველთაობის სოციალური სანქცია, მაშინ ის უნდა განიხილებოდეს როგორც კუთხური მეტყველება, რომელსაც, იმისთვის რომ იარსებოს სრულიადაც არ სჭირდება სკოლა, ტელევიზია და პრესა. ტრადიციის შეუქცია იარსებოს სამწერლო ენის გარეშე. ამის ნათელი ილუსტრაციაა დრუიდების მიერ შენახული მეცნიერული ცოდნა³ და ბრაჰმანთა რელიგიური ტექსტები — ვედები, რომელიც თაობიდან თაობას ზეპირად გადაეცემოდა.

თანამედროვე მსოფლიოს პოლიტიკურ წრეებში მწვავედ დგას ენისა და დიალექტის დეფინიციის საკითხი. გაჩნდა ტენდენცია კუთხური მეტყველების ენებად გამოცხადებისა. არის მცდელობა საზოგადო ქართულის ტომობრივ ენებად დაშლისა და ამ ენებზე სკოლებისა და საინფორმაციო საშუალებების შექმნისა, ვითომდაც „პატარა“ ენების „გადარჩენის“ მიზნით. არსებობს „დოქტრინა“: არ არსებობს ქართველი ერი, არსებობს ცალკეულ ტომთა კონგლომერატი. დოქტრინის ავტორი უცნობია, მაგრამ მიმდევრები საკმაოზე მეტად გამოუჩნდა. ისინი ეყრდნობიან იმ ფაქტს, რომ არსებობს ლინგვისტთა მიერ ქართველურ ენებად კვალიფიცირებული ქართული — სვანური — ზანური (**resp.** მეგრულ-ლაზური), რომელსაც დღეს კოლხურსაც უწოდებენ. საქმე უფრო შორს წავიდა — ზანურის დიალექტები — მეგრული და ლაზური ცალ-ცალკე

მისი გამოცხადდა და ასე ასწავლიან მას დღეს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. ამას მოჰყვა მათი შემდგომი იზოლაცია ანბანური სისტემის შეცვლით, ისევე როგორც მოყვება საარტიკულაციო ბაზისის მოშლა. ლაზური ანბანი აღმოჩნდა ლათინური ასოებით, ოღონდ თურქული ანბანური რიგის დაცვით. ლათინური ასოებითა და თურქული ანბანური წყობით ჩვენ მივიღეთ სრულიად ახლადგადგარი ანბანური სისტემა, სადაც ათ ბგერას თავისი გრაფიკული გამოსახულება არაა. აქვე წარვეხი შევსებულია დიაკრიტიკული ნიშნებით, ზოგჯერ ორმაგითაც, რაც საკვებით გამოუსადეგარს ხდის მას. ამას წინ უძღოდა რუსეთის უხვირო მკვლევარმა თურქეთის ლაზისტანში „კირილიცას“ შეტანისა, რაც სრული კრახით დამთავრდა.

მეგრულსა და ლაზურის ურთიერთმიმართების საკითხი უშუალოდ უკავშირდება ქართველი ხალხის ისტორიულ და სახელმწიფოებრივ ტრადიციას. ამ უკავშირებში კი განისაზღვრება იმ პროცესებით, რომელთაც ადგილი ჰქონდათ მისი ამათი გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე ბიზანტიისა და ტრაპიზონის იმპერიის დაფუძნებამდე. ამ პროცესების გათვალისწინების გარეშე ჩვენ არსებითად უნდა შევხედოთ იმას, თუ რატომ არის გართულებული კომუნიკაცია მათ შორის და რატომ უნდა მოლაპარაკე ხალხს შორის. ლაზური და მეგრული ენის შორის უკავშირდება (resp. კოლხურის) დიალექტებია. მართალია, „ზან“ ტერმინი ისტორიულად უკავშირდება მეგრულსაც და ლაზსაც (არნ. ჩიქობავა), მაგრამ თუ ამოვალთ ტერმინის ეთნიკური და პოლიტიკური მნიშვნელობიდან, „კოლხური“ შესტად ასახავს ქართველი ხალხის ისტორიულ და სახელმწიფოებრივ ტრადიციას, რაც უთუოდ გასათვალისწინებელია.

ჯავახიშვილის ვარაუდით, ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში ლაზურულში მერ კიდევ ჰქონდათ შენარჩუნებული ტერიტორიული მთლიანობა და ამგვარი პირველ ორ საუკუნეში. შემდეგ ერთ-ერთი ქართველი ტომთაგანი შევიდა მის მუხალში, რასაც მოჰყვა მეგრელებისა და ლაზების დაცილება და ამგვარი ურთიერთქმედების შესუსტება (ჯავახიშვილი, 1913, 57). მეგრულსა და ლაზურის შემდგომ დიფერენციაციას ხელი შეუწყო არა მარტო გათიშვამ, არამედ იმ ისტორიულმა პროცესებმა, რომელიც წინა აზიაში თურქ-ოსმალთა კონტროლის მოჰყვა. კომუნიკაცია ლაზურსა და მეგრულს შორის შესუსტდა და მუშა საუკუნის 20-იანი წლებიდან სრულიად შეწყდა.

ბიზანტიისა და ტრაპიზონის იმპერიების დამხობის (1453, 1461 წწ.) შემდეგ ოსმალეთს თითქმის სამასი წელი დასჭირდა, რათა საბოლოოდ გაეტეხა ლაზურის კულტურული და კულტურული წინააღმდეგობა. მიზნის მისაღწევად ახალი იყო მათი რელიგიური მრწამსის, სამეურნეო და კულტურული განხორციელების, საუკუნეებით დამკვიდრებული ტრადიციების ამოძიკვა, რასაც მოჰყვა კიდევაც თავისი შორს გამიზნული დიპლომატიისა და ძალისმიერი ღონისძიებებით.

აღსანიშნავია შეიძლება ითქვას, რომ ფასდაუდებელია ქართული კულტურის დიდი მოღვაწისა და მოამაგის, ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ შეგროვილი მონაცემები ლაზების კულტურული და სამეურნეო საქმიანობის შესახებ, ვინაიდან ეს არის ხალხის მემკვიდრეობაში შენახული ისტორია. ეყრდნობა რა ბერძენ და რომელ ისტორიკოსებსა და გეოგრაფებს, ახალი დროის ევროპელ, რუს და სხვა მკვლევარებს, ზაქარია ჭიჭინაძე ამავე დროს თვითონ აკვირდება და აღწერს ლაზი ხალხის მემკვიდრეობაში შენახულ თითოეულ ყოფით დეტალს და

აღადგენს მათ კულტურულ და პოლიტიკურ ორიენტაციას.

ლაზთა ძირითადი საქმიანობა იყო ნაოსნობა, მშენებლობა, ვაჭრობა, ამავე დროს, მაღალგანვითარებული მესაქონლეობა (ძროხა, ცხვარი, თხა, ღორი), მე-თევზეობა, მეფუტკრეობა, მიწათმოქმედება (პური, ქერი, ჭვავი, სიმინდი, ღომი), მევენახეობა. ყველა ეს ტრადიციული საქმიანობა ოსმალთა ბატონობით მოიშალა. უოსმალეები ლაზისტანში ბევრჯერ შეიჭრენ და სამხედრო ოპერაციებს თითქოს წარმატებით ახორციელებდნენ, მაგრამ ფენს ვერ იკიდებდნენ — ლაზები დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ და ამარცხებდნენ.

მე-17 საუკუნის 30-იანი წლებისთვის ოსმალეთმა ლაზისტანთან ერთად მთელი სამცხე-საათაბაგო დაიმორჩილა და დაიწყო ისლამის ინტენსიური გავრცელება. მე-18 საუკუნის მიწურულს ლაზეთში გაბატონდა ისლამი, თუმცა სერიოზული პოლიტიკური ბრძოლები მერეც გრძელდებოდა. ამ თვალსაზრისით ძალზე მნიშვნელოვანია ჯანიკლი ალი-ფაშას ამბობება, რომელიც აღწერილია დ.ჯანელიძის ისტორიულ ნარკვევში „ლაზების ბელადი“, თბილისი, 1984.

დ.ჯანელიძის შრომას საფუძვლად უდევს რუსეთისა და ევროპის საისტორიო არქივებში დაცული დიპლომატთა მიმოწერა და მოხსენებითი ბარათები სპეციალური უწყებებისადმი. ავტორი ზედმიწევნით ფლობს ფრანგულ, რუსულ დიპლომატიურ წყაროებს, საინტერესო და დამაჯერებელ ცნობებს გვაწვდის. მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში ლაზი ხალხის ბრძოლას ოსმალეების წინააღმდეგ სათავეში ედგა ჯანიკის ფეოდალური საგვარეულოს თავკაცი, „ხვანთქარის რისხვად“ წოდებული ჯანიკლი ალი-ფაშა და მისი შვილი ბათალი-ბეი. ჯანიკლი ალი-ფაშა ლაზისტანს განაგებდა 1749-1785 წლებში. მას ემორჩილებოდა ოთხი სადროშო (სანჯაყი) და სამოცი მაზრა. ეს იყო უზარმაზარი ტერიტორია მსოფლიოში განთქმული უძველესი ქალაქებით: ტრაპიზონი, სინოპი, არზრუმში, ამასია. ჯანიკის (*resp.* ჭანიკის) ტერიტორიაში შედიოდა აგრეთვე კუმჭულაზის რეიდსა და ყიზილ-ერმაკის შესართავთან ახლოს და სამსუნის ყურეს შორის მდებარე ე-წ. თემისკირის ქვეყანა. მადნეულით (სპილენძი, რკინა, თითბერი, თუთია) და ბეტყით მდიდარი, ამავე დროს, მოხერხებული ნავსადგურების მქონე ლაზისტანი თავისი გეოპოლიტიკური მდგომარეობის გამო, ცხადია, მსოფლიო პოლიტიკის ყურადღების ქვეშ მოექცა. „ლაზისტანს სწავლობდნენ საფრანგეთის, ინგლისის და რუსეთის დიპლომატები და ცდილობდნენ იგი დაემორჩილებინათ თავიანთი კომერციული და პოლიტიკური ინტერესებისთვის“ (დ.ჯანელიძე, 1984, 118). ეს ინტერესი დღესაც არ განელებულა, პირიქით, დაინტერესებული ქვეყნების რიცხვი გაიზარდა. განსაკუთრებული აქტიურობით გამოირჩევა მიუნხენისა და დორტმუნდის ჯგუფები. მათ მიერ ინტერნეტის საშუალებით გავრცელებული ჭორები საქართველოსა და მის შემადგენელ კუთხეებზე, ქართველ ხალხზე, ცინიზმის ყოველგვარ ზღვარს სცილდება. ისინი თავისი დეზინფორმაციით ძალუმაღ იბრძვიან ლაზთა შორის იმ ცნობიერების აღმოსაფხვრელად, რომელიც მათ დედსამშობლოსთან აკავშირებს. მათი პირდაპირი დარტყმის ობიექტია ენა და ანბანი.

ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობით, ლაზებს დიდხანს შემორჩათ იმის ცოდნა, რომ ქართველთა მოდგმისანი არიან და მათი ანბანიც ქართულია და არა არაბული. ეს ტრადიცია დაცული იყო ლაზ ბეგებსა და აღებში. ლაზ დიდებულთა შორის ქართული წერა-კითხვა ისწავლებოდა. ქართული წერა-კითხვა იცოდა როგორც კაცებმა, ისე ქალებმა და ქართული ასოებით წერდნენ ლაზურ სიტყვებს. ტრადიციამ თითქმის მე-19 საუკუნის ბოლომდე მოაღწია, ზ.ჭიჭინაძეს საბუთად მოჰყავს ლაზი

ფელს შან-ოღლის ოჯახი, სადაც ქართული წერა-კითხვა ყველამ იცოდნენ ოჯახის წევრთა შორის. 1860 წელს ქობულეთელმა ბეგმა ალი-ფაშა თავდგირიძემ ცოლად შეირთო ლაზი დიდებულის შან-ოღლის ქალიშვილი დინდინ-ხანუმი და გაირკვა, რომ მან ქართული წერა-კითხვა იცოდა, რომელიც ლაზისტანში ჰქონდა ნასწავლი მკვლევარმა (1927, 58).

ბატონიშვილი ვახუშტი თავის საისტორიო ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, გვაწვდის რა ცნობებს ლაზთა კულტურული დონის შესახებ, რომელიც არიან ჯელოვანნი ხის მუშაკობითა და შენებითა ნავთთა დიდთა და მკურნათა, და სარწმუნოებით აწ სრულიად მოჰმადიანნი, გარნა მცირედნი უნდა მოიპოვებინ ქრისტიანენი, არამედ იციან კუალად ქართული ენა მათი ენათაჲ“⁴. დღემდე ლაზთა შორის შენახულია მრავალი ცნობა თამარის შესახებ. ყველა ციხე და ყველა ხიდი თამარს მიეწერება.

ცნობილი ფრანგი გეოგრაფი და სოციოლოგი, პოლიტიკური მოღვაწე ჟან ბატონიშვილი (1830-1905), ავტორი საყოველთაოდ აღიარებული შრომისა: „საქართველო გეოგრაფია, ადამიანი და დედამიწა“, წერდა: „ლაზები ქართველი ენისა არიან, ამათი ენა არის ქართული, ზოგან ნამდვილი მეგრული ენით ლაზურაჲსა, ზოგან შერეულით, ზნეც ისეთი აქვთ როგორც იმერლებს. კარად ზაცმას და სიმდიდრეს ეტრფიან და სულაც არ არიან ზარმაცნი, როგორც საზოგადოდ ამბობენ მათზედ“⁵.

მას აღასტურებს ისტორიული წყაროები, რომელიც უხვად არის მოხსენიებული მეცნიერთა (ბატონიშვილი ვახუშტი, დიმიტრი ბაქრაძე, მ. ბაქრაძე, პ. ინგოროყვა, ყაზბეგი, ბარონ უსლარი...) ცნობებში და რომის კონსტანტინოპოლისადმი კათოლიკე მისიონერ ბერთა მიერ გაგზავნილ მოხსენებთა საფუძველზე. XVII საუკუნეში რომმა გააძლიერა ტრაპიზონის რეგიონში მისიონერთა მოღვაწეობა და პაპის კონგრეგაციამ ტრაპიზონის „ქართულ კათოლიკეთა“ ეკლესია დანიშნა თავის მისიონერთა და „პრობაგანდა ფიდეს“ მისიონერულ ცენტრად. ეკლესიასთან გაიხსნა სკოლა და სამკითხველო. აქვე იყო თავიდაც მდიდარი საეკლესიო არქივი. არქივი სხვადასხვა დროს შეივისო დაიშალა არქივითა და მასალებით თბილისიდან (1752, 1800 წწ.), გორიდან (1825 წ.), ატაღის იოანე ნათლისმცემელის ეკლესიის ბიბლიოთეკიდან (1780 წ.). ტრაპიზონის არქივი ცნობილი იყო, როგორც საქართველოს ისტორიის მდიდარი არქივი. მას მიხ. თამარაშვილი მოიხსენიებს, როგორც საქართველოს ისტორიის მდიდარ არქივს.

რომელმაც ტრაპიზონში მოდიოდნენ დომინიკანელი, ავგუსტინელი, ფრანცისკანელი, თვითნელი მისიონერი ბერები და სხვადასხვა ორდენის იეზუიტები და ყველანი ისინი ტრაპიზონის არქივის საშუალებით სწავლობდნენ ქართულ ენას და ისტორიას. ტრაპიზონის არქივში ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ კათოლიკე მღვდლებიც, რომლებსაც უძვირფასესი ცნობები აქვთ ქობულეთის ლაზებისა და ლაზეთის შესახებ. მისიონერები, რომლებიც ტრაპიზონიდან საქართველოში მოემართებოდნენ, გზადაგზა აღწერდნენ ენისა და წერისა. განსხვავებას ლაზურსა და მეგრულს შორის ვერ ხედავდნენ, როგორც წერდნენ — ჩვენ ჩვენი მცირედი მეგრულით კარგად გავდიოდით ლაზთა მთამარაშვილი, 1907). ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა პატრი ლუდოვიკე კონსტანტინოვიწერილი იეზუიტების საზოგადოების გენერლის კლაუდიო აქვავივას თაობაზე, რომელიც გაგზავნილია სამეგრელოს სოფ. მოქვიდან 1615 წლის 2 მარტს:

„... სოფელი რისკა ჩვენის ფაშის სამშობლოა და მთელი მისი სახლობა აქ სცხოვრობს. თუ ეს და თუ სხვა ბევრი სოფელი ეკუთვნის ლაზისტანს, რომელიც გადაჭიმულია ტრაპიზონიდან დაწყებული ვიდრე საქართველომდე. ამ ნაწილში, რომელიც ტრაპიზონზედ ახლოა, ბერძნულს ლაპარაკობენ, ხოლო საქართველოს მახლობელი კი საზოგადო ენა მეგრულია (ნ.ქ.). რიზა ლაზების, ანუ ალანელების ახალშენია. ლაზები სამეგრელოს ერს ეკუთვნიან (ნ.ქ.). ნელნელა ყველა მაჰმადიანების ურჯულოებაში ცვივიან. რადგან ქრისტიანნი იყვნენ, ბევრს ხარკს ახდევინებდნენ და მრავალგვარ შეწუხებასაც აყენებდნენ, ამიტომ იმათ მაჰმადიანობა მიიღეს და ოსმალებს ნებას აძლევდნენ, რომ მათ შვილებს წინადაცვეთა აღუსრულონ... მაინც კი რავდენადაც სიბრძნე მოითხოვდა და რავდენადაც ჩვენის მცირედის მეგრულით შეგვეძლო იქაურ მცხოვრებთა საკმაო რიცხვლ, მეტადრე ყმაწვილებს დანმარება აღმოუჩინეთ, ... (თამარაშვილი, 1902, 136), როგორც ვხედავთ, ლაზ-მეგრელები ერთი ენით ლაპარაკობენ. რანაკლებ საინტერესოა წერილის გაგრძელება: „პირველ ივლისს გაუდგეჩით გზას და სამეგრელოს პირველ პუნქტამდე მივედით...“ ამის შემდეგ აღწერილია მისიონერთა შეხვედრა სამეგრელოს მთავართან, დრანდის მთავარებისკოპოსთან და ბედიის ეპისკოპოსთან. დაწვრილებით არის აღწერილი სადილი მთავართან, რომელსაც ექვსი ეპისკოპოსი ესწრებოდა: „ამ ქართველებს (ნ.ქ.) ჩვეულებად აქვსთ ხალიჩა დაგებულ მიწაზე დასხდნენ; მათი სუფრები ხბოს ტყავისაა, მაგრამ სუფთა და რაოდენადაც შეიძლება გრძელი, რადგან, როგორც ვსთქვით, ჩვეულებათა აქვსთ სკამონ დიდრონი ხეების ძირში“. პატრი ლუდოვიკე გრანჯერიო ყველას ქართველებად მოიხსენიებს. იმავეს ადასტურებს პაპი ურბან VIII-ის წერილები ქართველ მეფეთა და მთავართა მიმართ: „ქართველ გურიელ მთავარს“, „ქართველ ოდიშის მთავარს“, „იმერეთის ქართველ მეფეს“ (იხ. თამარაშვილი, 1902, 136-შმდ.).

ბატონიშვილი ვახუშტის ცნობით, ყველა ლაზურ სოფელში ეკლესია იყო, სადაც წირვა-ლოცვა ქართულად სრულდებოდა, რადგან ლაზებს საღვთო ენად ქართული მიაჩნდათ, ხოლო მღვდლები ქადაგებდნენ ლაზურ კილოზე. ყველა ეკლესიის გვერდით სამრევლო სკოლები იყო, სადაც საღმრთო წერილს ქართულ ენაზე ასწავლიდნენ. აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ 2002 წლის 18 ოქტომბერს საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის წმინდა სინოდის გადაწყვეტილებით აღსდგა ახალციხის, ტაო-კლარჯეთისა და ლაზეთის ეპარქია, მისი მღვდელმთავარია ეპისკოპოსი-თეოდორე. საინტერესოა ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობა იმის შესახებ, რომ „სოფ. აბუ-ისლაჰში მცხოვრებთ კოლექტიური თხოვნა გაუგზავნიათ მინისტრებთან და უთხოვიათ ნებართვა, რომ „ჩვენ ნება მოგვეცეს ჩვენს სკოლებში ჩვენი ენის გურჯული (ქართული) წიგნი ვასწავლოთ ჩვენს შვილებსო“. ამ საქმეს სათავეში ედგა ლაზი აბდულა აშიკ ჰასან-ოღლი-მწიგნობარი, არაბულისა და თურქულის ჩინებული მცოდნე. პირველმა მსოფლიო ომმა (1914 წ.) ამ საქმეს ხელი შეუშალა. 1916 წელს ხოფაში გაიხსნა ქართული სკოლა ჭყონიას თაოსნობით. ჭყონია ქართული ენისა და წერა-კითხვის მასწავლებელი იყო. სკოლამ ორი წელიწადი იარსება. ცოტა ხნის შემდეგ სარფში გაიხსნა ქართული სკოლა, რომელსაც შესანიშნავი მასწავლებელი პოლიკარპე ხაინდრავა ხელმძღვანელობდა. მისი საქმე განაგრძო და ქართული სკოლის არსებობისთვის იბრძოდა სარფის სკოლის დირექტორი ფილოლოგი და ისტორიკოსი ალი თანდილავა, რომლის მოღვაწეობა ჯერ კიდევ არ არის ჯეროვნად შესწავლილი

ნიქოზავა.

ნიქოზავა, როგორც მეცნიერი და მოქალაქე, ქართველური ენების დიდი მკვლევარი წარსულის შესწავლას განსაკუთრებულ პასუხისმგებლობას აკისრებს და მეცნიერისთვის დამახასიათებელი ტაქტით ამბობს: „მხოლოდ საჭირო ფაქტობრივი მონაცემის სიმცირეს შეიძლება მივაწეროთ, რომ ჭანური და მეგრული ენების მიმართ ორ ენად მიაჩნიათ“.

თავის კონცეფცია ლაზურ-მეგრული ენობრივი ერთიანობის შესახებ ნიქოზავამ მკაფიოდ ჩამოაყალიბა შრომაში „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“ (1965 წ.) და დასაბამ კიდევ ამ დებულების მეცნიერული დასაბუთების გზები. ნიქოზავა არ არის, რომ იგი თავის კონცეფციას საბოლოო სახით აყალიბებდა. მისი შესავალში, რომელიც, თავის მხრივ, საპროგრამოა, არამედ დასკვნით დებულებებში: ჭანურის ფონეტიკური სისტემა, წინადადების სინტაქსური კონსტრუქციის გათვალისწინება — მეგრულთან შედარებით — ცხადყოფს, რომ იგი არც ერთი ფონეტიკური დებულება, მორფოლოგიური თუ სინტაქსური კონსტრუქციის მიხედვითაც შეიძლებოდა ჭანური დავუპირისპიროთ მეგრულს, როგორც ორი თავისთავადი ენა“.

ნიქოზავა განვითარება ამ დებულებამ პოვა თ. გამყრელიძე — „გამჭავარიანის მიხედვით ჭანურის სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში“ (1965 წ.). ნიქოზავა საერთო ქართველური ენის დიფერენციაციისა და ქართველურ დიალექტთა ურთიერთმიმართების დიაგრამას წარმოადგენენ და, რაც არსებითია და უფრო მეტად შეიძლება, მიზანშეწონილად მიიჩნევენ, კომპარატივისტული დიფერენციალურად ჩავთვალოთ მათ შორის არსებული სხვაობები. ნიქოზავა მეგრული და ჭანური მათი დამოუკიდებელი ევოლუციის პერიოდშიც დიფერენციალურ და სტრუქტურულ სიახლოვეს ინარჩუნებენ...“ ერთი ენის დიფერენციალურად მიიჩნევენ ლაზურს და მეგრულს ა. შანიძე, გ. ახვლედიანი, ვ. თოფურია, კ. კობახიძე, ს. ჯიქია, ხ. ელენტი, ტ. გულავა, ი. ასათიანი, გ. კლიმოვი (საერთო პერიოდამდე).

ეს მერ 1986 წელს გამოთქმული ვარაუდი, რომ ლაზურს შეიძლება დიდი ენა მიეჩნია შეეცდომად, რასაც ვალიარებ! გამოკვლევებმა ცხადყო, რომ ლაზურს ინტენარია, მათი პარადიგმატული და სინტაგმატური მიმართება, ფონეტიკური ევოლუცია და, რაც ყველაზე არსებითია, ფონოტაქტიკა კლასიკური მიუხედავად ისტორიული განვითარების გზების სხვადასხვაობისა. ლაზური და მეგრული; „ორი კილოა ერთი ენისა, ზანურისა; ეს ორი კილო ერთიანად ისევე ახლოს დგას, როგორც გურული და ხევსურული კილოა ერთიანად ისევე ახლოს, ვინემ ლენტეხური და ბალსქვემოური კილოა სანურისა. ჭანური და მეგრული ორ ენად ისევე ვერ მიიჩნევა, როგორც ზანური და გურული ქართული ენის მიმართ ანდა ლენტეხური და ბალსქვემოური სანურის მიმართ (არნ. ჩიქოზავა).

ნიქოზავა, როგორ უნდა განისაზღვროს დამოკიდებულება საზოგადოებრივი ენის მიხედვით დიალექტებთან. არსებითად ძნელია საზღვრის დადგენა მათ შორის, ვინაიდან ისინი განუწყვეტლივ ურთიერთზე მოქმედებენ. ამ კუთხურ დიალექტური, ფონეტიკური, მორფოლოგიური და სინტაქსური ელემენტების ერთიმეორეში, ურთიერთშედრწევალია.

ნიქოზავა მომყავს უცვლელად აკად. ნ. მარის შრომიდან „ქართველთა

- ეროვნება“, ქუთაისი; 1905, გვ. 9-10. თარგმანის სტილი და ენა სალიტერატურო ენის ნორმას ყოველთვის არ ესადაგება, მაგრამ აზრი ზუსტად არის გადმოცემული.
2. თემურ ნუცუბიძე, ქართული კულტურა, როგორც ესთეტიკური კატეგორია, ხელნაწერი.
3. იხ. **Юлий Цезарь, Записка о гальской войне 1998**, გვ. 162-163
4. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, თბილისი, 1973, გვ. 690.
5. ციტირებულია ზ. ჭიჭინაძის მიხედვით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მ.ვანილიში, ა.თანდილავა, 1964 - მ.ვანილიში, ა.თანდილავა, ლაზეთი, თბ., 1964.
2. მ.თამარაშვილი, 1902 - მ.თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში, თბ., 1902.
3. ბ.ინგოროყვა, 1954 - ბ.ინგოროყვა, გოირგი მერჩულე, თბ., 1954.
4. ი.სიხარულიძე, 1977 - ი. სიხარულიძე, ჭანეთი (ლაზეთი), საისტორიო გეოგრაფიის მასალები, ტ. I, 1977.
5. „ქართლის ცხოვრება“, 1973 - ქართლის ცხოვრება, ტ. IV: ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1973
6. ზ.ჭიჭინაძე, 1927 - ზ.ჭიჭინაძე, ლახისტანი, თბ., 1927
7. დ.ჯანელიძე, 1984 - დ.ჯანელიძე, ლაზეთის ბელადი, თბ., 1984

NATELA KUTELIA

GEORGIAN LANGUAGE AS THE BASIS FOR THE KULTURAL,
NATIONAL, HISTORICAL AND POLITICAL UNITY

Georgia, as historical and political entity, has always been divided into more or less diversified speech areas. Linguists have identified these different speeches as related languages or dialects of the same language, yet without strict definition of difference among them.

Nowadays in political circles to make distinction between language and dialect on the basis of the rigorous definition has become an urgent issue. They have given rise to the tendency that declare speeches of rural variants as independent languages in their own rights. There are even attempts to disintegrate literary Georgian into tribal "Languages" and establishing schools and media in these "Languages" on the pretext of "preserving" small languages. One of the "doctrines" even says that: "There is no such entity as Georgian nation, but a conglomeration of separate tribes". The author of the doctrine is anonymous but he has quite a few followers. For instance Megrelian and Laz sub-dialects of Zan dialect have been declared as separate languages.

I think that linguistic qualification of the language must be drawn apart from the social function of the language. The status of the language is determined by the social

historical function. Through the entire history of the Georgian nation the Georgian language enjoyed the social sanction of "all Georgians", and this sanction determined its socio-cultural phenomenon in the process of formation of the Georgian nation and of the Georgian culture.

Alongside the common literary Georgian language there exist Zan (resp. Megrelian-Chan) and Svan that have been qualified as related languages and Kartlian, Imeretian, Acharian, Gurian, Khevsurian, Tushian, Ingiloian, Mokhebian, Westman, Ivalakhian, Pshavian, Fereidanian, Mtiulian, Gudamaqarian that have been regarded as dialects. The paper also has lengthy discussion of the functions of the literary Georgian in the historic Lazeti.

რეკავი შეროშია

ნასესხები ლექსიკონათვის ლაზურ
ანლაზებსა და ილიოქებში.

ქართველურ დიალექტთაგან მძიმე საარსებო პირობები ერგო საქართველოს საზღვრებს გარეთ მოქცეულ და საერთოქართველურ სალიტერატურო ენას დაშორებულ ერთეულებს, — ინგილოურს, იმერხეულს, ფერეიდულს, ლაზურს... (ისინი ისეთსავე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, როგორც ხეიარაშემობვეული ხის ტოტები, — მახრჩობელამ ხეს კი ვერაფერი დააკლო, მაგრამ ტოტებს ნელ-ნელა ყელში უჭერდა...) — ყველა მათგანმა იწვინა სპარსულ-თურქულის ძლიერი ზეწოლა, რის გამოც უპირველესად სხვადასხვა დოზით შეიცვალა ქართველური ლექსიკური ფონდის ნაწილი. ნ. მარი მიუთითებდა, რომ „ჭანურზე თურქულს გავლენა, როგორც არამონათესავე ენისა, განსაკუთრებით ლექსიკას ამჩნევია. მოცემულ მომენტში თურქეთის ლაზთან თურქული სიტყვების დაუხმარებლად ვერ ილაპარაკებ მათ მშობლიურ ენაზე“ (მარი, 1910, XII-XIII). თუმცა იქვე აღნიშნავდა, რომ ალი-რეიზის (ერთ-ერთი ინფორმატორი, რ. შ.) თქმით „უკეთესი ჭანური მეტყველება არსებობს ზღვიდან 7-8 საათის სავალზე, ფორტუნის ხეობაში. აქ, სოფლებში, ლაპარაკობენ სუფთად, არა ისე, როგორც ათინას ხეობაში, თურქული სიტყვების შერევით“ (მარი, 1910, XIII). გამოდის, რომ XX საუკუნის დასაწყისში ჯერ კიდევ არსებობდა ლაზეთის ისეთი რეგიონი, სადაც „სუფთა“ ლაზურით მეტყველებდნენ, მაგრამ ამ ფაქტს ნ. მარი დიდ ყურადღებას არ აქცევდა და კატეგორიულად ამტკიცებდა, არ არსებობს ლაზურად ან ჭანურად მოლაპარაკე ლაზიო. აქ იგი გულისხმობდა „საერთო-ჭანურზე“, ანუ ლაზურის ყველა კილოკავისა თუ თქმის ელემენტთა შემცველ დიალექტსა თუ ენაზე მოსაუბრე ლაზს (ნ. მარი, 1910, XIII). ცხადია, მსგავს მეტყველებას იგი ისევე ვერ მოისმენდა ლაზეთში, როგორც ზემო სვანეთსა თუ ქვემო სვანეთში „საერთო სვანურს“, გურიასა და კახეთში „საერთო ქართულს“ და ა. შ. რადგან ყველა დიალექტური ერთეულის „საერთო“ გამაერთიანებელი (ბუნებაში რეალურად არსებული) მხოლოდ ერთი ენობრივი სისტემაა — ქართველური სალიტერატურო ენა, რომელიც შეიძლება განვიხილოთ როგორც კონკრეტული ჯიშის ზეყველა დანარჩენი — დიალექტები თუ კილოკავები — როგორც მისი ტოტები. ზოგი — მსხვილი, ზოგიც — წვრილი. ამიტომაც, რომელი დიალექტური ერთეულიც უნდა ავიღოთ — ათინური, ვიწურ-არქაბული, ზუგდიდურ-სამურზაყანული, ზემოსვანური, ქართლური, თუშური, იმერხეული თუ სხვა, ყველა თანაბარუფლებიანი იქნება სალიტერატურო ენის მიმართ, როგორც ერთი ენობრივი სისტემის შემქმნელებიცა და, იმავდროულად, ამ სისტემის ნაწილებიც.

ყურადღებას იქცევს ლაზი ინფორმატორების მიერ ნ. მარისათვის მიცემული კიდევ ერთი ცნობა, რომელსაც იგი ჩვეული კატეგორიულობით უარყოფს (მანამდე კი იგი აკრიტიკებს ერკერტს იმის გამო, რომ მან ლაზური ჩათვალა „მეგრული მთავარი დიალექტის დიალექტად, — "Lazischer Dialekt des mingrelischen Hauptdialektes"). ნ. მარი წერს: „თვითონ ლაზებს თავიანთი მშობლიური მეტყველება მიაჩნიათ გაფუჭებულ მეგრულ ენად და თავიანთი თავი კი წარმო-

მეგრულად, მაგრამ ეს არაფერს ემყარება და ლინგვისტიკასთან არაა დაკავშირებული აქტისო“ (მარი, 1910, XII). აქ საკვირველი ის არის, რომ ჯერ კიდევ არასდროს ი. ყიფშიძის მეგრულის გრამატიკა (ა. ცაგარელის ნაშრომს, რომელიც ნ. მარი სათვალავში არ იღებს...), თვითონ ნ. მარმა კი მეგრული ენის თვისებებზე არ იცის, მაგრამ მაინც აშორებს ერთმანეთისაგან ლაზურსა და მეგრულს, როგორც დამოუკიდებელ ენებს.

ნ. მარის შემდეგროინდელ მკვლევართა (ი. ყიფშიძე, არნ. ჩიქობავა, ჟ. ლომიძე, ს. ჟღენტა, გ. კარტოზია, ი. ასათიანი...) ნაშრომები, მათ მიერ დაკრძალულ მანძილზე ჩაწერილი ლაზური ტექსტები გვამცნობენ, რომ ლაზებმა უკვე დაიწყეს მეინარჩუნეს ეროვნული თვითშეგნება და საერთოქართველური სისტემის თავისებურებები. თუ ერთმანეთს შევეუდარებთ XX საუკუნის დასაწყისში ჩაწერილ ლაზურ ტექსტებს (ნ. მარი, ი. ყიფშიძე), XX საუკუნის მეორე ნახევარში შეკრებილ მასალებს (ს. ჟღენტა, ჟ. დიუმეზილი, გ. კარტოზია, ი. ასათიანი), ასევე, 90-იან წლებში მოპოვებული არდაშენული ენის ნაწილებს (ს. კუჩერი და ნ. გენჩი), დავინახავთ, რომ ამ მძიმე საუკუნის დასაწყისში არ გამბდარა „სხვა“, მან კარგად იცის, რომ მეგრული და ლაზი ენები უმეტესად აღმსარებლობაში სხვაობისა; ლაზურის მორფოლოგია-სინტაქსისა და თვით ლექსიკურ ფონდშიც არ მომხდარა ისეთი რადიკალური ცვლილებები, რაც საშუალებას მოგვცემდა, მეგრული და ლაზური სხვადასხვა ენად ერთმანეთს მიგვეჩნია. რაც შეეხება მეგრულ-ლაზურს შორის გაგეგმულ თვალსაზრისით პრობლემებს (რასაც ზოგიერთი ენათმეცნიერი ენებად დაჯერების მთავარ კრიტერიუმად თვლის და სრულიად უსაფუძვლოდ ყუ-ბადობს არ აქცევს ენობრივი სისტემის კომპონენტთა — მათ შორის ძირე-ული ლექსიკური ფონდის — ერთიანობას. იხ. ა. ონიანი, 2003), მას, ძირითა-დ კენს ლაზურში თურქული და თურქულის გზით შემოსული ლექსიკური სიტყვები, რაც არა გვაქვს არც მეგრულსა და არც სხვა ქართველურ ენებში.

ლაზური და იდიომები ნებისმიერი ენის სისტემაში, როგორც ცნობილია, უმეტესად ეკლავება თავისი სიმყარის გამო. მათში ყველაზე უკეთ აისახება ენის სისტემის აზროვნების თავისებურება, სიტყვათქმნადობის ხასიათი. ლაზურ ენაში საშუალება, ერთმანეთს შევეუდაროთ ქართველურ სალიტერატურულ ენას და დიალექტებში — მათ შორის მეგრულ-ლაზურში — დადასტუ-რებული ანდაზები და იდიომები ენის სისტემის სხვადასხვა ელემენტების მხრივ. ამგვარ ელემენტებში ლაზურში შესულ იმ ლექსიკურ ნასესხობებზე, რაც ანდა-ზების და იდიომების გვხვდება (ანდაზის დამოწმებისას პირველი ციფრი აღნიშნავს ენის წყაროს — ანდაზის ნომერს, იხ. „ხალხური სიბრძნე“, I, 1994. იდიომებს კი უფრო მეტია რაღვან „ხალხური სიბრძნე“, II, ჯერ გამოცემული არ არის).

ლაზურში გამოიყვებება ორი რიგის ნასესხობა: 1. ლექსეები, რომლებიც უმეტესად ლაზურ მასალაში ჩანს და არ დასტურდება არც მეგრულში და არც ქართველურ დიალექტებში; 2. ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც სხვა ქართველურ დიალექტებშიც გამოიყენება და სალიტერატურო ენაშიც (აღსა-ნიშნავია, რომ ორივე რიგის ნასესხობათა დაახლოებით 70 პროცენტი ანდა-ზებისაა, 30 პროცენტი — იდიომებზე).

პირველი რიგის ნასესხობები ლაზურში 120-მდე აღწევს: ავჯი „მონადირე“:

კაი ავჯიქ მზესქუს ვარ ასთომერს — „კარგი მონადირე შაშვს არ ესვრის“ (220, 270); **ფუჭური** „ყვავილი“: არ ფუჭურიქ ფუჭრინორა ვა იქომს — „ერთი ყვავილი ყვავილობას (გაზაფხულს) ვერ იქმს“ (201, 35). **ბერე** „შვილი“: ბერექ ნა ჭკომას, ნანათი იძღენ — „შვილი რომ შექამს, დედაც გაძღება“ (205, 77); **(ღ)ნოსი** „ჭკუა“: მსქევანას ნოსი ვარ უღუნ — „სილამაზეს ჭკუა არა აქვს“ (236, 473); **კარჭი** „ლურსმანი“: ქცაფეფ ფიცარის კარჭი ვა ნიჭკადენ — „დამბალ ფიცარზე ლურსმანი არ მიიჭედება“ (256, 735); **ნეკნა** „კარი“: ღურა მთელიში ნეკნას ნოღგიტუნ — „სიკვდილი ყველას კარზე მიადგება“ (257, 749)... **ოფიდე** „წარბი“: ოჩიდეფე ქოკუთუმეს — „წარბებს შეიკრავს; გაბრაზდება“. **კოლაა** „ადვილი“: ნენათენ კოლაი ითქვენ, ჰამა ია ღულდა დიდო ჩეთინი რენ დო მთელისთი ვარ ახვენენ „ენით ადვილად ითქმის, მაგრამ ის საქმე ძალიან ძნელია და ყველა ვერც გააკეთებს“. **მეზარე** „საფლავი“: ჭუმადიქ მტკაეფეში ქამი იქიფტუ, ჰამა საღლულონას მითის ვარ ოგურუ დო მეზარეშა ქოდილილუ — „ბიძაჩემი ბალახებისაგან წამლებს ამზადებდა, მაგრამ სიცოცხლეში არავის ასწავლა და სამარეში ჩაიტანა“. **დადი** „ერბო“: ჭუმალეფე ართიკართიკალა დადი დო თოფური რენან — „ძმები ერთმანეთთან კეთილად, ტკბილად არიან“...

ერთი გარემოება იქცევს კიდევ ყურადღებას: პირველი რიგის მაგალითებში არაიშვიათად გვხვდება ისეთი ნასესხობები, რომლებიც დღესაც ებრძვიან ქართველურ ძირებს და ჯერჯერობით თანაარსებობენ მათთან, რაც იმის მიმანიშნებელი უნდა იყოს, რომ ქართველური ლექსიკური ფონდი ამ რეგიონში დღესაც მედგარ წინააღმდეგობას უწევს თურქულს.

ვხვდებით ისეთ შემთხვევებსაც, როცა ორი და სამი ერთეულიც კი არის შემოსული სინონიმის დონეზე: **დულდა** „საქმე“: დოხუნუთენ დულდა ვარ იჩოდენ, ვარ იყვენ — „ჯდომით საქმე არ გათავდება, არ გაკეთდება“ (217, 162); **ში** „საქმე“: ნა ვა გინონ შეი, მო კითხომ დო, ნა ვა გინონ დულდას მო ანტალაფუ! — „რაც არ გინდა [საქმე], იმას ნუ იკითხავ და, რაც არ გინდა, იმ საქმეში ნუ ერევი“ (139, 516). **ბაზი** „ზოგი“: ბაზის კიშის მთვირი აკვანდა ნა, ვარ მეგჩაფს — „ზოგს ზამთარში თოვლი რომ სთხოვო, არ მოგცემს“ (203, 53). **ჩოდი** „ზოგი“: ჩოდი ნენათენ რენ, ჩოდი — ნოსითენ „ზოგი ენით არის, ზოგი — ჭკუით“ (259, 774). **კითლული** „სიღარიბე“: კაი ტაონის პატი მოყუფს, კითლულის — თოქლული — „კარგ ამინდს ცული 'ამინდი' მოჰყვება, სიღარიბეს — დოვლათი“ (221, 288). **ჭუჟარა** „ღარიბი“: კოჩი ნა იზენგინას, ჭუჟარობა გოქკონდუნ-და „კაცი რომ გამდიდრდება, სიღარიბე ავიწყდება“ (225, 335). **არქადაში** „მეგობარი“: არქადაში სქანი მო მეტკომერ, მეშველუ უნტაში — „მეგობარი არ მიატოვო, შველა რომ უნდოდეს“ (201, 36). **ნებრა** „მეგობარი“: კაი ნებრაფე ვარ გამაჩა — „კარგი მეგობრები არ გაყიღო“ (221, 284).

ამ ბოლო წყვილს შეიძლება დაემატოს სპარსულიდან შემოსული **დოსტი** „მეგობარი“, რომელიც სალიტერატურო ენასა და აღმოსავლურ დიალექტებში დასტურდება. **ვათან** „სამშობლო“: ვათანი გონდინერი კოჩი გონდინერი რენ — „სამშობლოდაკარგული კაცი დაკარგულია“ (214, 193); **მემლექეთი** „სამშობლო“: მემლექეთის თის ნა მოგატუ მქვათი კურბეთის კაობათენ გოიშინენ „სამშობლოში თავზე რომ ქვა(ც) მოგხვდა, საშოვარზე კარგი მოგონებაა“ (230,

ამ ორი ნასესხობის გვერდით ქართველური ლექსემაც გვხვდება: **დობა-დობა სამშობლო** (დაბადების ადგილი): დობადონა გონდინი-ნა, თითი გონდინი-ვლენ — სამშობლო თუ დაკარგე, თავიც დაკარგული გაქვს“ (211, 158).

კოლღედი, ჭუკარა ლექსემებს **უმუთელი** „უქონელი“ („უ-რამ-ელი“: უმუთელა ონკლორე ვარენ „არაფრის მქონეობა, სიღარიბე სირცხვილი არ არის“ (263, 694) უპირისპირდება ისევე, როგორც **ვათანი, მემლექეთი** კოლღემა — **დობადონა**. მსგავსი შემთხვევები სხვაც დასტურდება ლაზურ-ში. ეს ვაჭე იმის მაჩვენებელია, რომ ქართველური ძირები დღესაც ცდილობენ იდენტურ კოლღედი ადგილის შენარჩუნებას ენის სტრუქტურაში, ნასესხები კი ვებრძვიან მკვიდრ ლექსემებს და ჯერჯერობით თანაარსებობენ მათთან. ეს ბრძოლა ლაზურსა და თურქულს შორის ორი-სამი საუკუნეა, რაც კოლღემა ამდენივე ხნისა უნდა იყოს ყველა პირველი რიგის ნასესხობაც, როგორც 1461 წელს ტრაპეზუნდის ალების მერე თურქების მიერ ლაზეთის ანუ ლაზის დაპყრობასა და გამაჰმადიანებას, როგორც ცნობილია, დიდი ხანი დასწრდა ლაზების თავდაუზოგავი წინააღმდეგობის გამო. ისტორიული ცნობების ვარდა ლაზურ ფოლკლორშიც აისახა ეთნიკურ-ენობრივი ბრძოლის სულისკვეთით. ნასესხები **თრანგი** ლექსემის გვერდით იმავე მნიშვნელობის **ღორმო-ლო** დასტურდება ლაზურ მეტყველებაში (იგივე სალიტერატურო **ღმერთი**, **ღმერთი** ფორმა **ღორმთი**, სვანური — **ღერბეთ**). მასალიდან ჩანს, რომ **ღორმო** და **ღორმთი** იმთავითვე გაიმიჯნა, რაც ნათლად არის ილუსტრირებული ლაზურ ლაზურ წყევლაში, რომელიც დღესაც აქტიურ ხმარებაშია. თრანგი-ღორმთის დო ღორმოთიქ ვა გოხელას — „თრანგიმ გაგახაროს და ღმერთმა მოგაძალოს“ (ქუთელია, 2001, 246). ლაზის ცნობიერებაში რომ **თრანგი** ღმერთი და **ღორმთი** — სხვა, უნდა ადასტურებდეს ანდაზებისა და იდიომების მეშვეობით გამოცემულ ლაზურ ტექსტებში თითქოს არ ფიქსირდება ღორმოთის უნდა ღმერთმა იცის“ ტიპის ფორმები, სადაც **თრანგი** იქნება ჩანაცვლებული, ანუ სადაც ქრისტიანული ღმერთი იგულისხმება, ლაზი ნასესხებ **თრანგის** არ უნდა.

ღორმოთი ნა ხვამარათენ ბაგენი ვარ ოგაფშენ — „ღმერთის ლოცვა-ლოცვით ნაღია არ გაგვესება“.

ღორმოთის მუქ ნა მეგჩუ ნენათენ უბარამითარე — „ღმერთს, მან რომ მოგაძალოს, იმით ელაპარაკე“.

ღორმოთიქ ნა მეგჩუ ნანანენა, ქოჩიქ ვარ გოგონდინაფას — „ღმერთმა რომ მოგაძალოს ენა, ადამიანმა არ დაგაკარგვინოს“.

ღორმოთიშენ ჯენნეთი მო ჩუმერ — „ღმერთისაგან სამოთხეს ნუ ელოდე-ნი“ (258-257, 743-747).

ღორმოთის შური ქომეჩუ — „ღმერთს სული მისცა; მოკვდა“...

თრანგის ზემოთ თქმულს ეწინააღმდეგება ისეთი მაგალითები, როგორიცაა:

თრანგი ვარ უყოონ — „ღმერთი არა ჰყავს. უსამართლოა, შეუბრალებელი ღმერთი“; დიდი ჯუმაქ ბერეფეს დიდო ბატი ოლოდაფტუ, ემუს თრანგი ვარ ღორმთუ — „უფროსი ძმა შეილებს ძალიან ცუდად ეპყრობოდა, იმას

1. კოლღედი მეტყველება

ლმერთი არ ჰყავდა“. **თრანგიქ გელომოწკედეს** — „ლმერთმა მოგვხედა, გაჭირვებისაგან გვიხსნა“; ბაბაჩქიმის დილო ბერეფე უყორონტუ, თრანგიქ გელომოწკედეს დო დოვირდით „მამაჩემს ბევრი შვილი ჰყავდა, ლმერთმა მოგვხედა და დავიზარდენით“. **თრანგიქ მო ყვატუ** — „ლმერთმა ნუ ქნას. საშიშია, საფრთხის წინაშე ვდგავართ“; თრანგიქ მო ყვატუ-ქი, კულანი ე დიდი კეზას ვარ მუხითატუ — „ლმერთმა ნუ ქნას, რომ გოგო იმ დიდ შემთხვევას არ გადაურჩეს“. **თრანგიშენ კაი ვარ მუხთეფს** „ლმერთისგან სიკეთე არ მოუვა, დაისჯება“. კოჩიქ პატი დულდა ნა ყვას, თრანგიშენ კაი ვარ მუხთეფს „კაცი ცულ საქმეს რომ ჩაიდენს, ლმერთი უწყენს“. **თრანგიშ დლა** — „ლმერთის დღეს. ყოველდღემულამ“: თრანგიში დღას შეერიშა გულიენი, დულდა ვარ გილუტაში? „ყოველდღე ქალაქში წაისვლება, საქმე თუ არა გაქვს?“.

საკითხი დეტალურ კვლევას მოითხოვს. ანგარიშგასაწევი იქნება ქრისტიანულ რელიგიასთან დაკავშირებული ტერმინების არსებობა ლაზურში, როგორცაა: **უმქისერი** „უქმე ღამე“, **ონვამე** „ლოცვა“, **ხაჭი** „ხატი“, **ქილისე** „ეკლესია“ (ქუთელია, 2001, 247), **თანაფა** „თენება“, **ბაბა** „მღვდელი“... **ონვამეში** ქვათენ ოხორი მო კოდუმ! „სალოცავის (ეკლესიის) ქვით სახლს ნუ ააშენებ!“ (246, 614). ლაზურში **მემლექეთი** და **დობადონა** ტიპის სინონიმური წყვილები სხვაც დღასტურდება, როცა წყვილის ერთი წევრი ქართველური ძირია, მეორე კი — ნასესხები: **ბაშქა** „სხვა“: ბაშქას ხეს ოწკენ „სხვას ხელში შეჰყურებს“; ხე ოხონკანი, ბაშქას ხეს მო ოწკერ! „ხელი გაანძრიე, სხვას ხელში ნუ შეჰყურებ!“ **ჩქვა** „სხვა“ (მეგრ. **შხვა**): ჩქვაში გამაწკომილერის მუშითი ქაგუნდუნუ „სხვის შემყურეს თავისიც დაეკარგა“ (259, 778). **ბალუქჩი** „მეთევზე“: ბალუქჩი ონჯირეს ვარ ღურუნ „მეთევზე საწოლში არ კვდება“ (203, 55). **მენჩხომე** „მეთევზე“: მენჩხომეში ძიქვა ხომუნი? „მეთევზის შარვალი გაშრება?“ **დუმანი** „ბოლი, კვამლი“: დუმანი დუჩქინაფს — „ბოლს აადენს. სცემს“; ბადიქ ბიგა ფეზდუ დო ჩობანის კაპულას დუმანი დუჩქინუ „მოხუცმა ჯონი აიღო და მწყემსს ზურგზე ბოლი აადინა“. **კომა** „კვამლი“: დაჩხური ვარენ-ნა, კომა სოლენ ფულუნ? — „ცეცხლი თუ არ არის, კვამლი საიდან ამოდის?“ **თილქი** „მელია“: თილქი გულუნ, გულუნ, ენ გეიდე ქაურქი დუქმანის ქოგელიკიდენ — „მელია ივლის, ივლის და ბოლოს მექურქის დუქანში ჩამოვკიდება“ (217, 226). **მკაფუ** „მელია (მკივანა“, რაც ალბათ „ტურას“ უდრის): მკაფუში დუბარა ოლოდაფს „მელიას ოინებს უკეთებს. ატყუებს“. **დოლანი** „საბანი“: კუჩხე სქანი დოლანიში ოლაგაფურა გონთხი „ფეხი შენი საბნის მიხედვით გაშალე“ (228, 375). **ეთვალუ** „საბანი (დასახურავი)“: ეთვალუს ოწკედი დო კუჩხე ეშო გონთხი „საბანს შეხედე და ფეხი ისე გაშალე“ (213, 179).

ასევე: **ბირდემ** „ერთად“ — **ართიკართი**; **კონქში** — **მანძაგურე** „მეზობელი“...

საინტერესო ჩანს ლაბარაკის აღმნიშვნელი სიტყვები, რომელთაგან ერთია ნასესხები ბერძნულიდან **იპარამითამან** (ყიფშ. 31.8) „ლაბარაკობენ“, დანარჩენი — საერთო ქართველური ძირებია: **ზოპონს**, **იტურ(რ)ს**, **ლაღადაფს**, **ოპალაკარამს**. ამათგან „იტურს უნდა უკავშირდებოდეს **ტუტუნ-ი**, **ტურტურ-ი** (ქეგლ. 422) და **ტუტინ** || **ტურტინ** (მეგრ.), **ლიტული**, **ლიტგრტენ** (სვან.) ფორმებს, დანარჩენის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია

დაცვლისთვის.

მეორე რიგის ნასესხობებია ისეთი ლექსემები, რომლებიც ლაზურის გარდა მხარეთუფლებელ დიალექტებში (ზოგიერთი კი სალიტერატურო ენაშიც) გვხვდება. მათი მაგალითები ბევრი არ არის:

დევთარი: დევთერის ვარ უქარუნ „დავთარში არ უწერია. ჩვეულებად თუ ვინა საუბრებულოდ არ მიაჩნია“. სალიტერატურო ენასა და სხვა დიალექტებში ეს ლექსემა **დავთარი** ფორმითაა დამკვიდრებული, რაც იმის მიმართ უნდა იყოს, რომ ლაზურში იგი თურქულიდან შედარებით ახალი სიტყვაა და გაქარველურების პროცესი არ გაუვლია. მსგავსი ვითარება ჩანს მხოლოდ კაბსავალი, საშუალება“ ლექსემასთანაც: მუთუ ჩარე ვარ უღუნ „გამო-ღუნო არ აქვს“. ამ დულდას მუთუ ჩარე ვარ უღუნ, იყვასინონ ეშო, მუჭოთი კარე მომჩინეს „ამ საქმეს სხვა გამოსავალი არა აქვს, (მეტი ჩარა არაა) ისე უნდა როგორც იმ კაცმა შემოგვითვალა“. სალიტერატურო ენასა და სხვა დიალექტებში იგი სპარსულიდან უნდა იყოს შესული, ხოლო ლაზურში — თურქულს გზით. საინტერესოა, რომ ეს სიტყვა მეგრულში არ ჩანს ისევე, როგორც **კარპუზი** (ლაზ.) || **ყარფუზი**, **უსთა** (ლაზ.) || **უსტა** (ბაში), **აბლო** (ლაზ.) || **იარა**, **ბაირამი**, **დუნდა**, **დუშმანი**, **დოსტი**, **მილეთი** და სხვა.

ლაზურში დასტურდება კიდევ ორი ნასესხობა, რომელსაც ვერც პირველ დიალექტებში და ვერც მეორეს. პირველს იმიტომ, რომ ისინი მეგრულში უნდა უფლებდა მეორეს კი იმიტომ, რომ ისინი სხვა ქართველურ დიალექტებში არ არიან.

ბორჯი ვალი“ თურქულსა და ლაზურში ერთი და იმავე მნიშვნელობით გამოიყენება: **ბორჯის გეზუნერი** „ვალში ჩავარდნილი (დამჯდარი)“. ოზორი თურქულ და ქაბორიფხუ, შამა ბორჯის გეზუნერი ქოდოსქიდუ „სახლი ააშენა და კაბორიფხუ მაგრამ ვალში ჩავარდა“. მეგრულში მას ძირითადად **დროის** მნიშვნელობას აქვს მიღებული — ბორჯი, ირფელ სი გობარგ... „დროვ, ყველაფერი მის გამართ“ (გულავა, 1975, 157). მაგრამ მისგან ზმნაც არის ნაწარმოები **აბორჯენს** განსხვავებული მნიშვნელობით: **აბორჯენს** „თავ-გზას, გზა-კვალს ეღუნეს აფორიაქებს“; ასევე სახელზმნური ფორმები: **აბორჯება** „აფორიაქებს“. **აბორჯებული** „აფორიაქებული“ (მეგრულის ფორმებთან დაკავშირებით, უნდა აღინიშნოს, რომ მნიშვნელობის გადაწევა მოხდა ამოსავალი მნიშვნელობის გამო: 1. ვალის დაბრუნების **დრო**, 2. ვალის გამო **აფორიაქება**).

დაქინი ახლოს: ნოსიშა დაქინი რენ „ჭკუასთან ახლოს არის“. ბაბა თურქულში ჭკუა ჭუმში ნოთქვე მოწონდუ, მუშენი-ქი, ნოსიშა დაქინი ტუ „მათი ჭკუასთან მის ნათქვამი მოეწონა, რადგანაც (იმიტომ, რომ) ჭკუასთან ახლოს იყო“. თურქულში შესაბამისი ლექსემა რამდენიმე ფორმით გვხვდება, მნიშვნელობებიც რამდენიმე აქვს: **დაკინ** „ახლო(ბელი)“; უახლოეს დროს, დღე-ღამე **ალომახლო**, ძალიან ახლოს“. **დაკინდა** „ჩქარა, მალე; ახლოს, სიახლოეში“. როგორც ვხედავთ, ლაზური და თურქული არც ფორმები განსხვავდებიან კაბსავალსა და არც მათი მნიშვნელობები, გარდა თურქულის **ჩქარა**, **მალე** მნიშვნელობებისა. მეგრულში დასტურდება **ლაქინ** || **ლექინი** „სწრაფი, მსუბუქი“ ფორმა, რომლის მნიშვნელობა თითქოს ძალიან არის დაცვილებული თურქუ-

ლისას (ასევე ლაზურისას), მაგრამ არც ისე, რომ მათი დაკავშირება არ შეიძლებოდა. რაც შეეხება ლ:ა დაპირისპირებას, ის რთული ასახსნელი არ არის. გავიხსენოთ ცნობილი შეფარდება ზუგდიდურ-სამურზაყანულ და მარტვილურ კილოკავებს შორის: ლ:ა. ამავე ასპექტში ზუგდიდურს ასევე უპირისპირდება ლაზურიც (და არამართო ლ>ა პროცესის მხრივ, ფონეტიკური მოვლენები ლაზურ დიალექტსა და მარტვილურ კილოკავში, შეიძლება ითქვას, მსგავსია).

დასასრულს შეიძლება გვეთქვას, რომ ლაზური მასალის უფრო დრამატიკულად შესწავლა საშუალებას მოგვცემდა, აგვეხსნა რიგი ფაქტები ქართველურ სალიტერატურო ენასა და მის დიალექტებში. ეს ეხება არამართო ლექსიკურ ნასესხობებს, არამედ ქართველურ ენობრივ სისტემაში საუკუნეების მანძილზე მომხდარ ცვლილებებს. ამ მხრივ საინტერესო იქნებოდა ნასახელარ ზმნათა ანალიზი მეგრულ-ლაზურში და მიღებული შედეგების შედარება ძველი და ახალი ქართველური სალიტერატურო ენის მონაცემებთან. საყურადღებოა, რომ ლაზური, მიუხედავად მოჭარბებული ნასესხები ლექსიკისა, ერიდება უცხო ლექსემების გაზმნურებას. მცირე რაოდენობით შემოსული ზმნური ფორმების გარდა აბსოლუტური უმრავლესობა ლაზურ ზმნათა ძირებისა საერთოა ქართველურ სალიტერატურო ენასა და მის დიალექტებში არსებულ მასალისა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასათიანი, 1972 — ი. ასათიანი, ჭანური (ლაზური) ტექსტები, თბ., 1972
2. გუდავა, 1975 — ტ. გუდავა, ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, პოეზია, თბ., 1975
3. დიუმეზილი, 1937 — Georges Dumezil, Contes Lazes, Paris. 1937
4. კარტოზია 1972 — გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები, თბ., 1972
5. კუჩერი, გენჩი, 1998 — Silvia Kutscher, Nuran Sevim Genç, Ardas en narrates - Ardaseni na isinapinenpe, München., 1998
6. პარი, 1910 — Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка, С-Пб., 1910
7. ონიანი, 2003 — ა. ონიანი, „ენა და დიალექტი (ქართველური დიალექტები, თუ — ქართველური ენები?!“), ენათმეცნიერების საკითხები, I, 2003
8. ჟღენტი, 1938 — ს. ჟღენტი, ჭანური ტექსტები, თბ., 1938
9. ქუთელია, 2001 — ნ. ქუთელია, ქრისტიანული ტრადიცია ლაზურ ლექსიკასა და რიტუალში, ქართველური მემკვიდრეობა, V, ქუთაისი, 2001
10. ყიფშიძე, 1939 — ი. ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები, თბ., 1939
11. ჩიქობავა, 1929 — არნ. ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, ტფილისი, 1929
12. ხალხური სიბრძნე, I, 1994 — ხალხური სიბრძნე I, მეგრული და ლაზური ანდაზები, თბ., 1994

REVAZ SHEROZIA

ON THE BORROWED WORDS IN LAS PROVEBS AND IDIOMS

Some Kartvelian dialects namely: Imerkheuli, Ingilouri, Fereidanian, Laz... appeared outside the borders of the country and consequently have divorced from the common Kartvelian (Georgian) literary language that created unfavorable conditions for its natural development.

In Laz vocabulary there are quite a few words adopted from Turkish or through Persian, that creates difficulties in mutual understanding between Laz and other Kartvelian dialects. As for the basic vocabulary and phonetic morphology and syntax anomalies are few and it can be easily overcome. In any case the Laz language system is not the same as of the literary Georgian and its other dialects as Kakhétian, Tushian, Abkhazian, Megrelian, Upper Svanian, Rachvelian etc.

It must be noted that alongside the Turkish borrowings the Laz dialect makes use of the basic Kartvelian vocabulary of the same meaning, the phenomena indicating the fact that these borrowings rival the Laz - Georgian roots and co-exist with them.

Of particular interests are religious terms e.g. the parallel use of "trangi" and "garmoti". The word god in the Laz consciousness seems to be related with Christian religion, as these lexemes are in fact isolated from each other that is well-illustrated in folklore recordings.

REVAZSHEROZIA

ON THE BORROWED WORDS IN LAS PROVEBS AND IDIOMS

Some Kartvelian dialects namely: Imerkheuli, Ingilouri, Fereidianian, Laz... appeared outside the borders of the country and consequently have divorced from the common Kartvelian (Georgian) literary language that created unfavorable conditions for their natural development.

In Laz vocabulary there are quite a few words adopted from Turkish or through Turkish, that creates difficulties in mutual understanding between Laz and other Kartvelian dialects. As for the basic vocabulary and phonetic morphology and syntax obstacles are few and it can be easily overcome. In any case the Laz language system is just the same as of the literary Georgian and its other dialects as Kakhetian, Tushian, Acharian, Megrelian, Upper Svanian, Rachvelian etc.

It must be noted that alongside the Turkish borrowings the Laz dialect makes use of the basic Kartvelian vocabulary of the same meaning, the phenomena indicating the fact that these borrowings rival the Laz - Georgian roots and co-exist with them.

Of particular interests are religious terms e.g. the parallel use of "trangi" and "ghormoti". The word god in the Laz consciousness seems to be related with Christian religion, as these lexemes are in fact isolated from each other that is well-illustrated in folklore recordings.

თინა შიოშვილი

შურისძიების პრობლემისათვის ქართულ ზღაპრებში

კეთილისა და ბოროტის – ამ უძველესი და მარად ახალი პრობლემის შეცნობა ქართული საზღაპრო ეპოსის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი თემაა. ამ პრობლემის გააზრებაში უდიდესი როლი ენიჭება ქრისტიანულ რწმენა-წარმოდგენებს, ლამის რჯულზე უმტკიცესად მიჩნეულ ეროვნულ ადამ-წესებს და იმ სოციალურ გარემოს, სადაც ობიექტურად მწიფდება ნიადაგი სიკეთისა თუ ბოროტების წარმოსაჩენად.

ქართული ხალხური ზღაპრების დადებითი პერსონაჟები (უმცროსი ძმა, უმცროსი და, უმცროსი ქვისლი, გერი და სხვები) მიზანს სიკეთისა და კაცთმოყვარეობის წყალობით აღწევენ (ზღაპრები: "სამი და", "გველის ძმობილი", "მზის ქალი", "ია ხათუნისა", და მრავალი სხვა); უძნელესი დავალების შესასრულებლად შინიდან გასული და წუთისოფლის ხიფათიან გზაზე დამდგარი მზეჭაბუკი თუ დედინაცვლისაგან შევიწროებული ობოლი, უფროსი ძმებისაგან (დებისაგან) დაბრეკებული უმცროსი ძმა (და) თუ ბოროტი ხელმწიფის (ბატონის) მოჯამაგირე სიკეთის უანგარო მსახურნი არიან (გმირი ეპატრონება გველის წიწილებს ან არწივის ბარტყებს, შეეწევა უპოვარს; უმცროსი და თუ გერი გოგონა დედაბერს სახლს ულაგებენ და დედას უწოდებენ და ა.შ.), თავად არანაირ სიტუაციაში არ ბოროტდებიან და მათ მიმართ დამსაჩუქრებელთა ქმედების მოტივაციასაც სიკეთის სიკეთით გადახდის სურვილი განაპირობებს (მზეჭაბუკს დედა გველისაგან ყველა სულიერის ენის გაგების უნარი მიენიჭა, ხელმწიფე გახდა ან ხელმწიფის ასული შეიერთო ცოლად; უფროსი დებისაგან თუ დედინაცვლისაგან დაჩაგრული გოგონა ხელმწიფის ცოლი ხდება და ა.შ.). ამ შემთხვევაში სიკეთე სიკეთითვე ჯილდოვდება და ზღაპარში, როგორც ერთ-ერთი უძველესი ქრისტიანი ერის მსოფლმხედველობის გამოხატულებაში, ყველაფერი მოწესრიგებულად მოჩანს; მაგრამ რაკი კაცობრიობის ისტორია სიკეთისა და ბოროტების – ამ ბინარულ ძალთა – ჭიდილში იქმნებოდა და იქმნება, რაკი საზოგადოებაში კეთილის გვერდით ყოველთვის არის ბოროტი და კეთილი მუდამ ბოროტის ფონზე ბრწყინდება, ქართულმა ხალხურმა საზღაპრო ეპოსმაც გვერდი ვერ აუარა ამ პრობლემას და თავისებურად სცადა მისი გადაჭრა.

ქართულ ხალხურ ზღაპრებში, კოლექტიური ავტორის გაგებით, ბოროტების ძღვეის სამი გზაა დასახული: 1. ბოროტების ჯაჭვი, სადაც ყოველი ბოროტება ახალს შობს, კეთილგონიერებამ უნდა შეაჩეროს; 2. ბოროტებამ თავად უნდა განიცადოს კათარზისი და მოთვინიერდეს; 3. ბოროტება უნდა დაისაჯოს. სამივე შემთხვევაში ასპარეზი სიკეთისათვის იცლება. როგორ ხორციელდება ეს პროცესი ურთულეს, შინაგანი ვნებათაღლევითა და პერიპეტეიებით აღსავსე ზღაპარში? კეთილისა და ბოროტის წარმოჩენისას ზღაპართა უმრავლესობის პრემბულაში იმთავითვე მკაცრად არის განსაზღვრული ტიპაჟი: "საზღაპრო ტრადიცია არ იცნობს გმირის სახის განვითარებას" (9,36); კეთილი გმირი მთელი სიუჟეტის მანძილზე კეთილია, ბოროტი კი თავიდანვე ამ თვისების მატა-

რებელია და მცირე გამოჩაყლისის გარდა მისი მოთვინიერება-მეტამორფოზა არ ხდება. ამგვარი გამოჩაყლისისა ზღაპარი "ხელმწიფე და მისი შვილი" (7, 249-250): უფლისწულმა შეიცოდა გლახა, თვალი აუხილა ბოროტ ხელმწიფეს და დანაშაულს მიახვედრა. შვილის სიბრძნითა და სიკეთით მოხიბლულმა ხელმწიფემ ტახტი მას გადაულოცა.

ბოროტების მოთვინიერებასა და სიკეთის გზაზე დადგომის თემას ეძღვნება ზღაპარი "მეჩონგურე" (7,22), რომლის გმირიც ტკბილი ხმის წყალობით ათვინიერებს გველეშაპს და უკვდავების ვაშლსაც უბოროტემოდ მოიპოვებს. ამგვარი მეტამორფოზა საზღაპრო ეპოსში იშვიათია და დასტურია იმისა, რომ კაცთმოძულე გველეშაპი ზღაპრის არქეტიპში სიცოცხლისა და ნაყოფიერების ღვთაება უნდა ყოფილიყო; გმირისათვის უკვდავების ვაშლის ბოძებაც მის მიერ მინიჭებული ღვთაებრივი საჩუქარია (დავლათი), რაც, ბუნებრივია, სიკეთის კონკრეტული გამოხატულებაა; ზღაპრის თანამედროვე ვარიანტებში ხაზგასმულია ხელოვნების კეთილისმყოფელი როლი და მივიწყებულია უძველესი მოტივები.

ზღაპარში "არავის არ შერჩება ავი მოქმედება" (5, 187-189) ყოველი ბოროტება ახალი ბოროტებით ისჯება: ყანის გამანადგურებელი კალიები ოფოფმა შეჭამა, ოფოფი-ძერამ, ძერა დარაჯმა მოკლა და მასაც სიკვდილი ელოდა, ჩამოხრჩობის წინ ბატონისათვის რომ არ ეთქვა: "ბატონო, არც თქვენ შეგერჩებათო"; ამ წინასწარმეტყველებამ შეაჩერა ბოროტება – ბატონმა შეიწყალა დარაჯი და ბოროტების ჯაჭვიც გაწყდა. ამავე სენტენციას შეიცავს ზღაპრის ქართლური ვარიანტი "არც შენ შეგერჩება, მეფეო" (11, 262-264). ამგვარი სენტენცია ახალი ბოროტების, შურისგების აუცილებლობას ქადაგებს, რადგანაც ხასიათთა სიმტკიცე (და არა განვითარება-ცვალებაღობა) ზღაპრის სპეციფიკაა; ამდენად, ბოროტების შეჩერება, აბსოლუტური უმრავლესობის მიხედვით, შეუძლებელია და მისი დათრგუნვა-დასჯა საზღაპრო ეპოსის ტრადიციულ მოტივად რჩება. ზღაპარში "ბოჟმის ყვავილი" (7, 70-77) სასტიკად დაისაჯა ბოროტი ხელმწიფე, რომელმაც დაარღვია უფლის მეთაე მცნება ("არა ინდომო შენი თვისტომის ცოლი"); ზღაპარში "მზის ქალი" (7, 106-114) ბოროტი ხელმწიფე კურდღლად იქცა და ნაზირ-ვეზირებმა შეჭამეს; ზღაპარში "ია ხათუნისა" (7,83-88) შურიან დედობილს ცხენის ძუა ერგო; ცხენის კულზე გამოაბეს ბოროტი დედინაცვალი და მისი ქალიშვილი ზღაპარში "ლოყავარდაი" (7,108-110) და ა.შ.

მაშასადამე, ქართული ხალხური ზღაპრის გმირის გამარჯვების საწინდარი მისი ზნეობრივი თვისებების ადეკვატურ მოქმედებაშია საძიებელი, რაც გარე სამყაროსადმი, სინამდვილისადმი მისი დამოკიდებულების პოზიციის შესაბამისია. ბოროტი პერსონაჟები კი, რაკი მათი გაკეთილშობილება შეუძლებელია, ცალსახად ისჯებიან. ბოროტების დამსჯელებად უმრავლეს შემთხვევაში თავად ზღაპრის გმირები გვევლინებიან.

ბოროტების აუცილებელი დასჯის (და არა აღზრდა-მოთვინიერების) ზღაპრისეული მოტივი ბადებს კითხვას: ხომ არ ქადაგებს ჩვენი საზღაპრო ეპოსი შურისგებას, სისხლის წილ სისხლის ზღვევას? როგორ ეხმიანება ეს მოტივი ქრისტიანულ მორალს?

შურისძიების, ანუ სამაგიეროს გადახდის აუცილებლობას საზღაპრო

ეპოსში სხვადასხვა მოტივი განაპირობებს; უმთავრესი კი სამართლიანობის აღდგენა, სიკეთის გამარჯვებაა. ზღაპარში "სამი და" (7, 225-227) ფუქსავატი და ბოროტი უფროსი დები გალარბდნენ და მიადგნენ უმცროსს, რომელსაც მწყემსი ქმრის გამო დასცინოდნენ. გულკეთილი უმცროსი და გულთბილად მიიღებს მათ და უხვად დაასაჩუქრებს, თუმცა უმადური დები მადლობასაც არ ეუბნებიან. მეორეჯერ კარზე მიმდგარ ცოლის დებს მათგან სასაცილოდ აგდებულ სიძე ამ სიტყვებით გაისტუმრებს: "თქვენ ღირსნი არა ხართ სტუმრობისა, შრომა არ გიყვართ, მშრომელ კაცს კი დასცინით, თხოვნისა არ გრცხვენიათ... იშრომეთ და ყველაფერი გექნებათ, ჩვენი იმედი ნუ გაქვთო". კარზე მომდგარი (თუნდაც უზნეო) უპოვრისადმი ამგვარი დამოკიდებულება, რა თქმა უნდა, ქართველი ხალხის ძვალსა და რბილში გამჭდარი ქრისტიანული ცნობიერების გამომხატველი, და ამდენად ზნეობრივი ნორმად მისაღები, ვერ იქნება; თუმცა, ამ ზღაპარსაც გააჩნია საკმაოდ გამოკვეთილი დიდაქტიკური ფუნქცია, რაც შრომისადმი პიროვნების დამოკიდებულების ავგარგანობის ადეკვატურია და, ერთის მხრივ, ქართველთა ე.წ. "ფსიქოლოგიური მემკვიდრეობით" (6, 91), ხოლო მეორეს მხრივ შრომა-განაწილების უძველესი ბიბლიური პრინციპის ერთგულებით უნდა აიხსნას; სხვა შემთხვევაში უფროსი ძმებისა და დებისგან დაჩაგრული უმცროსები გარკვეულ ზღვრამდე ბოროტებას სიკეთით პასუხობენ. შრომისადმი აუცილ დამოკიდებულება ქართველებისათვის, როგორც ღირსეული "გეორგიანელებისათვის", მიუღებელია და ზემოგანხილული ზღაპრის გმირსაც (სიძეს) შურისძიება როდი ამოძრავებს; შრომითი ტრადიციისადმი ქართველი კაცის საუკუნეობრივი, რჯულად ქცეული ერთგულება და პატივისცემა არღვევინებს სტუმარმასპინძლობისა და უპოვრისადმი თანადგომის ჩვეულებას.

ზღაპარში, როგორც აღვნიშნეთ, ხშირად გმირი უმადურ, შურიან და ბოროტ ძმებს (ცრუ გმირებს) სამაგიეროს არც უხდის; ცდილობს, მათ ბოროტებას სიკეთე დაუპირისპიროს; ზღაპარში ("უმცროსი ვაჟი" - 4, 31-48) მზეჭაბუკი მამას (ხელმწიფეს) არ დაახოცვინებს მოლაღატე ძმებს, სხვა ქვეყანაში გადახვეწავს. ამ ტიპის ზღაპართა სიუჟეტის ძირითადი ქარგა (ძმების შურიანობა, უმცროსის ჭაში (ორმომში) ჩატოვება, მამის წინაშე სიცრუე და ბოლოს უმცროსის გამარჯვება) ბიბლიური წყაროთი (იოსებისა და მისი ძმების ურთიერთობა - დაბ., 37-45) საზრდოობს და უმცროსი ძმისაგან შურისძიებისადმი მკვეთრად გამოხატულ უარყოფით დამოკიდებულებასაც, ჩვენი აზრით, სწორედ სიუჟეტის გენეზისი განაპირობებს.

ზღაპართა უმრავლესობის მიხედვით, შეიძლება უმცროსმა დასაჯოს კიდევ შურიანი და ბოროტი ძმები ან ქვისლები, რადგან "მზეჭაბუკი სამართლიანია და ბოროტების დამთრგუნველი; მოლაღატეს სამაგიეროს უხდის აუცილებლად, მაგრამ იგი თვითტკბობის მიზნით კი არა, სამართლიანობის აღდგენისა და დაცვის პრინციპით იძიებს შურს. ალბათ, ამითაც აიხსნება, რომ დასჯისადმი თავისი დამოკიდებულების მკაფიოდ გამოხატვას ან საერთოდ არა და ან ნაკლებ ცდილობს" (2, 7).

სამართლიანობის აღდგენა და მისი დაცვა განუყოფელია სიკეთის ცნებისაგან, რადგან სიკეთე, როგორც უმაღლესი სათნოება, თავად არის სამართლი-

ანობა. სწორედაც ამ პრინციპით არ აღიქმება შურისგებად სიკეთის გამარჯვების გზაზე (და ეს არის წუთისოფლის ხიფათიან გზაზე დამდგარი მზეჭაბუკის მიზანიც) ბოროტების დასჯა. გასათვალისწინებელია ერთი გარემოებაც: რაკი ზღაპარში ხასიათები არ ვითარდება და ტიპაჟი იმთავითვე განსაზღვრულია, უარყოფითი პერსონაჟები, მცირე გამონაკლისის გარდა (რაზედაც უკვე ვისაუბრეთ), მანკიერებას არ ინანიებენ; ამდენად, გზა ხსნისა მათთვის აღარ არსებობს, თვინიერ დასჯისა (გავიხსენოთ უფლის მიერ ადამის დასჯა და ადამის ნაგვიანევი სინანული). მონანიება კი, ქრისტიანული სარწმუნოების მიხედვით, ერთ-ერთი შვიდ საიდუმლოებათაგანია, უდიდეს მადლად და, ნათლობის მსგავსად, ადამიანის ხელახალ შობად ითვლება (შდრ., აბრამის სინანული "აბრამიანში" – 8, 111-115; 237-269). ბოროტების დასჯის თვალსაზრისით, იმავე აზრისაა ქართული ხალხური სასულიერო ზეპირსიტყვიერებაც, რომლის ფესვებიც ბიბლიასა და აპოკრიფულ მწერლობაშია დასაძებნი (10,290).

ამდენად, ბოროტთა დასჯა საზღაპრო ეპოსში შურისგებას კი არა, ამ პრობლემის წინ წამოწევით აუდიტორიის, სოციუმის აღზრდას ემსახურება, განუმტკიცებს რა სამართლიანობის აღდგენისა და სიკეთის გამარჯვების რწმენას. ბოროტების დასჯა, რათა ახალი ბოროტების სათავე არ გახდეს, ნათელი მაგალითია იმისა, რომ ბოროტების უარყოფით შედეგებზე გამუდმებით უნდა იფიქროს ადამის მოდგამ, რათა განხორციელდეს კაცობრიობის უდიდესი მისია – უფლის წიაღში მიბრუნება. სწორედ ამ მიზანს ემსახურება ქართული ხალხური ზღაპრის იდეოლოგია, რაც დიდებულად გაცხადდა მის ესქატოლოგიაში (3, 13-18) და სისხლხორცეულად უკავშირდება სიკეთე-ბოროტების პრობლემას, უფრორე კი – ბოროტების საბოლოო ძლევასა და "დაულამებელი ნათელის" გამეფებას.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. ბიბლია, საქართველოს საპატრიარქო, თბ., 1989.
2. ზანდუკელი ფ., 1984 – წინასიტყვაობა წიგნისა "ქართული ზღაპრები", შეადგინა ელ. ვირსალაძემ, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ფ. ზანდუკელმა, "ნაკადული", თბ., 1984.
3. კიკნაძე ზ., 1991 – კიკნაძე ზ., ჯადოსნური ზღაპრის ესქატოლოგია, – ჟ. "სკოლა და ცხოვრება", №1, გამ-ბა "სამშობლო", თბ., 1991.
4. ნოლაიდელი ჯ., 1981 – ნოლაიდელი ჯ., ნარკვევები და ჩანაწერები, წ. IV, გამ-ბა "საბჭოთა აჭარა", ბათ., 1981.
5. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის აბუსერისძე ტბელის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი, საქმე №66.
6. სირაძე რ., 2000 – სირაძე რ., ქართული კულტურის საფუძვლები, თსუ გამ-ბა, თბ., 2000.
7. ქართული ზღაპრები, შეადგინა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალ. ლლონტიმა, II გამოცემა, "განათლება", თბ., 1975.
8. ქართული ხალხური პოეზია, 1973 – ქართული ხალხური პოეზია, ტ. II, გამ-ბა "მეცნიერება", თბ., 1973.

9. ქურდოვანიძე თ., 1997 – ქურდოვანიძე თ., ქართული ზებირსიტ-ყვიერების ჟანრები, თსუ გამ-ბა, თბ., 1997.

10. შიოშვილი თ., 2001 – შიოშვილი თ., მაცხოვრის ხატი ქართულ ფოლკლორში, – ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. V, ქუთაისი, 2001.

11. ხალხური სიბრძნე, 1964 – ხალხური სიბრძნე, ტ. III, თბ., 1964.

TINA SHIOSHVILI

TO THE PROBLEM OF THE REVENGE IN THE GEORGIAN POPULAR FAIRY-TALES

The favourable personages of georgian popular fairy-tales achieve the purpose thanks to the kindness and benevolence. There is the explanation of the action of rewarders by the desire of the repay the kindness stipulated.

But the evil will be punished, since there is in the fairy-tale epos in reality represented, that one evil will cause much another.

The traditional fairy-tale motive of the essential punishment of the evil puts the question: does not our fairy-tale epos propagate the revenge?

We consider, that this phenomenon is stipulated by the motive of the recovery and protection of the impartiality, which is inseparable from the precept of the kindness, seing that the kindness, as the highest charity, is itself the fairness.

At the same time, it should be to foreseeded, that the unfavorable characters of the georgian fairy-tale epos does not repent their evil actions (with little exception), as by representation of the kindness and evil in the preamble of the georgian fairy-tale there is first of all streng determined the types, and the transformation of the dispositions is very exceptional

ბრძოლა ჩანტლაჰმ-გაქრაჰმ

**ბასკური ენის ერთი ლექსების AURPEGI-ს
ეტიმოლოგიური ანალიზი ბასკური ენის დიალექტების
თავისებურებათა ფონზე**

(შესაბამისი კავკასიური მასალის გათვალისწინებით)

მე-20 საუკუნის 70-იან წლებამდე არ არსებობდა ბასკური სალიტერატურო ენა - Euskara batua (Euskara „ბასკური ენა“, bat-u-a „ერთიანი“). ესპანეთში მცხოვრები ბასკური მოსახლეობისათვის ე. წ. „სალიტერატურო დიალექტად“ მიიჩნეოდა გიპუსკოური დიალექტი, საფრანგეთში მცხოვრები ბასკები კი უპირატესობას ანიჭებდნენ ლაბურულ დიალექტს (ყოველგვარი ლიტერატურა ბასკურ პრესაში იბეჭდებოდა ამ ორ დიალექტზე, ვიდრე გენერალი ფრანკო აკრძალავდა ბასკების მიერ ბასკური ენის გამოყენებას საკომუნიკაციოდ). ასე რომ, ბასკები მიჩვეულნი იყვნენ ამ ორ დიალექტზე კითხვას, რადგანაც სხვა დიალექტებზე შედარებით ნაკლები ლიტერატურა გამოდიოდა. ეს გარემოება ბასკ მკითხველს უკვე ამზადებდა იმ დიალექტისათვის, რომელიც დაედებოდა საფუძვლად სალიტერატურო ბასკურ ენას. უკანასკნელი ერთი საუკუნის განმავლობაში თვით საფრანგეთში მცხოვრები ბასკებიც კი ძირითადად გიპუსკოურ დიალექტზე იღებდნენ ორიენტაციას, მიუხედავად იმისა, რომ ლაბურულ დიალექტზე დაწერილია უძველესი ბასკური რელიგიური ძეგლები, ახალი ადრექვა, რომანსეროები, პასტორალები და სხვა.

ბასკური ენის აკადემიამ გასული საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაადგინა ბასკური ენის ნორმები და Euskara batua ყველა ბასკისათვის გახდა საყოველთაო, საერთო სახალხო ენად ესპანეთში სახელმწიფო ენის ესპანურისა და საფრანგეთში ფრანგულის გვერდით.

ზოგი რამ ბასკური ენის დიალექტების შეახებ: დიალექტთა სახელდება მოხდა ისტორიული პროვინციების სახელწოდებათა მიხედვით, თუმცა პროვინციის სახელწოდება ყოველთვის არ ფარავს დიალექტისას. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს სახელდებანი ცნობილია ფრანგული და ესპანური სახელწოდებებით. თვით ბასკები თავიანთ პროვინციებს ასე უწოდებენ: ბისკია — Bizkaia, გიპუსკოა — Gipuskoa, ზემო ნავარა - Nafarroa, (სამხრეთ ბასკეთი-ესპანეთში), ლაბური — Lapurdi, სული — Zuberoa, ქვემო ნავარა — Baje Nafarroa, რონკალის ხეობა - Roncal (ჩრდილოეთი ბასკეთი — საფრანგეთში).

სამეცნიერო ლიტერატურაში შევხვდებით ბასკური ენის დიალექტებად დაყოფის ორ კლასიფიკაციას. პირველი ეკუთვნის ფრანგ ბასკოლოგს ლუი-ლუსიენ ბონაპარტს, რომლის მიხედვითაც ბასკურში გამოიყოფა რვა დიალექტი: ბისკაიური, გიპუსკოური, აღმოსავლეთ ზემონავარული, დასავლეთ ზემონავარული, ლაბურული, სულური, ჩრდილოეთ ქვემონავარული, სამხრეთ ქვემონავარული. ბონაპარტის აზრით, საფრანგეთის ტერიტორიაზე გავრცელებულ ბასკურ დიალექტებს თავისი „შენაკადები“ აქვს ესპანეთის ბასკურ დიალექტებში, კერძოდ, ლაბურული დიალექტი გრძელდება ბასტანის ველზე. დასავლეთ

ქვემონავარული — აესკოას ველზე, სულური — რონკალის ხეობაში, ხოლო აღმოსავლეთ ქვემონავარული — სალასარის ველზე. მოგვიანებით ცნობილმა ფრანგმა ბასკოლოგმა რენე ლაფონმაც გაიზიარა ბონაპარტისეული მოსაზრება. ასე, რომ ამ კლასიფიკაციას შეიძლება ეწოდოს ბონაპარტ-ლაფონის კლასიფიკაცია.

ცნობილი ბასკი ლექსიკოგრაფის რამორ დე ასკუეს კლასიფიკაცია საგრძნობლად განსხვავდება ბონაპარტ-ლაფონის კლასიფიკაციისაგან. ასკუე ნავარის მეტყველებას ყოფს მხოლოდ ორ ნაწილად, ზემო და ქვემო ნავარულ დიალექტად, ხოლო მეშვიდე დიალექტად გამოყოფს რონკალურს, რომელსაც ბონაპარტი მიიჩნევს სულურის კილოკავად. ამგვარად, ასკუესეული კლასიფიკაციის მიხედვით ბასკურში გამოიყოფა შვიდი დიალექტი: ბისკაიური (პირობითი ნიშანი B.), გიპუსკოური (G.), ზემონავარული (AN.), ლაბურული (L.), სულური (S.), ქვემონავარული (BN.), რონკალური (R.), აქვე შევნიშნავთ, რომ თუ ასკუეს სიცოცხლეში რონკალურ დიალექტზე მეტყველებდა რამდენიმე ათეული სოფელი, დღეს ეს დიალექტი, ფაქტობრივად, გაქრობის წინაშე დგას. ესპანეთის ტერიტორიაზე არის კიდევ ერთი ბასკური პროვინცია - ალავა, სადაც გაქრა ალაური და მის ნაცვლად გავრცელდა ბისკაიური დიალექტი, ისიც მხოლოდ არამაიონის ხეობაში, სხვაგან მხოლოდ ესპანურად ლაპარაკობენ.

ბასკური ენის დიალექტებად დაყოფის ორი კლასიფიკაციიდან ბასკური ენის აკადემიამ ნორმად მიიღო ასკუესეული კლასიფიკაცია, რომელიც გაიზიარა მსოფლიოში აღიარებულმა ბასკოლოგმა ლუის კოლდო მიჩელენამ სრულიად უკრიტიკოდ. ჩვენც ვეყრდნობით ასკუესეულ კლასიფიკაციას, რადგანაც ჩვენ მიერ ბასკეთში მოძიებული დიალექტური მასალა შეჭერებულია ასკუეს სამეზოვან ბასკურ-ესპანურ-ფრანგული ლექსიკონის მასალასთან, რომლის მიხედვით ვაკეთებთ გარკვეულ დასკვნებს.

ვიდრე ჩვენ მიერ შემოთავაზებული ლექსემის დიალექტურ-ეტიმოლოგიურ ანალიზზე გადავიდოდეთ აქვე გვინდა შეძლებისდაგვარად ვუპასუხოთ შემდეგ კითხვებს, რომლებიც ჩნდება ბასკური დიალექტების ირგვლივ. პირველ რიგში, ასახსნელია ბასკური დიალექტები რომაული ეპოქისაა, თუ ის რომელიღაც ენის გაგრძელებაა; მეორე საკითხი — საფრანგეთის ბასკური დიალექტები რომაული ეპოქისაა, თუ ის რომელიღაც ენის გაგრძელებაა; მესამე — რით აიხსნება ბასკური ენის დიალექტების მრავალფეროვნება და როგორია განსხვავება ბასკურ დიალექტებს შორის. რაც შეეხება პირველ საკითხს — ბისკაიური დიალექტი ოდესღაც ალბათ იყო დამოუკიდებელი ენა, ისევე როგორც ვასკონების ენა. ნელ-ნელა ეს ენები ისე დაუახლოვდნენ ერთმანეთს, რომ მათგან ჩამოყალიბდა არა ერთი ენა, არამედ დიალექტი, ამ მოსაზრებას იზიარებდა ცნობილი ენათმეცნიერი კარო ბაროზა, არსებობს ვარაუდიც, რომლის მიხედვითაც უკვე ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში ბისკაიური არსებობდა როგორც ვასკონური ენის ერთ-ერთი დიალექტი, ამ მოსაზრებას ავითარებდა ანტონიო ტოვარი. იგი ბისკაიურის თავისებურებებს ხსნიდა მისი გეოგრაფიული მდებარეობით. ბისკაია მოცილებულია სხვა პროვინციებს და უშუალოდ ეკვრის ზღვას. ბასკაის ტერიტორიაზე ბასკებამდე ცხოვრობდნენ კარისტელები (საქსონელთა მონათესავე ტომი), გიპუსკოასა და ალავაში ცხოვრობდნენ ვარდულები, მოგვიანებით რომის იმპერატორის, აგუსტუსის, ბრძანებით ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში მათ

ადგილას განსახლდნენ ვასკონები, რომლებიც მოვიდნენ ნავარადან, ამიტომ შეიძლება დავუშვათ, რომ ბისკაიური დიალექტი უნდა იყოს ვასკონების ენა შევიწროებული დამპყრობთა ენის მიერ რომის იმპერიის დაშლის შემდგომ ე. ი. V საუკუნეში. ეს პერიოდი ბასკეთის ისტორიაში იწოდება სამხედრო დემოკრატიის აყვავების პერიოდად. ომები მაშინ ბასკებისათვის საარსებო საშუალება იყო. ამ ვარაუდის მომხრეები არიან მენენდეს პიდალი და აკად. ვ. შიშმარიოვი.

ბასკური ენის დიალექტთა და კილო-თქმათა მრავალფეროვნება აიხსნება ბასკეთის გეოგრაფიული მდებარეობით. ბასკეთი მთლიანად მთებშია მოქცეული. მთები ერთმანეთისაგან გამოყოფილია მდინარეებითა და ხეობებით, რაც აძნელებს მიმოსვლას, ბუნებრივია ერთმანეთთან ხშირი ურთიერთობის უქონლობის გამო დიალექტები სცილდება ერთმანეთს, ბისკაიელ ბასკს ზოგჯერ უჭირს რონკალელი ბასკის მეტყველების გაგება, თუმცა ჩვენ ამით იმის თქმა არ გვინდა, რომ სხვადასხვა დიალექტზე მოლაპარაკე ბასკები ერთმანეთს ვერ უგებენ. და მაინც მხოლოდ გეოგრაფიული მდებარეობა არ უნდა იყოს ძირითადი მიზეზი ბასკური დიალექტების მრავალფეროვნებისა.

რაც შეეხება განსხვავებას ბასკური ენის დიალექტებს შორის, ეს განსხვავება შეიძლება ძირითადად ფონეტიკაში, უმნიშვნელოა მორფოლოგიასა და სინტაქსში. ბასკურის ვიდსავე დიალექტში ხუთი ხმოვანია (a,e,i,o,u) გავრცელებული. საფრანგეთის ბასკური დიალექტებიდან სულურში გვხვდება ü, რომელიც ისე გამოითქმის, როგორც ფრანგული u სიტყვაში la lune „მთვარე“. ვერაპელ მეცნიერთა ერთი ნაწილი ფიქრობს, რომ ეს ü ბასკურში გაჩნდა მოგვიანებით ფრანგული ფონეტიკის გავლენით. ჩვენ ამ ვარაუდს ვერ დავეთანხმებით, რადგანაც ფრანგულ ენას გეოგრაფიულად ესაზღვრება ლაბურული დიალექტი, რომელშიც უფრო მოსალოდნელი იყო ამ ü-ს არსებობა, სულური დიალექტი უშუალოდ არ ესაზღვრება ფრანგულ ენას, მაშინ რატომ მოხდა სესხება არა მეზობელ, არამედ მოშორებულ დიალექტში? ესპანეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ბასკები j-ს გამოთქვამენ როგორც ქართულ „ხ“-ს, ხოლო საფრანგეთში მცხოვრები ბასკები როგორც ქართულ „ჟ“-ს. მაგ., jauna - ხაუნა, jauna — ჟაუნა, რაც ნიშნავს „ბატონს“. აგრეთვე, ესპანეთის ბასკურში h არ გამოითქმის, ხოლო საფრანგეთის ბასკურში გამოითქმის, მაგ., hura-„ის“, ესპანეთის ბასკურში გამოითქმის როგორც „ურა“, ხოლო საფრანგეთის ბასკურში როგორც „ჰურა“. ბასკური ენის ისტორიის სპეციალისტები მოითხოვენ ამ გამოთქმის აღდგენას ესპანურის ბასკურ დიალექტებშიც, რადგანაც მათ მიაჩნიათ, რომ ძველ ბასკურში h იყო დამოუკიდებელი ფონემა. ამის გათვალისწინება აუცილებელია ლექსიკის სფეროში ეტიმოლოგიური კვლევა-ძიებისას, ესპანეთის ბასკურ დიალექტებში s გამოითქმის როგორც ქართულში „ს“, (Euskadi — ეუსკადი — „ბასკეთი“), ხოლო საფრანგეთის ბასკურ დიალექტებში როგორც ქართული „შ“ (ეუსკადი — „ბასკეთი“).

ამგვარად, ü-ს, j-ის, h-ის და s-ს წარმოთქმების მიხედვით შეიძლება იმის განსაზღვრა ესპანეთის ბასკეთიდან არის, თუ საფრანგეთის ბასკეთიდან ბასკურ ენაზე მოლაპარაკე ესა თუ ის პიროვნება.

ბასკები ერიდებიან დიაკრიტიკული ნიშნების გამოყენებას, მაგრამ ხანდახან მას მაინც მიმართავენ, მაგალითად რბილ n-ს გამოხატავენ თავზე ტილდით-n̄,

დანარჩენ რბილ და მაგარ ბგერებს გამოხატავენ გაორმაგებული გრაფემებით მაგ., ll, rr, dd და ა. შ. გვინდა აქვე აღვნიშნოთ, რომ ესპანეთის ტერიტორიაზე გავრცელებულ ბასკურ ორთოგრაფიაზე გავლენა იქონია ესპანურმა ანბანმა, ხოლო საფრანგეთისაზე — ფრანგულმა ანბანმა. მიუხედავად ამისა, ბასკური ენის ორთოგრაფია თვითმყოფადი და დამოუკიდებელია, იგი ნაკლებად ექვემდებარება ინდო-ევროპული ენების გავლენას, რამაც დღემდე მოატანინა ბასკებს მშობლიური ენა.

ბასკური ენის დიალექტების თავისებურებათა ფონზე წარმოვადგენთ ერთ ბასკურ ლექსემას aurpegi-ს, რომლითაც აღვნიშნება ადამიანის სახე. აქვე მოვიხმობთ დიალექტურ ფორმებს, ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან როგორც ფონეტიკურად, ასევე ლექსიკურადაც. aurpegi ძირითადად გვხვდება ბისკაიურსა და გიპუსკოურში. aurpegi ქვემო ნავარულსა და გიპუსკოურში, ahurpegi სულურში, სრულიად განსხვავებული ერთი ლექსემაა გავრცელებული ზემონავარულში, გიპუსკოურში, რონკალურში, ბისკაიურში, ქვემონავარულსა და ლაბურულში, ეს არის begitarte. ამავე დიალექტებში ფიქსირდება ფრანგულიდან ნასესხები bisai (<ფრანგ. visage), აგრეთვე begi-bitarte, heterz, betortz. მუზიკა ბერონდოს ბასკური ენის დიალექტურ ლექსიკონში (ესპანურ-ბასკური) „სახის“ აღსანიშნავად ბისკაიურში, ქვემო ნავარულში, გიპუსკოურსა და ლაბურულში მოხმობილია musu, mosu. ზემოაღნიშნული ფორმებიდან ყველაზე ძველია aurpegi//arpegi (XVII ს.), შემდგომდროინდელი ფორმებია — harpegi//ahurpegi.

კარლ ბოუდას აზრით, aurpegi-ში aur უნდა იყოს დაკავშირებული ბასკურ aho-სთან („პირი“), ხოლო pegi უნდა მოდიოდეს ბასკური begi-გან „თვალი“, ე. ი. aurpegi არის კომპოზიტი, რაც სიტყვასიტყვით ნიშნავს „პირ-თვალს“ ე. ი. „სახეს“. ლექსემა პირისახის აღსანიშნავად არც ერთ ინდოევროპულ ენაში არ არის გამოყენებული.

თუ ქართულ ენას მივმართავთ შედარებისათვის, ტიპოლოგიურად იმავე სურათს მივიღებთ. მაგალითად, ავიღოთ სიტყვა „პირსახოცი“, სადაც „პირ“ არის „სახის“ მანიშნებელი, „პირისპირ“-შიც „პირ“ სახის მნიშვნელობით არის გამოყენებული. კონტექსტში „პირთავი დაიბანა“ აქაც „პირ“ არის „სახ“-ის მნიშვნელობით. რამდენიმე კომპოზიტში „პირ“ აგრეთვე აღნიშნავს „სახეს“ ე. ი. „სახე“+„სახე“ და სხვა მრავალი. ისევე როგორც „პირ“-ძირი გამოიყენება „სახის“ აღსანიშნავად ქართულში, ასევე pegi>begi „თვალი“ გამოიყენება ბასკურში „სახის“ გადმოსაცემად. მაგალითად, ბასკურში „მხიარული განწყობა“ გადმოიცემა კონტექსტით „begi argiko, begi argi“ სიტყვასიტყვით „თვალები ნათელი“ ე. ი. „მხიარული განწყობა“, ხოლო „ცუდი განწყობა“ გადმოიცემა შესატყვისით „begi ilun“ „თვალები მოწყენილი“, „თვალები მუქი“. აქვე შეიძლება მოვიხმობთ ხუნძური ლექსემა berkალ „სახე“, Ber სადაც ნიშნავს თვალს, ხოლო kal „პირს“, ე. ი. ეს არის კომპოზიტი „თვალ-პირი“. პროფ. ი. ზიცარს მიაჩნია, რომ არ შესაძლებელია იყოს ბასკურად „პირი“, რომელსაც თავიკიდურ პოზიციამი h - ბგერა ჩამოეკვეცა. იგი har ფორმას უღარებს ხუნძურ Kal-ს „პირი“. ჩვენ თუ მოვიშვებთ ქართული ენის ხევისურული დიალექტის კომპოზიტს „თოლპირს“, რომელიც შედგება „თვალისა“ და „პირისაგან“, მაშინ შეგვიძლია სტრუქტურული სიახლოვე ვივარაუდოთ ბასკურის aurpegi-ს, ხუნძურის Berkალ-სა და ქართულის

(ხევესურული დიალექტის) „თოლპირს“ შორის. პოლონელი ბასკოლოგი იან ბრაუნიც იზიარებს ჩვენს ვარაუდს. მაშინ კარლ ბუდას მოსაზრებაც „ჩვენს წისქვილზე ასხამს წყალს“, რომელიც aurpegi-ში ხედავს aur-ს „პირს“ (aho<aur) და pegi>begi „თვალს“.

არანაკლებ ინტერესს იწვევს ქართულში „სახის“ აღმნიშვნელი „ცხვირპირი“. ასეთივე სტრუქტურისაა ბასკურსა და ზოგიერთ კავკასიურ ენაში „სახის“ აღმნიშვნელი რამდენიმე ლექსემა (მათ ჩვენ აქ აღარ შევხვებით), რომლებიც, მართალია, ფორმის მიხედვით არ ჰგვანან ერთმანეთს, მაგრამ სემანტიკურად კომპოზიტის აგებისათვის ერთი და იმავე მნიშვნელობის ლექსემებია გამოყენებული. ესეც, რა თქმა უნდა, კომპარატივისტიკაში მომუშავე მეცნიერისათვის ანგარიშგასაწევი და ძალზე მნიშვნელოვანია.

ერთის მხრივ ბასკურში mosu, aho, begi - „თვალი“ და მეორეს მხრივ ქართულში „პირი“, „თვალი“, „ცხვირი“ ბასკურში კომპოზიტის aurpegi-სა და „სახის“ მნიშვნელობის გადმოსაცემად ქართულში - ეს ალბათ უფრო მეტია, ვიდრე ტიპოლოგია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. R. Mugika Berrondo, Diccionario castellano-vasco, Bilbao, 1973, r. Ramor de Azkue, Diccionario vasco español-frances, Bilbao, 1905.
2. Lopes Mendisabal, 1972 - Lopes Mendisabal, Diccionario vasco-castellano, San-Sebastian, 1972.
3. A. Turnier, R. Laffitt, 1954 - A. Turnier, R. Laffitt, Lexique francais-basque, Bayon, 1954.
4. Y. Michelena, 1961 - Y. Michelena, Fonetica historika Vasca, San-Sebastian, 1961. გვ.95.
5. Y. Lewy, 1934 - Y. Lewy, Syudi Etruschi, 8, 1934, გვ.172.
6. Ю. В. Зыцарь, 1971 - Ю. В.Зыцарь, Баск. ilagri “Луна”труды VII МКАЕМტ. V, 1971, გვ. 506.
7. სულხან-საბა ორბელიანი, „სიტყვის კონა“, თბილისი, 1949.
8. ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე, ივ. გიგინეიშვილი, 1961 - ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე, ივ. გიგინეიშვილი, „ქართული დიალექტოლოგია“, თბილისი, 1961.
9. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1954.

GRETA CHANTLADZE-BAKRADZE

ETYMOLOGICAL ANALYZE OF THE BASQUE POEM AURPEGI – ON
THE BACKGROUND OF BASQUE DIALECTICAL ORIGINALITY

The dialects of Basque language are very different from each other, despite this fact Basques, that live both in Spain and France understand each other verywell. From seven Basque dialects the most original is Baskai dialect. One Basque poem aurpegi – “Face“ is discussed in this work, which is analyzed on the Background of Basque dialectical originality. Aurpegi is compared with Georgian and some Caucasian language work and idea introdused to you by us.

რამაზ ხაჭავაძე

«ჯადოების» ბაკმიებისა და მისი მოხსნის ხალხური ტრადიციის საქართველოსა და თურქეთში (შეპირისპირებითი ანალიზი)

საუკუნეობრივია ბრძოლა კეთილსა და ბოროტს, რელიგიასა და მაგიას შორის. ამ ჭიდილმა თავისი ასახვა პოვა ხალხთა ფოლკლორსა და ლიტერატურაში. ეს ტკივილიანი ორთაბრძოლაა გადმოცემული: გოეთეს „ფაუსტში“, ონორე დე ბალზაკის „შაგრენის ტყავში“, შამისოს „პეტერ შლემილის უცნაურ თავგადასავალში“, ოსკარ უაილდის „დორიან გრეის პორტრეტში“; ჩვენი ზეპირსიტყვიერების უძველეს გადმოცემაში მეფე აიეტის ქალიშვილის, გრძნეული მედეას შესახებ, ერთ-ერთ გამორჩეულ ქმნილებაში „ეთერიანი“ და სხვა. ვ.უმიკაშვილის „ხალხური სიტყვიერების“ მე-4 ტომში არის ზღაპარი „ეთერიანი“, რომელიც 3 სხვადასხვა ვარიანტით არის წარმოდგენილი და სამივე ვარიანტში ფიქსირდება ჯადო-წამალი-ფეტვი, ხოლო ამბერკი გაჩეჩილაძის მიერ კახეთში შეკრებილ ქართული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებში ოთხი ვარიანტის ზღაპარია „ეთერიანი“ და ოთხივე ზღაპარში არის ნახსენები ჯადო-წამალი.

ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალებში თემატურად გამოვყავით სოციალური შინაარსის შელოცვები, რომლებიც დაკავშირებული არიან საზოგადოებრივ ურთიერთობებთან და რომელთა მიზანს წარმოადგენს ამ ურთიერთობათა გარკვეული რეგულირება, სადაც არცთუ იშვიათად გამოსჭვივის მთქმელთა კლასობრივი პოზიცია. ამკარაა, რომ ამგვარი შელოცვები გვიანდელი წარმოშობისანი არიან:

- 1) ვისაც უნდოდეს, რომე პატრონმა შეიყვაროს;
- 2) უკეთუ მეფე, ანუ პატრონი, გულძვირი იყოს შენთვის;
- 3) მეფისა და პატრონის გულის მოსაგებად;
- 4) ლოცვა სიმდიდრისათვის;
- 5) უკეთუ ცოლსა ორგულობასა სწამობდე.

აღამიანები ბედნიერების მისაღწევად ბრძოლის სხვადასხვა ხერხს იყენებენ. ერთნი უბედურებას ღმერთის რწმენით ეომებიან, მეორენი კი ბოროტებას ბოროტებითვე მიუგებენ. ამიტომაც გვხვდება უხვად, როგორც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ჩვენი ინსტიტუტის მიერ მოპოვებულ, ასევე აღმოსავლეთის ქვეყნებში, კერძოდ თურქეთში, ჩაწერილ მასალებში ჯადოსნობის ნიმუშები. ხალხი მისნობას ძირითადად იყენებს: პიროვნებისათვის თავის შესაყვარებლად, ზოგჯერ დაქორწინებულთა ოჯახის დასაშლელად. მატერიალური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. როგორც ბოლოდროინდელი პრესიდან ჩანს („კვირის პალიტრა“, „ასავალ-დასავალი“), ეგრეთ წოდებული მაგები ხშირად აკეთებენ სარფიანი სამუშაოების დასაწყებ ჯადოებს, ასევე გაკეთებულის მოსახსნელ წამლებსაც.

შეგნიშნავთ, რომ ჩვენში ჯადო-წამლების გაკეთება ხელეწიფებით ეგრეთწოდებულ მკითხავეებს, თურქული მასალების მიხედვით ამ საქმისათვის არსებობენ სპეციალური ჯადოქრები, უმეტესად ქალები, რომელთაც „ბიუჯუ“ ეწოდებათ.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ არც გამოქვეყნებულ და არც ჩვენ მიერ მოპოვებულ ქართულ მასალებში თითქმის არ გვხვდება მოქმედების თანმხლები

17. ქართველური მემკვიდრეობა

შელოცვა. ამ საკითხთან დაკავშირებით მეცნიერები (მინ. ჩიქოვანი, ალ. ხაზანაშვილი, ი. გაგულაშვილი) მიუთითებენ, რომ რადგან მაგიური შელოცვები ფიქსირებულია სხვა ხალხთა ფოლკლორშიაც, ეს შესაძლებლობას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ იგი არც საქართველოს უძველესი მოსახლეობისთვის იქნებოდა უცხო. თუმცა თურქულ მასალებში ხშირად დასტურდება მოქმედების თანმხლები შელოცვა, რომელიც მხოლოდ კლასიკურ არაბულ ენაზე ხდება. ზეპირად, ან წერილობით, მაგრამ მათი მნიშვნელობა გაუგებარია თავად მისწვებისთვისაც.

მისნები ანუ მაგები, როგორც დღეს უწოდებენ, გასაჩიბად თითქმის ერთნაირ ატრიბუტებს იყენებენ. მაგ.: თმები, ფრჩხილები, კვერცი, ბოქლომი, ნემსი, გამხმარი ბაყაყი, ყვავის ფეხები, კატის ბეწვი და სხვა. თითქმის იგივე მდგომარეობა დასტურდება ჩვენ მიერ მოპოვებულ თურქულ მასალებშიც. აქვე შევნიშნავთ, რომ აქ ზემოთ ჩამოთვლილი საგნების გვერდით გვხვდება ქვეწარმავლებისა და წვრილად დაჭრილი სახედრის ენის გამოყენების შემთხვევებიც.

ჩვენ ქვემოთ თემატურად ჩამოვყალიბებთ, თუ რომელი სახის რომელი სურვილის დასაკმაყოფილებლად რა სახის ჯადოს მიმართავენ, როგორც ჩვენთან, ასევე თურქეთში.

I — შეყვარება: ვინმესთვის თავის მოსაწონებლად, შესაყვარებლად, როგორც ჩვენ მიერ ჩაწერილი მასალებიდან ჩანს, იყენებენ გამხმარ ბაყაყს, ან ღამურას სისხლს: „ბაყაყს მოკლავენ, გაახმობენ, დაფშვნიან და ჩუმთ, ფარულად შეაყრიან, ან ჯიბეში ჩაუყრიან მას, ვინც მოსწონთ. ამისათვის საჭიროა მწვანე ვასაკა ბაყაყი...“ (მთქ. მასტრედია დალაქიშვილი-გვეტაძე. სოფ. ჯონია) ან კიდევ: „...ღამურა რო არის, დეიჭირე ის, დეიჭირე ღამურა, ღამე რო დადის, დეიჭირე და მოკალი, ოღონდ ისე, რო სისხლი გამოადინო, ან დანა გაუყარე, დააწვეთე ბამბაზე, ეს ბამბა ნელ-ნელა გაახვიე ქალაჩი და ჩაიდევი ჯიბეში და როცა შეხვდები შენ სანატრელს, ეს წაუსვი სადმე ჩუმთ ტანსაცმელზე ან სადმე...“ (მთქ. ელენა კურტანიძე-მორჩაძე. სოფ. ორბიბი).

თურქული მასალების მიხედვით, ასეთ შემთხვევაში გამოიყენებენ სხვადასხვა სახის ბალახის ნაყენს ან ნახშირს, რომლის სახელწოდებაც მხოლოდ „ბიუჯუმ“ იცის. ზოგჯერ მიმართავენ წყალში გახსნილ სანელებლებსაც. შესაყვარებელ ჯადო-წამლად თურქი ჯადოქრები იყენებენ სახედრის წვრილად დაჭრილ ენასაც. რას გვიამბობს ამის შესახებ თურქეთის ქალაქ იოზგათში მცხოვრები ოქთაი ჩელქი (22 წლის): „ბიჭს არ უნდოდა გოგო და ძალით დაუქორწინებიათ. ქალს ჰყვარებია და არ სურდა მისი დაკარგვა. იგი ჯადოქართან წასულა, რომელმაც სახედრის მოჭრილი ენა გამოატანა და თან დაარიგა წვრილად დაჭერი და აქამო. 50 წელი გავიდა, ერთად ცხოვრობენ და დღეს 4 შვილი ჰყავთ...“

თურქი ჯადოქრების გადმოცემის თანახმად, შენალოცი წამლების გამოყენების დოზა დამოკიდებულია ადამიანთა სიხლოვეზე. თუ შესაყვარებელი ობიექტი შენთან ახლოსაა, ცოტა დოზით უნდა მიიღებინო წამალი, თუ შორსაა, არ გიცნობს, ან სამოგზაუროდ აპირებს წასვლას, დიდი რაოდენობით ხდება წამლის დოზის მიღება. ასეთი რამ ჩვენთან არ დაფიქსირებულა.

II — შესაძლებელი: ცოლ-ქმრის დასაშორებლად მიმართავენ მგლის ქონს, რომელსაც ჩუმად წაუსვამენ ტანსაცმელზე ან სადმე. მართლაც, კადავერინის შემცველი ეს ნივთიერება მოქმედებს ადამიანის ფსიქიკაზე, ერყვეა პიროვნული მე

და ადვილად სამართავი ხდება. ხშირ შემთხვევაში ამგვარი ჯადო-წამლობით ადამიანები ილუპებებიან. ჩვენი ერთ-ერთი მოქმელი გვიამბობს შემდეგსაც: „...დანიშნული ვიყავი, ქორწილამდე საქმროსთან ერთად ქალაქში გავისეირნეთ, შინ რომ დავბრუნდით, იგი გამომემშვიდობა და მამაჩემს უთხრა: ადრე სხვა ქალი გამაცანით, ეს კი ის არ არისო. ამ საოცარმა გაცნობებამ ძალიან ამანერვიულა, ვერაფერს მივხვდი, რაღაც მხოლოდ მაშინ ვიეჭვე, როდესაც სადღეოდოლო კაბაზე რაღაც ლაქები აღმოვაჩინე. დედაჩემმა დასახმარებლად მარჩიელს მიმართა. მან ჩვენი ოჯახი დაათვალიერა, შემდეგ ჩავიდა ეზოში, მოითხოვა ბარი და აღუღებელი წყალი. ერთ ადგილზე ამოიღო მიწა და თან მდულარე წყალი გადაასხა. თავად ეს ქალი ისე იყო დაძაბული, ხელები უკანკალებდა და სახეზე ოფლი ჩამოდიოდა. მან მიწაში ნახა ჩიტის ბუდის მსგავსი რაღაც, რომელიც განსნა და შიგ აღმოჩნდა ორი პატარა სანთლის თოჯინა, რომლებშიც ჯვარედინად, „გამრავლების ნიშნის მაგვარად“, გაყრილი იყო ორ-ორი ნემსი, მასში იყო აგრეთვე ჩემი თმების გარკვეული რაოდენობა, მამაჩემის თმები და ჩემი და მამაჩემის ფრჩხილები. ეს ამბავი რომ ვინმეს მოეყოლა, არ დავიჯერებდი, მაგრამ ჩემი თვალთ ვიხილე. შემდეგ მე და დედამ გავიხსენეთ, მეზობლის პატარა გოგონამ როგორც აკრიბა მამაჩემის მონაჭერი ფრჩხილები და დედაჩემს უთხრა: ნახე, მე ბაბუას ფრჩხილები მაქვსო. მართალია, დედაჩემმა მაშინვე მიუგო, ცეცხლში ჩაყარეო, მაგრამ ეტყობა ბავშვს დავალებული ჰქონდა და შეინახა. როგორც ეს მარჩიელი მეუბნებოდა, ჯადოს გაცემა შეიძლება ძაფზე, კვერცხზე და უბრალო ჯიხვეც კი, რომელსაც მტერი ხელუკლუმა შემოგიგდებს ეზოში, ოჯახში. ჯადოს გასაწე-იტრალეზლად ის გამდინარე წყალს უნდა გაატანო. თავად ეს მარჩიელი ქალი ხულოში დადიოდა ხოჯასთან, როგორც თვით ამბობდა, „გასაპრაველეზლად“ (მთქ. ენია ბაკურაძე. სოფ. ჭყევი).

თურქული მასალების მიხედვით, შესაძლებლად გამოიყენებენ ბოქლომს. მაგ: „ჯადოქარი გამოგატანს კლასიკურ არაბულ ენაზე, რომლის მნიშვნელობა გაუგებარია თვით მისთვისაც, შელოცვილ ღია ბოქლომს, რომელსაც ჩუმად ჩაკეტავენ იმ პიროვნებასთან სიახლოვისას, რომელმაც გინდა შეიძულოს სხვა...“

III — ბედის შესაკრავი:

ბედის შეკვრისათვის მისნები იყენებენ მოსაჯადოებელი ადამიანის სურათს, რომელსაც დებენ ბოქლომში და ჩაკეტავენ შემდეგი სიტყვებით: „როგორც ეს ჩაიკეტა, ისე ჩაიკეტოს ჩვენი მტერის ბედი და იღბალი.“ ასეთივე ქმედება კეთდება ოჯახისათვის სიმდიდრის, ხვავისა და ბარაქის დასაკარგავად. ზოგ შემთხვევაში ამ ჩაკეტილ ბოქლომს გამდინარე წყალში აგდებენ, რითაც მას გახსნის საშუალებას უსპობენ, ზოგ შემთხვევაში კი სადმე ინახავენ, რომლის მოძებნა და გახსნა, როგორც ჩვენი მოქმელები ამბობენ, სხვა მისნის საშუალებითაა შესაძლებელი.

ბედის შესაკრავად ბოქლომი ფიგურირებს თურქულ მასალებშიც. აქ „ბიუჯუ“ კლასიკურ ენაზე წერს შესაკრავი პიროვნების სახელს, გვარსა და მამის სახელს. ფურცელს დაკეცავენ 6 პატარა ზომის სამკუთხედად, ჩადებს ბოქლომში, რომელსაც ღია მდგომარეობაში გადასცემს მისულ პირს. ეს უკანასკნელი ამ საგანს მისცემს ნაცნობს, რომელიც აუცილებლად პარასკევ დღეს წაიღებს სალოცავში და ლოცვის შემდეგ გარეთ გამოსული უცნობ პიროვნებას გადასცემს ჩასაკეტად.

უცნობი ადამიანი აუცილებლად შეგეკითხება: „რისთვის გჭირდება, რას აკეთებო?“ რომელსაც უნდა უბასუხო: „მხოლოდ კეთილი საქმისთვის მინდა...“

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ჯადო-წამლების გაკეთება ქართული მასალების მიხედვით შესაძლებელია ოთხშაბათ და პარასკევ დღეს, ხოლო თურქეთში კი ამისათვის მხოლოდ „პარასკევია“ მიჩნეული.

IV — ადამიანის სულის მოსაშორებლად:

არის შემთხვევა, როდესაც ჯადო კეთდება ადამიანის სასიკვდილოდ ქუთაისში ჩაწერილ მასალებში ვკითხულობთ: 1) „... თუ ოჯახში უჩვეულო ადგილზე ნახავთ ცუდი ფერის კვერცხს, უნდა იცოდეთ, რომ ის ჯადოა და არ გატეხოთ. აუცილებლად გამდინარე წყალში გადააგდეთ, თორემ შეიძლება მის გატეხვას იმ ადამიანის სიკვდილი მოყვეს, ვის სახელზედაც ისაა გაკეთებული...“

2) „...ჩემმა მეზობელმა ქალმა საწოლ ოთახში კვერცხი ნახა დამალული. აიღო და აივნიდან გადააგდო. რამდენიმე დღის შემდეგ მისი ქმარი აივნიდან გადმოვარდა და მოკვდა“.

3) „... ერთმა ბავშვმა მამის ლეიბის ქვეშ ნახა მამის სურათი „ბულაკები“, რომელიც გახსნეს და „ბულაკები“ წყალში გადაყარეს...“

ჩვენი მოქმედები მიუთითებენ, თუ მიხვდები, რომ ეს ჯადოა, მაშინ ის ნახევარ ძალას კარგავს.

ადამიანის მოსაკვდინებლად, თურქული მასალების მიხედვით, გამოიყენებენ სარკეს. ჯადოქრის (ბიჯუჯუს) მიერ შელოცვილ სარკეს მოსაკლავად განწირულს ჩუმად ჩაუდებენ საწოლში, ან დადებენ სახლში, სადაც ცხოვრობს ან სამყოფ ოთახში.

სარკის პარალელურად ზოგჯერ გამოიყენება შელოცვილი ქათმის ბუმბული, კვერცხი, იმ ადამიანის თმა, რომელიც უნდა მოკლან.

V — ა) ჯადოს გამკეთებლებს, რომლებიც მხოლოდ შესაკრავ წამლებს მიმართავდნენ, როგორც ჩვენი მასალებიდან ვპოულობთ, ადრე ტურა-ქალებს იგივე კატებს ეძახდნენ. აი, რას გვიამბობს მოქმელი - მარგალიტა ბაბუხაძე-მორჩაძე: „...ეუსია მორჩაძე იყო ჩვენთან, იმის დედას ეძახოდნენ ტურა-ქალს. სულ აჩხუბებდა თავის რძალს და შვილს. სულ ამოწყვეტა მთელი ოჯახი. ასევე ჩვენც, ოთხი შვილი მყავდა და ოთხივე მისი წამლობით მომიკვდა. ხანდახან ბავშვის შარდს მთხოვდა, წამლისათვის მინდაო, მივცემდი და რამდენიმე დღეში ჯანმრთელი ბოვში მომიკვდებოდა. ადრე კიდე თხა მოვიყვანე, მომიკლა, უშობელი მოვიყვანე, მომიკლა, მერე ბავშვები დამიხოცა. თურმე რაღაც შელოცვილ მოჯადოებულ ნაჭერს მიაკრავდა ხეზე ან ღობეზე, ჩემი ეზოსკენ. ერთხელ გავხსენი და ვნახე, იყო რაღაცის ბანალი გაბურღული და კვერცხი. რამდენჯერმე ვნახე, არ ვიცოდი და დავწვი, რის გამოც ბოვშეები დამეხოცა. ერთხელ ეს მოხუცებულ ქალს ვუთხარი, ილიტა ქვიოდა, იგი ცხონდა და განათდა, მითხრა: არ დაწვა, შვილო, არ დეიღუპო, წყალს გაატანეო. მერე თვითონ, რაღაც გაუგებარი სიტყვებით, მილოცა, ჩემი ეზო-კარიც ასევე ლოცვით შემოიარა და იმის შემდეგ კიდე ოთხი შვილი გავზარდე. ამ მოხუცმა კიდევ ერთი რამე მასწავლა: „ფული შემეიფლე თავზე, დაწვი და დანამწვარი ფერფლი ხელუკუღმა მის ეზოში გადაუყარე და რაც შენ დაგიტრიალა, იგი დოუტრიალდება თვითონ... მაგრამ ეს მე ვერ გავაკეთე...“

ბ) „...სოფელ ძიროვანში, ერთ ოჯახში ყოველ დამე მოდიოდა კატა, ცოლ-ქმრის საწოლ ოთახში შედიოდა და ჩხაოდა. ერთ საღამოს კაცს რალაც უსვრია მისთვის, მეორე დღეს ნახა, რომ დედამისი კოჭლობით დადიოდა, მაგრამ არაფერი უეჭვებია. ერთ საღამოს კატა ისევ მოსულა, კაცი თოფით გამოდევნებია, კატა გაქცეულა, მაგრამ კაცს უსვრია და კატა მოუკლავს, მომაკვდავი კატა თითქოს ადამიანივით წაქცეულა. მივიდა და ნახა, რომ დედამისი მომქეტარა“...

ჩვენ მიერ მოპოვებული თურქული მასალების მიხედვით, იქაც არსებობს მსგავსი არსება, მაგრამ არა როგორც კატა, არამედ წვრილფეხება, ინდაურის ტანის მქონე, რომლის თავი არავის დაუნახავს, რადგან არ აჩვენებს, ღამით დაწოლისას მოდის, ადამიანს დააჯდება, რის გამოც კაცს სული ეკვრის, ეხუთება, სუნთქვა უჭირს... თუ მოხდა და დაიჭირე, თურქეთში ძალზე მდიდარი კაცი გახდება: თუმცა დღემდე ეს არსება კაცთაგან არავის დაუჭერია.

მთქმელთა მიერ მოყოლილი ამბები ზღაპრულ სიუჟეტებს მოგვაგონებენ, მაგრამ თუ ამ ბოლო დროს პრესაში გამოქვეყნებულ თანამედროვე „თეთრი მაგის“ წარმომადგენლებს დავუჯერებთ, ეს არც თუ ისე ზღაპარია. მით უმეტეს, რომ მათ ჯადოქრობის სპეციალური უმაღლესი რანგის სასწავლებელი აქვთ დამთავრებული ქ. მოსკოვში. (იხ. „კვირის პალიტრა“ 2001-2002 წწ.)

როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ხალხში გავრცელებულია რწმენა ამ რიგის წამლობის შესახებ, თუმცა მეორე ნაწილი ამას არ იზიარებს, ან უბრალოდ, უფროთხის მისნებს და ბოლომდე ღვთის იმედად რჩება. აი, რას გვიამბობს ამის შესახებ ჩვენი რესპონდენტი მარგალიტა ბოჭორიშვილი სოფელ ნაბოსლებიდან: „... არაფლამდე არ შამევიტან წამალს ვოჯახში, იმიტო, რო აგერ საშუალებას რო გაგიჩენს, ათ იმდენს გლუზავს კილო... არა, არ მწამს მაგის ისინი მე, აგრე რო აგიშვეფს, ცოტათი საშუალებას მოგცემს, მერე იმისანა საქმეს გაგიკითეფს, რო დანაცვლებას ამბობენ კიდე, ერც რო მოარჩენს, მეორეს იმსხვერპლეფს ოჯახში. ბევრი გაჭირვება გადამიტანია, მარა არასოდეს მკითხავთან არ მივსულვარ და არც წამალი შამომიტანია არაფერი, არასოდეს, საშიშია ძან, მკითხავის წამლები ძან საშიშია. მაგათ არ უნდა ენდოს ადამიანი. ისევ ღმერთი, ღმერთის შეხვეწნით მხოლოთ“...

მიუხედავად იმისა, რომ უფრო გავრცელებულია ჯადო-წამლობა, იშვიათად გვხვდება შელოცვის ფაქტებიც. ხშირად ბოროტი სულის მოსაშორებლად „ნათვალევის“ შელოცვასაც მიმართავენ. აღნიშნული შელოცვის მაგალითებს აქ აღარ განვიხილავთ, რადგან მასზე ფართო მსჯელობა ადრე გვქონდა (იხილეთ „ქართველური მემკვიდრეობა“ ტ. II).

მოვიყვანთ ავი სულების განსადევნელ შელოცვის ნიმუშებს, როგორც გამოქვეყნებული, ასევე ჩვენი ინსტიტუტის მიერ ჩაწერილი მასალებიდან:

I. „სახელითა ხვთისათა, მამისა და ძისათა და სულისა წმინდისათა!

ედენიენთა ღაღე, შამათე, ედენია იავა ეგრამათე,

ეგრესემ იოსი ერივანე და იონა იოსავე (ამ სიტყვების მნიშვნელობა უცნობია)

ამათითა სახელითა შეიკრა პირი დევთა,

ქაჯთა და გველთა და ყოველთა საჩინოთა და უჩინოთა მავნებელთა.

იესო ქრისტე, ძეო და სიტყვაო ღვთისაო ცხოველისაო,

იხსენი ყოველივე ჭირისაგან და ყოვლისა საეშმაკოსაგან

და ყოველისა ცრუსა მავნისა და საცთურისაგან მონა ესე ღვთისა!
(თ. შიომვილი, ქართული ხალხური შელოცვები, გვ. 200).

II. „არკოს, მარკოს, ლოცვამ გარგოს!
იანგრის მთასა, მთასა მივდივარ ლელაძისასა.

კვალს ვეძებ ნაქაჯურებისას!
(თ. შიომვილი, ქართული ხალხური შელოცვები, გვ. 200).

დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ ჩაწერილ ემმაკეულის, რომელიც თავის მხრივ ჰგავს „ნათვალების“ ლოცვას, შელოცვას თან ახლავს სათანადო რიტუალი. მასალა მოგვაწოდა 76 წლის ქალბატონმა — ლილი ბეროძემ, რომელმაც ეს შელოცვა ისწავლა ბებუისაგან — ტასია ჭიჭაბერისძისაგან ორმოცდაათი წლის წინ. მოგვყავს მაგალითი: „... კორო, კორო, კოროსანი მთას მივალ აღისასა, ვერას კვალი ვერა ვნახე, ემმაკისა მეტი. დავსჭერი ფეხი ჭიქისა, დავსჭერი თმა გიშრისა, დავსჭერი ფრჩხილი აღისა. ნუ, შენი ჭირიმე, ნუ დამჭრი ფეხსა ჭიქისას, ნუ დამსჭრი ფრჩხილს აღისას. და მიღღეში არ გავივლი ამის (სახელი, ვისაც ულოცავენ) ტანში. გამოდით, გამეყარეთ. ძვალში იყოთ-რბილში გამოდით, რბილში-იყოთ კანში გამოდით, კანში-იყოთ კარში გამოდით, გამოდით, გამეყარეთ. თეოს (პირობითი სახელია) თავისი ჯანი და ღონე მიეცით. ღმერთო, არგე ლოცვა ჩემი, შეაწიე მაღლი შენი. ამინ!“...

სამჯერ უნდა გაიმეორო ეგი, თან ხელში მარილი უნდა გქონდეს და მოჯადოებულს ხელის გულზე დოუყარე, მერე შენს ხელზე გადმოყარე და უთხარი: „როგორც ეს მარილი გაქრეს, ისე გაქრეს თეოს (პირობითი სახელია) ემმაკეულობა. ამინ! მარილი წყალში უნდა გადაყარო, რო დადნეს... ამას იტყვი და აუცილებლათ მორჩება ემმაკეულობა“...

თუ ჩვენში ჯაღოს მოსახსნელად ზემოთ აღნიშნულ შელოცვებს მიმართავენ ან ეგრეთ წოდებულ მკითხავთან, ესე იგი, მაგებთან მიდიან, თურქეთში ასეთ შემთხვევაში უკვე სხვა ჯადოქართან მიდიან, რომელთანაც ადრე არ ყოფილან და მის მიერ ჩატარებულ რიტუალს „დიდი გამოხსნა“ ეწოდება. ასეთ შემთხვევაში თურქი „ბიუჯუ“ ხშირად იყენებს ქვეწარმავლებსაც, რაც განსხვავებულ ვარიანტს გვაძლევს საქართველოში მოპოვებული მასალებიდან. მაგალითად, თურქეთის ქ. გაზიანთეფში მცხოვრები მუსლუმ არიჯაქი (20 წლის) გვიამბობს: „ჯადოგანაკეთები, მძიმე მღვამარობაში მყოფი მამაკაცი მიიყვანეს ჯადოქართან, რომელმაც ავადმყოფს სხეულზე წაუსვა რაღაც მალამო, პირაღმა დააწვინა და რამდენიმე გველი დაასხა. ქვეწარმავლები საშინლად დასრიალებდნენ მის ტანზე და ათასგვარ ფორმებს იღებდნენ. სამი საათის შემდეგ კაცი წამოდგა და პირლებინება დაიწყო. ბიუჯუმ გააფრთხილა, სამ დღეში სრულიად გამოხვალ მღვამარეობიდანო. მართლაც, მოჯადოებული საბოლოოდ გამოჯანმრთელდა“.

მისნების, ჯადოქარებისა და საერთოდ, როგორც ავი სულების, ასევე მათგან აღძრული სხვადასხვა ვნების წინააღმდეგ ბრძოლის დიდი გამოცდილება აქვს ეკლესიას. თურქეთში, მეჩეთში, მსგავსი რამ მიუღებელია, თუმც არიან ისეთი ხოჯები, რომლებიც ასეთ საქმეებზე მუშაობენ, მაგრამ მეჩეთი არ ებრძვის მსგავს მოვლენებს. ქართული მასალების მიხედვით, თუკი მისნები მიიჩნევენ, რომ ხელეწ-

იფხვით შესავარებელი, შესაძლებელი, ბედის გასახსნელი, მატერიალური მდგომარეობის გასაუმჯობესებელი, თუ სხვა სახის წამლობა, ეკლესია მას თავისი წმინდა ლოცვებით, აიაზმით (წმ. ნაკურთხი წყალი), ევლოგიითა (სეფისკვერი) და სხვა წმინდა ნაწილების გამოყენებით უბირისპირდება. „კურთხევანში“ გვხვდება შემდეგი სახის ლოცვები: ლოცვა ქალიშვილთა გათხოვებისათვის, ბედნიერი ქორწინებისათვის, უშვილობისათვის, ოჯახური სიმშვიდი-სათვის, ცოლ-ქმარს შორის სიყვარულის აღდგენისათვის, მშვიდობიანი მგზავრო-ბისათვის, მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების, ეშმაკთა გასხმისა (განგდება) და ეშმაკეულთა კურნებისათვის და სხვა. თავად ფსალმუნებიც კი, სხვადასხვა სახის წინააღმდეგობების გადასალახვადაა მიჩნეული. მაგალითად: მე-10 ფსალმუნი, 90-ე, 142-ე ეშმაკისაგან თავდასახსნელი; ფსალმუნი 62-ე, 113-ე - ვაჭრობაში წარმატებისათვის; მე-7, 93-ე - მტრების დასამარცხებლად; ფსალმუნი 113-ე - ოჯახის მშვიდობისათვის; 95-ე ოჯახის სიმტკიცისათვის; 71-ეს სიმპათიისა და წყალობის მოსაპოვებლად; 75-ე ცეცხლისა და წყლისაგან გადასარჩენად; 96-ე აღამიანთა შორის მშვიდობის ჩამოსაგდებად; 101-ე - უშვილო ქალებისათვის; 136-ე ცოლ-ქმარს შორის მშვიდობის ჩამოსაგდებად; მე-8—თვალის ტკივილისათვის; 140-ე გულის ტკივილისათვის; 146-ე ნაკბენის განსაკურნებლად; 116-ე—ცილისწამების საწინააღმდეგოდ და ა.შ.

ეშმაკეულთა განსაკურნებლად და ჯადოს მოსახსნელად ეკლესიაში გამორჩეული (ესე იგი, სპეციალურად გამოარჩევენ მღვდლებს, ყველას ამის წაკითხვის უფლება არა აქვს) მღვდლების მიერ იკითხება „კვეთებულის“ ლოცვები, რომლის დროსაც მრავალი სასწაული აღესრულება. მსგავსი ავადმყოფებისათვის (რომლებიც დაავადდნენ ჯადოთი) მეტად კარგია შვიდჯერ ზეთისცხებაც. საერთოდ, მორწმუნე საზოგადოება ბოროტისაგან თავდასახსნელად და თავდაცვისათვის ხშირად წირვაზე აგზავნის სამშვიდობო-საჯანმრთელო მოსახსნებელს, რომელზედაც ახლობლების სახელებია ჩამოწერილი და სეფისკვერს, წირვის შემდეგ ამოკვეთილი სეფისკვერი მოაქვს სახლში და დილით, ლოცვის შემდეგ, უზმოდ მიიღებს ან მიაღებინებს ავადმყოფს წმინდა წყალთან ერთად. ამით ხდება, როგორც დაცვა ბოროტებისაგან, ასევე, მოჯადოებულთა განკურნებაც. ასეთ დროს მოძღვრის კურთხევით იკითხება ჯადოს საწინააღმდეგო დაუჯდომელი ლოცვა კვიპრიანე კართაგენელისა. გარდა ამისა, წმინდა მამათა მიერ შექმნილია სპეციალური ლოცვები ბოროტი სულისა და მათი საქმიანობისაგან თავდასახსნელი. მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს: 1) ლოცვა ბოროტთა გულის-სიტყვათათვის, ბარასკეის დილით: „წარვედ ჩემგან მართლუკუნ სატანა, უფალსა ღმერთსა ჩემსა თაყვანისუფსსცე და მას მხოლოსა ვმსახურო. ხოლო შენი საღმობა და რისხვა მიიქეცინ თავსავე შენსა და თხემსა შენსა ზედა გმობა შენი დაჰხედინ აწინდელსა ჟამსა შინა და ყოფადსა საუკუნისა. უფსკრულსა შინა. რაი არს შენი და ჩვენი უცხოო ღვთისაგან, ლტოლვილო ცათაგან და მონაო ბოროტო და განდგომილო! არა გვაქს შენ ფლობაი ჩვენი, ქრისტესა ძესა ღვთისასა აქვს ფლობაი ჩვენი, ყოველი მასა ვმსცოდეთ და მასვე სიტყვა უგოთცა. ხოლო შენ ივლტოდე ჩემგან მომსრველოდა წინააღმდეგომო მტერო ყოვლისა ჭეშმარიტებისა და სამართლიანისაო, და გვენისა და ყოვლისა სატანჯველისა დამმკვიდრებულო! ჩვენ სიმტკიცედ გვაქვს ჯვარი პატიოსანი და მით დავჰსთრგუნავთ შენ გველისა თავსა სახელითა ერთარსისა წმიდისა სამე-

ბისათა და მეოხებითა ყოვლადწმიდისა ღვთისმშობელისათა მიქაელისათა, რამეთუ მასსა ჰწვევის ყოველი დიდება, პატივი და თაყვანისცემა მამისა, და ძისა, და წმიდისა სულისა, აწ და მარადის, და უკუნითი უკუნისამდე, ამინ!”

(ლოცვანი, აღსარება, გვ. 150)

2) ლოცვა ბოროტ ძალთაგან განსარინებელი

„... უფალო იესო ქრისტე ძეო ღვთისაო, გარემემზღუდე მე წმიდათა შენთა ანგელოსთა მიერ, და ლოცვითა ყოვლად წმიდისა დედუფლისა ჩვენისა ღვთისმშობელისა და მარადის ქალწულისა მარიამისათა, ძალითა პატიოსნისა და ცხოველმყოფელისა ჯვარისადათა (წმიდისა მთავარანგელოსისა მიქაელისა და სხვა ზეციურთა უნორცოთა ძალთათა, და ყოველთა წმიდათა შენთათა, შემეწიე მე უღირსსა და უნმარსა მონასა შენსა (სახელი), მიხსენ მე ბოროტის ყოველგვარი შემასმენლობათაგან, ყოველთა მისნობათა, ჯადოქრობათა, მჩხიბაობათაგან და აგრეთვე მზაკვარ კაცთაგან, რადთა ვერ უძღონ მათ ენებად ჩემდა რომლისამე ბოროტებითა. უფალო, შენისა ღვთივბრწყინვალითა ნათლითა მფარვიდე მე ყოველსა ჟამსა ცისკარსა, დღესა, მწუხრსა თუ ძილად მისლვასა ზედა და ძალითა მადლისა შენისადათა მრიდე და განმამორე ჩემგან ყოველი ბოროტი უკეთურებანი ეშმაკის შემასმენლობით მოქმედებულნი. ვინაჲცა ზრახვიდა და იქმოდა? უკუნაქციე მათი ბოროტება უფსკრულსა შინა, რამეთუ შენი არს მეუფება, ძალი და დიდება მამისა და ძისა და წმიდისა სულისა, ამინ! (90, ფსალმუნი).

(სხვადასხვა ლოცვანი ერისკაცთაგან საკითხავი (წიგნიდან „ლოცვანი, საღვთო წირვა“. ჭყონდიდის ეპარქია) 2001 წ. ჭყონდიდელი მიტროპოლიტის გიორგი შალამბერიძის ლოცვა-კურთხევით)

ეშმაკისაგან თავდასაცავად იკითხება წმიდა მიქაელ მთავარანგელოზის ლოცვაც, რადგან მისი ძალით დამნობილი იქნა გაამბარტანებული ანგელოზი (სატანაელი), რომელიც ციდან გადმოაგდეს. ამიტომ მორწმუნენი სასოებით მიმართავენ მთავარანგელოზთა მთავარ მიქაელს:

„...ჰოი, წმიდაო მთავარანგელოზო მიქაელ, დაგვიცვე ჩვენ ყოვლისაგან კვეთებისა დაურღვევლად, ძვრისა, რღვნისა, ცეცხლისა, მახვილისა, ქარისაგან მომსვრელისა, ყოვლისაგან ბოროტისა და სიკვდილშემოსილისა წყლულებისა ზედამოსვლისა სულთა უკეთურთაჲსა და მათგან აღძრულთა ბარბაროსთისა. დაგვიცვე და დაგვიფარე, ძალო ღვთისაო მიქაელ მთავარანგელოზო, ყოვლადვე აწ და მარადის და უკუნითით უკუნისამდე, ამინ!“

როგორც ზემოთ განხილული მაგალითებიდან ჩანს, მისნობა-ჯადოქრობა და მის წინააღმდეგ ბრძოლის ხერხები, ოდითგანვე ცნობილი იყო, როგორც ეკლესიის, ასევე ხალხისათვის. ამიტომ იგი წარმოადგენს ერთ მთლიან სისტემას, ხოლო სხვადასხვა ადგილებში ჩაწერილი მასალები, რომლებიც ამჟღავნებს მათთან როგორც მსგავსებას, ასევე მეტნაკლებ განსხვავებას, ამ მთლიანი სისტემის სხვადასხვა ვარიანტად შეგვიძლია მივიჩნიოთ.

შემოკლებათა განმარტებანი

1. დსკი - დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი

2. მთქ. - მთქმელი
3. სოფ. - სოფელი

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დ. ბაგრატიონი, 1992 — დ. ბაგრატიონი, იადიგარ დაუდი; თბ., 1992 წ.
2. ი. ბატონიშვილი, 1936 — ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, I; თბ., 1936 წ.
3. თ. ბეგიაშვილი, 1941 — თ. ბეგიაშვილი, ქართული ფოლკლორი; თბ., 1941 წ.
4. ი. გაგულაშვილი, 1986 — ი. გაგულაშვილი, ქართული მაგიური პოეზია; თბ., 1986 წ.
5. ლოცვანი, აღსარება; ქუთაისი, 2000 წ.
6. ლოცვანი, საღვთო წირვა, ჭყონდიდელის ეპარქია; 2001 წ. (სხვადასხვა ლოცვანი ერისკაცთაგან საკითხავი; ჭყონდიდელი მიტროპოლიტის გიორგი შალამბერიძის ლოცვა-კურთხევით).
7. პ. უმიკაშვილი, 1964 — პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, IV; თბ., 1964 წ.
8. ქართული ზეპირსიტყვიერება შეკრებილი კახეთში ამბერკი გაჩეჩილაძის მიერ; თბ., 1976 წ.
9. თ. ქურდოვანიძე, 2001 — თ. ქურდოვანიძე, ქართული ფოლკლორი, თბ., 2001 წ.
10. თ. შიოშვილი, 1994 — თ. შიოშვილი, ქართული ხალხური შელოცვები, ბათ., 1994 წ.
11. მ. ჩიქოვანი, 1952 — მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1952 წ.
12. რ. ჩხეიძე, 1995 — რ. ჩხეიძე, მურმანის ტრაგედია; თბ., 1995 წ.

RAMAZ KHACHAPURIDZE

BINDING "SPELLS" AND THE FOLK TRADITION OF THEIR
UNBINDING IN GEORGIA AND TURKEY

In the specialist literature, as well as in the materials recorded by the KSU Dialectology Institute, we find descriptions of examples of witchcraft (binding-releasing of spells, inducing love-hate etc.). The majority of charmers for witchcraft use almost same objects, as: hair, finger-nails, egg, lock, needle, crow's, feet, frog, cat's fur etc.).

It should be mentioned here that in these source-materials we cannot find enchantments that should have accompanied with the action of binding spells. According to the Turkish materials they also used reptiles in witchery. The very act of binding the spell is accompanied with chant that is uttered in classical Arabic language. According to the Georgian examples magician treatment is also done by fortune-tellers (sorcerers), while in Turkey there are special magicians for this activity whose name is "Biuju" in Turkish.

ქართველური დიალექტური ტექსტები

ტექსტები ჩაწერილია და გამოსაქვეყნებლად მომზადებულია ქსუ დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მომხმარებელთა ჯგუფების მიერ 1993-97 წლებში პროფ. ტ. ფუტკარაძის ხელმძღვანელობით.

დიალექტოლოგიური (ეთნოლოგიური, ფოლკლორული) მასალის ჩაწერისა და სამწიგნობრო ენის მიხედვით „პუკარედული“ ვარიანტების მომზადების პრინციპები შემუშავებულია ქსუ დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში.

KARTVELIAN DIALECTAL TEXTS

The groups of researchers of the Dialectology Institute under supervision of Prof. Tariel Putkaradze, have processed, linguistic, ethnographic and folkloric materials for publication, recorded by them during the years of 1993-1997, and made the variants of the word for word rendering of the texts into the literary language. The specialists have been guided by the principles worked out at the Dialectology Research Institute of the Kutaisi Akaki Tsereteli State University.

ბალსემოური დიალექტი

ლათალური მითქველება

უფლიმ

უფლიში გუეშენ ამჟი მდგომარეობა ლ'ა. ლატლიისგა ლი ალი პირტელ. ლატლიისგა ჯ ემხუ მარა ჟრმთხუ გეზალ, ჰყინტ გეზალ ქერ ახთათუნ, მორწმუნე მარა, უფალ ხალატ ეჯი მარა, ქახთათუნ ეჩქალ ეზარდ ხაბჟა ეჯი მარა. აღმარ ქაღჩინენს. აღმარ თითჟ' ესგურდან. კინკლაობა ხეფს' ალის მიჩამუ დემ ირო, აშხუდ მამ ხაყახ აღმარს. ათხე მე... მამ ანსჟ' ალი მარემ ერე აღმარ ჯ, მურგუალდ ლგთ ნუმა ლესეხ, ლგთ. მთლიანდ ე ლი... ლინთლ ნომ' ათჟახენენ. აღმარ ჩ'ადჟულტრის მინე გემარ. ეშხუს მამ ხახტინდა მერტე ეჩ'სი ხახტინდა-მ მესმა-მ მეშხთა-მ მეხტუნდასნ ხომ? ათხ'ანჯად აღმარე მუ ი ალი მუდ რაქტ' ერე ალო ამჟინ ნამ ლიმხუბ ქაგუეჟგი ი ალსყად ეჯკალი გუემ. ერე ლიმხუბ მუდმიტდ გუერი. ეშხუ თეჟ ლარდედ აშხუდ მამ. ეშხუ თეჟისგამ აშხუდ ნარდ ე ეჯი ეშდეშხუ თეჟს ქ'ოგუანდეს, ერე ლგთ ნომა გუეჟხინდეს. ლაღჯგონდ ესედეგ უფალს, ერე ლო გუშგუემამ ეგ ამე ყაე ლიფშირი ჟახაჟი, ხოჩამ ლირდემი ჟახაჟინ მამ გუემდედი, ლამსოშ ლაღჯგონდ დანიშნულ ლადან, უფლი ლადან. ესედეგ უფალის დდე-თანაფ მამუ ხაშხა? ესედეგ ქართილდ? ჯ აღდგომამ მერტა მიშლადალ. აღდგომა ქაჯენდი ეჩი მერტა მიშლადალ უცადინთ, ჩინდა ეჩქა ლ'ეჯი. ათხ' ალ' იმინემ, მამ ჩემინ ალი მარემ. ელადალ მამ ხუღტუნდა, ხაბნა, 'შგან მამ ხაყა. დორი ლგზამ რერელ-ა, სემი-ა, ჟოხტიშდ რერელ-ა ვან რერელ, ალი ქანჯიდ ძღუენთ ი ხოშამ ლერმათ, უფალს ალი ჰარაჟ. სეფსკუერ-ლეშორ იყ ალი ვან ლახძღუენე უფალს, ერე ალო აღმარ გარ დემ ხტიშდ ი ჩ'ათფიშრენედ იყ მალტარდ ხტარდდედ იყ უშხტარ მეწენალ ხუესედ ი მამხუმ დ'ათფიშრიდ, ალი იჟალადალ ნემთქტი, ალი ლიმზერ. იმჟი დრეჟ ლას ეჩი მიხედუით.

ხადურ ხოლამ დრეტულჟინ ჩუიტინხოლდა, მარე ჩ'ემი დემლადეგ რედუენდა. დორ ლგზამთეჟუ ჩანდგარდა. შედეგა ლგზამთეჟუ ჩამტეხელეს. ამხანჟინ დეკონომიურათ იმჟინ დრეჟ ხუღტუნდა ხალხს ეჩი მიხედუით ჟიე იცხამდა იყ იშგუიდ ი არამ ლგზამ ვანთეჟ' ესდგარდა, ვანგეჟი მამა. ალი ვან ხეკუესერე უჩერეთ აშხუ მეზგათე ლი. ეჯი, ეჯი მეზგა ხოწიჟ ალი ვან მიჩა საკუთარ. ამცახან იმჟი დრეტორ' ეჩი მიხედუით დაახლოებით ჯ, ორმოცდაათი ლიტრა ალი გამობრუნებულ, გ, ჰარაჟ. ჰემინიშ. ეჩქა ლითრე მოდაისგა მამ არდა. ლითრე ლას ეჩქას ამჟინ, ერე ხოშა ლერბეთ, ეშხუ ჰიქ, ფუსდი მგქემ თარინძელ ალი მერმე.

ბალსჯემოური დიალექტი

ლატალური მეთხველება

უფლის დღესასწაული

უფლის დღესასწაულის შესახებ /საქმეზე/ ასეთი მდგომარეობა არის. ლატალში არის ეს პირველად [შემოღებული]. ლატალში ერთ კაცს ოთხი შვილი, ვაჟიშვილი რომ გაუჩნდა, მორწმუნე კაცს, უფალი [რომ] უყვარს, იმ კაცს [რომ] შეეძინა, მაშინ ამით მადლობელია ის კაცი. ესენი დაოჯახდნენ. ესენი თავთავისთვის არიან /დასხდნენ/. კინკლაობა [რომ] მოჰყვება, ამას მათი მამა არ შვრება, ერთად [მცხოვრებად] არ ვარგიან ესენი. ახლა რა გააკეთა ამ კაცმა, რომ ესენი მთლიანად გაყოფილი არ იყონ, გაყრილნი. მთლიანად გაყოფილი რომ არ დარქმეოდათ. ესენი გაიყოფა, მათი მიწები. ერთს რაც შეხვდა, მეორესაც [ის] შეხვდა (და), მესამესაც და მეოთხესაც, მეხუთესაც, ხომ? ახლა ადგა /მოვიდა/ ამათი მამა და ამ მამამ თქვა, რომ: აბა ასე ჩვენ ძმობა დაგვეკარგება და გავაკეთოთ ისეთი საქმე, რომ სამუდამოდ გვექნას ძმობა. ერთი თვე ერთად ვიყოთ ყველა. ერთი თვის ერთად ყოფნა, ის თერთმეტ თვეს [უნდა] გვეყოს, რომ გაყოფილი არ გვერქვას. შევევედროთ, ესე იგი უფალს, რომ მერე აქ გამრავლების სახელზე, კარგად ყოფნის სახელზე, რაც შეგვეძლება, საკლავით შევევედრებით დანიშნულ დღეს, უფლის დღეს. ესე იგი, უფლის დღე. აღდგომას რა ჰქვია? ესე იგი, ქართულად? აღდგომის მეორე კვირადღეს. აღდგომა [რომ] მოვა, იმის მეორე კვირადღეს ყოველთვის უცვლელად მაშინ არის ის. ახლა ეს რა გააკეთა ამ კაცმა. იმ დღეს რაც ჰქონდა, მოზვერი, სხვა არ შეიძლება. ორი წლის იქნებოდა თუ, სამი[ს] თუ, ხუთი[ს] იქნებოდა, თუ ხარი იქნებოდა, ეს გამოიყვანა ძღვნად და დიდ ღმერთს, უფალს ეს არაყი, სეფისკვერ-შესალოცი და ეს ხარი მიუძღვნა (უფალს). რომ: აბა, მხოლოდ ესენი ვერა ვართ საკმარისი და გავმრავლდეთ (და), სიყვარულით ვიყოთ (და), ერთმანეთის ქიმაგი ვიქნათ და რამდენადაც არ უნდა გავმრავლდეთ, ეს სამუდამოდ გვექნება, ეს ლოცვა.

როგორი დროც იქნება, იმის მიხედვით [აკეთებდნენ]. ძალიან ცუდი დროებისას [საკლავის ასაკი] ჩამოიწეოდა, მაგრამ არაფრით არ ჩაიშლებოდა მაინც. ორ წლამდე ჩამოდიოდა. შესაძლოა, წლამდეც ჩამოსულიყო. ამის ზევით, ეკონომიკურად როგორი დროც ჰქონდა ხალხს, იმის მიხედვით კიდევ იმატებდა და შვიდ და რვა წლის ხარამდე აღიოდა, [ერთ] ხარზე ზევით არა. ეს ხარი უნდა... ერთი ოჯახის ჯერი არის. იმ, იმ ოჯახს მართებს ეს ხარი, თავისი, საკუთარი. ამასთანავე, როგორი დროც იქნება, იმის მიხედვით, დაახლოებით, ორმოცდაათი ლიტრა ეს, გადაბრუნებული არაყი, ქერის. მაშინ სმა მოდაში არ იყო. სმა მაშინ ასე იყო, რომ: დიდი ღმერთი — ერთი ჭიქა; უფალი მიქაელ მთავარანგელოზი — ეს მეორე; წმინდა გიორგი, წმინდა გიორგი — ეს მესამე და მეოთხედ — გათხოვილი ასულ-ბაღიში და

ჯგერაჲ წმინდა გიჲორგი ალი მესმე-მ მუშთხუამდ ჰასიშ-ნიბაშინ ი მეხუშდაჲი ლამარია, ბოლო ჭიქა. მარ' ეჯდართე კოტროლს გარ იგუშან იყ ლიდრალს ხოშილს ხავედუნაშნახ ლიმზერს ი ლითრეს ხოხტრამ. ეჩქას მოდაისგა ლითრე ხოხტრა ლას.

ათხ' ამესგ' ალ'ე, ამის ვან ხოწიჲ, კუეცენ მაზუმ, მაზუ ხანს ლ'ალი. ლას ეჯკალიბ, ერე ეშხუ თეჲი ლი მესკბე. ვანცახან თეჲს ხეკუესერე ლემარდღეს აშხუდ მაგ. ალ'ა, სამხუბ-ა, ვანცახან. ვანდ ხოხტრა ორელ, ეჩქა მაზუმ ხოხტრა ორელ ე, ეჩჲინ ღერუემდ ლადალთეჲუ ტეხენდა. ეშდარამთეჲუნ ჩ'ანტახ ი ეშდარამენჩუნ, მაგალთად, ნამ პარტმას მამ გუიხნა ჩ'ალი ი ამუნჲუ ამუნჲუ მამ მეტხელი. ჟ'ესხრი სერ ეშდარამხანჲი ღერუემდ, ღერუემდიეშდთეჲინ ი ამესგა ტრიალოფს ალი. მერტა ზატუ მერტა ხოწიჲ, ალი, ვან, მარე ვანი ნანჲყუნ ეჯის მამ ხულტა, მცირემიწოტუნ ლიშდ ამეჩუნ იყ ამესგა მეზგე, ტომუშდდ მეზგე ორი, ეჩი მიხედუით თითღორი, თით სემი ცენტნერ გა... გამზადებულ თითას ხომარჯდახ ალმარ ქახაჲედდახ ამის. ისგუათე ლი უჩერეთ ი აყ, ეჯი დადგენილი, დაგენილ, მი მაზუმტუშდს ჯრთე, მერტუე ეშქუს ჯრთე-მ მესმეი. ეჯი ფერხულისგა ჩხარა მეზგე ორია ტომუშდდო ორი ის გამარტლებული გ, ორნახეტარი, ანდა სამი ცენტნერი ალი, ალის, ალის ქახაჲედდახ. ეჯის კუეტროლ ქემაგარ ხეკუშდ ედო ქახანდ'ეჯი ვანს < ახველებს > ნანჲყუნ იყ ღორიღერუემდიე ყგ ეემდ ლიტრა ლეთრეს მამ ახკუედენ, საკუთარ ალი უჯდებოდა. ათხე წეტრალს მამ ხოწუნდახ? შაბათ სალამოს, მეტა ლადლ ყგ ვან იასენი, უფლი ლადლ ლი ი მანკუტ ლენტ, შაბათს ეშხუ მეზგე ლმასას ვიდე. ეჩჲუ ქამამ ქ'ოგუტერი ჩი ეჩჲუ ლმასას იყ ეჩი ლეთრა ვიდ' ეჯი. ეჩჲი თაშს ვიდე-მ ეჯკალიბ ნაყუნს, ხოჩამ ჩიმფორმას ი დანარჩენ კუეცენ ალი მანკუ ჟილგნზორე ლი. მარემ ქუნჲი მაზუ მას ხარ ლენდე, ეჯი ჩი ჩუხოხ' ეჯის აშხუდ ქ'აზგრეს ალმარ ი ყგ ხოშა მარალ ეჯმარ ი სგაჯიდეს ი მოტფალიში ყგ, მეზგალთესგა ალი ფექს, მანდე-მ ლეგტუპ ლახ ჯელტუშან' ეჩ'ს ი აშხუ კიბდენთესგა სგადნესიხ ალი ფექს ჩი.

— მაზუმ ლ'ალა?

— მაზუმ ლი ი კარტა ლი ხოშა, ესეგვი, უსგუა კილომან ყგ, კარტას ეჯის, ეჯის ტომთხ კარტა ალმარემდ-ა, ხოშამ ლერთალემდ, ეჯმარე ნამჲურთენიჲქ. ხოშა ლერბეთ, ფუსდ მექემ თარინჲელ ი ჯგერაჲ ი ლამარია. ალი ტომთხ კარტა ფიშირ ხორელ-ა გ მერხალდ ხორელ, ჩი ლენდე ხანდა-მ ეჩგეჩა წეტრი შელდჲინ ეჯ კარტ'ე. ალ'ს ქახეფსროლდა ქამარად. ალის ქახეფსროლდა ქამარად ი ეჩ'უ ყგ, მეზგა მოტფალიშ ქამჩუნ ერტუშ, არა მეზგე ლახ ორიხგ მოტფალიშ ქამჩუნ, თით ლენტს იჩო მჲქ. თით ლენტ ი და ალი გ დაგეგმილ ლადლარ. მაგალთად, ალი გ პარასკეტს მამ ხაყ' ალის იყ ჯემაშ, ხუთშაფათ

მეხუთეზე — წმინდა მარიამი, ბოლო ჭიქა. მაგრამ მათში ცოტასღა ისხამდნენ და სიმღერაში უფრო გაჰყავდათ დღეობა /ლოცვა/ და სმაში ნაკლებად. მაშინ მოღაში სმა ნაკლებად იყო.

ახლა ამაში, ამას ხარი მართებს, ეს რამდენ, რამდენ ხანს იკმარებს /არის/. იყო ისე(თი)ც, რომ ერთ თვეზე იყო დადგენილი. ხარის [დაკვლის შემთხვევაში] ერთი თვე უნდა ყოფილიყო ერთად ყველა, ეს აი, საძმო, ხარის [დაკვლისას]. ხარზე ნაკლები [თუ] იქნებოდა, მაშინ რამდენადაც ნაკლები იქნებოდა, ისე, ოც დღემდე დაიწვედა. თვრამეტამდე ჩამოიწია და თვრამეტს ქვევით, მაგალითად, ჩვენ (პარტიას) არ ჩამოგვიშვია ეს და ამის ქვევით არ ჩამოწეულა. ადის შემდეგ თვრამეტიდან ოც-ოცდაათამდე და ამის [ფარგლებში] ტრიალებს ეს. მეორე წელს მეორეს ევალება, ეს, ხარი, მაგრამ ხარის გასასუქებელი [საკვები] მას არ გააჩნია, მცირემიწიანი ვართ აქ და ამის გამო /ამაში/ ოჯახი, რამდენი ოჯახიც იქნება, იმის მიხედვით თითო ორი, თითო სამი ცენტნერი გამზადებული თივით ეხმარებოდნენ ესენი, აძლევდნენ ამას. შენი რიგია და აი, ის დადგენილი, დადგენილია, მე რამდენსაც გიწილადებ, მეორეც იმდენს გიწილადებს და მესამეც. იმ ფერხულში ცხრა ოჯახი იქნებოდა თუ რამდენიც არ უნდა ყოფილიყო, ის გამრავლებული ორნახევარ ანდა სამ ცენტნერ[ზე], ეს, ამას, ამას აძლევდნენ. იმას მხოლოდ ცოტა დამატება უნდოდა, თორემ ჰყოფნიდა ის ხარს გასასუქებლად და ორმოცდაათ ლიტრა სასმელს რაც დასჭირდებოდა, საკუთრივ ეს უჭდებოდა. ახლა წევრებს რა ევალებოდათ? შაბათ საღამოს, მეორე დღეს ხარი იკვლება, უფლის დღე არის და პირველ საღამოს, შაბათს, ერთ ოჯახს საკლავი მოჰყავს. რაც ყველას გვეყოფა იქ, იმხელა საკლავი და იმდენი / იმისი/ სასმელი მოაქვს იმას. ასევე მოიტანს ყველს და ისეთ შეჭამანდს, (კარგ) ნაირფეროვანს და დანარჩენი, ხორბალი, ეს წინასწარ შეგროვებული არის. კაცის სულზე ვის რამდენი აქვს მოსატანი, ის ყველამ იცის, ამას ერთად მოილევენ ესენი (და), უფროსი კაცები, ისინი და მიიტანენ (და) უფლის დღესასწაულის ჩამტარებლის ოჯახში ამ ფქვილს, ანდა თუკი დასაფქვავე გექნება, იმას და ერთ კილობანში დებენ ამ ფქვილს მთლიანად /ყველას/.

— რამხელა არის ეს?

— რამხელა არის და ჩანახი არის დიდი, ესე იგი, ექვს კილოგრამიან ჩანახს (იმას), იმას, ოთხ ჩანახს ამათთვის აი, დიდი ღვთაებებისთვის / ღმერთებისთვის/ [ვაგროვებთ] მათ შესალოცებლად: დიდი ღმერთი, უფალი მიქაელ მთავარანგელოზი (და), წმინდა გიორგი და წმინდა მარიამი. ეს ოთხი ჩანახი, ბევრი იქნებოდით თუ ცოტა იქნებოდით [ოჯახში], ყველას მოსატანი ჰქონდა და გარდა ამისა, წევრის რაოდენობაზე თითო ის ჩანახი. ეს საკმარისი გამოდიოდა. ეს საკმარისი გამოდიოდა და ოჯახი... უფლის დღესასწაულის ჩამტარებელი ოჯახის გარდა (ვინც), რვა ოჯახი თუკი იქნება უფლის დღესასწაულის ჩამტარებლის გარდა, თითო ღამეს სუფრას ივალებს /აკეთებს/ ყველა. თითო ღამე და ეს დაგეგმილი დღეები[ა]. მაგალითად, ეს, პარასკევს არ შეიძლება ეს და „ჯგმეშ“, ხუთშაბათი ხომ არის?

— ოთხშაბათი.

მად ლია?

— ოთხშაბათ.

— ოთხშაბათსი მამა მგდე. დანარჩენ ლადღარ ჩნ ჩუხაყა. ხაყა. ეჯი ლადღარჟინ ეშხუ ლეთ უჩერეთს, მანდე უშხუნარ შეთანხმებოშ ალო ბანინ ლეთ მი მიწუთუნეს. ათხე ეჩქანდუშ ლეთ ეჯი ეჯ მერტუა ლეთ დარ მგდე, ეჯი ქა ლ'ეჩინ ნამსად ი მესმა ლეთ მერტე ანსყენე. ლტ'ამყინ, ეჩყინ თით-თითჟინ. ამეჩუნ ხუღტუნდ' ამკალი მგდ' ერე მაშენე ერტუდ ნრელ თამად' ეჯი ლას. იმეი ხოცხ' ერჟი ლადეშეს. ხოშა მარემი ნჭქუ. ალი ხოშემი ნატახუ ლ სტუმარ შომანდ აჯვედენ, ეჩქა მაშენამ ერტუდ ითრუნელ, ეჩის ესგუთირნახ თამადად. აღმარისგა იმზგროლდა ხოშა ღერმეთ ი მგქემ თარინხელ, ალი თარინხელ ესედეგი ლატუშამ ლი ეკლესიას ხაშხ' ალი. ჯგვრანგ აღდე ლატუშამ ლი ი წმინდა გითორგი მგდე ლამარინლ ი აყ, ამჟი მგდე ლი. აღმარისგა, აღ ლატუმარისგა აღმარ იმზგროლდახ ი აღმარ ქამჩუნ ჰასიშ-ნიბანშინ იმზგროლდა. ბოლო ხანარისგა მანდ' ერქა თამადა ნათუნუნქა მაშდმარ ერჩუ ხალხ მამ' არდა < ახველებს > მამ შეიძლებოლდ'ეჯი. მხოლოთ ხგორ' ერქა სატალდებულო ჭიქარ ანდგრდა. ხოშამ ღერთემი ჭიქ ქალეთრე ჯადდა, ჯგვრანგი ჭიქ ქალეთრე ჯადდა, აღმარ.

ეჩქანდო ჭჭინლარ. ჭჭინლარ იმლა ლი? ალი ლატლის გარ ლ'ალღ ჭჭინლარა-ე ამხანქა ლახდო სერ მერტე ლახე დე დარ ტიხა მარე მე მგონდ' ალი ქალგტინი დემთე ლი. ჭჭინლარ რამ შექნა? გუელმაშან ლემარდლი ლახტს, გუელმაშან. ხედტუდ ერე ამხტ მხარეხან ტროშხტ ამირ მეზგემი ი ყგ, ქულუმგენე. იტნის ი იტლის ი აგუსტო ალი ამინ საძოთარ ადგილ. სემი ლახტ ლიხ ი მანქ ჩნ კუეტროლ გარ ხოზიხ უშხუნართე. ალი სემი ლახტუ შუკტარ იყლურალხ, ამჩუ ხარ ალის ბუნაქ, ალი გველმაშანს. ალი ეჩეჩუ მუაჟე ლიცი აღმანალი ი ეჯის მერეს გორ' ეჯე. გუელმაშან-ე ი ალი გუელმაშან ამხტ ქულუნგენა ჰამს ლგმეხე ი მერტუა ნანბოხს. ქაუგნად ქულუნგენა მამ ხეყადდა-ე ულდინად ი ამყინდუე ჩუღემგუაშ ცირ' ეჯი ი იძულებულ გახდა გ, ლატლ'ერე მანდ ჩემნეხ, ქუინლარა სე იშგანგ დემეგ ხუღტუნხ ქულუნგენოშ. ანვანდ აღმარ, რამოდენიმე მარე-ე ქათგანხ გ ი ჩუბეშანთე. ლელტხან რანონს ლტ'ეჩქანდო ცაგერთე იყ ცაგერ ყგ, ამხტ ადგილს ეშხუ გმირ მარ' ანთხეხ აღმართ, გმირ მარ'ერე ქროხუმბატუხ ამკალი-ამკალი მდგომარეობა ლი, ამინ ლიდგარ'ან ხანდედა ხტიჯდედ ამზუს ი ამზუს. იმ რანქუინდ' ერჩინ მგვდე. ეჩეჩუნ გაჩნდა მარე. კანხან ხაყხა ამის. გაჩდ'ალი მარე-ე ალი მარე გ ცვემან, მშუილდისარ ამნოტუშ ალი ყგ ცხემანდ ხოზ'ამის ი ბერჯან ცხუიარ ხუღტა ი

— ოთხშაბათსაც არ ისა. დანარჩენი დღეები ყველა შეიძლება, იმ დღეებში თითო ღამეს მორიგეობით [ატარებენ] ანდა ერთმანეთის შეთანხმებით: აბა, ამალამდელი ღამე მე მევალეობდეს! ახლა შემდგომ საღამოს იმ, იმ მეორე ღაწმუ არავინ ისა [იკისრებს], ის საკმარისია, მისგან გადარჩენილი [ხორაგი] და მესამე რვწმუ მეორე ივალებს. მერე ასე, ასე სათითაოდ.

აქ ჰქონდა ასეთი ისა, [წესი], რომ ყველაზე უფროსი ვინც იქნებოდა, თამადა ის იყო. [ვისაც] როგორც ურჩევნია, ისე დალიოს. ეს უფროსის დადგენილი არის, სტუმარი როდესაც მოგივიდოდა, მაშინ ყველაზე მეტს ვინც სვამდა, იმას დასვამდნენ თამადად. (მათში) იდღეგრძელებოდა დიდი ღმერთი და მიქაელ მთავარანგელოზი; ეს მთავარანგელოზი, ესე იგი, სალოცავი არის, ეკლესიას ჰქვია ეს. წმინდა გიორგი, ესეც სალოცავი არის და წმინდა გიორგის ისა [სახელობისა]. წმინდა მარიამი და აი, ასეთი ის არის. მათში, ამ სალოცავებში < უნდოდა ეთქვა — სადღეგრძელოებში > ესენი იდღეგრძელებოდა და მათ გარდა გათხოვილი ასულ-ბადიში იდღეგრძელებოდა სუფრის დასრულებისკენ. არადა მაშინ გარდა თამადის მიერ შესმული [სასმისებისა], [ზედმეტად] მთვრალი ხალხი იქ არ იყო, არ შეიძლებოდა ის. მხოლოდ თუკი სვამდი, მაშინ სავალდებულო ჭიქები მოდიოდა. დიდი ღმერთის სადღეგრძელო /ჭიქა/ დასალევი გქონდა, წმინდა გიორგის სადღეგრძელო დასალევი გქონდა, ესენი.

მერე „ჭაჭნლარ“-ი. „ჭაჭნლარ“-ი რატომ არის? ეს მხოლოდ ლატალში არის, ეს „ჭაჭნლარ“-ი და აქედან თუ [გავრცელდებოდა], თორემ სხვა (თუკი) არც გადაიღებდა, მაგრამ მე მგონია, ეს გადაღებულიც არსად არის. „ჭაჭნლარ“-ი რამ შექმნა? გველუშაპი ყოფილა მთაში, გველუშაპი, რომელზეც რომ, ერთი მხრიდან, ოთხასი ოჯახის საქონელი [ძოვს]. ივნისი (და), ივლისი და აგვისტო ეს ადგილები მათი საძოვრებია. სამი მთა არის და ყველას ცოტა მანძილილა აშორებს ერთმანეთისგან. აქ, ამ სამი მთის გზების გასაყართან აქვს ამას ბუნაგი, ამ გველუშაპს. ეს, იქ მჟავე წყალიც მოდიოდა და ალბათ იმას სვამდა ის ე, გველუშაპი და ეს გველუშაპი ერთ საქონელს დილას ჭამდა და მეორეს საღამოს. საქონელი არ ვარგოდა გაურეკავად და უმწყემსავად და ასე — არაფერს ტოვებდა ის და იძულებული გახდა ლატალი, რომ: რა ქნან, საქონლის გამოსაკვები /სულის გასატანი/ სხვაგან არსად გააჩნიათ მეტად. ადგა ეს, რამოდენიმე კაცი (და), გაუდგნენ (და) ქვემო სვანეთისკენ; [ჩავიდნენ] ლენტეხის რაიონში, შემდეგ ცაგერში და ცაგერში, ერთ ადგილას ერთი გმირი კაცი იპოვეს ამათ, გმირი კაცი. (რომ) უამბეს, ასეთი [და] ასეთი მდგომარეობა არის, ამისი მოკვლა თუ ვინმეს შეუძლია, ამდენს და ამდენს გადავიხდით[ო]. რასაც იტყოდა, იმისი გადამხდელი [იყვნენ]. იქ გამოჩნდა კაცი, კახანი ჰქვია ამას. გამოჩნდა ეს კაცი და ამ კაცს მშვილდი, მშვილდ-ისარი, მშვილდ-ისარი აქვს /უღვეს/ ამას (და), რკინის ისრები აქვს და ოთხი კაცი სჭირდება იმის მოზიდვას. იქით-აქეთ თითო ორი კაცი. ეს დაშალა ამან და (ეს) აჰკიდეს ცხენს. ეს გადმოვიდა (იმ) სვანეთში, ეს, კახანი. სვანეთში გადმოვიდა, აქ ეს ააწყო, ეს გაატანინა იქ, ჰარაში ჰქვია ამ ადგილს (და), ამ ჰარაშში ეკლესიაც დგას, იქ, წმინდა გიორგის [სახელობის]. ქეთაკირის, რამოდენიმე [საუკუნის], ესე იგი, ადრინდელი

ურთობს მარე ხაკუდა ეჩი ჟილაბუწას. ეჩხან-ამხან თით დორი მარე < ახველებს > ალი ჩადრუშულ' ნმნემ ი ალი ჩჷე ჟ'ახცეხ, ალი ქანვანდ ეწი შანთე, ალი კანხან. შანთე ქანვანდ, ამეჩალი ჟანმაწყებოლე, ალი ქანთხიანსქან ეჩხან[ჟ], კანრანუ ხანხა ალ ადგილს ი ჰაჟ... ალი კანრანუსგა დეკლესიად ჩულგე ეჩეჩუნ ჯგვრანგ. ქუტიტირ, რამოდენიმე, ესედეი ადრინდელი ამენებულ ალ ადგილს ჟგ, დაბლობეი უმუშანდ ენგურ ანდორ' ეშიუ. ანვანდ ალი მარანდ ალი მონადირე მარანდ ი სათლარ ხულუა-დ შომუშანდ ალის ესწეხგენდა ქულუმგენე იმეი ლალემ, მანუ ლი იჟ ალი ჩულალემ, ეჩანდო მინა ბუნანგოტ' ნანდ ეჩეჩუნ, ეჩეჩუ აშხუ აგის გარ იყუნალდ' ეჩი იჟ კაცხს ჩულანგდა ჰოკერ. იმბდ' ამეი ლიგრუხეს, ლიგრუხეს, ლიგრუხეს, ლიგრუხეს ი თხტიმ ჟიქან ხოზანდა, ერე ხოშილ ფხიზლათ ლემარდლეს ე მინა ნანგურუხეინ. ალი ანვანდ ათხალი მარანდ ი ჟანმეკრ' ერე მანუ ხანს იტყუნალი-დ შომა იტყუნი. ალი ჟანმეკრე ხოჩამდ, ერე ბანხი ჩანდუქანალი-დ მეხარ მანდ ჩიქქოხანცხ. ეჩქად ალი იშგანგ არი ბუნაგებულ იჟ ათხე ახბუწუანტ' ალი ცხემანდ ალის ი ყურარულ ჩანეს ჟილახსგურდა იჟ ნანდ ი სემი ლანკიბ კიბ ეჩი ჟანტანბე-დ ალი საგალო... ალი სგალოხგ'ამის-ა, ჩუიტყ' ამის. აშთეჟი ჟანანდ ი ქოთმეწენე-დ შდემისგა სგახავიდ, ამის, ალ'ა, შილდისარ-ა. ქახავიდ ი ჟამხანჩუ ჩანვანდ უცფად ი ამნემ კ ლირდულე ლანდინე, ესძუ ხანს ყურარულ ჩანეს ჟილახსგურდა-დ სემი კილომეტრს ქოხჩად. სამ კილომეტრისგ'ეჩი თხუმისგა გარ ხანდა ნანყირ ი ჰაკუანდს იმანდ ხატცინა ეჩი მეგემ ჩნ კიკეფიდ ლემკილინ. ეჩელეჟა უშველებელ ლემგანდ ლი. ხატცი ჰაკუანდს ი ტაფ დესგი ჩნ. ანვანდ ალი-დ ჟანვანდ, ლეთანიერა ხაჟხა, ალ ადგილთეჟი, ესედეი პერეჟალს ჟანვანდ ი ეჩქანდო პერეჟალს ეჩეჩუ ნაკ ადგილ ლი, ამეჩერე ეშხუ უსგუა-იშგუილ გექტარ ადგილ, ჟაკე ადგილი, წყალი შიგ მოდის. ამეჩუნ მენუგ ხაყახ აჟ, ლახტუშანდ უბანს ი ფურანლ მედე ხაყახ ამეჩუ მენუგ ამეჩინ აშთეჟინ კანდ მეყუფე ჩანეჟი ხასგურ ამეი ჟანვანდ ი ხაშგუმიან ალდარს ფურანლ ესერ ჩულუნანშქ ი ჟ'ესერ ქანუადბარანლეს. შხანდ, შხანმი მაყალშ. ალის ალი ჟოხსყეხ, ალი ქანდბარანლეს ლეჯოშ. ქანდბარანლეს. ათხე სერ მანდო ლი მანგუეშ დან ხონ' ამეი სგ'ანვანდ ალი ლახუშდთე. ლახუშდხანქა ხონტრა ხონ'ეჩხანუ. ამეჩინ აჩანდ ხანლს ი ალი ლედეგარ ლი. რამოდენიმე ხანუნდო ლატლი მურგუალდ ქანანდს ი ალი ჩანუდილუნ, მთელ ლატლიდ ეჩი აშხუ აგილეჟა, ათხე ქახეთორ' ეჩნ მედე, ლაშთხტიარ-ე გუელდამანპიშ. ალი ჩანუდილუნ. ათხალი მარა ხანქუნ მანდ როქუ ხაკუ მიჩ? — მი როქუ, ალო, ლახლატა როქუ ალი უბან ი ამეჩუ როქუ ქაროქუ ლახტუნს ეშხუ ადგილ. მიჩა საცხოურებელ ადგილ. ქა როქუ მანა იჩნყანლ ი მიჩა ლირდისგა როქუ ეჩი ეჩხუ ხანს როქუ ქაროქუ ლახტუნს. ქორი ი გ, მიმილეთო წეთრათო. დიდ სიამოუნებით, გაუხარდათ. ალის ლახტუნს ლახუშთ ლუმურყუანდ ლანგა-ლარდა. ალი, ეჩი მურყუანდ ათხე ჩულგე. ბეტკარ ხოთლ' ეჩეი, შერემონტებულ ლი, კანხან მურყუანდ. ალის ალი ქალახტუნს ი ეჩქანდუშ' ალი კანხანთ: დალო ჟ'ესერ მედეგარ'ესერ ლი. ჟ'ესერ ჩანდდაგრი, მარე ეშხუ ჰიქს ესერ ცირე მიჩა ლაშუნდობარ. ამენქ ესერ დემგუანუ ესერ ხეთხელი ი აჟ, კანქილარ ესერ ესა, ესედეი კანქილარ, ხედუნდ

აშენებული. იმ ადგილას, დაბლობზე, სადაც ენგური ჩამოდის, იქ ადგა ეს კაცი, ეს მონადირე კაცი (და), დურბინი აქვს და [დაადგინა], ამას როდის მოუნდა საქონელი, როგორ შეჭამა, რამხელა არის და ეს [რომ] შეჭამა, შემდეგ თავის ბუნაგში [როგორ] შევიდა; იქ, მხოლოდ ერთ ადგილას წვებოდა ის და [კუდის] წვერს დებდა ბოლოში. იწყებდა ასე დახვევას, დახვევას, დახვევას, დახვევას და თავი ზევით ედო, რომ უფრო ფხიზლად ყოფილიყო თავის ხვეულზე. ეს, ადგა /მოვიდა/ ახლა ეს კაცი და გაიგო, (რომ), რამდენ ხანს იძინებს ეს და როდის იძინებს. ამან ეს გაიგო კარგად (რომ), ამაღამ [როდის] დაიძინა და ხვალ როდის გაიღვიძა. მანამ ეს სხვაგან არის დაბანაკებული /დაბუნაგებული/ და ახლა მოაზიდვინა ეს მშვილდი ამას და ლაფშას მოაჯდა (და), წავიდა და ის, სამსაფეხურიანი კიბე გამოთალა (და), ეს მიუდგა ამას აი, მძინარეს. ამაზე ავიდა (და), დაუმიზნა და ყურში მოარტყა ამას ეს აი, მშვილდისარი. მოარტყა და თვითონ აქედან ჩამოვიდა უცებ და ამან რომ გაშლა დაიწყო, იმ დროში /ხანში/ ლაფშას მოაჯდა და სამი კილომეტრით გამოასწრო /გამოექცა/. სამ კილომეტრში, ის [ისარი] მხოლოდ თავში ჰქონდა მორტყმული და კუდი რასაც მოარტყა, ის ხე ყველა მოსპო. იქ უშველებელი ტყე არის. ურტყამს კუდს და ძირს აწვეს ყველაფერს. წამოვიდა ეს და ამოვიდა, ლეთინიერა ჰქვია, ამ ადგილამდე, ესე იგი, გადასასვლელზე ამოვიდა და მერე, გადასასვლელს იქ ვაკე ადგილი აქვს (ასე რომ), ერთი ექვსი-შვიდი ჰექტარი ადგილი, ვაკე ადგილი, წყალი შიგ მოდის, აქ მეწველი [საქონელი] ჰყავთ აი, ლახუშდის უბანს და ძროხები ისა, ჰყავთ აქ, მეწველი, ასე ფერდაკარგული, ცხენზე აზის, ისე ამოვიდა და სთხოვა ამათ: ძროხებო ჩამოწველეთ და მე დამბანეთო. შხამის, შხამის შიშით. ამას ეს გაუკეთეს, ეს დაბანეს რძით, დაბანეს. ახლა თუ რა არის, არავინ არაფერი იცის, ისე შემოვიდა ეს ლახუშდში. ლახუშდიდან ნაკლები მანძილია იქეთ. (ასე) წავიდა ხალხი და ეს მკვდარი არის. რამოდენიმე ხნის მერე ლატალი ერთიანად გავიდა და ეს დამარხა მთელმა ლატალმა (ის) ერთ ადგილას. ახლაც ემჩნევა იმისი ისა, დანამარხი გველეშაპისა. ეს დამარხეს. ახლა ამ კაცს უთხრეს შენ რა გინდაო? — აბა, მეო შემიყვარდაო ეს უბანი და აქო მომეცითო ერთი ადგილი, ჩემი საცხოვრებელი ადგილი. ცოლს არ შევირთავო და ჩემს სიცოცხლეშიო, ის იმდენი ხნით მომეცითო, სახლიც და მიმიღეთო წვერადო. დიდი სიამოვნებით[ო], გაუხარდათ. ამას მისცეს ლახუშდში კოშკიანი საცხოვრებელი. ეს, ის კოშკი ახლაც დგას. სალტეებშემოჭერილი, შეკეთებული არის, კახანის კოშკი. ამას ეს მისცეს და მერე ამ კახანმა [დაიბარა]: აბა, მეო მომაკვდავი ვარო. მე მოვკვდები, მაგრამ ერთ ჰიქასო ვტოვებ ჩემს შესანდობრად. ამის მეტს არაფერს დავეძებ და აი, „ჰანჭილარ“-იო თუკი... ესე იგი, „ჰანჭილარ“-ი, რომელიც რომ კახანის შესანდობარი არის ის, კახანის შესანდობრად.

ბალიშს დაგიდებენ, უფლის დღესასწაულზე [სუფრის] ბოლოსკენ, შემდეგ მხოლოდ, ერთი სადღეგრძელო [რომ] დარჩება, იმ დროს, ღვთაებათა სადღეგრძელოების მერე არის ის, მაშინ იმ ბალიშზე ერთი ქალი და მეორე მამაკაცი ანდა ქალები თუკი არ ისა, მაშინ მამაკაცები, ორი კაცი იმაზე

ერე ეგ, კანანა ლაშუნდებ ლ'ევი, კანანა ლაშუნდებთ.

ბალიშს ჩუვიდესიხ, გ, უფლიშენ ბოლო, ბოლო ხანარ, ეჩქანლო
 ეშხუ ლამზგრალ გარ სით ეჩჩიქქა, ღერთალე ლამზგრალუნლო ევი ლა
 ეჩქა ევი ბალიშენ ეშხუ ზურალ ი მერტე ღუეყმარე მანდე-მ ზურელა
 ლახ მამ მგდ' ეჩქა ღუაყარ დორი მარ' ეჩეყინ ისგუ უჩერეთ ჯხნოლი. ევი
 დორი სგახაქტეუთხ, ეჩეყინ ჩუქულუმ ჩ'იგნიხე ბალიშენე-მ იც ეჩეყინ
 კანანს უამზგრის ი კანანს ქახოშუნდების იც ევი ეშხუ ჭიქ ხულუა ევი ის
 მეყულე ლი ლგმარს ესერ ეგ, შიღბა-მ გ, ლგდგარ კანანს ესერ შენდბა
 ამყინ ი ეჩქანლო უახტანგურად უშხტარ ქახაკარჩხუნეხ ი ალის ქაითრე
 ეჩქანდრტე' ევი კათხს ქაგტრანნი, ეჩი უფლება ხულუენის ი კათხს პარი
 იმადთე ხეყენი, ევი მარა ჩუხათრეხ. ევი ე, ზომა, ზომაყიგარ. ათხე ალი
 ამეჩუნ ტომუშად მარე ირდი, მამ დრეულდო ადმლოლი ალი დორი-დორი
 მარომ ალი, აღმარ შომამ ალ'ს შამზგრალის, ეჩხან მეღრალა ნომ ჯაყარეხ
 მესყანდელა ამნომ აცირ ეჯნემ ალი მიჩა თხტიმ ლამზგრალთ. ა ლიჩქუნინელ
 ეჩხუმშიშე გაჭირებულ არდა ხალხ, ერე ჩუქულუმ ხაჩოხ ევის პატიუცემას
 იც ემვი ხოშუნდების, ერე ეჩხუმშიშე მალალდ იკედხ ალი მარა, ეჩქანლო
 გარ ათავან ლალზიგალთე გ, ესეგვი ლატლი მდგომარეობა.

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ფონდი C 2, №34.

მიხეილ ფირცხელანი, 76 წლის, ლატალი. ლახუმდი,
 27.12.1999 წ.

მომიხებელთა ჯგუფი: დავით ფირცხელანი, შამილ ფარჯიანი,
 ნინო ნაკანი.

სამწიგნობრო ენით შესრულებული ვარიანტი დაურთეს: დავით
 ფირცხელანმა და ნინო ნაკანმა.

შენიშვნა: როგორც წესი, ქსუ დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის
 თანამშრომელთა მიერ ტექსტები ჩაწერილია
 მოცემული დასახლებული პუნქტის ადგილობრივ
 მკვიდრთაგან (რამდენიმე თაობაა მუდმივი
 მაცხოვრებელი); სხვა შემთხვევებში მითითებულია
 თავდაპირველი საცხოვრებელი ადგილიც.

[დგება მუხლებით], შენი რიგი გიწევს. ის ორნი ჩაიმუხლავენ, იმაზე მუხლებით დადგებიან ბალიშზე და იქ კახანს, დალოცავენ და კახანს შეუნდობენ და ის, ერთი ჭიქა აქვს, ის შუაზეა გაყოფილი: ცოცხალსო მშვიდობა და მკვდარ კახანსო შენდობა[ო]. ასე და შემდეგ ვახტანგურად ერთმანეთს გადააჭდობენ [მკლავებს] და ამას დალევენ. შემდეგ ის კათხას გააგორებს, მას იმისი უფლება აქვს, და კათხის შიდა სიცარიელე ვისკენაც იზამს [პირს], იმ კაცს დააღვინებენ. ის ზომიერად, მხოლოდ ზომიერად [ხდება]. ახლა ეს აქ რამდენი კაციც იქნება, რა დროც არ უნდა იქნას წაიღოს, ეს ორ-ორი კაცით [ხდება], ეს, ესენი როდესაც ამას ადღეგრძელებენ, იქედან მომღერლები [მღერიან]: ნუ მოიწყენთ[ო] დღეობის მონაწილეებო. აი, ამ სახით დატოვა მან ეს, თავისი თავი, სადღეგრძელებლად. აი, ჩამუხლვა, იმდენად იყო შეწუხებული ხალხი, რომ ჩამუხვლით მიაგებენ მას პატივს და ისე შეუნდობენ, რომ იმდენად მაღლა აყენებენ ამ კაცს. მხოლოდ იმის შემდეგ შეუღვა ცხოვრებას, ესე იგი, ლატალი (მდგომარეობა).

მებრული დიალექტი

სოხური მებრულება

სიმინდი

ახლა, სიმინდის... ჩვენი ზონა, საერთოდ, სიმინდის ქვეყანა არის და სიმინდის ზონა არის, რანაირად, გლეხი კაცი რანაირად უვლის ამ ნაკვეთს და რანაირად წვალობს.

საერთოდ, შემოდგომაზე, რომ მოტეხენ სიმინდს და აიღებენ მოსავალს, მაშინვე უნდა დაიწყოს ფიქრი იმაზე, რომ მომავალი წლიოსთვის რამენაირად მიწა ისევ მზად გქონდეს. უნდა გახმეს ნაღერალა. როგორც [კი] გახმება ნაღერალა, ეს უნდა მოჭრა. ჰო, მოაგროვებ, დაწვავ ამას და გამზადებულია მერე მიწა. (ახლა) დასახნავად /გადასაბრუნებლად/. აუცილებლად ზამთრის თოვლისა და ყინვების დადგომამდე /დაცემამდე/ მიწა დახნული უნდა იქნეს. ის ჭირი, ის რალაცა, ის ასნაირი ბაცილები [რომ] აქვს მიწას, ამას ყველას ეს ყინვა დაწვავს. მერე თანაც კიდევ მიწა როგორც ფხვი... ფხვიერი ისე გახდება და გამზადებულია მიწა მერე, ა, დაბარულია, გამზადებულია /მოწყობილია/, ის არის.

— შემოდგომის მერე?

შემოდგომის მერე, ამ ზამთრის პერიოდში ის აუცილებლად უნდა დაიხნას, მიწა. მერე მეორეჯერ ხნავენ კარგად, ჰოდა, ამას რომ დახნავენ მეორეჯერ, შემდეგ დაფარცხავენ და თესავენ. მაშინ იმას კვალში, როცა გინდა მიწკრივები, მაშინ. თუ არადა, ეს ახლა... ტრაქტორები, „სალიარი“ სად არის და ხართა და იმით, კამეჩის გუთნით [აკეთებენ]. ა, გუთანი ჩვენც გვიღვეს წინ [სახლში] აგერ. გაამზადა ჩემმა ბიჭმა, ცხენიც ყავს და ყველაფერი.

— იმას პირველად მიწის გატეხას ეძახიან იმას, ხომ?

— ჰო, მიწის გატეხა არის ის.

— პირველად დახვნა?

— პირველად დახვნა არის. მერე ამ კვალს გაავლებენ ამაზე და კვალში, როდესაც ხელით, გუთნით თესავენ, მაშინ წინ მიუყვება ეს ის, რა ჰქვია, მეგუთნე. ვინც ხნავს, ის უკან მიჰყვება, თესლის ჩამყრელი მერე ისევ მობრუნდება მეორეჯერ, ამ მიწას (იქით) დაღარავს და ასე. ხელით დიდხანს უნდა, ხართა და იმით თესვას და ტრაქტორი, კი იცით, რანაირად მიქრის, ჩქარა.... რომ დაიხვნება ეს, მერე ამოსვლას უყურებენ. აუცილებლად ამოსვლას ნესტი უნდა, წვიმა უნდა, უნდა დასველდეს მიწა. რომ ამოვა ეს ყველა ერთნაირად, ცოტას წამოიზრდება, ერთ მტკაველს [რომ] ეძახიან, იმხელა რომ გახდება, იმ დროს აუცილებლად კულტივაცია უნდა კვალში. მათოხს ეძახიან ამას. უნდა გაუკეთდეს, / მიეცეს/ იმას, კულტივაციას ეძახიან მეორენაირად კიდევ. ესა, უნდა შემოაყარონ მიწა და მერე გაითოხნება. პირველ თოხს ეძახიან მარგვლას. რომ გამარგლავენ ამას, ცოტას გაიზრდება კიდევ, ერთი ნახევარი მეტრის ზომაზე გაიზრდება და აუცილებლად მაჟირუას ეძახიან იმას, მეორედ გათოხნას. ამას მეორედ [რომ] გათოხნიან, მერე კიდევ ცოტას გაიზრდება, იქამდე მოგწვდებაო [რომ] იტყვიან, სარტყლამდეო, ამ დროს სასულეს გაუკეთებენ და იზრდება და დაიმტვერება და მერე კიდევ,

მებრული დიალექტი

ხობური მებუველება

სიმინდი

ასე, სიმინდიშ... ჩქინ ზონა, საერთოთ, სიმინდიშ ქიანა რე დო სიმინდიშ ზონა რე. მუნერო, გლეს კოჩ მუნერო ულუანს ასე თე ნაკვეთის დო მუნერო ისოფუ. საერთოთ, დამორჩილს, ვაძნო, დოტახუნა სიმინს დო გეჭოფუნა მოსავალსი, ხათე დიჭყე ოკო ფიქრ თიშე, ნამდა წანაშოთ მუდგანეროე დიხა კინ სამზადისის გილუდასი. დოხომას ოკო კალამიქი. მუჭო დოხომუ კალამია, თენა ოკო მოკვათე. ო, დოკოროფუ, დოჭუნქ თეს დო გამზადებულები უკულ დიხა ასე მუნართინაფალო. აუცილებერო ზოთონჯიმ თირი დო ცინიმ დონთხაფაშა დიხაქ მუნართინაფილქ იუას ოკო. თი ჭირთი, თი მუდგარენ, თი ოშნერ ბაცილეფ ულ დიხას, თეს არძას თე ცინ დოჭუნს. უკულ თანაც ხოლო დიხა მუჭო ხვა... ხვარხვამ, თემ გიმნირთუ დო დამზადებულები დიხა უკულ, ა, ბარილიე, მონწყილიე, ინა რე.

— შემოდგომამ უკულიო?

— შემოდგომამ უკულ, ათი ზოთონჯიმ პერიოდის თინა აუცილებერო დიხონას ოკო, დიხაქ. უკულ მაჟიაშა ხონუნა ჯგირო, ოდო, თეს დოხონუნა მაჟიაშანი, უკულნეშე დოფარცხუნა დო თასუნა თიმდროს თი კვალს, მუდროს გოკო რიადეფი თიმდროს. ვარდა ენა ასე ტრაქტორეფ, სალიარ სორე დო ხოჯი დო ითი, კამეჩიმ გუთანით. ა, გუთან ჩქიხოლო ეწომძუნა ამარ. გამზად ჩქიმ ბოშიქ, ცხენ ქოუნს დო იფრელ.

— თის პირველას ტახუას უძახუნა თის, ხო?

— ო, დიხაშ ტახუა რე ინა.

— პირველ ხონუა.

— პირველ ხონუა რე. უკულ თე კვალს ქემიორჩქინანა თეს დო კვალს მუდროს ხეთ, გუთანით, ვარენო, თასუნან, თიმდროს წოხოლე ეკო... ეწოუნს თე ინა, მუ რე ჯოხონ, მეგუთანე. მიდგა ხონუნს, ინა უკახალე გეუნს, თასიმ დინმარღვაფალი. უკულ კინ დირთუ მაჟიაშა, თი დიხას ვიმო დოღარუნს დო ათაშ. ხეთ ბრელ ხანს ოკო, ხოჯი დო ით თასუა დო ტრაქტორს, ქოჩქუნა, მუნერო მიბურინ, ხელათ... დიხონუ თენანი, უკულნეშე ეულას უჯინენა. აუცილებერო ეულას სირისტი ოკო, ჭვიმა ოკო, დიშოლას ოკო დიხაქ. გეურს თენა არძა ართმანგონი, ჭეს დეკაბეტებ, ართ ტკუს უძახუნა თეზმას გინირთუნი, თიმდროს აუცილებერო მათოხი ოკო კვალს, მათოხის უძახუნა თის ქემეჩას ოკო თის, კულტივაციას უძახუნა მაჟიანერო ხოლო. ათენა, ქოგარღვან ოკო დიხა დო უკულ გიმეხაჩქუ. პირველ ბერგის უძახუნა ბარგუას.

დობარგუნა თესინ, ჭეს მირდუ ხოლო, ართი გვერდ მეტროზმას მირდუ დო აუცილებერო მაჟირუას უძახუნა თის, მაჟია ბერგის. ათეს დომაჟირანა, უკულ ხოლო ჭეს მირდუ, ა, იშა ქოგგორღვანსია თქუნა, საორტყაფუოვანი, ათიდროს სასუქის გუკეთენა დო ირდუ დო იმტვერებუ. დო უკულ

ხოლო, სიმინდ, ვაძნო, ჩე სიმინდ ქუგაფ თასილ, მაგაფთოდა, ჩე სიმინდ გიჩანს, მარა სკან მოსაზღვრეთ ათაქ ხოლო უჩანს მიდგარენს ჭითა სიმინდ. სკან ცუანას, ვაინო, ჭითაქ ვახოლასინ, თენა ვამოხვადუ. ხო ქორე, დამტვერვა. ქარ გინილანსი, თი ჭითა სიმინდიშ დამტვერვა მოლურს დო სკანს ქახოლუ აუცილებერო ჭითა სიმინდ. სოლე მორთ, ბოფ, ვამთასუნია, თქუანქ, მარა ემერ უჩანს, ემერ ჭე მოშორებთ ი კოს დო თეურე მოლართ იქ, ქარქ მოლედე დო ქახოლ სკანსხოლო თექ.

— მაჟირუაშ დროს მუჭო გახაჩქე ოკო?

— მაჟირუა დროს აუცილებე... პირველ ბერგის, საერთოთ, სიმინდი ვედირიგინე. მთავარიე, სიმინდიშ მოსავალ დამოკიდებულე დარიგებაშა, მუჭო დარიგენქ სიმინსი. დამორება ულუდას ოკო აუცილებერო. სისქე მუდროს აღვენუ, მოსავალ ნაკლებიე ირო. ბრელ ხშ... ართო ხშირას ჩანსინ, ჰაერ ვემშმურს, ტარ ვაკეთინე დო მუდროს, ვაძნო, დამორებულე ართმაჟიანწყუმა გარკვეულ ადგილსი, თიმდროს აუცილებერო ჯგირ მოსავალს მერჩანს. ოდო, ა, უკულ უჯინ თეს. ქარქ ქიუდა, ქარბორიას, ოკოტახუნს, ოკოპუროკუნს. ბრელ ლეზია ვაუხოლუე ოკო იშე-იშენდა სიმინს, ქუგოკო ჯგირქ ქიუასდა, თიშენ ნამდა ეს ლეზია უმოსო გინმოწონუნს იშა-აშო დო ქარაიაშ დროს დო გინმოტირხუ უმოსო, უფრო სწორას. ოდო, იფრელ ზომიერო: თი ლეზია რე... მუხუდოს აშმათასანა ხოლო ის, სიმინს, თინახოლო ჯგირიე, მარა თინახოლო სქელას დო ბრელ ვეშილებე. ოდო, უკულ ა, ხენწყილიე. ნამთინე დროს თი ის უჩქ, ცვარიეფ დო ჩხიკვი დო ინემს უჩქუნა ჭკომუა. თეს ჯვეშ ტანსამოსის, ჯვარედინო დოჭკადუნა ის, მუ რე ჯოხონ, ჭოკას, თეს ჯვეშ ტანსამოსის ქიგნაფინანა დო ქემშაშქვანა ცუანას, შქა დიხას, ოდო, ვითომ კოჩიშ ფორმა უდ თესინ, აშქურინე თე ჩხიკვი დო ის დო სახოშა ვამურს ინა სიმინჩა, გინოსკიდუ სიმინდ ჭკომუას.

— თე სასუქე მუ დოზათ მიშელე ოკო?

— დოზა, ართი მუნჭის, მაგაფთო, ართ მუნჭ სასუქის მა სუმ ჯინჯის ქობლოლა.

— მუდროს ორთუქ თე სასუქის?

— სასუქის ა, ა, რღვაფას, დუდიშ რღვაფავა — კოჩ თქუანს, თიმდროს. ო, ჩხვიჩხვიშ რღვაფაშა, ჩხვიჩხვიშ რღვაფაშა ოკო აუცილებერო. ჭე დეშორებუ, დე... დემაღალებუ. ართია ოკო, საერთოთ, სასუქე. ჟირშა, გვალა ნაბტან სასუქე ქარ-ბორიას, ბო. ოდო, თის, ნამთინე რე ვითოხუთდლიანი, თინას ჟირშა ქოლოლანა. მარა რე თი სუმთვიანიე, ართთვიანიე, ეთინემს... მუ დროს სუმთვიანიე, თიმდროს დაბალასიე სიმინდ, წელშა გოგორღვანს, თიდროს ქოლოლე ოკო. ვარა თი ჰოპორუაშ დროს ქოლოლენ, უკულნეშე ენა გეგრძელებუ მუზმა ხანს დო ბრელ ხანს ვამონდიდე ტარი. ოდო, ა, აბუალებურ ივად დო თინახოლო ვერგ, დეგვიანებ მოსავალს ეჭოფუა.

— დავუშვათ, თასილ რე სიმინდი დო ჭვემაქ ვამორთუ?

— ვამორთუ ჭვემაქ-და, სონდარო ჭვემა ვამურს, თეშა კაკალ თექ მითოძუ.

სიმინდი, თეთრი სიმინდი თუ გაქვს დათესილი, მაგალითად, თეთრი სიმინდი გაქვს, მაგრამ შენს მოსაზღვრედ აქ კიდევ გაქვს ვილაცას წითელი სიმინდი, შენს ყანას წითელი [რომ] არ გამოერიოს, ეს არ მოხდება. ხომ არის დამტვერვა. ქარი გადაიტანს, იმ წითელი სიმინდის დამტვერვა წამოვა და შენსას გაერევა აუცილებლად წითელი სიმინდი. საიდან მოვიდა, კაცო, არ დამითესიაო, იტყვი, მაგრამ, აგერ აქვს, ეგერ ცოტა მოშორებით იმ კაცს და იქიდან წამოვიდა ის, ქარმა წამოიღო და გაერია შენსასაც ეს.

— მეორედ გათოხნის დროს როგორ უნდა გათოხნო?

— მეორედ გათოხნის დროს აუცილებლად... პირველად გათოხნისას, საერთოდ, სიმინდს ვერ გამოხშირავ. მთავარია, სიმინდის მოსავალი დამოკიდებულია გამოხშირვაზე, როგორ გამოხშირავ სიმინდს. დაშორება უნდა ჰქონდეს აუცილებლად. ხშირი როდესაც იქნება, მოსავალიც ნაკლებია ყოველთვის. ბევრი, ხშირ... ერთად ხშირი როცა არის, ჰაერი არ შედის, ტაროს ვერ გაიკეთებს და როდესაც დაშორებულა ერთმანეთისაგან გარკვეული მანძილით, მაშინ აუცილებლად კარგ მოსავალს მოგცემს. ჰოდა, აი მერე უყურე ამას. ქარი თუ იქნა, მტრისას /ქარ-ბორიას/, დაამტვერეს, დალეწავს. ბევრი ლობიო არ უნდა გაუროთ მაინცდამაინც სიმინდს, თუ გინდა კარგი რომ იქნეს, იმიტომ რომ ეს ლობიო უფრო გადაწონის იქით-აქეთ ქარის დროს და გადატყდება უფრო, უფრო სწორად. ჰოდა, ყველაფერი ზომიერად [უნდა]: ის ლობიო რომ არის... მუხუდოს თესავენ კიდევ იმასთან, სიმინდთან, ისიც კარგია, მაგრამ ისიც ხშირი და ბევრი არ შეიძლება. ჰოდა, მერე აი ხელშეწყობილია. ზოგჯერ იმ იმან იცის, ყვავმა და ჩხიკვა და იმათ იციან ჭამა. ამ დროს ძველ ტანისამოსს, ჯვარდინად დაჭედვენ იმას, რა ჰქვია, ჭოკს, ამაზე ძველ ტანისამოსს გადააფენენ და დაასობენ ყანაში შუა ადგილას. ჰოდა, ვითომ კაცის ფორმა რომ აქვს ამას, შეეშინდება ამ ჩხიკვსა და იმას და სიახლოვეს არ მივა სიმინდთან. გადარჩება სიმინდი შეჭმას.

— ეს სასუქი რა დოზით უნდა შეიტანო?

— დოზა, ერთ მუჭს, მაგალითად, ერთ მუჭ სასუქს მე სამ ძირს ვუშვრები.

— როდის უშვრები ამ სასუქს?

— სასუქს, როგორც კი აი, აი, კატარის გაკეთებისას, თავის ყრაო — კაცი [რომ] იტყვის, იმ დროს. ჰო, კატარის გაკეთებამდე, კატარის გაკეთებამდე უნდა აუცილებლად. ცოტა რომ წამოიწევა, ამა... ამაღლდება. ერთხელ უნდა საერთოდ სასუქი. ორჯერ, მთლად ზედმეტი სასუქი მტრისას, კაცო. ჰოდა, (იმას) ზოგი არის თხუთმეტლიანი, იმას ორჯერ უშვრებიან, მაგრამ რომ არის (ის) სამთვიანი, ერთთვიანი, იმათ — [ერთხელ]. როდესაც სამთვიანია, მაშინ დაბალი [როცაა] სიმინდი, წელამდე რომ მოგწვდება /მოგეყრება/, უნდა უქნა. თორემ იმ კატარის გაკეთების დროს რომ უქნა, მერე ეს გაგრძელდება რამდენ ხანს და დიდხანს არ დამწიფდება ტარო. ჰოდა, აი რძიანი იქნება და ისიც არ ვარგა, დაავიანდება მოსავალს ალება.

— დავუშვათ, დათესილი არის სიმინდი და წვიმა არ მოვიდა.

— თუ არ მოვიდა წვიმა, სანამ წვიმა არ მოვა, მანამ მარცვალი იქ დევს.

- მუსხან ულ თის ვადა, ირო ხო ვერგ თინა?
 — ირო ვერგუ, მარა ირო დო, საერთოთ, ვაჭვიმუ შუროდა, ვიშო-ვიშო გეფუჭებ ვარი, იცალო გინირთუ, ცარიელ ითი, ქვერქვო, დექვერქვებ ვიშო. დო ასე, წი ხომ მუჭომ ნაკლებიდ ჭვიმა, ხომ ვარდუ საერთოთ? ნათასაქ მედინ, გეცუდ ცუანაქია — თქუ ი კათაქ დო მოლართუ ჭვიმაქი დო მასმა დღას სიმინდქ გეფიშქონდ, გერთუ არდაქ. ეთინა მაჟიამა ვაითასუდესკო, უმოს უჯგუში დუ. არდა გეიშუ, არდა გეიშ, გირაგადუქი. ართ კაკალ ვადინუდ თინა. ასე მუ, ართ თუთას ხო ვარდუ დო ართ ეჩ დლა, ეჩი დღას განმავლობას ვერთუ, ვერთუ სიმინქი, ვერთუა — კორ წუხენდ მუზმა. ათე ფართობეფ მთლიანო გაცუდებულენია, იჩიებუდეს დო ასე მიკილენქ, გურ გეგეხარებ. არდა სიმინდ ეულირიე. ჭვიმა ოკო სიმინს აუცილებერო, კაკალს.

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ფოდი D1, №22; 13.2.9.;
 თინა ჯალაღონია-ყალიჩავა, 56 წლის, გამოთხოვილია სოფელ
 ქვემო ჭალადიდიდან; ხობი, ქვემო ქვალონი; 18.06.1994 წ.
 მომძიებელთა ჯგუფი: ი.გაბელია, ე.დადიანი, ნ.ოკუჯავა.
 სამწიგნობრო ენით შესრულებული ვარიანტი დაურთეს:
 ი.გაბელიამ, ე.დადიანმა.

სიმინდი

დიხას ფხონუნთ ჩქი ჟირმა; პირველფა იხონუ, ჩქიმ ვანე რექინ, ოდო, მაჟიფათ ითასუ დიხა. ათე დიხას, ჩქიმ ვანე ქინი, სიმინდ გეურს, ჩქიმ ვანე ქინ, თეს გომა... გომაფშინანთგ. თენა გიმაშინუ უკუმნეშე ქაშადირთ მახაჩქალ კორ თეს, ჯინს არდა თენა გიხაჩქუ, გიწიშინდუ. ტყა ოკო ვაიჩანდას ოკო, სიმინდ ქოგოკოდა. თენა გოწიშინდუე ოკო. დობაბრგუნთ. საორტყაფუოშა ქემეურს სიმინდ, ჩქიმ ვანე რექინ, მაჟია ბერგშა მიშებლენდით. მაჟია ბერგ, პირველ დო მაჟია ბერგ ოკო გუკეთე ოკო ცუანას. მაჟია ბერგშა მიშებლენთინ. ათე სიმინს დიხაქ ქუგაცუას ოკო ძამ მანგარას ჯინს, ძამ მანგარას, თიშგურშენ ნამდა მოსავალ ქემერჩასინ, ქარქ ქიმიავას დო ვეკორთინუსი. ჟირ მოვალეობას ასრულენს თენა, ო, ათენა, ჩქიმ ვანე რექინ დო ჯგირ ქუგოკოდა, სასუქ ქუგარდ დო დიხა უკულ ქუგარდ, მერჩანს თენა ჯგირ მოსავალს. უკულ სქანდა რე საქმე დამოკიდებულ. უკულ ტახუა ოკო თეს, მუშ დროს დაბინავება ოკო თეს. ცუანას ენა თაშია, თქუანს კორ. ცუანას ართ, ართ მეუჩირთენ, ირფელ ართო მეიდინ შრომა, ართ მეუჩირთე. ცუანას ოკო მუჭო, ჩქიმ რექინ, ჯგირ სკუას ოკო მუკოლუაფან, თემ ოკო მოსავალ ქიმიონე. თეს ჯგირ მუკოლუაფა, თეს ჯგირ დამუშება ოკო, ამდლა დო ამსერ სკან ცუანას ოკო უჯინე, სისკა ოკო ვაულუდას ოკო. ნაბეტანი გოლოფა ონუ. ჭვიმა ქორედა, თის თხორილეფ ოკო არდას საწვრადეფ, გო... გოთხორე ოკო. წყარქ ვაშაიდირთას ოკო ცუანაშა ოკო, ჩქიმ რექინ დო ცუანას მუკულუანქი, მუკოილუანს დო მოსავალს ქემერჩანს. ვარდა სი ეთექნეშე ქუმურქ დო ეთემ ქუმშუოთა კაკალს დო უკულ ქუმურქ ოტახშავა, ექ მუთუნ ვეი, ინა თავისტალიე.

— რამდენი ხანი აქვს იმას ვადა, სულ ხომ არ ვარგა ის?

— სულ არ ვარგა, მაგრამ სულ და, საერთოდ, თუ არ მოწვიმა, საერთოდ (იქით-იქით) გაფუჭდება კი არა, იმასავით გადაიქცევა, ცარიელ იმად, ქერქად, ქერქად იქცევა (იქით) და ახლა წელს ხომ როგორ ნაკლებად იყო წვიმა, ხომ არ იყო საერთოდ? ნათესი დაიკარგა, გაცუღდა ყანაო, თქვა (იმ) ხალხმა და წამოვიდა წვიმა და მესამე დღეს სიმინდი ერთბაშად ამოვიდა, ამოვიდა ყველა. ის მეორეჯერ რომ არ დაგეთესათ უფრო უკეთესი იყო. ყველა ამოვიდოდა, ყველა ამოვიდოდა, გეუბნები, არც ერთი არ დაიკარგებოდა ის. ახლა რა, ერთ თვეს ხომ არ იყო [წვიმა] და ერთი ოცი დღის განმავლობაში არ ამოვიდა, არ ამოვიდა სიმინდი. არ ამოვიდაო — რამდენი კაცი წუხდა. ეს ფართობები მთლიანად გაცუღებულიაო, ამბობდნენ და ახლა [რომ] გაივლი, (გული) გაგიხარდება. ყველა სიმინდი ამოსულია. წვიმა უნდა სიმინდს აუცილებლად.

სიმინდი

მიწას ვხნავთ ჩვენ ორჯერ; პირველ ეტაპზე იხვნება, შენ ხარ ჩემი ბატონი, ჰოდა, მეორე ეტაპზე ითესება მიწა. ამ მიწაზე, შენ ხარ ჩემი ბატონი, სიმინდი ამოვა, შენ ხარ ჩემი ბატონი, ამას კულტივაცია გაუკეთდება. ამას კულტივაცია [რომ] გაუკეთდება, შემდეგ ჩადგება მთოხნელი კაცი იქა /ამაში/, ძირში ყველა ეს გაითოხნება, გაიწმინდება. ბალახი (უნდა) არ უნდა გქონდეს, სიმინდი თუ გინდა. ეს უნდა გაწმინდო. გავმარგლავთ. ქამრამდე /სარტყლამდე/ [რომ] მივა სიმინდი, შენ ხარ ჩემი ბატონი, მეორედ გასათოხნად შევიდოდით. მეორე თოხი, პირველი და მეორე თოხი უნდა გაუკეთო (უნდა) ყანას. მეორედ გასათოხნად რომ შევალთ, ამ სიმინდს მიწა უნდა შემოეყაროს ძალიან ბლომად / მაგრად/ ძირში, ძალიან ბლომად, იმისთვის რომ მოსავალი მოგცეს, ქარი [რომ] მოხვდეს, (და) არ წაგიქციოს. ორ მოვალეობას ასრულებს ეს, ჰო, ეს, შენ ხარ ჩემი ბატონი და კარგი თუ გინდა, სასუქი მოაყარე და მიწა მერე შემოაყარე. მოგცემს ეს კარგ მოსავალს. შემდეგ შენზე არის საქმე დამოკიდებული. შემდეგ მოტეხა უნდა ამას, თავის დროზე დაბინავება უნდა ამას. ყანას ეს ასეო, იტყვის კაცი. ყანასთან ერთი, ერთი რომ შეცდე, ყველაფერი ერთიანად დაგეკარგება შრომა, ერთი [რომ] შეცდე. ყანას უნდა როგორც, შენ ხარ ჩემი ბატონი, კარგ შვილს უნდა მოვლა, ისე უნდა მოიყვანო მოსავალი, ამას კარგი მოვლა, კარგი დამუშავება უნდა, დღე და ღამე შენს ყანას უნდა უყურო, ხშირი /სქელი/ არ უნდა იყოს. ზედმეტი გვალვა ვნებს. წვიმა თუ არის, იმას თხრილები უნდა ყველას, საწრეტები, გა... გათხარო უნდა. წყალი არ უნდა ჩაგიდგეს ყანაში, (უნდა), შენ ხარ ჩემი ბატონი, და, ყანას რომ მოუვლი, მოგივლის და მოსავალს მოგცემს. თორემ შენ იქ რომ მოხვალ და ისე ჩააგდებ მარცვალს და შემდეგ მოვალ მოსატეხადო, იქ არაფერი არ იქნება, ის თავისუფალია.

ოდო, ათეჯგუა ამბე რე თაქ. არგუსოს ჩქიმ ბაბ, მაგადო, კვირკვეს სუანაშა ვემშეშ, მუთუნფარაშა ვეშოლებედ თენა. არგუსოდ თუთას გითოპწიმინდანქია სუანასია დო მიდეშუ, ჩქიმ ვანე რექინ დო ჩქიხოლო მიონანდეს ბადანემს დო ეთექ თი უკულიან ენაველ სიმინდ მითოჩანდ, ე გინაკვათა, ფალუნსი, ეთინას გედოკვათუნდ, ოდიარემს ქაშაკვათანდ. სიმინდ სოთინ დიხას ქულუდ დავადება, თის... სიმინს სოკო უჩქუ, სოკო. ეთი სოკოამ სიმინდ, ლახარა გინმადვალუნია, ეთინას მოკვათუნდ, აშ გედშელანდ, ძგას ქელაათანდ, ის ვეშეტენდ ის სვანას. სიმინდ გიბარგუნ, ნაბარგა სიმინდ გედოკორობე ოკო, დუთხინუე ოკო. სიმინდ გიმაყირუნ, ნამაყირა სიმინს თექ ქაშეტენქინ, ეთინას, ჩქიმ ექინ, ჰაერ გეუნჭირანს, ჩხანა, თინა გოფურ, ჩქიმ ექინ დო თი ჩანსინ თის იშ დაყვინთელენს, ართ მარუოშ მოძრაობას მეუოთანს. ართ მარუოშ უკულ თიშ გიშანწყალა... უოთანს, ვითოხუთ დღას უოთანს, სვანას უმაყირუო, ის, ღერუკორობუო ქიდიტენქ სიმინსი. ათეჯგუა ამბე უდ თეს. ოდო, ჩქი ფხაჩქუნდით სუმშა. ასეხოლო, მაგადო, მა ჩქიმ ოხეს ასეხოლო ვორთუქ მა სუმშა. ასე არგუსო მუნილენს, ჩქიმ ვანე რექინ, ჯვეშით, ახალით ვარ, ჯვეშით არგუსო მუნილენსი, მა თენეფს გედოჟაყუნუქ დო გედოპწიმინდა. თინა უკულ მომავალს მადვენუაფ ჯგირ, ჯგირ ომუშებელ. უარდა სი თეშ გეკლაცვანგუანქი, ინა ოდიარე მერიებუ, თენა მერიებ, თინა მერიებ დო მუთუნ ვაგაში. სასუქის ვორთუთ, ჩქიმ ვანე რექინ, ჩქი. მაგადო, მა ვორთუქ ირო, მაყირუას გავათენქ დო საორტყაფუოს უწინთ სიმინსი, ათე დროს ქობლოლანქ სასუქის, მარა ქობლოლანქ თეს ჯგირო, ო ჩქიმ ვანე ქინ დო ართ ექტარს, ჩქიმ ექინ, მა ვით ტუკის ვორთუქ ირო, ათას მეტროს ართ ტუკის, სიმინდ მუჟანს ქოჩანს გოფშან. სიმინდ, ვარენო, მაგადო, გლახა ამინდიქ ქიუ დო სიმინს რდულა ვემეჩ ბუნებაქე დო თინა მა დამუშებულ ქუმაფუ დო სიმინს, ვარენო, თინას ვაულ, რდულაშ ძალა, ქუორწყექინ, თიმწყუმა, ეთიწყუმა ჭიჭე სასუქის ასე ქუოთა თის. ნაბარგას, ესე იგ, შურ მიდგასი თიშგურშენ. უკულ ატარებაშა მაყია დოზას ქიმეფჩანქე, ო, ჩხვიჩხვი რღვაფას მაყია დოზას ქემეფჩა თის, ოდო, იუაფ სიმინდ. უარდა მუჟამს... ასე, მაგადო, ათე წანას ჩქი სიმინდ, ვარენო, მიჩანა, საერთოთ, მიქით დოხაჩქუნ, თეს ყირ სასუქ ვაფ თის საჭირო, თიშენ ნამდა, ჩქიმ ექინ, თვითონ აზოტი რე, ასე ჭვიმაქ, ვარენო, აშაჭვიმ. წე სვანას ყირ-სუმშა ქაშაჭვიმ ჭიე-ჭიე. თეს კოჩ ვაგუჩილით დო დიხა ვაუშოლ, მარა სიმინს აზოტ მეჩუ, აზოტ ქიმეჩ სიმინს. ასე დამუშებულ სვანას მან მულუ, თის ხოლო სასუქის ქოლოლანქი, გვლო გეშერებუ. თის ქემეჩე ოკო სასუქ ატარებას. ატარებას ქემეჩანქი, ტარს გაზინდაფუანს დო სიმინს მილე, შედეგის მილე სუანაშ ნამუშერეშე.

ჰოდა, ამგვარი ამბავი არის აქ. აგვისტოში ჩემი ბაბუა, მაგალითად, კვირიკობისთვეში ყანაში არ შევიდოდა, არაფრით არ შეიძლებოდა ეს. აგვისტოს თვეში გამოვხშირავო ყანასო და წავიდოდა, შენ ხარ ჩემი ბატონი და ჩვენც წავიყვანდა ბავშვებს და იქ ის შემდეგ ამოსული სიმინდი [რომ] იყო, ე, გადანაჭრელი [რომ] გაიხარებს, იმას გამოჭრიდა, ბალახებს მოჭრიდა. სიმინდს სადმე ადგილას [თუ] ჰქონდა დაავადება იმას... სიმინდმა სოკო იცის, სოკო. იმ სოკოიან სიმინდს, ავადმყოფობა [სხვას] გადაეღებო, იმას მოჭრიდა, აქეთ გამოიტანდა, კიდეში დაავადებდა, იმას არ დატოვებდა იმაში, ყანაში. სიმინდი რომ გაიმარგლება, ნამარგლი სიმინდი უნდა გამოკრიბო, უნდა მოაშორო. სიმინდი რომ გაითოხნება, მეორედ გაითოხნილ სიმინდს იქ რომ ჩატოვებ, იმას, შენ ხარ ჩემი ბატონი, ჰაერი [რომ] დააჭერს, სიცხე, ის გახურდება, შენ ხარ ჩემი ბატონი, და იმ იმას [კარგ სიმინდს] (იქით) გააყვითლებს, ერთი კვირის მოძრაობას დაუკარგავს. ერთი კვირის შემდეგ მისი გამოსწორება [არ შეიძლება]. უკარგავს, თხუთმეტ დღეს უკარგავს, ყანას მეორე გაუთოხნავს, იმას, ღეროს გამოუკრებს [რომ] დატოვებ სიმინდს. ამგვარი ამბავი აქვს ამას, ჰოდა, ჩვენ ვთოხნილით სამჯერ. ახლაც, მაგალითად, მე ჩემს ეზოში ახლაც ვთოხნი /ვუშვრები/ მე სამჯერ. ახლა აგვისტო [რომ] შემოვა, შენ ხარ ჩემი ბატონი, ძველი [სტილით], ახლით არა, ძველით აგვისტო [რომ] შემოვა, მე იმათ მოყვები და გამოვხშირავ. ისა, შემდეგ მოსავლის [აღებისას] მექნება კარგი, კარგი სამუშაო. თუ არადა შენ [რომ] ისე დაჰკრავ [თოხს], იმას ბალახი მოერევა, ეს მოერევა, ის მოერევა და ვერაფერს ვერ იშოვი. სასუქს ვუშვრებით, შენ ხარ ჩემი ბატონი, ჩვენ, მაგალითად, მე ვუშვრები ყოველთვის მეორედ გაითოხნას [რომ] დავამთავრებ და სარტყელს [რომ] ვეძახით, ამ დროს ვუზამთ სასუქს, მაგრამ ვუზამთ ამას კარგად, ჰო, შენ ხარ ჩემი ბატონი, და ერთ ჰექტარზე, შენ ხარ ჩემი ბატონი, მე ათ ცალს ვუშვრები სულ. ათას მეტრში ერთ ცალს, სიმინდი როცა არის საესე. სიმინდი თუ არა გაქვს, საერთოდ რად უნდა სასუქი. სიმინდს, მაგალითად, ცუდი ამინდი შეიქნა და სიმინდს ზრდა არ მისცა ბუნებამ და ის მე დამუშაებული მაქვს და სიმინდს ის [რომ] არა აქვს, ზრდის ძალა, [იმას] როცა ვხედავ მაშინ, მაშინ ცოტა სასუქს ახლა მოვაყრი იმას. ნამარგლზე, ესე იგი, სული რომ მოიღვას იმიტომ, შემდეგ ტაროს გაკეთებამდე მეორე დოზას მოვაყრი /მივცემ/, ჰო, კატარის ამოყრის შემდეგ, მეორე დოზას მოვაყრი იმას, ჰოდა, იქნება სიმინდი [ბევრი]. თუ არა და როცა... ახლა, მაგალითად, ამ წელს ჩვენ სიმინდი რომ გვაქვს, საერთოდ, ვინც გაითოხნა ამას ორჯერ სასუქი არ სჭირდება იმას, იმიტომ რომ, შენ ხარ ჩემი ბატონი, თვითონ აზოტი არის, ახლა (წვიმამ) რომ მოწვიმა. წელს ყანაში ორ-სამჯერ მოწვიმა ცოტ-ცოტა. ამას კაცი არ მოუტყდენია და მიწა არ დაუსველებია, მაგრამ სიმინდს აზოტი მისცა, აზოტი მისცა სიმინდს. ახლა დამუშაებულ ყანას ნამხარი ამოაქვს, იმას კიდე სასუქს რომ უზამ, მთლად გაეჭიდება. იმას უნდა მოაყარო სასუქი ტაროს გამოღებამდე. ტაროს გამოღებამდე [რომ] მოაყრი, ტაროს გააჭიმვინებს და სიმინდს მიიღებ, შედეგს მიიღებ ყანაში ნამუშევრისაგან.

— ყირ ტარს ელედანს ხო?

— ყირ ტარსით გელედანს დო სუმ ტარს. ასე, მაგადთო, ჩქიმ ოზეს არძას, მით ოკო თიქ მორთას დო გაჯინას, არძას ოთხ ტარ მულუ. ასე, ინა მათენს თუ ვარი, ინა მა ვამარაგადე დიო, მარა არძა ოთხტარია... სუმტარიან ნაკლებო ძირუ.

— მართალიო?

— ა, ამარიე, აყ, აყ, ა, ოზე, ყაენჩლოვით მეტრო მიშაულარ. ა, ქუგაჯინ, სუმი-ოთხი, ნაკლებო სუმი, არძას ოთხ ტარ მულ. ასე ინა მათენს დო ვარ, ვამიჩქ. ინა გოწოს... ქარ მიშლენა ჩქი მანგარო ხეს ჩქინ ტერიტორიას, ქარი. გოწოს, მაგადთო, ჩქიმ ოზეს სიმინდ ატარებული რდუ, ა, ესე იგ, ოხაშალ სიმინდ ორდუნ, ეთი პერიოდის ქუმორთ ქარქ დო ათაშ ქულანჯირუ არძა. ხარგელიდ სიმინდინ, იშ ქოდანჯირუ. ზღვაურქ ქუმორთ დო ათაურე გეგნანჯირუ აშო, ა, ესე იგ, სიმინდი ათაურშე-ეთეურშე დუ. შურო ქიილუ, ვამიქულუ, მარა იქ იშენთ ქოქიმინ მუშ. მაგადთო, მორთუკო ოკო ისხიქ ვაგაწორინ, მარა იშენ ვადინუ. მარა ნაჩქიჩქა ნათასა დუნ, თინეფს ვართ ტარქ აკეთინუ დო ვართ მუთუნ, არძაქ მებდინით, იზხარალით.

ჩქინ ცუნანას ოკო, ჩქიმ ვანე ქინ, გოლოფა მურთუ, მუ რაგად ოკო. მარა ხვალე ირიათო გოლოფა ორდუ ასენ, თინა გვალო ოკოთანს, გვალო გოლოფა ვაკო, ხანდისხან ჭვიმა ოკო. მუშა კოჩქ, ვარენო, ღვინ ვაშაშუ ხანდისხან, ჩქიმ ვანე ქინდა, ღონე იშ დელიებუ. თეშენეშე რე, თე ჩქინ დინას, ვარენო, ვაშაჭვიმუდა, დაბალ რენ იგურშენ ჭვიმახოლო აფ საჭირო თის; კოპეშიას რდუნს, ლეზიას რდუნს. ასე ათე გოლოფაქ, მაგადთო, ჩქინწუკმა კინტირი, პამინდორ, შინკა — ირფელ დოჭ. თემ იუაფ სკან ცუდესხოლო. ნაბეტან მოლოფაქ დოდგვარგვალუ თენა ირფელი. ასე დოჭვიმუ, კინ შურ ქუმაკათ. მარა ი გაფუჭებულ ვეშანწყინე ის. თეჯგუა ამბე.

სიმინდი ჩქი გურულ ჯიმ ქომჩანა, აბაშაჯ ჯიმ ქომჩანა, გირბიდხოლო ქომჩანა ნაწილობრივ, ო ჩქიმ რექინ. ე ჩე სიმინდ თავისთავათ მიჩანა, ჩქიმ ექინ დო ანდანერ სიმინდ მილუნა, მაგადთო. უკულ ჭიფეგუნგამ სიმინდ მიჩანა ხოლო, ჩე სიმინდი რე ჭიფეგუნგამ. ო, კაკალი ბრელ ულუ დო გუნგა მორჩილ ულუ, მაგადთო, ოდო, ტარიშ მრა... მრატლობახოლო ბრელი რე: ამშვი, ხუთი, ოთხი, ოდო, ათეჯგუა ტარეფ ულუნ ფერიე. მარა ენა ახალ მუშულირიე, თე ათე ჭიფეგუნგამ დო ჩე სიმინდ ჩქინ ზონას ასე ირკოს ვაულ თენა, მაგადთო. მარა ვარზენთ ართიანს თასის. მაგადთო, გოწოს მა ართ ოთხ კოს ქემეფჩ თასი. თი ოთხ კოჩქ თითო-თითო კოს ქემეჩ დო ართ ვით-ვითოხუთ კოჩქ, მაგადთო, ჩქინ კუნთხუს ქიუ. იქ თის მეჩუ. უკულ ბრელს თენა მოწონს ბრელს თინა მოწონს დო მის მუჭო მოწონსი, თემ თასუნს უკულ ირკოჩ. ათაშიე საქმე.

— ართ ექტარ დინას მუსხიქ ქიუას ოკო სიმინქ?

— ართ ექტარ დინას მუსხი ქიუაფ, ბაბა, სიმინდი-და, დამოკიდებულ რე სკანდა. შილეზე სკან გექტარ დინაქ ართ ტონა სიმინდ მერჩასინ, შილეზე სკან ართ გექტარ დინაქ სუმ ტონა სიმინდ მერჩასი დო შილეზე

— ორ ტაროს ამოიღებს ხომ?

— ორ ტაროსაც ამოიღებს და სამ ტაროს. ახლა, მაგალითად, ჩემს ეზოში ყველას, ვისაც უნდა იმან, მოვიდეს და ნახოს, ყველას ოთხი ტარო ამოაქვს. ახლა, ის მოათავებს თუ არა, იმას მე ვერ ვიტყვი ჯერ, მაგრამ ყველა ოთხტაროიანი [არის], სამტაროიანს ნაკლებად ნახავ.

— მართლა?

— ა, აგერაა, აი, აი, ა, ეზო, ორმოცდაათი მეტრი შესასვლელი. ა, ნახე, სამი-ოთხი [ტარო აქვს], ნაკლებად სამი, ყველას ოთხი ტარო ამოაქვს. ახლა ის მოათავებს თუ არა არ ვიცი. ისა, შარშან... ქარი გვიშლის ჩვენ ძალიან /მაგრად/ ხელს ჩვენს ტერიტორიაზე, ქარი. შარშან მაგალითად, ჩემს ეზოში სიმინდი ტარობამოღებული იყო, ა, ესე იგი, მოსახარში რომ იყო სიმინდი, იმ პერიოდში მოვიდა ქარი და ასე დააწვინა ყველა. დატვირთული რომ იყო სიმინდი, (იქით) დააწვინა. ზღვაური მოვიდა და აქეთ გადმოაწვინა (აქეთ) ა, ესე იგი, აქეთ-იქით იყო გადაწვინილი. საერთოდ [თუ] იქნებოდა, არ ვიცოდი, მაგრამ იმან მაინც თავისი ქნა, თავისი. მაგალითად, [რომ] უნდა მოსულიყო იმდენი ვერ გაასწორა, მაგრამ მაინც არ დაიკარგა. მაგრამ ნაგვიანევი ნათესი რომ იყო, იმათ ვერც ტარო გაიკეთეს და ვერც ვარაფერი, ყველა დავიღუპეთ, ვიზარალეთ.

ჩვენს ყანას უნდა, შენ ხარ ჩემი ბატონი, გვალვა მოუხდა, რა თქმა უნდა, მაგრამ მხოლოდ სულ გვალვა რომ იყო ახლა, ის მთლად აფუჭებს /კარგავს/, მთლად გვალვა არ უნდა, ხანდახან წვიმაც უნდა. მუშა კაცმა ღვინო თუ არ დალია ხანდახან, შენ ხარ ჩემი ბატონი, ღონე (იქით) გამოეღევა. ისე არის, ამ ჩვენს მიწაზე თუ არ მოწვიმა, დაბალი რომ არის იმიტომ წვიმაც სჭირდება იმას; გოგრას ზრდის, ღობიოს ზრდის. ახლა ამ გვალვამ, მაგალითად, ჩვენთან კიტრი, პამიდორი, ნესვი — ყველაფერი დაწვა. ისე იქნება შენს სახლშიც. ზედმეტმა გვალვამ დახრუკა ეს ყველაფერი. ახლა [რომ] მოწვიმა, ისევ სული ჩაედგა. მაგრამ იმ გაფუჭებულს ვერ გამოასწორებს იმას. ამგავარი ამბავი.

სიმინდი ჩვენ გურული ჩიშის გვაქვს, აბაშის ჩიშის გვაქვს, ჰიბრიდულიც გვაქვს ნაწილობრივ, ჰო, შენ ხარ ჩემი ბატონი. ეს თეთრი სიმინდი თავისთავად გვაქვს, შენ ხარ ჩემი ბატონი, და რამდენიმენაირი სიმინდი გვაქვს. მაგალითად, შემდეგ წვრილნაქუჩი სიმინდი გვაქვს კიდევ, თეთრი სიმინდი არის წვრილნაქუჩიანი. ჰო, მარცვლი ბევრი აქვს და ნაქუჩი პატარა აქვს, მაგალითად, ჰოდა, ტაროს სიმრა... სიმრავლითაც ბევრი არის: ექვსი, ხუთი, ოთხი, ჰოდა, ასეთი ტარობები რომ აქვს ისეთი, მაგრამ ეს ახალი შემოსულია, (ეს) ეს წვრილნაქუჩიანი და თეთრი სიმინდი ჩვენს ზონაში[ა], თორემ ყველას არა აქვს ეს მაგალითად. მაგრამ ვაძლევთ ერთმანეთს თესლს. მაგალითად, შარშან მე ერთ-ოთხ კაცს მივეცი თესლი. იმ ოთხმა კაცმა თითო-თითო კაცს მისცა და და ერთი ათი-თხუთმეტი კაცი მაგალითად, ჩვენს კუთხეში შეიქნა. იმან იმას მისცა. შემდეგ ბევრს ეს მოსწონს, ბევრს ის მისწონს, ბევრს ის მოსწონს და ვის როგორც მოსწონს, ისე თესავს შემდეგ ყველა. ასეა საქმე.

— ერთ ჰექტარ მიწაზე რამდენი უნდა მოვიდეს /იქნეს/ სიმინდი?

— ერთ ჰექტარ მიწაზე რამდენი მოვა, ბაბუა, სიმინდი-და, დამოკიდებული არის შენზე. შეიძლება შენმა ჰექტარმა მიწამ ერთი ტონა სიმინდი მოგცეს, შეიძლება შენმა ერთმა ჰექტარმა მიწამ სამი ტონა

სკან ართ ტონა <<< ეშლება. უნდა იყოს „ექტარი“ >>> დიხაქ რუო ტონა სიმინდ ქიმერჩასი, ენა რე სკანდა დამოკიდებულ, ენა დიხაშა დამოკიდებულ ვარე. ენა თვით მეპატრონეშა დიხაშ დამოკიდებულ, ვარა... სკან შრომა დო სკანი მოჟლაშა რე საქმე. სი ენა... ასე, მეურნეობეფ გითიოჭარანდ ი კოს სუმ ტონა სიმინს ექტარ დიხაშენ დო დანარჩენ სი ქოილუდასია. სუმ ტონაქ ვარ, ართ ტონაქ ვამინ ი კოს, გვერდ ტონაქ ვამინ. ვართ სკანდა მიაღინ ის მუთუნქ დო ვართ შხვაშა მიაღინ. მარა ეფერ კათარდ, ჩქიმ რექინ, ნამდა... მაგადთო, მა გეპჭარულ, ყირ გექტარ დიხას შქვით ტონა ჩავაბარიკონ ოკო, სუმ ტონა დო გვერდ გექტარშე. მა, მაგადთო, რუო ტონა ჩავაბარი დო დანარჩენ სუჩა მემდლუღ. დელექტორქ: აშ ვარია, მავა სუმ წილ სიმინდ მა ჩამაბარია დო ართ წილ სი მიდეღია; ეშ ვალოლუა სი-მაქ — უწი მა, — მა ყირ გექტარიშ შქვით ტონა გეპჭარულ, ათნა სი ჩავაბარ დო ანწ ეჟდოვით ტონაქ ქუმორთასინ, მე გაგიმარჯოს ღმერთმა-მეთქი დო სი ქუდოხოლ თექ სკან ადგილს, ქემერჩ-მაქ — უწი — ხუთოშ კილო მეტი, მუ გოკო-მაქ — უწი — სი ნორმაშე მეტი. ოდო, მა მოღებლ ართ ვითოყირ ტონა. ენა იმუშუ ჩქიმ ბერგიქ დო ჩქიმ ღონექ, ჩქიმ მეხანიზაციაქ იმუშუ.

მა, მაგადთო, ჩქიმ მცირე მეხანიზაცია მიცუნს. მა მეურნეობა დო კოლმეურნეობა, ვართ ტრაქტორ მოკო, ვართ... მა ჩქიმ ცხენეფ მიცუნს, ჩქიმ გუთან მილ, ჩქიმ სათეს მილუ, ჩქიმ კულტივაცია, ირფელ ჩქიმ მილუ მა, მაგადთო, ირფელი. მა ცხენით ვამუშე მა ირფელს თეს, ირფელს ცხენით ვამუშე, ვანე ჩქიმ რექინ. მა, მაგადთო, დიშქა ქორენო — ჩქიმ ცხენით მომილუ; სუნანაშა რენო — ჩქიმით, იფრელ, ირფელს მა ჩქიმით ვაკეთე, მაგადთო, ჩქიმ მეხანიზაციათ. მა ჩქიმ სათეს მილუ, ჩქიმ კულტივაცია, ომაჟირალ, ობარგალი, ო, ჩქიმ რექინ. სასუქის, მაგადთო, ჩქიმ ექინ, ამშთვიურ სასუქის უწინთ, თის კულტივაციათ გუთმუორღვა მა, ით, სათესით, ჩქიმ ვანე ქინ. მაფ თენა თაშ მონწყილი. ოდო, მა, მაგადთო, მცირე მეხანიზაციათ მუფშე ჩქიმ, ჩქიმ სამუშაოს, მაგადთო. მუ ბლოლა, თენა რე ჩქიმ პროფესია დო მუ ფქიმიანა.

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ფონდი D1, №31; 13.2.5.
ალიოშა ცაგურია, 71 წლის; ხობი, ქვემო ქვლონი. 29.07.1994 წ.

მომძიებელთა ჯგუფი; ინეზა გაბელაია, ეკა დადიანი, ნანა ოკუჯავა.

სამწიგნობრო ენით შესრულებული ვარიანტი დაურთეს:
ი.გაბელაიამ, ე.დადიანმა, ნ.ოკუჯავამ.

სიმიინდი მოგცეს და შეიძლება შენმა ერთმა ჰექტარმა მიწამ რვა ტონა სიმიინდი მოგცეს, ეს არის შენზე დამოკიდებული, ეს მიწაზე დამოკიდებული არაა. ეს თვით მიწის მეპატრონეზე [არის] დამოკიდებული, თიორემ შენს შრომასა და შენს მოვლაზე არის საქმე. შენ ეს... ახლა მეურნეობა დაუწყებდა /დააწერდა/ იმ კაცს სამ ტონა სიმიინდს ჰექტარ მიწაზე და დანარჩენი შენ გქონდესო. სამი ტონა კი არა, ერთი ტონა ვერ მოიყვანა იმ კაცმა, ნახევარი ტონა ვერ მოიყვანა. ვერც შენ მოგიტანა იმან ვერაფერი და ვერც სხვას მიუტანა, მაგრამ ისეთი ხალხი იყო, შენ ხარ ჩემი ბატონი, რომ... მაგალითად, მე მევალეობდა, ორ ჰექტარ მიწაზე შვიდი ტონა უნდა ჩამებერებინა, სამი ტონა (და) ნახევარ ჰექტარზე. მე, მაგალითად, რვა ტონა ჩავაბარე და დანარჩენი სახლში მიმქონდა. დირექტორმა: ასე არაო, მეო, სამი წილი სიმიინდი მე ჩამაბარეო და დანარჩენი შენ წაიღეო; ისე არ ქნა შენ-მეთქი — ვუთხარი მე — ორი ჰექტრიდან შვიდი ტონა მევალეობდა, ეს შენ ჩავაბარე და აწი ოცდაათი ტონა [რომ] მოვიდეს, მე გამიმარჯოს ღმერთმა-მეთქი და შენ დაჯექი იქ შენს ადგილას, მოგეცი-მეთქი — ვუთხარი — ხუთასი კილო მეტი, რა გინდა-მეთქი — ვუთხარი — შენ ნორმაზე მეტი. ჰოდა, მე წამოვიღე ერთი თორმეტი ტონა. ეს იმუშავა ჩემმა თოხმა და ჩემმა ღონემ, ჩემმა მექანიზაციამ იმუშავა.

მე, მაგალითად, ჩემი მცირე მექანიზაცია მყავს. მე მეურნეობა და კოლმეურნეობა, არც ტრაქტორი მინდა, არც... მე ჩემი ცხენები მყავს, ჩემი გუთანი მაქვს, ჩემი სათესი მაქვს, ჩემი კულტივატორი, ყველაფერი ჩემი მაქვს მე, მაგალითად, ყველაფერი. ა, ცხენით ვამუშავებ მე ყველაფერს ამას, ყველაფერს ცხენით ვამუშავებ, შენ ხარ ჩემი ბატონი. მე, მაგალითად, შეშა არის — ჩემი ცხენით მომაქვს; ყანა არის — ჩემით, ყველაფერს, ყველაფერს მე ჩემით ვაკეთებ, მაგალითად, ჩემი მექანიზაციით. მე ჩემი სათესი მაქვს, ჩემი კულტივატორი, მეორედ გასათოხნი, გასამარგლი, ჰო, შენ ხარ ჩემი ბატონი. სასუქს, მაგალითად, შენ ხარ ჩემი ბატონი, ექვსთვიან სასუქს [რომ] ვეძახით, იმას კულტივატორით ვაყრი მე, იმით, სათესით, შენ ხარ ჩემი ბატონი. მაქვს ეს ასე მოწყობილი. ჰოდა, მე, მაგალითად, მცირე მექანიზაციით ვმუშაობ ჩემს სამუშაოზე, მაგალითად, რა ვქნა, ეს არის ჩემი პროფესია და რა ვქნა?

იბერული დიალექტი

ჭუთაისური მითხველება

მერიქიფეობა ქორწილში

უფრო იშუათობა არის, რო მერიქიფეს ინსტიტუტი იყოს დღეს ანდელ ქორწინებაში, დღეს უფრო იშუათობა არის და არის ზოგიერთი მაშასადამე, ოჯახები, სადაც ამ მერიქიფის მოვალეობას ზუსტათ ანხორციელებენ და მერიქიფის დახმარებით მიდის მაგიდაში პურისჭამა, ღვინის სმა, უფრო სწორათ რომ უთქუათ, ღვინის სმა. მე ორიოდ სიტყვით მერიქიფის მოვალეობა... მერიქიფე ეს არის ოჯახის პატრონიზგან, უფრო სწორათ, ოჯახის თავკაცი ვინც არის, იქ ვისაც დავალებული აქვს თავკაცობა ქორწილზეთ, ეს გასუენებაში არ ხდება, რა თქმა უნდა, დორმოცებზედაც და წლისთავებზე, ქორწინებაზეთ, ვისაც, თაუკაცი ვინც არის მისი და ოჯახის უფროსის ერთმანეთან შეთანხმებით აირჩევენ მერიქიფეს, რა თქმა უნდა, მერიქიფე უნდა იყოს ფიზიკურათაც და შესახედაობითაც ლამაზი და ძლიერი პიროვნება, ასე რო, მას თუ ამის შიში ექნა, რომ ვინმესთან რამე რომ შემნიშონ და გამლახაუს იგი მე და ა... ვეღარ მოუტანოს თამადას. თამადას ამბავი ეს არ უნდა იყოს ეს უნდა იყოს შეუვალი, ფულის მოუსყიდავი უნდა იყოს მერიქიფე ასეთი პიროვნება, მაშასადამე, იქნება არჩეული და გამოცხადება იგი თაუკაცთან ერთათ, მაშასადამე, თამადასთან, მიდის თამადასთან. თამადას მას მოითხოუს, გარკუეულ წესეფს წაუყენეფს... არავითარი, რო ის იყოს შეუვალი, მაშასადამე: ვინც არ უნდა იყოს მაგიდაშით, თუკი შემო მოვალეობას უკუე გადაუხუთია, მან, ის პიროვნება უნდა იყოს ჩემთან ფიქსირებული; — და აღუთქუას, რო: ნამღულიათ, ბატონო, მე ამას ყუელაფერს შევასრულეფ. ამის შემდექ მერიქიფე უდგება თავისი მოვალეობის შესრულებას. ზოგიერთ მაგიდაშით ასე ხთება, შესმული სასამო... სასამისები გადევწოდება სხუას, ვისაც აირჩეფს ერთი პიროვნება, რომ ან ჩემს მიერ დამილიოსო იმან ეს ღვინოვო და იმასთან უნდა მიიტანოს მან ცარიელი ჭიქები და ვინმე პატლემ დალია ღვინო, მერიქიფემ შეიტსო სასამისი და დალია, გამოცალა, შიასრულა ზუსტათ ესა, ეს ცარიელ სასამისი მიაწოდა და მის თუალწინ, მაშასადამე, აიტსება ეს სასამისი და დალევს, ისიც დამიბრუნდება, მიუტანს ამას სასამე... შემმა არჩეულმა მხარემ ეს სასამისი დალია, მარამ შეიძლება ასე იყოს. სასამისები მილიოდეს მაშასადამე, რიგის მიხედღით, მაგიდაში თამადიდან, უთქუათ, მერე რომ დალ... დალია თამადამ სასამისი. მის გუერჩი მჯდომი რუ არის, მერე ის რო დალევს, მერე მეორე, მერე მესამე, მერე მეოთხე და ასე შემდექ და ერთი სასამისი ტრიალებდეს მთელ მაგიდაში. ეს ა წელავს, რა თქმა უნდა, ქორწილს, მაგრამ ის რო დადგინდეს, ვინ სუამს ღვინოს და ვინ არა, ეს, მაშასადამე, აქ უფრო უკეთესია, ვიდრე რამდენიმე სასამისი იქნეს

გამოყენებული მაგიდაში. მაგრამ შესაძლებელია, სასმისები რამდენიმე ადგილზე იყოს ჩადგმული, თუკი სასმისების რაოდენობა აქტუს, მაშასადამე, ოჯახს, რტა ყანწი სოფელში შეიძლება, ერთ ოჯახს ქონდეს ვინმეს, იმას ხმაროდს მთელი სოფელი. მერე იმ სასმის და ის მაგიდაში ერთერთი იქნება და ყანწი თუ შეიცუტალა, ის ან უფრო პატარა იქნება, ან უფრო გლახა დასალევი იქნება, ზოგი ყანწი თუ დაგრეხილია, ცუდი დასალევია მისგან ღუინო და სწორი ყანწი თუა, მაშტინ აღუილი დასალევია ღუინო და ახლა ერთი რო შეხედატს იმას სწორი ყანწი აქო, მართალია ერთნაირი რაოდენობით ჩადის, მაგრამ ის ცუდი დასალევია. ეს კაი დასალე... იგი მომეცი მეო და ესეთი არეულობა რომ არ მოხთეს, ერთნაირი სამისი უნდა იქნეს და თუკი ერთნაირი სასმისი შეიარჩევა რამდენიმე, მაშასადამე, მაშინ მერიქიფე ერთი არა მარტო მაგიდაში, რამდენიმე მერიქიფია და ის მერიქიფე თავის იქიდან გააგრძელებს, კაცი ხო ყავს მუადგილეები თამადას არჩეული, აი, ის მუადგილე რო დალუტს იმას ხომ, მერე მუადგილე მის, სადაც მის სამოქმედო უბანში და დაატარებს ამას, მეორე მუადგილე კიდე მის სამოქმედო უბანში და ასე რო უტქუათ, შემცირდება ამ სასმისების დალევის დრო. აი, ამ პროცესეფს, მაშასადამე, თუკი ვინმე ვარს განაცხადებს სასმისის დალევაზე ან დალია რამდენიმე სასმისი ერდროულათ, აღუილი შესაძლებელია სამიოთხი ჭიქა იყოს დასალევი, ანდა თუ გინდა, ყანწი ისმევა... სულერთია, დალია ნახევარი, მაგრამ მერე ვეღარ გააგრძელა დალევა და აწყინა ღუინომ, ღუინოს რო აწყენს ხო, ღუინო რო აწყენს ადამიანს, უკუე მაგიდის წევრათ აღარ ითულება და ასე იყო, ნამდუილ მაგიდას... ის უნდა გადასულიყო მაგიდაზე. ვისაც ღუინო აწყენდა, ღუინომ თუ აწყინა და იმან გამეიწმიდა ყუელაფერი, მერე შეიძლება თამადაც ქე წააქციოს, ზოგი მერე უფრო სტამს ღუინოს ბეტრს. ასეთია, ასეთი პიროტუნება, ვისაც მაგიდაზე ღუინო აწყენდა და ამას მერიქიფეს თქმა აღარ უნდა, მეფე და დედოფალი, იგი რა ქუია, თამადაც დაინახავდა და ის თვითონ იცის, რომ უნდა ადგეს და დატოვოს მაგიდა, იმას მერე აღარც ცოლშუილი აყენებს იქ და აღარც ვინმე სხუა ახლობელი მაგიდაზე, მაგრამ თუკი ვეღარ დალევდა ის მხოლოთ არ უწყენია, მაგრამ აღარ სტამს ხომ, ეს უნდა ეცნობოს თამადას და შეიძლება, გააჩნია, ის პიროტუნება ვინ არის, მაშასადამე, თამადის არჩევანით დარჩეს მაგიდაზეთ, მაგრამ ის ადგილზე, სადაც იყო იქ მაინც, ასე რომ უტქუათ, ის ვერ გაჩერდება, უნდა გადვეიდეს და დადგეს იქ, სადაც, სხუებიც მოუჯდებიან გუერჩი, როდესაც იმნაირი გახთება სხუა ადამიანებიც, მარა იმ ადგილს ვეღარ დაიკრეფს, მსმელი კაცის გუერდით ის ვერ დადგება. უკუე შეიძლება იმან მსმელი კაცის ერთი ჭიქა გამოართუას და ყლუნწოს თუითონ, ჩემო ბატონო, ის ისე აღუილათ გეიტანოს თავი და იქნება, სასიძოთ აკუირდებიან მას და ერთი ჭიქა ღუინო ეიცელოს, ღუინო არ აწყენს და ამაზე ღუინის დამლევი კაციანო, ჩემო ბატონო.. ღუინის დალევა, ვისაც შეუძლია იმას ნებისყოფაც დიდი აქ, რო იცოდე შენ, ღუინის დალევა დიდი, ასე უტქუათ, მახასიათებელია ადამიანის ჯანმრთელობისა და მისი შინაგანი

ბუნების, ხოდა, ამითი შეიძლება < არ ისმინება რამდენიმე სიტყვა >... ერთი-ორი ჭიქა დამალევნებია, გინდა დალიე, გინდა გადააქციე, რაც გინდა ის მოუხერხე, ასე და ამ მოვალეობას ასრულებს, მაშასადამე, თამადა და ისა, მერიქიფე და მეც რამდენჯერ მქონია შემთხვევა, რო მერიქიფისთუნ ჭიქა უსტრიათ, რაღაცა, ერთი, მეორე ან ღუინო დააკლო ან ის დალიე, დამაკელი, თუ რაცხა ქენი, რუ არ შეუსრულა იგი ხო, ჭიქა უსტრიათ რამე და მერე ამ საქმეს ხედაუს, მერიქიფეს გუერჩი უდგია ვინ? აბა ვინ უდგია? თავკაცი, თაუკაცი მერიქიფეს შემირაცყუე შენ მაგიდაზე, რას ქტია კაცო, მერიქიფეს, მერიქიფე არი... დანიშნული პიროვნებაა და რა გინდა შენ დანიშნულ პიროვნებასთან, კაცო?! ის მიტო რო უნდა დეცტუას იმან წესრიგი, შენს მიმართ რუ არ დაუწყია... იმას დამცტული არავინ ყაუს, ვინ დაგიცატუს წესრიქს, კაცო?! მილიციას რო დოუწყონ ახლა რტყმევა, ჩემო ბატონო, იმას თუ მილიციას იმედი არა აქტუს, იმას რომ დამცტული ყაუს იქიდან და ჩემს მოქმედებას ზედამხე... პატრონი ... ხოდა ასეთი პიროვნებაა. მერე ის მერიქიფეს შეურაცყოფს და შეურაცყოფა სიტყუით იქნება და ფიზიკური, დანით იქნება თუ რაცხათი არ უნდა ყოფილიყო, ამ პიროვნებას თავკაცი მერე მაგიდიდან გადმუაბძანებდა, რა თქმა უნდა, თამადა გაცემდა ბძანებას, რომ: დატოვოს ამა და ამ პიროვნებამ მაგიდა! და მერე თაუკაცი ამ ცერემონიალს ასრულებდა, შეიძლება, თამადის თქმამდე მეეცილებია მაგიდისთუნის იგი.

— ესეიგი, მერიქიფე ამ თქტუნს ქუჩაზე, დაუშუათ, კოსტავას ქუჩაზე, აგერ ერთ ქორწილში მე ვიყო, მეორე ქორწილში თქტუნ იყოთ, მესამე ქორწილში სხტა იყოს და ასე შემდექ...

— არა, არა, მერიქიფე... თუ ერთი კაცი იყო და... ჭირდება გამოყოფილი ადამიანი, შეიძლება იმ ქორწილში არ იყოს მერიქიფეები, ასე რო ტთქტუათ, არ არის ძნელი საშოტნელი, არაა ძნელი საშოტნელი მაგენი. დიდი მოვალეობა არა აქტუთ მაგათეფს, ერთი ის, რომ უნდა ქონდეს, უნდა იყოს მტკიცე, მოუვალი უნდა იყოს, ასე რომ ტთქტუათ, ი... იმის მიმართ, რომ მისი ნათესავი თუ უდია მაგიდაზე, იმას რო და დოუწყოს ცოტა-ცოტა ჭიქების ჩასხმა, ჩემო ბატონო, და მის გუერჩი აგერ სხტას მეტი ჩაუსხას იმაჩი ხო, ასეთი მერიქიფე გასალახია და გამოსაგდებია. ისეთი მერიქიფე უნდა იყოს, რომ მან თავისიანი და სხტისიანი არ უნდა განაკერძოვოს, ის ერთნაირი უნდა იყოს მისთუნის ყტელა, ყტელას ერთნაირათ უნდა შეუტუსოს ჭიქები და ყტელასთუნის ერთნაირათ უნდა გაატაროს ის კანონი, ვინც ვერ დალი... ამხილოს იგი და გააკეთოს ეს საქმე, ხოდა, ამდენათ, ახლა ქუჩაში ასეთი კაცი მოიძებნება, რა თქმა უნდა, იმიტომ, რომ შესაძლებელია, ის იყოს ხნიერი კაცი ან უკეთესია ყოველთუნის... მერიქიფეობა ყოველთუნის უფრო ხნიერი ადამიანებია, არის გამოსადეგი და ამართლებს, ვიდრე ახალგაზდები იმიტომ, რომ ახალგაზდას იმან რო უთხრას რაღაცა, ჩემო ბატონო, ისე აგერ აქტუს ყრონტჩი სული და...

— ვარესი უთხრას.

— ხო. დალიე თუ არა, დაგასხამ ამას თაუზეო; — დამასხამო, და... აბა რა უნდა დასხმასო და შეიქმნა თხლამა-თხლუმი. ხოდა, ეს მოხუცე-ბმა: ჩემს მოხუცობას ეცი, ბიძია, პატივი — ეტყუის, ჩემო ბატონო.

— ნებისყოფაა.

— შენ ბაბუას ეცი პატივი, ჩემ ჭალარას — და ან სიყუარულით დააღვეიფეს იმას, ანდა — ჩემ მოხუცობას ეცი პატივი, რაც, რაც გეკუთვნის ბიძია, რაცაა დადგენილი, რო ვეღარ სუამო, უნდა შიასრულო იგიო და გადმოვა ის კაციო... და ის ვერ გოუბედაუს ამას, რო შიაგინოს, ანდა...

— დაგასხამ თაუზეო!

— მუჭით წავიდეს ამ იმისკენ, რა ქუთია, ხოდა, ყოველთუის მოხუცე-ბულია, ახლა ისეთი კი არა, რომელიც რო ვერ დადის და ხო, ხო, ხო < ამბობს ხველებს იმიტაციით > — იძახის მაგიდაში და არი ერთი ამბავი, კაცო და პაპიროს რო სუამს, კილო კაცია, პაპიროსის მწვეველი მერიქიფე-ები საერთოთ მაგიდაში არ უნდა იქნეს, ეს იცოდე. პაპიროსის მწვეველი მერიქიფე თუ დაინიშნა, იქ არც თაუკაცი ვარგა და არც ამ ოჯახის პატრონი არ ვარგა, პაპიროსის მწვეველი მერიქიფე არ უნდა იყოს. პაპიროსის ერთი ფერფლი საკმარისია, რომ ადამიანი, როგორი მსმელი არ უნდა იყოს, ერთი ჭიქა დალიოს, იქ პაპიროსის ფერფლი იქნება ჩაყრილი და ის იმას გამოიყუანს მწყობრიდან, ამიტომ არ უნდა იყოს ასეთი პიროვნება. იმა არ შეიძლება... რაც იმ საცხა არ მოუხთეს ის ამბავი, ანდა შეიძლება გამეიყენოს ეს პირიქით, იმან აგერ ვინცხა ფულს მიცემს, ჩემო ბატონო და ჩოუფერფლაუს იმას პატარა პაპიროს იქ, დაღუეს ჭიქას და დამთაურებულია მისი საქმე, ეს და მოორე კიდე არ არის კულტურულათ, რომ პაპიროსი ხელში გიჭირაუს და ღუინოს აუსეფ და ერთიმეორე და მერე კილო პაპიროსის მწვეველმა არ შეიძლება, არ დაახუელოს და რამე და პურს ხალხი ჭამს და ქერო დაასველევ. ანდა კილო ადამიანი, რომელიც გაციებულია და მცხიკობა აქუს, ხო, ის იმწუჩი უნდა მოხსნა, თუ მერიქიფეს მცხიკობა ოუტყდა, ის უნდა...

— ის უნდა გააგდო.

— ის იმწუჩი ნუდა გამუაგდო, აბა რა კაცო, იმ წუჩი უნდა გამუაგდო, იმის გაჩერება არ შეიძლება. საერთოთ, მაგიდაში ადამიანს თუ მცხკობა ოუვარდა, ის არ უნდა დაყდეს იქინა, შენ სხუას უკარქავ პურის ჭამის იმას. ესა მერიქიფე, არ შეიძლება პაპიროსის მწვეველი კაცი მერიქიფეთ იქნეს გატარებული, ეს როგორც ჰიგიენური თუალსაზრისით, ჩემო ბატონო. ასევე სუფთათ იმ თუალსაზრისით, რომ მას შეუძლია, რაღაც ბოროტობა ჩეიღინოს მაგიდაზეთ და ამ პაპიროსის ფერფლის გამოყენებით და ასე რო უთქუათ, სწორი კაცი არა სწორათ აქციოს. გამ... გასამარჯუებელი კაცი დამარცხებულათ გამოიყუანოს.

...ხო, ახლა ის რო დაქუჩა ჩუენ უთქმელი, ახალ, ესეიგი, მე უთქუთი, რო მერიქიფეობით ახლა მე, თუ სადმე აქანა ქუთაიში ქორწილი ყოფილა, ჩემო ბატონო, ჯერ ჩემი თამაღობის ხელში რამდენს გოუღია ა, უახლუესი ჩემი ხალხის იმაჩი, სულ ყუელგან მე ვარ, თამაღათ და მე მერე კიდე

აგერ მეზობლევს სულ რუ აქუთ ქორწილი, ჩემო ბატონო, ან თამადა ვარ, ანდა იქინა ვარ მიპატიჟებული და აქ ჩუენ მერჩიფევე არსათ არ, ანდა გამიგია კილო, რო ამ... ქორწილი ქონდა ამა და ამ კაც და მერჩიფევე ბით იყო ღუინის სმაო, აღარ არის ეს. არის მე, მი არ გამიგონია არ გამიგონია იმიტო, რო ახლა ძუელ გამონაშთათ თუღიან, ჩემო ბატონო, იმდენათ, რამდენათაც, მაგიდაში შემოვიდა თავისუფალი სმა. ამ თავისუფალ სმის შემოტანამ, მერჩიფევეობის ფონზე, ასე რო უთქუათ, მოხსნა და აღარც არის დღეს. მაგიდაში ჭიქა-ღუინო არ იდგმებოდა არსათ, მაგიდაში ერთ ჭიქას ვერსათ ნახაუდი, რომ ის ყოფილიყო ღუინიანი, თუ ღუინიანი იქნებოდა, ვილაცამ ჩასახა შით, და ის წუჩი უნდა გამორკუეულიყო, რომ სიდან გაჩთა იმ ჭიქაში ღუინო და ეს ღუინო ვერ იქნებოდა, გრაფინკით ვერ იქნებოდა დადგმული, მაგიდაში ღრაფინკა და ჭიქა, მაშასადამე, არ იდგმებოდა, ის მხოლოთ ებარა იმ მერჩიფევეს რომლებიც დაატარებულენ სასმისევს.

— და ეს იყო ორმოზდაათიან, სამოციან წლეფში, ქუთაიში?

— ეს იყო ადრე, დიახ, ადრე, მაშასადამე, კი, სამოციან წლიამ—

წლამდედაც იყო, ჩემო ბატონო.

— კი, ხო.

— და როდესაც მერე ომი დამთაურდა და იქით და ცოტა უფრო კილო აქეთ, ადრე როდესაც მაგდაში თავისუფალი სმა დეიწყო, ვითამ და ჩუენ კულტურულები და ცივილიზებულები რო გაუხდით, თუმცა ამაში მე წინა ჩაწერაში უთქუთი, რო ეს უფრო უკეთესი ფორმა არის, თუმცა ბეურ რამეს, ასე რო უთქუათ, უარყოფითათ უცემ პასუხს. უკეთესი ფორმა არის, რომ ადამიანს თუკი არ შეუძლია ღუინის დაღევა, ის სუფრაში რატო არ უნდა იყოს, მაგრამ თუ ამას არ იყენევს ადამიანი ბოროტათ, მაშინ კარგია, მარა, ზოგიერთი ბოროტათ იყენევს. აგერ რო ყაუხს მისი ვილაცა, იმი სასმისევს მერე თუითონ სუამს ეს პიროვნება, ვისაც თავისუფალი უფლება მიცეს და მერე ის გამარჯუებული გამოყაუხს. ამას მერე ჩხუბი მოყობა, რაღაცა, ხშირათ დამთაურებისას. რო ვინმემ დაასახელოს: აი, ამ კაცმა დალიაო, ჩემო ბატონო, ყუელაზე მეტათო; ამის გაკე... ამის დასკუნის გაკეთების უფლებაც არა გუაქუხს ჩუენ, ვინაიდან ხო შეიძლება, მიზ გუერჩი რომ ხალხი იყო, იმან დალია მისი სადღეგ-ძელო, ანდა აგერ მაგიდაში ნახევრიანი ჭიქები, საუხე ჭიქები... რამდენი გინდა, რო ადგებიან, ხალხი ქუეყნისაა, რა იცი, რუ არ გადაახსა იმაში, კაცო, ის, ეს ამბავი და ამდენათ, მაშასადამე, ეს სმის ინსტიტუტი, თუ შეიძლება ითუქას, მერჩიფევეობის განთავისუფლება, რა თქმა უნდა, გააუქმა, დაღევეთ კი სუამ მაგიდაში, ვისაც სურს, მაგრამ იმის გაგება, რო ვინ დალია ყუელაზე მეტი და გამარჯუებული ღუინის სმაში ვინ არის, ეს უკუე გამორიცხული არის. სხუა მხრივ, კიდე ვიმეორეფ, იმდენათ, რამდენათაც სასურველია მაგიდაში ყოფნა და იქ არ დაგარქუან შენ ღუინის არა მსმელი და არ შეუძლია და... ღუინოს რო ვერ სუამს კაცი, ის ჯანმთრელიც არ არის. ყუელაფერი, ყუელაფერი იმ ბევრ რამეს ასკუნის ის ღვინის... წეხანა გითხარი, ღუინის დაღევის შესაძლებლობა ადამიანის

ვაყვაცობის ერთ დიდ პლიუს აძლეუს, დით პლიუს, პატარას კი არა, დით პლიუს. ჩაცმულობა, ჩემო ბატონო, პატარა პლიუს აძლეუს ადამიანს, მაგრამ ღუინის დაღევა — დით პლიუს, პატარას კი არა, დით პლიუს. როგორ დაღევს იმას ის, თუ დალია და მერე გადაირია და წამოვარდა და წამუაშლო სკამს ხელი და დეერია სუყუელას, ეს, ჩემო ბატონო, ისიც არის, რომ თურმე ეს კაცი ავანტყოფი ყოფილა და მას ღუინო რო მოხუთა, მისი ავანტყოფობა გამუაშლინა იმან. ღუინო აშლენს ადამიანის შინაგან ბუნებას, გაშლის იმას, ჩემო ბატონო, მის სამყაროს გარდაგიშლის წინ, რაც არის ის. ღუინის სმაში რასაც გეტყუის ადამიანი, იცოდე, ის არი. ღუინის სმაში გაცნობილი ადამიანი, გამოსადეგია, უფრო საიმედუა, ვიდრე ჩუეულებრივ ადამიანი დაიმეგობრო და გაიცნო სადმე. ღუინის სმაში გამოცადე ადამიანი და ჭირში გამოცადე ადამიანი და ამ ორ საქმეში გამომდგარი ადამიანი ყუელგან ივარგევს, როგორც კაცური ადამიანი და სანდო კაცი. სხუა, სხუა რა...

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ფონდი **E**, №36; 6.4.
 სიმონ ბარდაველიძე, 68 წლის; ქუთაისი, 16.03. 1998 წ.
 მომძიებელთა ჯგუფი: ლუიზა ხაჭაპურიძე, რამაზ
 ხაჭაპურიძე, დავით შავიანიძე.
 გამოსაცემად მოამზადა ლუიზა ხაჭაპურიძემ.

ოკრიბული მეტყველება

ძველი ამბავი

... არიან ოჯოლიდან წამოსული ქუთაიში, ხო. იქ ჩასიძებულ
ყოფილა ბაბუაჩემი.

— საიდან?

— ა, ოჯოლიდან, ოჯოლიდან. გურიიდანაა ჩასიძებული ჩემი ბაბუა
ოჯოლაში და მერე ოჯოლიდან მისი შვილები წამოსული არიენ ქუთაიში,
ხო.

— მარტო ერთი, ერთი ოჯახი იყო?

— ერთი ოჯახი იყო და ექუსი ძმებნი, შვ... ბიჭები ყოლია ბაბუაჩემს
და ის ბიჭები სუყუთელა არიენ გორის ქუჩაზე დასახლებული, მარა ახლა
შვილები არიან დარჩენილი და იგენი აღარ არიან ცოცხლები, ხო.

— ესე იგი, გურულები ხართ?

— გურულები, გურიიდან ვართ. მოვესწარი, შთილო, მოვესწარი,
ამისანას არ მოვესწრებილვარ, კი იყო გერმანიის ომი. პირტულ ომში მას
მყავს დაკარქული მწ, ჩემო ბატონო, პირტულ ომიანობაზე. იგი ფრონტზე
კი არ მომკატარა, შეექნა სიპნოი ტიფი ნქ, ხოდნ...

— სიპნოი?

— ხო, სიპნოი ტიფი, ხოდა, მკატარა. მერე მამაჩემა სხუა რომ
ვერაფერი გვ... გავახერხეთ, ხომ უნდა ჩამოგუყუანა მიცუალეებულ
სახლი, გაყიდა, ძირიფასი სახლი უქონდა გორის ქუჩაზე, სულ წაბლი
იყო, უწინ ხის სახლები იყო იქანა.

... ხოდა, გაყიდა ის და უბრალო სახლი იყიდა და ის დადგა,
პატარა სახლი და რაც ჩამორჩა ფული, წვევიდა ჩამოსაყუანათ, შთილის
ჩამოსაყუანათ. მივიდა ნქ და იქ დოუსაფლაებიათ. მღუღლებიც ყოფილა
მაშუინ, ყუელაფერი, რწმენა იყო...

— სად ყოფილა?

— ჩემი ის, გერმანიაში, ხო, გერმანიის ომი იყო მაშინ, ხოდა,
დოუსაფლაებიათ და ჭუარცი ყოფილა მის საფლავზე გაკეთებული, გუარი
მისი, სახელი, ყუელაფერი ზეთ და მივიდა, მარა შთილი არ გამუატანენ.
რადგან ტიფით იყო ქუტარი, მერე იქანა გოდოუსხთიან, წესიც ოფეია,
ღუღელიც მუყუყუანია, ყუელაფერი და დოუსარჯავს იქანა, რაც... წამოსაყუანი
ფული ქე დოუსარჯავს იქინა. ჩამევიდა მერე საწყალი კუტარ-ცოცხალი
სახში დნ ი შთილს მგლოვობდა და... ახლანდელი ვომი რუჲ, ამისთანა
შოუცოდებელი ვომი არ ყოფილა მაშინ. ხო. იმისანა დრო, დრო იყო,
ყუელაფერი ქეც, გერმანიაც გუებრძოდა, ჩუენი ხალხიც ებძოდა, მარა არ
იყო ამისანა ამბავი. ნიკოლოზი რო გარმუაგდენ, მაშუინ პატარა ბატონი
ვიყავი ხო. რო გამოაგდენ ნიკოლოზი და შეიქნა სადგურში „ურას“
ძახილი და ნიკოლოზი ჩამუაგდენ და აი, შეიქნა ამბავი, გამევიდა ერთი
მოხუცებული კაცი, ბოტში ვიყავი და: მალე შეენატრებით ნიკოლოზს.

მარაო გუიან იქნებაო, ხო, გუიან იქნებაო, ნიკოლოზიო შავ პურს მაინც გუაჭმევდა და... თეთრ პურს გუაჭმევდაო და მალე შავიც აღარ გეჭმე-
 ბათო! აბა, ასე, ასე იყო. ხოდა, დიდი ამბავი იყო, მაშინდელი ომი...
 ახლანდელ ომზე... მოვესწარი იმას, რო კომუნისტები რომ შემევიდნენ
 სადგურში, „ურას“ ძახილი იყო და ერთი ამბავი იყო, გუესმოდა იმ
 ქუჩაზე ხმა. გამევიდა სადგურიდან, ხოდა, მოდის ჯარი დიდი ამბით,
 რუსები, რუსის ჯარი: „აბა, სად დავმალეთ ახლა გასათხოვარი ქალები!“
 და ბიძაშვილი მყავდა, კაი ვაშკაცი იყო, უცოლო ვაშკაცი და დაი ყავდა
 გასათხოვარი გოგო, ახალგაზდა ქალები მიყავდათ და მალავდნენ საცხა
 ზუთინეში და იმაში მალავდნენ, რომ ჯარმაო არ გაუპატიუროსო. ახლა
 ქართულები დეერია ერთმანეცს და სისაძაგლეს ჩადიენ და მაშუინ
 რუსეფს იგი არ გოუყვებიათ ჩუენთუის. შამევიდენ შუიდობიანათ, ჩემო
 ბატონო, დაბინავდენ, ერთი თუთხმეტი მეთაური იყო ჩუენ ბინაშიც,
 დაბინავდა ჩუენთან სახში, ჩემო ბატონო, და პირიქით, მოგუიტანენ
 ამხელუანი შაქრები, ხოდა, მოქუცენ და ჩუენც გუაჭმევდენ და თავათაც.
 უდულებდა დედაჩემი ჩაის და აკეთებდა და იუტენ ჩუენთან, საქამდი ბინა
 არ გეიჩინენ, თავის კაზარმები და რამე-და, მაინდამაინც კომუნისტეფს
 ხალხი არ დოუმარცხებიათ, მცხოტრებლები, ხო. და ახლა, ახლა ტყიბულს
 მიტო ემტერებიენ, რომ, რომ ჩევიდენ მაგენი იქ, უსუსური ბოტუშები
 გოუუპატიურობიათ და დოუწყუეტიათ მოხუცებულები და ყუელაფერი და
 სამაგიერო უნდათ ახლა ტყიბულს რომ გორუხადონ. საწყალი ხალხი
 ისრისება ახლა შუაში, ხო. ამისანა ამბავია, შუილო, და მაშუინ არ იყო
 ამისანა ამბავი. მართალია, კომუნისტებმა ბეტური ხალხი იმასქნა ახლა,
 კულაკობა შამეიდრო, თუ ვინმეს რამე ჰქონდათ, ჩამუართუნენ, გაანაწილენ
 ყუელაფერი, მარა ბოლოს და ბოლოს მაინც არ იყო ხალხი უმადური ამ
 კომუნისტების. გაანაწილა, მართალია, ე მიწები, მარა სასამელი და საჭმელი
 მაინც არ მოკლებია ხალხს. ეს იყო. ყუელას თავისი გემოტუნება აქ.
 ყუელას თავისი ის მოწონს, ზოქს ახლა კერძობა უფრო აწყოფს ხელს,
 ზოქს ისთევე ის უნდა, რომ კომუნისტები იყოს და პარტია იყოს. ეს ახლა
 არ მომწონს მე, ასე არეულობა საქართუელოსი, მარა რას იზამ, ჩემისანა
 ბებერმა კარა, ახალგაზდები და პროფესორები ველარ ართუმენ თავს,
 მწერლები ველარ ართუმენ თავს. დღეს რომ იტყუიან, ხუალ სხუას
 ლაპარაკობენ და არაა სწორი. აბა! ტელევიზორს რომ უსმენ ხანდახან,
 არც მინდა რომ მოუსმინო. ხო, ხო. ამწუჩი ასია, იმწუჩი ისია. კიტოვანი
 კარ უნდა გაქვეულიყო და კარ უნდა გარამდგარიყო, თუ სწორი კაცი
 იყო. ხო...

— ბეტური გუყავს ბოთე, ბებო, ბეტური.

— სიგუა საერთოთ ახლნ თავის თავს კარ უნდა შუელოდეს, ხალხს
 უნდა შუელოდეს.

— გაგიმარჯოს ღმერთმა!

— ხო. იოსელანი პირტელი ხელმძუანელია ქურდების < იცინის >,
 ხოდა, სათავეში დააყენონ აგერ და რას გაგიკეთეფს ეგი. მაგენს, ჩემი
 საქმე რომ იყოს, მაგენს... არ შემეცოდება, რომ მქონდეს იარაღი, ვესტური

შუფში და დავაგდეფ ძირს. თუ გინდა ახლავე წამიყუნანონ დ... სა... ქართუელედს, ქართული სისხლი ქონდა დავით აღმაშენებელს და ქეც ჩატარდა მისი ისტორია კარქათ. ხო.

— მივტირით აგერ რტა საუკუნია.

— ხო, აბა! ხო. მე მეცხრე ჯგუფიდან ვარ, შტილო, რა ქტია, მეცხრე ჯგუფიდან. ისტორია მიყუარდა ისე, ვერა თებზადის ქალი გუასტავლიდა მაშინ, თებზადის ქალი იყო, სნდ უნდა დამდგარიყო, რო მიზ გუერჩი მე არ ვყოფილიყავი, მასწაებელის. იმასაც უყუარდი. ისტორია ისე მიყუარდა, ახლა აღარ მახსოფს, თუარა ყუელაფერს მოგიყობი მე, იმ მეცხრე ჯგუფამდე რაც ვისწატლე, ხო. ისტორიკოსები ახლნ გამოდიან და კილო ვერ ართუმენ თავს, რო უნდა, ისე.

— ისტორიკოსია ეს...

— ხო.

... ხო, არ არის, შტილო, სწორი ამბავი ახლა არ არიზ და ფრთხილათ უნდა ვიყოთ, რმ მარტტა ჩტენი თავი კი არზ, თლათ ისე არ წევიდეს საქართუელოს საქმე, რმ ისტორიასაც რო დაავიწყტეს რაცხა ისტორიული ამბავი. ერთი გამოვიდოდეს ვინმე ქართუელი და მართლა გააკეთებდეს იმისანას, რმ დარჩებოდეს სამუდამოთ ისტორიაში, ჰო!

— ვაკეთეფთ და ისაა. ვაქცევთ ამ ქტეყანას, მეტი რა ვქნათ!

— იქცევა ქტეყანა. ქარ უნდა იქცეოდეს, სიმართლეს უნდა მიყობოდენ, სიმართლეს არ მიყობიან სიმართლეს. აბა! მე... ახლანდელი იგენი, ახლნ რო არიენ მწე... მწერლები რო, რო გამოდიან, რო გამოდიან, მაგენს აინტერესეფს რა? სიმართლე კი არა, აგერ მის ამხანაქს რო აჯობოს და ის დაჩაგროს. კი არ უნდა დაჩაგროს, თუ იცი შენ ზედმეტი, შეგნებით მიყევი იმას და ასწავლე იმასაც და შენც გეცოდინება და იმასაც ეცოდინება, უკეთესი არ იქნება?

— საქართუელოსთჳისაც.

— საქართუელოსთჳის, ხო. არა, ეს არ უნდათ. ერთმანეთი არ უნდა აძაგონ. სესიაზე ახლა ჩხუბი რო შექნენ შიგნი, კი არ უნდა იჩხუბონ, გზა უნდა გა... გაწალდონ და იმ გზას უნდა დაადგეს, ერთი პირი უნდა ქონდესკენ. მე გჯობივარ შენ, ეს აკეთეფს ასე კარქათ, ის სნე დ... ასათიანს რო დლე დაყენენ, კაცი ჰკუაზე რამე შიარყიენ ცოდნის გულისთჳის, რატო იცოდა იმან და ამან არა. მეტი კი არაფერი იყო. ასია, ჩემი ცხოტრების დღიდან მე მიყუარს ბრძოლა ცხოტრების. მაინტერესებდა, რო შტილებიც და შტილიშტილებიც კარქათ მყოლოდა დნ ვწუალობდი იმისთჳის-და, არა მყავს ახლა, არც ქტური მყავს, არც ჯიბგირი მყავს, რაც... საშუალო ცოდნა ყუელას მივეცი, ხუთი შტილის დედა ვარ, ხნდა, უმაღლესი დავამთავ... დავამთავრებე შტილ... შტილიშტილს, ქრცს, მეორეს და აწი აღარ შემიძლია და ახლა ქე უნდა გაართუან თავი თავის ცხოტრებას.

... მე წამევედი, ჩემი ქმარი რო გეიწუიენ ჯარში, რო გეიწუიენ, ბატარა ბოტუშები მყავდა და დედამთილი მყავდა ძალიან კარქი მე. ჩემი დედამთილნ სოფლის ქალათ არც ითულებოდა, იმისანა შეგნებული ქალი

იყო. ხოდა, რო მომიყუანენ, თუთხმეტი წლის ვიყავი, ხო, თუთხმეტი წლის ვიყავი, რო მომიყუანენ და მაინდამაინც ახლან დიდი დაბძნილი გოგო არ ვიყავი. რაგარც სხუა თამაშობდა ჩემი ტოლები, ისე მინდოდა მეც მეთამაშებია. რო მევედით, იპოლიტე და ლალია იყო ჟორჟოლაძე და ეგენი ახალგაზდა ბიჭები ახლა, მოდიოდენ გერასიმესთან, ხოდა, რიკტაფელობიას თამაშობდენ ეზოში. ვამევედი და ვითამაშე იგენტან მე ი რიკტაფელობია.

— რძალმა.

— ხო. საწყალი ჩემ დედამთილს კი არ დოუშლია ჩემთუის, მითხრან, თქუა, რუ: შენი ცოდუა მიეცა შენ დედ-მამასო, რაუა გამოგიშუა აქითო? ხო, ცოდუაო... და მიცოდებდა ძან, როგორც მე ახლა უმფრო, უმფრო სხუანაირი გაზდილი ვიყავი, რამე, მიცოდებდა. მე ძირ... რა იყო სარეცხი, არ ვიცოდი; ჭადის გაკეთება რა იყო, არ ვიცოდი, რო მომიყუანენ დან მხოლოთ მაინტერესებდა, რო მესტავლა, რასაც მეტყოდენ. იმ გზას მინდოდა გავყოლოდი, ჩემი დედამთილი რასაც მასწავლიდა. მოკლეთ, არ ვცილდებოდი, მაგას დავზდევდი და მული მყავდა საწყალი, მართან, ძალიან კი ქალი იყო, მარა მაინც ახალგაზდა იყო ის და ცოტან ახლა შემ-ისწორებდა რამეს, მარა არევის არ ვენდობოდი. ჩემი დედამთილი რახან მეფერებოდა, იმას მივზდევდი სულ კუთში. ხო. ის მიყუარდა მე და მივზდევდი იმას. ასე იყო.

— დედამთილი არ უყუართ რძლეფს და თქუენ...

— არა, მე რა ვიცი, მე... ჩემ რძლეფს გონია არ ვძულვარ-და, არც მძულდა ჩემი დედამთილი-და. რძლები რო მყავს აგერ ორი, ასე მგონია, ერთ ოჯახში არიენ გაზრდილი-თქუა, ერთმანენს ისე მიყოზ-მოყოზიან, ხო. ერთათ ხუ არ დაბერდებიან ახლა, ცალკე უნდა გეიკეთონ ბინა, აპა, ერთი დანგრეული სახლი აქანე რას ეყოფა ყუელას, მარა ახლა ერთის უნდათ ჯერ, ერთმა უნდა ჯერ დეესახლოს, მოუწყოს ხელი და მერე მორე. მა ერთმანენს რაცხა არ უნდათ, რუ ჩამოშორდენ. ასე გული წყდებათ ერთმანენსე და მაშუინ ჩემი მახლები და იგენი გეიყუენ კიდრ, სიმღერაში გეიყუენ. ერთი „ვაი შენ“ არ უთქუიათ ერთმანეთიზა: „ეს შენ, ეს მე!“ აპოლი იყო პირუელი ის...

— გამანაწილებელი.

— გამანაწილებელი. რასაც იტყოდა აპოლი, თანახმა იყო ყუელა. ხოდა, ახლა ძამ ძამ მოკლან ცხოვრების გულისთუის. ხო, არა, გადაგუარებულია, ქართუელები გადაგუარებულია ახლა. ვერ ენდობი ახლა. ახლა ძამ ძამს ვერ ენდობა. აგერ ჩუენ სოფელში რაუა მოხთა ეს, რუ... ხო ძროხეფს და იგენს რო ნაკლავა, ავლო ყოფილა ვინცხა, დოლონაძე, ხო, და ერთი შუილი პატოსანი ყოლია და მორე ამხანაგათ ყოლია თავათ და იმ შუილს გოუცია ეს.

— ისე გამიკუირდა...

— ხო. და მაქ კაცი მე ისე მომწონდან, ძალიან პატოსანი და კი ვოჯახის კაცი, ამისანა მეგონა და თურმე მიტო ჰქონდა ყუელაფერი ბრეველი. ასე, ასე ნაკეთება. რას იზამ ახლა? ვერ გაართუმ თავს, სოფელი

ნმისანაა, რო... ჩუნ ძალიან კარგი სოფელი უქონდა, ძალიან კარგი. მეზობლობა ვიცოით, ნათესაობა ვიცოით, ეს... ჩუნთან ღამეებს ვათევდით, არ გუეშინოდა.

— ჭყეპში?

— ჭყეპში, ხო. ძალიან, ამისანა სოფელი არც კი მინახავს მე, ისე კაი სოფელი იყო და უწინ გვევიჭრიდით ასე ხელს, ჩუნ ჯგუფი უქონდა სკოლაში, ასე გვევიჭრიდით ხელს, ცოტა სისხს გამოუშობდით და ერთ-თმაენთის სისხს ოურევედით და უკუე და-ძმა ვიყავით ერთმაენთის. ერთ ლოგინში რო დაგვოილიყავით, კაცი არ გაქცემდა ხმას, ისე პატიოსნობა იყო. ახლა არაა ასე, დობილ-ძმობილობა ახლა არაა. მე ძმობილი მყავდა ქუთაიში, ჩემი გულისთუის თავს შეწირავდა. ცოლი რო ითხოვა პირუელ დათ, დები ყავდა იმას, მარა მე და... მე დამისუთ თავის გუერთში. ხო, ასე ქუქონდა ერთმაენთთან ყუელაფერი. ახლა სადაა, ახლა არაა მასე, ახლა ვერ ენდობი, ნდობა თუ არ გაქ კაცს, მე მდიდარ კაცს და უნდოფს ღარიბი და სანდო მირჩევნია. ღარიბი იყოს და ვენდო მე იმას. ი მდიდარი სულ არ მიყუარს. ის გატატაჩებულია სიმდიდრით, გაკუირუე-ბულია. ე ღარიბის არაფერი არ უკუირს. თუ კაცი ჯამთელათაა, ყუელაფ-ერი ექნება, თუ ზარმაცია არაა, არ მოკუტება შიერი და თუ ზარმაცია კაცი, იმას... და უმტერო ადამიანი ვერაფერს ვერ გააკეთეფს. კაცს უნდა ყავდეს მტერი, ხო! ახლა მე არ მყავს მტერი, რაია, ვინლა დემემტერება, არაფრის გაკეთება არ შემიძლია, და სანამ შემედლო, რავა მინდოდა, რო სხუას დევეჩაგრე. სხუისი ქონება კი არ მეხარბებოდა, ის რო აკეთებდა, ისე მინდოდა მეც გამეკეთებია და რავარც იმას ექნებოდა, მეც უნდა მქონოდა ისე. სხუისი არაზდროს არ უნდა შეგეხარბოს არაფერი, ინტე-რესი უნდა ქონდეს ცხოვრების და მამუთინ ივარგეფ ადამიანი, აბა! ჩუნ ადამიანები მხეცებთვან მეტით კი არაფრით გვეირჩევთ.

— დღეს ქე გუჯობია მხეცები.

— ახლა მხეცები გუჯობია. მხეცმა, მგელმა, მხეცმა მგელმა პატარა ბოუში, შუილო, რო ნახა ქუჩაში, ოუარა გუერდი და არ მოკიდა პირი, ტირილი რო დეიწყო ბოუშმა, ხო. და...

— აფხაზებმა?

— აფხაზებმა, ჩუნ მიწა-წყალზე დასახლებულმა ხალხმა ჩუნ იგნ, იგენი, მაგენი რო მევიდენ პირუელათ, არაფერი არ გააჩთათ, გაღირკნილი იყუნენ, შეისახლა ქართულებმა, ხოდა, ახლა მოგუდგენ აგერ და ტყავებენ ჩუნ ხალხს და კლავენ, ხო. და აფხაზების ამხანაგათ გახთა ზოგიერთი ქართუელი. ლოთი ქობალია რო აკეთეფს ახლა, მე ასე ვიტყუი და რა ვიცი ახლა, ასე მგონია, ლოთი ქობალია ამას არ გააკეთებდა, არ გააკეთებდა.

— რას, არ მოკლავდა ქართუელს?

— არ მოკლავდა ქართუელს, რომ მაგი თავიდგან გეესალებია იმ შენ იმას, პრეზიდენცს. ვინ ამეიყენა გუერთში ლოთი ქობალია და იგნ, რავა ამეიყენა გუერთში მაგენი, მაგენი, მაგენი თავიდან იყო? დასანდობი? არ იყო და ახლა ვითამ ჯერ უღალატა და მერე ახლა ვითამ მისი

მეგობარია? მაგისანა მერყევ კაცს არსათ არ გავაჩერეფ, არსათ არ გავაჩერეფ.

— ვერაფერი ველარ გავიგეთ!

— ხო, დაბნეულია. ცოდნა და არცოდნა ახლა ერთნაირი შეიქნა, ცოდნა და არცოდნა ებრძნის ერთმანეც. ასია!

— იმარჯუნეს ცოდვა?

— ხო.

— ეს არი.

— აბა რა! გლახათაა საქმე. რო დავწობნ, ღმერც ვეხტეწები: ღმერთო, შენი სახელისა და შენი დიდების ჭირიმე, თუ ვინმე კაი წესიერი ახალგაზდა საქართუელოსთვის კარქია და გამოსადეგია, იმას თუ ელოდეს სიკუტილი, მე მომკალი და ის გადაარჩინე და გოუძღუნეს საქართუელოს-თქნა! სულ ასე ვიცი მე პირჯურის დაწერა.

— ღმერთმა გავიმარჯოს!

— მე რაღას გოუკეთეფ ახლა საქართუელოს, მე აწი ხელს თუ შოუშლი, თუარა გაკეთებით ვერაფერს გოუკეთეფ და ვინც ვარგა, იმან ქე უნდა...

— ჭკუას მაინც ასწავლი, ბებო, ვინც მოგისმენს, იმას!

— ... ეგერ არსენაზე უფროსი მე თუთხმეტი წლითა ვარ, მერკტილაძეზე, ხო და გასულელებულია საწყალი, ნორმალურათ არ ლაპარაკოფს.

— საცოდავი.

— ხო. ყუელა ერთნაირი რავარც შეხედულობით არაა, არც... გაჭივრება ჩემდონი არევის არ გამოუარია, შიშიც ბეური ვნახე, სოხუმი რო დაბომბენ, მაშინ იქინეის ბაზარზე ვიყავი მე, სოხუმი რო დაბომბენ, სოხუმის ბაზარზე.

— როდის? ახლა?

— არა, ომიანობის პერიოთში. ხო. გასაყ... გადასაცულებელი მქონდა წაღებული, ცხრა თუმანი ღირდა კილო ქეფილი მაშუინ, მაშუინ პირტელათ ვიყავი. ხოდა, ბოტუმები დატუებული. გამევიწუელე ძუძუ და დოუტუე გამოწუელილი და წევედი სამეგრელოში, წევილე გადასაცულებები რაღაცეები და ისე ჩამომქონდა საჭმელი ბოტუმებიზა, ხუთი, ექუსი თუის ბოტუმი მივატუე სახში მართასთან, ხო. ეს, ამაზე მეტი შიშილობა იყო და ამბავი, მარა ასთე არ წირავდენ ერთმანეც ხალხი, ასთე არ წირავდენ, ახლა რუა, ქართუელები ერთმანეც არ დარევიან.

— ცივილიზირებული მკვლელობა.

— სოხუმი რო დაბომბენ და აგერ მანქ ერთი კუბრიელი სამსე, ვოტკა მქონდა წაღებული გასაყიდელი, რო გამოვხადე, წევილე ე დას გადასაცულებელი მანქ წაღებული რაცხა პერანგები და იგენი და მივატეე ყუელაფერი და გამევიქეცი და თან ჩამოდგა მატარებელი, ჩამოდგა მატარებელი. რო გევიქეცი, რო გევიქეცი, ხალხი ერთმანეთის თავზე გადადიოდა, მატარებელში რო შეგუესტრო. რო წამევიდა მატარებელი იქიდან ჩქარა, ვის ახსოვდა რამე. ღლიაში მქონდა რაცხა მჩატე ამოდებული და იგი იქინა წამართუა ვინცხა ჯიბგირმა. ხოდა, წამევედი, ბოტუმე-

ბისტუის ლუკმა უნდა მიმეტანა და რაღას მევიტანდრ. ჩამევედი და იმამდრ, რრ, მატარებელი რო მოდიოდა, ასე გეგონებოდა ვაგონი ვაგონში შეეხლებოდა, შედიოდა ვაგონი ვაგონში, ისე ჩქარი იმით მოდიოდა. ჩამევიარეთ ხოფში და ფანჯარაზე ვინც იყო, ყუელამ დევიანხეთ, აგერ დგია, ხოფში იგი, ქალები, ეზოში, ქალი დგია ვედრით და ძროხა მიუბია იქინა. ჩუენ გუეგონა გამოსაწუელათაა ალბათ ჩასული-თქუა და ჩუენ მატარებელს რო გამეეკიდენ, ბომბი უნდა დეერტყათ ჩუენი მატარებლისთუინ. რო გამეეკიდენ, ასცთა ჩუენ მატარებელს და ჩუენი თუალის წინ ამ სიმალლე ბოლი ევიდა, რრ დეეცა საწყალს იქ, ქალი საცხა იყო და ბურდანა ევიდა, აყარა ზეით მიწა. ჩუენმა მატარებელმა გადარჩა და ჩამევედით რიონში, რიონამდი. რიონიდან მერე სხუა მატარებელი ჩამოდგა და ჩევედი ქუთაიში ცარიელი, ხო. დათიკო იყო ერთი ებრეელი და იმიდან მქონდა წადებული საქონელი, რალაცეები, გადასაცუელი. ხრდა, გევიხედე, რო ჩამევედი ახლა, არაფერი არ მქონდა, ბოტუშეფს არაფერი არ... მოჩერებული იყუენ ჩემზე, და აქით დედამთილი იყო მაშუინ, აქანე მყავდა დატუებული კილო ბოტუშები, მთავარი ბოვ[შევი], ხრდა, მევიდა ებრეელი დათიკო სახში და: რავაა, ნინა, საქმეო? რავაა საქმეო? არ შეშინდო, გევიგე მე ყუელაფერიო — უთქუითათ ახლა, ასე, ამისანა ამბავი მოხთო და — ნუ გეშინიაო! — მითხრა — შენ ნუ გეშინიაო, შენ გაბრუნდი, წადი ახლა სამეგრელოშიო, მე იმისანა რამეს გაგატანო, ამ ზარალსაც აანაზღაურეფო და ბოვშეფსაც მოუტან საქმელსო. ეილო და რაცხამდენი იყო, ფული მომცა, რო: ბოტუშეფს დოუტუეო — ხრდა — შენ წადი ახლა, გაბრუნდიო! მართლაც, სუთიძე იყო ერთი, მაგერ, მამონტია რო იყო, ბრიგადერი, მისრ ცოლის დედა და: მეც წამოვალ, ნინაო! — მითხრა. წამევიდა მაგის დედა ჩემთან ერთათ და წევეით სამეგრელოში. წევეით სამეგრელოში და ჩევედით. ამან გამატანა ჭიის წამალი და ერთი კაროკა ნემსები, ჭიის წამალი გამატანა: „ამაში“ — მე ვთქუი — „რას ევილეფ?“ დამიბარა, რა რაფერ რა უნდა გემეყიდა. ექუისი მეშოკი სიმიდი ვიშონე იმითინ, იმ ნემსებით და იმ ჭიის წამლით სამეგრელოში.

— საკერავი ნემსებით?

— ხრ, საკერავი ნემსები და მაშინის ნემსები და ვიშონე ექუისი მეშოკი სიმიდი, მარა ახლა წამოლემა არ გინდა? მარა იმფერ ადგილზე ვარ ჩასული, რრ ქართუელები ცხოტრობენ იქინა. აბა: „ვინა ხარ? რა ხარ?“ — მეკითხებიან. რახან გევიგე გუარი ქართუელების, კახიანები არიენ: კახიანის ქალი ვარ-თქუა. დამჭირდა ტყული, ხანდახან ტყული, შუილო, მართალს ჯობია კაი ადგილზე, მარა იმისანა ტყული კი არ უნდა თქუა, რრ შენც წახთე და სხუაც წაახთინო.

— შენი თავი რო შეგეზაროს მერე.

— ხრ, სხუაც წაახთინო: „კახიანის ქალი ვარ.“ აბა: „დედა, ჩუენი გოგო ყოფილა, ჩუენი გოგო ყოფილა!“ — იძახიენ, და ერთი მპაიჯოფს აქანა, იქინა. ქუთაიში კამფეტების ქარხანაში იყო კახიანი ერთი, კაი მეგობარი იყო ჩემი, ერთათ ვმუშოობდით. ხრდა, იმის სახელი ქე გამახსენდა, შოთა კახიანი. აბა, მაშუინ: „უი, ჩუენი გოგო ყოფილა, არიქა, აყ!“ —

ზოქს ლობიო მუაქ ერთი ვედრა, ზოქს სიმიდი მუაქ, ზოქს რა. ვახშმები მუაწყუნ და... ჩუენი გულისთუის და გუბაიჯებენ და რა პატივი არ ქუცენ მეგრელებმა. მერე, ეს სიმიდი ვილან მომაკიდებია ხელი, კახიანის ქალი ვიყავი, შიბენ კამეჩები, ჩემო ბატონო, და დააწყუნ თავათ ზეთ და ჩამომიტანენ სადგურში, ბაგაჟი თუითან მიცენ, მისამართი მივეცი ჩემი სახლის და მე შევედი ცარიელი და დავჯექი ვაგონში, ჩამევედი ქუთაიში, ჩამევიტანე სიმიდი. ხო, ებრეელი კარა ახლა ქრისტიანი არ უკეთფეს ამას ერთმანეც, მე ებრაელმა გამიკეთა ეგ. მევედი, იქიდან აღარ გარმომილია ის ბაგაჟი, იქიდან ისთველე ორპირის ბაგაშში შევალაგე და მევიტანე სადგურამდე ორპირში. მევიტანე სადგურამდე ორპირში და დავითია აგერ ხუდაგაიანი, ურმით იყო ჩამოსული, ტყემალი ქონია ჩამოტანილი. რო დევიანხე, ცას ხელი ამიწუტა და სამეგრელოდან მქონდა წამოღებული დამცხუარი ჭადები, ელარჯს უძახიენ, ღომში ჩაფლული ყუელი, ეგენი, სწფსე მქონდა ერთი დიდი სუმკა, რო გამომატანეს გზაში და ერთი ბოთლი ვოტკა. მევედი მაქანე სადგურში და დედაია, დავითია რო დევიანხე, რაღ... ძან გემეხარდა. გადმევედი მაშთეველეთ და ეს ბაგაჟი მივიღე ჳერ, დავცალე, დავაწყუნ რკინიგზასთან და გვექეცი დავითიას[თან], აბა: „სად იყავი?“ „ასთია“ — მე უთხარი — „საქმე, სიმიდი მაქ ასატანი და თუ...“ „სიმიდის კაკალს დევიანხავდე, თუარა იმას რავა დაგატუებთეფ, ავიტან, აბა რას ვიზამ?“ — მითხრა — „გვამე, გავძეხი, ბალტყემალზე ვიყავი, გავძეხი ბალტყემალათი და ჩამევედი და წამევიღე აგერ ტყემალი გასაყიდათ, მჳანდისნაირი არ მიჳამია ერთი კუირია“ — მითხრა. „ღედა, შენ მაცა, კაი“ — მე უთხარი — „წამოდი, აბა, წამოდი!“ დაალაგა საწყალმა დავითიამ ურმებზე ე სიმიდები, ჩემო ბატონო. მოვდივარ გზაში და გავხსენი სუმკა, ამევიღე ჭადის ნატეხი, მივეცი ხელში და ბოთლი მევეცი, ჳიქა არ მქონდა: „მოსუი“ — მე უთხარი — „ამაში ოტკაა და რო მივალთ სახში, ჳათსაც ვაჳმეფ და ყუელაფერს!“ „ვაი, შენ გეხარე! — და იწერს პირჳუარს და — „ღმერთო...“ — იწერს პირჳუა[რს]. მომიყუნა სახში. რო შამევეით, დიდი ჳიშკარი ტქონდა და რო შამევედით შიგნი, ურმით შამევიდა დავითია, შამევიტანა ე სიმიდები, აგერ ეზოში შუაგულ ეზოში ჩემი დედამთილი ქუაზე ჳია და აპოლი. ჩემი დედამთილი ქე ტირის და აგერ ძროხაა: „დევილუბე!“ — მე ვთქუი — „ბოტში მყავს რომელიცხა ქუტარი ახლა, რა ამბავია? რა ამბავია? მითხარით!“ — მოვარდი ახლა — „რა ამბ[ავია]? „მეტი რაღა იქნება, ჩუენი მრჩენელი ქე ქუტება აგერ“ — მითხრა ძროხაზე. ძროხა ხან აღმა შობოდა ფეხეფს, ხან უკულმა, გორავდა ეზოში: „აიტი!“ — მე უთხარი — „ძროხა ქუტება და ტირი? ბოტუები ხო არიან კარქა?“ „ბოტუეფს არა უშავს, არა“; — ხო, კაი აბა — მე უთხარი — „შედი აბა სახში, არ დამანახო ცრემლი, რას, ძროხას ვიტირეფ მე-თქუა? — მე უთხარი — აგერ შედი ახლა, სტოლი გააწყუნე, აგერ, სუნკაა მოტანილი, ამეიღე ყოლფერი! სიმიდი რო მოვიტანე და აპოლიც მეხმარა, წამოხტნა ზეით. შამევიტანეთ სახში. დავაჟინეყე, ვაჳამე მაგენს საჳმელი, გოუშალეყე სტოლი, მე გვექეცი სილოვანასთან, ბაკურაძესთან, მაგენს ქონდათ აღმასი, ვიცოდი.

- წყალი, ხო?
- ხო. ჩამევიტანე ალმასის წყალი, დავალევიე ამ ძროხას და გოუჩერდა მუცლის ტკივილი. თურმე მუცელი ტკივოდა, ხო...
- ქალი თქუენ ყოფილხართ!
- ხოდა, ეს შამევიტანე ახლა აქანე. ერთი ვედრა დავითიამ წეილო სიმიდი და ერთი ვედრა აპოლიმ.
- მადლი გიქნია.
- ხო. თითო ვედრა წეილენ: მოქცემთო! მე ალარც გამხსენებია, არ მომიტხოვია და არც იმგენს მოუტანიათ ი თითო ვედრა სიმიდი. უჭირდათ მაშინ და საიდან მოგიტანდენ, ხო. ასე იყო, შუილო, ბეურ გაჭირებებს ვარ გამოვლილი, მარა ამისანა ახლა რუა, ღმერთმა ნუ ქნას ნურასოდეს.
- არ ამატირა?
- ახლა ვინ მოქცემს, შუილო, სიმიცს და რამეს.
- ესე იგი, მეგრელებმა კარგათ გიმასპინძლეს?
- კი.
- კაი ხალხია მეგრელები.
- კი, კი. სამეგრელოდან წამევიდე ი სიმიდი. აა, აქიდან ჩასულმა ხალხმა ბეური მეგრელები აატირა კილო მაშინ. ქართუელებმა გაქურდეს, ქორთუები. კი არ შეგუიშუენ სახში, მორეთ რო წევედით სხუა სოფელში: ქართუელმა გაუქურდა, გაუქურდა, გუეშინია, გუეშინია; და სახში არ შეგუიშუეს. გარეთ, ხის ძირში გავათენეთ. ილუშაც მახთა, შუილო, მაშინ ჩემი და იყო კნდო და მაგასაც ახთა [შუილი] და გარეთ თავები ჩავადობით კალთაში და მის წინ ვიჯექით ეზოში, ხის ძირში ღამე, რა... სახში რო აღარ შეგუიშუენ. ეს გააკეთა ქართუელებმა. გაქურდენ კილო, პატივისცემის მაგიერ. ასე, წუალების მეტი რა მინახია ამ ქუეყანაზე, არაფერი.
- ჩუენი მხარე ღარიბი მხარია ხო ძალიან?
- ჩუენი მხარე? ჩუენი მხარე ახლა ღარიბი იყო ძალიან, ხილით ცხოვრობდენ. ხილბ... რამდონჯენ მახსოფს, რა ტუირთით ჩალას ჩეიტან[დენ], ჩაქონდათ ქუთაიში გასაყილათ და რამე. ყე, კომუნისტების მერე, რა ე, სასუქი და ეს რო შამევიდა, მერე არა უშავდა, მერე და მაქამდი იყო კნ, საქონლით. ყუელს ყიდდენ რაცხა და ასე წუალობდენ. სიმიდი სამყოფი არცეთ გლეხს არ მოდიოდა მანდამაინ. სამყოფი არ მოდიოდა. ისე თავადაზნაურობა სარგებლობდა გლეხებით მაინც. იმგენს ქონდათ ბეური მიწები და გლეხები ამუშავებდენ და მიქონდათ იმგენისთუის.
- რა ხნის ხართ?
- ოთხმოცდახუთი წლის ვარ.
- არ გეტყობა.
- ო... ოთხმოცდახუთი წლის ვარ.
- თქუენსავით კარგად ახალგაზრდა ქალი ვერ ლაპარაკოფს.
- ჰმ, ეჰ!
- თან დალაგებულათ!
- სამოზდაათწლამდი მე ვაშკაცურათ ვიბძოდი კილო. ახლა, ახლა

მოვტყედი, აღარ შემიძლია. მე არაფერს არ ვაკეთებ ახლა, ეზოში თუ გევიარ და ვასტავლი ბოტშეფს რამეს, ისე გაგონებით ქე მიგონებენ და აკეთებენ. მე აღარ შემიძლია გაკეთება.

— თქუნი ასაკის კი არა... აქამდე მოსაყოლი არ გახსოვს?

— რა მახსოვს ახლა. თავდაზნაურობიდან, თავდაზნაურები უწინ ისე წესიერი ხალხი ქე იყუნენ ახლა, უწესო ხალხი არ იყუნენ, მარა გლეხეთან მანდამინ დაან დიდი თუისება არ ქონდათ. ეს ქონდათ, გლეხს თუ ეიყუნადა და მეემსახურებოდა კარქათ თავდაზნეურს, რა ყანასაც კარქათ მუუტანდა, საქონელს გაზდიდა, გაზდიდენ საზიაროთ, მიიზარებდა გლეხი, ყე, ყავდა ასე, მუშათ აყუნაილი გლეხები, თუ არა, თუითან უფრო თავადობდენ და არ მუშობდენ და არ აკეთებდენ არაფერს, სეირნობდენ და ეს იყო მარტო. გლეხებს, ყიდუა-გაყიდუა იყო, იყიდდენ გლეხს აგერ ერთისგან, მოორეს მიყავდა...

ლილექტოლოგის ინსტიტუტის ფონდი A1, № 24; 9.2.29.

ნინა შანიძე-მერკვილაძე, 85 წლის; ზედა ჭყეპი.

3.10.1993 წ.

მომძიებელთა ჯგუფი: დარეჯან ბაკურაძე, დავით შავიანიძე, რამაზ ხაჭაპურიძე.

გამოსაცემად მოამზადა ლილი ლომთაძემ.

მოფურჩხულის შელოცვა

მოფურჩხულო დედიანო, მოფურჩხულო მამიანო, მოფურჩხულო შუილიანო, მოფურჩხულო ძირიანო, რა ხართ, რა რჯული ხართ? გამობანდით, გამეყარეთ, სხუასთან წადით, სხუა ხალხი მოძებნეთ. ეს, ნუ აცივფეთ, ნუ აყურივფეთ, ნუ აბროგეფთ, ნუ აშმოთეფთ, მიეცით სიამის ძილი, მოსტენება მიეცით < იცინის >.

— კიდევ, მეტი არ არი?

— ხელში იყო, ტანში...

— დაგავიწყდა, დედა, ორშაფათს მოხთენილი იყო, მაინ... < საუბარში ჩაერთო მთქმელის ქალიშვილი >.

— ორშაფათ მოფურჩხული ხარ, მაინ მოფურჩხული ხარ, სამშაბაცს... და მოყობი ასე, კურიეს, კურიებამდე. ეს, სამშაფათ მოფურჩხული ხარ, ვოთხშაფათ მოფურჩხული ხარ, ხუთშაფათ, პარასკევს, შაფათ, კურიეს გამობანდით და წაბანდით! აღდომა არის, იქ ტირიენ, იქ ბლატიენ, იქ ჭლატიენ, იქ მიგელიენ. იქინა დოუკლატსყე გიშერეე და, საქონელი დოუკლატსყენ და მიგელიენ, დაგეძებენ, ყურიიენ, ტირიენ: სად არი ჩუენი შუილიო, ვის შუილს აწუხეფსო, ვის შუილს აზარეფსო, ვის შუილს აშმოთეფსო, ვის შუილს ა... წაბანდით თქუენ დედასთან, თქუენ მამასთან და ყუელა თქუენიანობასთან. ამას მიეცი სიამის ძილის მოსტენება. ტანში იყო, კანში გამოდი და კანში იყო, კარში გამოდი! გამეიარე ფეხის ფეხილები, ხელის ფეხილები, თავის ქოჩერი და წაბანდით თქუენ დედასთან,

თქვენ მამასთან და ყუელა თქუენიანობასთან.

ესლა უჟმურის ლოცვა...

— ესეიგი, მოფურჩხულის ლოცვა ქვია ამას არა?

— ხო, მოფურჩხულის ლოცუა.

— მერე როგორ უნდა გააკეთო?

— როგორ უნდა გააკეთო და ნაცარი, ის უნდა, კაკლები უნდა და პატარა ნაცარი უნდა და, მარილი უნდა და ფრინუელის ფთები უნდა და, სანთელი უნდა და, სანთლის გული უნდა და, ამას საინზე და... შოულოცაუ და დადევ დღეს, ამალამ გარეთე და ხუალ გადაყრი, წავა იქით.

— თან რას იტყუი?

— რა ვიცი, ბზის იყო ბზაში წადი, ზღუის იყო, ზღუაში წადი, რა ვი... ასე იტყუი ახლა, მაშინ რავაც მუახერხედ.

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ფონდი A1, № 2; 10.8.1.13

მარიამ ხვადაგიანი. ორპირი. 10.04.1993 წ.

მომხიებელთა ჯგუფი: დარეჯან ბაკურაძე, დავით შავიანიძე, რამაზ ხაჭაპურიძე.

გამოსაცემად მოამზადა ლილი ლომთაძემ.

უჟმურის შელოცვა

ხუთითა, მამითა, სულითა წმიდითა. მოხთომილო დედიანო, მოხთომილო მამიანო, ორშაფათს მოხუედი, სამშაფათს მოხუედი, ოთხშაფათს მოხუედი, ხუთშაფათს მოხუედი, პარასკეუს მოხუედი, შაფათს მოხუედი, კუირეს მოხუედი, მაინ მოხთომილი დედიანი ბძანდებით. კუირე რა არი? თქუენი დედა ტირის, თქუენი მამა ტირის: სადაა ჩუენი შუილიო, სადაა ჩუენი ძირიო? იქაა დარბაისნება, იქაა გამოჩუენება. იქ ცუკუა-თამაში, იქ მურაბიანი ლავაში. ხარი დოუკლაუსყე, [მ]ხარ-ბეჭი შოუნახაუსყე. გუიან მიხუალ შეგიჭამენ, ადრე მიხუალთ, შეგინახაუსენ. გამობძანდით და წამობძანდით. გამოშორდით ამ ადამიანს ყუელაფერ სხეულში. ტანში იყოთ, კანში გამოდით; კანში იყოთ, კარში გამოდით. დეიარეთ ხელის ფჩხილი, ფეხის ფჩხილი, ეს ადამიანი როგორც კარქათ დაგიხუთაყე, ისთე კარქათ დატუეთ. ღმერთო, წმინდა გიორგო, არგე ლოცუა ამ ადამიანს! ღმერთო, წმინდა გიორგო, არგე ლოცუა ამ ადამიანს! ღმერთო, წმინდა გიორგო, არგე ლოცუა ამ ადამიანს!

— ეს რისი ლოცვაა, რისი იყო ეს?

— უჟმურის ლოცუა. უჟმურის ლოცუა, რო მეეფურჩხება ადამიანს და მოწყდება და გამოულოცავ ასთე და მარილს შემუაბლოფ თავზე... აქანე არ იხსენება მაინ. ... სამოზდა... უჟმურო წყლისა, ცისა, მიწისა, გამობრძანდი, გამოქარდი, არი ბძანება ხუთისა.

სამოზდა... უჟმურო წყლისა, ცისა, მიწისა, გამობრძანდი, გამოქარდი, არი ბძანება ხუთისა. სამოზდა... უჟმურო... წყლიდან მობრძანებულ იყუეთ,

მიწიდან აყოლილი იყუთ, ჰაერიდან მობრძანებული იყუთ, საიდანაც მობრძანებულ იყუთ, იქით წაბძანდით, დატოვეთ ეს ადამიანი კარქათ. როგორც კარქათ დაგიხუთაყე, ისე კარგათ დატუეთ. წაბძანდით სხუაგან, რას შეგიწუხებიათ ე გაჭირებული ადამიანი. ღმერთო და წმინდა გიორგო, არგე ლოცუა ამ ადამიანს; ღმერთო და წმინდა გიორგო, არგე ლოცუა ამ ადამიანს; ღმერთო და წმინდა გიორგო, არგე ლოცუა ამ ადამიანს!

— ბებო, მარილი უნდა შემუთავლოთ?

— მარილი უნდა შამუაბლო.

— რას ნიშნაუთს ეს მარილის შემობლობა?

— გადაყრი ჰაფერზე, გაატენვ წყალს: როგორც ეს გადნეს, ისე გაქრეს და გადნეს ამის სხელში ყუელაფერი სატკენი.

— მარილი ასე ხელით უნდა შემუაბლო?

— მერდიმზე უნდა, მერდიმზე, თუ კი იზამ, მარა ახლა თავზე ხო არ დააყრი და თუალეფში და ისე ხან ხელით ულოცავ და გადაყრი ჰაფერზე.

— ჰო, ეს ლოცუის დროს უნდა შემუატარო თავზე თუ...

— კნ, ბატონო, ლოცუით უნდა შემუატარო, ლოცუით უნდა შემუატარო მარილი, მარილი ამაში არ ჩამიწერია და არც...

— ჰო, არა...

— მარილი უნდა იცოდე მაინც.

— სხუა?

— დანარჩენი ლოცუა ახლან, შიშის, ნათუალების, უქმურის ლოცუა, მეტი მე არ ვიცი.

— მოფურჩხულის?

— მოფურჩხულის თუქუთი, ახლა მე პირუელათ ნათუალების თუქუთი, მერე შიში თუქუთი, მერეთ მოფურჩხულის თუქუთი. ორშაფათი და კუირე და ეგენი, ეს მოფურჩხულის არის. დანარჩენი ლოცუა... მე ვიცი ეს სამი ლოცუა.

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ფონდი A1, № 8; 10.8.1.31.

ოლია დოდონაძე, 73 წლის. კოკა. 26.05.1993 წ.

მომძიებელთა ჯგუფი: დარეჯან ბაკურაძე, დავით შავიანიძე, რამაზ ხაჭაპურიძე.

გამოსაცემად მოამზადა ლილი ლომთაძე.

ბატონების საამებელი სიმღერა

— ნანინა, ნანინა ბატონებო! ეს ხო არ გინდათ?

— იმღერთ, კი!

— < მღერის > ნანინე, ბატონებო, ნანა, ნანინა, ბატონო.

თქუენსა გზასა ვაფენთ ვარცსა, ნანა, თქუენი ჭირიმე.

ურდსა კრეფდი, იას ყუთავილსა. ნანა, ნანა, ბატონო.

ამას ბებური ლექსებიც ქე მოყობა კილო მარა, იმას, მოგყუტე?

— კი. მოყევით კი. მოყევით ყუთელაფერი.

— თქუენი გზები ილოცება, ნანა, ნანა, ბატონო.

შუიდი და-ძმანი ვიყავით, ნანა, ნანა, ბატონო,

შუიცსა გზასა, შუიცსა სოფელს მოვეფინეთ,

ნანა, ნანინა, ბატონო.

შუიდივე კარქათ დავტოვეთ, ნანინა, ნანინა ბატონო.

ახლა კილო რალა ვი...

— კიდევე, კიდევე, თუ იცით!

— [თქუენი გზები] ილოცება, ნანა, ნანა, ბატონო.

ღელე-ღელე დავდიოდი, ნანინა, ნანინა, ბატონო.

დავეძებდი ყუთავილეფსა, ნანინა, ნანინა, ტკპილათ ბატონო.

— კაი იყო.

— ნანას გეტყუი, მოგახსენეფ, ნანინა, დილო ბატონო.

იქნებ თქუენ დავუიტკაპებოდი, ნანა, ნანა, ბატონო.

დავეძებდი ყუთავილეფსა, ნანინა, დილო ბატონო.

თქუენსა სასთუმალს გავაყუთავილეფთ,

ნანინა და თქუენი ჭირიმე.

ზეცას მივალ, ზეცა ნაუხე, ნანა, ნანა, ბატონო.

თქუენს წინ გზები ილოცება, ნანინა, ნანინა, ბატონო.

მთუარემ კაცი მომიგზავნა, ნანა, ნანინა, ბატონო.

აქ თუ იყავით, რათ არ მნახე...

...იასა ვმკით, ვარცსა ვკონით, ნანინა, ნანინა, ბატონო,

დატკპით, ტკპილათ, ბატონებო, ნანინა, თქუენი ჭირიმე.

იქნეფ თქუენ ისიამოუნოთ ნანა, ნანა, ბატონო.

— არ ვართ ლოცუის ღირსები?

წამო... წამობანდით, ბატონებო, ნანინა, ნანინა, ბატონეფს.

ჩუენი გზეფსა, ჩუენსა კუალსა, ნანა, ნანა, ბატონო.

დავუიტოვეს ეს ოჯახი, ნანინა, დილო ბატონო.

თქუენსა კარქათ სახსენებლათ, ნანა, თქუენი ჭირიმე.

მოგუაქ თქუენთუის პურ-მარილი, ნანინა, დილო ბატონო.

პატარა ხა... ხაჭაპურები, ნანინა, ნანინა, ბატონო.

უოქრო-ვერცხლით გაგისტუმრეფთ, ნანინა, თქუენი ჭირიმე.

როგორც თქუენ კარქათ მობძანდით, ნანა, დილო ბატონო.

თქუენსა საქებრათ, ჩუენ ვოჯახს ტოვეფთ.

ნანა, ნანინა ბატონეფს!

— დიდებულია!

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ფონდი **A 1**; №4.

ევა არსენიძე-ბერეკაშვილი, 88 წლის, კურსები. 8.05.1997

მომძიებელთა ჯგუფი: დარეჯან ბაკურაძე, გენადი ზარქუა,

ინგა ხურციძე.

გამოსაცემად მოამზადა ინგა ხურციძემ

ხონური მეტყველება

ყვავილების სათბური

მე პარნიკი მაქ ეზოში, ქე შეხედატდით ახლა თქუნენ, რო ჩამოხვიდოდით, ჭიშკრიდან მოჩანს, პირდაპირ ჩანს ჩემი პარნიკი. მაქანე მეორე პარნიკიც მედგა მე, მარა დავანგრეე მერე. იგი ფირის იყო. ხეების ... ხედ მქონდა — რეიკები გაკეთებული. მერე ფირს ვაფარებდით თატუნე, მარა ახლა ქტუეყანა რო ეირია და დეირია, ქიმიურში იმისანა ფირს უშობენ, ქლა თხელია. თხელი, თხელი ვერ გადაჭიმავ პარნიკზე ზევით. ხელათ იხევა და ამიტო დავანგრეით იგი და მეორე იქით სტეკლოსი რო მოჩანს და იგი მაქ ახლა . იგი უფრო ადრე გაკეთებული მაქ ისე — ეს სტეკლოს პარნიკი. მაგი ჩტენი ნათესატს ქონია ყტავილი. ხოდა, მივიდა ერთხელ ჩემი ქმარი და უნახია ეგი, გაგანია ზამთარში თოვლია გარეთ, კაცო, ყტელგან და შესულა ე ჩემი ქმარი თურმე იმ ჩემი ნათესავის პარნიკში, გადაბიბინებულია თურმე ე წითელ-წითელი ყტავილები თურმე-მიხაკები. მევიდა სახში და მეუბნება: თინა, იმისანა კაი რაცხა ტნახე ეგე — საუცხოო რაცხა, ჯემალის აქ გაკეთებული, ამ გაგანია ზამთარში, წითლათაა გარაღანებული ყტელაფერი მისას, პარნიკი გოუყეთებია და ასე თქტა, რომე: მევითქტი სული, ნამეტანი კაია, კარქათ იყიდება ქტუთაისში დნ, მოკლეთ პეტერე ოჯახი წამოგწიე ზევითო. მერე მეც დამაინტერესა ახლა და უთხარი: წამოდი, წევიდეთ-თქტა. წევიდეთ, წაუყვი, წევიდით, მივედით, ჩემი ქმარზე რალა უთქტა მე თითონ გამიკტირდა, კაცო, ამ გაგანია ზამთარში, გადაღანებული ამისხვანი მიხაკები. ხოდა მერე. დოუჯექით ახლა და ჯემალის უტითხეთ: რაფერ გააკეთე? რანაირათ გააკეთე, ჩტენც გტინდა გაკეთება და მადლი ქენი, მეგტუნმარე რაცხა და ღმერთი შეგეწევა შენ-თქტა. აი, კაცოო, თქტუნ ოღონ გააკეთებდეთ მაგას, სწატლებას რავა დაგზარდებითო და გტასწატლა. მერე იმას — გაახარედს ღმერთი. შრომა კი უნდა შვილო და ბეტური ეს ათასნაირი საწამლავები და რაცხეები უნდა, ახლა მაგი ჯამთელობაზე ქე მოქმედოფს და რაცხა ახლა მაგი თლა კაი კი არაა აღამიანიზა, რავა სასტუქი კაია? რო უშობით ჩტენ, გინდა ყანას იყოს და გინდა რამეს. არც ერთი არაა კაი, მარა რას იზამ კაცი ახლა? რას იზამ აპა, ფული ასე იოლათ არ მოდის. გაჭირდა ცხოტრება და უნდა იშრომოს კაცმა და ისე უნდა მართო შენი ოჯახი და შენი ქმარ-შტილი და ყტელაფერი. მართლაც გტასწავლა იმ კაცმა კარგათ, რაფერ უნდა გაგტეკეთებია, მევიყტანეთ მერე სტარჩიკები და რკინები საცხეიდან, მეიტანა ჩემი ქმარმა, ქტუთაისიდან ვინცხას მოატანია, სტეკლო საცხეიდან მეიტანა, კილო და მეიყტანა სტარჩიკები, მერე დასტალკენ ეგი და გააკეთენ პარნიკი. პირტულ წელიწაც... გათბობა უნდა საერთოთ ამ ყტავილს, თუ გათბობა არ გექნა, ახლა გაგანია ზამთარში, ახლა გარეთ თტარ მოდის ყტავილი, შიგნით რა მეიყტანს ყტავილს. ან ფეჩები უნდა დოუდგა, ან პარავოი ატაპლენიე უნდა გოუყეთო და სა მქონდა დია, პირტულ წელიწაც ახლა მე პარავოი ატაპლენიის ფული. ი პარნიკი ძლიტს

გავაკეთე, ნასესხები ფულით გავაკეთე, იგიც ხოდა, გუასწაულა იმ ოჯახაშენებულმა, მიწა რაფერ უნდა შეგუთემზადებია, მიწა ახლა ასე უნდა შემზადება:

ახლა კარქათ ვიცით მაგი მე, მაშინ არ ვიცოდი და ყუნელაფრის ვეკითხვობით იმ კაცს ... ტორფი უნდა, კორდის მიწას უძახით ჩუნენ, ტყეფში რო იცის. ა, თხილნარი ტყეები სადაცაა და რამე იმის ძირეფში, ა, რაფერ გითხრათ ახლა, რო გავაგებოთ უფრო სწორათ ფოთლები რო ჩეიყრება, მისი რო ჩაღებება იგი, იგია ნოყიერი მიწა, მსუქანი მიწები ... და ი მიწა უნდა ეილო, ეგი ქლა უკეთესია, მაგისანა მიწას თუ იშონი. ა, ესე იგი, ყამირივით მიწა, უმუშეგარი, სადაც რამე კულტურა არაა, ეს მონაყუანი, ან სიმიდი ან რამე უთესი მიწა. მაგისანა მიწა უნდა მეიტანო, ტორფი და ნაკელი. ძროხის, საქონლის ნაკელი დამწვარი. რაც მეტი ძუნელია, მით უკეთესია. ისე თხის ნაკელია ნამეტანი კაი. თხის ნაკელი — დაუნდიოდით ეგერ, ე გეგეჰკორში საცხა გეგეჰკორის იქით თურმე. ზაფხულობით მთეფში თხეფს რო მიდენიენ, სპეციალური ფარეხები ქონიენ, ვილაცამ მიგვასწაულა. ხოდა, დამე რო შერეკაუნდენ თურმე ამ თხეფს შიგნით, მერე ქუნევით იყრებოდა . ე, ნაკელი ქონდენ წლებების მანძილზე ნაგროვები, დამწვარი ნაკელი იყო. იმ წელიწაც იმისანა ყუნავილი მქონდა, იმისანა ყუნავილი — გობის სიფართუანი იყო თითო, ხოდა, ა, უნდა ეილო ტორფი ე სამი წილი, ნაკელს ახლა რაც მეც უზამ უკეთესია. ნაკელი ყუნელაფერს უხთება, ყუნავილს კი არა. ხოდა, მიწა ერთი წელი, ე შლამს თუ მიამატეფ, თლა უკეთესი კილო, შლამი რუა. ხოდა, ოურეფ ამგენს ერთმანეჩი, მიწას, ტორფს, ნაკელს, შლამს და შეიტან პარნიქში. პარნიქში გაზონები გუაქ წინდაწინ გაკეთებული. ასე ყუთებევით შეკერილი გრძელი, გძელი გაზონები, ე ფიცართაც ვაკეთეფთ ზოგჯერ შიფერივით. სპლაშნოი შიფერს რო უძახიენ — იმითეც ვაკეთეფთ. იმიტო რო მიწა რო ყარო, მერე სასიარულო მიწა ხო გინდა, აბა ყუნავილში ხუ არ იარ შიგნით და, სასიარულო გზები უნდა დატოო.

ამ ყუნავილს დასეტყუა უნდა, გამბა უნდა ყუნავილს. აბა მიხაქს ასე წურილი ღერო რუ აქ, იგი ქე დაწობა, მიხაკი თუარ გაამბი. ხო უნდა მიუდგე მიხაქს, აქედანაც და იქიდანაც. ორი ადამიანი უნდა ამ გამბას. ერთი კაცი ვერ გაამბავ. აბა, ხოდა, ეს სასიარულო პრაზოდეფს ვაკეთეფთ პარნიქში. და ამ გაზონეფში ჩატყრით ამ მიწას. მერე გარაჟთოხნით ამას, რო კარგათ ეირიოს ერთმანეჩი. ახლა ერთათ არ მოხუნდეს ეს ტორფი და ერთათ ეს უბრალო მიწა არ მოხუნტეს. მაგალითათ ნაკელი ერთათ არ მოხუნტეს, ეგი რამდენჯერ უნდა ... ეგი დევიწყეფთ აქიდან გარაჟთოხნით, მერე იქიდან გამოწყობით, მერე ფორჩხით გარავასწორეფთ კარქათ, ლამაზათ ამას და მერე მოურწყაუთ, კარგათ და უნდა მორწყო წყლით, უნდა დატენო ეგი, რო გარაასწორეფ, ეგი მავიწყდებოდა მართლა, ტრამბოტუკას, რო ვუძახით, რაცხა ასე რეიკაზე ფიცარი გუაქ ქუნევიდან მიჭედებული და ამას ასე დავარტყამთ, დავარტყამთ და მიწა ცოტა დეიბეტკენება. და მერე მორწყავ ბუდღურით ამას. ხოდა, დღეს რო მორწყავ მაგალითათ, ამ სალამოს ანდა ამ დილას რო მორწყაუთ, ამ სალამოს შეგიძლია დარგო ყუნავილი, ახალ მორწყულზე იმ წუჩი ი, წყალი რო არის ზევით თლათ — იმანი არ შეილება ყუნავილის ჩარგუა. ამ სალამოს მორწყავ ხო, ხუნალე დილას დარგაუთ ყუნავილს. ამ

დილას მორწყავ, ამ საღამოს ჩარგაუ. ე, ცოტა ჩაწყდება ე წყალი ქუევით და გოუყდება მიწას კარქათ. მერე ახლა ყუავილს დარგავ ... სპეციალური, ე დარგუამდე სპეციალური ფიცარი გუაქ შეკერილი და ამ ფიცარზე გააჩნია ახლა, შენ რაფერ გინდა რო დათესო, დარგო ე ყუავილი, თუ გინდა ათი სანტიმეტრი დააცილეფ, შეიძლება დააცილო ე ყუავილი ათ სანტიმერი ერთმანეც, შეიძლება დააცილო თუთხმეტ სანტიმერი, - ისე ყუელაფერი სიმიდის არ იყოს, რაც მეტი თხელია, ყუელაფერი, უფრო კაია ყოველთუის. სქელი რაცაა, ახლო-ახლო, იგი უფრო სუსტი გამოდის. ხოდა, ათი სანტიმერი დააცილეფ, ასე გუერდიგუერდ ყუავილს ერთმანეცე და სიგრძეში თითონ თუთხმეტ სანტიმერი დააცილეფ. თუთხმეტ სანტიმერი უნდა დააცილო ასე, აქედან ათში თუ დააცილეფ, იქედან თუთხმეჩი ან ოჩი დააცილეფ, გააჩნია, ეგი შენი ნებაზია ეგი. ამით დარჩულიტავ ამას თითივით, თითისხელა რადაც რეიკები აქ პატარები მიჭედებული, დაცილებული ყოველი ათი სანტიმერი და ამას დადოფ იმაზე, იმ მიწაზე, დააწობი ხელით და იგი პეტერა ნარჩურეტეს გეიკეთეფს იქინე ამ საბელი მიწაზე. ესე იგი გარჩუნეფს იგი იქინე, იმ ადგილეფს, სადაც უნდა ჩარგო ე ნერგი. მერე თითით ჩარჩუტავ თიც იქინე. გაწეუ მიწას, ჩადოფ ყუავილს იქინე, მოუჭირეფ ხელს, მიწით დარგაუ. კრდე ასე და ის სწორათ გამოგევა კარვით გამბული კულები — ყუავილი იმიტო, რო მერე რო უნდა დასეტყუო ყუავილი. თუ ასე გაბრუნდულ — გამობრუნდული იქნა, იქინე კუალი, ი, სეტკა არ გავა. მერე იქინე სწორათ და ყუავილი კლეტკაში, რო უნდა ამეიყუანო, კლეტკები, რო უნდა გოუკეთო იქინე. ყუავილი კლეტკის გარეთ დაქჩება და ამიზაა ყუელაფერს მისი მნიშუნელობა აქ. ხოდა, დარგაუ ყუავილს, რო დარგაუ ამ ყუავილს, თუ საღამოს დარგე ხო, მაგალითათ მერე პეტერას ფესუეფში მიახსამ წყალს ცოტას, ცოტას კიდო მაინც ახალ დარგულზე. ისე საღამოს პაპანაქება სიცხე იქნეს დღე და რო დარგაუ ამ დილა, თუ დააჭირა შუა დღეზე სიცხემ, ქე დაგეწუავს ძირს. ჩუნე სულ საღამოს ტრგაუთ ყოველთუის.

ხო, მოურწყაუთ წყლით, ხო დარგუის მერე. მერე მიხუთები ახლა შენ, თუკი წუთიმიანი დღეები წადგა, ისე წუთიმიანი დღე როცაა, ღრუბლიანი დღეები რუა, ვარჩევთ ყოველთუის ჩუნე იმას, მომენც, რო წუთიმიანი დღეში დაურგოთ. ყუავილი ირგუება ყოველთუის შემოდგომაზეც ირგუება მაგალითათ, შეიძლება შემოდგომაზეც დარგო ყუავილი, მარა ყუელაზე კაია მარჩი ან აპრილზე კაი დარგუა ყუავილის, იმიტო, რო ახლა რო დარგაუ ამ გაზაფხულზე ყუავილს ხო, ეგერ უკუე აგვისტოს თუდიან მოსავალს გაძლეუქს. ამიზაა კაი, მერე თელი ზამთარია ყუავილი გექნება და ყუავილს ზამთარში აქ ფასი, როცა გარეთ არაა მინდურის ყუავილები და მარტო ეგია პარნიქში, მაშუინ აქ ფასი ყუავილს და უნდა ეცადო, რო ზამთარში გექნეს. ხო, რო დარგაუ ამ ყუავილს, ხო ამიდის მიხედუით, თუ ნესტიანი დღეები წადგა, მაშუინ უფრო იშუითათ უნდა მორწყუა და თუ მაგარი სიცხეები წადგა, ხო, უცეფ აშროფს მიწას და რო მიხუთები — გამოუშრა მიწა, რო არ გაგხმეს. მერე შეატყოფ, ერთ კუირაში შეატყოფ, ყუავილს გახარებას. იმას იქინე რუ აქ სიმაღლე, საზრდელი სიმაღლე წუერი რო აქ, ხო მიხაქს, იგი ხელათ ლორთქოში მწუანე, იმას ეიგდეფს. წუერს ზევით უკუე ზრდამი წავა და ესე იგი უკუე გახარებულია ე ყუავილი. რო

გეხარეფს ყუავილი, გახარებდიან ეს წუერეფს რო წეიგდეფს, რო წაზრდის წუეროეფს ხო, უკუე მიხუთეები ამით, კარქადაა გახარებული. ხო, მერე უნდა გადატეხო, მოკიდეფ ნაზათ ერთი ხელს ქუევით თითონ ძირს. რუ არ ამეგეთხაროს ყუავილი და მეორე ხელით ტყუპ — დეიძახეფს, ხელათ გადატყედება, გადატეხავ. ყუავილი უნდა გარატეხონ, ხუთი მუხსე ქუევით არ უნდა გარატეხო ახლა, მარა ერთი სიმალლეზე უნდა ეცადო სხუათამორის რომე ერთი სიმალლეზე გარატეხო ყუავილი ხუთ მუხსე გარატეხილი ნამეტანი კაია, ხუთი ნაყარს მოქცემს, უოთხსე ნაკლეფს მაინც არ მოქცემს და ახლა წარმეიდგინე შენ, ერი ძირი, რო ოთხი. ხუთი ნაყარს რო მოქცემს — ახლა ყუავილი რამხელა ფასი აქ და მერე ამდენი, ოთხი-ხუთი ნაყარი, ბოლოს მერე ბეური ფული იყრის თავს.

ხო, გარატეხათ ამ ყუავილს, რო გარატეხათ, ყუავილი ზევიდან არ უნდა მორწყო სეერთოთ წყლით. რწყუა ყოველთუის უნდა აწარმოო ქუევიდან, ფესუეფში, ფესუეფში უნდა მიასხა წყალი, ზევიდან არ უნდა დაასხა, თუარა იგი ან გადანატეხავი ყუავილია თუ რამე, აზიანეფს ზევითან იმას და ახმოფს და აფუჭეფს. ხო, ყუავილს ა, მარტო მორწყუა კი არ კმარა ყუავილს, და მარტო წყალის მისხმა და მერე მოკრეფა, ამას იმდენი მოტლა უნდა შუილო და იმდენი საწამლავეები და იმდენი სასუქები და იმდენი რაცხეები — ქუეყნის.

ახლა, ჩუენ მაგალითათ, ერთ პერიოჩი სისხლსაც უმობოდით ყუავილს. ჩემი ქმარი წევიდოდა წყალტუბოში, ბოინში, ხოდა, ახლა სა იკლება საქონლები ბოინში, უწინ ქუეყნის საქონლები ხო იკლებოდა ბოინში და წევიდოდა ჩემი ქმარი, იქინე ეტყოდა ბიჭეფს, ვინც კლაუდენ, რომე სისხლი მინდა ასე ყუავილიზა და ცელოფანის მეშოქს წეილებდა, ხოდა, იმას რო დაკლაუდენ საქონელს, ხო იმწუჩი შოუშუებდენ თურმე ამ მეშოკეფს და დელესავით რო მოდიოდა ეს სისხლი, ამას მეშოკებით სისხლი ... მერე ახლა ე, სისხლი ქე ჩეიკუეთებოდა იმაში, მარა დიდი იგი მაქ მე შეკერილი, იმისი რა ქუია, რკინის ტონიანი ბაკი მაქ ხოდა, ამას გავაუხებდით წყლით და ამ სისხს ვიცოით ახლა დოზა, რამდენი უნდოდა, ხოდა ამ სისხს გოურეუდით და ფესვეფში რო მიუსხამდით რავარც შავი მაყუალი გინახია, ამისანა ფოთლები აქ, ყუავილს მამინ, თითონ მწუანე ფოთოლი, ესე იგი იმდენათ, ალბათ სასუქზე და ყუელაფერზე უკეთესია ე სისხლი, რო ასე ასაზრდოეფს ყუავილს, გადარეუდა თლათ ყუავილს. იმისანა კაი ყუავილი მოქუყაუდა მერე ვერ უმოულობდით ბოლო წლეფში, ახლა სისხლს ხო, ხოდა ამ სისხლს უსხამდით. ახლა კიდო, რა უნდა იცი შუილო? ყუავილი, რო დარგავ, ათასი დავადება უჩთება და განსაკუთრებით ყუელაზე დიდი მტერია მისი ლობა, ფესვეფში ლობა, ფესუებიდან დოუწყეფს ლობას და რო შეხედავ ყუავილი აუ ამ დილა კარგათაა ყუავილი, ხუალე გეიხედავ ეს ამხელა გაქუქულებული ყუავილი უკუე გარანატეხი, წამოლებული აქ ასე მტკაველა სიმალლე ნაყარები, ოთხი-ხუთი და წაქცეულია დილას, გავისკტება გული. ან მჭამელმა ხუ არ მომიჭრა, ან რამეო, არაფელი, ნახავ გადამპალია, დია, მიწა, სადაც უერთდება ყუავილი, ა, ი მიწისპირთან ზუსტათ გადამპალია ყუავილი. რუ ამოთხრი იმას წყალი ხელს რო მოუჭირეფ ასე, ხო, იმ ადგილთან ფესუებზე და იმაზე წყალი მიტირის, წყალი, ეგია ლობა,

ამიტო ფუნდაზოლია, ყუთიელი ფერის ფხუნილია, ძან ძუირი ღირს მაგი. მაგი ახლა ხუთი წლის უკან ვიყიდეთ ჩუენ ბუერი ეგერ — ზუგდიჩი, გზაზე ყიდიდენ საცხა, სპეციალური მაღაზია იყო, იქინა, უყიდულობდით, ხუთ კოლოიანი პაჩკები იყო, რუაკილოიანი და კილოში თუთხმეტ თუმანს ვაძლევდით. თუ არ უცდები, ასე ხელზე უყიდულობდით და იმას უშუებოით, ყუელაზე კაი საშუალემა მაგია ლობაზე — ფუნდაზოლი. გახსნი ერთი სპიჩკის კოლოფ ფუნდაზოლს ათ ლიტრა წყალში, ხოდა, მერე ასე ცარიელი კილოფი რო დარჩება, ამოკრავ ასე ამ ფუნდაზოლს, გეიგება იგი და ჩაყრი მერე ერთი ვედროში, წყალში და აქაფთება ეგი, თითქოს საპონი გაუხსენიო წყალშიო და აქაფთება ეგი, და ეს სითხეს მიუსხამ ფესუეფში, ისე თუ გაქ ფუნდაზოლი, მიწას რო მორწყავ წყლით, ფუნდაზოლიანი წყლით თუ მორწყაუთ თლა უკეთესია და პირდაპირ ფუნდაზოლიანი წყლით მორწყულ მიწაში რო ჩარგავ ყუავილს, მაგაზე კაი არაფელი არაა. შეიძლება მაშინ არ გექნეს მარა, მერეც მიასხამ რა, კი არ აწყენს. კილო, მეორენაირი ლობა უჩდება ფესუეფში მიხაქს, ეგი როგორც წყალი ისე ხუა, ფუნდაზოლი რო ჭირდება იმ ავამტყოფობას, მეორია კილო — გაჩინდება ღერო, გახმება ვენახის ლერწი რუა მაგარი, ასე კარიჩნი მოშაო ფერს ღეიკეფეს, სულ მიწასთან იქინე, რო გადოუწევ, გადოუწევ მიწას, ნახავ რო უკუე სიშავეები აქ მიწას, რო გახედაუ აქედან უკუე შავათ, ამას უკუე ტემპედე უნდა, მეორე ფხუნილია. ტემპედეს პირდაპირ უყარით ხელით, ამას მოაყრი ასე კუა ... ყუავილს, ხო. რგავ არი ხუთმეტ სანტიმეჩი, ე, იქინე ასე შუაში ხელით მოაყრი ასე და მერე შლანგით მიუშოფ წყალს და ეგი წყალი გეიტანს ამას, ამ ყუავილს ფესუებისაკენ. ამას ტემპედეს მარა, ვაიმე რა უბედური მისაყარია, შუილო, ნილაბი უნდა გეიკეთო პირზე, თუარა თუ შეგივარდა სასუნთქ გზეფში, ცხუირში ეგი, იმისანა ცხინკუებას დაგაწყებიფეს. თავყბას ვინვევდით თავსაფრით, მარა მაინც, მაინც, მაინც საშინელი ცხუირის ცემინებას გუაწყებიებდა. ხო, ეგი ლობის წამლები. მერე სასუქები უნდა, შუილო, კილო სასუქები და ყიყე უნდა, ახალი საქონლის ნაკელი. ახლა ყიყეს რაფერ ვაკეთეფთ იმასაც გეტყუით ბარელამ. ახალი საქონლის ნაკელი, თლათ ახალი, უნდა ჩაყარო ბოჩკაში. მე მაგალითათ, ორას ლიტრიანი ბოჩკა მიდგას, რკინის ბოჩკა. ხოდა, ჩაყარი იმაში რამდენიმე ვედრო ნაკელს. მივასხამ წყალს ზეთ და ეგი მზიან ადგილზე დგამ, პარნიკის უკან მიდგას იქით, თუარა სუნი აქ იმისანა, საშინელი და რო დადუღდება ეგი. ღღეში რამდენჯერმე ჯოხი მაქ შიგნით, დიდი ჯოხი ჩაყუღებული და ურეუთ და ურეუთ ღღეში რამდენჯერაც წეეწევით და იმას იზამთ, გაგახსენდება, სულ უნდა მიხუიდე, ოთხჯელ-ხუთჯელ, მოურიო ამას, მოურიო, მოურიო და თან ეს გაგანია სიცხე რო აჭირეფს ზევიდან, აადუღეფს ამას და ბუყუყეფს მეიყენეს. სულ მერე მიხუთები შენ თითონ, რო დადუღდა უკუე ე ყიყე, შავი ფერს მიიღეფს. პირუელათ ე ახალი ნაკელი სანამ დადუღდებოდეს რაცხა მოკარიჩნო, მოწითალო, მოყუითალო ფერს იკრატს, ხოდა, მერე უკუე შავფერს მიიღეფს რო დადუღდება კარქათ და ამას ამეიღეფ იქიდან, ახლა მე პირუელ წელიწაც არც მოწყობილი მქონდა, შუილო, სა მქონდა ე მატორები, ეს საკაჩეებელი მატორი, ჭებზე რო უდგამთ, იმისანა მატორი მიდგია პარნიკთან ახლა ქე მიდგია მაგი და

მაშინ რა მქონდა პირტელათ რო გავაკეთე. ხოდა, კურუმშებით ნახევარი ვედროს ჟიჟას რო ამევილებდით, იმას ნახევარი ვედრას მერე უბრალო წყალს დოუმატებდით. ძან სკელი არ უნდა მოგივიდეს ჟიჟე, თუარა დაგიწუავს ყუავილს, დაგიწუავს, თლა დელიუბები კაცი. ამას ფესტეფში უნდა მიასხა, ფოთოლზე არ უნდა დაასხა. ფოთოლზე თუ დეგესხა ხო, ფოთოლს დაგიხრუკატს. მასია თუმცა, ახლა პამიდორს რო უსხამთ ჟიჟეს პამიდორს, ფოთოლზე ხუარ შეილება რო მიასხა ე ჟიჟე, ისე მაგიც. ირგულივ უნდა შემოასხა ხო შორგარელე, ისე შორ-გარალე უნდა მიასხა ამ ყუავილსაც, ხოდა, კუალსა და კუალს შუა ასე შორგარელე იმას, რო არ მოხტეთეს, მიხაკს თუითონ. მიასხამ, კურუმშითაც ასე ვასხამდით, მერე მიხტალ და წყალს ეგი თუ თხელი გექნება ე ჟიჟე, არც უნდა წყალი მაშინ, მორწყუთის სახით წავა მაშინ პეტერე უბრალო წყალით უნდა ჩარწყო ეგი და ჩარეცხო მიწაში ქტევით. მორ...

ჟიჟეს ვუმობით ათ დღეში ერთხელ, მაგალითათ ახლა პირტელში მოვასხით ხო ჟიჟე, ათი დღის მერე კილო მოვასხამ. მერე კილო მოვასხამ. ცანსაკუთრებით ზამთრის პერიოხია ნამეტანი კაი ჟიჟე, ახურეფს ამას და სიმხურტალეს აძლეთს ფესტეფში ამ ყუავილს. ხო, კილო სასუქები უნდა, სასუქები კალიუმია ერთი, სუფთა მარილი რუა, ექსტრა მარილს რო უძახით ჩუნენ, იმას გატს, ისე სრიალა იგია მარილი, მარილივითაა, რავარც ექსტრა მარილი, იმისანაა, კალიუმი, ყუელაზე კაი სასუქია მაქ სასუქი, ყუავილს უხებება სასტაულათ. მაგასთან უნდა გოურით აზოტი, მაგალითათ სამასი გრამი ფოსფორი უნდა დოუმატო კილო და ამგენს ყუელაფერს ერთათ, ახლა უკუთ ისე გატთამდით — ჟიჟეში, ურეთ ამგენს ყუელაფერს. დიდი ტონიანი ბაკი მაქ და ამ ტონიან ბაქში ხო ჩავასხამთ ჟიჟეს. ფერით უხტებებით ახლა ჩენ, დოზებით კი არ ვასხამთ, შუილო, ამას ფერით უხტდები ახლა ე ჟიჟე, ნამეტანი მაგარი რუ არ მომივიდეს, რუ არ დამიწუას ყუავილი და ამაში პირდაპირ უშოფთ სამასი გრამი სასუქს. ათ ლიტრა წყალზია ეგი ნანგარიშები. ხოდა, ამგენს ყუელას ერთათ ჩოუმოფ ჯონი მიკავია, ურეე ამას, გადნება ამ დიდ ბაქში ეგი და მერე ჩაურთაუთ მატორს აგერ და დეიკეფს ერთი შლანქს ხელში და შიგნით სასუქი მისხმა ხუ არ შეილება ფოთლებზე. ნაზათ, მაგრათ არ უნდა დააკაოს ნასოსმა, იქინე დასაყენებელი გუაქ, მთლათ არ გავალეფთ იმას, კრანს, ოდნავ გავალეფთ, რო ნელა წევიდეს წყალი, მაგარი ნაპორით არ წევიდეს. ხოდა, ტრწყაუთ იმას ასე, ყუავილს და ეგი ნამეტანი კაია. ახლა ჟიჟე როცა კაია ყუავილიზა, როცა ჟიჟეში სასუქეფს დოუმატეფ, იგი თლა უკეთესი არ იქნება? აგერ სისხს უშობი კილო. ისე თეწზის ფხტნილსაც უშობიენ მიხაქს. ერთ წელიწაც ფოთიდან მეიტანა ჩემი ქმარმა, ფოთიდან — თეწზის ფხტნილი იყო, მარა პარნიქში ვერ შეუდიოდით მაშინ, იმისანა თეწზის სუნი იდგა შიგნით, სასწაული. გადარია თლათ ყუავილი იმან. სისხზე მეტათ მოუთა იგი,

იმისანა კაია.

მარგანცოტუკა უნდა კილო, ყუავილს მარგანცოტუკა დეზიფებქციისაა. მაი ხო ყუელაფერის დეზიფენქციას აკეთეფს. მარგანცოტუკას უყიდულობდით და გახსნი ამას, ერთი კილო უნდა მარგანცოტუკა ერთ ტონა წყალზე. მაგარი

მუქი იქნება, მუქი და მიასხამ ფესუებში რავაც სისხ ჭასხამ, ისე მიასხამ ამასაც. ხოდა ყუელაფერი ეგი უხთება, შუილო, მარგანცოტუკას ფოთლებზეც ვასხამთ ზაფხულში, მაგარი სიცხე რუა, რო იწუის ყუელაფერი, ამ გაგანია შუა დღეზე ხო, ბაცი მარგანცოტუკას, ბაღნეფს რო კლიზმას უკეთეფთ და იქინე მკთალი ფერის რუა ოდნავ ჭარდისფერი უნდა იყოს ყუავილი, არ უნდა დაგიწუას და აგრილეფს ეგი ყუავილის ფოთლეფს და ამ გაგანია სიცხეში ბუდღურით, ვენახის საწამლავი მანქანაში ჩაასხამ ამას, ამფერს ჩაასხამ მანქანაში და მეიკილოფ ზურგზე მერე და გადაბუდღურეფ ზევიდან ყუავილს და აგრილეფს ყუავილს. ხო, ისე მერე ხო ბუდღური ახლა ვენახის საწამლავი მანქანის ბუდღური რუ აქ, ვენახს რო წამლაფ, მიაფრქვეფს ასე. ისე ეს ხო... შხეფები, დატუნამაჟთ წუთიმასავით ხო, ახლა ყუელამ ვიცით ეგი ქართულებმა ვენახს საწამლავი მანქანის რანაირი ბუდღური აქ და რაფერ წამლაჟს ვენახს. კილო შაბიამანი უნდა ფოთლებზე შესასხმელათ, ათასნაირი ტილის საწინაღმდეგო. წამლებია და ეგი უნდა, ა იგი რა ქუთია — შაბიამანი, რავარც ვენახს უმზადეფთ დოზებით, ასე უნდა შევამზადოთ შაბიამანის ხსნარი და უნდა შეტწამლოთ, შაბიამანის ხსნარს ვამზადეფთ, ისე რავარც ვენახიზა ვამზადეფთ. ახლა, ზუსტათ იმ დოზით უნდა შემზადება, ეგი ყუელამ ვიცით ახლა, ხო. მერე კილო ტილი ურთება - თქუა, ქე გითხარით წახანე და ახლაც გეუბნებით აგერ. ამ ტილს კი შეატყოფ, ეხლა ისე მაინდამაინც. მაგალითათ, აჩეფს თუ გევიკეთეფ მე და ძან თუ დავაკუირდები და ძან მოძალებული თუ აქ ტილი, ქათამს რო ფუტკარი ურთება, რაცხა წითელი ფერის წურილ - წურილი ბუსუსანე რაცხეები — იმისანეებია. ხოდა, ყუელაზე კარქათ ჩანს სინათლეზე. ღამე ღამპოჩეფს რუ აანთეფ პარნიქში და გახედაჟ ყუავილს, ფოთოლს მოწყვიტაჟ და გახედაჟ ამ ღამპოჩის სინათლეზე. სულ ნემსის ყუნწის ხელაზე დახურეტილ - დახურეტილია ე ყუავილის ფურცლები, მწვანე ფოთლები ყუავილის ქუევით ძირს მწუანე, თუარა ზევით წითელი კი, არა ქუევით, მწვანე ფოთლები რუ აქ მიხაკს და ესე იგი ტილი ყაჟს და უნდა უშუელო მაშუინ, თუარა აფუჭეფს ძან ყუავილს ტილი. ჰოდა, ა. ტილის წამალს შეამზურეფ ფოთლეფსე. ე მეიცა სახელი გევისხენო ახლა, დამავიწყდა რა წამალია ეგი — კელტანია გონია ტილის წამალი, კელტანი. კელტანია ხო, კელტანი უნდა უქნა. გახსნი წყალში თუთხმეტი გრამია კიდე მეორე არის, იმის სახელი არ მახსოჟს, შუილო, ახლა რქე რო მაწონივით გასკელდება ახლა, სკელი რქე ა ესეთია, მუქი ფერისაა, მაწონი რუა, მაწონი რალაცა — თეთრი. ამისთანა რალაცაა, სითხია, სკელი სითხე და იგი უნდა თუთხმეტი გრამი. თუ ოზდაათი? თუთხმეტი გრამი. მენზურკა გუაქ პეტერე რაცხა და იმით უზომაჟთ ხო, ხუთმეტი გრამი ერთი ვედროში უნდა გახსნა იგი და იგი უნდა მოამზურო ფოთლეფსე. ბუდღურით იგიც, რა თქმა უნდა. ხო, ა კილო ახლა ე საქუქები და იგენი ქე გითხარით, ახლა ყუავილს თაჟში რო გადავტეხაჟთ და ნაყარს რო წამეილეფს-თქუა, მერე-თქუა ხო გითხარით, ყუავილი უნდა დასეტყო კლეტკები უნდა გოჟკეთო. ასე სიგრძეზე გაამბაჟ იმდენ რიად სინა იქნება თუ შპაკათი იქნება, თუ რაც იქნება ჩუნ ახლა ქიმიურში რო მზადება იმისანა შპაკათეფს ვამზადეფთ და მერე ასე სიგრძეზე ხო გავამბაჟთ შპაკათეფს მერე მეორე მხრიდან, ასე გავაკეთეფთ კიდე

კლექტკეფს. ყოველ შპაკაჩი ამოვამბაჟთ, ამოვამბაჟთ შპაკაც და ერთი აქით დგას, მეორე იქით ადამიანი და ერთი იქით დააფსკუნის იმ თაჟს, აქიდან შენ და ე თითო ძირი ყუავილი და ძირზე შეილება 5 - 6 ნაყარი იყოს და ე ნაყრები სუყუელე ერთ კლექტკაში უნდა ამეიყუანო. ჰო, ერთი ძირი უნდა ამევიდეს ერთ კლექტკაში. ხოდა, იმას ნაყარი რამდენი ექნება, ამას მნიშვნელობა არა აქ. ხო, დაკლექტკაჟ ამას, დაუშუათ ახლა წე... ყუავილი...

ოცი, პირუელი კლექტკა უკეთდება ოცი სანტი... 15—20 სმ—ის სიმაღლეზე, გადატეხუნიდან მერე ნაყარეფს, რო წამეილეფს, მერე კილო, შეატყოფ შენ შენი თუალით, კილო თუ ერთი მტკაველა სიმაღლე წეიზარდა ყუავილმა, მეორე პარტია კლექტკას მერე გოუკეთეფ, მერე თანდათან აცილეფ ამ იგენს, ე პირუელათ რო თუთხმეტი სანტიმეტრის სიმაღლეზე გაამბი, მერე ოცე გაამბი, მერე ოზდახუთი სიმაღლეზე მიაამბი, მერე უკუე ღეროს წაადგეფს ყუავილი, მიხაკის გამოსატანი ღეროს და უკუე კვინკუილეფს. ხო გეიკეთეფს ზევით, ერთი—ოთხი—ხუთი რიადი უნდა ამისანა ყუავილს. თუ კაი ნახეირებია ყუავილი მეტრონახევიარზე მეტი იზდება სიმაღლეში. ზოგი იმისანაა, რო გადვირევა თლათ, იმისანა კაი ნაყარი რუ აქ. ხო, მერე ამ ყუავილს... ყუავილი მოსავალს, კაი ნახეირები ყუავილი იტლისის თუიდან მოქცემს აგერ. მაგალითათ, მარჩი თუ დარგაჟ, იტნიშიც მოქცეს შეილება, ოთხი თუის მერე იძლევა რა უფრო სწორათ ნაყოფს კაი ყუავილი. ხო, შემოდგომაზე მერე გათფობა უნდა, სიცივეები რო დეიწყება უნდა გაათფო, უკუე ყუავილი, გაათფო. ახლა მე პირუელი წელიწაც ფეჩეები მედგა, ოთხი ფეჩი მედგა, ნახშირის ფეჩეები და თელი ღამე ვიჯექით პარნიქში რიგრიგობით, მორიგეობით, ასე ქუთა, თელი ღამე ჟღომა მიწეჟდა, აპა რა ქუთა. მე აუღვებოდი შეუხედაჟდი, არიქა, ნახშირი გამომწუარი არ იყოს. თუ იყო გამომწუარი, ჩავამატებდი შიგნით. მერე ჩემი ქმარი ესე და ჟყარაულობდით ამ პარნიქს. ხო, მერე პეტერას, ორ კაპიქს რო შევებლეთ ხელი, ე ნერგი ვიყიდეთ პირუელ წელიწაც თფილისიდან ჩამევიტანეთ ნერგი, აუჭალაში ბეჟური პარნიკებია თფილისთან იქინე ახლოს და იქიდან ჩამევიტანეთ ნერგი. მაშინ 60 კაპიკი მივეცი თ ძირში — ნერქში, ხოდა, მერე ახლა ორი კაპიქს რო მოვიდეთ ხელი, გაუყიდეთ ყუავილი და იმ ზამთარში, მერე ნერგის გამოყუანაც ქე ვისწაჟლე და მერე ჩუნენ გამოგჟყაჟდა თითონ ნერგე. ხოდა, მერე პარავოი ატაპლენიაც გავაკეთე, შუილო. პარავოი ატაპლენია. თფილისიდან ჩამევიყუანეთ ისე სხუათამორის მაგის სპეციალისტები. აქით ჩუნენსკენ არც იკოდენ მაინდამაინც პარნიქში რანაირი პარავოი ატაპლენიე უნდოდა და აუჭალიდან, აუჭალაში მიგჟასწაჟლენ რო, აი, ე კაცი აკეთეფსო და ვინცხა ჩამევიყუანეთ, აშენებული მისი ოჯახი. იმისანე იყო, გარეთ გამოსჟლა არ გუინდოდა მერე, სახში არ ქუქონდა იმისანე სითფო, პარნიქში რო ქუქონდა მერე. გაღუღუნებუელი იყო იქაურობა. ხო, ყუავილი გასაყიდათ სახშიც მაკითხაჟდენ აქანა ხალხი, სახში, რო უნდოდა ახლა მეზობელი იყო, ვინმე იყო, აქანეც, ქე ჟყიდიდით და რაც მომჩებოდა, მერე ქუთაიში მიქუქონდა და ჟყიდიდით ქუთაიში. ისე კაი იყო, ახლა. მაშინ მე რო გავაკეთე, იმ წელიწაც სამი მანეთი ღირდა ერთი ყუავილი. წამლები უფრო ეფი ღირდა, შუილო და ი სამი მანეთი ფულობდა მაშინ, ახლა ამ წუჩი, მაგალითათ, ა წელს, მაგალითათ ასორმოზდაათი მანეთია კაი ყუავილი

ერთი, მარა რა გინდა? მაშინ სამ მანეც რუ ვეღლებდი მე, იმ სამი მანეთათ სამი კილო შაქარს უყიდულობდი და ახლა ასორმოზდაათი მანეთი, რო ვვიღე ერთ ყუავილში, ხო, მეორე ასორმოზდაათი უნდა დავამატო ერთი კილო შაქარი რო ვიყიდო. ხო, მარა რას იზამ კაცი, ასია. გამოსწორდება ე ქუეყანა, დაღაგდება მე მგონია და უკეთესი ცხოტრება გუექნება აპა, ღმერთმა ნუ ქნას ასე ბოლომდი. ხო, ახლა კილო ნერგის გამოყუანაზე გეტყუთი ბარელამ.

ხო, ე ყუავილი რო იზდება, ხო, ღეროს რო წამეიღფეს და უკუე ყუავილის კვინკუილფეს რო გეიკეთფეთ ზევით, კოკრეფეს, ხო. ბეტრი კუკრეფეს იკეთფეს ისე იგი იქინე. ეგიც უნდა იცოდეთ, ხუთი—ექუსი იმას, ნაყარს გეიკეთფეს, კვინკუილფეს, იგენი თუარ ჩამოტეხე, შუილო, იმ ძირითადი კვინკუილი რუა ხო, იგი მაშინ არ დამსხვილდება, ე კოკორი და მიხაკი წურილი გამოვა და რამოდენიმე რათ გინდა ახლა, ერთ ღერზე ხუთი, ექუსი გამეიბას და ყუელე წურილი იყოს, ერთათ არ ღირდეს, იმას მოტეხაუ, რავარც კი ამეიღფეს, იმას გატეხაუ. გაკვირტა უნდა მიხაქს, გაკუირტაუ ამას და დარჩება ერთი ძირითადი და ეგი და... დაბრუხუნდება, დიდი, მსხტილი კოკრები იქნება და კაი ყუავილი გამოვა მერე. ხო, კილო იმიზ გარდა, შუა წელს ქუევით იკეთფეს ნაყარს. ე გუერძე კალმეფეს, — უძახით ჩუენ, ბარტყეფს ამეიღფეს, ბარტყეფს, ღეროები, ფოთლის მუხლფეში და თუ სანერგეთ გინდა შენ და კაი ჯიშიანი და კაი ყუავილი გინდა რო გამევიღფეს, კაი მსხმოიარე ყუავილი, ახლა ზოგჯერ ყუავილს ნერქს რო იყიდი, კი ვერ ენდობი ახლა ყუელეის გამოყუანილ ყუავილს. ზიგჯერ ცოცხი გამოდის ყუავილი. ახლა ცოცხს ჩუენ უძახით ამას, თუარა, რა ქუია ახლა, მაგი ლიტერატურაში რაფერაა, მაგი არ ვიცი მე. ცოცხს უძახით, ესეი ყუავილი გეიზდება, გარაყობი მის მოულას და მივა, მივა, მივა, სიმადლეში მიდიზ, მიდის ოუწუეს ეგერ პარნიკის სტეკლოს მიაჭირეფს თათს და ერთ კოკორს არ მოქცემს და ერთ ყუავილს არ გაშლის, ეგი ესე უნაყოფოა, ცოცხი . ეგი არი აღებული, შუილო, ყუავილის ღეროს შუა წელს ზევით, ე კუირტი და იგია ი უნაყოფო.

ყოველთუის უნდა ეილო სანერგეთ რო გინდა ე ჩითილი უნდა ეილო შუა წელს ქუევიდან, მოტეხავ ამგენს, ჩამოხლიჩავ ასე, ჩამოტეხაუ, გაკუირტაუ მიხაქს, გაკუირტაუ მთლიანათ, მარტო ამღეროს დატოვეფ. იმ ფოთოლს, იზ ძირითათ ფოთოლს ქე შეატოვეფ, ფოთლები კარ უნდა ჩამოაყრევიო, რაც სილამაზეს აძლეფს. ყუავილს რო ყიდულოფ და მისი ფოთოლი ხო მიყობა, ი, ფოთოლი უნდა ქონდეს. ეე იმ ფოთლფეს შუაში იყრის, იმ იმას ქუია პწკალეფს, საჩითილე, სანერგე, იმგენს — ბარტყეფს და ამას მოტეხაუ, მოტეხაუ და ეს ბარტყეფი ე ესე ერთი, სამი-ოთხი მუხლის სიგრძეზე, უფრო სწორათ, როგორ გითხრა ახლა, ხუთმეტ სანტიმეტრის სიგძის, ათი-ხუთმეტ სანტიმეტრის სიგრძის უნდა დატოვო ეს ბარტყეფი და მერე უნდა გარატეხო ან უნდა გადაჭრა ბრიტუით. ზუსტათ, აქ მისი გადაჭრის წესი, სადაც მუხლია, აი ზუსტათ იმ მუხში უნდა გადაჭრა. აი, ზუსტათ მუხლში, სადაც ესე იგი რაფერ გითხრა ახლა, ამ მუხლში რო გადაჭრი, მერე იქინე ორი ფოთოლი აქ ამას აქეთ-იქით, ხუ აქ ფოთლები მიხაქს. ესე იგი ფოთლფეს მუაცაილფე. იქინე გაბუკუნტალებული თავი მოჩანს, შენ

თითონ მიგანიშნევს იგი, რო შენ მუხში გაქ გადაჭრილი ე ყუავილი, ე საჩითილე გაბუკუნტალეზული ადგილი დარჩება იქინე და მერე სპეციალური წამალია, აქანე ვერ უმოულოფ, თუ იყიდი ხელზე და ჩუენ მოსკოვიდან გამოგუიგზაუნა ერთი ნაცნობმა, მეტეოაუქსინი ქტია. ე ციტრამონი რუა, ციტრამონის კაკლები რაცხა მოკარიჩნო, მოკაკაოსფრო, იმ ფერი კაკლებია, წურილი კაკლები, ყრია სტეკლოს გძელი რაცხეევში, სტეკლოს იმგენში ყრია, ათი კეკალია შიგნით. და ამას ერთი კეკალს გჯხსნი ერთ ლიტრა წყალში. გახსნი ამას და ამ დარჩეული ჩითილს შეკონი ერთათ და ჩააწყოფ ამ წყალში. რუა საათი უნდა იყოს წყალში ჩითილი. ეგი არის ფესტის გამოსაყუანი წამალი, შუილო, გეტეოაუქსინი. ხო, დაუშუათ ახლა, დღეს დაამზადე ხო ჩითილი. მე ყოველთჳის უცთილობდი რომე საღამოს რო დემესო მერე ე კალამი. ახლა ამ დილა რო ჩავაწყობდი წყალში რუა საათ დილას, რუა სააც რო ჩავაწყობდი მაგალითათ. მერე საღამოსათჳის უკუე ე ამევილებდი ამ წყლიდან. დაუშუათ არ ქცალია შენ მაგალითათ და გევიდა რუა საათი... ეგება იმისანა სტუმარი მომივიდა, ახლა იმ სტუმარს ხუარ მივატუეფ და ყუავილის დასობას ხუარ დევიწყეფ აგერ. შეიძლება, არაფელი არ უჭირს, შუილო, ეგი ამ წყლიდან ამეილე, რუა საათის მერე, შენ გადოუწურე ე წყალი, ხოდა იყოს იგი ისე ერთი-ორი საათი. არაფერი არ უჭირს იმას, ოლონ იმ წყლიდან უნდა ამეილო და მერე სილა გაქ გამზადებული აგერ. შეიძლია პარნიქში ერთი კუთხეში საცხა იქით ადგილი გექნება, ხოდა, სილას დაყრი იქინე, დაასოლეფ ამ სილას და მორწყულ სილაში ჩაასოფ ამგენს. ახლო-მახლო ჩაასოფ, სამ-სამ სანტიმეჩი, ხუთ სამტიმეჩი, ჩააჭიკვიკეფ ერთათე ამგენს. ისე იაშიკებია ნამეტანი კაი. რაფერ გითხრა ახლა. ჟოთხი თითის დადებას. სიმაღლე... ერთი-ათი სანტიმეტრის სიმაღლე ფიცრეფს გუერდიდან მიაჭედეფ და ქუევით კიდე ძირს გოუკეთეფ, ისე რო სილა არ გეყაროს და პეტერე იაშიკები უფრო კაია და ამას გაამსეფ სილით, მორწყაუ და მერე დაასოფ ამ ჩითილს. ამ ჩითილს რო დაასოფ, დილა-საღამოს უნდა დანამო ზევიდან წყლით, თუ ვენახის საწამლავი გაქ, უბრალო წყლით, ანლა ფუ... პირუელათ ფუნდაზოლიანი წყალით უნდა დანამო და ე მიწა კილო ფუნდაზოლიანი წყლით უნდა მორწყო, სილამპლე უარ შეეპაროს, რო მორწყაუ მიწას პირუელათ გახსნი აგერ ვედროში ფუნდაზოლს ერთი ვედროში, ერთი სპიჩკის კოლოფი ფუნდაზოლს, ხო გითხარით სპიჩკის კოლოფით ამეილეფ ასე ფუნდაზოლს - თქუა და გახსნი ამას და მერე ამას ჩაასხამ ლეიკაში და მორწყაუ ამას, ამ სილას და მერე ჩაასოფ ამ კალამს, მერე ადგები ზევით კიდე რო დაასოფ ამ კალამს, დაამათურეფ დასობას, ამ ფუნდაზოლიანი წყლით, გინდა ლეიკით ქენი და გინდა ვენახის საწამლავი მანქანა უფრო კაია, გადაბუდღურეფ იმით, ზევიდან კილო, ამას რო დაასოფ, სიბნელე უყუარს, მე სპეციალური პეტერე პარნიკი მქონდა გაკეთებული, ფირით სანერგე პარნიკი, ხოდა იმას მაგალითათ ტალახით უსურდი ზევიდან.

ამ ფირს ტალახს დავასხამდი, დავასხამდი, დაუბურაუდი კარქათ ტალახით, ხო, თაჳში დამავიწყდა, ე სტეკლოს პარნიქსაც მასე უმობოდი, შუილო, უცდილობდი, რო ყოველთჳის როგორმე დემერგო ყუავილი წუტიმიან დღეში, ღრუბლიან დღეში, მარა ზოგჯერ ზაფხული ახლა სანდო არაა,

დღეზე ეგება კოკისპირული წუთი და ხუალე დევიწყე მე ყუავილის დარგუა, მგონია დღესაც იმისთანა სიცივე და გრილი ამინდი იქნება, მარა თუ დაუშუა იმან... თუ დააჭირა მზემ, აადუღეფს იქაურობას, და ამიტო დით პარნიქშიც რო დარგაუ ყუავილს, უკუე რო გადარგაუ, ხო მერე მიუდივართ ხოდა, მიწას ან კირით, შეიძლება კირი გახსნა წყალში და ვენახის საწამლავი მანქანით დაბუდღურო სტეკლოები ზევიდან. ესე იგი ხელოუნიური შტილი უნდა მოუქნა ყუავილს, რო ე თაკარა მზემ არ დააჭიროს და არ დაგი... გა... ამ მორწყულ მიწაში წყალს, იმ სობელ მიწას, რო გაახურეფს იქინე ადუღდება წყალი შიგნი ფესუფესაც მოუხარჩაუტს ყუავილს და არ გაახარეფს მერე. ხოდა, ანდა ტალახი, თუ კირი არა გაქ, გახსენი აგერ ვედროში ტალახი. ხოდა ან ვენახის საწამლავი მანქანით შეაბუდღურე ეგი, და ხელით იმისანე შტილი დადგება პარნიქში გაგიხარია. ხო, ასე უშობით ამაზე. კილო, ამ პარნიქსე საჩითილეზე, სიბნელე უნდა, ეგი ყოველთუის ბნელში უნდა გამევიყუანოთ. ხოდა, მერე მორწყუა, დილა-სალამოს უნდა დააბუდღურო ამას, დილასაც და სალამოსაც ამ ჩითილს ზევიდან მარა, იმდენი წყალი კი არ უნდა დააბუდღურო ამას ახლა იმას, რო უზამ — ფუნდაზოლს, რო დარგაუ იმ წუჰი ფუნდაზოლიანი მიწაში რო რგაუ, მერე ხო გადააბუდღურეფ ფუნდაზოლს. მერე უკუე უბრალო წყალით იმას ქენი, დილა-სალამოს დანამე ათი დღის მანძილზე. მიხუთები შენ მერე, ათი დღის მერე უკუე მიხუთები, ერთი ცალი ამეილე სასინჯათ, ამოთხარე ზევით ე კალამი, დასობილი კალამი, კალამს დაასოფ, ასე ოთხი-ხუთი სანტიმეტრის სიმაღლეზე ჩაასოფ ამ სილაში, ამ კალამს, რო ამოთხარო იმას, ხო ნახაუ, პეტერე ბუსუსანე ფესუები აქ გამოღებული, მერე მიხუთები უკუე, ფესუების გამოღება დაწყებული აქ ამას და... ათი დღის მერე დაუშუათ ამ ფესუების გამოღებიდან, უკუე იმისანე დაფუნჩულებული ფესუები ექნება გამოღებული მერე, ასე გადაქუქულებული სულ. მერე უკუე გადარგაუ შეიძლება და გადარგაუ. მერე გადარგაუ ამას, ამ ყუავილს. ასია ახლა მიხაქსე, შუილო, მეტი რა გითხრა. ახლა, ხო ტორფს ისე, ჩუენ ტორფი მოუქონდა, აგერ მალლაქშია, სალაცა ერთი ადგილია, ახლა უკუე აღარც იქინე არაა ამეილია იქანეც ტორფი, ახლა ცა და ქუეყანამ გააკეთა პარნიკები და ყუელას მუაქ ხო, მა ტორფი ნამეტანი კაია. იმიტო, რო მაგი ნაზღუაური ტორფი არაა და მარილიანი ტორფი არაა და მერე მაქანე რო გამეილია ხო, მერე დევიწყეთ ფოთიდან მოტანა, მარა ფოთის ტორფი პეტერე საშიშია.

ფოთის ტორფი ზღუიდან ამოღებული ხუა ეგი, ზღუასთან იქინე და მარილიანი ხუა — მლაშია, მარილი წუაუტს ყუავილს, ამიტო რას უშობოდით, გუასწაუტლენ კირი, კირს მევიტანდით, დამწუარ კირს. ხოდა, მოვაყრიდით ამ ტორფსე, გადავამუშეებდით, მოვაყრიდით, კილო გადავამუშეებდით და ეგო, ესე იგიო იმ მარილს აცილეფსო, ტორფსო ხო, თუარა ფოთის ტორფი უფრო საშიშია. ეგი იყო ნამეტანი კაი ტორფი, მარა აქანა ამეილია ახლა, ცა და ქუეყანამ დევიწყო ამოზიდუა და ახლა აღარაა უკუე, ხო. ისე ნაკელის კაი, საერთოთ ნაკელი ყუელაფერს უხებება და... მეტი რა გითხრათ ახლა.

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ფონდი B1, №12.3.4.

თინა შარაბიძე, 47 წლის. მათხოვი. 20.04.1993 წ.

მომხიებელთა ჯგუფი: რუსუდან კაშია, ციალა ბენდელიანი, მაია ფეიქრიშვილი.

გამოსაცემად მოამზადა რუსუდან კაშიამ.

მეაბრეშუმეობა

— მე უცხოურად სოფელ დიდ კუხში. ვეწეოდი მიაბრეშუმეობას ათას ცხრას ორმოზდაჩუდიმეტი წლიდან, მე მასთან დაკავშირებით ერთად უმუშაობდი გუბის ჩაის ფაბრიკაში მუშათ. ჩემი მიაბრეშუმე იყო ნალია კაკაბაძე, რომელმაც ოჯახიდანაც გამოგუყაჟა მური, ცამეტი გრამის ოდენობის. ცამეტი გრამის ოდენობის შემდეგაც, მურს გადმევიყუანდი პირუტყლ... ხო, სპეციალური დანადგარები ყაჟდა, სითბო, ტემპერატურა თავისი ოჯახში, თავისი ოჯახში ყავ, ზ, ქონდა და იქიდან გადმოყაჟდა დიდი კუხის მოსახლეობას. ჩუენი სოფლის მიაბრეშუმე იყო. აქედან პირველი კანს მოუხთიდი, მესამე დღეს კანი გამოცუტლის შემდეგ, გადა... გადავიყუანდი და თან ბინა, ჩუენი ბინა, მხოლოდ ტემპერატურა უნდა ქუქონოდა ოცი გრადუსი სითბო. თელი ოზდაოთხი სააჩი უქუებაუდი, დამეთაც, დღეთაც, თელი... ჩელტების ქუქში გვე...

ჩელტები, ჩუეულებრივათ, თავისი დანადგარები უქონდა, სტოლბები, ოთხი სტოლბა და ხუთი ჩელტი იმართებოდა ზეთე. ამა... ეგი ნალიდკანების შემდეგ და, პატარა მურობის დროს, პატარა ჩელტებზე გუყაჟდა. პირუტყლი კანიდან მეორე კანში გადაგუყაჟდა. მოპწილი თხილის ჯოხიდან, ხო, თხილის ჯოხიდან. შემდეგ თანდათან, წლებიზ განმავლობაში, შპაკატით ან რეიკეფს უყიდულობდი, შპაკატით გავამბაუდი და რამოდენიმე წელიწაც ქუყოფნიდა ის. შევიწახუდი სიმურალეში და, უქონდა და უქონდა. ახლა, პირველი გამოსუთიდან, რაც მე ახლა, ბაუშობის შემდეგ ორმოზდაჩუდიმეტი წლიდან დევიწყე ეს მიაბრეშუმეობა, არ იყო ამდენი საშუალება, მაშუინ, შუილო, ომის პერიოდი ახალი დამთავრებული იყო, იგი იყო და, ვერ უყიდულობდი ამ, შპაკატი იყო თუ რეიკა იყო და, მერე და მერე რეიკები მქონდა შპაკაცზე გამბული და ოზდათუთხმეტი ჩელტი აბრეშუმი მყაჟდა ნალიდკანეფს. პირველ კანს გამოუცუტლიდი... ეგი იყო დამოკიდებული, რამდენ ინჯრას აჭმეუდნ დღე-ღამის განმბაულობაში. ზოგიერთი ახლა დილიდან საღამომდე აჭმეუდა, დამე ვერ აჭმეუდა, ხუთი-ექუსი, შუიდი-რუა დღეს უნდებოდა პირველ კანში შეწოლაზ და მერე ამოსუთლას. თუკი დღედამე აჭმეუ, მეოთხე დღეს შეწუებოდა და მესამე დღეს ამოსული იყო, მეოთხე დღეს პატარა კანს გეიმაგრებდა, გადაიმაქნა, გადა... ზ, რო გადოუშლიდი. ნალიდკანეფს, შუილო, რო გადავაჯენთ... ასე უწოდებდი ახლა მაშინაც, პირველი კანი, მეორე კანი, ნალიდკანეფს უძახოდი, ზ, ესე იგი, ცახი უნდა ჩეგუედა, ნალიდკანეფს რუ ამევიდოდა აბრეშუმი, ორ დღეს ვაჭმეუდი, მერე გადოუშლიდი ძაან თხლათ, მეშვიდე დღეზე, ესე იგი, მერე დღეზე ცახი უნდა გუედა, მეშუიდე დღეზე გამოუცლიდი ნაძირს, გავასუფთავებდი

იმას, ხოდა, მერტე დღეზე ცახი მოტანილი უქონდა, გამხმარი უქონდა და, მცენარია, ხო, ცხილა, ცხილა, ხო, ეს. მერე, შუილო, შევკრატდით ასე, გრძელ-დიდები იყო, ერთმანედ შევაკაცრიელებდით, შპაკატით შევკრატდით ამას ასე ამისხხო რაოდენობით და შუაზედაც ჩაუცახატდით ასე. მერე კიდე დავკლექატდით, რო ჭია არ გამცთარიყო. ახლა ნადიდკანეფს, მერვე დღეზე, იქ კარგი კუება, ნაკუები რო იყო აბრეშუმი, ადიოდა, იქ გუმბრა უქონდა ხმელი გუმბრა და, ბეჭრი რო გეივსებოდა, მიჯინჯილდებოდა ჭიები, ვაფარებლით იმას. [ნა]დიდკანეფს, შუილო, უნდა გამოუცულო აუცილებლათ ნაძირი, თუ გინდა რო პარკი ხარისხიანი იყოს, ხო, ნაძირიარის-ეს, ფოთოლს ხო ვაჭმეუთ, ღერები რჩებან, ცურცლა კიდე, თავისი ჭების, ხოდა, ეგენი უნდა გამუაცალო, რო სირისტი არ მიილოს, ხო, და არ დავადდეს ჭია.

— რა დაავადება უჩნდება ჭიას?

— სიყუითლე, ახლა ჩემს მახსოვრობაში-სიყუითლე. როგორია, გაყუითლებულია ჭია და ჩაკუტება, აქ სიყუითლე და ჩაკუტება. არაფელი არ შუელის, შუილო, ამ დავადებას არაფელი არ შუელის, მანამ უნდა მოვუაროთ კარგათ, რო ამ შედექს არ მივახწიოთ.

— რა აჩენს?

— სირისტი, სირისტი, სოველი ფოთოლის ჭმოვან. ახლა ფოთოლს რო მრვიტანდით, ხო დაუყრიდით, იგი ხო შეორთქლთებოდა, ის უნდა გაშალო, ხაერმა უნდა გოუაროს, შეცვარული არ იყუეს შიგნით, რო ჭიამ დავადება არ მიილოს. მარა, ზოგჯერ ხთება ასე, ზოგიერთები მაგას ვინ... გაქცევაზე იყუნენ, მოკიდებდენ ხელს, დააყრიდენ ზეთე და ამით ჩთებოდა დავადება, მარა გადამდები კი არ იყო, ოჯახიდან ოჯახში, თუნითონ, სადაც რა ოჯახშიდაც მევიდა, იმ ოჯახში იქნებოდა ეზ დავადება. ჭიანჭველაში ნაცარი. ნაცარი აყ, ცეცხს ხუ დავანთეფთ, იმას გატყრიდით და ჩელტეფს ახლა, სტოლბებზე ხო უქონდა ჩელტები, იმის დაბლა შემოვყარიდით და იმ ნაცარზე ჭიანჭველა ვერ მივიდოდა. ყა, ეგი იყო, მეტი არაფელი. აუცილებლათ, აუცილებლათ, აკოშკები უნდა გვლო მხოლოთ, ასე მზიან ამითში, თუარა, ახლა სირისტიან ამითში არ შეიძლება, იმიტო, რო თუითონ ნაძირიან თუ ცახი იქნება ან სირისც ღებულოფს და ჭიაზა არა და ტემპერატურა ოცი გრადუსი დღე და ღამიზ განმავლობაში უნდა ქონდეს. თუ გინდა აბრეშუმი მეიწიო, ოზდაოთხი დღეში ვიწეუდი მე მაგალითათ, ოზდაოთხი დღეში გამოყვანიდან ახოვამდე. [ჭამაზე არის] დამოკიდებული, თუ აჭუმ დღე და ღამე. მე ჩელტები რო მქონდა, ახლა აქანე მედგა ი ხის სახლი გგ, ჩელტებზე დაგებული მქონდა შუაზე, აქეთური მხარეზე ჩელტები ხო იყო, შუაზე დაგებული მქონდა ლები და დაწოლილი ვიყავი. მეჩხუბებოდა ქმარიც, შვილებიც: „ამოდი, შემოდი სახში!“ „არა!“ ეს უნა მევიწიო ასე. თუ სამე იგი, მოვიდოდა ჩუენი საპჭომი რაიონიდან, კირილი იყო მაშუინ, რა გუარო იყო, არ ვიცი ახლა, მისი გუარს ვერ გეტყუი, რაიბარეშუმის გამგე იყო. „ვისა ყაუტს კაი მოულოლი? ვისა ყაუტს კაი მივლილი?“ „ნათელა დოლაბერიძეს“. მევიდოდენ ჩემთან, მევიდოდენ, გაჩერდებოდენ მაშინით, აგერ კირილვ ღევიანახატდი, ვიცოდი რისთუის იყო, ამ აბრეშუმზ დაათვალეირებდენ სუყველას აქეთ, კმაყოფილი მიდიოდა ყველა. მაშუინ ძალა შემეწეუდა, შუილო, და ღონეც შემეწეუდა და, ახლა დაუბერდი, ახლა...

პარკი, ესე იგი, რო ახტევს, მერტე დღეზე გამობობლაჲდით იმას, გამობობლა, ესე იგი, რაც დარჩენილი ჭიეები იყო და ვერ აახოტდა, ავიღებდით იმას, ცალკე ჩელტზე ბეგაჲდით იმაზე, დავდებდით ამ ჭიეფს და, ისევე ცახს გოუჲეთებდით და იმის გამოხიკჲამდე ეგი უჲჲე ახოვილი იყო.

დომფალა, დომფალა მესამე ხარისხი იყო, შტილო, მესამე ხარისხ ლებულობდი. აი, წელში გამოყჲანილი პარკები იყო. კაი დიდები იყო, ი, პირტელი ხარისხი იყო. მე არ მახსოჲს ახლა, მე ას ოცი კილო, ას თუთხმეტი კილო ყოველ წელწაც ჩამიბარებია. დიდი, ჭუჭყი ყოფილიყო ახლა, ეს ნაბობალას ვეძახდით მაშინ, ნაბობალა და, ყოფილიყო კილო-ნახევარნი, კილო, მეტი არა, კარგი მოვლილი აბრეშუმიდან და, ზოგიერც რო მოყაჲდა, შტილო, ნახევარი ჭუჭყი იყო, ხო.

გააჩნია ჭიას, მაგი არ მახსოჲს ახლა, რამდენი ინჯრას ვაჭმეჲდი, ვერ გატყუი მაგას. მაგნი, რამდენ თხლათ დააპურებდი, იმდენ იოლათ ჭამდა. თუ, ხშირად და პატა... ნუ, უნდა დეიფაროს ჭია, ასე რო, ყურწებით ვაფარებდი, ასე თანამიმდევრობით, ასე, რო მალე შეეჭამა, ხო. მერე იმას არავითარ შემთხვევაში არ გავაჩერებდი იმას. თუ შევატყობდი, ცრტა, ერთი თითის სიმალეზეთაც კი ჯენჯ[ს] გოუჲეთეფდა, იგი იმწუთვე უნდა გამემეცვალა, თავისი ცოცხით უნდა გამემეხვეტა, გახანჭალეზული ქახალზე უნდა მყოლოდა, და რო დავაპურებდი ახალნი გამოცტოლილი რო ქონდა ჯენჯი, რო შიშინობდენ, ასე იტყოდი, რა შხრიალოფს აქანაო? იმისანე... და ამსიგძუნები იყო, მათრახებივით, რაფერ მწყჲარდა, რაფერ მიყჲარდა, ვინ იცის. რამდენი წელწაღია, ჯერე იმისანე სამუშაოზე ვიყავი, გუბის ჩაის ფაბრიკაში, ოზდახუთი წელი ვიმუშავე, მი არ მახსოჲს, რო ჩვენ ცეხში მამაკაცს ემუშაოს. საგრენში ტმუშაობდი, ოთხი ქალი ოზდაშუიდი დანადგარს ვემსახურებოდით, ხო. იქიდან მევიდოდით მერე, თელი ღამე ჩელტების ჭქემ უნდა მეძინა, როგორმე მინდოდა, რო ე ოზდაოთხი დღეში მემეთეებია ეს ჩემი მიაბრეშუმეობა. ახლა ახლანდელი ახალგაზდები თუ იზამთ ამას?

ბჲოლის საკითხი, შტილო, ძან ბეჲრი მქონდა ირგულიჲ ეზოში, მარა ცამეტი გრამი აბრეშუმს, ახლა ცამეტნი, ორი ცამეტი იყო, თჲარა, ზუსტი იმას არ მოქცემდენ, ვინც კაი მიაბრეშუმე იყო, ან არ გამუჲაკტეს, ან არ გეიპაროს სიცივეში რამე, მაინც ზედმეცს გუჲაძლეჲდენ, ფოთოლი დამქონდა, შტილო, სამი კილომეტრიდან. ახლა თქვენ იცით თუ არა, არ ვიცი, აგერ გორდაძეების ფერმაა, ფხარით დავათრევდით, შტილო, და ისე მოუქონდა, რო საღამოჯ და დილემს ფოთოლი მემემარაგებია და თუ ვიყავი მესამე სმენაში წასავალი, თუ ვიყავი მესამე სმენაში წასავალი, სამუშაოზე წასავალი რო ვიყავი, მესამე სმენაში, რო დავაპურებდი თერთმეტი სააძე, დილას რვა სააძე მოვიდოდი იქიდან, რო დილნს ფოთოლი სახშიც უნდა მქონოდა, რომე, ძან ბეჲრი აბრეშუმი, ოზდათუთხმეტნი ჩელტი აბრეშუმი, შტილო, დიდი ზალა მქონდა სიგძი თავობამდნი, ძან ძნელია იმის მოჲლა და, და ბოტშებცი კიდე მენხარებოდენ ახლა, ამ თავიდან მე რა ვაპურებდი, იმ თავიდან, გოგო მყავდა ერთი. იგი იქიდან მოყობოდა და ასეთნაირათ...

...დევდვა თუ რაღაცა, ღერთი ძირი რო თქჲა, წამლად გამოგადგება

და მისი ფოთოლი მოვიგ... იგი არა მაქ ეზოში. არც არავინ ზრუნავს ახლა მაგისტრის, შთილო. მაშინ რაიბრეშუმი ძან დახმარებას უწედა ხალხს, ნერგევს ატარებდა, ხოდა, გურიელებდენ და ჭგაუდით და ჭქონდა და ახლა იმისანე რაცხა ჯაერი მევიდა, თუ რაცხა მევიდა, ახლა კარა, რამდენი წელწაღია, არ მინახია ბჟო... თუთა, ვინ იცის, რამდენი წელწაღია, არ მინახია. იყო, ჩემი ხელით დამყნილები იყო, თვითონ მასწაულა საწყალი ნადამ, ხოდა, სულ გადაყნილი მქონდა, „გრუზია“ ფოთოლს ვეძახოდით, ამფათურანი ფოთლები იყო, სუყუელე ნერთნაირათ, ერ წელწაცს მესპო. ირგულით ა, სულ შემოყოლებული მქონდა სულ. რომე უთქუთი: სულ ამდენი ტანჯუბა და წუალეზა და ამდენი ფოთოლ ზიდუას და იმას გადავჩე იქნება-თქუა, და ჩამეიარა, რა ავატყოფობა იყო, არ ვიცი, ვერ გეტყუი, შთილო, დახმა თავის ძირიანათ.

შეწყდა, შეწყდა აბრეშუმი და, ისე რაფე, რაფე მინდა, ნეტაი იქნებოდეს ახლა ფოთოლი და რავაც არ შემიძლია ისე, ისე მოუვლი კიდე აი, იმ მოსავალს. უმაღლესი ფასეფში იყო, ახლა ზუსტათ ვერ გეტყვი, არ მახსოვს, რამდენი წლის ამბავია ეგი, პირველ ხარისხს დიდი ფასი ქონდა, ისე მეორეს ქონდა, ისე მესამეს და ჭუჭყს არაფელი მანდამაინც, ხო. ნაჭეჭყუარას არაფელს არა. რა თქმა უნდა, რა, შენ, შენი ნაშრომს რო მიიღეფ, შთილო, და ხარისხიანი რო იქნება და მაღალ ფასიანი რო იქნება, უფრო მეტი მინდოდა მეორე წელწაც დამეჯინა, და: „არიქა, წამიმატე, ნადია, წამიმატე!“ - ვეტყოდი. ეგი, ეგი შენ და... შენი, მაშინ დაგეგმილი იყო ხალხი, რო უნდა გამეგეყუანა, ერთი კოლოფს უძახოდენ, თექუთსმეტი გრამს, ამაგენს, მარა მე ახლ უფრო ნაკლები გრამები მინდოდა, ხო, რო ბეტური ჩეგუებარება.

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ფონდი **B 2, №13.10.10.**

ნათელა სურმავა-დოლაბერიძე, 70 წლის; კუხი.10.05.1998 წ.

მომძიებელთა ჯგუფი: რუსუდან კაშია, ციალა ბენდელიანი, მაია ფეიქრიშვილი.

გამოსაცემად მოამზადეს: რუსუდან კაშიამ, გიგა ქამუშაძემ.

ტექნიკური რედაქტორი მალხაზ დობრაშვილი
კომპიუტერული უზრუნველყოფა ქეთევან ბაჭრაძე
კრებული გამოსაცემად მომზადდა ქსუ დიალექტოლოგიის
სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში
(პასუხისმგებელი პირი მანა მიჭაუტაძე)